

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞU-BATI ÇATIŞMASI TEORİSYENLERİNDEN ERTAN
EĞRİBEL'İN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU **Süleyman TOPALOĞLU**

MALATYA - 2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞU-BATI ÇATIŞMASI TEORİSYENLERİNDEN ERTAN
EĞRİBEL'İN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU

HAZIRLAYAN

Süleyman TOPALOĞLU

MALATYA - 2020

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU'nun danışmanlığında hazırladığım *Doğu-Batı Çatışması Teorisyenlerinden Ertan Eğribel'in Sosyoloji Anlayışı* başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun bir biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurum ile doğrularım.

Süleyman TOPALOĞLU

ÖNSÖZ

Türk sosyoloji tarihi ve Türk sosyologların görüşleri, ülkemizdeki sosyoloji biliminin önemli bir inceleme alanını oluşturmaktadır. Üniversite düzeyinde yüz yılı aşkın bir serüvene sahip olan sosyolojimizin söz konusu alanda dikkate değer bir literatürü oluşmuştur. Ancak bu durum, alanın nihai sınırlarına ulaştığı, konuların tükendiği anlamına gelmemektedir. Aksine bütüncül ve eleştirel bir perspektifle Türk sosyoloji tarihinin ve Türk sosyologlarımızın sosyoloji anlayışlarının değerlendirilmesi elzemdir. Türk sosyolojisinin diğer sosyal bilimlerle etkileşim halinde üretken-verimli bir mahiyet kazanabilmesinin ön koşullarından biri budur. Bu bağlamda, Türk sosyolojisinin Batıcı-aktarmacı bir yaklaşımdan sıyrılarak aslî kimliğini bulmasına yönelik yetkin bir girişim olan Doğu-Batı çatışması ekolünün ikinci kuşak teorisyenlerinden Ertan Eğribel'in sosyoloji yaklaşımının tahlili önem arz etmektedir. Tezimizde, Eğribel'in yerli ve özgün bir perspektifle şekillendirdiği sosyoloji dünyasının temel dinamikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tezimizin ortaya çıkmasında birçok kimsenin katkıları söz konusudur. Öncelikle ağır sağlık sorunlarım karşısında gerekli müsamahayı gösteren ve kütüphanesini kullanma imkânı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU'na, tez konusunun seçimi başta olmak üzere lisans eğitimimden itibaren her türlü desteği sunan değerli hocam Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK'e, kaynaklara erişim noktasında paha biçilmez bir katkısı olan Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN'a, sosyoloji yolculuğumda moral ve motivasyon kaynağım olan kıymetli hocam Doç. Dr. Vehbi BAYHAN'a ve son olarak tez yazım sürecinde derin bir anlayış örneği sergileyen, her türlü desteği sunan değerli eşim Merve TOPALOĞLU'na içten teşekkür ederim.

Süleyman TOPALOĞLU

Ekim, 2020

ÖZET

Bu tezin ana konusu, Türk sosyolojisinde özgün bir konuma sahip olan Doğu-Batı çatışması teorisinin önde gelen temsilcilerinden Ertan Eğribel'in sosyoloji anlayışını değerlendirmektir. Eğribel, Kemal Tahir - Baykan Sezer düşünce geleneğine uygun şekilde yerli bir Türk sosyolojisinin inşası için çaba gösteren önemli bir teorisyen ve bilim emekçisidir. Türk sosyolojisinin aktarmacı ve kendi tarihsel-toplumsal karakterine yabancılaşmış Batıcı bir bilim olmasına itiraz ederek yerli bir duruş sergileyen sosyologlarımızdandır. Eğribel, Türk toplumunun kendine özgü tarihsel tecrübesi ve sorunları olduğu olgusundan hareketle Türk sosyolojisinin yerli bir sosyoloji olması gerektiği kanısındadır. Eğribel'in yerlilik anlayışı, dünya ve uygarlık tarihinden kopuk, içe kapalı ve hamasî bir yerellik değildir. Aksine onun yerlilik anlayışı, Doğu-Batı çatışması bağlamında insanlık tarihinin bütün birikimlerini önemseyen ve Doğu-Batı çatışmasının aşılmasını içeren bir yerliliktir.

Eğribel, uygarlık-toplum merkezli makro sosyolojik ve çatışmacı bir zaviyeye sahiptir. Eğribel'in sosyoloji anlayışının özünü, Doğu-Batı çatışması şekillendirmiştir. Dünya tarihinin ana dinamiğini, Doğu ve Batı uygarlıklarının farklı çözümler neticesinde çatışma temelli bir ilişki geliştirmelerinde görmüştür. Diğer bir deyişle Eğribel'in ana önermesi, Doğu ve Batı toplumlarının birbirinden farklı gerçekliklere sahip oldukları ve aralarında çatışma düzleminde bir ilişki bulunduğu görüşünü içermektedir. O, Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in temellerini attığı Doğu-Batı çatışması teorisine özgün katkılar sunarak teorinin gelişimini sağlamıştır. Bilim ve yöntem tartışmalarından sosyolojisiyaset-hukuk ilişkisine, Türk sosyoloji tarihi yazım geleneğinin kritiğinden tarih ve sosyolojinin ayrılmaz doğasına, sanat ve edebiyatın sosyolojik çözümlemelerinden “iletişim çağı”nın bütüncül bir eleştirisine, Türkiye'nin klasik Batıcılaşma tarihinden “post” dönemlere ve küre-yerel dünya düzenine kadar oldukça geniş bir skalada yetkin analizlerde bulunmaktadır. Tezimiz, Eğribel'in sosyolojik analizlerinin derlenip yorumlanmasına dayalı bir çalışma mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Ertan Eğribel, Doğu-Batı çatışması teorisi, Kemal Tahir, Baykan Sezer, Yerli sosyoloji, Türk Sosyolojisi

ABSTRACT

The main issue of this master's thesis is to comment on the sociological understanding of Ertan Eğribel who is one of the leading representatives of the theory of East-West conflict that has a genuine position in Turkish Sociology. Eğribel is an outstanding theoretician and science worker who has strived to build an indigenous Turkish sociology in conformance with Kemal Tahir - Baykan Sezer's thought tradition. He is among the sociologists who has maintained an indigenous stance and objected the establishment of Turkish sociology as an eclecticist and alienated Westernized science to its historical-sociological character. He is of opinion that the Turkish sociology should be a native sociology with reference to the fact that it has its own historical experience and problems. The indigenusness of Eğribel is not an understanding that is disconnected from the world and the civilization history, and not an epic locality as well. On the contrary, his understanding of indigenusness notices all the deposition of the history of humanity in the context of East-West conflict, and involves transcending this conflict.

Eğribel has a civilization-society centred macro sociological and conflicting perspective. The core sociological understanding of Eğribel is formed by East-West conflict. He considers the main dynamic of the world history in the development of a conflicting relation resulted from Eastern and Western civilizations. In other words, the main thesis of Eğribel is that Eastern and Western societies have particular realities and he considers their relationship to be conflictive. He has presented original contributions and developed the theory of East-West conflict founded by Kemal Tahir and Baykan Sezer. He performs analysis in a wide scope ranging from the science and method argument to the relationship of sociology and politics, from the critics of the tradition of the writing of Turkish sociology history to the inseparable nature of history and sociology, from the sociological analysis of art and literature to the integrative critic of the era of communication, and from the history of classical Westernizing history of Turkey to the "post" eras and global-local world order. This master's thesis is based on the compiling and commentation of Eğribel's sociological analysis.

Keywords: Ertan Eğribel, The Theory of East-West conflict, Kemal Tahir, Baykan Sezer, Indigenous Sociology, Turkish Sociology

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	6
ERTAN EĞRİBEL SOSYOLOJİSİNİN ANA KAYNAKLARI	6
1.1. Eğribel'in Hayatı ve Eserleri	6
1.2. Eğribel'in Etkilendiği İsimler	14
1.2.1. Kemal Tahir	16
1.2.2. Baykan Sezer.....	24
1.3. Doğu-Batı Çatışması Teorisi	36
1.3.1. Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Önergeleri	37
1.3.2. Eğribel'in Doğu-Batı Çatışması Eklü İçerisindeki Konumu	51
2. BÖLÜM	60
ERTAN EĞRİBEL'İN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI	60
2.1. Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmalarına Dair Görüşleri	60
2.2. Türk Sosyolojisine İlişkin Değerlendirmeleri	86
2.3. Sosyoloji-Tarih İlişkisine Yönelik Fikirleri	147
2.4. Türk Tarihine İlişkin Analizleri ve Batıcılığa Eleştirisi	176
3. BÖLÜM	215
ERTAN EĞRİBEL'İN KÜRESELLEŞEMEYE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİ	215
3.1. Batı İçindeki Çatışmaların Sona Ermesi ve ABD Merkezli İmparatorluk-Diktatörlük Tasarımı Olarak Küreselleşme	216
3.2. Küre-Yerelleşme/Taşralaşma Olarak Küreselleşme.....	221
3.3. Toplumsal Değişme/Çözülme Olarak Küreselleşme.....	242
3.4. Küre-Muhafazakâr Otoriterlik Olarak Küreselleşme	251
3.5. Toplumsal Çürüme ve Bönlüğün Kaynağı Olarak Küreselleşme.....	262
4. BÖLÜM	286
ERTAN EĞRİBEL SOSYOLOJİSİNİN DİĞER TOPLUM BİLİMLERLE İLİŞKİSİ	286
4.1. Sanat ve Edebiyata İlişkin Analizleri	287
4.2. Siyaset ve Hukuk Disiplinlerine Yönelik Görüşleri	321
4.3. İletişim Alanına Dair Değerlendirmeleri	339
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	351
KAYNAKÇA	367

GİRİŞ

Batı'nın 19. yüzyılda dünya egemenliğini ele geçirmesiyle Osmanlı'nın yaptığı Batıcılışma siyasi tercihi, yaklaşık iki yüz yıldır yaşadığımız toplumsal bunalımların, yapısal krizlerin, arafta kalışımızın ana kaynağını teşkil etmiştir. Batıcılışma serüvenimizde sosyoloji ise hem Batı'yı tanıma/tanıtma hem de devlete siyaset önerisinden başlayarak toplumsal dönüşümü sağlayacak bir misyon üstlenmiştir. Bu bağlamda Türk sosyolojisi, takım anlayışından hareketle -siyasi konjonktüre göre- çeşitli Batılı ekollerin sözcülüğüne koşulmuştur. Zaman zaman kısmî özgünlükler görölse ve arayışlar devam etse de, ana çerçeve itibariyle aktarmacı/Batıcı bir sosyoloji tesis edilmiştir. Diğer bir deyişle Türk sosyoloji ve düşün tarihinde, en kritik meselemiz olan Batıcılışmaya yönelik kahir ekseriyetle olumlu yaklaşımlar, bazen görmezden gelme tutumları, nadiren de karşı çıkışlar olmuştur.

Türk sosyolojisinin en önemli zaaflarından biri, sistematik, tutarlı ve sürekliliğe sahip bir düşün-yazım geleneğinin yeterince tesis edilememiş olmasıdır. Batıcı siyasi tercihin uzantısı olarak ölkemize ithal edilen sosyoloji bilimi, Batılı teorilere, kalıplara, şemalara aşırı bağımlı olmanın handikaplarını yaşamaktadır. Literatürümüzde Türk toplum ve tarihinin gerçekliğine nüfuz etmemize imkân sağlayacak kapsamlı açıklayıcı modeller bulunmamaktadır. Parçalı, kısmî, yüzeysel girişimler mevcuttur ancak bunlar insanlık tarihiyle tutarlı bir bütünlük arz eden izahlar değildir. Özelde Türk toplum tarihinin genelde Doğu dünyasının kendine özgü toplumsal gerçekliklerinden kopuk olan Türk sosyolojisinin kendi yöntemini kurması ve kimliğini bulması elzemdir. Bu nedenle sosyal bilimler düzleminde kendi sözümüzü söylememize imkân sağlayacak teorik modellemeler, düşün ve yazım faaliyetleri kritik düzeyde önem arz etmektedir. Türk sosyoloji tarihinde Baykan Sezer'in, -Kemal Tahir'in görüşlerinden esinlenerek- sosyoloji literatürüne kazandırdığı Doğu-Batı çatışması teorisi, ekol olma hüviyetine kavuşmuş yerli bir perspektif olarak söz konusu kuramsal boşluğu doldurma amacındadır. Baykan Sezer ve yetiştirdiği öğrenciler, yerli, özgün ve yetkin bir geleneğin inşasına yönelik kayda değer girişimlerde bulunmuşlardır.

Önemli edebiyatçılarımızdan olmakla birlikte düşün adamı yönü de bir o kadar güçlü olan Kemal Tahir'in attığı ilk tohumların, Baykan Sezer tarafından sistematik bir sosyal teori haline getirilip ana çerçevesinin belirginleştirilmesiyle Türk sosyolojisinin kabuğunu kırma eğilimlerinin arttığı söylenebilir. Tezimizin konusu olan, Kemal Tahir'in özenli okuyucusu/yorumlayıcısı ve Baykan Sezer'in öğrencisi Ertan Eğribel'in Türk sosyolojisinin ufkuunu açmaya yönelik sosyolojik görüşleri de bu doğrultuda değerlendirilmelidir. Eğribel, gerek özgün bir bakış açısıyla elde ettiği toplumsal-tarihsel gerçekliklerimize olan vukufiyetiyle gerekse üretken akademisyen kimliğiyle sosyolojimize önemli katkılarda bulunmuştur. Mirasçısı olduğu teorik geleneğe sadık kalarak güncel soru(n)larımızı irdelemiş, toplumsal çıkarlarımız bağlamında yetkin analizler yapmıştır.

Türk toplumunun tarihsel zenginliğinin değerlendirilmesi ve bunun getirdiği sorumlulukların yerine getirilebilmesi ile Batıcılaşma siyasetinin çıktısı olan sorunlar yumağının çözülebilmesinin başlıca ön koşullarından biri, sistematik bir sosyolojik muhayyilenin ve tarih bilincine dayalı bir düşün/yazım geleneğinin inşa edilmesidir. Söz konusu muhayyile ve bilinç durumu, ancak bütüncül bir yöntem anlayışından hareketle elde edilebilir. Bu nedenle sosyal bilimler arasında tesis edilecek sağlıklı etkileşim zemini kritik bir öneme sahiptir. Doğu-Batı çatışması ekolünün önde gelen simalarından olan Eğribel'in sosyolojisi, bütüncül bir yöntem/tarih anlayışına sahip olması hasebiyle hem sorunlarımızın ana kaynaklarını doğru teşhis noktasında hem de işe yarar çözüm önerileri hususunda önemli imkânlar barındırmaktadır.

Eğribel, bilim ve yöntem tartışmalarından tarih ve sosyoloji ilişkisine, Türk sosyoloji tarihinden siyasete, Batıcılaşma serüvenimizden küreselleşmeye, sanat ve edebiyattan hukuk ve iletişim disiplinlerine kadar geniş bir skalada değerlendirmelerde bulunmuştur. Söz konusu konuları irdelerken Batılı hazır kalıp ve yöntemlerden değil, kendi toplumsal ve tarihsel gerçekliklerimizden hareket etmeyi şiar edinmiştir. Baykan Sezer'in yönlemsel duruşunu benimsemiş, içselleştirmiş ve geliştirmiştir. Sosyolojik çözümlemelerinde yerli, özgün ve toplumsal ihtiyaçlarımıza yönelik işlevsel bir tutum sergilemiştir. Eğribel'in sosyolojisinin dayanakları, gelişi güzel/keyfi, rastgele ve yüzeysel gözlemler ya da kitaplardan elde edilmiş özensiz, tutarsız ve kolaycı genellemeler değildir. Eğribel'in sosyolojik görüşleri, Türk toplum ve devlet geleneğinin tarihi tecrübesi başta olmak üzere Doğu dünyasının kadim geleneklerinden beslenmekte,

bilhassa yarım asrı aşkın bir süredir üretken ve yetkin bir ekol hüviyetini kazanan yerli sosyoloji geleneğine yaslanmaktadır. Dolayısıyla Eğribel'in sosyoloji yaklaşımı, köksüz ve türedi değil; tarih-toplum önünde sınanmıştır ve bundan sonra da sınanma imkânı barındıran bütüncül bir yöntem anlayışına tekabül etmektedir.

Eğribel, sosyolojiyi salt akademik kariyer vesilesi ve meslekî bir uğraş olarak görmemiştir. Kırk yılı aşkın sosyoloji serüveninde, Türk sosyolojisinin Batıcılışma siyasetine meşruiyet kazandıran/hizmete koşulan sözde bilimsel bir etkinlik olmanın ötesine geçerek toplumsal sorunlarımızı doğru tespit etmesini, ihtiyaçlarımıza tekabül eden yeni bir sosyal bilim anlayışının inşasında öncülük rolü üstlenmesini merkeze almıştır. Türk sosyolojisinin ve düşünce geleneğinin kendi tarihiyle buluşmasını, takım anlayışından ve gündelik siyasete angaje olmaktan sıyrılmış yetkin bir akademik-düşünsel örgütlenmeyi gerçekleştirmesini hedeflemiştir. Türk sosyolojisinin ana görevinin, Türk toplumunun tarihte üstlendiği rollerden hareketle kendine özgü vasıflarını açığa çıkarmak ve Türkiye'ye Batı'nın sömürüsüne maruz kalan tüm Doğu dünyasına yeniden öncülük edecek bir misyonu tevdi etmek olduğuna inanmıştır. Başka bir deyişle Eğribel'in sosyoloji yapma amacı, tarihi-siyasi geleneğimize yeniden dinamizm kazandırarak geleceğe hâkim olabilmemizin koşullarına katkı sunmaktır. O, bu katkının romantik/nostalgik bir Osmanlıcılıkla değil; tarihsel gerçekliklere dayalı sosyolojik bir yaklaşımla yapılabileceğine inanmaktadır.

Eğribel, gerek klasik dönem Batıcılışma siyasetimizde gerekse küre-yerel dünya düzeni dayatmasında kabuğa değil öze, zarfa değil mazrufa dikkat çekmiştir. Batıcılışma serüvenimizi eleştirel bir tutumla çok boyutlu olarak kritik etmiştir. O, Batı'nın dünya tarihi boyunca geliştirdiği soygun ve sömürü düzeneği karşısında Doğu'nun tarafındadır. Akademik yazım hayatı boyunca kalemini başta Türk toplumu olmak üzere Doğu'nun savunuculuğuna koşmuştur. Doğu'nun gerçek kimliğini bulmasını amaçlamıştır. Batı'nın çeşitli manipülasyonlarla örtülmeye çalışılan barbar yüzünü açığa çıkarma gayretinde olmuştur. Ancak Eğribel'in Batı'nın sömürü düzenine itirazını, mutlaklaştırılmış keskin Batı karşıtlığıyla karıştırmamak gerekir. Eğribel'in anti-Batıcı bir korku putu inşa etmek gibi bir gayesi yoktur. Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları ve bu farklılıklardan neşet eden çatışma olgusunu çalışmalarının merkezine almıştır fakat farklılıkların/çatışmanın aşılmaz mutlaklıklar olarak kodlanmasına net bir şekilde karşı çıkmıştır. Ayrıca Eğribel, günümüzde farklı görünüm/etiketler altında arz-ı endam eden Batı tehlikesinin

canlılığına dikkat çekmiştir. Ancak bu dikkat çekiş de, felaket tellallığı olarak değerlendirilmemelidir. Eğribel, eşitsizlikler, sömürü ve katliamlarla beliren Batı dünya düzenini doğru bir şekilde anlamlandırmak ve nihayetinde insanlık-uygarlık adına devrimci bir yaklaşımla aşarak yeni bir safhaya geçilmesine katkı sunma niyetindedir. O, salt Batı kapitalizmine karşı çıkmamanın bütünüyle Batı sömürü düzenine karşı çıkmaya eş değer olmadığını; Batı sosyalizminin de cari sömürü ilişki düzenini meşrulaştırıp mutlaklaştırdığını belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle, Batı kapitalizminin yanı sıra Batı sosyalizmine de eleştirel yaklaşmış; yerli/Doğulu devrimci kimliği benimsemiştir.

Eğribel'in entelektürel portresini ve akademik kimliğini şekillendiren en önemli öge yerliliktir. O, yerelliğe hapsolmayan bir yerlilik, Batıcılığa endekslenmeyen bir evrensellik anlayışıyla sosyoloji yapmaktadır. Eğribel, hayalci bir düşündür de değildir; aksine gerçekçi bir düşündürdür. Ancak bu gerçekçiliği, verili gerçeklikleri/kurulu dünya düzenini meşrulaştırmayan, tözcü bir yaklaşımla değişmez nitelikler atfetmekten kaçınan, devrimci bir müdahaleyle aşmaya imkân sağlayan bir gerçekçilik anlayışıdır. Diğer bir deyişle, gerçekçilik adına statükoyu mutlaklaştıran, Batı'nın soygun ve sömürü düzeninden kısmî paylar alarak entegre olan, her türlü itirazı ve alternatif girişimi "gerçek dışı/ütöpik/hayalperest" olarak etiketleyen yarı aydın-akademisyen gerçekçiliğinden uzak durmuştur. Anksiyete bozukluklarının, intihar olgusunun, kaygı ve riskin, her türlü anomi ve yabancılaşmanın ivme kazandığı küre-yerel düzenekte, insanı ve insanî değerleri önemsemiştir. Bireyi, toplumu ve uygarlık birikimini tehdit ve tahrip eden bu düzeneği sosyolojik zaviyeden kritik etmiştir. Batı modernliğinin yeni "post"lar giyerek sömürü düzenini sürdürme kalpazanlığına karşı gerçek bir itirazın sesi olmaya çalışmıştır.

Eğribel, tarihin öznesi olan insanın geri plana atılışı ve iletişim teknolojileri marifetiyle atıl hâle getirilişi karşısında sosyolojiyi ve sosyal bilimleri, bir insanlık/uygarlık savunusu aracı ve yeni bir dünyanın inşasında çözümleyici/dönüştürücü bir müdahale aparatı olarak görmüştür. Post-modernizm ve küre-yerelleşme süreçlerinde yoğun saldırılara uğrayan insanlık tarihinin birikimini, bütüncül ve tutarlı bir perspektifle sahiplenmiş, tarih ve uygarlığın savunusunu üstlenmiştir. Eğribel'in özelde Türk tarihi genelde ise uygarlık tarihine olan hassasiyeti, geçmişi ihya maksatlı değil; bugünü idrak, geleceği inşa amacına yöneliktir. Öte yandan tarihe olan ilgisi, heves/hobi ya da saplantı değildir; güncel gerçeklerden bir kaçış alanı ise hiç değildir. Eğribel'in ana tasası, dün-

bugün-yarın arasındaki bağlantıların isabetli tesis edilebilmesi için tarihin tanıklığına başvurulması, yol gösterici niteliğinden yararlanılmasıdır.

Aktarmacı bir sosyolojinin cari olduğu ülkemizde, yerli sosyoloji geleneği kurma iddiasına sahip olan Doğu-Batı çatışması teorisyenlerinin fikirleri birçok açıdan araştırmaya değer bir mahiyete sahiptir. Bu bağlamda tezimiz, teorinin yaşayan en önemli temsilcilerinden Eğribel'in temel sosyolojik görüşlerine odaklanmış, ileride yapılacak yeni çalışmalara ilham-katkı olması temennisiyle kaleme alınmıştır. Tezimizin ilk bölümünde Eğribel'in hayatı, eserleri ve etkilendiği isimler aktarıldıktan sonra Doğu-Batı çatışması ekolü içerisindeki konumu değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, Eğribel'in sosyoloji anlayışı bağlamında bilim sosyolojisi ve yöntem tartışmalarına yönelik fikirleri, Türk sosyolojisine ilişkin değerlendirmeleri, sosyoloji-tarih ilişkisine dair yaklaşımı, ve son olarak Türk tarihine ilişkin görüşleri ile Batıcılışma eleştirisi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Eğribel'in küreselleşme olarak adlandırılan sürece dair çeşitli değerlendirmeleri konu edinilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise Eğribel'in sosyolojisinin bazı toplum bilimleri ilişkisi irdelenmiştir.

Son olarak tezimiz, inceleme konusu gereği literatür taramasından hareketle hazırlanmış teorik bir çalışmadır. Yöntemsel olarak nitel bir araştırma olup metin analizine dayalı betimleme tekniği kullanılmıştır. Eğribel'in Doğu Kitabevi'nden çıkan eserleri ile *Sosyoloji Yıllıkları*, *Sosyologca Dergisi*, *Tarih ve Uygarlık-İstanbul Dergisi*, *Garbiyat Dergisi* gibi yayınlardaki makaleleri incelenerek tahlil edilmiştir. Dolayısıyla tezimiz, Eğribel'in kaleme aldığı metinlerin doğrudan ve dolaylı alıntılama yoluyla derlenip yorumlanmasına dayalı bir çalışmadır.

1. BÖLÜM

ERTAN EĞRİBEL SOSYOLOJİSİNİN ANA KAYNAKLARI

1.1. Eğribel'in Hayatı ve Eserleri

İbrahim Ertan Eğribel, 4 Nisan 1957 tarihinde Samsun'da dünyaya gelmiştir. İlk (Gazi Osman Paşa İlkokulu), orta (Mithatpaşa Ortaokulu) ve lise eğitimini (19 Mayıs Lisesi-Fen Bölümü) Samsun'da tamamlayan Eğribel, 1976 yılında lisans eğitimine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde başlamış ve 1980 yılında mezun olmuştur. Ayrıca sosyoloji lisans eğitiminin yanı sıra psikoloji ve felsefe sertifikaları da almıştır.

Kemal Tahir - Baykan Sezer düşünce sisteminin yetkin temsilcilerinden olan Eğribel'in sosyoloji yolculuğundaki ilk çalışması, Kemal Tahir üzerine olmuştur. Eğribel'in 1980 yılında sosyoloji bölümünde hazırladığı lisans bitirme tezi, "Kemal Tahir'in Roman Üçlemesi Üzerine Ön Çalışma: Yediçinar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal" başlığını taşımaktadır. Eğribel'in 40 yıllık yazım hayatı boyunca Kemal Tahir ve Baykan Sezer'e olan ilgisi kesintisiz olarak sürmüştür.¹

Eğribel, 1984 yılında üniversite dışında yapılan ilk bağımsız çalışması olan "Niçin Arabesk Değil?" adlı kitabını yayınlamıştır.² Söz konusu çalışmasıyla Eğribel, Türkiye'de 1980'lerde beliren ve etkisini günümüze kadar sürdüren arabesk müziğin çok yönlü ve isabetli yorumunu yapan ilk sosyologdur.³ Eğribel, 1985 yılında lisans eğitimini tamamladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamış ve Baykan Sezer yönetiminde "Çizgi-Romanların Toplumsal Temelleri" adlı çalışmasıyla 1987'de mezun olmuştur. 1987 yılında aynı bölümde doktora eğitimine kabul edilen Eğribel, 1990 yılında, yine Baykan Sezer'in danışmanlığında, "Resim Sanatı ve Türk Resminde Batıcılışma Eğilimleri" adlı çalışmasıyla doktora derecesini almıştır. 1991 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yrd. Doçentlik sınavını kazanmış ve henüz göreve başlamadan 1992 yılında

¹ Eğribel, 2002-2005 yılları arasında Kemal Tahir Vakfı'nın yönetim kurulunda da yer almıştır.

² Eğribel, bu çalışmasını "Hocam BAYKAN SEZER için" notuyla yayınlamıştır. Çalışmanın ele alındığı yöntem/bakış açısı ve söz konusu not, Eğribel'in ilk çalışmasından günümüze Baykan Sezer fikir sistemine olan bağlılığını göstermektedir.

³ KIZILÇELİK, Sezgin; **Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 96.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde açılan Yrd. Doçent kadrosuna müracaat ederek öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. 1997 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Doçent olan Eğribel, 2008 yılından bu yana aynı bölümde Profesör unvanı ile çalışmaktadır. Ayrıca Baykan Sezer'in anabilim dalı ve bölüm başkanlığından kendi isteği ile ayrılmasının akabinde, 1998-2010 yılları arasında, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Başkanlığı görevinde de bulunmuştur.

Eğribel'in üniversitede akademik görev aldıktan sonra yayınlanan ilk çalışması ise 1993 yılında İstanbul Sosyoloji Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Çalışma Günleri'nde konu ve tez sahibi olarak sunduğu "Türk Müziği" üzerinedir. Bu bağlamda Eğribel'in lisans bitirme tezinden itibaren ilk çalışmalarının ana ekseninin sanat ve edebiyat olduğunu söylemek mümkündür. Eğribel, Türk sosyolojisinde ihmal edilen söz konusu iki alana dair olgun ve doyurucu çalışmalarıyla büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ancak bu öncülüğüne rağmen bu alanların "uzmanı" olmak yerine ilgi duyduğu çeşitli konularda yayın yapmayı tercih etmiştir. Sosyolojinin çeşitli konu ve alanlarıyla ilgilenmekle birlikte çalışmalarında belli bir bakış açısıyla bütünlük ve tutarlılık sağlamayı başarmıştır.

Eğribel, Baykan Sezer'in üniversiteden kendi isteğiyle ayrılması ve emekliliği sonrasında "Baykan Sezer Çalışma Evi"nde de birlikte çalışmalarını sürdürmüştür. Baykan Sezer'in vefatına kadar çeşitli vesilelerle kendisinden istifade etmeye devam etmiştir. Baykan Sezer'in vefatının ardından 2004 yılından günümüze kadar *Sosyoloji Yıllıkları*'nın yayın yönetmenliğini Ufuk Özcan ile sürdürmektedir. *Sosyoloji Yıllıkları*, binlerce sayfalık birikimiyle, 27 yıllık bir zaman aralığında yayınlanarak şimdiden Türk sosyolojisinin en uzun süreli yayınlarından biri olmuştur. Ayrıca *Sosyoloji Yıllıkları*, bağımsız yeni yayınların ve dergilerin de kendi içinden çıkmasını sağlamıştır. Uluslararası hakemli dergiler olarak 2011 yılından itibaren *Sosyologca Dergisi*'nin, 2012 yılından itibaren *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*'nin, 2015 yılından itibaren ise *Garbiyat Dergisi*'nin genel yayın yönetmenliğini ve editörlüğünü -yine Ufuk Özcan ile birlikte- sürdürmektedir.⁴ Bunun yanı sıra, Doğu Kitapevi'nin sosyoloji yayınları yapan bir kitap evine dönüşmesini sağlamak için Ufuk Özcan ile birlikte genel yayın

---

⁴ Türk sosyolojisinde ve düşüncesinde pek görülmeyen bir biçimde Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, "ikili" olarak tanınmakta ve uzun zamandır birlikte editörlük yapıp, ortak yazılara imza atmaktadırlar (A.g.e., s. 91).

yönetmenliği ve dizi editörlüklerini gönüllü olarak üstlenmektedir. Doğu Kitapevi’nde “Sosyologca Kitap Dizisi” ve “Tarih ve Uygarlık Kitap Dizileri” adı altında birçok kıymetli eserin yayınlanmasını sağlamaktadır.

Eğribel, Türk sosyolojisinin mevcut birikimine sahip çıkma çabasının yanı sıra çalışmaları sırasında gençlerin yetişmesine özel bir önem vermiştir. Şu ana kadar onlarca yüksek lisans ve doktora çalışmasını yönetmiştir. Yrd. Doçent olarak göreve başladığı dönemden günümüze yüksek lisans ve doktora yönetimini üstlendiği öğrencileri, çeşitli üniversitelerde “Rektör, Profesör, Doçent, Yrd. Doçent” gibi akademik ve idari pozisyonlarda görev yapmaktadır. Ufuk Özcan ile birlikte Sosyologca Akademi’de gençlerin üniversite dışında yayınlar yapacağı ve yetişeceği yeni bir alan/okul oluşturmaya çalışmaktadır. Üniversite lisans öğrencisi olan ve resmi görevi olmayan pek çok gencin ilk ve sürekli yazıları söz konusu mecralarda yayınlanmaktadır. Ayrıca yönetmenliğini ve editörlüğünü üstlendiği kitap dizilerinde, yüksek lisans ve doktora tezlerinin yayınlanmasına da önem verilmektedir. Bu yayınlar ile bağımsız bir sosyoloji yayıncılığı ve kitaplığının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Eğribel, editörlüğünü yaptığı, yayınladığı kitap dizileri ve dergilerde, “toplama” bir yayıncılık yapmak yerine “sözü olan” ve belli konularda özel dosyalar oluşturmaya yönelik yayıncılık yapmaya çalışmaktadır. Yıllardır vaktinin önemli bir bölümünü bu çalışmalara hasrettiği için uzun zamandır hazır olan kişisel çalışmalarını yayınlamamış ve yazdığı yazıları da kitap olarak bir araya getirememiştir. Ancak özellikle dergiler aracılığı ile bakış açısının uzantısı olan pek çok kavramın Türk toplum düşüncesine mal olduğu ve yaygınlık kazandığı söylenebilir. Eğribel’in çalışma alanları ve üniversitede verdiği dersler şunlardır: Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Uygarlık Tarihi, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Garbiyat, Türk Sosyolojisi ve Türk Toplum Düşüncesi, İstanbul’un Tarihi, Sosyolojide Yöntem Tartışmaları, Modernleşme-Küreselleşme, Sanat-Edebiyat, Türk Müziği, Siyasal Tarih, Hukuk Sosyolojisi, Endüstri Sosyolojisi, Bilgi Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Değişim Sosyolojisi, İletişim Sosyolojisi, Sağlık Sosyolojisi, Gündelik Hayat Sosyolojisi ve Günümüz Sosyoloji Tartışmaları.

Eğribel, lisans öğrenciliği yıllarından itibaren tutku, çalışkanlık ve disiplinin önemli bir örneğini teşkil etmiştir. Üniversitelerimizde yaygın hâle gelmeye başlayan “memur sosyolog” profilinin aksine, “bal arısı” misali, mümkün olan bütün çiçekleri gezerek en

iyi balı üretmenin tasasında olmuştur. Eğribel'in 50'nin üzerinde kişisel ve ortak editörlüğünü yaptığı kitap ile çoğunluğu yayınladığı kitap dizileri ve dergilerde olmak üzere 200'e yakın makalesi bulunmaktadır. Eğribel'in kitapları ve editörlüğünü yaptığı bilimsel yayınlar şunlardır:

1. *Niçin Arabesk Değil?*, Süreç Yayınları, İstanbul, 1984.
2. *Türk Müziği*, (Konu ve Tez Sahibi: Ertan Eğribel), İ.Ü.E.F. Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993.
3. *Resim Sanatı ve Türk Resminde Batılılaşma Eğilimleri*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994.
4. *Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı*, İ.Ü.E.F. Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Yayınları, İstanbul, 1996.
5. *Kıbrıs Üzerine*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 2, Mehmet Genç'e Saygı, (Yön. Baykan Sezer, Ortak Çalışma), Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1998.
6. *Batı Yayılmacılığı*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 3, (Yön. Baykan Sezer, Ortak Çalışma), Atatürk Üniversitesi K.K. Eğitim Fakültesi Basımevi, Erzurum, 1998.
7. *Tarih ve Sosyoloji*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 4, Ümit Meriç Yazan'a Armağan, Çantay Kitabevi, Yay. Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, 1999.
8. *Osmanlılık*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 7, Eyüp Kemerlioğlu'nun Anısına Armağan, Yay. Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, 2000.
9. *XIX. Yüzyıl*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 8, Unutmadıklarımız, Yay. Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, 2001.
10. *XX. Yüzyıl*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 9, Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002.
11. *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 10, Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003.

12. *Baykan Sezer'e Armağan*, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 11, Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004.
13. *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 12, Semavi Eyice'ye Saygı, Editör: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
14. *Debates on Music in Turkey*, Kwik Publishing-Printing, Ottawa, Canada, 2004. (Debates on Music in Turkey, 2. Baskı, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006.)
15. *Sosyoloji ve Coğrafya*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 15, Editör: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
16. *Bilim Sosyolojisi: Bilim Tarihi ve Yöntem*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 16, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
17. *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I, Kıta Avrupası Etkisi*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 18, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.
18. *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişmesi II, Anglo-Amerikan Etkisi*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 18, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.
19. *Türk Sosyologları ve Eserleri I*, Temel Tartışmalar, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 20, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.
20. *Türk Sosyologları ve Eserleri II, Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma*, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 20, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.
21. 20.- *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Editör: Ertan Eğribel, Fatih Andı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2010.
22. *Ahmet Ağaoğlu, Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010.
23. *Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 21, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2011.

24. *I. Türkiye Çocuk Hakları Stratejisi (2012-2016)*, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, A. Gülan, Yazım Grubu: Ertan Eğribel, F. Selda Bülbül, Uğur Değirmenci, A. Gülan, Ö. Kars, Y.A. Kulca, N. Oktay, M.R. Şirin, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
25. *Uygarlık Krizi*, Sosyologca, Sayı: 1, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011.
26. *Kaos İçinde Birlik, Birlik İçinde Açmaz?*, Sosyologca, Sayı: 2, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011.
27. *Ortadoğu'nun Balkanlaşması?*, Sosyologca, Sayı: 3, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.
28. *Buharlaştıran Her Şey Katılaşıyor?*, Sosyologca, Sayı: 4, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.
29. *Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Akdeniz'de Karşılaşmalar*, Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, Sayı: 1-2, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.
30. *Türkiye'de Sosyoloji*, Editör: Çağatay Özdemir, Yazarlar: Mehmet Akgün, Fahri Atasoy, Nilgün Çelebi, Yıldız Akpolat, H.Bayram Kaçmazoğlu, Ufuk Özcan, Ertan Eğribel, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, NO: 1606, 2012.
31. *Türkiye'de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 22, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
32. *Küre-Muhazakar Otoriterlik?*, Sosyologca, Sayı: 5, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
33. *Küresel Kalpazanlığa Karşı Gezi Ruhu*, Sosyologca, Sayı: 6, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
34. *Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam*, Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, Sayı: 3, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.

35. *Türkiye’de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri, Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye*, Sosyoloji Yıllığı- Kitap 23, Editör, Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2014.
36. *İğreti İktidar-İğreti İsyanlar Çağı*, Sosyologca, Sayı: 7, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
37. *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası/ Garbiyat/ Geleneğin Parçalanması*, Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, Sayı: 4, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
38. *Temsil Krizi ve Uydu Yerelleşme*, , Sosyologca, Sayı: 8, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
39. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 5, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
40. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 6, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
41. *Küresel Çözülme-Çürüme, Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı*, Sosyologca, Sayı: 9, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
42. *Bilgi Sosyolojisi*, Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Atatürk Üniversitesi, 2015.
43. *Garbiyat Bilim Dergisi*, Sayı: 1, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
44. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 7, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
45. *Küresel Barbarlık Çağı ve Düzenin Yabancılaşması-Türkiye Eksenli Küreselleşmenin Gereği*, Sosyologca, Sayı: 10, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
46. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 8, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015.
47. *Türkiye’de Sosyoloji Fragmanları*, Sosyologca, Sayı: 11-12, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016.

48. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 9, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016.
49. *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları-Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.
50. *Küresel Düzenin ve Toplumun Marjinalleşmesi-Sosyoloji ve Edebiyat*, Sosyologca, Sayı: 13-14, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.
51. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 10, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.
52. *Küresel Barbarlık Çağının İlk Evresi: İletişim Çağı-İletişim ve Sosyoloji*, Sosyologca, Sayı: 15-16, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2018.
53. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 11, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2018.
54. *Sağlık Sosyolojisine Giriş*, Sosyoloji Yıllığı 27, Editör: Ertan Eğribel, Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019.
55. *Sosyoloji ve Siyaset-Kemal Tahir ve Doğulu Devrimci Yerlilik*, Sosyologca, Sayı: 17, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019.
56. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, Sayı: 12, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019.
57. *Corona Sonrası Otoriter Yeni Dünya*, Sosyologca, Sayı: 18-19, Editör: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2020.

1.2. Eğribel'in Etkilendiği İsimler

Eğribel'in mensup olduğu Doğu-Batı çatışması ekolünün kurucu isimleri olan Kemal Tahir ve Baykan Sezer, Eğribel'in sosyoloji anlayışının biçimlenmesinde ve düşün dünyasının teşekkülünde oldukça derin etkilere sahiptir. "Ruh ve düşünce ikizi"⁵ olarak nitelenen Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in görüşleri arasında birçok paralellik mevcuttur. Öncelikle iki isim de, toplum farklılaşmaları ve Doğu-Batı çatışması ile Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliklerini çalışmalarının merkezine almıştır. Kızılçelik'in ifadeleriyle, Kemal Tahir ile Baykan Sezer arasındaki düşünsel ilişkide, kalıplara sığmayan devasa fikir zanaatçısı Kemal Tahir'in görüşleri daha belirleyicidir. "Tahiriler" olarak adlandırılan birçok isim, Batı'dan esen rüzgârların etkisiyle farklı kulvarlara savrulsa da, Kemal Tahir'in sağlam bir zemin üzerinde açtığı patikadan ilerleyen ve gittiği yolu genişleterek daha da sağlamlaştıran ise sadece Baykan Sezer olmuştur. Baykan Sezer, Kemal Tahir'in Doğu-Batı dünyasının farklılıklarına ve çelişmesine dair özgün fikirlerini sosyoloji içerisinde yoğurarak sistematik bir teoriye dönüştürmüştür.⁶ Baykan Sezer'in Kemal Tahir'e olan ilgisi, geçici bir dönemle sınırlı kalmamış, yaşamı boyunca devam etmiştir. "Kemal Tahir, 1960 öncesinden başlayarak ve 1960'lı yıllarda artan bir şekilde, Türk toplum yapısını ve tarihini romanlarıyla öne çıkarmaya ve tartışmaya açmıştır. Kemal Tahir'in Doğu ve Türk toplumuna yaklaşımı ve Osmanlı'nın farklı dönemleri, Kurtuluş Savaşı yılları ve sonrasını ele alan romanlarında ifadesini bulan görüşleri, 1960'lı yıllarda pek çok toplumbilimci, siyasetçi, gazeteci, sinema yapımcısı ve bu mesleklerin dışında kalan aydını etkilemiştir. Kemal Tahir'den etkilenenler arasında Baykan Sezer de bulunmaktadır. Ancak, çoğu aydının Kemal Tahir'den etkilenme düzeyi sığ ve geçici olurken, Baykan Sezer-Kemal Tahir ilişkisi derin ve kalıcı olmuştur."⁷ Baykan Sezer, Kemal Tahir'in fikir sistemine göre sosyoloji yapmış, aralarındaki fikri bağlantılar geliştikçe, deyim yerindeyse iki düşünür tek bir düşünüre

---

⁵ A.g.e., s. 137.

⁶ A.g.e., s. 137-138.

⁷ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi", **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılçelik Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 161.

dönüşmüştür.⁸ Bu nedenle Baykan Sezer, “Türk sosyolojisinin Kemal Tahir’i” olarak nitelenmiştir.⁹

Baykan Sezer ile Kemal Tahir ilişkisine dair Eğribel’in önemli tespitleri mevcuttur. Ona göre, Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in birbirinden ayrı değerlendirilmesi mümkün değildir; her ikisi de ancak birbiriyle anlaşılabilir. Batı karşıtı bir sosyalizm anlayışı ile birlikte ikisinin de Türk-Osmanlı tarihine ve Doğu toplumlarına yaklaşımı, temelde ciddi paralellik göstermektedir.¹⁰ Kemal Tahir ve Baykan Sezer ilişkisi bilinçli olarak görmezden gelinmekte ya da karşılıklı etkileşim yok sayılarak eksik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eğribel, bu tavırlara eleştirel yaklaşarak Kemal Tahir - Baykan Sezer ikilisinden tutarlı bir bütünlük içerisinde istifade etmiştir.¹¹ “Baykan Sezer, Kemal Tahir ile gündeme gelen özgün düşüncenin konu ve sorunlarına bağlıdır. Ancak bunu düz olarak ele almamak gerekir. Kemal Tahir ile Baykan Sezer arasındaki ilişki bir usta-çırak, alt-üst, ileri-geri, önce-sonra ilişkisi değildir. Aralarındaki ilişki Türkiye’de özgün düşüncenin oluşumu açısından ele alınmalıdır.”¹²

Eğribel’e göre, Baykan Sezer, Kemal Tahir düşüncesinden mümkün olan bütün sonuçları çıkarmıştır. Kemal Tahir - Baykan Sezer birlikteliğinin gözden uzak tutulmasının esas nedeni de budur.¹³ Hâlbuki Kemal Tahir’in başlattığı düşünce zenginliğinin, Doğu-Batı çatışmasının belli çalışmalarla sürdürülmesi ve bütünlük

---

⁸ KIZILÇELİK, **Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları**, s. 141. Ayrıca Kızılçelik, Kemal Tahir’i okumamış birinin, Baykan Sezer’i dikkatli bir şekilde okuduğunda Kemal Tahir’i anlayabileceğini ileri sürmüştür (KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgünlüğün Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004. s.74).

⁹ KIZILÇELİK, Sezgin; **Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı**, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2008, s. 15.

¹⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960’ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 115-116.

¹¹ EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 44-46.

¹² EĞRİBEL, “Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960’ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, s. 105.

¹³ EĞRİBEL, Ertan; “1960’ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer’in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 130.

sağlanması, Baykan Sezer ile mümkün olmuştur. Türk sosyolojisinin canlılığı, temelde tek olan bu iki kaynaktan beslenmektedir.¹⁴

Kısacası, Eğribel'in sosyolojisinde etkili olan iki merkezi isim (Kemal Tahir - Baykan Sezer), edebiyat ve sosyoloji gibi iki farklı sosyal bilimler disiplinine mensup olsalar da, aynı teorik yaklaşıma ve yöntemsel anlayışa sahiptirler. Birbirlerinden karşılıklı olarak etkilenmiş ve tamamlayıcılık doğrultusunda görüşlerini mezcetmişlerdir. Eğribel de, düşünce dünyasını şekillendirirken söz konusu ikiliyi referans almıştır/almaya devam etmektedir.

1.2.1. Kemal Tahir

Eğribel, edebiyat ve düşünce tarihimizin önde gelen isimlerinden olan Kemal Tahir'in görüşlerini oldukça önemsemiştir. Kemal Tahir'in farklı yönleri ve fikirleri üzerine birçok makale kaleme almıştır. Kemal Tahir'in doğru anlaşılması ve isabetli değerlendirilmesi için gayret göstermiştir. Kemal Tahir'in dünya görüşünü kavramayı, Türk düşüncesinin kendi tarihiyle buluşması ve Türk toplumunun gerçek sesi olabilmesinin başlıca unsurlarından biri olarak görmüştür. Kemal Tahir fikir sistemi, Eğribel'in kişisel bir takıntısı değildir. Onun Kemal Tahir'e olan ilgisi, sosyoloji anlayışının bir gereğidir. O, Kemal Tahir'i, Türk toplum düşüncesi ve edebiyatının herhangi bir figürü, mazide kalmış bir müze malzemesi olarak değil günümüz Türkiye'si ve dünya sorunları üzerinde geçerli sözü olan bir düşünürümüz olarak değerlendirmiştir. Ona göre, Kemal Tahir'in yaşadığı dönemde düşünce yaşantımıza kattığı tartışmalar bugün de geçerliliğini korumaktadır. Başka bir deyişle yerli, muhalif ve aykırı bir aydın olan Kemal Tahir'in romanları ve tarih görüşü ekseninde ortaya çıkan tartışmalar, sadece o dönemi anlamak için değil günümüzü anlamak içinde önemlidir.¹⁵

Eğribel, Kemal Tahir'in çok yönlü bir yazar, ancak öncelikle romancı kimliğine sahip olduğunu belirtmiştir. Kemal Tahir'in "Anadolu-Türk romanının kurucusu" olarak bütünlük ve süreklilik çerçevesinde hayatı boyunca aslında tek bir roman yazdığını

¹⁴ EĞRİBEL, Ertan; "Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem", **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 352.

¹⁵ EĞRİBEL, Ertan; "Kemal Tahir'in 40. Yıldönümü Anısına: Küresel Kalpazanlık veya Zamanın Ruhu İçinde Yüzeysel Kalmak ve Küreselleşirken Taşralaşmak Karşısında Tarih Bilincinin Gereği Üzerine", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 105.

bildiren Eğribel'e göre Kemal Tahir, Anadolu Türk toplum ve tarihinin serüvenini kaleme almıştır. Bu klasik anlamda tarihi romanlaştırmaktan başka bir şeydir. Hatta yaygın anlamıyla "tarihi roman" yazmaktan da başka bir şeydir. Kemal Tahir romanları, hangi konu ve sorunu ele alırsa alsın sistemli bir düşünce yönteminin ürünüdür. Gündelik görüntünün arkasındaki tarihsel gerçeğe yaslanır. Kemal Tahir, Türk toplum ve tarihinin bugüne yansıyan temel dinamiğiyle ilgilidir. Anadolu Türk toplumunun çeşitli dönemlerinde gösterdiği özelliklerden günümüz ve geleceğimizin sorunlarının çözümüne sağlam dayanaklar bulmak amacındadır. Bu çözüm ise Anadolu insanının özelliklerini, Türk toplumunun cevheri/dehasını yabancı genellemelerle, şemalarla açıklamaya çalışarak bulunamaz. Bu nedenle Kemal Tahir hiçbir hazır fikre, içi boş laflara, kalıplara, tabulara sığınarak kolaycılık yapmamıştır. Türk toplumunun özelliklerini Türk toplum tarihinin gerçeklikleriyle, çelişki ve çatışmalarıyla açıklamıştır.¹⁶

Kemal Tahir, sıradan bir romancı değildir. İddiası olan bir yazardır; Türk romanını kurmak, oluşturmak istediğini ifade etmiştir. Bunun için de Anadolu Türk toplumunun somut tarihi gerçekliğine sınıksız sarılmıştır. Batı sanatı görüş açısının sınırlılığın aksine gerçeğin anlık dış görüntüsü ile yetinmemiştir. Roman ve toplum gerçeğini elde etmede kuramın/tarih görüşünün önemini vurgulamakla birlikte belirli kalıp ve şemalarla yetinilmemesi gerektiğine de işaret etmiştir. Zira kuramı kalıp, şema haline getirmek, gerçekçilik açısından en az kuramsızlık kadar tehlikelidir. Kemal Tahir'in gerçeğe kuram arasında kurduğu ilişki, bilinç ve emek ileler. Sürekli olarak geri dönmelerden, sınamalardan, yanılma ve güncellemelerden müteşekkildir. Kemal Tahir, temel konular üzerinde değişik açılardan durarak gerçeğe ilişkisini canlı tutmuş, zenginleştirmiştir.¹⁷

Eğribel'e göre, Kemal Tahir, Türkiye'de "fikir namusu" denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri olarak gösterilmektedir. Kemal Tahir, ilk romanından başlayarak romanlarını birbirini etkileyerek geliştiren ve genişleten bir plan içinde yürütmüştür. Osmanlı'nın kuruluşundan Batıcılılaşmaya, işgal İstanbul'undan İttihatçılara, eşkıyalıktan Köy Enstitüleri'ne kadar uzanan bu olaylar dizisi, toplum olarak sahip çıkmamız gereken özelliklerimizi ve yanılığımızı değerlendirmemizi sağlar. Romanlarındaki çeşitli olaylar ve sorunların temelinde Doğu ile Batı'nın tarihsel hesaplaşması sürer. Bu temel

---

¹⁶ EĞRİBEL, Ertan; "Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli", **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24-25.

¹⁷ EĞRİBEL, "Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem", s. 347, 352.

çatışma çerçevesinde yapılan siyasi seçimlere bağlı olarak toplumun ve kişinin dramı ortaya çıkar.¹⁸

Kemal Tahir, romanlarında Türk insanının yaratıcı gücünü ve zenginliğini ele almıştır. Roman ve toplum gerçeği yöntemi üzerinde bilinçli olarak durmuştur. Türk toplum gerçeğiyle ilişki kurma çabası nedeniyle romancı ve düşünür kimliği birbiriyle bütünleşmiştir. Kemal Tahir, romanlarında drama düşmüş Türk insanının kısırılmışlığını toplum düzeyinde geliştirdiği çözümlerle aşma özelliğini öne çıkarmıştır. Türk insanının dramının yarattığı zorunluluk nedeniyle tarihsel romanlar yazmıştır.¹⁹ Çalışmalarında edebiyatın kendine özgü anlatım araçlarının yanı sıra sosyal bilimlerin düşünce biçimi ve anlatım araçlarını da kullanmıştır. İlk romanlarından başlayarak farklı bir duruşa sahip olmuş, Batı değerlerine ve beklentilerine, alışlagelmiş kalıplara uygun romanlar yazmamıştır. Kemal Tahir'in amacı, sadece Batı'dan farklılığımızı belirtmek değildir. Farklılığımızın tespitinin yanı sıra Batı çözüm önerilerine ve modellere de karşı çıkarak kendi adımıza özgün söz söyleme tasasında olmuştur.²⁰

Türkiye'de Batıcılışma ile birlikte toplumlar arası ilişkilerdeki yerimiz ve rolümüz yeniden düzenlenip tanımlanmıştır. Elimizde bulunan güç ve imkânların değerlendirilmesi de Batıcılışma siyasi seçimimize paralel olmuştur. Batı dünya egemenlik ilişkileri dışında yeni bir arayış ve imkân olabileceği düşünülmendiğinden, Batı üstünlüğü ve çözüm tekeli “evrensel” olarak ilan edilmiş; Batı, kendi üstünlüğü çerçevesinde kendini Doğu'dan farklılaştırarak ayırmıştır. Bu açıdan Türkiye'de oryantalist bakış açısının içselleştirilmesi, Batıcılışma ile birlikte ortaya çıkmıştır. Türk romanı ve toplum düşüncesinde Batı bakış açısının üstünlüğünü tartışan, sorunun salt Doğu-Batı farklılığı yerine “Batı yanlılığı, Batı çıkmazı” olduğunu ilk defa net bir şekilde ortaya koyan Kemal Tahir olmuştur.²¹ “Kemal Tahir resmi Batı açıklamalarına, Batıcılışmaya karşıdır. Ama Kemal Tahir'i anti-Batıcı olarak nitelemek mümkün

---

¹⁸ EĞRİBEL, “Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli”, s. 25.

¹⁹ Kemal Tahir'e göre, Türk romanı ve yerlilik özelliği, Anadolu Türk toplumunun tarih içinde olgunlaşmış insan niteliklerine dayanmalıdır (EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem”, **Sosyoloji Yıllığı 10: Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.84).

²⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir 100 Yaşında”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 17-18.

²¹ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçseleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 481.

değildir. Kemal Tahir'in Batı-merkezciliğe karşı çıkışı yeni bir dünya özlemiyle birliktedir. Bütünsel tarih anlayışı nedeniyle Batı dünya egemenliğinin mutlaklaştırılmasına karşı çıkmıştır. Batı düzeninin aşılması bir kısır döngüye, sorunların yıkıcı bir hale gelmesine neden olmaktadır. Bu açıdan Kemal Tahir bütün dünya tarihine sahip çıktığı gibi dünya tarihinin değişmesinde Anadolu Türk toplumunun güç ve potansiyelini gündeme getirmiştir.”²²

Kemal Tahir, Türk edebiyatının önde gelen romancılarından olmanın yanı sıra düşünce tarihimiz açısında da kritik öneme sahip bir simadır. Doğu ve Batı toplumlarının tarihsel serüvenlerinin ve sosyal dinamiklerinin farklı olduğuna, aralarında çelişme ve çekişme bulunduğuna vurgu yapan görüşleri ile Türk insanının ve toplumunun kendine özgü yapısına dikkat çeken analizleri nedeniyle “özgün ve yetkin bir sosyal teorisyen” olarak nitelenmiştir.²³ Kemal Tahir'i sadece Batı karşıtlığı ve toplumumuzun farklılığı temelinde ele almak da yetersiz bir yaklaşımdır. Bu konuda Eğribel, “Kemal Tahir Türk toplum ve tarihine dayalı bir sosyalizmin savunucusudur. Kemalizmin ilkelerinin oluşturulduğu, 1927'de olağanüstü hallerde çalışmak üzere kurulan İstiklal Mahkemelerinin kapanmalarına rağmen tek parti yönetimi baskısının sürdüğü 1930'lu yıllarda Kemal Tahir mevcut düzene eleştiriler getiren bir sosyalisttir. 1950'li yıllardan başlayarak ama 1960'lı yıllarda daha belirgin bir biçimde sadece Kemalizme değil Batıcı resmi sosyalizm anlayışına da karşı çıkarak Türk toplum ve tarihine dayalı yeni bir görüş geliştirme çabasındadır. Mevcut Batı düzen savunuculuğuna karşı çıkması sadece modernleşme eleştirisiyle sınırlı değildir. Doğu-Batı çatışmasına dayalı yeni bir görüş geliştirerek, Doğu toplumlarına önerilen Batı öncülüğüne dayalı resmi sosyalizm anlayışından da kopmuştur. Kemal Tahir Doğulu bir Türk sosyalisti olarak Batıcılaşma geleneğine dayalı muhalif, aydın kimliğine karşıt yeni bir tavır sergilemiştir. Görüşleriyle gündelik siyasetle sınırlı, Batıcılaşma siyasetinin uzantısı olarak ortaya çıkan ve kendisini milliyetçi, İslamcı, sosyalist olarak tanımlayan çeşitli takımlardan ayrılmıştır” diyerek Kemal Tahir'in nev-i şahsına münhasır sosyalist kimliğine vurgu yapmıştır. Ona göre,

---

²² EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir'in Tarih ve Edebiyat Anlayışının Kaynakları ya da Kemal Tahir'i Kendi Yöntemiyle Anlamanın ve Paylaşmanın Gereği Üzerine”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 1, Ocak-Haziran 2011, s. 30.

²³ KIZILÇELİK, Sezgin; *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.

Kemal Tahir'in edebi kimliği romanlarında, düşünce kimliği ise sosyalizmde ifadesini bulmaktadır.²⁴

Kemal Tahir, "Türk Solu" ve "yerlilik" denilince akla gelen ilk isimlerdendir.²⁵ Kemal Tahir'in sosyalizm anlayışı, Sovyet ya da Çin tipi bir sosyalizm değildir. Gerek Kemal Tahir gerekse Doğu-Batı çatışması ekolünün diğer temsilcileri, SSCB'nin sosyalizm anlayışının yaygın kabulün aksine "Doğulu" olmadığını; aksine Batı çözümünün başka bir versiyonu olarak Doğu'ya sunulduğunu savunmaktadır. Sovyet-Rusya deneyimini, Doğu halklarını denetim altında tutmak için Batı'nın belli bir dönemde uygulamaya koyduğu iki siyasetten biri olarak görmektedir. Zira Batı içinde farklı merkezlerin olması ve bu merkezler arası ayırım, Doğu-Batı çatışmasını değil, Doğu'ya karşı Batı içinde farklı siyasetleri göstermektedir. "Batı Avrupa ile Bizans (Doğu Avrupa) arasındaki ayırım ve çelişki (feodalizm, merkezi-devlet) belli şartlarda Batı'nın Doğu'ya karşı uyguladığı iki farklı örgütlenme modelidir. Batı Avrupa Bizans'a ihtiyaç duymadığında ondan kolaylıkla vazgeçmiştir. Batı'nın kendi içinde Doğu'ya karşı farklı siyaset önerileri önderlik çekişmesi içinde anlaşılabilir. Sovyet-Rusya da kapitalist Batı'ya karşıt özellikler taşımasına rağmen Batı-sosyalizmi modelidir."²⁶ Ekolün sosyalizm anlayışı, ortodoks bir yaklaşımla klasik Marxist kuramın şablon olarak

²⁴ EĞRİBEL, Ertan ve ANDI, M. Fatih; "Sunuş", **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 4.

²⁵ EĞRİBEL, Ertan; "Kemal Tahir ve Sosyalizm", **Sosyoloji Yılığ 10: Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 65. Kızılcılık, yerliliğe ilişkin şöyle bir tanımlama yapmıştır: "Bana göre yerli, ithal olmayan, Batı uygarlığından devşirilmeyen, Türkiye'ye ait/bize özgü olan, milletimizde, tarihimizde, toplumumuzda ve insanımızda karşılığı bulunan, ayakları bu topraklara sağlam basan, Batı uygarlığı karşısında aşağılık kompleksi olmayan, Türkiye'nin çıkarlarından yana tavır takınan, özgün ve yetkin olma halidir" (KIZILÇELİK, **Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları**, s. 44). Kaçmazoğlu ise yerliliğin, tek yanlı Batı çıkarına hizmete koşulan söylemlere karşı, ithal teorilere/modellemelere/kalıplara dayanmadan kendi tarihsel-toplumsal gerçekliklerimiz üzerinden derinlemesine bir Türk düşüncesi ve siyaseti inşa etmek olduğu görüşündedir (KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "Kemal Tahir Düşüncesinde Yerliliğin Sosyolojik Dayanakları", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 59).

²⁶ EĞRİBEL, Ertan; "Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer", s.109-110. Eğribel, 1960'lardaki konjonktürde, Batı-sosyalizmi aracılığıyla ABD siyasetine bağlanmayanların SSCB üzerinden yine Batı denetimine sokulmak istendiğini dile getirmiştir: "1960 darbesinde bir yandan bağımsızlıktan, anti-emperyalizmden söz edilmiş, diğer yandan yeni dönemde öne çıkan ABD ve SSCB'yi izlemeye bir sakınca olmadığı ve bu ikisi arasında yapılan siyasi seçime göre Batı'yla işbirliği görüşü geliştirilmeye çalışılmıştır. (Hem sosyalist hem de ABD yanlı görüşlerin birlikte ifade edilmesi açısından serbest bir ortam vardır. Diğer deyişle ABD siyasetine direnç gösterenlerin SSCB siyasetine bağlanarak denetlenmesi istenmektedir. İki kutuplu dünyanın temelindeki espi budur. Her iki durumda da Batı dışı toplumların Batı dünya egemenlik düzeninin dışına çıkması engellenmiş olacaktır) (EĞRİBEL, Ertan; "Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine", **Sosyoloji Yılığ 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151).

benimsenmesi de değildir.²⁷ Zira Batı düşüncesi içerisinde ana akımdan farklı bir yere sahip olmasına rağmen Marxizm, son tahlilde –bilhassa mevzu bahis Doğu olunca- Batı düşüncesinin bir parçasıdır.²⁸ Kemal Tahir, Marxizmi önemsemekle beraber toplum farklılaşmaları ve çelişmeleri temelinde yerli bir sosyalizm inşasına girişmiştir. Şüphesiz Kemal Tahir’in düşün çizgisi, anti-Marxizm değildir; Marxizmi Türkiye gerçekliğinden hareketle aşma ve zenginleştirme girişimidir.²⁹ Eğribel, Kemal Tahir’in fikri duruşunu ve kimliğini “Doğulu devrimci yerlilik” olarak formüle etmiştir. Kemal Tahir’in kendisini tanımlamak için sosyalist olmadığını, Türkiye’nin yararına bir sosyalizm anlayışının savunucusu olduğunu belirtmiştir.³⁰ Kemal Tahir, sosyalizmin “ekonomik bir devrim ve kalkınma sorunu” olarak görüldüğü dönemde “Osmanlı/Doğu sosyalisti” olarak dünya egemenlik düzeniyle ilgili Türkiye ve Doğu öncülüğü ve sözcülüğünde tarihte yeni bir aşama görüşünün sözcüsü olmuştur.³¹ Kemal Tahir, sosyalizmi, “her türlü sömürüye karşı çıkış” olarak benimsemiştir. Bu bağlamda, bir sosyalist olarak önce Batı kimliğinin temelinde soygun ve sömürü olduğu için Batılılaşmaya karşı çıkmış; Batılılaşmayı, soygun ve sömürü düzenine katılmak olarak görmüştür. Batı soygun ve sömürsünün, Batı-dışı toplumların geleneksel ilişkilerini çözdüğü ve Batı uygarlığının yaygınlaşmasını sağladığı gerekçesiyle “ilericilik” olarak alkışlandığı bir dönemde Kemal Tahir, “aforoz” edilme pahasına Batıcılışmayı keskin bir şekilde eleştirmiştir.³²

---

²⁷ Başta Eğribel olmak üzere Doğu-Batı Çatışması teorisyenleri, Batı sosyalizminin ve ona bağlı olan Türk solunun küre-yerelleşme düzenine -“antici” bir tavrı da olsa- eklemlesmesini, “devlet karşıtı ekolojik toplum” çizgisine savrulmasını ve etnik-mezhep-cins temelli kimlik siyasetinin bayraktarlığını yapmasını da net bir şekilde eleştirmektedir (EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Türk Solu Tartışmaları: Türkiye’de Marxizmin 1980’lerde Üniversiteden Geri Çekilişi ve Yeniden Biçimlenmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 166-174; EĞRİBEL, Ertan; “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, s. 285-310).

²⁸ SEZER, Baykan; “Doğu-Batı Çatışması ve Marxisme”, **Türkiye Günlüğü** (iç.), Sayı: 15, Yaz 1991, s. 13.

²⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli Düşünür”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 183.

³⁰ EĞRİBEL, “Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli Düşünür”, s. 180.

³¹ EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Çağına Giriş Koşullarında Kemal Tahir - Baykan Sezer Teorik Mirasının Önemi: Devlet Ana’nın 51. Yılında Doğu- Batı Çatışması Görüşünün Yerliliği ve Çağdaşlığı”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 11, Kasım 2018, s. 36.

³² EĞRİBEL, “Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli Düşünür”, s. 181-183. Kaçmazoğlu, hiçbir sosyolog, düşünür ya da yazarın Kemal Tahir nispetinde geniş, güçlü ve gerçekçi bir Batı ve Batıcılışma eleştirisi yapmadığı kanaatindedir (KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Kemal Tahir ve Batıcılışma Eleştirisi”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s.27).

Kemal Tahir, somut toplum gerçeğimizi kuram ile yeniden üreterek temellendirmek için başlangıçta, klasik Batı toplum şemalarının dışında Doğu toplumlarına yönelik Marx tarafından önerilen Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) modeli ile ilgilenmiştir. Ancak ATÜT’ü bir kalıp olarak almamış, ATÜT’ü sorgulamaktan geri durmamıştır. ATÜT’ü, Türkiye’nin “az gelişmişliğine” temel olarak sunan anlayışa da ilk karşı çıkan Kemal Tahir olmuştur. Kemal Tahir, Türk tarihine ve Osmanlı’ya yaklaşımında başlangıçta ATÜT’ten yola çıksa da, süreç içerisinde kendi görüşlerini sorgulayarak nihayetinde Doğu-Batı çatışması çizgisine ulaşmıştır.³³ Eğribel’e göre, Kemal Tahir’in fikir sisteminin olgunlaşmasında Baykan Sezer’in yaptığı çalışmaların da önemli etkileri olmuştur: “Kemal Tahir, Baykan Sezer’in 1968 yılında İ.Ü. Sosyoloji Bölümünde yaptığı ‘Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri’ başlıklı lisans tezini coşku ile karşılamıştır. Bilindiği gibi Kemal Tahir sosyalizm, ATÜT ve Osmanlı ile ilgili çalışmaların sonuçları üzerinde dikkatle durmuştur. Döneminde hem Batı’da süregelen tartışmaları takip etmiş, hem de Türkiye’de yapılan tarih ve sosyoloji çalışmaları üzerinde durmuştur. Bu çalışmaların sonuçlarını, doğruluğunu veya yanlışlığını belli bir tarih görüşü temelinde sınamıştır. Bunu *Notlar*’ından anlamak mümkündür. Kemal Tahir elbette önem verdiği çalışmalar üzerinde notlar almıştır. Ele aldığı, notladığı kitaplar sıradan çalışmalar değildir. Bu yazarların çalışmalarında ele aldıkları konularda vardıkları sonuçlarla ilgilenmiştir. Bu *Notlar* içinde Baykan Sezer’in ‘Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri’ çalışması da ‘*Baykan*’ başlığıyla bulunmaktadır. Kemal Tahir’in bu çalışmayı bir lisans öğrencisinin sene sonu bitirme tezi olarak görmediği açıktır. Kemal Tahir düşüncesinin Doğu-Batı farklılığından Doğu-Batı çatışmasına geçmesinde bu çalışmanın önemli bir yeri vardır.”³⁴

Eğribel’e göre, Kemal Tahir’in romancılığının ve sosyalistliğinin belirleyici ögesi ve ayırt edici vasfı ise “yerli” oluşudur. Egemen dünya düzeni ve Batı-merkezci resmi ideolojilerden/kuramlardan bu yönüyle ayrılmıştır. Kemal Tahir’in (ve Baykan Sezer’in) yerliliği, salt Doğu-Batı farklılığına dayalı “Baticı-yerlilik” değil; Doğu-Batı çatışmasına dayalı “Doğulu devrimci-yerlilik”tir. Eğribel, Türkiye’de Osmanlıcı, Türkçü, İslamcı,

---

³³ EĞRİBEL, “Kemal Tahir’de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem”, s. 351; EĞRİBEL, “Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçseleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması”, s.503.

³⁴ EĞRİBEL, “Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960’ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, s. 107.

sosyalist, Kemalist çeşitli siyasi kadroların dünya görüşleri ve yerliliğinin, devletin Batıcılığa seçimine dayalı olarak ortaya çıktığı iddiasındadır.³⁵ Kemal Tahir - Baykan Sezer'in yerliliğin ise oldukça farklı bir mahiyeti olduğunu ifade etmiştir: “Batı düşüncesinde ve sosyolojisinde Batı üstünlüğüne dayalı açıklama ve kuramların Türkiye’de uyarlanması birbiriyle ilişkili iki yönlü bir değişimi öngörmektedir. Batıcılığa/modernleşme çabası ile Türk toplum tarihinden yararlanma çabası birliktedir. Hem Batıcı olmak, hem de yerli olmak mümkün görülmektedir. Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve sosyalizm bu anlamda Batıcılığın/modernleşmenin bir parçasıdır. Farklı siyasi kadrolar Batı ile işbirliği içinde kendilerini öne çıkarmak için diğerlerini yerli olmamakla ve vatan hainliği ile suçlayarak mahkum etmeye çalışmışlardır. ...Kemal Tahir - Baykan Sezer Doğu-Batı sorunu/çatışması görüşü ile öncelikle sorunların çözümünü Batı düzeni içinde etkili olmak veya ortak olma çabası olmaktan çıkarmışlardır. Tarihimizle Doğu-Batı çatışması/sorunu ve çözümü temeli içinde ilişki kurdukları için devrimci yeni bir yerlilik anlayışının temsilcisi ve öncüsü olmuşlardır. Kemal Tahir ve Baykan Sezer Doğu-Batı çatışmasına dayalı bir devrimcilik ve yerliliğin sözcüleri ve temsilcisi olarak sadece Türk toplum düşüncesinde bir yol ayrımını belirtmemektedirler. Doğu/Osmanlı devrimcileri olarak dünya sorunlarının anlaşılması ve çözümü açısından bütünsel düzeyde de bir yol ayrımını gündeme getirmektedirler. Kemal Tahir - Baykan Sezer Batı üstünlüğü ve açıklamaları karşısında Türkiye’nin ve Doğu halklarının kendilerine ait sözü olduğunun temsilcisidirler.”³⁶ Eğribel’e göre, Kemal Tahir’in tasası, Türklüğü, İslâmiyet’i, sosyalizmi çürütmek değil; mevcut Türkçü, İslamcı, sosyalist açıklamalarla hesaplaşmak ve onları aşmaktır. Türklüğün, İslâmiyet’in ve sosyalizmin gerçek savunucusu, Kemal Tahir’dir. Kemal

³⁵ EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine”, s. 43. Ayrıca Eğribel, son dönemde yaygınlaşan “küre-muhafazakâr yerlilik” anlayışına dikkat çekmiştir. Kemal Tahir’in bu tarz bir yerlilik anlayışıyla birlikte anılmasını ise eleştirmiştir: “Kemal Tahir’i küre-yerelleşmenin savunucusu yapmak ve çalışmalarına da buradan bakmak görüşlerini tepetaklak etmektir. Bu rastlantı değildir. Amerikan eksenli yeni-Osmanlıcılık-İslamcılık görüşlerinin gündeme geldiği yeni dönem ve koşullarda bu tersine çevirme işi de anlaşılır hale gelecektir. Batı soygununa ve egemenliğine karşı olan Kemal Tahir’i küre-yerelleşmenin savunucusu haline getirmek için öncelikle tarih görüşü darlaştırılmaktadır” (EĞRİBEL, Ertan; “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafifliği: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 22).

³⁶ EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine”, s. 49. Kemal Tahir’in yerlilik anlayışına dair daha geniş bir değerlendirme için bkz: KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Kemal Tahir Düşüncesinde Yerliliğin Sosyolojik Dayanakları”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 59-68.

Tahir'e bir suçlama olarak yöneltlen "Osmanlı komünisti" adlandırması, onun kalıplar dışında kaldığının bir tür göstergesidir. Kemal Tahir'in yerliliği, Türk toplum ve tarihine, Doğu'ya bağlı bir yerliliktir. Mevcut dünya egemenlik düzenine ve kalıplara uyumlu değildir. Bu nedenle verili Türkçü, İslamcı, sosyalist jargonun ve takımların dışında kalmaktadır.³⁷

Kemal Tahir, Doğu-Batı çatışmasını temellendirmenin ve Türk toplumunu doğru tetkik etmenin bir aracı olarak Osmanlı'ya yönelmiştir.³⁸ Kemal Tahir'in Osmanlı'ya yönelmesi, sadece Batılı tezlerin yanlışlığını kanıtlamanın ötesinde gerçeği arama anlayışından, içeride ve dışarıda üretilen tezlerin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.³⁹ Kemal Tahir'in Osmanlı ilgisi, geçmişi kutsamak ya da geri getirmek değil; Osmanlı'nın Batı karşısında Doğu'nun hamisi ve koruyucusu olduğu dünya siyaseti anlayışını günümüz ve gelecek açısından değerlendirmektir. Bu nedenle Devlet Ana romanı başta olmak üzere Osmanlı'ya dair değerlendirmeleri hâlâ yoğun ilgi görmektedir.⁴⁰

Kısacası, Eğribel, Kemal Tahir'i çok yönlü bir düşünce adamı olarak önemsemiş, "Doğulu Devrimci Yerliliğin" öncüsü olarak selamlamıştır. Kemal Tahir'in gerçek kimliğini örtmeye yönelik girişimlere ise Kemal Tahir üzerine yaptığı çalışmalarla cevap vermiştir. Bu bağlamda Eğribel, birçok makalesinde, Kemal Tahir'in fikir sisteminin ancak Baykan Sezer ile birlikte değerlendirildiğinde gerçek anlamını bulacağını vurgulamıştır.

1.2.2. Baykan Sezer

Eğribel'in sosyoloji anlayışının şekillenmesinde, sosyoloji lisans öğrenciliği döneminden itibaren hocası Baykan Sezer'in belirleyici bir rolü olmuştur. Eğribel, akademik yaşamı boyunca kendisini, Baykan Sezer'in öğrencisi ve sosyolojisinin takipçisi olarak tanımlamıştır.⁴¹ Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışını benimsemiş, çeşitli

³⁷ EĞRİBEL, "Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli", s. 29.

³⁸ KIZILÇELİK, **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, s.169.

³⁹ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "Kemal Tahir ve Osmanlı", **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 9.

⁴⁰ EĞRİBEL, "Küresel Barbarlık Çağına Giriş Koşullarında Kemal Tahir - Baykan Sezer Teorik Mirasının Önemi: Devlet Ana'nın 51. Yılında Doğu- Batı Çatışması Görüşünün Yerliliği ve Çağdaşlığı", s. 31-38.

⁴¹ EĞRİBEL, Ertan; "Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine", s. 43.

çalışmalarla sürdürüp yaygınlaştırmış ve özgün katkılarla geliştirmiştir. Baykan Sezer'in Türk sosyolojisi açısından öneminin idrak edilmesine yönelik birçok makale kaleme almış, bildiri sunmuş ve Baykan Sezer'in gerek hayatta olduğu dönemde gerekse vefatından sonra çalışmalarının redaksiyonunu üstlenerek bilim camiasının istifadesine sunmuştur. Yakın çalışma arkadaşı Ufuk Özcan ile birlikte Baykan Sezer düşüncesinin temel parametrelerini gösteren kitaplar ve ders notlarını derleyip yayınlamış, "Baykan Sezer Çalışma Günleri" gibi özel etkinliklere öncülük etmiştir. Söz konusu gayretleri ve girişimleriyle Eğribel, Kızılçelik'in deyimıyla, Kemal Tahir - Baykan Sezer ekolünün "İstanbul'daki sağlam kalesi" olmuştur.⁴²

Eğribel'in sosyolojisinde teori ve yöntem anlayışı, esasen bir tarih bilinci ve dünya görüşüne tekabül etmektedir. Bu bağlamda Baykan Sezer'in Doğu-Batı çatışması teorisi, Eğribel'in sosyoloji anlayışının ve dünya görüşünün yörüngesini oluşturmaktadır. Baykan Sezer ise sosyolojiye salt soyut, kuramsal bir zihinsel etkinlik olarak ilgi duymamıştır. Esas kaygısı, Türk toplumunun sorunlarının ve tarih içinde kazandığı birikiminin açıklanması olmuştur. Onu özgünlük arayışına götüren ve sosyoloji anlayışını belirleyen de bu sorumluluk bilincidir. Şüphesiz Baykan Sezer, sosyolog kimliği ile tanınmaktadır fakat "ortalama sosyolog" kimliği ile örtüşmeyen genel-geçer doğrulara muhalif, özgün, farklı ve çok yönlü bir düşünürdür. Sosyolojiyi bir meslek, kariyer kapısı olarak değil bir ilgi alanı olarak seçmiştir.⁴³

Baykan Sezer, bağımsız şahsiyeti, özgün düşünceleri, üretkenliği ve yetiştirdiği öğrencileriyle sosyoloji camiasına önemli katkılarda bulunmuştur. Baykan Sezer'in, Kemal Tahir'in görüşlerinden esinlenerek literatüre kazandırdığı Doğu-Batı çatışması teorisi, sosyoloji tarihinde ekol olma hüviyetine kavuşmuş yerli bir perspektiftir. Batı sosyolojisine mesafeli ve eleştirel bir yaklaşımdır. Batı sosyolojisinin, Batı toplum ve düşün sistemiyle koşutluğuna dikkat çekmiş, özellikle onun Batı merkezci oluşunu göz ardı etmemiştir.⁴⁴ Kendisini "evrensellik" adı altında dayatan teori, şema ve görüşlere eleştirel yaklaşmıştır.⁴⁵

---

⁴² KIZILÇELİK, *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*.

⁴³ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Baykan Sezer", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 491; KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi", *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 30-31.

⁴⁴ KIZILÇELİK, *Özgünlüğün Sosyolojisi*, s. 121.

⁴⁵ KIZILÇELİK, *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları*, s. 220.

Baykan Sezer sosyolojisi, teorik/tarihsel bağlamda Batı dünya egemenliğinden kurtulmanın ve Doğu savunuculuğunun güncelliğini içermektedir.⁴⁶ Baykan Sezer, sosyoloji yaparken hiçbir zaman “neden Batıcılaşamadık, bizi engelleyen faktörler nelerdir, bu engelleri nasıl aşarız” yaklaşımı içerisinde olmamıştır. Sürekli olarak Doğu ve Batı toplumlarının farklılığını benimsemiş, Batıcılaşmanın bizi hep geriye götürdüğü saptamasında bulunmuştur.⁴⁷ Kendi tarihsel ve toplumsal gerçekliklerimize yaslanan, sorun ve çıkarlarımızı önceleyen bir Türk sosyolojisinin inşasına kendisini adanmıştır. Türk sosyolojisi derken elbette “yerel” bir sosyoloji yerine dünya sorunları üzerinde Türkiye’nin etkili ve söz sahibi olduğu bir sosyoloji görüşü anlaşılmalıdır.⁴⁸ “Baykan Sezer, Batılı teorilerin Türk toplumunu açıklayamayacağını bildirir. Türk toplumunu ancak kendi tarihi ve toplumsal yapısı üzerine teoriler üretebilen, Türk sosyolojisi açıklayabilir. Bu sosyoloji, Baykan Sezer’in görüşlerini anlayamayanların, anlayıp da çarpıtanların ya da hiç okumadan fikir yürütenlerin belirttikleri gibi yerel ya da milliyetçi bir sosyoloji anlayışı değildir. Onun sosyoloji anlayışı, aktarmacı, yapay, uydurma, neyi neden söylediğini, kime hizmet ettiğini bilmeyen ya da çok iyi bilen yaklaşımlar karşısında; yerli, yerli olduğu kadar evrensel, tarihsel ve toplumsal temelleri olan bir sosyoloji anlayışıdır.”⁴⁹ Bu nedenle Kızılçelik, Baykan Sezer’i, “Batı düşün kalıplarının dışında, ‘takım anlayışı’ndan hareket edenlerin karşısında bir yerli, yerli olduğu kadar evrensel bir sosyolog” olarak tanımlamıştır.⁵⁰

Eğribel’e göre, Baykan Sezer, Türk sosyoloji tarihinde kuram sahibi ender sosyologlarımızdan biridir. Toplumlar arası ilişkileri kavrayıp açıklamaya izin veren bir tarih anlayışı ve dünya görüşünün sahibidir. Batı önerilerine dair kuşku ve geleceğin oluşmasında Türk toplumunun rolü ve farklı sözü olacağına olan inancı Baykan Sezer’i, Türk sosyolojisinin kendi özellik ve kimliğini bulması gerektiği sonucuna götürmüştür.⁵¹ Zira Türk sosyolojisinin toplum sorunlarını açıklamak ve çözmek için kendi toplumu ve tarihiyle bütünleşmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Türk toplumunu kuramsal düzeyde

---

⁴⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer Sosyolojisinin Olanakları: Güncelin Tarih İçinde Sürekliliği, Tarih İçindeki Güncellik”, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi- Bilim Tarihi ve Yöntem** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 117.

⁴⁷ KAÇMAZOĞLU, “Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi”, s. 30.

⁴⁸ EĞRİBEL, “1960’ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer’in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi”, s. 130.

⁴⁹ KAÇMAZOĞLU, “Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi”, s. 32.

⁵⁰ KIZILÇELİK, **Özgünlüğün Sosyolojisi**, s. 107.

⁵¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Baykan Sezer”, s. 491.

en kuşatıcı biçimde tanıtır ve açıklayan, bunu yaparken tipik, egemen yaklaşımlardan da ayrılan bir Türk sosyolojisinden bahsetmemize imkân veren çalışma biçimi, Baykan Sezer’den gelmiştir. Baykan Sezer, Türk toplumunun sorunlarını tarihsel temelleriyle, Doğu-Batı ilişkileri içinde, en kuşatıcı ve bütünlüklü biçimde inceleyen öncü bir sosyologumuzdur. Türk sosyolojisi Baykan Sezer’in bu çabası sonunda Batı sosyolojisinden farklı kendi sözünü söyleme imkânına sahip olmuştur.⁵² Kaçmazoğlu, Baykan Sezer’in Türk sosyoloji tarihi içerisindeki özgünlüğünü şu sözlerle izah etmiştir: “Hiçbir Batılı açıklama biçimine, kalıbına yakın durmayan, aksine eleştiren Baykan Sezer’in genel amacı; Marx, Weber, Durkheim ve benzeri sosyologların temsilcisi değil, kendi toplumunun Marx’ı, Weber’i, Durkheim’i olmaktır. Sezer’in hedefi, Marx’ın, Weber’in, Durkheim’in kendi toplumları adına yaptıklarını, onları da aşarak, öncelikle Doğu ve diğer tüm toplumlar adına yapmaktır. Sezer, Batılı sosyologlar gibi sadece kendi toplumunu açıklamakla yetinmemiş, Doğu ve Batı toplumlarını birlikte ele alarak açıklamayı denemiş ve bu amaçla da Doğu-Batı çatışma teorisini üretmiştir.”⁵³

Baykan Sezer, akademik yaşamında birçok özgün çalışmaya imza atarak Türk sosyolojisine damgasını vurmuştur.⁵⁴ Sadece ürettiği bilimsel yayınlarla değil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nün başına geçtikten sonra sergilediği yönetim performansı ile de -sosyoloji bölümlerinin kurumsallaşması bağlamında- değerli bir örneklik sergilemiştir. Sosyoloji bölümünde kendisinden sonra geleneği devam ettirecek önemli öğrenciler yetiştirmiştir. Baykan Sezer’in kurduğu geleneğin ve yetiştirdiği öğrencilerin Türk sosyoloji açısından önemine dair Ümit Meriç’in söylemleri oldukça anlamlıdır: “Baykan Sezer’in ‘Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlığın Yeri’ başlıklı lisans bitirme çalışmasını 1972’de okudum. Bitirdikten sonra şu karara vardım: Baykan Sezer düşüncesi kolları ve yeni kuşaklarca mutlaka geliştirilmesi gereken bir düşünceydi. Kürsüde bulunuşumun en gizemli görevlerimden birinin de gölge etmemek olduğunu; ayakları yerli zemine basan yeni araştırmacıların yetişmesine Baykan Sezer’in öncülük yapması gerektiğini idrak ettim. Bu sebeple kürsüyü kendisine severek, bilerek ve isteyerek terk ettim. Baykan Sezer’in tavrının sürmesi, enerjisinin anlamsız

---

⁵² EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer ve Doğu-Batı Çatışması: ‘Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Sözü Var’”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 13.

⁵³ KAÇMAZOĞLU, “Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi”, s. 31.

⁵⁴ Eğribel ve Özcan tarafından hazırlanan Baykan Sezer’in bibliyografyası için bkz: EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Baykan Sezer”, s. 506-513.

çekişmelerle israf edilmemesi gerekiyordu. Kendi toplumuna yabancılaşan Türkiye sosyolojisinin yerli yerine oturtulması için Baykan Sezer'in kadrosunu kurması büyük önem taşıyordu. O, Türk sosyolojisinin büyük şansı idi. Bu yüzden kendi tercih hakkımı sıfırlayarak kürsünün şekillenmesini Baykan Sezer'e bıraktım. ...30 yıl evvel Baykan Sezer'in Türkiye toprağına dikmeye başladığı fideler bugünün kocaman çınarları oldular.”⁵⁵

Üniversitede bulunduğu müddetçe Baykan Sezer'in temel kaygısı, Türk sosyolojisinin Türkiye'nin sorunları önünde söz sahibi olması ve sosyoloji bölümünün bağımsızlığı olmuştur. Bunu öncelikle yaptığı çalışmalar ve sistemleştirilmiş bir dünya görüşü çerçevesinde sağlamıştır.⁵⁶ Eğribel, Baykan Sezer'i, Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken'den sonra İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün yeniden kurucusu olarak nitelemiştir. Bu kuruculuğun, önceki dönemin reddedilmesi değil, tam tersine unutturulmak istenen ve görmezden gelinen önceki kurucuları ve dönemi yeniden gündeme getirerek ve kapsayarak yeni bir dönemin başlangıcına katkıda bulunmak olduğunu dile getirmiştir.⁵⁷ Ona göre Baykan Sezer'in usanmadan çalışması, günlük siyasetin dar kalıplarına sıkışmaması, Türk sosyolojisi geleneğini inşa etme çabaları, onu yerli bir ekolün kurucusu haline gelmiştir. Baykan Sezer'in çabasının karşılığı ise Türk düşüncesinde açtığı yeni çığırır. Baykan Sezer düşüncesi, her şeyden önce tarih içinde özelde Türk toplumunun, genelde dünya toplumlarının hangi temel dinamiklere dayandığına ilişkin sistematik ve bütünlüklü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, toplumların yaşadıkları deneyimleri diğer toplumlarla karşılıklı ilişkileri çerçevesinde açıklamaya dönük bir çabanın ürünüdür. Bu nedenle onun katkısını sadece Türk düşüncesine mâl etmek eksik bir belirleme olacaktır. Baykan Sezer'in geliştirdiği kuramın, en azından son iki yüz yıldır Batı düşüncesinin hüküm süren dayatmasına karşılık günümüzde verilmiş en bütünlüklü ve anlamlı cevap olduğu söylenebilir.⁵⁸

---

⁵⁵ MERİÇ, Ümit; “Baykan Sezer ‘Farkı’nın Farkında Olmak”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 19.

⁵⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Baykan Sezer”, s.497.

⁵⁷ A.g.m., s.499-500.

⁵⁸ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer Çalışma Günleri ve Armağan Kitabı Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 10.

Baykan Sezer'in çalışmalarında öne çıkan yönlerinden biri, görüşlerinde kararlılık, ısrar ve istikrardır. Bununla birlikte Baykan Sezer'in çalışmaları tutarlılık özelliği yanında canlılığını da sürdürmüştür. Baykan Sezer düşüncesinin bu iki özelliği yanında, belki bu ikisini de açıklayacak diğer bir özelliği de, Kemal Tahir ile başlayan özgün düşünceye bağlanma çabasıdır.⁵⁹ “Baykan Sezer'in eserlerinde düşünsel bir bocalama, görüş değişikliği hiç görülmez. Sezer, lisans bitirme tezinde ortaya koyduğu görüşlerini, farklı alanlara da yayarak ölümüne kadar sürdürmüştür. Çünkü eserlerinin temelinde, yetkin bir bilgi birikimi, eleştirel bir bakış açısı ve ne yapmak-nasıl yapmak istediği önceden belirlenmiş bir çalışma planı bulunmaktadır.”⁶⁰

Eğribel, Baykan Sezer'i, 1960'lar Türkiye'si'nin düşünce ikliminde “geç” bir tartışmacı olarak nitelemiştir. Buradaki “geç” vurgusu, Baykan Sezer'in görüşleri açısından değil, çalışmalarının 1960'ların sonunda yayınlanması bağlamındadır. Baykan Sezer, genç bir tartışmacı olarak 1960'lı yılların tartışmalarına ilgi gösterirken, hem dönemin konularına daha değişik bir biçimde yaklaşmış, hem de dönemin tartışmacılarının yaşadığı değişimin dışında bir serüven izlemiştir. Bu serüvenin en belirgin yönü, görüşlerindeki canlılık ve tutarlılık olmuştur. Bu, Kemal Tahir ile ilişkisi yanında, kendi önünü kendinin açmasıyla da ilişkilidir.⁶¹ Baykan Sezer, döneminin geç tartışmacısıdır ancak mevcut olaylara karşı tavrı ve kendi kuşağının entelektüel tartışmalarına müdahalesi anlamlıdır. “Baykan Sezer'in daha tartışmaların başlangıcında sosyalizmin ve bununla birlikte Marksizmin ülkemizde ve dünyada yorumlanma biçimi konusunda ciddi kuşkuları bulunuyordu. 1960'lar Türkiye'si'nin düşünce gündeminin biçimlenmesinde doğrudan etkisi olmasa bile çok geçmeden nihai sözü söyleyen kişi Baykan Sezer olacaktı.”⁶² Böylelikle Doğu dünyasının 1960'larda başlayan arayışlarına karşılık Batı'da ortaya atılan, -Doğu'yu denetim altına alma amacı güden- yeni modeller ve kuramlara yanıt, Kemal Tahir – Baykan Sezer'den gelmiştir.⁶³

⁵⁹ EĞRİBEL, “Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, s. 104.

⁶⁰ KAÇMAZOĞLU, “Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi”, s. 30.

⁶¹ EĞRİBEL, “Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, s. 104.

⁶² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Baykan Sezer”, s.498.

⁶³ EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojide Öncü Ülke Türkiye ya da Baykan Sezer Düşüncesi Üzerine”, **Sosyoloji Yılı 9: XX. Yüzyıl-Türkiye Sosyolojisi 3** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 33.

Eğribel'e göre, günümüzde "Baykan Sezer düşüncesi" ile "Türk sosyolojisi" birbiriyle adeta özdeşleşmiştir. Baykan Sezer'in sosyolojimize katkısı, 1960 tartışmaları ile ilişkili olmasına karşılık bu dönemi aşan yönüyle de ilgi çekicidir. Baykan Sezer, 1960'ların daha başında, çok genç yaşta sinema üzerine yazılar yayınlanmıştır. Ancak sosyoloji çalışmalarının ortaya çıkması, 1968-2002 yılları arasındaki geniş dönemi kapsamaktadır. Doğrudan sosyoloji-üniversite ile ilişkili 34 yıllık bir yazı serüveni bulunmaktadır. Sosyolojimizin üniversitelerimizdeki 89 yıllık serüveni (1914-2003) düşünüldüğünde Baykan Sezer, bunun üçte birinden fazlasını yaşamıştır. Bunun ötesinde etkin biri olarak varlık göstermiştir. Baykan Sezer, Türkiye'de sosyolojinin kenarında-köşesinde herhangi biri olarak bu serüvene katılmamıştır.⁶⁴

Baykan Sezer'in sosyoloji serüveninde ilk ses getiren çıkış, 1968 yılında lisans bitirme tezi olarak hazırladığı 'Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri'⁶⁵ adlı çalışması olmuştur. Eğribel, Baykan Sezer'in bu çalışmasını önemsemiş ve ayırt edici vasıflarına yönelik şunları dile getirmiştir: "1968 yılında yazmış olduğu 'Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri' başlıklı sosyoloji lisans tezi bir yerde Baykan Sezer düşüncesinin manifestosu niteliğindedir. Burada ifade edilen görüşler değişmemiş, tam tersine sonraki çalışmalarını da belirlemiştir. Bu açıdan Baykan Sezer yapmak istediklerini daha başlangıçta açıkça ilan ederek çalışmalarını geniş bir dönem içinde buna göre sürdüren Türkiye'de ve belki de dünyada da tek, en azından ender görülen bir yazardır. ...Olaylar durulduğunda veya belli bir biçimde kesintiye uğradığında başka çalışmaların anlamı ve etkinliği değişirken Baykan Sezer'in lisans tezi kalıcılığını, canlılık ve zenginliğini sürdürmüştür. Bu açıdan Baykan Sezer'in başına kötü bir şey gelip tek bir lisans tezi ile kalmış olsaydı bile etkisi ve önemi aynı olurdu. Baykan Sezer'in düşün serüveni ile ilgili olarak belli dönemlerden, 'genç'/'olgun' Baykan Sezer gibi aşamalardan veya alışılagelen anlamda inkara dayalı bir gelişmeden söz edilemez. Baykan Sezer daha ilk çalışmasında 'olgun', en son çalışmasında da yaptıklarıyla, yapmak istedikleri ve enerjisi ile 'gençtir'. Her dem tazedir. Bu açıdan görüşlerinin önemi ve etkisi 1960 dönemi tartışmaları ile sınırlı kalmamıştır; günümüz tartışmaları açısından

---

⁶⁴ EĞRİBEL, "1960'ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer'in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi", s. 117.

⁶⁵ SEZER, Baykan; "Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri", **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı** (iç.&ek), Doğu Kitapevi, İstanbul, 2018.

da günceldir. Bunu öğrencilerinin bir övgüsü olarak görmemek gerekir.”⁶⁶ Doğu-Batı ayrımı, uygarlıkların aralarındaki farklılıklar ve çatışma konusunda pek çok yazar fikir ileri sürmüştür. Ancak Doğu-Batı çatışmasının, ilk uygarlıkların ortaya çıkması ve toplumlar arası farklılaşmalar açısından kuramsal düzeyde bütün dünya tarihini açıklayan bir bütünlük içinde ele alınması, ilk defa ‘Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri’ teziyle olmuştur. Toplumlar arası ilişkilerin, farklılaşma ve çatışmaların kökeni tarihsel bir perspektiften ele alınmıştır. Baykan Sezer’in bu çalışması, toplum bilimlerine olduğu gibi Marxist tartışmalara da temelde bir katkı yapmıştır.⁶⁷

Baykan Sezer’in ‘Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri’ tezinde, Batı’nın günümüzde ulaşmış olduğu düzeyin kendi zenginlik ve üstünlüğünün değil Doğu ile kurmuş olduğu ilişkilerin ürünü olduğu görüşü savunulmuş ve bu görüş tarih ile temellendirilmiştir. Doğu toplumları, daha Batı ortaya çıkmadan kendi başına uygarlık (ATÜT çözümü) aşamasına ulaşmışlardır. Bu, Baykan Sezer’in özenle üzerinde durduğu bir açıklama olmuştur. Batı’nın açmazı kendisine bağlı bir çözüme sahip olamamasıdır. Daha tarımın ilk ortaya çıkış yıllarında Doğu ile Batı arasında ilerdeki gelişmeleri de kayıtlayacak farklılaşmalar ortaya çıkmış ve bu farklılıklar bağlamında karşılıklı ilişkilere girmek zorunda kalmışlardır. Batı uygarlığının ortaya çıkışı ve gelişmesi, Doğu üretici uygarlıkları (ATÜT) sayesinde. Batı uygarlığı, Doğu soygun ve sömürsünün ürünüdür. Batı yayılmacılığı aracılığıyla, ticaret veya soygun yoluyla, Doğu zenginliğine el koymayı amaçlamaktadır. Batı açmazlarına ancak Doğu ile ilişkilerinde bir çözüm bulabilmektedir. Doğu ile ilişkilerindeki değişikliklere bağlı olarak Batı’da değişik örgütlenme biçimleri ile karşılaşılacaktır. Antik Yunan-Roma, Orta Çağ ve Yeni Çağ bu ilişkilerin bir ifadesidir. 19. yüzyılda ortaya çıkan endüstri devrimi ve dünya egemenliği de, Batı’nın açmazlarına Doğu ile ilişkilerine bağlı olarak çözüm bulma çabasından başka bir şey değildir.⁶⁸

Baykan Sezer, 1971’de kabul edilen doktora tezinde de, Doğu-Batı çatışması perspektifinden hareketle oldukça değerli bir üretimde bulunmuştur. ‘Doğu’da Yerleşik

---

⁶⁶ EĞRİBEL, “1960’ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer’in Tarihte Yunanlık Tezinin Önemi”, s. 118.

⁶⁷ A.g.m., s. 127.

⁶⁸ A.g.m., s. 126.

ve Göçebe Toplamların Sosyolojik Özellikleri Üzerine bir Deneme'⁶⁹ başlıklı bu tez, ATÜT uygarlıklarının ortaya çıkışı ve Batı ile ilişkileri yanında, yerleşik ATÜT toplumları ile göçebe toplumlar arasındaki ilişkiler ve toplum biçimleri arasındaki farklılıklar üzerinde durmuştur. Eğribel, dönemin konjonktürü bağlamında söz konusu çalışmanın önemine dikkat çekmiştir: "...Doğu toplumlarının tek bir başlık altında ATÜT ile tanımlanmasına karşı çıkıştır. ATÜT'ün bütün Doğu toplumlarına genelleştirilmesi, Doğu toplumları içindeki ayrımların görülmesini engelleyecektir. Çin ile Osmanlı veya herhangi bir Afrika toplumu arasında fark görülmemesi sonuçta bunların hepsini birden 'az gelişmiş' olarak tanımlanmasını da getirecektir. Üretici Doğu uygarlıkları olarak tanımladığımız ATÜT toplumları ile Yakın Doğu'da Batı soygununa karşı ATÜT üretiminin savunucusu ve koruyucusu olarak ortaya çıkan 'asker-toplamlar' birbiriyle özdeşleşmemiştir. Baykan Sezer'in 1968 yılında 'Tarihte Yunanlılık' teziyle birlikte yazdığı ancak yayınlanmamış 'Osmanlının Batıcılılaşması' çalışması da bu açıdan anlamlıdır. Orta Asya göçebe Türk toplumunun ATÜT uygarlıklarıyla ilişkisi ile Türklerin Yakın-Doğu'da üstlendikleri rol (Osmanlılık) arasındaki ayrım Doğu-Batı çatışması temelinde değerlendirilmektedir. Her iki tez de bir anlamda dönemin sosyoloji/sosyalizm tartışmaları ile ilişkili olarak fakat onlardan bağımsız bir üslupta, yeni bir görüş çerçevesinde yazılmıştır. 'Tarihte Yunanlılık' tezinde olduğu gibi doktora tezi de Doğu toplumları içindeki ayrımlar yanında Batı içindeki farklılıklara da dikkat çekmektedir. Ancak bu farklılıklar temel çatışma olan Doğu-Batı çatışması içinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin tarih içindeki yeri ve rolü de bu temel çatışma içindeki konumuna bağlı olarak açıklanmaktadır. Kemal Tahir ve Baykan Sezer'in bütünleştiği yer burasıdır."⁷⁰

Baykan Sezer'in 1976 yılında kabul gören doçentlik tezi ise toplumlar arasındaki kimlik farklılaşmalarının neden ve sonuçlarına açıklık getirdiği *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* başlıklı çalışmasıdır.⁷¹ Baykan Sezer'in 1970'li yıllarda anlamlı bir diğer

---

⁶⁹ Sezer'in doktora tezi, 1979 yılında *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları* adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. Kitabın Doğu Kitabevi'nden çıkan yeni baskısı için bkz: SEZER, Baykan; **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

⁷⁰ EĞRİBEL, "1960'ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer'in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi", s. 119-120.

⁷¹ ÖZCAN, Ufuk; "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine", **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 154-155; SEZER, Baykan; **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

çalışması ise 1978 yılında yazmış olduğu ve dönemin özellikle akademik çevrelerde etkin dergisi *Toplum ve Bilim*'de yayınlanan 'Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar' adlı yazısıdır.⁷² Eğribel, Baykan Sezer'in lisans tezini olduğu gibi bu yazıyı da, genel bir çerçevede Türk düşünce hayatına, Marxizm ve Osmanlı tartışmalarına teorik bir müdahale olarak değerlendirmiştir.⁷³

Baykan Sezer, Batı'nın kendi ile sınırladığı toplumsal değişme ve gelişme görüşünün kaynağına, Batı içi çelişki ve değişimleri değil, Doğu ile Batı'nın karşılıklı ilişki ve çatışmasını koymuştur. Doğu ile Batı arasındaki ayrım, çözüm farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu çözüm, karşılıklı ilişkiler sonucu ortaya çıkmıştır. Doğu-Batı'nın karşılıklı ilişkileri dünya tarihinin birliğini oluşturmaktadır. Tarih içindeki bu ayrım ve çatışma, değişik biçimler almıştır. Doğu-Batı çatışması, sürgit aynı biçimde tekrarlanan bir çatışma değildir. Çatışmanın aldığı biçimler ve şartları tarafların vermiş oldukları cevaba, deneyimlere göre değişmektedir. Taraflar arasında denge sağlanması, bu dengenin bozulması ve yeniden kurulması ile çatışma bir önceki deneyimleri ve zenginlikleri de kapsayarak gelişmektedir. Doğu ile Batı için ayrı dünyalar, ayrı tarihler söz konusu değildir. Tarihin birliği ve gelişmesi, Doğu-Batı ilişkileri ve çatışması tarafından belirlenmektedir.⁷⁴ Başka bir deyişle Baykan Sezer, toplumlar arası ilişkiler ile uygarlıkların dayandıkları örgütlenme ve dünya görüşleri arasındaki diyalektik ilişkiden yola çıkmıştır. Baykan Sezer'in sosyolojiye getirdiği yenilik de, sorunların dar toplum birimi yerine toplumlar arası ilişkiler içinde anlaşılacağı ve çözüleceği görüşüdür.⁷⁵

Baykan Sezer, sosyolojinin tarih damarını yetkin bir şekilde idrak etmiş, tarihsiz sosyoloji olamayacağını kavramış, bu çerçevede kurmuş olduğu Türk sosyolojisini zengin bir tarihsel deneyime ve birikime sahip olan Türk tarihiyle temellendirmiştir.⁷⁶ Türkiye'de 1960'larda gündeme gelen Türk tarihi ve toplumsal yapı tartışmalarında Osmanlı'nın ele alınışı, dönemin dar siyasi kalıplarını/tercihlerini aşamamıştır.⁷⁷ Baykan

---

⁷² SEZER, Baykan; "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", **Toplum ve Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Kış 1978, s. 46-62.

⁷³ EĞRİBEL, "Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960'ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer", s. 112.

⁷⁴ EĞRİBEL, "1960'ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer'in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi", s. 120.

⁷⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Baykan Sezer", s.519.

⁷⁶ KIZILÇELİK, **Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı**, s. 251.

⁷⁷ Söz konusu dönemde tarihe olan yönelimin arka planındaki dinamiklere dair genel bir değerlendirme için bkz: KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, 3. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.

Sezer ise mevcut eğilimlerin dışında bir isim olarak özgün bir duruş sergilemiştir. Eğribel'e göre, Osmanlı tarihini, Türk tarihinin ve Yakın Doğu uygarlıklarının zirvesine yerleştiren Baykan Sezer'in Türk toplumunun geçirdiği tarihsel serüvene ilişkin görüşlerinin kendine özgülüğü ve çıkardığı sonuçlar, dönemin tartışmalarının boyutunu aşmaktadır. Osmanlı'yı Doğu yerleşik uygarlıklarının savunucusu ve öncüsü olarak görmesi, günümüz ilişkileri açısından da bu tarihi mirasa sahip çıkılması gerektiğini belirtmesi, onu mevcut tartışmaların üzerine ve bir anlamda dışına çıkarmıştır.⁷⁸ Baykan Sezer, Osmanlı gerçeğini, "feodalizm, az gelişmişlik, ATÜT" gibi çerçevelerden değil, Yakın Doğu'daki "asker-devlet" geleneğinden ve Osmanlı'nın kendi şahsına özgülüğü üzerinden değerlendirmiştir.⁷⁹

Osmanlılık, Anadolu'nun Türkleşmesi olayı ile başlayan Doğu'nun koruyuculuğu ve kollayıcılığı siyasetinin adıdır. Eğribel, Baykan Sezer ve Türk sosyolojisinin öneminin, güç ve zenginliğinin bu mirasa sahip çıkmasından kaynaklandığını bildirmiştir. Osmanlı'nın en güçsüz dönemde varlığının bile Batı soygunu ve saldırganlığını sınırlamada yeterli olduğunu hatırlatmıştır. ABD saldırganlığının arttığı günümüzün küre-yerel dünya düzeninde, -Osmanlı'nın yıkılmış olmasına karşılık- Osmanlı'nın "her yerde" olduğunu savunmuştur. Osmanlı'nın varlığının, düşüncesinin, hayalinin, ruhunun geçmişte Osmanlı'nın egemen olmadığı uzak ülkelerde de gezindiğini iddia etmiştir. Ona göre, Osmanlı'nın tasfiyesi Osmanlı'nın temsil ettiği değerlerin ve siyasetin ortadan kalkması demek olmamıştır. Osmanlı, ezilen Doğu halkları arasında kökler salmıştır. Hangi güç gelirse gelsin bunu söküp atamamıştır. Baykan Sezer, bu ilişkinin ve bilincin günümüzde somutlaşmış varlığıdır. Türkiye'nin, Doğu halklarının direnç ve birikimini Baykan Sezer düşüncesi temsil etmektedir. Tarihin Türkiye'yi ve Doğu mazlum halklarını Batı karşısında bir güç olarak dikmesi, Baykan Sezer'i tarihi bir kişilik yapmıştır. Baykan Sezer ve Türk sosyolojisinin giderek bütün dünya halkları için önem ve canlılık kazanması, hayali bir beklenti değil, gerçektir. Osmanlılığın gündeme geldiği

---

⁷⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Baykan Sezer", s.519.

⁷⁹ Baykan Sezer, özelde Türk toplumunun genelde ise Doğu dünyasının Batı'dan farklılığına vurgu yapmıştır. Ancak sadece farklılık olgusunun Batı hâkimiyetini yeniden üretecek ve sürekli olarak tahkim edecek oryantalist bir mahiyete sahip olduğuna dikkat çekerek esas olanın Doğu-Batı çatışması olduğunu göstermiştir. Çatışmayı göz ardı ederek salt farklılık temelinde yapılan analizlerin Bakan Sezer sosyolojisi geleneğiyle bir ilgisi yoktur. "...Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışı ile Türkiye'nin farklılıklarına dayalı bilgileri Batı'ya aktaran postmodernist sosyologlar arasında hiçbir ortak nokta bulunmamaktadır" (KAÇMAZOĞLU, "Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi", s. 34).

her yerde, adı konulsun veya konulmasın, Baykan Sezer kadar adı görkemle yükselen bir kişi yoktur.⁸⁰

Baykan Sezer, Batı sosyolojisinin vesayetinden kurtulmuş ve bakışlarını Türk toplumuna çevirmiş bir sosyoloji anlayışının en önemli temsilcilerindendir.⁸¹ Ümit Meriç'in deyimiyle "Türkiye sosyolojisi"nin kurucu ismidir. "Baykan Sezer, Durkheim'le Avrupa üniversitelerinde, Ziya Gökalp ile ülkemiz üniversitelerinde ışıldamağa başlayan Dünya Sosyoloji galaksisinin, şimdiye kadar tanıdığı en parlak yıldızlardan biridir. Önemi Türkiyeli olmasını bildiği ve bildirdiği için, dünya çapında olmağı başarısından ileri gelmektedir. Türkiye'de sosyoloji bir üniversite disiplini olarak Ziya Gökalp ile başlamıştır ama bir 'Türkiye Sosyolojisi'nin kurulması için Baykan Sezer'in gelmesi gerekmiştir."⁸²

Eğribel, bugün gelinen noktada sosyolojimizin, Türkiye'nin Batılılaşma deneyiminin sınırlılıklarını taşımakla birlikte, bu sınırlılığı aşacak potansiyeli de içinde barındırdığının altını çizmiştir. Türk sosyolojisinin amaç ve görevinin, Anadolu Türk toplumunun geleceğe yönelik olarak mevcut potansiyelini olumlu yönde açmak ve geliştirmek olduğunu bildirmiştir. Bu konuda Baykan Sezer düşüncesinin Türk sosyolojisine yeni ufuklar vererek yol gösterdiğini belirtmiştir.⁸³ Türk sosyolojisinin Baykan Sezer'in çalışmalarından gerekli sonuçları çıkarması gerekmektedir. Kızılçelik'in ifadesiyle, "Sezer, çalışmalarında; emperyalist Batı'nın karşısında yer almış, mazlum milletlerden ve Türk toplumunun bağımsızlığından yana tavır takınmış, toplumsal gerçekliğimizi tanıyabilmemiz, anlayabilmemiz ve sorunlarımıza çözüm üretebilmemiz için Batı'dan ithal edilen hazır reçete, kalıp ve şemalara karşı çıkmış, kendi

---

⁸⁰ EĞRİBEL, Ertan; "Baykan Sezer: Yeni Dünya Düzeni Üzerinde Dolaşan Osmanlı Hayaleti", **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 147.

⁸¹ "Prof. Dr. Baykan Sezer ve Eserleri", **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayını, Yıl: 1 Sayı: 1, İstanbul, Yaz 1995, s. 190.

⁸² MERİÇ, Ümit; "Avr-Asya'nın Sosyologu Selam Sana!", **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 227.

⁸³ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; "Batı'da Sosyolojinin Sonu ve Türk Sosyolojisinin Ufukları", **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 408.

yapımızı en iyi kendimizin anlayabileceğini ileri sürmüş, bunun için de yerleşmemizin, kendimize ve tarihimize yönelmemizin gerekliliklerini ortaya koymuştur.”⁸⁴

Kısacı, Eğribel’in sosyoloji dünyasında Baykan Sezer’in ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. O, sosyolojik donanımının ve düşünsel gelişiminin kaynağı olarak sürekli bir şekilde Baykan Sezer’i adres göstermiştir. “Baykan Sezer’in öğrencileri olarak bizler kendi donanımımızı, düşünsel gelişimimizi hocanın çok çeşitli ve zengin konuları gündeme getirdiği seminer ve derslerinde edindik. ...Sadece sosyoloji lisans öğrencisi olarak değil, lisansüstü düzeyde çalışmalar yaparken, hatta öğretim üyesi olarak kendi adımıza ders verme sorumluluğunu üstlendiğimiz zamanlarda bile Baykan Sezer’in derslerini ‘hocanın öğrencisi’ olarak izlemeyi sürdürdük.”⁸⁵ Eğribel, Baykan Sezer sosyolojisinin önde gelen temsilcisidir. Sosyolojik çalışmalarının tamamında Baykan Sezer’i refere ederek Doğu-Batı çatışması teorisine katkı sunma çabasında olmuştur. Hâlâ İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde -her türlü zorluğa rağmen- bilim adamı olmanın vasıflarını taşımakta ve Kemal Tahir - Baykan Sezer geleneğinin bayraktarlığını yapmaktadır.

1.3. Doğu-Batı Çatışması Teorisi

Toplumların ortaya çıkış koşullarının, tarihi tecrübelerinin, kültürel örüntülerinin ve mevcut dinamiklerinin birbirinden farklı olması tabii bir durumdur. Aksi takdirde ayrı, birbirinden farklı toplumlardan bahsetmenin imkânı ve mantığı olamaz. Toplumların diğerlerinden ayırt edici, kendilerine özgü karakteristik özelliklerinin tespiti ve toplum farklılaşmalarının nedenleri teorik olarak izah edilmesi gereken bir husustur. Sosyoloji gibi ana inceleme nesnesi insan birliktelik formları olan bir bilim dalının odak noktalarından biri toplumların teşekkülü ve farklı gelişim çizgilerine sahip olmalarıdır. Toplum farklılıklarının varlığı, farklı teorik çerçevelerinin ve yöntemsel duruşların varlığını zorunlu kılmaktadır. Aynı kuramsal zaviyeden birbirinden farklılık arz eden çeşitli toplum gerçekliklerinin ele alınıp tahlil edilmesi, kolaycı/yüzeysel genellemeler ve

⁸⁴ KIZILÇELİK, Sezgin; “Türk Sosyolojisi İçin Büyük Kayıp: Baykan Sezer”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 169.

⁸⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Baykan Sezer’in Değişim Sosyolojisi Ders Notlarının Yayını ve İstanbul Sosyoloji Üzerine Birkaç Söz”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 296.

dolayısıyla hatalı sonuçlar elde edilmesine yol açacaktır. Bu bağlamda bilimsel olarak yetkin bir sosyolojik teori, inceleme nesnesi olan toplumun kendine has dinamiklerinden, nev-i şahsına münhasır niteliklerden hareketle muhtevasını şekillendirmelidir.

Sosyoloji anlayışı, nihayetinde yöntem ve tarih anlayışına tekabül etmektedir. Türk sosyolojisinin kendi yöntemini bulabilmesi/kurabilmesi kritik düzeyde önem arz etmektedir. Bu durum, Türk sosyolojisinin mevcudiyeti ve verimliliği açısından elzem bir durumdur. Eğribel'in teorisyenlerinden olduğu Doğu-Batı çatışması teorisi, Batıcı bir yaklaşımdan bağımsız olarak bu girişimi temsil etmektedir. Türk sosyolojisinin kendi karakterini bulabilmesi açısından Doğu-Batı çatışması teorisinin değeri aşikârdır. Eğribel'in Doğu-Batı çatışması teorisi içerisindeki konumuna geçmeden önce teorisinin -Eğribel'in de katkılarıyla biçimlenen- ana önermelerini genel olarak aktarmak faydalı olacaktır.

1.3.1. Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Önermeleri

Doğu-Batı çatışması teorisi, Türk sosyolojisi içerisinde yerli bir damar olarak teşekkül etmiş makro sosyolojik ve çatışmacı bir teodir. “Yerli” sıfatına mazhar olmasının nedeni, salt ontolojik olarak bu topraklarda ortaya çıkmış olması değil; Türkiye'nin ve Doğu toplumlarının gerçeklikleri ve çıkarlarıyla özdeşleşme yörüngesidir. Doğu-Batı çatışması teorisi, başta Türk toplumu olmak üzere Doğu ve Batı'nın tarihsel-toplumsal dinamiklerini, toplum farklılaşmaları ve toplumlar arası ilişkiler ekseninde ele alan sosyolojik bir çerçevedir. Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Kemal Tahir'in Doğu ve Batı'nın birbirinden çeşitli açılardan farklı olduğunu güçlü bir şekilde savunmasıyla gündeme gelen teori, 1960'ların sonlarında Baykan Sezer'in bu fikirleri yoğurup sistematik bir sosyolojik perspektif hâline getirmesiyle literatürdeki yerini almıştır. Baykan Sezer'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde kurumsal olarak temsil ettiği Doğu-Batı çatışması teorisi, yetiştirdiği öğrenciler ve yaptığı çalışmalarla yerli bir düşün geleneği/ekol olma hüviyetini kazanmıştır. Başta tezimizin konusu olan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ertan Eğribel olmak üzere, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ufuk Özcan, İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve İzmir Bakırçay Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Sezgin

Kızılçelik, Doğu-Batı çatışması ekolünün ikinci kuşak temsilcileridir.⁸⁶ Söz konusu temsilciler dışında Doğu-Batı çatışması teorisinden etkilenen ve teorinin ana önermeleri doğrultusunda bilimsel çalışmalar yapan yeni bir kuşak da belirmektedir. Doğu-Batı çatışması teorisinin sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerde ilgi odağı olmasının başlıca sebebi, Türk toplum tarihinin Batılı hazır modellemeler dışında, kendi gerçekliklerine dayanarak ve çıkarılarımızı gözeterak çözümlemesi girişimidir. Teorinin “yerli” olarak kodlanmasının arka planında da bu hususiyet bulunmaktadır. Zira teorisin en temel önermesi, Türk toplumunun Doğulu bir toplum olduğu ve Doğu’nun da Batı’dan çeşitli açılardan birçok farklılığa sahip olduğudur. Ancak teori, Doğu ve Batı’yı oluşturan toplumları sabit ve denk kategoriler olarak tanımlamaktan ziyade, Doğu ve Batı’nın kendi içerisinde de çeşitli farklılıkları ihtiva eden üst bir şemsiye olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla farklılık, salt Doğu ve Batı uygarlıkları arasında değil, uygarlıklar içerisinde de mevcuttur. Türk ve İran toplumları birçok veçheden aynı olmadığı gibi İngiliz ve Alman toplumları da aynı değildir. Kendi aralarında benzerlikler olduğ u gibi farklılıklar ve bu farklılıklardan neşet eden çatışmalar mevcuttur. Son tahlilde ise ana çatışmanın tarafları olan Doğu veya Batı uygarlığından birine mensupturlar.⁸⁷ Ayrıca teorisin Doğu ve Batı kavram çiftini sadece yön ve coğrafya belirten göstergeler olmanın çok ötesinde tanımlamaktadır. Örneğin, Afrika, Güney ve Orta Amerika gibi coğrafyaları Dođu⁸⁸; Soğuk Savaş sürecinde “Doğu Bloku” olarak nitelenen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’ni de, Batı olarak işaretlemektedir.

Doğu-Batı çatışması teorisi, başta Türk düşüncesi olmak üzere Doğu düşünce geleneğine yaslanmaktadır. Tarihteki ilk büyük uygarlıkların Doğu’da ortaya çıktığı, ışığın Doğu’dan geldiği önermelerini benimsemiştir. Doğu-Batı çatışması teorisinin

---

⁸⁶ Doğu-Batı çatışması teorisinin ana isimlerine dair kısa bir biyografik değerlendirme için bkz: KIZILÇELİK, **Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları**, s. 80-121.

⁸⁷ Uygarlıklar içerisindeki farklı toplum yapıları, sadece günümüzde şekillenmemiştir. Tarih boyunca bu durum süreklilik arz etmiştir. Örneğin su boylarında ATÜT toplumları ile bozkırlarda göçebe toplumları, Uzak Doğu ATÜT devletleriyle Yakın Doğu ATÜT devletleri arasında da farklılıklar mevcuttur; tarihte farklı roller oynamışlardır. Uzak Doğu ATÜT devletleri, göçebe halklarla ilişki geliştirirken Yakın Doğu’daki devletlerde bu ilişkilere ilaveten Batı ile de ilişkiler olmuştur (SEZER, “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, s. 119). Ayrıca Doğu uygarlığının iki önemli bileşeni Türk ve İran kimliklerinin ortak ve farklı yönleriyle ilgili önemli bir değerlendirme için bkz: EĞRİBEL, Ertan; “Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 17-26.

⁸⁸ TAHİR, Kemal; “Tarihsel Gerçekliklerimizi Kavramak İçin Yapılacak Çalışmalara Giriş”, **Sosyoloji Yılığ 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 40.

dayanakları arasında, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i, Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'si ve Firdevsi'nin *Şehnâme*'si başta olmak üzere çeşitli siyasetnameler ile özellikle Naima, Aşık Paşazade, Cevdet Paşa, Namık Kemal gibi tarihçilerimizin metinleri merkezi bir konuma sahiptir. Bunların dışında Evliya Çelebi, Fuat Köprülü ve Nâzım Hikmet gibi düşünce adamlarımız da, Doğu-Batı çatışması teorisinin kökleri arasındadır. Ancak Doğu-Batı çatışması teorisi, salt Doğu düşüncesinden beslenmeyi yeterli görüp Batı düşün dünyasına kapıları tamamen kapamamıştır. Doğu-Batı çatışması teorisinin öncüleri, Batı düşüncesinden ve sosyolojisinden de yararlanmışlardır. Teorinin biçimlenmesinde, bilhassa Doğu ve Batı arasındaki farklılıklara işaret eden Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) modeline yönelik fikirleriyle Karl Marx'ın, tarihte ilk uygarlıkların Doğu'da ortaya çıktığına yönelik düşünceleriyle Gordon Childe'nin ve sosyal bilimlerin birliğini vurgulaması ve uygarlıkların belirmesine, gelişmesine dair tezleriyle Fernand Braudel'in etkilerini yadsımak mümkün değildir.⁸⁹

Doğu-Batı çatışması teorisi, makro düzeyde bir çatışma kuramıdır ancak Batı sosyolojisinde mevcut olan tüm çatışmacı yaklaşımlardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle Doğu-Batı çatışması teorisi, Doğu'nun kendi sözü olma iddiasındadır ve dolayısıyla Doğu toplumlarının çıkarlarını nirengi noktası olarak belirlemiştir. Gerek Marxist gerekse uygarlıklar çatışması gibi teorilerden hareket noktası ve amaçları itibarıyla daha baştan ayrılmaktadır. Şüphesiz Doğu-Batı çatışması teorisiyle söz konusu diğer çatışmacı yaklaşımlar arasındaki farklılık yalnızca bu husus değildir. Örneğin Marx da, tarihsel materyalizm kuramında tarihe yön veren temel dinamiğin çatışma olduğunu bildirmiştir ancak ana çatışma, sınıflar arasında cereyan eden antagonistik gerilimlerin bir çıktısıdır. Başka deyişle tarihin motoru sınıf mücadeleleridir. Bu bakış açısı, toplumları kendi iç dinamikleri ve yapılarıyla, evrensel bir işleyiş mekanizmasının parçaları olarak kavramaktadır. Öte yandan toplumların kendi iç bütünlüklerinin ve toplumlar arası ilişkilerin öneminin ihmal edilmesine dayanmaktadır. Ayrıca Marxist yaklaşımın ekonomik-maddi koşullar vurgusu belirgindir. Siyaseti, dünya görüşünü ve devletlerarası ilişkileri, ekonomik altyapının temel belirleyiciliğine terk etmiştir. Buna karşılık Doğu-Batı çatışması teorisinin öncü ismi Baykan Sezer, belli bir tarih anlayışı çerçevesinde kuramının çatısını oluşturmuş ve toplumların gelişiminde tarihi çatışmaların rolünü göz

---

⁸⁹ KIZILÇELİK, *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları*, s. 78-79.

önünde bulundurmıştır. Baykan Sezer'in klasik Marksist yaklaşımdan farklılığı ise toplumsal olayları toplum içi dinamik ve ögelerle açıklamamasıdır. Dayandığı sosyoloji anlayışı gereğince onun kuramını farklı kılan, toplumun, kendi iç ilişkilerinin bir ürünü, kendi başına bir varlık olarak kavranamayacağı fikridir. Bu bakış açısıyla temel ayrımın ve sorunun toplum içi ilişkiler düzeni veya toplumsal yapı farklılaşmasından çok, makro düzeyde toplumlar arası çelişkilerden kaynaklandığını göstermeye çalışmış; bu konuda sağlam ve kuşatıcı bir kuram geliştirmiştir. Ayrıca Baykan Sezer, belirli bir zümrenin değil genelin çıkarına toplum olaylarına yön verecek bir dünya görüşü anlamında, geniş anlamda siyasetin toplum ilişkilerini yönlendirmekteki önemine dikkat çekmiştir. Baykan Sezer toplumu, tarih içindeki toplumlar arası ilişkilerin ve bu ilişkilerde ortaya çıkan sorunların bir ürünü olarak görmüştür.⁹⁰ Tarihte temel belirleyici etkenin sınıf çatışması değil Doğu-Batı çatışması olduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan Baykan Sezer'in Batı'da sınıfların, genel Batı çıkarları söz konusu olduğunda kendi sınıf çıkarlarını erteleyerek veya unutarak egemen güçlerle işbirliği içine girdikleri saptaması önemlidir. Kuramının Marxist toplum çözümlemesinden farklılığı, başka deyişle üstünlüğü de bu noktadadır.⁹¹

1960'lardan günümüze Baykan Sezer ile Türk sosyolojisinin gündeme getirdiği Doğu-Batı çatışması görüşünü, Samuel P. Huntington'ın ifade ettiği "uygarlık çatışması kuramı" ile de karıştırmamak gerekir.⁹² Baykan Sezer'i Huntington ile tanımlamak, yargılarımızdaki Batı ölçütlerinden kurtulamadığımızın bir göstergesidir. Baykan Sezer'in Türkiye'de ve dünyada Doğu-Batı çatışmasını gündeme getirişi, kesinlikle Batı'daki tartışmalardan bağımsızdır. Huntington ve ABD'nin yeni dünya düzeni anlayışını, Baykan Sezer düşüncesi içinde ele alıp değerlendirmek daha geçerli bir yoldur. Huntington'un görüşlerini öncelikle Batı içi önderlik çekişmesinin son bulduğu, tek merkezli ABD egemenliği koşullarına bağlı olarak değerlendirmek gerekir. Baykan Sezer ise mevcut dünya dengesi ve sömürsü içinde hiçbir çıkarı olmayan Türk ve Doğu halklarının sözcüsüdür. Dünya tarihini, Doğu-Batı çatışması belirlemektedir. Mevcut

---

⁹⁰ Sezer, toplum içi çelişki ve ilişkileri tamamıyla devre dışı bırakmamıştır. Ancak toplumlar arası ilişkilerin -özellikle Doğu-Batı ve göçebe-yerleşik toplumları arasındaki ilişkilerin- belirleyiciliğini vurgulamıştır. Geliştirdiği kuram çerçevesinde sadece Türk toplumunun kendine özgü tarihsel gelişme çizgisine değil, başka toplumların, başka uygarlıkların gelişme çizgilerine de kapsamlı bir açıklama getirme çabası içinde olmuştur (ÖZCAN, "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine", s. 148).

⁹¹ A.g.m., s. 152-153.

⁹² Huntington'un uygarlıklar çatışması teorisinin içeriğine dair önemli bir değerlendirme için bkz: KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, 2. Baskı, Anı Yayınları, Ankara, 2013, s. 298-304.

dünya dengesi içinde bu dengenin sürmesinden çıkarı olmayan ve bu dengenin aksaklıklarını ortaya koyan bir güç, ancak bu dengeyi aşabilir. 20. yüzyılın ve günümüzün temel sorunu, Doğu ülkelerinin Batı denetimi altında olmasıdır. Batı dünya egemenliğine tepki gösteren Doğu toplumları, bu egemenliği aşabilecek güç ve imkânlarla sahiptir. ABD'nin temel kaygısı her şeyden önce bu durumdur ve uygarlık çatışması teorisi bu kaygıyı yansıtmaktadır. “Yeni dünya düzeni/düzensizliği” veya Huntington’ın görüşleri, tüm çelişkileri kapsayacak evrensel bir siyaset üretmek yerine ABD’nin dünya egemenliğini pekiştiren bir siyaset üretme çabası olmaktan ileri gitmemiştir. Bu bağlamda Huntington, bizim ve Doğu halkları açısından hiçbir biçimde ilgi çekici bir şey söylemezken Türk sosyolojisinin Baykan Sezer ile birlikte dünyaya söyleyecek kendi sözü olmuştur.⁹³

Doğu-Batı çatışması teorisinin anahtar kavramları ise, “Doğu, Batı, toplum farklılaşmaları, sınıf merkezli toplumlar, devlet merkezli toplumlar, Türk toplumu, Batı sosyolojisi, Türk sosyolojisi, Batılılaşma, Doğu uygarlığı, Batı yayılmacılığı, Batı barbarlığı, Batı bataklığı, yerlilik, toplumlar arası ilişkiler ve Doğu-Batı ayrımı”dır. Doğu-Batı çatışmasının merkezî terimi, Doğu-Batı ayrımıdır.⁹⁴

Doğu ve Batı kavramları, zihnimizde belirli çağrışımlara sahiptir. Bu çağrışımlar, insanlık tarihinde binlerce yıllık bir zaman diliminde mayalanmanın neticesinde şekillenmiştir. Osmanlı Türkçesindeki “Garb ve Şark” kelimeleri gibi, günümüzde kullanılan “Doğu ve Batı” terimleri, tarihsel anlamlar yüklüdür. Sadece coğrafi yön belirten kelimeler değildir. Tarihselliğe ve toplumlar arası ilişkilerdeki tecrübeye bağlı olarak toplumsallaşmanın belirtisi olan dikotomik kelimelerdir. Çelişki ve çatışma içinde birbirlerini tamamlar ve tanımlarlar. Doğu’yu ve Batı’yı salt coğrafya belirten kavram çiftleri olarak değerlendirmek doğru değildir. “Batı veya Batı dünyası denildiğinde ne anlamak gerekir? Batı, sabit bir coğrafyanın adı mıdır? Tarih-dışı bir öze sahip, değişmez-sabit bir varlık mıdır? Batı denildiğinde, nitelik ve kapsamı tarih boyunca değişen, bugün Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya gibi bölge ve kıtaları kapsayan; ontolojik, epistemolojik, tarihsel ve sosyolojik bakımdan belirli ayırıcı niteliklere sahip bir uygarlık bütünü anlamak mümkündür. Sözgelisi Avustralya kıtası ya da Amerika, bundan altı

⁹³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Baykan Sezer ve Doğu-Batı Çatışması: ‘Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Sözü Var’”, s. 15.

⁹⁴ KIZILÇELİK, *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları*, s. 74.

yüzyıl önce kültürel olarak, Batı uygarlığı adı verilen şeyin kapsamı içine girmiyordu. Bu açıdan bakıldığında Batı bir coğrafyanın adı değil, niteliği, kapsamı ve sınırları itibarıyla tarihi olarak şekillenen, Doğu ile ilişkili dinamik bir uygarlığın adıdır. Başka bir deyişle Doğu ve Batı, mutlak değil tarihi kavramlardır.”⁹⁵

Doğu ve Batı, bizim günlük kullanımda kendilerine yüklediğimiz anlamlardan bağımsız, tarihsel derinliği çok güçlü olan terimlerdir. Toplumların bir küme içinde görülmesi, bir “taraf’a mensubiyet açısından tanımlanması, tarihin ilk dönemlerinden günümüze dek süreklilik göstermektedir. Antik Çağ’da Yunan-Pers (ya da Yunan algısıyla “Yunan-barbar”), Orta Çağ’da “hilal-salip”, yakın bir döneme kadar da “modern-geleneksel” ayrımları, Doğu-Batı farklılığını temsili düzeyde ifade eden ayrımlardır. Bu nedenle Doğu ve Batı, salt toplumsal bilinçte tasarlanmış, toplumsal temelleri olmayan, hayali bir kurgu olmaktan ibaret olsaydı; en azından ayrımın tarih içindeki sürekliliğini gözlemleme olanağı bulunmazdı.⁹⁶

Doğu-Batı çatışması teorisine göre, toplum denilen gerçeklik yere ve zamana göre farklılık göstermektedir; farklı uygarlıklarda farklı görünümlere sahiptir. Her medeniyetin kendine özgü bir toplum tasavvuru bulunmaktadır. Farklı coğrafyalarda ve kültürlerde ortaya çıkmış toplumları birbirinin aynısı ya da muadili olarak değerlendirmek isabetli bir yaklaşım değildir. Zira her toplum biriciktir, kendine özgü niteliklere sahiptir. Toplumlar, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana birbirlerinden farklılaşmışlar, farklı gelişme çizgileri izlemişlerdir.⁹⁷ Üretim ilişkilerinin organizasyonuna bağlı olarak, toplumların tek bir evrim çizgisi izlemedikleri, farklı gelişim çizgilerine sahip oldukları bilinen bir sosyolojik gerçekliktir. Zira insanlığın bilinen tarihinde cepheleşmeler süreklilik arz etmiş, cepheler arası ve cepheler içinde karşılıklı çatışmalar görülmüştür. Bu çatışmalar, dar anlamda, sadece ekonomi içerikli de değildir. Toplumlar varlıklarını sürdürebilmek için hep ötekini üretmiş, kimliklerini öteki olarak konumlandırıdıklarına göre şekillendirmişlerdir. Ötekine egemen olmak, üstünlük kurarak farklılığını sürdürmek, “ilkel” dönem sonrası çatışmaların ve dünya tarihinin

⁹⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Garbiyat Dergisi ve Disiplini İçin Giriş: Niçin ve Nasıl Bir Garbiyat?”, **Garbiyat Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 9; EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Doğu-Batı Çatışmasına Dair Söyleşi”, Söyleşi: Mehmet Doğan, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 47.

⁹⁶ ÖZCAN, “Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine”, s. 151.

⁹⁷ KIZILÇELİK, **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, s. 151-152.

eksenini oluşturmıştır. Bu bağlamda tarihin en belirgin ve uzun soluklu çatışması, Doğu-Batı toplumları arasında olmuştur. Bugün de Batılı için en ciddi öteki, Doğulu toplumlardan oluşmaktadır.⁹⁸

İnsanlık tarihinin henüz başlangıcında toplumlar arasında farklılaşmalar baş göstermiştir. Bu farklılaşmalar, öncelikle farklı fiziki koşulların ve bu koşullar önünde insanlığın elinde bulunan tekniğin araç olarak yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Toplumlar arası farklılaşma böylece daha başlangıçtan itibaren söz konusudur. Ancak bu farklılaşmaların bir süreklilik kazanması ve ayrıca bir çatışma niteliği kazanması, daha değişik açıklamalar gerektirmektedir. Toplumlar arası farklılaşmalar kolayca bir açıklama bulabilir. Ancak bu farklılaşmanın bir çatışmaya dönüşmesi için gerekli bazı koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar başında, farklılaşmanın özelliklerini belirleyen niteliklerin teknik ilerlemelere karşı aşılmaz olması bulunmaktadır. İkinci bir koşul ise tarafların bu farklılaşmadan hoşnut olması ve bu farklılaşmadan yarar sağlamasıdır. İlk koşul, farklılaşmanın temelinde yalnızca teknik sınırlılıkların bulunmadığını göstermektedir. Zira farklılaşma, yalnızca belli koşulların nitelikleri sonucu değildir. Aynı zamanda bu niteliklere bağlı toplumsal örgütlenmelerin ürünüdür. Böylece Doğu-Batı farklılaşması yalnızca teknik bir sorun olmaktan çıkmaktadır. Bir toplumsal seçimler ve örgütlenme sorunu olmaktadır. Bu nedenle çözümün yalnızca teknik düzeyde aranması kendiliğinden yetersiz kalmakta ve toplumsal düzeyde çözüm gerektirmektedir.⁹⁹

Doğu ve Batı arasındaki farklılıklar sadece günümüzde ya da yakın tarihte görülen bir durum olmaktan öte tarih öncesi dönemlerden, insanların düzenli bir toplum olarak örgütlenmeye başlamalarından bu yana sürmektedir. Tarihsel süreç içerisinde karşılaşılan sorunlar, bu sorunlara bulunan çözümlerin farklılığı toplum örgütlenmesinin farklı nitelikler taşımasına yol açacaktır. Bu farklı niteliklerin içinde söz konusu toplumların varlıklarını koruma çabaları farklı uygarlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle koşullar ve sorunların farklılığı, geliştirilen çözümlerinden farklılık arz

---

⁹⁸ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 73-74.

⁹⁹ SEZER, Baykan; “Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Ders Notları, 1996-1997”, **Sosyoloji Yılığ 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 61-62.

etmesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle insanlık tarihinde tek ve ortak bir uygarlık formu yerine “yerleşik-göçebe, Doğu-Batı” gibi farklı uygarlık tipleri ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰

Doğu-Batı çatışması teorisine göre, toplum farklılıkları ve bu farklılıklardan sudur eden çatışmaların tarihi, uygarlıkların tarihiyle eşdeğerdir. İnsanlık tarihi açısından önem arz eden teşkilatlı toplumsal yapı/uygarlık, yeryüzünde ilk defa Asya kıtasında ortaya çıkmıştır. Yani uygarlığın beşiği, Doğu’dur.¹⁰¹ Bu önerme, hamasi bir çıkış ya da refleksif bir temenni değildir. Teorinin kurucu ismi olan Baykan Sezer, lisans tezinden başlayarak yazım hayatı boyunca bu hususiyeti irdilemiş ve doyurucu bir tez ortaya koymuştur. Ona göre, uygarlığın ilk kez Doğu’da belirmesinin temel sebebi, toprağın yapısıyla ilgili coğrafi ve buna yönelik tepkilerden meydana gelen tarihsel koşullardan kaynaklanmaktadır. Zira tarihte Doğu ve Batı ya da Asya ve Avrupa arasında coğrafi ve tarihsel koşulların birbirinden farklı dinamikler barındırdığı görülmektedir. İlk sistematik tarım faaliyetlerinin icra edildiği dönemde Asya’da nüfus, Avrupa ile mukayese edildiğinde oldukça fazladır. Ayrıca Avrupa toprakları, geniş ölçüde eş değer verimlilikte iken Asya’daki toprak yapısı her bölgede büyük ayrılıklar göstermektedir. Çin’in bereketli ovalarının yanında Orta Asya çölleri başlamaktadır. Mezopotamya ovasının bir yanında Arabistan çölü, diğer yanında çıplak Anadolu ve İran yaylaları uzanmaktadır. Bu nedenle bir Mezopotamyalı, bir Avrupalı, gibi toprağın kökünü kazıdıktan sonra aynı gönül rahatlığıyla toprağını bırakıp başka yerlere göç edememiştir. Asya’da toprak, her tarihte bir çekişme konusu olmuştur. Verimli Çin, Hindistan ve Mezopotamya ovaları hiçbir zaman paylaşılammıştır. Bu ovalardaki yerleşik olanlar sürekli göçebe saldırılarına maruz kalmıştır. Göçebelerin saldırılarının yol açtığı dış baskı, ortak savunma birlikleri kurmayı beraberinde getirmiştir.¹⁰²

Yerleşik-göçebe çatışması, tarihin en önemli çatışmalarından biridir ancak çatışmada göçebelerin yerleşikler karşısında önerebilecekleri yeni bir şey bulunmamaktadır. Ancak yerleşikler arasına sızıp yerleşik uygarlığın sağladığı nimetlerden yararlanmayı önermektedirler. Yerleşiklerin de, daha zengin bir önerileri bulunmamaktadır. Çoğunlukla göçebeleri bire kadar kırmayı gözleyecekler ya da

---

¹⁰⁰ A.g.m., s. 54.

¹⁰¹ SEZER, Baykan; EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Devlet Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 9: XX. Yüzyıl-Türkiye Sosyolojisi 3** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 449.

¹⁰² SEZER, “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, s. 116-117.

kendilerinden uzak tutmaya çalışacaklardır. Yine elverişli koşullarda bu göçbeleri toprağa yerleştirmek ve böylece denetim altına almak da söz konusu olmuştur. Bu nedenle bütün çatışmalara karşılık yerleşik-göçebe dünyası birbirlerine koşut ayrı dünyalar olarak yaşayabilmiştir. Nihayetinde göçbelerin giderek tarih alanından çekilmesi, yerleşik uygarlığın kişiliğinde etkili olamamıştır. Doğu-Batı çatışması ise kendine özgü farklılıklar barındırmaktadır. Doğu-Batı çatışması öncesinde de Batı'nın bir tarım serüveni bulunmaktadır. Batı, bu serüveninde bir açmaza düşmüştür. Doğu'nun elinde bir artı ürün bulunmaktadır ve bunun yanında bazı gereksinimleri mevcuttur. Buna karşılık Batı'nın açmazları söz konusudur. Uygarlığın başlangıcında Batı'yı binlerce kilometre ötedeki toplumlarla ilişki kurmaya, onlarla alışveriş yapmaya iten bu koşullardır. Böylece birbirinden bağımsız, birbirine koşut iki ayrı dünya yerine birbirleriyle ilgili ve karşılıklı ilişkileri içinde kimliklerini kazanan iki farklı uygarlık (Doğu ve Batı) ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Asya ve Avrupa toprak yapısının farklılık arz etmesi önemli sonuçlar doğuran kritik bir meseledir. Ancak söz konusu farklılıklara ve neticelerine değinmeden önce Sezer'in bu noktada yaptığı anlamlı bir uyarıyı aktarmakta fayda vardır: "...ikinci koşulu (doğal ortam ve toprak koşulları) tutacağız göz önünde. Başka bir çözüm yolu da yoktur. Uygarlık farklılaşmalarında olayı temelde uygarlık alanı dışında bir nedene bağlamak durumundayız. Aksi durumda uygarlık öğelerinden herhangi birisine bağlarsak farklılaşma zaten başlamış demektir. Böylece farklılaşmanın başlangıcı bir açıklamaya kavuşmaz. Yine de bu konuda dikkatli davranmamız gerekmektedir. Bilindiği gibi coğrafya koşulları özellikle çok yavaş değişmekte ve insan çabasının bu değişimde etkisi çok önemsiz kalmaktadır. Bu durum toplumları ve kaderlerini içinde geliştikleri doğal ortama tutsak etmektedir. Bu da, insanların bütün çabalarına karşılık süreklilik gösteren coğrafya koşulları nedeniyle Doğu-Batı farklılaşmasını aşmalarını yasaklayacaktır. Söyleyeceğimiz doğal ortam etkili olmuştur ama uygarlıklar doğrudan doğal koşulların ürünü değildir. İnsanların kendi ortamı içinde bu doğal koşullara yanıtları ve karşılığında buldukları çözümlerin ürünüdür." Görüldüğü üzere Doğu-Batı çatışması teorisinin insanlık tarihine ilişkin değerlendirmelerinde, coğrafyanın önemine dikkat çekilmekle birlikte insan unsurunu edilgen bir konuma yerleştiren "coğrafi deterministik görüşler"e

---

¹⁰³ SEZER, "Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Ders Notları, 1996-1997", s. 53.

karşı çıkmaktadır.¹⁰⁴ Önemli olan coğrafi koşullar ve kısıtlamalar değil, bunlara yönelik verilen yanıtlar/çözüm girişimleridir. İnsanlık tarihini, dolayısıyla Doğu-Batı çatışmasını, söz konusu yanıtlar/çözümler şekillendirmiştir.

Uygarlıklar arası farklılaşmalar, ancak tarım yaşamıyla başlamıştır. Tarım öncesi üretim uğraşları toplumlar arası bir uygarlık farklılaşmasına yol açacak zenginlik ve çeşitlilikte değildir. Tarımsal üretime geçilmesiyle birlikte Batı'nın bu alanda karşılaştığı ilk sorun, toprağın tükenmesi sorunu olmuştur. Toprağın kısa bir sürede o günkü tarım tekniği ve koşulları sonucu tükenmesi, başlangıçta Batı için önemli bir sorun ortaya çıkarmamıştır. Eşdeğer ve verimde toprakların bolluğu, ormanların yaygınlığı ve ormanları yakmakla yeni verimli ve dinlenmiş toprak elde etmenin kolaylığı, Batılı insanın tarım başlangıcında önemli sorunlarla karşılaşmasını engellemiştir. Ayrıca Avrupa'da yaygın ormanların varlığı, öncelikle kolay çözüme izin vermiştir. İnsanları ve insan topluluklarını kendi sorunlarını tek başlarına çözmeye itmiştir. Bu, Batı bireyciliğinin temeli ve başlangıcıdır. Ayrıca elbet bu olay, Batı'nın bulabileceği, gerçekleştirebileceği çözümleri çok sınırlı bırakmıştır. Yine ormanların varlığı, en azından başlangıçta Batı'nın nüfus sorununu Asya'dakine benzer boyutlarda duymasına engel olmuştur. Batı çözümü, "nüfus azlığı" varsayımına dayalıdır. Nüfus miktarı ile işlenebilir toprak birbirine paralel olduğu müddetçe sorun olmamıştır. Ancak malum olduğu üzere tarıma açılacak toprak hiçbir zaman sınırsız değildir. Sınıra ulaşmadan önce görülen kolaylık dönemi, doğal olarak nüfus artışını körüklemektedir. Artan nüfusla birlikte topraklar tekrar ihtiyaç karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Batı'da toprak ve nüfus ilişkisi bir çelişkiye dönüşecektir. Batı'da tarım düzeni, kendi mantığı içinde nüfus baskısı yokluğuna dayalıdır. Böyle bir baskı başladığı zaman tek başına kalmış sınırlı birimler içinde varlığını sürdüren Batı yeni ve daha geniş bir çözüm yolu bulamayacaktır. Bu bağlamda Batı'da nüfus çokluğundan değil, "nüfus fazlalığı"ndan söz edilecektir.¹⁰⁵ Çelişkisine daha geniş, başka deyişle bu çelişkileri de kapsayan bir çözüm getiremeyince Batı, tam bir açmaza düşecek ve birbirini kırmaya başlayacaktır. Böylece büyük nüfus kırımlarıyla başlangıçtaki toprak-nüfus dengesi yeniden sağlanmaya

---

¹⁰⁴ Coğrafi determinizmin en kusurlu yönü ise verili egemenlik ilişkilerini mutlaklaştırıp meşrulaştırılmasıdır. Egemenlik ilişkileri "değiştirilemez" unsurlardan hareketle temellendirildiğinde, günümüzde Batı'nın hâkimiyetine/Doğu'nun mahkumiyetine itiraz edilmesinin de zemini kalmayacaktır.

¹⁰⁵ Sezer'e göre, Asya'da yaşanan "nüfus çokluğu" ile Batı'daki "nüfus fazlası" aynı şeyler değildir. "Asya'da toprağın bu özelliği ve beslemek zorunda olduğu nüfus ile olan ilişkisi sonucunda Doğu tarım uygarlıkları ortaya çıkmış ve kendi nitelik ve özelliklerini kazanmıştır" (A.g.m., s. 52).

çalışılacaktır. Denge içinde yeniden nüfus artışı sonucu yeni bir fazlalık söz konusu olacak ve yeni bir nüfus kırımına gidilecektir. Tam bir açmaz ve kısır döngü yaşanmaya başlayacaktır. Batı, başlangıçtaki kolaylıklara karşılık tam bir açmaz içine düşecektir. İşte bu açmazlarına çözüm de kendi dışından gelecektir. Kendi dışından gelen bir çözümle uygarlığa geçecektir. Bu olay, Batı'nın kimliğinin kendi dışında çözümlere bağlı olmasını getirecektir. Batı, kendi kişiliğini kendi dışındaki bu çözümle ve kendi dışında kurulu uygarlıkla (Doğu uygarlığı) ilişkilerinde geliştirecektir. Batı açmazı karşısında kısır döngüyü kalıcı olarak açabileceği tek mümkün çözüm, Doğu'dan ve Doğu şehir devriminden gelmiştir. Bu açıdan şehir devrimi, Batı için öncelikle, bir yerde uygarlık tarihinin başlangıcı sayılabilecek önemde görülmüştür. Gerçekten de şehir ve şehrin kendi uğraşları, toprak koşullarından bağımsız bir ek nüfusun beslenmesine ve şehir ile birlikte gerçek yerleşik uygarlığa geçilmesine izin verecektir.¹⁰⁶

Batı'daki çözümün dışarıya/Doğu'daki uygarlığın şehir devrimine bağlı olmasının aksine Asya'nın karşılaştığı sorunları kendisinin çözmesi için özel koşullar bulunmaktadır. Bu koşulların birincisi, Asya ırmaklarının toprak taşıma özelliğidir. Söz konusu çağlarda tarımın sürekliliği için toprak yenilenmesi sorununun önemi düşünülürse bu koşulun tarih öncesinde oynayabileceği rolü kolaylıkla kestirebilir. Doğu uygarlıklarını belirleyen ikinci bir olay ise toprak konusunda daha başlangıçta görülen çekişmedir. Toprak konusunda görülen bu çekişme bir yanda toprağı elinde tutanların bu üstünlüklerini sürekli bir biçimde savunmalarını zorunlu kılarken, öte yanda da kesin yerleşik uygarlık için zorunlu koşulları gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. Bunun üretim gereği olmaktan önce üretimin gerekli koşulu olması nedeniyle Doğu'da ortaya çıkan siyasi kuruluşlar, toplumdan ve iktisattan kopuk, bağımsız görüleceklerdir.¹⁰⁷ Bu durum,

---

¹⁰⁶ A.g.m., s.54-56; EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Doğu-Batı Çatışmasına Dair Söyleşi", s.43. Görüldüğü üzere Doğu, hiçbir zaman tarih dışı olmamış, her zaman tarihe yön veren ilişkiler içerisinde yer almıştır. Doğu ve Batı'nın kendi kimlik özelliklerini kazanması karşılıklı ilişkiler içerisinde mümkün olmuştur. Doğu gelişmelerin dışında olmadığı gibi uygarlık da Batı'nın tek başına, kendi iç ilişki ve çelişkilerinin değil, Doğu-Batı çatışmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla insanlık tarihinin ve dünya uygarlığının temelinde Doğu-Batı çatışması bulunmaktadır (KAÇMAZOĞLU, "Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme", s.74).

¹⁰⁷ Doğu'da büyük kamu işlerinin ve toplum birimlerinin teşekkülünün ilk nedeni –göçebe saldırıları nedeniyle- askeri ve siyasi olmuştur. Daha sonra bu birlikler toprağın verimliliğini sürekli kılmaya amaçlı suların akışını düzenlemek üzere ekonomik görevler de üstlenmeye başlamıştır. Söz konusu birliklerin çözümleri, kendilerini halktan ayırmış ve devlet olarak üst bir organizasyona evrilmeye neticelenmiştir. Böylelikle Doğu'da devlet, Batı'dakinin aksine sınıfsal bir tahakküm aracı olmaktan ziyade çözümün üreticisi olarak toplum üstü bir konuma sahip olmuştur (SEZER, "Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlığın Yeri", s. 117-118). Bu nedenle Doğu-Batı çatışması teorisine göre, Doğu toplumları, Batı toplumlarından yalnızca tarihleri itibarıyla değil, sosyal yapıları hasebiyle de farklı bir mahiyete sahiptir. Batılı toplumlar,

Doğu'da siyasi örgütün ya da devletin doğuşunun açıklanması yolunda bir girişimdir. Ancak bu koşullarda sürekliliğin sağlanması zorunluluğu da bulunmaktadır. Irmakların toprak taşıması, Asya'da su boyu ovalarında bu zorunluluğun karşılanması olanak verecektir. Ayrıca bu, üreticilerin kendi üretim örgütlerinden bağımsız gerçekleştiği için örgüt ile üretim arasındaki bağımsızlık giderek daha da belirgin bir biçim kazanacaktır. Tarımdan ve dolayısıyla gerçek üretim uğraşlarından bağımsızlık ve bunun kazandırdığı ayrıcalık sonucu ortaya çıkan devlet, kendi temelini korumakta büyük özen göstermiştir. Bu farklılığa dayanarak elde etmiş olduğu üstünlüğü sürekli kılabilmek için kendisine temel olan uğraşları toplumdan kopuk ve sürekli kılmaya çalışacaktır. Devlet, öncelikle dayandığı temeli iyiden iyiye toplumdan bağımsız kılabilmek için öncelikle askerlik görevlerini toplum dışı kişilere mahsus kılmıştır. Kendisiyle boy ölçüşemez, aksine kendisine özenen toplum kesitleri, böylece yönetim işleri dışında tutulmuştur. Yönetimin yalnızca askerlik görevleriyle sınırlı kalması yeterli değildir. Aksi durumda hizmetinde kullandığı güçler, kendi yerini alabilirler. Bu durumda devlet, kendisine temel olabilecek, tarım dışı yeni bir kesimi ortaya çıkarmıştır. Bu da ancak şehir endüstrisiyle ortaya çıkmıştır. Doğu uygarlıklarında şehir endüstrisi için gerekli olan hammaddenin yokluğu nedeniyle ve devletin bağımsızlığının toplum içinde korunabilmesi kaygısıyla hammaddenin sağlanması işi yabancılara bırakılacaktır. Doğu halkının hammadde teminine yönelik tüccarlığı engellenmiştir. Bu nedenle tüccarlığa yönelecek, böylece tarih içinde varlıklarını sürdürebilecek başka topluluklar öne çıkacaktır. İlk bakışta bu görevi yapabilecek bozkır halkları vardır. Ancak bozkır halkları, arkalarında örgütleyebilecekleri bir dünya olmadığı için bu işte kendilerine özgü bağımsız bir kimlik kazanamayacaklardır. Oysa Batı için durum farklıdır. Yunan Batı'yı, Doğu uygarlıklarıyla doğrudan ilişkisi olmayan Avrupa'yı, bu ilişkiler çerçevesinde örgütleyecektir. Böylece Doğu ile Batı arasında karşılıklı ilişkilerin bir yerde zorunluluğu, öte yanda sürekliliği ortaya çıkacaktır.¹⁰⁸

“sınıflı toplum”lardır. Doğulu toplumlar ise, sınıfsal yapının gelişmediği “devlet merkezli toplum”lardır. Batı toplumlarını “sınıf”, Doğu toplumlarını ise “devlet” eksenli değerlendirmek gerekir (KIZILÇELİK, **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, s. 152).

¹⁰⁸ SEZER, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Ders Notları, 1996-1997”, s. 56-60; (EĞRİBEL: **YILLIK 12: s.151.**) Eğribel, Yunan örgütlenmesinin Doğu zenginliğine bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. “Yunan için Doğu artı ürününe el koymanın iki yolu savaş ve ticarettir. Biri diğerinin yerine kolaylıkla geçmiştir. Bu açıdan Yunan’ın Yakın Doğu ATÜT uygarlıkları ile ilişkisi herhangi bir ilişki değil, doğrudan çözümün temeliyle ilgilidir. Doğu’nun derdi ise şehir endüstrileri için gerekli olan ticareti engellemek değil, soyguna karşı kendini savunmaktır” (EĞRİBEL, Ertan; “Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **Sosyoloji Yıllığı 12:**

Doğu ve Batı'nın tarihsel karşılaşması, Eski Yunan'ın üretici Doğu ile kurduğu bağımlı ilişki sonucunda tarihe katılmasıyla başlamıştır. Eski Yunan; Batı uygarlığının, Batı kimliğinin ilk ve en önemli basamağını oluşturmaktadır. Yunan'ın tarihte yerini alması Doğu uygarlıklarından tamamen farklı özellikler göstermektedir. Öncelikle Yunanlılar, tarihe yerleşik tarım yaşamına geçerek katılmış değillerdir. Üretici Doğu merkezleriyle ticaret, yağma ve kolonizasyon ilişkisi aracılığıyla varlık göstermişlerdir. Yunan'ın tarih sahnesine çıkışıyla birlikte dünya tarihinde toplumlar arasında yepyeni bir ilişki ve çatışma biçiminin görülmeye başlamıştır. Yunan'ın farklı bir uygarlık olarak doğuşu, göçebe-yerleşik çatışmasının dışında çok daha temel bir çatışmaya, Doğu-Batı çatışmasına kaynaklık etmiştir. Böylece dünya tarihi yeni bir dinamizm kazanmıştır. Doğu-Batı çatışmasının tarihteki ilk örnekleri ise Truva ve Yunan-Pers savaşlarıdır. Sonra ATÜT uygarlıkları üzerinde etkin bir denetim kurmayı başaran Roma'nın dünya egemenliği dönemi açılmıştır. Doğu-Batı ilişkilerinde Yunan'ın ardılı ve Batı egemenliğinin en yetkin temsilcilerinden biri Roma İmparatorluğu olmuştur.¹⁰⁹ Roma, Yunan'ın Doğu-Batı ilişkilerindeki yerini bir dünya egemenliğine dönüştürmeyi başarmıştır. Batı'nın ilk dünya egemenliği örneğidir. Yunan temelinde örgütlenmiş bir güç olarak Roma döneminde Batı uygarlığı en geniş anlamda, neredeyse Avrupa kıtası çapında siyasal birliğini oluşturmuştur. Yunan-Roma deneyiminin uzantıları günümüze kadar gelmektedir. Birçok bakımdan Batı dünyasının beslendiği ana tarihsel kaynak olma özelliğini sürdürmektedir. Roma'nın uzantısı olarak Bizans ise yaklaşık 1000 yıl süreyle Doğu-Batı ilişkilerinde Batı'yı temsil etmiştir. Bizans'ın yıkılışından sonra çatışma son bulmamış, Osmanlı'nın tek başına Doğu'nun savunucu gücü olarak Batı'ya direnç göstermesiyle sürmüştür. Osmanlı, Batı'ya direnç göstermekle de yetinmemiş, karşılıklı ilişki ve dengelerin şekillenmesine egemen olan asıl güç olmuştur. Başka bir kayda değer nokta ise, bu çatışmaların büyük bölümünün Anadolu toprakları üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır.¹¹⁰

Tarihte Doğu-Batı Çatışması (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 163).

¹⁰⁹ Eski çağ Batı örgütlenmesinin iki ana merkezi olan Yunan ve Roma'nın, Doğu ile kurduğu ilişkilere ilişkin değerlendirme için bkz: EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Roma Dünya Egemenliği: Doğu İle İlişkiler ve İki Merkezlilik", **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 221-233.

¹¹⁰ ÖZCAN, "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine", s. 154.

Doğu-Batı çatışması geçmişte de değişik biçimlerle ifade edilmiştir. Doğu-Batı çatışmasını tarafların algılaması ve olay hakkında sahip oldukları bilinç, değişik yazılı metinlerde ve sözlü ifadelerle dile getirilmiştir. Uygarlıkların başlangıcından bu yana çatışma bilinci ifadesini mitolojide, dini metinlerde, siyasi-diplomatik kayıtlarda, vakayinamelerde, halk deyişlerinde vb. bulmuştur. Uygarlıklar arası farklılaşma ve çatışma, özellikle 19. yüzyılda oryantalist çalışmalarda ve bunların bir uzantısı olarak bilimsel metinlerde kendisini göstermiştir. 20. yüzyılda modernleşme kuramları (azgelişmişlik, ATÜT, kentleşme vb. kuramları) da Doğu-Batı farklılaşmasının belirgin anlatımlarıdır. Doğu-Batı çatışmasından toplum sorunlarımızın anlaşılması ve çözümünde işe yarar bilimsel bir kuram olarak yararlanmamıza izin veren çalışmalar ise çok yeni dönemde, Baykan Sezer'den gelmiştir.¹¹¹

Doğu-Batı çatışması teorisyenlerine göre, Doğu-Batı çatışmasının geçerliliğinin ölçüsü, tarih içinde yaşanmış deneyimlerdir. Bunlar, sonuçları itibariyle bütün insanlığı etkilemiş büyük çaplı olaylardır. Bu nedenle kuramın geçerliliğinin sınanmasının yolu, soyut-kuramsal bir çabadan çok, tarihin gelişim seyri içinde toplumların farklı gelişme çizgilerine bir açıklama getirilmesinden geçmektedir. Toplumların karşılaştığı temel sorunlar, Doğu-Batı çatışması içinde açıklık kazanmadığı sürece ne Batı egemenliğini, ne de bu egemenliğe maruz kalan toplumları kavramanın olanağı bulunmaktadır.¹¹² “Doğu-Batı çatışması tek tek belirli konularla sınırlı rastgele bir konu değildir. Temel bir dünya görüşü, belli bir yöntem anlayışıdır. Bize dünya olayları önünde belli bir tutum ve buna uygun bir çalışma yöntemi sağlamaktadır. Böylece çeşitli konu ve sorunları kapsayarak bunlar hakkında yeni yorumlar yapma imkanına sahip olmaktayız. Doğu-Batı çatışması Türk toplum ve tarihinin olduğu kadar dünya tarihinin de temel dinamiğini oluşturmaktadır.”¹¹³

---

¹¹¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Baykan Sezer ve Doğu-Batı Çatışması: ‘Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Sözü Var’”, s. 14.

¹¹² ÖZCAN, “Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine”, s. 159.

¹¹³ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer Çalışma Günleri - Tarihte Doğu-Batı Çatışması Kitabı Üzerine”, **Sosyoloji Yılı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 6.

1.3.2. Eğribel'in Doğu-Batı Çatışması Ekolü İçerisindeki Konumu

Doğu-Batı çatışması teorisinin ana önermelerini aktardıktan sonra Eğribel'in bu teori içerisindeki konumunu değerlendirebiliriz. Eğribel, Doğu-Batı çatışması ekolünün ikinci kuşak teorisyenleri içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Teorinin ana hatlarını belirginleştirmiş, önermelerini pekiştirmiş ve yeni koşullar-gelişmeler karşısında çeşitli açılımlar yapmıştır. Yaşanılan süreç ve güncel gelişmelerin Doğu-Batı çatışması bağlamında hangi anlamlar içerdiğini ve ne gibi sonuçlara yol açtığını analiz etmiştir. Doğu-Batı çatışmasının tarihsel süreçteki önemli kavşak noktalarına ve Türk tarihinin doğru değerlendirilmesindeki önemine özel olarak odaklanmıştır. Yazdığı birçok makalede, gerek tarihteki spesifik süreçlere ve dinamiklere yoğunlaşarak gerekse güncel mahiyetteki gelişmeleri kritik ederek Doğu-Batı çatışması teorisine oldukça değerli katkılar sunmuştur.¹¹⁴

---

¹¹⁴ EĞRİBEL, Ertan; "XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Coğrafya", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 109-123; EĞRİBEL, Ertan; "Geleneksel Doğu Uygarlıklarında Batı Yayılmacılığı: İngiltere'nin Öncülüğü ve Hindistan Örneği", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 169-181; EĞRİBEL, Ertan; "XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi Ayrımlar ve Hayat Sahası Çekişmesi", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 207-220; EĞRİBEL, Ertan; "ABD Yayılmacılığının XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkan Jeopolitik Görüşlerle Bağlantısı: Osmanlı Karşıtlığı", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 221-229; EĞRİBEL, Ertan; "Doğu-Batı İlişkilerinde Merkezler: Karalar-Denizler Ayrımı", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 326-335; EĞRİBEL, Ertan; "İngiliz Orta Doğusundan ABD'nin Büyük Orta Doğusuna", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 854-866; EĞRİBEL, Ertan; "Yeni Dünya Düzeni ve Doğu Sorunu: Neyin Sonu? Neyin Başlangıcı", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 867-875; EĞRİBEL, Ertan; "Büyük Ortadoğu: Kaos Coğrafyası veya Denge(Sizlik) Merkezi", **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 958-970; EĞRİBEL, Ertan; "Anadolu Türklüğünün Yükselişi: Rönesans'ın Açmazı ve Atlantik Merkezli İlişkiler", **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 258-271; EĞRİBEL, Ertan; "Yeni Dünya Düzeninde Avrupa Kimliği: Avrupa-Merkezciliğin Reddi ve Rönesans'ın Yeniden Yorumlanması", **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 395-418; EĞRİBEL, Ertan; "Kıbrıs Sorunu: Kıbrıs Türk Devletinin Orta Asya ve Doğu Halkları Açısından Önemi", **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 564-574; EĞRİBEL, Ertan; "Uygarlık Sorunu ve Çocuk", **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 399-464; EĞRİBEL, Ertan; "Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi", **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye'de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 51-60; EĞRİBEL, Ertan; "Son İki Yüzyılın Sonu: 1990 Sonrası Toplum ve Siyaset Düşüncesinde Yol Ayrımı", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 17-24.

Eğribel, sadece yeni konu ve sorunlara yönelik Doğu-Batı çatışması ekolünün bakış açısını yansıtmakla yetinmemiş, -Ufuk Özcan ile birlikte- bilhassa Baykan Sezer'in yayımlanmamış üretimini literatüre kazandırarak büyük bir hizmette bulunmuştur. Sezer'in önceden yayımlanmış eserlerini de yeniden elden geçirerek basımını sağlamıştır. Eğribel'in Doğu-Batı çatışması perspektifiyle kaleme aldığı makaleleri ve teorinin tanıtılıp anlaşılmasına yönelik çalışmaları sayesinde teori, gündemde kalmış ve yeni mecralarda sahiplenilmesinin önü açılmıştır. Unutulmasının ya da yeni gelişmelerin dışında kalmasının önüne geçilmiştir. Böylelikle muhtemel üçüncü kuşak teorisyenlerinin mirası sahiplenmesi ve yeni açılımlarla tahkim etmesinin imkânı korunmuştur. Eğribel, teorinin kurucu isimleri olan Kemal Tahir - Baykan Sezer ikilisinin teorik miraslarını bütünüyle sahiplenmiştir. Doğu-Batı çatışması teorisine önemli katkıları olmasına rağmen sürekli bir şekilde düşünce ustalarını adres göstermiş, kendisini bilhassa Baykan Sezer sosyolojisine bağlı olarak tanımlamıştır.

Teorinin diğer bir önemli ismi olan ve *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları* adlı önemli bir çalışmaya imza atan Sezgin Kızılçelik, Eğribel'i, Kemal Tahir - Baykan Sezer fikir sisteminin en etkileyici temsilcisi olarak değerlendirmiştir.¹¹⁵ Kızılçelik, "kalburüstü yerli bir sosyolog" olarak nitelediği Eğribel'in Doğu-Batı çatışması ekolü içerisindeki konumuna dair şunları ifade etmiştir: "Eğribel'in Doğu-Batı çatışması teorisinin öneminin idrak edilebilmesi için verdiği ciddi savaşmaları, takdiri şayan olarak görmek gerekir. Bugün, Doğu-Batı çatışması teorisinin tanınan ve kabul gören bir teori haline gelmesi, önemli ölçüde onun sayesinde olmuştur."¹¹⁶

Eğribel, Kemal Tahir ve Baykan Sezer tarafından geliştirilen Doğu-Batı çatışması teorisini bilimsel bir yaklaşım ve dünya görüşü olarak benimsemekle kalmamış, teorinin geliştirilmesinde, yaygınlaştırılmasında ve gündemde kalmasında olağanüstü gayretler sarf etmiştir. Birinci kuşak teorisyenlerin belirgin çıktılarını göremedikleri küreselleşme sürecinde Eğribel, teorinin bayraktarlığını yaparak teoriye dinamiklik/canlılık kazandırmıştır. Bilhassa Baykan Sezer'in 2002 yılındaki vefatından sonra Doğu-Batı çatışması teorisinden hareketle post-modernizm ve küre-yerel dünya düzeninin asıl mahiyetini ifşa etmeye yönelmiştir. Kemal Tahir'in ileri sürdüğü Doğu-Batı farklılıkları

¹¹⁵ KIZILÇELİK, *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları*, s. 90.

¹¹⁶ A.g.e., s. 97.

ve çelişmesinin Baykan Sezer tarafından gerçekleştirilen formülasyondan sonra Eğribel'in son dönemin iklimine uygun olarak teoriye yeni açılımlar kazandırması, Doğu-Batı çatışması ekolü içerisindeki önemini ortaya koymaktadır.¹¹⁷

Eğribel, Doğu-Batı çatışmasının yeni biçimlerine ve yansıdığı alanlara yoğunlaşmıştır. Bilhassa küreselleşme, Doğu-Batı çatışmasının aşılması ve sözde diyalog gibi süreçleri kritik etmiştir. Ona göre, 1990'lı yıllardan sonra beliren küreselleşme süreci, Batı hâkimiyetinin yeni versiyonudur, son sürümüdür. Her ne kadar ABD, kendisini tarihten soyutlama yoluyla çatışma üstü bir pozisyonda sunsa da, Doğu-Batı çatışması en keskin şekliyle pratize edilmektedir. ABD'nin yeni dünya düzeni bunun en bariz göstergesidir.¹¹⁸ Esasen son dönemde Doğu-Batı ayrımı ve çatışması, görülmemiş biçimde keskinleşmiştir. Bunun yanında bir başka dikkat çekici gelişme, tarihteki Doğu-Batı çatışması örneklerinden farklı olarak, Batı'nın çatışma noktalarının Doğu'nun öncü, üretici ve askeri güçlerini temsil eden merkezler olmayışıdır. "Afganistan, Somali, Çeçenistan, Bosna" gibi bölgeler, direnme güçleri sınırlı, daha önemlisi Doğu'yu temsil etmekten uzak, kıyı bölgelerdir. Ayrıca tarihin daha önceki dönemlerinden farklı olarak Batı, Doğu'nun örgütlü güçlerini, devletleri karşısına almamaktadır. Çatışma, hiçbir şekilde birbirine benzemeyen ve denk olmayan güçler arasında cereyan etmektedir. Batı yeni dönemde bizzat kendisinin ön plana çıkarttığı Doğu'nun geleneksiz, köksüz, kabile benzeri güçleriyle çatışmayı, daha uygun bir deyişle kendisiyle çatıştırmayı yeğlemektedir.¹¹⁹

Eğribel, ABD öncülüğündeki küre-yerel dünya düzeninin/düzensizliğinin Doğu üzerindeki etkilerinin oldukça yıkıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Bilhassa dışarıdan müdahalelerle ve iç dinamiklerin etnik ve mezhepsel kimlikler temelinde kışkırtılmasıyla Ortadoğu'nun "Balkanlaştırıldığına" ve kalıcı bir kaos coğrafyası haline getirilmesine işaret etmiştir. Buna Çin ve Hint gibi diğer kadim Doğu uygarlıklarının da yabancılaşması

---

¹¹⁷ Eğribel, Doğu-Batı çatışması teorisinin donuk bir şablon olmadığına ve geliştirilebileceğine dair şunları söylemiştir: "Baykan Sezer yıllar önce ele aldığı ve geliştirdiği kuramı 1996 ders yılında emekli olmadan önce tekrar ele alarak yeni gelişmeleri de kapsayacak biçimde sonuçlar çıkarmıştır. Bu yazı her yeni durumda temel görüşümüzü değiştirmeden ele aldığımız konuyu ve görüşümüzü zenginleştirmenin mümkün olduğunun bir kanıtıdır" (EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Baykan Sezer Çalışma Günleri - Tarihte Doğu-Batı Çatışması Kitabı Üzerine", **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 6).

¹¹⁸ Eğribel'in küreselleşme olarak adlandırılan sürece dair analizleri çalışmamızın dördüncü bölümünde detaylı bir şekilde aktarılacaktır.

¹¹⁹ ÖZCAN, "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine", s. 158.

durumu eklenince, Batı hâkimiyeti, küreselleşme adı altında tahkim edilmiştir.¹²⁰ Eğribel'e göre, bu durumdan Doğu'nun hiçbir çıkarı bulunmadığı gibi tarihte olduğu gibi Batı tarafından soygun ve sömürüye maruz bırakılmaktadır. Yeni bir düzen alternatifi ortaya koyamayan bölge halklarının kendi dar çıkarları temelinde mevcut düzende yer alma çabası, ABD etkisinin/düzeninin verili olarak kabulüne neden olmaktadır. Ancak ortaya çıkan siyasi değişiklere rağmen bölge halklarının Batı ile tam bir uyumu, Batı çıkarlarını paylaşması söz konusu değildir.¹²¹ Küre-yerel düzende -kısmî düzeyde bireysel pay almaların dışında- Doğu uygarlığına mensup hiçbir toplumun ve grubun gerçek anlamda kalıcı çıkarı olmamasına rağmen, kısa vadeli dar çıkarlar pahasına ABD merkezli projeye gönüllü ya da gönülsüz hizmet edecek iç savaş ve çatışma atmosferleri ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Eğribel, Doğu-Batı çatışması tarihinde uzunca bir dönem Batı'ya karşı Doğu halklarının mücadele ve savunma bilinci olan ve Doğu adına oldukça aktif bir rol üstlenen İslâmiyet'in¹²², "radikal ve ılımlı" olmak üzere ABD tarafından himaye edilmesi projesine özel bir vurgu yapmıştır. Ortadoğu coğrafyasında ABD'nin emelleri doğrultusunda İslâmiyet'in bir "stratejik çapa" olarak kullanılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. "Yenilikçi-muhafazakârlık" gibi ABD ile uyumlu/ılımlı

¹²⁰ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Küresel Düzenin Dayanağı Olarak Kaos Coğrafyasına Dönüşmeye Direnmek veya Ortadoğu'nun Balkanlaşmasına Karşı Çıkmak İçin Osmanlı Mirasının Önemi: Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Doğru", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, s. 11. Eğribel'e göre, küresel oligarşi yağma ve sömürsünü sürdürmek, kalıcı hale getirmek için mutlak dengesizliği amaçladığı için üretimden de vazgeçerek "haraç dayalı imparatorluk" düzenine dönüşmüştür. Bu nedenle egemen düzen kendini kapitalizmle tanımlama gereği de duymamaktadır. Tam tersine üretim işleri artık dünya düzenini belirleyen temel ilişki veya ana akım olarak tanımlanmaktan uzaklaşmış ve eski geleneksel ATÜT uygarlıkları (Çin, Hindistan) tarafından üstlenilmiştir. Böylece kapitalizmin krizlerinden en çok etkilenecek bu ülkeler, zorunlu olarak "haraççı küresel düzeni" destekler/savunur hale gelmişlerdir (EĞRİBEL, "Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı", s. 305).

¹²¹ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Günümüz Yeni Dünya Düzeni/Düzensizliği: Kaos İçinde Birlik veya Birlik İçinde Açmaz", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 2, Aralık 2011, s. 13.

¹²² EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı' Veya Günümüzde Batı Saldırganlığı ve İslamiyet", (Önsöz), **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, s.XIV; EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Doğu-Batı Çatışmasına Dair Söyleşi", s. 49. Doğu-Batı çatışması teorisinde din, Doğu-Batı uygarlıklarının farklılığı ve çatışması bağlamında, cephe siyasetine uygun olarak toplumların kimliklerini belirleyen ve dünya görüşü olarak ideolojik bir işlev gören toplumun bilinç biçimlerinden biridir. Teorinin zaviyesinden din olayının temeli ve toplum farklılaşmalarıyla bağlantısı, Baykan Sezer'in Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı adlı meşhur eserinde irdelenmiştir. Eğribel ise uzunca bir dönem tarihteki belirleyici etkisini kabul etmekle birlikte günümüzde Doğu-Batı çatışmasını dinsel farklılıklar ve çatışmalar ekseninde değerlendirmeyi doğru bulmamaktadır: "Günümüzde Doğu-Batı çatışmasını Haçlı seferleri anlayışı içinde ele almak, açıklamak mümkün değildir. Din artık doğrudan doğruya bu farklılığı açıklamada başvurma konusu olmaktan çıkmıştır; toplum ilişkilerinin ve Batı yayılmacılığının kazandığı yeni boyutlar nedeniyle temel kimlik belirtisi olarak görülmemektedir. Batı dışı ülkelerde, sözgelişi Afrika'da Batı yayılmacılığı sonrasında halkın Hristiyanlaştırılması ve Batı dillerini benimsemesine rağmen Batı kimliği almaları söz konusu değildir" (EĞRİBEL, Ertan; "Garbiyatı Bir Bilim Olarak Kurmanın Gereği ve Zorlukları Üzerine", **Garbiyat Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 36).

İslâmiyet yorumları ile dışarıdan işgali teşvik eden, iç savaşı kışkırtan ve Doğu ülkelerinin yıkımına ortak olan radikal silahlı unsurların, Osmanlılık olarak tarihte tecelli eden geleneksel Doğu siyasetine karşıtlık üzerinden kurgulandıklarını bildirmiştir. Bu durumun kendisini evrensel bir din-dünya görüşü olarak tanımlayan İslâmiyet'in, ABD merkezli küreselleşmeci projelerin bölgesel bir ayağı olarak daralmasının ve dünya egemenlik siyasetinden vazgeçtiğinin bir göstergesi olacağını belirtmiştir.¹²³

Eğribel'e göre, ABD merkezli küreselleşme, söylem olarak "diyalog" ve ortak bir dünya tasarımıyla bahsetse de esasında gerçekleşen diyalog, tek taraflı ve "efendi-köle" hiyerarşisine dayalı bir eşitsiz diyalog formatıdır. Ortak bir dünya söylemi ise pratikte Doğu-Batı çatışmasının keskin bir tezahürü olarak somutlaşmaktadır. Başka bir deyişle, ABD merkezli küreselleşmenin vaatleri ve söylemleri ile gerçekler ve eylemleri birbirinden farklılık arz etmektedir. Yaşanılan olumsuz gerçekliğin önüne geçebilecek güçlü ve bütüncül yapılar ise tehdit olarak görülmektedir. "Bugün küreselleşmenin karşıtı olarak devletin sınırlandırılması ve/ya ortadan kalkması, devletsiz demokratikleşme toplumun-bireyin özgürleşmesi ve ilerleme olarak görülmektedir. Batı egemenliğini temsil eden küresel oligarşinin karşısında dünyanın en geniş cephesini oluşturan Doğu toplumlarının bütünüyle savunmasız hale gelmesi için toplum ve devlet düzeyinde bağımsızlıklarının ortadan kaldırılması gerekmiştir. Küreselleşme kendisine uygun devlete karşıt yeni kimlik yapıları, yerellikler, bölgesellikler yaratarak egemenlik ve denetimini en küçük ölçekte toplumsal birimleri, mekânı kapsayacak biçimde genelleştirme çabasıdadır."¹²⁴

Eğribel'in küre-yerelleşme sürecinde Doğu-Batı çatışması düzleminde vurgu yaptığı hususlardan biri de, mutlaklaştırılmış kimlikler üzerinden çatışmanın sürgit hâle getirilmesidir. Eğribel, uzlaşmaz karşıtlıklar temelinde mutlaklaştırılmış antici kimliklerin revaç bulmasına eleştirel yaklaşmıştır. Zira Doğu-Batı çatışmasının tarihin temel dinamiği olduğunu ve günümüzde de sürdüğünü söylemek, bu çatışmanın devam etmesinden yana olmak ya da sonuçlarının benimsemek anlamına gelmemektedir. Eğribel, tözcü kimliklerden hareketle aşılması mümkün olmayan düşmanlıkların esasen

---

¹²³ EĞRİBEL, Ertan; "Doğu/Türk Sorununda Hristiyanların Himayeciliğinden Yandaş Müslümanların Himayeciliğine: Batı Dünya Egemenlik Düzeninin Stratejik Çıpası Olarak İslamiyet veya Ortadoğuda Tarihsel Eksen Kayması", *Sosyologca* (iç.), Sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, s. 215-218.

¹²⁴ EĞRİBEL, Ertan; "Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı", s. 304.

verili dünya egemenliğini pekiştirdiğini iddia etmektedir. Ona göre, değişmez kimlikler etrafında inşa edilen “küre-muhafazakârlaşma”, ABD’nin küresel imparatorluk düzenini tehdit etmek bir yana yerel, bölgesel uygulama zeminlerini hazırlamaya hizmet eden bir süreci belirtmektedir. Doğu ve Batı arasında aşılması mümkün olmayan düşmanlıklar değil, tarihsel serüvenlerinde çözüm yollarından kaynaklanan farklılıklar ve bu farklılıklardan sudur eden çatışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihsel bir bilinç ile uygarlık birikimi yeni bir safhaya geçebilir. Bunun imkânlarını Doğu-Batı çatışması teorisi vermektedir. Doğu-Batı çatışması, ancak Türk sosyolojisinin/düşün geleneğinin öncülüğünde gerçekleştirilecek bir bilinçlenme ve örgütlenme neticesinde yetkin bir şekilde idrak edilip aşılabılır. “Doğu-Batı ayırımına rağmen birbirinden kopuk iki ayrı dünya söz konusu değildir. Temel sorunlar konusunda tarafların çıkarları arasında karşıtlık olmasına rağmen, ortak sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu, ortak bir çözüm arayışını da mümkün kılmaktadır. ...Doğu-Batı farklılığı ve çatışması dünya tarihinin birliğini oluşturduğu gibi, tarafların bilgi ve deneylerinden yola çıkarak bu sorunların aşılması yönünde işe yarar bilimsel sonuçlar çıkarmak mümkündür ve bu insanlığın en doğal hakkıdır. Günümüzde sorunların çözümünde ortaya çıkan açmazı paylaşmaktan, bu ilişkilerin sürmesinden ne Doğu’nun, ne de Batı’nın bir çıkarı vardır. Doğu-Batı ilişkilerini tarihte yönlendiren, bu konuda belli bir bilgi ve deney birikimi olan Türkiye’nin bu tarihi mirasından da yararlanarak günümüz sorunları karşısında Batı’yı da kapsayacak yeni açıklamalar için gerekli koşul ve imkanları vardır.”¹²⁵

Eğribel’e göre, Doğu ile Batı arasında çatışmanın sürekliliği, tarafların cephe örgütlenmesi içinde farklılıklarını sürdürmesi Doğu-Batı sorununun aşılmasına izin vermemiştir. Doğu karşısında kesin egemenliği nedeniyle Batı günümüz sorunlarını doğrudan açık ve kesin bir çatışma biçiminde ifade etmekten kaçınmaktadır. Ancak verili dünya düzeninin işleyişine yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda Doğu-Batı çatışması içindeki konumundan ve çıkarlarından vazgeçmeyeceğinin örneklerini de açıkça vermektedir. Günümüzde sorunlar Doğu-Batı çatışması dışında toplumların kendi özelliklerinden kaynaklanan, etnik, dini, kısmi, yerel çekişmeler, çatışmalar gibi gösterilmek istenmektedir. Toplumlar arasında etnik, dini, iktisadi bakımlardan ve bilgi,

---

¹²⁵ EĞRİBEL, Ertan; “Bilim ve Toplum Örgütlenmesinin Bütünlüğü İlkesi Temelinde Garbiyat ve Bilim Ahlakı Üzerine Kılavuz”, **Garbiyat Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 49.

imkanlar ve riskler asimetrisi itibariyle çeşitli ayrımlar getirilmesine karşılık, gerçekte Doğu-Batı ayrımından daha farklı, daha geniş bir ayrışma söz konusu değildir. Bu açıdan Doğu ile Batı arasında yalnız çatışmadan değil, çıkarlar arasında farklılıktan ve çatışmanın belirleyiciliğinden de söz etmek daha doğrudur. Tarafların içi boş, soyut değerler adına birbirinin kimliklerine saygı duymasını beklemek yerine, çıkarlar arasındaki farklılığın ve bunun getirdiği sorunların çözümünü de savunmak gerekir. Böyle bir çaba günümüz mutlak dengesi ve mutlak kimlik anlayışlarının da tartışmaya açılması demektir. Geçmişten günümüze Doğu ve Batı uygarlıkları zorunlu ilişkiler içinde farklılaşmışlardır. İlişkilerinin denetimi ve yönetimi her iki tarafın da ortak kaygısıdır. Mesele hiçbir tarafı reddetmeden veya tarafların bilgi, birikim ve deneylerini dışlamadan, horlamadan ortak bir açıklamaya ve çözüme ulaşmaktır. Batı’da oryantalizm bu yönde umut verici bir çaba ve bütünlük kuramamıştır. Buna karşılık Doğu uygarlıkları ve Türkiye mevcut ilişkiler dengesini tartışarak, geçmiş tarihi birikiminden de yararlanarak garbiyat konusunda Batı bilgi, birikimini ve deneyimlerini kapsayan, sınırlılıklarını aşan bir kuramsal çerçeve oluşturabilecek konumdadır.¹²⁶

Eğribel, Doğu-Batı çatışması cepheleşmesinde ve bu çatışmanın aşılmasında Türkiye’nin yapacağı seçimi oldukça önemsemiştir.¹²⁷ Ona göre, tarihi rolüne uygun bir pozisyon belirlemesi ve siyaset üretmesi halinde, “Türkiye merkezli bir küreselleşme” mümkündür. Bugünkü ABD merkezli küre-yerel düzenekte çeşitli açılardan Türkiye-ABD savaşı mevzu bahistir. Doğrudan ve dolaylı karşı karşıya gelişler mevcuttur.¹²⁸ Türkiye yeni bir yol ayrımının eşiğindedir. Bu yol ayrımı, sadece Türkiye ve bölgesel açıdan değil tüm dünya açısından önem arz etmektedir. ABD, kaosa ve açmaza dayalı, yeni bir aşama içermeyen çatışmayı temsil ederken Türkiye, çelişkilerin aşıldığı yeni bir tarihsel çağa öncülük edebilir. ABD karşısında Avrupa’nın taşralaşması, Rusya’nın ve Çin’in yabancılaşması ve açmazları, Yakın Doğu’da ABD-Türkiye çatışmasına yeni

---

¹²⁶ EĞRİBEL, “Garbiyatı Bir Bilim Olarak Kurmanın Gereği ve Zorlukları Üzerine”, s. 38.

¹²⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Doğu-Batı Çatışmasının Temel Eksen: Türkiye’nin Seçimi Yeni Dünya Düzenini Belirler”, **Sosyoloji Yılığ 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 971-979.

¹²⁸ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye-ABD Çatışması: Türkiye’de Postmodern İç Savaş Koşulları ve Amerikancı Savaş Cephesi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, S. 189-196.

anlamlar katmakta, Türkiye'ye Ortadoğu veya kendisini savunmayla sınırlı olmayan yeni bir dünya siyasetinin sözcülüğünü ve öncülüğünü yapma imkânı vermektedir.¹²⁹

Eğribel, tarihte çatışmanın ana merkezlerinden Anadolu topraklarına mukim Türkiye'nin tarihi tecrübesinin insanlığa yeni bir alternatif düzen sunabilecek potansiyeli barındırdığı kanaatindedir. O, Türk toplum ve tarihinin temel dönüm noktalarının Doğu-Batı çatışması içindeki yerimiz ve rolümüzle belirlendiğinin altını çizmiştir. Toplum kimliğimizin de buna göre biçimlendiğini ifade etmiştir. "Türklerin Orta Asya'da İslamiyet'le ilişkisi, Yakın Doğu'daki serüvenleri ve Anadolu'nun Türkleşmesi Doğu-Batı çatışması çerçevesinde ortaya çıkan olaylardır. Türk insanı, Türk toplumu dünya içindeki ayrıcalıklı yerini ve bağımsız kimliğini dünya tarihine yön veren bu temel olay içinde kazanmıştır. Yakın Doğu'da coğrafya değiştirmemize rağmen Türk kimliği korumamız bağımsız bir çözüm sahibi olduğumuzu bir göstermektedir. Bu bağımsız kimlik ve çözümün mükemmelleşmesinin ifadesi Osmanlılık olmuştur. Osmanlı bir dünya devletidir. Osmanlı siyasetinin toplumlar arası ilişkilerde kendine bağlı olarak getirdiği çözüm ve denge Doğu-Batı çatışmasında kendi farklı sözümüzün olması anlamına gelmektedir. İstanbul'un fethi de bu açıdan önemlidir. Amerika'nın bulunuşu İstanbul'un fethi sonrası ortaya çıkan gelişmelerin bir ürünüdür. Osmanlı günümüzü belirleyen gelişmelerin başlangıcında bulunmaktadır. Dünya tarihini belirleyen önemli dönüm noktaları Türk toplum ve tarihi dışında değildir. Bu nedenle tarihi olduğu gibi günümüzü kavramak ve gelişmeler üzerinde etkili olmak için bizim kendi açıklamalarımızın, kendi sözümüzün olması gerekir."¹³⁰

---

¹²⁹ EĞRİBEL, Ertan; "Türkiye-ABD Savaşı: Küresel Barbarlık Çağı ve Dünya Düzeninin Yabancılaşmasına Karşı Çıkış Arasındaki Çatışma", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 7, Eylül 2015, s. 30-31. Eğribel'e göre, Türkiye, Osmanlı dönemindeki dünya siyasetinden kaynaklı tarihi birikiminin yanı sıra yakın tarih açısından da önemli bir tecrübeye sahiptir: "...XIX. yüzyıl sonrasında Doğu-Batı sorunu temelinde Türkiye Batıcılığa deneyimini, Orta Asya Türklüğü sosyalizm deneyimini yaşarken Kıbrıs Türkleri de sömürgecilik deneyimini yaşamıştır. Aynı dili konuşan Türkler dışında modernleşme deneyiminin bu farklı yönlerini yaşayan dünyada bir başka halk yoktur" EĞRİBEL, Ertan; "Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkan ve Değeri", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 8, Aralık 2015, s. 48). Eğribel'in işaret ettiği bu durum, alternatif bir dünya siyaseti önerisi açısından işlevsel bir unsur olarak değerlendirilebilir.

¹³⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Baykan Sezer ve Doğu-Batı Çatışması: 'Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Sözü Var'", s. 7.

Kısacası, Eğribel'in önemli katkılarının ve özgün bir konumunun bulunduğu Doğu-Batı çatışması teorisi, toplumlar arası ilişkilerde bize ait bir sözün/siyasetin olabilirliğini ve hatta elzem olduğunu vurgulayan bir kuramdır. Türk ve Doğu uygarlık birikiminin Batı'nın gölgesi altında kalmaması gerektiğine işaret etmektedir. Batı tarafından yağmalanan, sömürülen, silikleştirilen ve yok sayılan Doğu uygarlığının özgüvenini ve haklı itirazını temsil etmektedir. Doğu'nun Batı ve tarih karşısında edilgenliğine, pasifliğine, etkisizliğine yönelik bir müdahale olarak görülmelidir. Batı dünyasının kendi içindeki açmazları aşmasının da yegâne yolu, Doğu'nun kendi olabilmesine doğrudan bağlıdır. Doğu'nun aslî hüviyetine kavuşması, Doğu-Batı ilişkilerinde yeni ve çatışma denklemini anlamsızlaştıran devrimci bir atılımın da önünü açacaktır. Aksi takdirde Batı sömürerek, Doğu ise sömürülerek tükenmeye yüz tutacaktır.

2. BÖLÜM

ERTAN EĞRİBEL'İN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

2.1. Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmalarına Dair Görüşleri

Batı dünya egemenliğinin önemli sacayaklarından biri modern bilimdir. 19. yüzyıldan itibaren “evrensellik” ve “objektiflik” iddialarıyla modern bilim, Batı’nın dünya egemenliğinin tesisi ve pekişip mutlaklaşması doğrultusunda araçsallaştırılan bir enstrüman olarak varlık göstermektedir. Bu nedenle Eğribel’in sosyolojisinde Batılı bilim geleneğinin ve temel metodolojik eğilimlerin eleştirisi önemli bir yer tutmaktadır. Eğribel, bilimin tanımından yöntem tartışmalarına, modern Batı biliminin temellerinden ana özelliklerine, bilimin toplumlararası ilişkiler bağlamından günümüzde bilimin topyekûn reddi sürecine kadar geniş bir skalada çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Eğribel, Batı bilim anlayışının çeşitli anlamları ve uygulamalarıyla beraber temellerini, ortaya çıkış koşullarını ve kendisine özgü yapısını, *Batı Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri* adlı müstakil eserinde irdelemiştir. O, bilim konusunu birkaç yönden ilgi çekici bulduğunu belirtmiştir. İlk olarak, 1980’lerden itibaren ivme kazanan post-modern yaklaşımlar, modern bilim anlayışına yönelik “otoriter, mutlak, emperyalist, cinsiyetçi, tek düze ve dışlayıcı” gibi ithamlarda bulunmaktadır. Bu ithamlar süreç içerisinde bilimin topyekûn reddine varan “bilim karşıtı” tutumları ortaya çıkarmaktadır. Eğribel, söz konusu tartışmalarda özel olarak Türk bilim camiasının genel olarak Doğu’nun konumunu ve tavrını belirtme amacına matuf olarak bilim sorunsalını masaya yatırmıştır. Eğribel’in bilim konusuna yoğun ilgi göstermesinin bir diğer nedeni ise “sosyoloji ve bilim” arasındaki özel ilişkidir. Zira sosyoloji, Batı’daki yeni bilim anlayışı çerçevesinde 19. yüzyılda bilim olma hüviyetine kavuşmuş ve yeni bilim anlayışının etkinlik kazanmasında oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Sosyolojinin kendisi bir bilim olmanın ötesinde diğer bilim dallarına yönelik bir tutumu da bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle sosyoloji, hem 19. yüzyıl modern bilim anlayışına hem de kendisine dair belli yargılar

taşımaktadır. Sosyolojinin özel bir ilişki içinde olduğu modern bilim anlayışının sarsıldığı günümüzde, sosyologların bilim tartışmalarına duyarsız kalması olanaksızdır.¹³¹

Eğribel'in amacı, salt bilim tartışmalarına katılmak ve bu tartışmalardan bazı sonuçlar çıkarmakla da sınırlı değildir. Sorumlu ve müdahil bir sosyoloji anlayışının savunucusu olarak Eğribel, bilimi bütün boyutlarıyla anlayıp açıklamayı gerekli görmüştür. Mevcut tartışmaları ele alırken kendi bilim tanımı ve yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Literatürdeki bilime dair mevcut tutumları, özgün bir perspektifle yeniden okumaya tabi tutmuştur. Bilimi, kendi içinde uzmanca bir gelişmenin ürünü olarak gören ve biçimlenirken toplumsal koşulları ve toplumlar arası ilişkileri göz ardı eden tözcü yaklaşımlara karşı çıkmış; Doğu-Batı arasındaki farklılık ve çatışma anlayışından hareketle sosyolojik bir zaviyeden çözümlemelerde bulunmuştur.

Eğribel, bilimin ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği hususunda önemli görüşler ileri sürmüştür. Ona göre, “bilimin ne olduğu, bilim anlayışı tartışılmadığında bilimde özerklik, bilimin kendi yapısı içinde gelişmesi kaçınılmaz, doğal bir koşul olarak öne sürülmektedir. Diğer deyişle bilim olayların kendiliğinden gidişine bir müdahale olmasına karşılık bilime müdahalenin olumsuz bir nitelik taşıdığı varsayımı bilim anlayışı içinde savunulmaktadır. Bunun için işe bilim tanımından başlamak gerekir.”¹³²

Bilimin herkes tarafından bilindiği, tanındığı varsayımına karşılık, bilimin herkesçe kabul edilmiş bir tanımlaması bulunmamaktadır. Bilimde her tanım, gerçeğin belli bir yönünü tanıtmış ve yeni bir tartışmaya yol açmıştır. Ancak bilimin belli özellikleriyle ilgili ortak tanımlar da yok değildir. Eğribel, çeşitli bilim tanımlarından yola çıkarak bilimin, “statik” bir mahiyete sahip olmadığı tespitini yapmıştır. Bilimde “değişme”, kendinden önceki değişimlerin ürünü olan unsurların aralarındaki çelişme, mücadelelerin bir sonucudur ve bir bütündür. Bilim tarihinin problemi ve alanı, bu değişmeyi açıklamaktır. Bunun için en elverişli yol temel değişme noktasında bir değerden diğerine nasıl dönüştüğünü belirtmek, değişimin niteliği üzerinde durmaktır. Esas olan değişimin niteliğinin incelenmesidir. Bilimi tanımlarken özellikle dikkat edilmesi gereken yön budur. Bu nedenle bilim, “şeyler” değil, “süreçler”dir.¹³³

---

¹³¹ EĞRİBEL, Ertan; **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 7-8.

¹³² A.g.e., s. 63.

¹³³ A.g.e., s. 63-64.

Çeşitli perspektiflerden yapılan bilim tanımları olmasına rağmen temelde iki ana tutum mevcuttur. İlki, bilimin çeşitli olayları, deneyimleri kapsayan, karşılaştırma yapmaya olanak veren sistemli bilgi olduğudur. İkincisi de, belli bir yönteme dayanmasıdır. Bilim, çeşitli konularda belli bir yöntem dâhilinde sistemleştirilen ve olaylar üzerinde etkili olmamızı sağlayan bilgidir. Sistemleştirilirken belli bir yöntemin gerekli olması bilimsel bilginin ayırt edici niteliğidir. Eğribel'e göre yöntem, belli bir dünya görüşü ve ona karşılık düşen davranış kurallarından ayrılamaz. Yöntem, belli bir tavır, dolayısıyla sonunda yeni bir gerçekliğe yol açan bir tutumdur. Bilim, çeşitli olayları kavrama ve kapsama çabasında olurken bunun için belli bir çerçevenin olması önkoşuldur. Yöntem, bu nedenle önem arz etmektedir; gündelik olayların ötesinde ve üstünde olaylara egemen olmayı sağlamaktadır.¹³⁴

Bilim, insanlık serüveninin bir ürünüdür. Olayların kendiliğinden doğal gidişine karşı bir müdahaledir. Eğribel, bilimin çeşitli özelliklerini bu yaklaşımdan hareketle çıkarmıştır. Ona göre, bilgi, insanların deneyimlerinden gelecekte ve bulunan anda yararlanma becerisi olarak yaygın bilinç biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Olaylar karşısında bilgilerimiz kendi içinde bir çeşitlilik göstermektedir. Bilim de, bir bilgi biçimidir ancak bilimsel bilgiyi diğer bilinç biçimlerinden ayırt eden husus, her şeyden önce olayların kendiliğinden gidişine bir müdahale olarak, olaylara egemen olmak amacıyla belirli bir sistemleştirmeye ve yönetime dayalı olmasıdır. Bu özellikleri taşımayan kendiliğinden elde edilen bilgiler, bilimin konusu dışında kalmıştır. Bilim, kendiliğinden ortaya çıkmayan bir sonuca ulaşma aracıdır. Bu anlamda dolaylı olarak insanın, toplumun karışmasını ve yön vermesini gerektirir. Bilim, olaylar üzerinde etkinliğe izin veren, sistematik biçimde organize olmuş bir bilgi tarzıdır. Bilim, dünya hakkındaki özel olguları ve onlara uygun durumları birbirine bağlayarak gelecekteki olayları da kestirmeye olanak sağlayan kurallar ortaya koymaya izin vermektedir. Dış dünya hakkındaki çeşitli deney ve bilgilerimizin karşılaştırılması ve sistemleştirilmesi için ise önce belli bir yöntem/çerçeve gerekmektedir. Araştırmanın amacına veya sorunun açıklanmasına, olaylar karşısındaki konumumuza ve yaklaşımımıza bağlı olarak yöntemimiz de değişmektedir.¹³⁵

---

¹³⁴ A.g.e., s. 64-65.

¹³⁵ A.g.e., s. 66-67.

Eğribel, bilimi, “olayların kendiliğinden doğal akışına müdahale etmek için belli bir yöntem aracılığı ile toplanan bilgi” olarak tanımlamıştır. Başka bir deyişle bilim, insanın belli bir yöntemle doğaya kattığı veya eklediği ilişkiler bütünüdür.¹³⁶ Bilginin toplumsal temelinde de kendiliğinden olmayan, insan müdahalesini gerektiren ilişkiler söz konusu olduğu için sıradan bilgiler de, bilimin konusu dışında değildir. Ancak bilimsel bilgi sıradan ve doğrudan, gündelik ilişkiler dışında ortaya çıkan belli bir amaca veya tavra göre, sınıflandırılmış, sistemleştirilmiş ve aralarında bağlantılar kurulmuş bilgidir. Eğribel’e göre, “insanın bilgiye gereksinim duyma nedeni” ise doğa önünde eksikliğinden kaynaklanan temel varlığını sürdürme ihtiyacının uzantısıdır. Dolayısıyla maddi hayatın üretimi, ilk ve temel sorun durumundadır. Toplumsallaşma bunun bir ürünüdür. İnsan ilişkileri somut/objektif bir faaliyet olarak ortaya çıkar; insan tek tek değil, toplumsal ilişkilerinin bütünüdür. İnsan faaliyetlerini sürdürebilmek/maddi hayatın yeniden üretimi için belli bilgilere ihtiyaç duymaktadır. Bilimi ve bilimin kökenini buradan yola çıkarak tanımlamak gerekir. Çünkü insanın gündelik deneyimleri ve gözlemlerinden elde ettiği bilgiler tek başına yeterli değildir. İnsan, doğa karşısında yetersizliklerini kapatabilmek ve etkili olmak için eldeki yığın halindeki bilgileri karşılaştığı sorunları aşacak biçimde sistemleştirmeye gitmiştir. Bu faaliyet, maddi deney ve faydalılık sınaması dışında değildir ve yöntemin özünde de bu husus bulunmaktadır.¹³⁷

Eğribel’e göre, bilimin birinci işlevi, olaylar üzerinde egemenlik kurmak; ikinci işlevi ise belli bir yöntemle elde edilen bilgileri, toplum örgütlenmesi içinde değerlendirmek ve uygulamaya geçirmektir. Bu nedenle insan bilim aracılığıyla kendiliğinden gidişe müdahale etmekte, olaylar veya sorunlar üzerinde etkili olabilmektedir. Ancak eldeki bilgilerden hareketle ilişkilerde etkinlik sağlanamadığında veya bütünü anlamaya imkân olmadığında, bilim dışı görülen bilgilerden de vazgeçmemiştir. Hatta aksine ilişkilerde açıklama sağladığı sürece bu bilgiler de, güç ve yaygınlık kazanmış; insanoğlu bilimsel temeli olmadığı belirtilen bu ideolojik bilgilere de başvurmuştur. İnsan yaşamında “din, mitoloji, inanç” gibi belli ideolojilerin etkinliği yadsınamaz. Bunlar uygulamada doğrulanmasa bile bilgi kaynağı olarak geçerli olmuştur. Dış dünya ile

---

¹³⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Bilim Sosyolojisi Kitabı İçin: Bilime ve Bilim Anlayışındaki Değişime Kendi Adımıza Müdahale Etmenin Gereği Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi-Bilim Tarihi ve Yöntem** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 11.

¹³⁷ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 67-68.

ilişkilerden vazgeçilmediği için dış dünya hakkındaki bilgilerimizde bilimin dolduramadığı boşluk bu şekilde ideolojilerle, ideolojik bilgi ile doldurulmuştur. Bu nedenle belli düşünce biçimleriyle bilimin uyuşmazlığından söz edilmektedir. Bu bağlamda en çok tartışılan bilim ile din arasında ilişki, uzlaşmazlık olmuştur. Bilim ile dinin birbiriyle çatışma içinde olan iki farklı düşünme tarzı olduğu belirtilmiştir. Eğribel, bilim ve din arasında uzlaşmazlık yanına ortaklıktan da söz etmek mümkün olduğunu bildirmiştir. Zira ikisi de üzerinde yaşadığımız dünyayı açıklama çabasındadır. Bunun için gündelik bilgilerin dışında dolaylı bir yola başvururlar. Bilim, dünya olaylarını inceleme ve açıklamada bilinenler ve bilinmeyen arasında kurduğu ilişkiyle yeni bilgilere ulaşmaya çalışırken, din ise “iman, vahiy” gibi esasları önceden verili olan değişmez bir düşünme biçimine dayanır. Bilim, dinden farklı olarak “tam ve kapalı bir sistem” özelliği göstermez. Bilim açıklamaları, daha farklı deneyimlerle doğrulanabileceği gibi kökünden de sarsılabilmektedir. Bilimin doğruları, ilkece vazgeçilebilir veya değiştirilebilir gerçekliği kapsamaktadır. Geçerliliğini doğrulama etkinliği de bilimsel çabanın bir parçasıdır. Bilimsel bilginin yöntemli bir biçimde temellendirilen bir bilgi olduğunu söylemek aynı zamanda denetlenebilir, doğrulanabilir olduğunu da söylemektir. Bilim geliştikçe “boş inanç, din, büyü” gibi bilgilerin yerini bilimin aldığı/alacağı görüşü bu bağlamdadır. Ancak bu bilim dışı düşünce sistemlerinin -bilime göre daha sınırlı da olsa- belli bir değeri vardır; gerçeklik üzerinde bir başka bilinçlenme biçimidir.¹³⁸

Eğribel, bilimin kökenini de kapsayan sistematik bir bilim tanımı getirme girişiminde bulunurken bilimin “evrensellik” boyutunu irdelemiştir. Ona göre, bilim, tarihi olay ve koşullar çerçevesinde gelişmektedir. Bilgi toplama çabası tüm dünyayı kapsar nitelikte olmasına karşılık bu bilgilerin sunuluşu, kullanışı ve değerlendirmesi; yöntemle çerçevelendirilmesi, sistematik hale getirilmesi, belli çıkarlar ve sorunlara yönelik çözümler tarafından belirlenmektedir. Zira insan ve doğa ilişkilerinin özünde bulunan toplumsal ilişkilerin biçimlenmesi, toplumsal çelişki ve çatışmalar, belli çerçevenin aşılmasına izin vermemektedir. Bu nedenle çıkarların evrenselliğini sağlamadıkça bilimde gerçek bir evrensellikten söz etmek mümkün değildir. Bu, bilimin doğrularını inkâr etmek değil bilimin kendinden ortaya çıkmadığını, bilimde taraflılığın ve çıkarların olduğunu belirtmektir.¹³⁹ Başka bir deyişle bilimsel düşüncenin özü,

---

¹³⁸ A.g.e., s. 74-76.

¹³⁹ A.g.e., s. 65.

toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Bu açıdan tarihi olarak ortaya çıkmıştır. Bilimin tarihi bir olgu olduğunu söylemek, ezeli ve ebedi kanunları, dogmaları temsil etmediğini, geçici bir biçimlenme olduğunu söylemektir. Ancak bu durum, elde edilen bilgilerin keyfi veya güvenilirmez olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁴⁰ Bilimsel bilgiler, doğada ve toplumsal-tarihsel zeminde sürekli sınanarak geçerlilikleri test edilir. Böylelikle keyfilik ve güvensizliğin aşılması mümkün olabilir.

İnsanoğlu, kendisini ve dünyayı tanırken tarihsel ve toplumsal bir varlık olarak kavramaktadır. Hem kendi tarihselliği, hem de eldeki bilgilerin tarihsel olması, bu bilgi ve ilişkilerin geçersizliği anlamına gelmemektedir. “İnsan faaliyetleri ve bu faaliyetleri üzerine bilgileri belli çözümle temellenmektedir. Bu nedenle toplumsal gerçek üzerindeki bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak toplumsal gerçek ile kurduğumuz ilişkiler zenginleştikçe bu sınırlılığı belli ölçüde aşmak mümkün olmaktadır. Bu anlamda bilim ile toplumsal gerçek arasında ilişkiler karşılıklıdır, iki yönlüdür. Ancak ilişkilerin sonuçları veya bilgilerimizin geçerliliği konusunda kesinlik ve denetim yine yöntem aracılığıyla, toplumsal gerçek önünde denetlenip, doğrulanmakta veya yanlışlanmaktadır. Bu bilimsel düşüncüyü diğer düşünce biçimlerinden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Buradan bilimin olgulara dayalı olması, sistematik, eleştirel, hem tasviri hem açıklayıcı, başkalarına iletilebilir olmasını, seçiciliğini ve birikime dayalı olması gibi özellikler de açıklanabilir.”¹⁴¹

Eğribel’e göre, insanın temel sorunlarını kendiliğinden ve anında çözmemesi, toplumsallaşmanın temelidir. Toplum veya toplum düzeni, “kendinden menkul” değildir. İnsan dünyasını düzenlerken, bunun bir başka biçimde olacağının da bilincindedir. Sorunların değişmesi kurulacak yeni bağlantılarla değişik çözüm çabalarının ortaya çıkmasına izin verecektir. Bu nedenle bilim, insan serüveninin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır; bilimin özellik ve nitelikleri tarih içinde oluşmuştur. Bilimin gelişmesi, kendi içinde bir gelişme değildir.¹⁴² Tarihi serüvenin dışında ve üstünde, bilime verilen kendi başına üstünlük, erdem ve ilkeler tartışmalıdır. Bilimi kendi oluşum koşulları içinde değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde sorunların çözümü toplumdan bağımsız, kendi başına ve uzmanca bir faaliyete indirgenmektedir. Toplumun bilime katkısı veya bilimi kayıtlaması söz konusu olmamaktadır. Bu tavır esasen bilimi ve bilim anlayışını

---

¹⁴⁰ A.g.e., s. 84.

¹⁴¹ A.g.e., s. 70.

¹⁴² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Bilim Sosyolojisi Kitabı İçin: Bilime ve Bilim Anlayışındaki Değişime Kendi Adımıza Müdahale Etmenin Gereği Üzerine”, s. 11.

tartışmamak için getirilmiştir. Bilimin kendisinin toplum üstü, çıkarlar üstü sayılması, bilimin “özerkliği” görüşü, kaçınılmaz, doğal koşul ve özellikler olarak görülmüştür. Bilime kendinden yakıştırılan erdem ve ilkeler, mevcut çözümü savunanlarca olduğu gibi, bu denge dışında yeni arayışlar içinde olanlara da belli olanaklar sağladığı için birlikte savunulabilmiştir.¹⁴³

Bilgi-bilim serüveni, insanın tarihsel serüveninin geçirdiği aşamalara bağlı olmuştur. Bilim toplum içinde olduğu gibi, gelişmesi de toplum gereksinimleri ve topluma koşuttur. Bu anlamda bilim, tarih içinde gösterdiği gelişme içinde ele alınmalıdır. Bilim sosyoloji de, bilimi, bir toplum olayı olarak ele alarak tarih içinde gösterdiği değişimleri incelemektedir. Bu anlamda sosyoloji, bilimin toplum içindeki yerini, örgütlenmesini, biçimlenmesini ve yaygınlaşmasını ele almaktadır. Sosyoloji, bilimi, mutlak bir olgu olarak, kendi kural ve gelişmesini kendi yapısında taşıyan bir olay olarak değerlendirmemektedir.¹⁴⁴

Bilimin geniş düzeyde kabul gören, toplumlar ve çıkarlar üstü “evrensellik ve objektiflik” niteliklerine dair kritiklerde bulunan Eğribel, bilimde değişimlerin yanı sıra farklılaşmaları da kapsayan bir açıklama çabasında olmuştur. Ona göre, bilimde Doğu ve Batı farklılaşması, sorunlara getirilen çözümlerin farklılığı ve bu farklılık çerçevesinde çıkarların da farklılaşması ve uzlaşmazlığıyla doğrudan ilgilidir. Doğu ve Batı’da sorulara karşı bulunan çözümlerin toplumsallaştırılması, gelecek kuşaklara aktarılması ve bilimin örgütlenmesi çeşitli farklılıklar arz etmektedir. “Batı’da çözümün kendi dışında toplumlarla kurduğu ilişkiler sonucu ortaya çıkması nedeniyle getirilen çözümün belli çıkarlarla kayıtlanması toplum sınıfları arasında tartışmaya neden olmuştur. Batı’da bilimin özellikleri olarak gösterilen özellikler gerçekte bilimin değil, Batı çözümünün özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Batı’da toplumun belli çıkar kesitlerine bölünmesi ve bu kesimlerin kendi çıkarlarını üstün tutması bilimi engelleyici bir tavır olarak görülmektedir. Bilimin kendini toplum çıkarları veya toplum güçlerinden bağımsız tutması gerektiği görüşü buradan kaynaklanmaktadır. Toplum ilişkilerinde çözüm elde etse bile elde edilen çözüm belli koşullarla, belli çıkarlarla sınırlıdır. Giderek toplumlar arası ilişkilerde çıkar farklılıkları ve mevcut denge içinde eşitsizlikler bilim doğrularını,

---

¹⁴³ EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 71-72.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 71-72.

uygulamalarını tartışmalı hale getirmektedir. Bu sınırlamaları aşmak için geliştirilmiş kuramlardan biri de ‘bilim bilimidir’ anlayışıdır. ...Bu nedenle bilimin ilişkilerden, çıkarlardan, siyasetten bağımsız olduğu (bilimin özerkliği görüşü) öne sürülecektir. Bilim adamına, bilime bu serbestliği tanıyarak her türlü sınırlamayı aşabilmek için bilim koşulları ve ilişkiler üstü, toplum üstü gibi gösterilecektir. Bilimin evrenselliği, her türlü gündelik ilişki ve koşullardan bağımsız olduğu görüşünün bir kaynağı da budur. ...Buna karşılık Doğu’da çözüm bilindiğinden ve toplum bu çözümle kaynaştığından, Doğu’da toplum tarafından saygı gören, kendi geleneğini yaratan ve toplumla kaynaşan ‘alim’ bilim adamı tipi öne çıkacaktır.”¹⁴⁵

Eğribel, bilimin özelliklerini, olanak ve sınırlılıklarını tanımlayabilmek için tarihi koşullarla ilişki kurma zorunluluğunun altını çizmiştir. Doğu ve Batı bilim geleneği, kendi sorun ve olanaklarına bağlı olarak gelişmiştir. Doğu’da ve Batı’da sorunlar temelde benzerlik göstermesine karşılık çözümün özelliklerine bağlı olarak farklı bilim anlayışları gelişmiştir. Doğu’da çözüm kendi çabasının ürünüyken, Batı’da çözüm kendi çabası ve kendi başlattığı ilişkilerden bağımsızdır. Batı, kendi dışında ortaya çıkan, anlayamadığı ve açıklayamadığı bir çözüme taraf olarak uygarlığa katılmıştır. Ticaret ve soygun gibi mevcut Doğu çözümünden yararlanarak geliştirdiği ilişkilerle sorunlarını çözmüştür. Meselenin, çözümün aslını anlayabilecek, denetleyecek konumda değildir. Bu nedenle çözümü “akıl ve mantık” yoluyla açıklamaya, anlamaya çalışmıştır. Ayrıca Doğu ile Batı arasında çözümde farklılığın yanı sıra “çıkar uyumsuzluğu” da bulunmaktadır. Doğu ve Batı, aynı sorunlara baksalar bile çözüm farklılığı ve uzlaşmazlıkları, değişik bakış açılarının ve bilim anlayışlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sorunlarına çözümüne bağlı olarak taraflar kendi özgün bilimlerini, kendi yöntemlerini geliştirmişlerdir. Bu nedenle bilimi tarafların deneylerinden bağımsız, hazır çözüm olarak almak ve uygulamak mümkün olmamaktadır. ¹⁴⁶

Eğribel, Antik Yunan’da çözüme temel olan ilişkilerin toplumun kendi ilişkilerinin ürünü olmadığını; çözümün -toplumun kendi ilişkileri dışında- Doğu toplumları ile kurulan ilişkilerden geldiğini ve bu nedenle de çözümü bütünü ile denetleyemediğini bildirmiştir. Doğu’da çözüm, dolaylı yoldan gelse bile Doğu sorunlarını kendi içinde çözmüştür. Batı ise konumu gereği çözüme temel olan bilgi kaynağının uzağındadır, elde

---

¹⁴⁵ A.g.e., s. 72-73.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 79-80.

ettiği bilgiler sınırlıdır. Eğribel'e göre, Batı'da felsefenin öne çıkarılması, "akla" ayrıcalık verilmesi bu nedenledir. Batı, kendi deneyimi dışında ortaya çıkan, anlayamadığı, açıklayamadığı, denetleyemediği olayları felsefe/akıl ve mantık yoluyla açıklamaya çalışacaktır. Mantık kuralları ve sağlamlığı aracılığıyla kendi deneyimleriyle sağlayamadığı doğrulamayı yapmaya çalışacaktır. Felsefenin övgüsü de, Batı'da çeşitli açıklamalara izin vermesi nedeniyledir. Bu nedenle bilimi içerecek biçimde "bilgi felsefesi" gelişmiştir. Bilimin izleyeceği yöntemi, felsefi temelde ortaya koymak ve her tür kesin bilgiyi elde etmek için uyulması gereken kalıplar tartışma konusu olmuş, belirli bir sistem kurmak için, değişik dayanaklar aranmıştır. Giderek filozoflar, bunlara doğrudan cevap arama yerine bunların neden kesinlikle cevaplanamayacağını açıklama işine koyulmuştur. Yunanlıların, bilim felsefesi karşılaşılan güçlükleri aklın işleyişi veya bilimin özündeki değerleri gündeme getirerek aşmaya çalışmak dışında çaresi de bulunmamaktadır. Orta Çağ'da Batı, bu yetersizliğini Hristiyanlık öğretisi ile kapama çabasında olmuştur.¹⁴⁷

Doğu'da, Batı'dakine nazaran bu türden felsefi çabalara gerek duyulmaması, yeteneksizliğinin değil, bu tür açıklamalara daha az ihtiyaç duyulduğunun göstergesidir. Batı'da çözümün bireysel girişimlere bağlı olması dolayısıyla felsefe gelişirken -yaygın kanının aksine- sorunlarının çözümünü toplum aracılığıyla çözen Doğu'da bilim egemen olmuştur. Doğu'da bulunan çözüme duyulan güvenden dolayı bu yönde felsefi tartışmalar söz konusu olmamış, öncelik bilime verilmiştir. Bilim aracılığıyla toplum deneyimleri ve birikimleri, örgütlü ve kodlanmış hale gelmiştir. Bu deneyim ve birikimlerinin farklılığı nedeniyle Batı'dan ayrı, kendi özellikleri olan bir bilim geçerli olmuştur. Doğu, sorunlarını toplum olarak çözmüş ve toplum kesitleri de bu çözümle uyumuştur. Batı'da olduğu gibi toplum içinde veya siyasi iktidarla bilim arasında bir çekişme ve çatışma söz konusu değildir. Zira ilk uygarlığa da temel olan Doğu tarım sorunlarının çözümü, toplumdan bağımsız bir örgütün, üretimin kendi koşul ve olanakları dışında bir çözüm getirmesine dayanmaktadır. Elde edilen bilgiler, gündelik yaşamda elde edilemeyen, toplumun kendiliğinden ilişkileri içinde ele geçmeyen doğrulanamayan özellikler taşımıştır. Doğu'da bilimin ilk özelliği gündelik bilgilerden ayrı ortaya çıkması ve ayrı tutulmasıdır. Bilimin belli kişilerin elinde toplanması ve ayrıcalık konusu olması da aynı

---

¹⁴⁷ A.g.e., s. 76-77.

nedenledir. Kendiliğinden ve doğrudan ilişkilerle çözümlenemeyen sorunlar, Doğu’da bilimin biçimlenmesine ve bilimsel etkinliğin ortaya çıkmasına izin verecektir. Doğu’da esas mesele, yeni bir çözüm değil eldeki çözümü geliştirmek olduğu için, bilimde esas gelişme onu daha da mükemmelleştirmek yönündedir. “Astronominin gelişmesi, takvimin oluşumu” gibi birçok gelişme, Doğu’nun farklı koşulları ve çözümü ile ilgilidir. Doğu’da askeri ve siyasi görevler temelinde oluşturulmuş bir birlik ve örgütlenmenin toplumun kendi ilişkileri içinde çözemediği sorunlara yanıt vermesi bilimin özelliklerini de belirleyecektir. Batı da, çözümü toplumun kendi ilişkileri dışında bir örgütlenme ile gerçekleştirmiştir. Bu açıdan bir benzerlik vardır ancak Batı’da çözüme temel olan örgütlenme, kendi denetimi ve açıklaması dışındadır. Buna karşılık, Doğu sorunlarını kendi içinde bir örgütlenme ile çözmüştür. Bu nedenle Doğu ve Batı’nın olaylara yaklaşımı yanında, elde ettikleri sonuçlar da farklılık göstermiştir.¹⁴⁸

Batı, Roma döneminde toplumlar arası ilişkilerin denetimini eline geçirdiğinde, Antik Yunan’daki felsefi açıklama çabaları da geri planda kalmıştır. Esas sorun artık anlamak değil, denetimin sürdürülmesidir. Roma, -bazı benzerlikler var gibi görünmesine karşılık Doğu’dan farklı bir biçimde- “Roma hukuku” olarak beliren kural koyma ve kodlama çabasına gidecektir. Orta Çağ’da Batı’da durgun bir dünya düzeni, Batı kimliğini koruma çabası öne geçince ise kilise, Hristiyanlık ile bunu sağlamıştır. Felsefi çalışmalar din eksenli olarak sürdürülmüştür. Ancak 19. yüzyılda Batı tekrar olaylar ve ilişkiler üzerinde belli bir etkinlik kazandığında, belli konuların felsefeden ayrılarak bağımsız bilim kimliğine kavuştuğu belirtilecektir. Artık felsefe yeni bir biçim alacaktır; buna rağmen 20. yüzyılda dikkate değer önemde felsefi üretim olduğunu söylemek güçtür. Batı giderek ilişkilere egemen oldukça, bu egemenliği tartışmamak için, felsefeden vazgeçmiştir. Giderek bilime toplumdan ve koşullardan bağımsız olarak kendi başına verilen ayrıcalık ve üstünlükle bilim doğruları, tartışılmaz doğrular olarak gösterilmiştir. Diğer deyişle elde edilen çözüm toplum ilişkileri ve çıkarlarının üstüne çıkarılarak mutlaklaştırılmıştır.¹⁴⁹

Felsefenin bilimin özü üzerinde durduğu ve bilimi yargılama hakkını elinde tuttuğu görüşü, bilimin sorgulanmasından ziyade bilime ideolojik bir temel hazırlamayı üstlenmesiyle ilgilidir. “Koşullarda ve ilişkilerde değişiklikler sonucu bu anlayış değişse

---

¹⁴⁸ A.g.e., s. 78-79.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 80-81.

bile (kilisenin veya burjuvazinin himayesinde bilim) Batı çözümünün kendi dışındaki ilişkilere bağlı olması, kendi başına bir çözüm sahibi olmaması, bilime belli koşulların dışında ve üstünde belli bir erdem ve ayrıcalık verilmesine neden olacaktır. Burjuvazinin geleneksel yapı ve çerçeve dışında kendi yasalarıyla ilişkilerine yön verme çabası kurulu düzen ve iktidardan bağımsız bir bilim anlayışının olduğu görüntüsü verecektir. XIX. yüzyılda Batı içi çekişmeler ve çatışmalar dışında mevcut çözüm konusunda uzlaşma olması bilimi bu çekişmelerin dışında ve üstünde tutma görüşünü de yaygınlaştıracaktır. Batı’da ortaya çıkan çekişmeye rağmen Doğu karşısında elde edilen temel çözüm ve çerçeve konusunda uzlaşma olması koşullar üstü bilim anlayışının, bilim konusunda ortak bir görüşün savunulmasını mümkün kılacaktır. Bu, Batı bilim örgütlenmesi ve çerçevesini evrensel olarak sunma imkanı da verecekti.”¹⁵⁰

Geçmişte Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde uygarlıklar arası ilişkiler güçlenmiş, taraflar birbirilerinin bilimsel, teknik bilgi ve donanımlarını kendi çıkarlarına kullanmışlardır. Ancak 19. yüzyılda modern bilim anlayışı, Doğu toplumlarının tarihi deneyimleri ve birikimlerini dışlayan yeni bir bilim anlayışı getirmiştir. Modernleşme ve modern bilim gelişmesi, bütün toplumların ve toplum kesitlerinin gönüllü olarak katıldıkları ve benzer koşullarda birlikte yarar sağladıkları bir gelişme değildir. Söylenenlerin tersine Doğu-Batı arasındaki farklılıklar ve dengesizlikler daha çok derinleşmiştir. Batı ele geçirdiği olanakları ve fırsatları Doğu ile paylaşmak istememiştir. Batı’nın denetlediği ve Batı hizmetinde evrenselleştirilen modern bilim anlayışı, Doğu toplumları için yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Konuya mutlak bilim ve bilim öğretileri açısından bile bakılsa, modern gelişmenin yarattığı dengesizlik ve bağımlılık ilişkisi açıktır. Modern bilim geleneksel bilgi biçimlerini ve deneyimleri dışlamıştır. Günümüzde de bilginin üretilmesi ve örgütlenmesinde giderek kamu yararı ilkesinden vazgeçilmekte veya belli uzmanlıklarla sınırlandırılarak toplumların tarihi deneyimlerini dışlamaktadır.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ A.g.e., s. S. 81.

¹⁵¹ A.g.e., s. 81-82. Eğribel, Batı modern biliminin temel karakteristik özelliklerinden birinin “ırkçılık ve dışlayıcılık” olduğunu saptamıştır. “Batı merkezci” modern bilim anlayışı, Batı-dışı toplumların tarihi deneyimlerini ve bilimsel birikimlerini yok sayarak onları “ilkel” gösterme eğilimindedir. Batı’nın ırkçı yaklaşımı, bir yol kazası da değildir; Batı düşüncesinin doğal bir sonucudur (A.g.e., s. 87-88.) Eğribel, Batı bilim geleneğinin Batı yayılcılığıyla ilişkisi ve ırkçı özelliklerine örnek olarak biyoloji alanından Darwin’in “evrim kuramı”nı işaret etmiştir (A.g.e., s. 172-178; EĞRİBEL, Ertan; “Batı Yayılcılığı, Modern Bilim ve Tıp/Sağlık İdeolojisi: İyimserlikten Felakete”, **Sağlık Sosyolojisine Giriş**, Editörler: Ertan Eğribel ve Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 251-256).

Eğribel'e göre, bilim tarihi ve bilim sosyolojisinin görevi, gerçekte bilimin toplum içindeki yer ve önemi açıklamak olmalıdır. Buna rağmen Batı öncülüğünün tartışılmaya başlanmasıyla Batı, bilim felsefesi çerçevesinde bilimin özündeki bazı değerleri gündeme getirerek veya bunu eleştirerek konu hakkındaki temel tartışmalardan sürekli olarak kaçmaktadır. Batı'nın Doğu ile ilişkilerdeki konumunun değişmesiyle eldeki bilgi ve deneylerden çıkaracağı sonuçlar da değişmiştir. Batı biliminin çeşitli dönemleri de bundan bağımsız ortaya çıkmamıştır. Bu dönemlerin tartışması bir yana, bu dönemlerin varlığı ve önemi, Batı'da bilimde gelişmenin kendi dinamizmi içinde gelişmediğinin bir göstergesidir. Batı modern biliminin konumunu veya günümüz bilim tartışmalarını da bu nedenle ancak kendi koşulları içinde değerlendirmek gerekir.¹⁵²

Eğribel, bilimin ve çeşitli bilim yaklaşımlarının sosyolojik koşullardan bağımsız değerlendirilemeyeceğini ortaya koyduktan sonra 19. yüzyılda bilimin kazandığı yeni biçim/modern bilim üzerine kapsamlı analizlerde bulunmuştur. Batı'nın 19. yüzyılda belli ölçüde eski bilgi edinme yolları veya yöntemi konusunda önemli bir sıçrama yapmadığı kanaatindedir. Modern bilimi tanımlamak için öne çıkarılan "gözlem, deney, akılcılık, kesinlik, deneysellik, eleştirelilik ve objektiflik" gibi özelliklerin Batı'da Antik Yunan'a kadar götürülebileceğini belirtmiştir. Modern bilim anlayışı, bu tür özelliklerden yola çıkarak tanımlandığında eski bilim anlayışından ne derece ve nasıl koptuğu hususunun belirsiz kaldığını ifade etmiştir. "...Batı'da bilimde temel değişiklikler Yeni Çağ ile işaretlenmekte ve sonrasında Batı biliminde süreklilikten ve aşamalardan söz edilebilmektedir. Rönesans veya XVII-XVIII yüzyıllar tanrı/teolojik bilim anlayışından bir uzaklaşma olarak belirtilmekte, doğa yasalarının/aklın, gözlemin, deneyin dini açıklamalara karşıt bir biçimde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ancak XIX. yüzyıla kadar, Descartes'dan Pascal'a, Newton'a kadar Batı'da eğilim fizik kanunlarında tanrının özel bir düzenini görmekten ileri gitmemiştir. Diğer deyişle geçmişte fizik doğanın yasaları anlaşılmaya, açıklanmaya çalışılmıştır, ancak doğanın denetlenmesi, insanın kontrol edebileceği, yönlendireceği bir nesne haline gelmesi XIX. yüzyılın görüşüdür. Endüstri devrimiyle tarihte ilk kez doğanın insan tarafından denetleneceği, kendine yarar bir

---

¹⁵² EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 85.

biçimde dönüştürüleceği görüşüyle insanın kendi ürettiği ve tükettiği nesneler arasında yeni bir ilişki doğmuştur.”¹⁵³

19. yüzyıla kadar Batı’da bilimde gelişmeler tamamlanmış ve kurumsallaşmış bir başarı olmaktan çok bir “ideal” olarak kalmıştır. Bilimin devrimci bir aşama, metafizik ve dini açıklamalardan kopuş olarak genelleşmesi, yeni bir dünya görüşü olarak ayrıcalık kazanması 19. yüzyılda mümkün olmuştur. Batı, 19. yüzyılda kendine bağlı yeni bir ilişkiler ağı kurup, bunu örgütlü hale getirince yeni düzene uygun yeni bir dünya görüşü/bilim anlayışı geliştirecektir. Sosyoloji, bu anlayışın bir ürünü olduğu gibi modern bilim anlayışının temellenmesinde ayrı bir yeri bulunmaktadır.¹⁵⁴

Modern bilimi, eski bilim anlayışından ayırmaya çalışan anlayış özünde 19. yüzyılda ortaya çıkan pozitivist bilgi anlayışına dayalıdır. Pozitivizm, modern bilim anlayışı içinde özel bir konuma sahiptir. Pozitivist bilim anlayışı kendine bağlı genel/bütünsel bir metodolojik gelenek oluşturmuştur. Auguste Comte, pozitivist anlayışı sistemleştirerek, bütünsel bir açıklama getirme çabasında olmuştur. Pozitivizmin kurucusu kabul edilen Comte, insan aklının, bilimin ve toplumun gelişmesi için üç aşamalı “evrim ya da gelişme çizgisi” öngörmüştür.¹⁵⁵ “Üç Hal Kanunu” ile ifade edilen bu görüşe göre insan düşüncesi ve toplumların gelişme sürecindeki birinci aşama “Teolojik Evre”dir. İnsan bu dönemde kendisini, dünyayı, gelişmeleri tanrısal ya da manevi doğa-üstü güçlerle açıklar. İkinci evre olan “Metafizik Evre”de ise ruhların ve tanrıların yerini soyut kavramlar ve güçler alır. Empirik olarak gözlemlenebilir olaylardan yola çıkılsa bile sonuçta sorgulanan olayların anlaşılması gizli, derindeki güçlerle veya doğaötesi bir kuvvetle bağlantı kurularak yapılmaktadır. İnsan düşüncesi ve bilgisindeki üçüncü ve son evre ise “Pozitif Evre” olarak tanımlanır. Bu evre insan bilgisinin en ileri, en üstün aşamasıdır. Bu evrede özlere ilişkin teolojik ve metafiziksel açıklamalardan vazgeçilir. Artık bu evrede bazı problemlerin çözümsüz olduğu kabul edilerek, olayların “niçinini” araştırmaktan vazgeçilir. Artık olaylar, tanıdık, bildik olaylarla ilişki kurularak açıklanmaya çalışılır. Mutlağı araştırmak yerine olayları gözlemlemek yolu ile mantıksal çıkarımlara başvurarak belli özellikleri saptama yoluna gidilir. Bu dönemde artık

---

¹⁵³ A.g.e., s. 100-101.

¹⁵⁴ A.g.e., s. S. 101.

¹⁵⁵ EĞRİBEL, Ertan; “Modern/Pozitivist Bilim Yönteminin Kurumsallaşmasında Sosyoloji Tıp Bilimlerinin ve Yeri ve Önemi”, *Sağlık Sosyolojisine Giriş*, Editörler: Ertan Eğribel ve Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 21.

toplumsal olgular subjektif yönelimlerden, gözlemcinin ve aktörün isteklerinden bağımsız karakteristiklere sahip olarak ele alınır. Toplumsal olgular, sadece deney, gözlem ve karşılaştırma ile keşfedilir. Bilim, metafizik ve dini açıklamalardan bu yönde farklılaşır ve ayrışır.¹⁵⁶

Comte'un insan düşüncesine dair “üç” evre yaklaşımı, bilim anlayışı açısından da önemlidir. Teolojik evrede olayların nedeni tanrısal irade, metafizik evrede metafizik soyutlamalara bağlanırken pozitif evrede bilimsel gerçekler ile açıklanmıştır. Comte'un yaklaşımında insan düşüncesinin bu üç aşamalı gelişmesi, bilimlerin gelişmesiyle de paraleldir. Bilimler arasında en basiti olan matematikten en gelişmiş bilim olan sosyolojiye ulaşan bir hiyerarşi ortaya çıkmıştır. Bilimler, bu hiyerarşi içinde teolojik, metafizik evrelerden geçerek pozitif evreye ulaştığında gerçek bilim niteliği kazanacaktır. Önce matematik bu üç aşamayı tamamlarken sonra sırasıyla astronomi, fizik, kimya ve biyoloji bilimleri daha az genel ama daha çok karmaşık olarak bilimler hiyerarşisi içinde yerlerini almışlardır. Son olarak en karmaşık olanı olan sosyoloji/toplum bilimleri, teolojik, metafizik evreleri geçirdikten sonra pozitif biçimde gelişmesinin yollarını açmıştır. Comte'un bilim yaklaşımında sosyoloji ile artık Batı düşüncesi ve bilim anlayışı en “mükemmele” vararak tamamlanmıştır. Bu sınıflamada ve gelişimde önemli olan bilimlerin tek tek eriştiği son aşama olduğu için, yeni bilim anlayışı kendinden öncekinden kopuş biçiminde kendisini bütünsel bir sistem olarak sunabilmiştir. Çeşitli bilimlerin bağımsızlıkları da bütün içindeki rolleriyle sınırlı kalmıştır.¹⁵⁷

Eğribel'e göre, 19. yüzyılda sosyolojide pozitivizm ile genelleştirilen Batı düşünce tarihi ve aşamaları görüşü, Batı bakış açısının bir yansımasıdır. Bu görüş ile Batı düşüncesi, kendi içinde gösterdiği süreklilik ve aşamalarla bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Bu bilim anlayışının genel-geçer hale getirilmesiyle “Batı-merkezci” bakış açısı evrenselleştirilmektedir. Batı, 19. yüzyılda elde ettiği güçle kendi kendisine yeterlilik duygusuna kapılarak düşünsel düzeyde bütünlüğe kavuştuğu inancındandır. Bu

---

¹⁵⁶ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 102.

¹⁵⁷ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 105. Comte'a göre belirtilen üç evreye karşılık gelen toplumsal, ekonomik, kültürel yapılar da söz konusudur. Birinci evre, militarist bir yapı sergileyen düzene, ikinci evre sosyal ve politik alanda hukukçuların ve kilise adamlarının egemen olduğu bir döneme karşılık gelmektedir. Üçüncü ve son evre olan pozitif evre ise teknoloji ve endüstriyel faaliyetler tarafından belirlenir. Bilim adamları ve endüstri yöneticilerinin egemen olduğu bir evrenin karşılığıdır (EĞRİBEL, “Modern/Pozitivist Bilim Yönteminin Kurumsallaşmasında Sosyoloji Tıp Bilimlerinin ve Yeri ve Önemi”, s. 24).

anlayışa göre pozitivism, Batı düşüncesinin genel gelişmesinin ve bu gelişme sonucunda “mükemmel”e varışının bir sonucudur, ötesi de bulunmamaktadır. Bu nedenle Batı kendi bakış açısını mutlaklaştırmaktan, giderek “kutsal/değişmez ve evrensel” olarak tanımlamaktan çekinmemiştir.¹⁵⁸

Pozitivist yaklaşım ile birlikte Batı toplumunun sorunları ve açıklamalarının kendi bünyesi içinde olduğu anlayışı kabul görmüştür. Batı-dışı toplumların bilgisi, önemli olmaktan çıkmış; Batı uygarlığının öz niteliklerinin bir uzantısı olmaktan ileri gitmemiştir. Bu nedenle “toplumsal statik” yanında “toplumsal gelişme”, “toplumsal değişme”, “toplumsal dinamik” gibi kavramlar geliştirilmiştir. Batı dışı toplumlar için Batı örneği bir ideal, mükemmele varmanın bir modeli olarak gösterilmiştir. Böylelikle Batı, bütün değişmelere karşı ayrıcalığını, üstünlüğünü yitirmemektedir. Sorunların Batı sınırları içinde çözülebileceğine inanılmaktadır. Endüstrinin kendi kurallarıyla işleyebilmesiyle ve endüstrinin gereklerine uyum gösterildiğinde sorunlar kendiliğinden aşılabacaktır. Bu nedenle sonuçta önerilen “düzen içinde ilerleme” olmaktadır. “XIX. yüzyıl sonrası bilim kuramının başat geleneği pozitivisttir. Doğa bilimlerinde olduğu gibi toplum bilimleri içinde de bu eğilim kendi içinde çeşitli yaklaşımları belirtmektedir. Pozitivist bilim düşüncesinin doğal bilimlerden toplum bilimine transferinde ve bütünleştirilmesinde sosyoloji öncü rolü oynamıştır. Sosyolojide öne sürülen genel bilim anlayışı yanında marxisme, tarihi maddecilik görüşü de insanlık tarihini ve gelişmesini maddenin ve maddi teknik imkânların değişmesiyle, iktisadi hayat şartlarıyla açıklamıştır. Tarihi maddecilik görüşü sadece metafiziğe ve teolojik açıklamalara karşı olmakla kalmamış maddeciliği tarihe, iktisada ve siyaset sorunlarına tatbik ederek bu meselelerin genel olarak izahı ve çözümü için anahtar olarak kullanmıştır. Tarihi, toplumsal, siyasi ve dini bütün hareket ve olayların, ilerleme, gelişmenin, bilimsel devrimlerin dayanak noktası maddi, yani iktisadidir. Çözümde bu yönde aranmalıdır. Tarihi maddecilik görüşü de zaman ve mekânın üzerinde değişmez kanunlara göre sevk ve idare edilen ezeli ve ebedi gerçeklik görüşüne karşıt olarak kendini yeni bir dünya görüşü olarak genelleştirmiştir.”¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 103.

¹⁵⁹ A.g.e., s 107.

Eğribel, Batı'nın Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi sonrasında ele geçirmiş olduğu dünya egemenliğine bağlı olarak geliştirdiği modern bilim anlayışının bazı temel özelliklerini belirlemiştir. Ona göre, Batı modern biliminin gelişmesinde ilk belirtilecek özellik, yeni gelişmelerle Batı'nın çok geniş ve çok çeşitli bilgi kaynaklarına ulaşmasıdır. Batı'ya dünyanın dört bir yanından bilgi akmıştır. Batı çok değişik olaylarla ve bilgilerle karşı karşıya kalmıştır. Batı dışı ülkelerden akan bu bilgiler ve yeni ilişkiler nedeniyle Batı'da bilgiler çeşitlilik kazanmıştır. Bilhassa coğrafi keşifler sonrası yeni ürünlerin Batı'da yayılması ile beslenme düzeninden, yaşam tarzına kadar bir dizi değişiklik ortaya çıkmıştır. Ancak bu değişikliklerin sürekli hale gelerek düzen niteliği kazanması, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Eğribel'e göre modern bilim anlayışı, çeşitli ilişkileri kapsayan tarihi bir üründür. Bilimi tarihi bir olay yapan, birbiriyle çelişen, birbirini etkileyen ve sınırlayan sayısız güçler arasında, bu kuvvetlerin bir bileşkesi olarak ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle Batı bilimi üzerinde bizimde hakkımız bulunmaktadır.¹⁶⁰

19. yüzyıl modern bilim anlayışının ikinci özelliği ise Batı'nın yeni gelişmelerle çeşitli konular, olaylar üzerinde bilgi sahibi olmasının yanı sıra, bu olayları günlük yaşama aktarma ve onlardan yararlanma olanağı bulmasıdır. 19. yüzyıl öncesinde doğa bilimleri, yeni faaliyet alanları yaratmalarına ve durmadan bu alanı genişletmelerine rağmen yeni bir dünya görüşü ve yaşam pratiğiyle bütünleşmeleri endüstri toplum örgütlenmesiyle mümkün olmuştur. Bilimin toplum yaşamına pratik olarak girmesi ve toplum ilişkilerini değiştirmesi endüstri yoluylaadır. Bu dönemde yeni bir toplum tipinden, "endüstri toplumundan" bahsedilmesi yersiz değildir. Endüstri ilişkileri, doğa ile toplum bilimleri arasında ilişki kurmanın da temeli olmuştur.¹⁶¹ Doğa ve toplum bilimleri, topluma ait güçlerin ortaya çıkarılması olarak anlaşılmıştır. Doğa bilimlerine verilen önem, doğa bilimlerinin endüstrinin ve endüstri toplumunun ihtiyaçlarıyla ilişkisi nedeniyledir. Batı, elde etmiş olduğu olanakları yeni bir toplumsal örgütlenme içinde kullanılabildiği gibi, bilimin getirdiklerini de ancak yeni bir örgütlenme içinde kendisine

---

¹⁶⁰ A.g.e., s 217-218.

¹⁶¹ 19. yüzyılda modern bilim, toplumsal yaşam içinde kökleşmiş ve pratikle ilişkili bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde endüstri, doğa üzerinde belirli bir egemenliğin kurulması için güçlü bir araç olarak görülmektedir. Doğa bilimlerinde gelişmeler ve ortaya konan yasalar da, bu doğuş ve gelişme koşulları tarafından biçimlenmiş; bu koşullara uygun bir sistem özelliği kazanmıştır. İmkânlardan yararlanarak belli sonuçlara varma açısından toplum bilimlerinde, doğa bilimlerinde olduğu gibi hızlı bir gelişme olmamıştır (EĞRİBEL, Ertan; "XIX. Yüzyılda Sosyoloji ve Tarih Üzerinde Diğer Bilimlerin Etkisi", **Sosyoloji Yılığ 4: Tarih ve Sosyoloji**, Ümit Meriç Yazan'a Armağan, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 84).

yararlı kılmıştır. Böylelikle 19. yüzyılda Batı elde ettiği imkânları günlük yaşamda, pratikte kullanma olanağı bulmuştur. Buna bağlı olarak bilimde de benzer değişimler görülmüştür. Bu iki gelişme birbirine paraleldir; Batı’da bilim devrimi ile siyasi/toplumsal devrimler aynı dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁶²

19. yüzyılda Batı’da bilimin yeniden örgütlenmesi belli bir endüstri ve teknoloji uygulaması ve toplum modeli ile iç içedir. Eski rejim ve dünya görüşü reddedilirken siyasi düzeyde yeni devletin temel örgütlenmesini belirleyen belli değerler ve kurallar sistemi öne çıkarılmış, tartışma üstü bir bilim anlayışı savunulmuştur. Bilim ve endüstrinin bağımsız bir değişken olarak toplum ve doğa olaylarını etkileyeceği belirtilmiştir. Batı’da bilimin bireysel ve toplumsal yaşantıda yarar sağlayacağı görüşü egemen olmuştur. Pratikte yararlanılması hasebiyle bilim, toplumsal ilerlemenin motor gücü sayılmıştır.¹⁶³

19. yüzyılda bilim dallarının başlıca özelliği, teknolojiye dönük olmasıdır. İnşaat mühendisliğinden makine, uçak, gemi, ziraat, endüstri mühendisliklerine; elektronik mühendisliğinden jeofizik, kimya, fizik, matematik, metalürji mühendisliklerine ve günümüzün gözde bilim dalları olan çevre, bilgisayar, gen mühendisliklerine kadar çeşitli alanlar açılmıştır. Gerçekte toplum bilimlerinde de aynı mühendislik eğilimi bulunmaktadır. “Toplum mühendisliği” ile “toplum bilimleri” iç içe gelişecektir. Kimi zaman birbiri yerine kullanılmasında da mahzur görülmeyecektir. Eğitim, siyaset, hukuk, şehir, bölge planlamadan kamuoyu yoklamalarına kadar çeşitli alanlarda bu yönde çalışmalar ortaya çıkacaktır. Toplumu, toplum etkinliğini dışardan bırakan uzmanca, teknik bir iş olarak toplum bilim/toplum mühendisliği anlayışı genelleştirilecektir.¹⁶⁴

Modern bilim yaklaşımı, yeni yaşam tarzıyla da etkileşim içerisinde gelişme göstermiştir. Fizik ve kimya gibi bilimlerdeki gelişmeler, endüstrinin ihtiyaçlarına yönelik olmuştur. Benzer şekilde endüstrileşme şehir yaşamını gerektirdiği için şehir planlamasına yönelik mühendislikler gelişmiş, şehirlerde ortaya çıkan kamu sağlığı sorunları ise tıp biliminde ve örgütlenmesinde ilerlemeleri tetiklemiştir.¹⁶⁵ Günümüzde

---

¹⁶² EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 218-219.

¹⁶³ EĞRİBEL, “XIX. Yüzyılda Sosyoloji ve Tarih Üzerinde Diğer Bilimlerin Etkisi”, s. 84.

¹⁶⁴ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 220-221.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 122-145.

tıp biliminin merkezi bir konumda olmasının da arka planında 19. yüzyıl koşulları etkili olmuştur. “Modern kamu sağlığı ve tıp alanında yeni gelişmeler endüstri/şehir düzeninin getirdiği sorunlara ve ihtiyaca göre belirlenmiştir. Modern bilim örgütlenmesi içinde tıbbın özel bir yeri ve prestiji olmasının nedeni budur. Modern bilim düzeyinde gelişmeler, yeni bilim dalları Batı’da ortaya çıkan yeni ilişkilere bağlıdır. Bilim de uygulaması sırasında yeni ilişkilere kaynaklık etmiştir. Kamu sağlığı ve tıpta gelişmeler, Batı yayılcılığı, şehir/endüstri örgütlenmesinin sorunları ve yeni yaşam tarzı ile ilişkisi içinde ortaya çıkmıştır.”¹⁶⁶

19. yüzyılda somut olgularla ve pratikle ilişkili pozitivist bilim anlayışı yüceltilecektir. Giderek pratik değerin, başarının yüceltildiği ve gerçeğin ölçütü olarak gösterildiği “pragmatist bilim anlayışı” egemen hale gelecektir. Ancak Eğribel’e göre bütün bu yeni gelişmelere ve olanaklara rağmen Batı’nın olaylara tam egemen olduğu ve olayları tam anlamıyla açıklayıp, kavramlaştırdığı tartışmalıdır. Bu yüzden “bilim niçini değil, nasıl açıklar” diye formüller geliştirilmiştir. Bu bilim anlayışı, XIX. yüzyıl biliminin temel ilkesi olmuştur. Bilim nasıl sorusuna cevap vermekte, niçin sorusu bilimin dışında bırakılmaktadır. Bu nedenle doğrudan, anında sonuç alınamayan ve pratik yarar unsuru içermeyen açıklama ve uygulamalar doğru kabul edilmeyecektir ya da en azından horlanacaktır. Ancak pratik sonuçlar alınınca öngöründe sorunlar olsa bile açıklamaya sahip çıkılmıştır. Açıklamada ortaya çıkan boşluklar bilime saygıyla, bilime güvenle ve bilimsel yararlılık görüşüyle doldurulmuştur.¹⁶⁷ “Artık olayların nasıl olduğu görülüyor, ancak niçin olduğu açıklanamıyor. Bu açıklama teolojiye, felsefeye bırakılmıştır. Bu dönemde bilim anlayışının getirdiği önemli bir yöntem kuralı vardır. Birisi gözlem, diğeri deneydir. Gözlemle olaylar arasındaki ilişki yüzeysel düzeyde de olsa görülmekte, tasvir düzeyinde de olsa olaylar saptanmaktadır. Ancak olayın temelinin açıklanması yoktur. Bu somut olgulardan ve somut bilgilerden, deneyim ve gözlemlerden elde edilen bulgular akla dayanak yapılmaktadır. Batı kendi yolunu arama ve araştırma çabası içine girdiğinde önce dini bakış açısı ile çatışmıştır. Batı’nın bu yeni arayışlarında başvuru temel yollardan biri deneyselliktir. Batı için bir başka çıkış yolu da bulunmamaktadır. Belli

---

¹⁶⁶ EĞRİBEL, Ertan ve YILDIRIM, Yüksel; “Sağlık Sosyolojisine Giriş: Sağlık, İktidar, Bilim İlişkisi”, **Sağlık Sosyolojisine Giriş**, Editörler: Ertan Eğribel ve Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 12.

¹⁶⁷ EĞRİBEL, “Modern/Pozitivist Bilim Yönteminin Kurumsallaşmasında Sosyoloji Tıp Bilimlerinin ve Yeri ve Önemi”, s. 22.

varsayımlar üreterek buna dayalı öngörülerle bakış alanını geliştirmesi söz konusu olmadığından temel araştırma yolu deney ve gözlem olmuştur.”¹⁶⁸

Eğribel, gözlem ve deneyin bilimin özelliği değil, Batı’nın konumunun özelliği olduğu kanısındadır. Ona göre Batı, olaylar üzerinde etkin ve bir anlamda egemen olsa da meselenin özünü kavrayabilmiş değildir. Bu yüzden gözlem ve deneyde kalmıştır. Deney ve gözlem sonucu elde ettiği bilgilerle olaylar üzerinde denetim sağlamaya ve olayları belli bir biçimde yönlendirmeye çalışmıştır. Bunu da ancak zorla 19. yüzyılda başarabilmiştir. Batı sorunların özünü tartışmaktan kaçtığı için “niçin” yerine “nasıl” sorusunun yanıtını aramış, bu nedenle gözlem ve deneye dayalı bilgiler öne çıkmıştır. Batı, dünya egemenliğine rağmen temel mekanizmayı kavrayıp açıklayamadığı için olayların ön görünüşüyle yetinmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁹

Batı coğrafi keşifler sonrası yeni gelişmelerle belli olanaklara kavuşmuştur. Eğribel’e göre bu olanaklar, belli bir gelişme sonucunda güçlenip kendisine yeni fırsatlar yaratma şeklinde değil, “tesadüf sonucu” ve “ite kaka” gerçekleşmiştir. Batı’nın ilk ve en büyük keşfi olan Amerika’nın keşfinde bile tesadüf etkeni mevcuttur. Colomb, yeni bir dünya keşfettiğinin bilincinde bile değildir. Yolculuğunda bilimden de çok az yararlanmıştır. Dünyanın Batı yönünden çevresini dolaşmak için kullandığı değer iyimser, kısa bir mesafedir. Ne gideceği yer, ne de gemisinin denizdeki konumunu belirleyecek imkânlardan yoksundur. İlk çıktığı karanın “yeni bir kıta” olduğunun farkında değildir. Yolculuğunda kendisini finansal olarak destekleyenler de bunun farkında değildir. Döndüğünde Doğu ülkelerine gidip gelmiş gibi onu karşılamışlardır. Ayrıca yeni bir kıta keşfedilerek büyük zenginliklere ulaşılmıştır ancak Batı’nın bu keşfin sonuçlarından nasıl yararlanacağı konusunda da bir görüşü bulunmamaktadır. Bu nedenle Batı büyük zenginlik üreten Colomb öncesi uygarlıkları yıkmış fakat ardından Afrika’dan milyonlarca insan köleleştirilerek kıtaya taşınmıştır. Bu durum ve sonra yaşanan diğer talan/soygun uygulamaları, sürecin “ite kaka” geliştiğinin önemli bir göstergesidir.¹⁷⁰

Batı hem olanaklardan yararlanmasını, hem de elde ettiği zenginliği kullanmasını bilememiştir. Batı’ya yeni gelişmelerle çok büyük zenginlik akmıştır, ancak Batı’da bu

---

¹⁶⁸ EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 225-226.

¹⁶⁹ A.g.e., s. 242.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 230-231.

akan zenginliği sürekli hale getirip faaliyete geçirecek ilişki ağı ve gerekli yaşam biçimi bulunmamaktadır. Geçmişte, Romalı asilzade gibi kendisine akan bu zenginliği tüketmesini de becerememiştir. Bu, sorunlara neden olacaktır. 19. yüzyılda Batı bu sorunları aşmayı başaracaktır. Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi, bunun sonucudur. Ancak bu değişme Batı’da yeni sorunların ortaya çıkmasına engel olmamıştır.¹⁷¹

19. yüzyıl Batı modern biliminin tesadüfi gelişmelere ve sömürüye dayanmasının yanı sıra bir diğer önemli özelliği ise elde ettiği zenginliklerin paylaşımında ortaya çıkan çatışmaların hizmetine koşulması ve bu çatışmaların yoğun etkisi altında biçimlenmesidir. Söz konusu çatışmalar, Batı içindeki uluslar arasında olduğu gibi sınıflar arasında da görülmüştür. Batı modern bilim anlayışının teşekkülünde görülen bu çekişme ve çatışmalar, I. ve II. Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş sürecinde de açık bir biçimde görülmüştür. Bilimsel araştırmalar ve faaliyetler, Doğu üzerinde denetleme ve Batı içi çatışmalar da üstünlük kazanma çabasına dönüşmüştür. Günümüzde değişen ise Batı içi çekişmeler yerine tekrar Doğu ile çatışmanın temel çelişki haline getirilmesidir. Bu nedenle post-modernist yaklaşımla modern bilime ve bütünsel kuramlara karşı eleştiriler yoğunlaşmıştır.¹⁷²

Eğribel’in bilim sosyolojisi ve yöntem tartışmalarına yönelik en kritik değerlendirmeleri, modern bilim anlayışına eleştiriler temelinde ve anti-pozitivist bağlamda beliren, 1970’lerden sonra ivme kazanıp Soğuk Savaş’ın nihayete ermesiyle merkezi bir hâl almaya başlayan “post-modern bilim anlayışı”na yöneliktir. Eğribel, modern bilim anlayışının çeşitli açılardan sorunlar ve sınırlılıklar taşıdığını vurgulamıştır ancak bunların bilimin kendi sınırlılıkları değil, Batı bilim anlayışının sınırlılıkları olduğunu ileri sürmüştür. Modern Batı bilimi, Batı dünya egemenliğine hizmet ettiği ve sorunların kaynağını toplumlar arası ilişkilerden kopardığı için sorunludur. “Bizim eleştirimiz bilimin evrenselliğine, bilim açıklamalarının tüm toplumları kuşatıcı olması gereğine yönelik değildir, Batı’nın bu evrenselliği temsil etmediğine yöneliktir. Batı bilimi tüm insanlığa değil, Batı’ya hizmet etmektedir. Ayrıca bilim evrensel doğrulara ulaşmışsa, bilimin doğruları sadece Batı için geçerli değildir. Günümüz serüveni Doğu’dan bağımsız olarak ortaya çıkmış değildir. Doğu halkları da bilimin gelişme serüveni içinde taraflardan biridir. Bilim insanlık serüveninin bir ürünüdür. Bilim tarihi

---

¹⁷¹ A.g.e., s. 231.

¹⁷² A.g.e., s. 231.

Doğu ve Batı halklarının ortak serüvenini tanıtmaktadır. Bilimin evrensel doğruları ancak bu ortak serüven, toplumlar arası çekişme ve çatışma içinde ortaya çıkmıştır. Oysa Batı kendisini ve tek yanlı deneylerinin ürünü olarak ortaya çıkmış Batı değerlerini evrenselleştirmektedir.”¹⁷³

Eğribel, modern bilime yönelik eleştirilerini post-modern bir bilim anlayışı geliştirmek ya da bu anlayışa destek sağlamak amaçlı yapmamıştır. O, post-modern bir tutumla bilimin özünü ve gerekliliğini inkâr etmemiş; insanlığın bilime ihtiyacı olduğu tespitinden hareketle, 19. yüzyıl modern Batı bilimini aşip dönüştürerek “yeni bir bilim anlayışı” oluşturmak gerektiğinin altını çizmiştir. Söz konusu yeni bilim anlayışı, post-modern bir çerçevede sadece Doğu ve Batı farklılığına dayanan ve “yerelleşmiş/taşralaşmış” bir bilim tasavvuru değildir. Dünya tarihinin birliğini baz alan ve bu birliğin çözümlenmesinde toplumlar arası ilişkilerden hareket eden bir bilim yaklaşımıdır. Bunun inşası ise Batı eksenli modern bilimle olduğu kadar günümüzde dolaşıma sokulan post-modern bilim yaklaşımıyla da hesaplaşmayı gerektirmektedir.

Eğribel, modernizm karşıtlığıyla varlık kazanan post-modern dünya görüşünü/bilim yaklaşımını, Batı’da ortaya çıkan tarihsel koşullarla ilişkilendirmiştir. Nasıl ki insanlığın tarih boyunca ürettiği bilimsel birikimler kendi tarihsel-toplumsal gerçekliklerinden hareketle biçimlenmişse, post-modern bilim anlayışı da 1970’lerden sonra görülen koşullarla ve Batı’nın konumuyla ilgilidir. Dolayısıyla post-modernistlerin “bilim ve iktidar” arasındaki ilişkilere gönderme yapmaları doğru bir tespittir ancak aynı durum kendileri için de geçerlidir. Batı dünya egemenliği 1970’lerden sonra değişme emareleri gösterdiğinde ve Soğuk Savaş sonrası “küreselleşme/yeni dünya düzeni” adı altında yeni bir biçim kazandığında, eski/modern bilim anlayışını ve örgütlenmesini olduğu gibi savunmak güçleşmiştir.¹⁷⁴

Post-modern bilim anlayışının ivme kazanmasının arka planında -Batı düşün geleneğinde II. Dünya Savaşı sonra kademeli olarak yaşanan tıkanmaların aksine- Doğu’da bağımsızlık savaşları ve yeni düzen arayışları sırasında Batı bilim ve öğretilerine

---

¹⁷³ A.g.e., s. 248.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 19. Küreselleşmenin post-modernizm başta olmak üzere her türlü “post” ile uyumlu bir sürece işaret ettiği söylenebilir. Küre-yerelleşme, modernleşmenin olumsuz sonuçlarından söz edilerek karşıt olarak varılan post-modern durumu, açmazı/bunalımı belirtmekte ve geliştirmektedir. (EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 52.

yönelik itirazların belirmesi bulunmaktadır. Başka bir deyişle Batı içinde yeni bir gelecek, yeni bir düzen oluşturacak sınıf veya toplum görülmezken Doğu'da yeni arayışlar güç ve etkinlik kazanmıştır. Batı siyasi ve askeri çözümlerinin de Soğuk Savaş'ın son yıllarında tükenmesiyle Batı içi çekişmeler sona ermiş ve kutuplar birbirlerine yaklaşmıştır. Batı'da sınıflar ve kutuplar arasındaki çatışmadan insanlığın ve uygarlığın birikimi açısından anlamlı bir sıçrama çıkmamıştır. Böylelikle Batı tarihin gelişmesinde ve toplumların yönlendirilmesinde temel olarak gördüğü kendi güçlerinden şüphe duymaya başlamıştır.¹⁷⁵

Batı kendi içindeki çelişki ve çatışmaları çözmesine rağmen Doğu ile ilişkilerine belli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Batı açıklama ve öğretilerinin geçerliliğini yitirmesi, çelişkilerin artık taşınamaz olması, Doğu'da yeni arayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı modern bilim anlayışına ilk karşı çıkışlar Doğu'dan gelmiştir. Bu bağlamda Batı, Doğu'daki itiraz ve arayışların egemenlik ilişkilerini etkilememesi için post-modern bilim anlayışını ileri sürmüştür. Zira günümüzde Doğu, 19. yüzyıldan bu yana ortaya çıkan gelişmelerden kendi adına belli sonuçlar çıkarmıştır. Doğu halklarının geçmişten ders alarak belli sonuçlar çıkarmalarını engellemek amacıyla Batı'da, bilimin ve bilim öğretilerinin toptan eleştirisine gidilmiştir. Günümüzde Batı biliminin yeni kuramcıları, bize “kesin değerlerin, kesin açıklamaların” bilimde mümkün olmayacağı söylemektedirler. Eğribel'e göre, bilgilerimizi ve bilimi belirsiz hale getirmenin tek nedeni bulunmaktadır: “Batı soyguncudur, Doğu halkları mazlumdur, yeni bir dünya düzeni kurulması gerekir” denilemeyecektir. Bunları kesin olarak söylemenin mümkün olmadığı iddia edilecektir. Bu nedenle bütünsel kuramlar reddedilecek, kesinlik taşıyan yargılar öne sürülemeyecektir. Gerçekte reddedilen, belirsiz hale getirilen yeni bir tarihi gelişme çizgisinin, yeni bir geleceğin olabileceğidir.¹⁷⁶

Modern bilim, insanın akıl yoluyla, mit ve inançlardan kurtulmasını, bilimin kutsanmasını, insanın akıl ve bilim yardımıyla mutluluğa erişebileceği görüşünün temsilcisi konumunda olmuştur. Modern bilimi ve düzeni eleştirmek karşı çıkmak “gericilik, eski düzeni ve dünya görüşünü savunmak” olarak eleştiri konusu olmuştur.¹⁷⁷ Post-modernizmin etkisiyle ise tam aksine bir durumla karşılaşmaktadır. Modern bilim

---

¹⁷⁵ EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 21-22.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 49-59.

¹⁷⁷ EĞRİBEL, “Batı Yayılmacılığı, Modern Bilim ve Tıp/Sağlık İdeolojisi: İyimserlikten Felakete”, s. 248.

çeşitli veçhelerden yoğun eleştirilere tabi tutulmaktadır. Post-modern bilim yaklaşımı, modern bilim eleştirisi temelinde bütünsel yöntemlerin ve tarihin reddini içermektedir. Anti-pozitivist karakterde akılcılığı, evrenselliği, ilerlemeciliği, kesinliği, makro teorileri, üst anlatıları tamamen devre dışı bırakmaya koşullanmıştır. Modern bilim anlayışını cinsiyetçi, ırkçı, otoriter, tek tipçi ve emperyalist olarak nitelemiştir. Bu tespitlere dönük olarak Eğribel, “Günümüzde modern Batı bilim uygulamaları ve sonuçları tartışılır durumdadır. Modern Batı biliminin akıl ve verimlilik ile açıklanamayacağı açıktır. Modern bilimin tersine akla karşı bir saldırı olduğu, yıkıcılığı konusunda bu eleştiriye destekleyecek görüşler bulmak zor değildir. Modern dönemde Batı barbarlıkları, uygarlık yıkıcılığı (Hindistan) evrensel Batı uygarlığının yayılması olarak alkışlanmıştır. Ancak Batı etkinliğinin genişlemesi bu ülke halklarına açlık ve yıkımdan başka bir şey getirmemiştir. Yine Nazi döneminin kitlesel imha silahlarına dayalı akılcılığı, Amerika’nın atom bombasını katliamlarda kullanması, ilk defa dünyanın bütünüyle nükleer tehdit ve yok oluşla karşılaşması, günümüz çevre sorunları, kasalarda saklanan yeni buluşlar, dünyada geniş kitlelerin açlık sorunu ile karşı karşıya kalması gibi gerekçelerle modern bilimin akılcılığı, ilerlemeciliği, otoritesi tartışılır durumdadır. Bunlar haklı eleştirilerdir. Batı’da ortaya çıkan bu tartışmalardan önce Doğu’da Batı akıllı ve bilimine, öğretilerine karşı güçlü bir karşı çıkma eğilimi vardır. Bilimin toplum gereksinimlerinden kopması bütün insanlığı ilgilendirmektedir. Mesele bunların Batı’da da ifade edilmesi değil, bunlardan hangi sonuca varıldığıdır” demiştir.¹⁷⁸ Diğer bir deyişle sorun, post-modern yaklaşımın modern bilim anlayışına yönelik haklı eleştirileri değildir. Bu eleştirilerin 19. yüzyıl Batı bilim anlayışının ötesine geçerek doğrudan bilimin, aklın, bütünsel teorilerin, uygarlık birikiminin ve tarihin kendisini hedef alarak yeni bir sıçramaya imkân vermemesidir. Post-modern düşünme biçimine göre, gerçeği tanımlamada bir odak noktası yoktur. Kesin ve evrensel düzeyde tanımlanabilir bir gerçeklikten söz edilemez. Diğer bir deyişle tarih rastlantısal bir gelişmedir, tarihi yönlendiren ve biçimlendiren belli süreklilikler söz konusu değildir. O zaman günümüz ve gelecekle ilgili belli çıkarımlar yapmak, öncülük üstlenmek de mümkün olmayacaktır.¹⁷⁹

---

¹⁷⁸ EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 24-27.

¹⁷⁹ A.g.e., s. 29.

Post-modernizm süreçte endüstrileşme, ulus-devlet, evrensellik, ilerleme, sosyalizm, sınıf savaşı gibi hususlar, modernleşmenin ürünü ve çeşitli biçimleri olarak görüldükleri için hedef alınmışlardır. Post-modernist kuramcılara göre, toplumlar önce bütünleştirici ve baskıcı bu sistem ve değerlerden kurtarılmalıdır. Her türlü farklılaşma ve ayrışmanın ortaya çıkması için toplumsal ve dilsel olarak merkezsizleşmiş ve parçalanmış özne öne çıkarılmalıdır. Post-modern anlayışta ayrıştırılmış, farklılaştırılmış bakış açıları ve parçalanmış olgular merkezidir. Farklı olanı meşrulaştırırken diğer taraftan bunun içinden “en uç, marjinal, sıra dışı” durumları açığa çıkarmışlardır. Çokkültürlülük adına farklılıkları mutlaklaştırarak, bütünleşme eğilimlerine karşı çatışma ve çekişmeyi sürekli kılmışlardır. Eğribel’e göre, toplum, bilgi ve siyasi düzeyde bir arada yaşamayı, bütünleşmeyi olumsuzlayan bu yeni dünya görüşü, Batı lehine kurulu mevcut düzeni pekiştirmeyi amaçlayan, Batı-dışı toplumlara yönelik yeni bir söylem kullanmaktadır. Bu yönüyle postmodern dünya görüşü, tarihi gelişmeyi ve ilerlemeyi reddeden Batı yeni-muhafazakârlığının sözcülüğünü yapmaktadır. Kendisini postmodern olarak adlandırırsın veya adlandırmasın günümüzde çeşitli aydınlar, modern iktidar ile bilim-bilgi arasındaki ilişkilerin yeni tahakküm biçimleri ürettiğini savunmaktadır. Bu açıklamalar akıllı, evrenselliği, özgürleşme ve ilerlemeyi reddeden anti-aydınlanmacı Batı geleneğiyle de kolaylıkla buluşmuştur.¹⁸⁰

Modern bilim, evrensel ve objektif bilgiden söz etmektedir. Bu bilgi, “doğanın ve toplumun işleyiş yasaları”na göre elde edilen bir bilgidir. Yasalar ve bu yasaların evrenselliği bir zorunluluğu içerir. Bu bilimin ve bilim adamının “otoritesinin ve ayrıcalığının” kaynağıdır. Post-modern anlayış ise diğer bilinç biçimleri arasında bilimin ayrıcalığını, bilimin hiyerarşik yapısını, evrensel, düzenli ve aşamalı bilgi edinmeyi reddetmektedir. Bütünsel bir kuram yerine “aklın çöküşü, bilgi anarşist kuram, şizoid kültür, yapıbozucu postmodernizm” gibi yeni bir yöntemsel çerçeve önererek 19. yüzyıl bilim ve toplum anlayışından kopuşu belirtmektedir. Ancak bu kopuşun yönü belirsizdir. Bu nedenle sadece “modern ötesi” değil, “tarih ötesi” bir durumdan bahsedilmektedir.¹⁸¹

Post-modern bilim anlayışının yönetime yönelik tutumu ise “yöntemsizlik”tir. Eğribel, bu yaklaşımı belirsizliğin, kaosun, kendiliğindenliğin ve sıradanlığın yüceltilmesi olarak yorumlamıştır. “Post-modern yöntemin amacı gerçeklik değildir.

---

¹⁸⁰ A.g.e., s. 29-30.

¹⁸¹ A.g.e., s. 31-32.

Esas olan kurgudur. Bu kurgu (form) içinde birbirinden bağımsız gerçeklikler söz konusudur. Bunun toplumsal olay ve koşullara tekabül etmesi gerekmemektedir. İlerleme, gelişme, değişme, iyi, kötü, imge-gerçek, Doğu-Batı ayrımı yoktur. Bu dönemde ‘hayali Doğu’, ‘hayali Batı’, ‘hayali gelenekler’, ‘hayali cemaatler’ gibi yeni kavramların geliştirilmesi boşuna değildir. Yine neyin gerçek, neyin kurgu olduğunun ayırt edilmemesi veya ikisinin de aynı değerde olması (anlamın sabitlenmemesi, çok anlamlılık vb.) zaman ve mekan anlayışını belirsizleştirir. Gerçekliği tanımlamada bir odak noktasının olmaması nedeniyle kesin, evrensel ve tanımlanabilir bir gerçeklikten söz edilemez. Post-modern yazarlar bu belirsizliği öne çıkararak sadece kurguyu değil, yeni koşullara uygun yeni bir anlatımı öne çıkarmaktadır. Anlam yerine dile verilen önem ve görev bu nedenledir. Modern gerçekliğin eleştirisi, ‘gerçeklik duygusunun yitirilmesi’ görüşüyle yeni bir gerçeklik (belirsizlik) ikame edilmeye çalışılmaktadır. Belirsizlik, kendiliğindenliğin, tutarsızlık sıradanlığın ve eklektizminde temeli olacaktır. Pek çok kavram ve kategorilerin anlam yapıları böylece yapı-bozuma uğrayacaktır. Sonuçta karşı çıkılan genel ilkelerin, genel çözümlerin olanaksızlığıdır. Bunun için işe önce yöntemi/tarihi reddetmekle başlayacaklardır.”¹⁸²

Modernizm ile post-modernizm, aralarındaki farklılıklar ve çatışma alanlarına rağmen birbirinden tamamen kopuk ve bağımsız süreçler değildir. “Post” terimi anlamsal olarak bir sürecin sonuna işaret etse bile post-modernizm, radikal bir tutum takınarak sonunu ilan ettiği modernizmi kapsamaktadır. Başka bir deyişle reddettiği modernizmin içerdiği boyutların yeni şartlar içinde bir süreği durumundadır.¹⁸³ Diğer yandan post-modernizm ile birlikte yeni bir aşamadan ziyade modern dünya görüşünün sonuna kadar gelerek kendini tüketmesi de söz konusudur. Post-modernizmin çoğulculuk, yerellik, özgürleşim gibi kavramları modernizm ile bağlantılı olarak içerik ve biçimsel özelliklerini kazanmıştır. Moderniteye ait kavramsallaştırmaların “gerçek” değil “kurgu” olduğunun iddia edilmesi, post-modern yöntemi “müphemlik/belirsizlik” ilkesine yöneltmiştir.¹⁸⁴

---

¹⁸² A.g.e., s. 40-41.

¹⁸³ A.g.e., s. S.17.

¹⁸⁴ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 11.

Sonuç olarak Eğribel, 19. yüzyıl Batı modern bilim anlayışının yanı sıra buna karşı olarak ileri sürülen post-modern bilim yaklaşımını da kritik etmiş; günümüzdeki bilim eleştirilerinin eleştirisini yapmıştır. Modern bilim ve postmodern bilim arasındaki ayrım ve çekişmenin dünya sorunlarının çözümüne katkı sağlayacak bir tartışma olmadığını belirtmiştir. Esas çelişkinin Doğu ve Batı arasında olduğunu, bütün toplumları kapsayacak evrensel bilim açıklamalarının da buradan çıkacağını bildirmiştir.¹⁸⁵ “Öncelikle mevcut ilişkiler düzeni içindeki yerimizden memnun değiliz. Ayrıca yeni bir arayış içinde olmak bizim hakkımızdır. Bu arayışın en sağlıklı biçimi de bilimdir. Mevcut ilişkiler ve gidiş dışında olaylara müdahale için bizim bilime ihtiyacımız var. Elbette kendi tasalarımızla, kendi arayışımızda kendi yöntemimizi bulmalıyız. XIX. yüzyıl Batı modern bilim anlayışı bizim arayışlarımıza ne ölçüde olanak verir tartışmalıdır. Doğu insanı en zor koşullarda, daha tarihin başlangıcında kendi başına çözüm üretebilmiştir. Doğu uygarlığının bu özelliğini göz ardı etmek mümkün değildir. Doğu toplumlarının tarihte yeni bir sıçrama arayışı içinde olmasının ve bu yolda da bilimden yararlanmak istemesinin horlanacak, küçümsenecek, eleştirilecek tarafı yoktur. Günümüzde Doğu toplumları yaşadıkları modernleşme deneyinden de yararlanarak kendi adına sonuçlar çıkarmaya başlamıştır. Batı dünya egemenlik düzenine ve bilim anlayışına yönelik Doğu’da eleştirilerin başladığı bir dönemde Batı’da bilime yönelik eleştirilerle bu yeni arayışların önüne geçilmeye çalışılmaktadır.”¹⁸⁶ Eğribel’in Doğu’nun potansiyeline işaret etmesi, Doğu-Batı farklılığını ve çatışmasını mutlaklaştırmak ve salt Doğu bilim övgüsü yapmak çerçevesinde değildir. Aksine O, Batı dünya egemenlik düzenin tartışmalı hale gelmesiyle yeni bir dünyanın ortaya çıkması için koşulların olgunlaştığını; günümüzde insanoğlunun serüveni sonucu geldiği yerde, “bakış alanının genişliği ile bakış açısının sınırlılığı” arasındaki tersliği ve çelişkiyi aşmak gerektiğini vurgulamıştır. Günümüzde sorunların evrensel bir nitelik kazanmasının, sorunların çözümünün de evrensel bir çerçevede ele alınmasına imkân verdiğini söylemiştir. Ona göre bu durum, “Hem Doğu

---

¹⁸⁵ A.g.e., s. 60.

¹⁸⁶ EĞRİBEL, *Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri*, s. 258. Eğribel, Doğu’nun modern bilim deneyiminden istifade etmesi gereğine yönelik ilginç bir benzetme yapmıştır: “Ziya Gökalp’in bir sözü var, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı çalışmasında milliyetçiliğin bugüne kadar Batı’ya yararlı olduğunu, bundan sonra Doğu’ya yararlı olacağını belirtiyor. ‘Milliyet fikri İslamiyet aleyhinde ne yapmak mümkünse yaptı. Artık bu silahı kullanmanın sırası İslam âlemine geldi’ diyor. Biz bu cümleyi değiştirerek bilim için söyleyebiliriz. Çağdaş bilim bugüne kadar Batı’ya hizmet etti, bundan sonra da Doğu’ya hizmet edecektir. Bilimin horlanması, sıradanlaştırılması, yasaklanmak istenmesi bu nedenledir” (A.g.e., s. 263).

hem de Batı için olağanüstü bir olanağı belirtmektedir. Tarihsel gelişme içinde ortaya çıkan Doğu ve Batı bilimi arasındaki ikiliğin aşılması, bu ikiliğin ortadan kalkması, bir tarafın silinmesiyle ya da Doğu bilimi övgüsü yaparak belli bir konuma kendimizi tutsak ederek mümkün değildir. Hem geçmişin mirasına hem günümüz birikimine sahip çıkacağız. Bu ikiliğin oluşum ve gelişme koşulları üzerinde durmak, bilimden beklenen görevleri ve kullanım farklılıklarını sorgulamak bilimde ikiliği aşmanın geçerli yolları üzerinde düşünme anlamına da gelir. Böyle büyük bir değişime değer biçmek, anlamak, yönlendirmek ancak bilim ile mümkündür. Yine bu değişimde elbette dünya görüşünün taşıyıcısı toplum bilimleri büyük bir rol oynayacaktır.”¹⁸⁷

2.2. Türk Sosyolojisine İlişkin Değerlendirmeleri

Eğribel’in sosyoloji anlayışı, Türk sosyolojisi içerisinde Doğu-Batı çatışması teorisinden hareketle yerli bir perspektif olarak tanımlanabilir. Bu sosyoloji anlayışının “yerli” olarak kodlanmasının nedeni, sadece Batı aktarmacılığının ve Batı’ya bağlı takım anlayışının dışında bir üretim çabası olması değildir. Aynı zamanda, bu eğilimin tutarlı bir yansıması olarak Türk sosyolojisinin ve düşünce geleneğinin hiçbir komplekse kapılmadan özgün bir değerlendirmesini içermesidir. Şüphesiz “özgünlük” vasfının hak edilmesinde, Türkiye’deki sosyoloji birikiminin işe yarar yönlerinin sahiplenilmesi ve bundan olumlu sonuçlar çıkarma yönünde gelişmesine katkı sunulması bulunmaktadır.

Eğribel, düşün ve yazım hayatı boyunca Türk düşüncesine ilgi göstermiş, bilhassa mesleki formasyonu gereğince Türk sosyolojisini bütün yönleriyle mercek altına almış; “Türk sosyolojisinin sosyolojisi”ni yapmıştır. Türk sosyolojisinin gerek kurumsallaşma sürecinden gerekse diğer toplum bilimleri ile olan münasebetlerinden anlamlı neticeler türetmeyi kendisine vazife edinmiştir. Türk sosyolojisinin kendi tarihimizden beslenmesi ve kendi toplumsal gerçekliğimizin savunusunu üstlenmesi gerektiğine inanmıştır. Bu bağlamda doğrudan veya dolaylı çalışmalarının kahir ekseriyetinde Türk sosyolojisine/Türk düşünce geleneğine yönelik analizler ve çıkarımlar var olmuştur. Ufuk Özcan ile editörlüğünü yürüttüğü *Sosyoloji Yıllıkları*’nın birçok sayısı da doğrudan bu birikimin değerlendirilmesine ayrılmıştır.

---

¹⁸⁷ A.g.e., s. 264.

Eğribel'in Türk sosyolojisinin kurumsallaşma serüvenine, tarih yazımına, başlıca sosyologların görüşlerine dair değerlendirmelerine geçmeden önce "Türk sosyolojisi" kavramsallaştırılmasına yönelik tutumundan, bu deyimden ne anladığından ve kullanırken neyi kastettiğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Zira Türk sosyolojisi deyiminden farklı anlamlar çıkarılabileceği gibi, bu deymi kullanmayı tamamen yadırgayanlar da bulunmaktadır. Eğribel, deyimden yadırganmasını anlayışla karşılamanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Zira "Türk edebiyatı, Türk sineması, Türk tiyatrosu, Türk mimarisi, Türk romanı" denildiğinde alınganlık/tepkisellik gösterilmemekte ancak söz konusu Türk sosyolojisi olunca çeşitli refleksler ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁸ Eğribel, bilimde "evrensellik" ilkesi altında yapılan itirazlara karşı, aynı evrensellik iddialarının sanat alanı için de geçerli olduğunu ancak Türk sanatıyla ilgili böyle bir tepki görülmediğine dikkat çekmiştir. Türk sosyolojisi kavramının oldukça doğal bir kullanım olduğunu bildirmiştir. "Türk sosyolojisi deyimini çok doğal saydığımız için çeşitli yazılarda da kullandık. Bu konuda bir tereddüt ve kaygımız olmadığı için özel bir araştırmaya da gerek duymadık. Türk sosyolojisini inkar etmek ya da böyle bir sıfat tanımlamasını kabul etmemek Türk halkının gelişmeler önünde söyleyebilecek farklı bir sözü olmadığı anlamını taşıyor. Biz bunu kabul etmiyoruz."¹⁸⁹ Türkiye'de bilimin evrenselliğine atıfta bulunarak bir Türk sosyolojisinden söz edilmesine karşı çıkanların Fransız ya da Amerikan sosyolojisinin etkisinden söz etmekten kaçınmaması ya da böyle bir etkiden söz edilmesine karşı çıkmamaları da ilgi çekicidir.¹⁹⁰

Eğribel, tartışmalarda bilimin evrensel olduğu, "Türk ya da Amerikan fiziğinin olamayacağı gibi Türk sosyolojisinin de olmayacağı" görüşüne karşılık olarak ise fizik bilimlerinin de yansız ve mutlak olmadığını ileri sürmüştür.¹⁹¹ Bilimin evrenselliği

---

¹⁸⁸ Türk sosyolojisi kavramını yadırgayanların "Osmanlı sosyolojisi" veya "Osmanlı'da sosyoloji" kavramını ne kadar tuhaf/şaşıklıkla karşılayacaklarını düşünmek hem ironik, hem de dramatik bir durumdur (EĞRİBEL, Ertan; "Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte'un Mektubu", **Türkiye'de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp'e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 38).

¹⁸⁹ BAYKAN, Sezer, EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü, Yarını", **Türkiye'de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp'e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 5.

¹⁹⁰ A.g.m., s. 9.

¹⁹¹ Eğribel'e göre, belli konularda "evrenselliği" savunmak, günümüz güç dengesini her ülke için benimsenmesi gerekli bir denge saymakla eş anlamdadır. Oysa günümüz güç dengesi tarihin bir ürünüdür. Gerçek bir evrenselliğe ulaşmak istiyorsak tarafların kendi sözünü söyleyebileceği bir platformun oluşturulması gerekir. Sosyoloji, bu temeli bize sağlayabilir. Ancak bunun için sosyolojinin "evrensellik" adına taraflardan birinin sözünün mutlak sayıldığı bir alan olmaktan çıkması gerekir (A.g.m., s. 8).

savlarının özellikle toplum bilimlerinde 19. yüzyılın özel koşullarının ürünü olduğunu hatırlatmıştır. Evrensellikten söz edilen biyolojide bile toplumsal ölçekte “burjuva biyolojisi-devrimci biyoloji” ayrımının açıkça yapıldığına, Darwin ile ilgili süregelen tartışmalara işaret etmiştir. Yine evrensel sayılan fizikte, nükleer fizikle ilgili belli formüllere ulaşmaya çalışmanın yakın bir geçmişe kadar casusluk sayıldığını söylemiştir. “Bugün Türk sosyolojisi deyimini yadırgayanlar burjuva sosyolojisi, marxist sosyoloji ayrımına da acaba aynı kolaylıkla karşı çıkabilecekler mi? Karşı çıkışların temelinde belli bir bilim anlayışı, bilimin evrenselliği görüşü bulunmaktadır. ...2x2’nin 4 ettiği Batı’da da Doğu’da da, Amerika’da da Türkiye’de de bir kesinlik taşımaktadır. Aynı kesinlikle başka doğrular da öne sürebiliriz. Batı’nın emperyalist olduğu, Batı-dışı ülkeleri sömürdüğü, günümüzde Batı zenginliğinin bu sömürünün ürünü olduğu açıktır. Dolayısıyla Batı-dışı ülkelerin yoksullaşmasının da bununla ilişkisi vardır. ...Bu gerçek Batı’da da, Batı-dışı ülkelerde de, Amerika ya da Sudan’da aynı geçerliliğe sahiptir. Ama kucağında çocuğu açlıktan ölen Etiyopyalı genç anne ile Afrika’da açlığa karşı yardım adına stadyumlarda şarkı söyleyip dans eden İngiliz pop şarkıcısı için aynı anlamı taşıdığını, söz konusu dramın aynı biçimde yaşandığını bize kimse söylemeye kalkmasın.”¹⁹²

Bilim de toplumun ürettiği, toplum ve tarih koşullarına bağlı bir faaliyetdir. Toplumun üstünde, topluma dışardan aşılanmış bir olay değildir. Toplum ve toplumlar arası ilişkiler bir çekişme ve çatışma alanı iken bilimin, -bilhassa toplum bilimlerinin- bu çatışan çıkarların üzerinde “evrensellik” kazanabilmesini düşünebilmek mümkün değildir. Bu aşamada bilimden en fazla bekleyebileceğimiz, bu çatışma ve çelişkilerin aşılmasına yardımcı olmasıdır. Bilim, bu yolda bir araç mesabesindeir.¹⁹³

Bir bilimin “milliyeti”nin nasıl saptanacağı doğal olarak soru konusudur. Daha başlangıçta millet sözcüğü ve bu sözcükten hareketle milliyetçilik kavramı belli çağrışımlara yol açmaktadır. Eğribel’e göre milliyetçilik, belli bir siyasi akımın adıdır. Bu siyasi akımın tarihte yaşadığı belli bir serüven vardır. Öncelikle Batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır. “Baştan hemen belirtelim, bizim söz konusu akıma herhangi bir yakınlığımız bulunmamaktadır. Belki tartışmaya millet sözcüğüne yeni bir tanım

---

¹⁹² A.g.m., s. 6.

¹⁹³ A.g.m., s. 7-8.

getirerek başlamak gerekmektedir.”¹⁹⁴ Millet sözcüğünü tanımlama çabasının sonucu olarak ırkçılık tuzağına düşme tehlikesine dikkat çeken Eğribel, millet meselesini daha çok toplumlar arası ilişkiler içindeki konumlarına, bağlı bulundukları cephelere bağlı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, toplumlar arası ilişkilerde ve tarih içinde özel konumlar, ayrı bir dünya görüşünü ve özel çıkarları da savunmayı gerektirmektedir. Sosyoloji gibi toplumla çok yakından ilgili bir bilimin benzer çıkar ilişkilerinin dışına çıkabileceğini savunmak zordur. Örneğin, Alman ya da Fransız sosyolojisi denilmektedir ancak aralarındaki farklara rağmen cephe dayanışması içinde ortak bir Batı sosyolojisinden söz edilebilmektedir. Eğribel, sosyologların milliyetlerinin yanı sıra incelenen konunun “Türkiye ile ilgili” olmasını da yeterli bir koşul olarak görmemektedir: “Biz Türk sosyolojisinden ne çalışmayı yürütenin kimliğini, ne de konunun Türkiye ile ilgili olmasını anlıyoruz. Özellikle konunun Türkiye ile ilgili oluşunu değil. Türkiye ile ilgili yapılmış çeşitli yabancı araştırmalar bulunmaktadır. Elbet bunlar ilgamızı çeken çalışmalardır. Ama Türk sosyolojisinin dışında kalan çalışmalardır. Türk sosyolojisine getirilecek her türlü sınırlamaya karşıyız. Toplumların kimlikleri toplumlar arası ilişkiler tarafından belirlenmiştir. Bu öncelikle bizim için, Türk toplumu için geçerlidir. Bizim Türk sosyolojisinden anladığımız, kimliğimizi ve buna bağlı çıkarlarımızı belirleyen ilişkilerde Türkiye’nin konumunu güçlendirmek ve daha üstün bir konum kazanmasına destek olmaktır.”¹⁹⁵

Kısacası Eğribel, Türk sosyolojisini, Türkiye’nin toplumlar arası yer ve konumunu pekiştiren ve bu konumun Türkiye çıkarına aşılması yolunda bir çaba olarak görmektedir. Anadolu Türk halkına yeryüzünde kendisine düşen onurlu yeri kazanmasına destek ve yardımcı olmayı anlamaktadır. Yoksa Türk sosyolojisi deyimiyle sınırlı konularla yetinen bir “taşra sosyolojisi” anlayışını kastetmemektedir. Aynı şekilde evrensel olarak nitelenen Batı sosyolojisi çerçevesinde Türkiye ile ilgili işlerin “uzmanı” sıfatıyla bilgi aktarım hizmet sunmayı işaret etmemektedir. Hatta bu durumu, oryantalizmin en sakıncalı versiyonu olarak nitelemektedir.¹⁹⁶

---

¹⁹⁴ A.g.m., s. 6.

¹⁹⁵ A.g.m., s. 7; “Türk sosyolojisi derken bu bağımsız yöntem, kendi sözümüze sahip çıkmayı kastediyoruz. Bu, dünya içinde kendimize ait yerin ve rolün savunulmasıdır” (EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisini ve Toplumu Birlikte Özgürleştirmenin Gereği Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi- Bilim Tarihi ve Yöntem** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 52).

¹⁹⁶ A.g.m., s. 9.

Eğribel, Türk sosyolojisinin kendisine özgü serüveninden hareketle ayırt edici temel özelliklerini saptamaya girişmiştir. Öncelikle Türk sosyolojisinin ana konu ve sorunlarını çeşitli vechelerden inceleyerek deyim yerindeyse röntgenini çekmiştir. Söz konusu özelliklerin belirlenmesi, aynı zamanda Türkiye’de sosyoloji tarih yazımının sorunlarını da kapsamaktadır. Ona göre, Türkiye’de sosyoloji çok erken bir dönemde gündeme gelmesine karşılık başlangıçta öne çıkan ilk özellik, “kuram yokluğu/yöntem sorunu ve aktarmacılıktır”. Bu özellik, Türk sosyolojisinin şüphesiz tek özelliği değildir ancak diğer sorunların belirlenmesinde temel etken olarak değerlendirilebilir.¹⁹⁷ Türk sosyoloji tarihi ve literatürü denilmesine rağmen başlangıçta ve sonrasında sözü edilen yazılara bakıldığında görülen, Batı sosyologlarıyla ilişki ve bu yönde yapılan “tercüme/aktarma” faaliyetinin temel çalışma biçimi olduğudur. Başka bir deyişle Türkiye’de sosyoloji tarihi ve literatürü ile Batı sosyoloji tarihi arasında neredeyse bir özdeşlik bulunmaktadır. Batı siyasi seçiminin etkisiyle bu durum, sorun olarak da görülmemektedir. Çeşitli Batılı sosyologlardan tercüme yapılarak aktarılan görüşler, Türk sosyolojisine mâl edilebilmekte, bu çalışmaların “yerlileşmesi/adaptasyonu” kolayca mümkün olabilmektedir.¹⁹⁸

Eğribel’e göre, Türk sosyolojisinin büyük ölçüde temel özelliği, Batı aktarmacılığıdır. Prens Sabahattin’in Türkiye’de Le Play sosyolojisinin, Ziya Gökalp’in Durkheim sosyolojisinin temsilciliğini yaptığını ya da sosyolojimizin başlangıçta Fransız, daha sonra ise Amerikan sosyolojisinin etkisi altında kaldığını, bu etkinin dönemin egemen çizgisini oluşturduğunu söyleyenler, başka bir sözcük kullanmış olsalar bile, gerçekte farklı bir değerlendirmede bulunmamaktadırlar.¹⁹⁹

Türk sosyolojisinde kuramsal düzeyde tartışma, yöntem geliştirme çabası önemsenmemiştir. Bu durumda kuramda eksiklik ve ürkeklik durumu, aktarmacılıkla geçiştirilmeye çalışılmış veya Batı’da öğretilen sıradan ders kitaplarının bilgisinin ötesine geçilememiştir. Eğribel, Türk sosyolojisinde bazı hocaların ismiyle anılan ekoller bulunmasına -sözcüleri Baykan Sezer sosyolojisi denilmesine- rağmen belirleyici özellik,

---

¹⁹⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 14.

¹⁹⁸ A.g.m., s. 24.

¹⁹⁹ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 9.

kurumsal düzeyde “gelenek yokluğu” olduğu kanısındadır. Bu durum, Batı sosyolojisiyle ilişkili “aktarmacılık-geleneği”ne bağıllık olarak da nitelenebilir.²⁰⁰

Türkiye’de sosyoloji, daha başlangıçta kendi tarihî geleneği ile ilişki kurmak yerine Batı sosyoloji açıklamalarını benimseyerek hazır kalıplara/modellere göre sorunlarımızın çözümüne koşulmuştur.²⁰¹ Bu nedenle sosyolojimiz Türk toplum tarihi ve düşüncesine “yabancı” kalmıştır.²⁰² Geleneksel Doğu toplum düşüncesi ve tarihi ile ilişkinin kopması yanında, kendi konu ve sorunlarına bağlı bir sosyoloji geleneği de kurulamadığı için Türkiye’de sosyoloji aktarmacı bir özellik kazanmıştır. Sosyolojimizin öncüleri olarak gösterilen iki sosyologumuz (Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin), bu nedenle Batı’da belli sosyologların Türkiye’deki temsilcileri olarak tanınmaktadırlar. Sosyolojimizin başlangıçta kazandığı bu aktarmacı eğilim ve geleneksel Osmanlı tarihi karşıtlığı, günümüzde de çeşitli düzeylerde geçerliliğini korumaktadır.²⁰³

Türk sosyolojisinin ve sosyoloji tarihi yazıcılığının ana sorunu, Türk toplum gerçeği ile Batı sosyolojisiyle ilişkisini belirlemekten geçmektedir. Bu saptandığında, Türk sosyolojinin rolünün ne olduğu veya ne olacağı ortaya konulabilecektir. Türk sosyolojisinin temel özelliğinin, kendisine bağlı bir sistem/kuram oluşturamaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aktarmacılık/tercümeçilik olduğu ifade edildi. Ancak Türk sosyolojisinin kendisine bağlı bir gelenek oluşturamamasının yanı sıra Batı’da ortaya çıkan sosyoloji açıklamalarına da “tartışmasız bağlı” bir gelenek oluşturduğundan söz edilemez.²⁰⁴ Diğer bir deyişle aktarmacılık ve bağımlılığın bile kendine özgü bir serüveni

---

²⁰⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 91. Türk sosyolojisinde Batı etkisi, mutlak Batı hayranlığına da bağlanamaz. Sosyologlarımız, Batı seçiminin devletin sorunlarına çözüm getireceği inancıyla, Batıcılığa seçimini tartışmadan Batı’dan aktardıkları “kurtuluş reçeteleri”ni önermişlerdir (EĞRİBEL, Ertan; “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 75).

²⁰¹ EĞRİBEL, Ertan ve KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Türkiye’de Yeni Düzen Ahlakı ve Değerleri Savunuculuğu: Cumhuriyet’ten Günümüze Sosyolojide Ahlak ve Hukuk Felsefesinin Öne Çıkarılması Üzerine Bazı Belirlemeler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 138.

²⁰² EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 24.

²⁰³ EĞRİBEL, Ertan; “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 20.

²⁰⁴ EĞRİBEL, Ertan; “Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 201.

bulunmaktadır.²⁰⁵ Dolayısıyla Türk sosyolojisinde bir aktarmacılıktan söz etmek mümkün olsa bile bu aktarmacılık eğilimini yüzeysel bir şekilde anlamamak gerekir. Türk sosyolojisinde aktarmacılığın nedenleri ve bu aktarmacılığın Türk toplum ve düşün yaşamında yol açtığı gelişmeler, kendine özgü bir çizginin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türk sosyolojisi belli bir dönemde Batı aktarmacılığına dayalı olsa bile, Türkiye'nin belli sorunlarına yanıt aranması nedeniyle ve bu sorunlara eğilmenin prim getireceği umuduyla bütünüyle Türkiye'nin koşulları dışına çıkılmamıştır. Sosyolojimiz, Türkiye'nin koşullarına bağlı bir gelişme göstermiştir.²⁰⁶

Eğribel, Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisiyle ilişkili olarak biçimlendiğini ancak bunu tek yönlü bir ilişki olarak görmemek gerektiğini vurgulamıştır. “Batı’da da tek bir sosyoloji yoktur. Batı içi çelişki ve çatışmaları uzlaştırmak, çıkarlardan vazgeçmek mümkün olmadığı için farklı çıkarlar ve açıklamalar sosyolojinin bilim kimliği içinde birlikte yer almıştır. Bu nedenle Türkiye’de sosyoloji aktarma, tercüme olsa bile Batı içi farklı çıkarlar ve sorunlara dayalı olarak bağlı olunan sosyoloji anlayışları değişmiştir. Türk sosyolojisi Batı sosyoloji kuramlarıyla ilişkisine rağmen kendi sorunlarımız ve tarihimiz üzerinde durmuştur.”²⁰⁷

Türkiye’de sosyoloji, başlangıçtan bu yana Batı cephe seçimini tartışma konusu yapmamış, Batı’dan “çözüm reçetesi” olarak gördüğü sosyoloji akımlarını Türkiye’ye aktarma yoluna gitmiştir. Ancak bu aktarma çabasının sadece bağlanılan sosyoloji akımına uygun belli çalışmalar içinde sınırlı kaldığını da düşünmemek gerekir. Türk sosyolojisi, günlük siyaset ile yakın ilişkisi nedeniyle ilgi duyduğu akımın ve Batı sosyologlarının görüşlerini de zorlayarak yeni görüşlere ulaşma çabası içinde canlılık kazanmıştır. “...Ahmet Rıza ile Comte, Prens Sabahattin ile Le Play sosyolojisi arasında, Ziya Gökalp’in Durkheim’cı akımla ilgisi (bağlı oldukları sosyoloji akımlarıyla, sosyologlarla özdeşleştirilmesi) tartışmalı bir mahiyete sahiptir. Türk toplum ve tarihi gerçeklerinin gösterdiği özellikler ve güçlükler karşısında Türk sosyolojisinin ana

---

²⁰⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11.

²⁰⁶ SEZER, EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, s. 10.

²⁰⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 232.

çizgileri Batı aktarmacılığı ile sınırlı kalmamıştır. Sosyologlarımız Batı'dan 'Türkiye'ye özgü kurtuluş yolu' reçeteleri aktarırken sorunlarla karşılaşmışlar, kendilerini bu sorunların açıklaması ve çözümü içinde bulmuşlardır. Bu nedenle (doğrudan bağlandıkları sosyoloji görüşlerini savunmakta güçlük çektikleri için) 'Türkiye'ye özgü toplumsal değişme'nin savunucusu olarak kendilerini tanıtmaya (uygulamada ortaya çıkan farklılıkları belirtmeye) özel bir çaba göstermişlerdir. Sonuçta Batılı sosyologların izleyicileri olarak Türk toplumuyla ilgili kolaycı etiketlemelerden kaçınmasalar bile Türk toplum gerçeğini ve sorunlarını açıklamak, çözmek zorunluluğu duymuşlardır.”²⁰⁸

Eğribel'e göre Türk sosyolojisinin ana karakterinin biçimlenmesine tesir eden bir diğer önemli sorun, Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in dönemin koşulları bağlamında yaptıkları Batıcılışma siyasi seçimidir. Batılılaşma meselesi, bidayetinden nihayetine Türk sosyolojisinin en merkezi konusu durumundadır. Batılılaşma devletin toplumdan bağımsız siyasi bir seçimidir. Sosyolojimizin ana konu ve sorunları, bu yeni siyasi seçimimiz çerçevesinde biçimlenmiştir.²⁰⁹ Sosyologlarımız, bu siyasetin oluşması sırasında etkili olmamışlar; yapılan seçimin doğrulanması veya uygulamaların eleştirisi çerçevesinde varlık göstermişlerdir. Devlet bu yönüyle toplum ideolojisinin belirleyicisi konumundadır.²¹⁰

Türk sosyolojisindeki çeşitli eğilimler de, devletin yaptığı Batıcılışma tercihinine bağlı kalmak suretiyle yakın durdukları Batılı siyasi güçlere uygun sosyoloji akımlarını benimsemişlerdir. Eğribel, Türkiye'de sosyolojiye yönelik kişisel ve dağınık ilginin Fransa'daki sosyoloji akımlarıyla ilişkili temel bir eğilim haline gelişini, 20. yüzyılın ilk yıllarında Paris'te bulunan Osmanlı “siyasi mültecilerinin” çabalarıyla ilişkilendirmiştir. Ona göre, bu nedenle Türk sosyolojisinde Fransa etkisinden söz edilmiştir. Fransa'da Osmanlı yönetimine muhalif iktidara aday bürokrat aydınlar, sosyoloji ile ilişkilerini bazı

²⁰⁸ EĞRİBEL, “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, s. 25.

²⁰⁹ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 231; EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, s. 101; EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Danış-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, s. 45.

²¹⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojisinde Mümtaz Turhan’ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi”, **Türkiye’de Sosyoloji-Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 186.

sosyologlarla dostluk ilişkisine varacak kadar ilerletmişlerdir. 1905'ten sonra Osmanlı muhalif aydınları, siyasi seçimlerine uygun sosyoloji akımlarını benimsemişlerdir.²¹¹

Eğribel'e göre, yönetimde yer bulamayan muhalif kadrolar, devlete muhalefet etmektedirler ancak Osmanlı'nın/devletin engel olduğu gelişmelerin ne olduğunu açıklamada güçlüklerle karşılaşmışlardır. Esasen ne devletin ne de toplumun yeni gelişmelere engel olması söz konusu değildir. Muhalif aydınların Osmanlı siyasetinin, devletin ve toplumun yerini alabilecek, aşabilecek yeni bir güç ve çözümünün varlığı tartışmalıdır. Yeni kadrolar, muhalefet etseler de yapılan Batı siyasi seçiminin dışına çıkamamışlardır. Devleti sınırlayacak bir gücü, devlet ve toplum dışında, Batılı çeşitli siyasi güçlere dayalı olarak yapmak durumunda kalmışlardır. Yeni bir dünya görüşüne, sosyolojiye de bu yönüyle ilgi göstermişlerdir. Kendilerine, topluma, tarihe dayalı bağımsız yeni bir güç ve görüş yaratamamışlardır. Bilime, bilimin/Batı'nın evrenselliği görüşüne bağlanarak toplumdan, koşullardan, tarihten "bağımsızlaşmak" istemelerinin arka planında bu durum vardır.²¹²

Osmanlının asrileşmesi/çağdaşlaşma girişimi ve giderek Batıcılılaşması seçimi, devletin/siyasetin sorunlarına bir cevap bulma çabası ile başlamıştır. Ancak devletin toplum kimliğiyle ilişkili bir sorunu bulunmamaktadır. Bu yönde bir arayıştan ve sorunlardan da temelde söz edilemez. Toplum düzeyinde Batılı yönde yeni bir dünya görüşü ve kimlik oluşturma çabası olmaması nedeniyle devletin başlangıçta Batı sosyolojisine bakışı olumlu değildir. Sonrasında uyarılma veya aktarmacılık/tercümeçiliğin öne çıkması, Batı'nın tanınması ve devletin yeni siyasi seçimini destek olmasına yöneliktir. Batı içi çelişki ve çatışmalar nedeniyle Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de birden fazla sosyoloji anlayışı söz konusu olmuştur.²¹³

Türkiye'de sosyolojinin toplumu tanımlama çabası, kendisinin ortaya koyduğu yeni bir siyasetin gereği biçiminde değildir. Kendi dışında ortaya çıkan siyasi seçime göre toplum sorunlarının saptanması ve çözümü yönünde önerilerde bulunmak biçimindedir. Sosyoloji açıklama ve değerlendirmeleri belli bir toplum gücüne dayanmak yerine devlete dayanmıştır. Devletin siyasi seçimiyle toplum kimliğini oluşturma anlayışı iç içe

²¹¹ EĞRİBEL, "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 25.

²¹² EĞRİBEL, "Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması", s. 69.

²¹³ EĞRİBEL, "Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıç ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte'un Mektubu", s. 39.

geçmiştir. Bu çaba, bilgiye dayanan, sorunlardan kopuk “pür-akademik bir sosyoloji”²¹⁴ yerine, toplumla ilgili sorun ve açıklamaları yönlendiren, derleyen, toplayan, düzene koyan bir bakış açısını gerekli kılmıştır.²¹⁵

Türkiye’de Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in görüşlerinin ana sosyoloji akımları haline gelmesi ve aralarındaki karşıtlık, yaptıkları siyasi seçimler temelindedir.²¹⁶ Türkiye’de sosyolojinin göze çarpan önemli özelliği ve varlık belirtme biçimi, siyasetin gündelik çekişmesiyle iç içe olmasıdır. Devlet işleri ile siyasetin yakın ilgisi nedeniyle Türk sosyolojisi, ilk günden itibaren kendisini siyasetin günlük çekişmesi içinde bulmuştur. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp temsilcisi oldukları sosyoloji anlayışlarının da sınırlarını zorlayıp gündelik siyasi uygulamalar ve çekişme içinde sorumluluk alarak sosyoloji anlayışlarını geliştirmişlerdir.²¹⁷ Öte yandan geri kalan sosyoloji eğilimlerinin kalıcı bir etki bırakıp resmi-kurumsal düzeyde temsil edilememesinin de ana nedeni, yaptıkları siyasi seçimlerinin bir neticesidir.²¹⁸ II. Dünya Savaşı sonrası ve 1980’lerden sonra beliren yeni sosyolojik yaklaşımlar da, yine Batı’da ortaya çıkarak Batı-dışı dünyada yansımalarını bulan siyasi gelişmelerin/seçimlerin tesiri altında olmuştur.

Eğribel’e göre, Türk sosyolojisinin başat sorunlarından biri de, sosyolojimizin devlet düzeyinde kurumsallaşması ve resmi dünya görüşü olması sorunudur. Bilindiği üzere Türkiye’de sosyolojinin başlangıcına dair tespitler, 1914 yılında Ziya Gökalp’in bugün İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun’da kurduğu “İçtimaiyat Kürsüsü”ne işaret etmektedir. Ancak Eğribel, bu tür bir başlangıcın işaretlenmesinin çeşitli sakıncaları olduğu ve tam olarak gerçekliği yansıtmadığı kanaatindedir. Onun iddiası, Türkiye’de sosyolojinin gelişmesini neden-sonuç veya kendi içinde bir gelişme olarak ele almak yerine birden fazla başlangıçtan ve kurumsallaşma çabasından söz etmenin daha doğru

---

²¹⁴ Türk sosyolojisinde “pür-akademik bir sosyoloji” eğilimi, “siyasi” ihtiyaçlardan dolayı başlangıçta söz konusu olmasa da süreç içerisinde -yine siyasî koşulların etkisiyle- bu tarz sosyoloji yapma yönelimleri belirecektir.

²¹⁵ EĞRİBEL, “Sosyolojisinde Mümtaz Turhan’ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi”, s. 183.

²¹⁶ A.g.m., s. 186.

²¹⁷ EĞRİBEL, “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, s. 21.

²¹⁸ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 25.

olduğudur.²¹⁹ Eğribel, ancak böylesi yeni bir bakış açısıyla Türk sosyolojisinin çeşitli evrelerini isabetli değerlendirebilmenin mümkün olacağını belirtmiştir.²²⁰

Türkiye’de sosyolojinin temel özelliği Batı siyasi seçiminin savunulmasıdır. Çeşitli biçimler, açıklamalara rağmen Batı seçimi sorun edilememektedir. Osmanlı, sorunlarını Batı yanlısı bir siyasetle aşma yollarını araştırmaktadır. Ancak bu konuda kesin sonuçlar alınmamıştır. Çözüm ve uygulamada bir tamamlanmamışlık ve belirsizlik söz konusudur. Tartışma konusu olan devlet yapısının yapılan Batı seçimine uydurulması olunca gündelik çekişme içinde farklı görüşler, farklı başlangıçlar olması kaçınılmazdır.²²¹ Bu bağlamda Türk sosyolojisinin kurumsallaşması açısından tek bir başlangıçtan söz etmek yerine birden fazla, birbirinden farklı ve birbirini iten çeşitli girişimler, başlangıç ve açıklamalar, kesinti ve müdahaleler söz konusu olmuştur.²²²

Osmanlı’nın Batıcılışması sonrasında devletin tarih anlayışı, dünya görüşü değişmeye yüz tutmuştur. Ancak yeni siyaset ve dünya görüşünün oturmaması nedeniyle birden fazla tarih anlayışı ve birden fazla sosyoloji görüşü birlikte ortaya çıkmıştır. Türkiye’de sosyolojinin birden fazla başlangıç ve kurumsallaşmasından söz edilmesine imkân veren bu zemindir. Diğer bir deyişle Türkiye’de sosyolojinin Tanzimat sonrasında farklı eğilimlere ve karşıtlıklara dayanan farklı başlangıçları bulunmaktadır. Birden fazla başlangıç, aynı zamanda birden fazla kaynağı, dayanağı belirtmektedir. Bu nedenle tek bir başlangıcı mutlaklaştırmak, öne çıkarmak, Türkiye’de sosyolojinin serüvenini anlamamızı güçleştirmektedir.²²³

Türk sosyolojisinin Osmanlı’yı kapsayan geçmişi ve farklı kaynakları sadece “ön koşullar” olarak değerlendirilmektedir. Hâlbuki Eğribel’e göre, bu durumun çeşitli handikapları bulunmaktadır. “Önce bir yanlış algıyı düzeltmek gerekir. 2014 yılında Türkiye’de sosyolojinin 100. Yılı adı altında bir dizi dergi özel sayıları çıkarıldı. ‘Türkiye’de Sosyolojinin 100. Yılı’, ‘100 Yıllık Sosyoloji’, ‘Asırlık Sosyoloji’, ‘Türkiye’nin Sosyolojisi-Türkiye’de Sosyolojinin Yüz yıllık Serüveni’ vb. adlarla

²¹⁹ EĞRİBEL, “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 75.

²²⁰ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, s. 39.

²²¹ A.g.m., s. 39.

²²² EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, s. 100.

²²³ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, s. 52.

yayınlanan bu özel sayılar Türkiye’de sosyolojinin sanki 100 yıl ile sınırlı bir serüveni varmış gibi bir algı yarattı. Bunun yanında sosyolojinin kurumsallaşmasını resmi düzeyde üniversitede kurumsallaşmasıyla özdeşleştirerek Türkiye’de sosyoloji tarihinin başlangıç ve kaynaklarını da kısırlaştırıp darlaştırdı. Gerçekte Türkiye’de sosyolojinin Osmanlı’nın erken Batıcılışması ile başlayan (üniversite kurumsallaşması dışında) bir geçmişi vardır. Bu serüven Türkiye’de sosyolojinin çeşitli kurumsallaşma biçimleri yanında, resmi düzeyde üniversitede kurumsallaşmasını, siyasetle/devletle ilişkisini, kesinti ve değişme yönünü de anlamamıza yardımcı olacaktır.”²²⁴ Aksi takdirde Türkiye’de sosyolojiyi resmi düzeyde İstanbul Üniversitesi ile başlatmak, sosyolojinin ele aldığı ana konu ve sorunlar ile ortaklık taşımasına karşın, üniversite dışında ortaya çıkan bağımsız çalışmaları ve uygulamada resmi düzeyde geçerlilik kazanamayan görüşleri, sosyolojinin dışında görmeye neden olmaktadır.²²⁵

Eğribel’e göre, Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşması bağlamında işaretlenebilecek ilk gelişmeler, 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Babıali Tercüme Odası’nın teşekkülü, daha sonra dönemin önde gelen simalarından Ahmet Cevdet Paşa’nın Osmanlı’nın yaşadığı tikanıklığa farklı kaynak arayışları ile sosyolojinin isim babası olarak nitelenen Auguste Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya yazdığı mektup, yakın zamanlı ilk girişimleri göstermektedir.²²⁶

19. yüzyılda Osmanlı’da eski ve yeni kadrolar, Batı’ya, Batılılaşmaya karşı bir muhalefeti amaçlamamışlardır. 1821’de Babıali Tercüme Odası’nın kuruluşu, bu yöndeki değişime destek sağlamaya yönelik bir girişimdir. Eğribel, Osmanlı’da sosyolojinin ortaya çıkışı ve ilk kurumsallaşma girişimini bununla ilişkili olarak ele almıştır. Tercüme Odası, öncelikle diplomatik ilişkiler alanında Avrupa dillerinden çeşitli çeviriler yapılmasının yanı sıra aynı zamanda tercümanların yetiştirildiği bir eğitim kurumu olarak görev yapmıştır. Babıali Tercüme Odası ve içindeki Lisan Okulu, Türkiye’de aynı zamanda “garbiyat” biliminin de ilk kurumsallaşma örneği olarak gösterilebilir.

---

²²⁴ A.g.m., s. 38. Bu bakış açısının doğal bir uzantısı olarak, Eğribel’in editörlerinden olduğu 2015 yılında yayınlanmak üzere hazırlanan Sosyoloji Yıllığı’nın 24. Sayısının başlığı “Türkiye’de Sosyoloji-Üniversite’de 101. Yıl” şeklindedir.

²²⁵ EĞRİBEL, “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 86.

²²⁶ Auguste Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya yazdığı mektubun tam metninin Türkçesi için bkz: “Auguste Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya Mektubu”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 55-57.

Sosyolojinin henüz bilim olarak kurumsallaşmasının söz konusu olmadığı bu dönemde garbiyatçılık, Tercüme Odası ile kurumsallaştırılırken kendisini bir dünya görüşüyle temellendirememenin sıkıntısı içindedir. Sosyolojiye ilgi ve sosyolojinin kurumsallaşmasıyla garbiyatçılık, süreç içerisinde devre dışı kalmıştır. Türkiye’de sosyolojiye ilgi ve kurumsallaşmasını bu açıdan da değerlendirmek gerekmektedir. Batı ile ilişkiler çeşitli alanlarda arttıkça, Babıali Tercüme Bürosu zorunlu olarak içte ve dışta “reformcu” bürokrat devlet kadrolarının ve aydınların yetiştiği yer haline de gelmiştir. Tanzimat döneminde öne çıkan Ali Paşa, Fuat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal gibi aydınlar, bu kurumda yetişmiştir.²²⁷

Babıali Tercüme Bürosu’ndan yaklaşık 30 yıl sonra yeni bir kurumsallaşma girişimi daha söz konusu olmuştur. Osmanlı, Batı’nın askeri, siyasi, ekonomik üstünlüğünün henüz bütün yönleriyle etkili bir biçimde hissedilmediği o dönemde bir imparatorluk olarak cephe değişikliğine gitmiştir. Osmanlı geleneksel siyasi, askeri, hukuki, idari kurumsal yapısıyla yola devam etmeme yönünde kesin seçimini yapmıştır. Yapılan siyasi seçim, doğal olarak çeşitli arayışları beraberinde getirmiştir. Bu arayışın doğrudan belirleyici bir kalıba dönüşmesini engellemek ve geleneksel kurumlar/kadrolar dışında yeni bir kurumsallaşma sağlamak amacıyla -bir tür Osmanlı Bilimler Akademisi olarak- “Encümen-i Daniş” kurulmuştur (1851).²²⁸ Osmanlı’da sosyolojinin kurumsallaşması ve bu yönde ilk eğilim, bu çerçevede içinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Eğribel, dünyada sosyolojinin kurumsallaşması yönünde tartışmasız öncülüğün Osmanlı’da olduğunu ileri sürmüştür. Bu girişimin sadece kuramsal düzeyde değil, uygulama düzeyinde de dünya çapında bir proje ve uygulamanın bir parçası olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla bu yönde de bir öncülük söz konusudur. Girişimin Doğu ve Batı ilişkilerinde bir sözcülüğe dönüşüp çözüm olmaması ise Batıcılışmanın serüveniyle ilişkili bir durumdur.²²⁹

Osmanlı, 19. yüzyılda imparatorluğun sorunları üzerinde bilim düzeyinde yeni bir örgütlenme ile etkili olmayı amaçlarken kurumsal düzeyde buna uygun bir örgütlenmeyi

²²⁷ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, s. 40.

²²⁸ Encümeni Daniş’in kurulması, Türk sosyoloji tarihi açısından ilk sosyolog olarak da tanımlanan Ahmet Cevdet Paşa’nın, 1851’de bu kurumun sağlayacağı faydalara ilişkin bir mazbata yazarak Sultan Abdülmecit’e sunmasından sonra mümkün olmuştur (A.g.m., s. 42).

²²⁹ A.g.m., s. 41.

de oluşturma çabasında olmuştur. Encümen-i Daniş, Osmanlı yönetimine bu yönde çok yönlü hizmet vermek amacıyla örgütlenmiş bir bilim kurulu mesabesinde. Bu kurum, günümüze kadar gelen pek çok yeni düzenlemenin de temel kaynağı durumundadır. Bu kurumun yaptığı en önemli işlerinden biri, Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdığı *Tarih-i Cevdet* adlı eserdir. Bu çalışmaya temel olan yeni bakış açısı, sosyolojiyle ilişkilidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Batı'da çok sonraları önemsenen ve “sosyolojinin ve toplum bilimlerinin babası” veya “Marx kadar önemli bir düşünür” olarak kabul edilen İbn-i Haldun'a duyduğu ilgi, Osmanlı'nın sorunlarına bakış açısının özeti durumundadır.²³⁰

Osmanlı, 19. yüzyılda yaşadığı tıkanmayı, Batı'da da ortaya çıkan değişikliklere uyum sağlayarak aşma çabasıdadır. “Batı yanlısı” bir seçim çerçevesinde dünyada etkili olmaya çalışmaktadır. Ancak daha yüzyılın başında yapılan Batı seçiminden sonuçlar alınmadığı için Doğu ile bağlantısını koparma yoluna gitmemiştir. Ayrıca Osmanlı, Batı ile ilişkilerde Doğu içindeki konumundan faydalanmak istemekte, Batı gözünde öneminin buradan kaynaklandığını düşünmektedir. Eğribel'e göre, Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşlerinin önemi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Tanzimat döneminde sözü edilen ikilik içinde Batı ile “koşulsuz” ilişki ve aktarmacılığı savunan “Batı hayranı” güçler ile “Ruhta İslam ve Doğulu, biçimde Batılı” kalmak isteyen ikili “Tanzimat zihniyeti”nin yerine Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı'nın Doğu içindeki yerinden Batı ile ilişkiler içinde yararlanmanın çabası içindedir. Bu nedenle Batı sosyoloji açıklamalarına bağlanmak, temsilciliğini yapmak yerine Osmanlı tarihçiliği içinde yeni bir tavrın sözcülüğüne koşulmuştur. Esasen Ahmet Cevdet Paşa da, Batı seçimini tartışma konusu yapmamaktadır. Bir sosyoloji anlayışının, bir sosyoloji akımının değil fakat sosyoloji ile birlikte gündeme gelen Batı ile ilişkili yeni bir tarihçilik anlayışının sözcülüğünü üstlenmiştir.²³¹

Yeni ilişkilere bağlı olarak Osmanlı, artık dünya siyasetinin merkezi olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle Batı merkezli bir tarih anlayışı belirmiştir. “Ahmet Cevdet Paşa, kendinden önceki Osmanlı tarih geleneğinin bir devamcısı değildir. Son dönem Osmanlı

---

²³⁰ A.g.m., s. 41. Cahit Tanyol, Cemil Meriç ve Ümit Meriç, Ahmet Cevdet Paşa'nın “ilk Türk sosyologu” olduğunu iddia etmişlerdir (ÖZCAN, Ufuk; “XIX. Yüzyılda Türkiye’de Ön-Sosyoloji ve Başlıca Temalar”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 61).

²³¹ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, s. 42.

tarihçilerinden en büyük farkı ve halen hatırlanması artık tayin ve azillerle, gazete haberleriyle yetinmek durumunda kalan ve bu nedenle önemsenmeyen tarihçilerin aksine kuramsal bir temele, dünya görüşüne bağlanma çabası nedeniyledir. Son dönem Osmanlı tarihçileri gözden düşmelerine, önem ve ağırlıklarını kaybetmelerine rağmen Ahmet Cevdet Paşa'nın önemi getirmeye çalıştığı yeni tarih anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak devamcısı yoktur.”²³²

Eğribel, Osmanlı geleneksel tarih anlayışı yerine yeni bir tarih anlayışının temsilcisi olan Ahmet Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldun'a ilgisinin rastlantı olmadığına dikkat çekmiştir. Batı'da yeni bir tarih anlayışının ortaya çıkmasında yeni bir bilim dalı olan sosyolojinin ayrı bir önemi olduğunu belirtmiştir. Eğribel'e göre, Osmanlı bu yönde bir sosyolojiyi, diğer bir deyişle tarih anlayışını, devlet/toplum görüşü olarak benimsememiştir. Çünkü Osmanlı, başka bir arayış içinde olduğu için Batı'daki sosyoloji anlayışıyla örtüşmemiştir. 19. yüzyıla Batı, kendi üstünlüğüne ve gücüne güvenmektedir. Belli sorunları olsa bile bunu aşacağı inancıyla sosyoloji, yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Osmanlı ise geleneksel siyaseti içinde belli sorunlarla karşılaştığı için, devlet düzeyinde yeni bir siyasi seçim ve örgütlenme içindedir. Bununla birlikte her devletin nihayetinde belli bir siyasetin yanı sıra bir dünya görüşüne de dayanması gereği bulunmaktadır. Dünya görüşü, aynı zamanda tarih anlayışına tekabül etmektedir. Bu bağlamda Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı'nın benimsediği yeni siyaseti, geleneksel devlet anlayışı temelinde bir sürekliliğe kavuşturma çabası içinde İbn-i Haldun'a ilgi göstermiştir. İbn-i Haldun, Batı sosyolojisi dışında, toplum birimi yerine “uygarlık” birimine dayalı farklı bir kaynak durumundadır. Ancak Ahmet Cevdet Paşa, bu girişimini devletin Batıcılığa seçimini doğrulayacak yeni bir dünya görüşü olarak sonuçlandıramamıştır.²³³

Ahmet Cevdet Paşa'nın çabalarının sorunlara çözüm açısından somut bir netice vermemesinin arka planında önemli gerekçeler bulunmaktadır. Eğribel'e göre, İbn-i Haldun'un döngüsel tarih anlayışına dayalı görüşünün Osmanlı'da yeni bir sosyoloji yaklaşımına dönüşmemesinin asıl nedeni, bu görüşün -Osmanlı'nın durumunu ve sorunlarını açıklasa da- anlamlı bir çıkış içermemesidir. “İbn-i Haldun'a göre toplum canlı bir organizma gibi doğmakta, büyümekte, gelişmekte ve ölmektedir. Sürekli bir

---

²³² A.g.m., s. 43.

²³³ A.g.m., s. 44.

ilerleme, gelişme ve gelecek görüşüne kapalıdır. Bu durum toplumsal ve tarihi gelişmeyi savunmaya engel olmakta ve sonuçta mevcut koşullara, sorunlara mahkum olmayı getirmektedir. Toplumun doğması, gelişmesi gibi bozulması ve ölmesi de kader haline gelmektedir. Bunun yanında açıklamanın diğer önemli zaafı toplum veya uygarlığın kendi başına çalışan ve işleyen döngüsel bir sistem olması, diğer toplum ve uygarlıkların, dış nedenlerin ihmal edilmesidir. Toplum sorunlarının canlı yapılarda görülen aksaklıkların benzeri gibi görülmesi sonuçta sorunların çözümünün de yine aynı yapıda yapılacak düzenlemelerde aranmasına neden olmuştur. XIX. yüzyıl öncesinde pek çok layihada devlet ve toplumda sorunların, aksaklık ve bozulmanın aynı anlayışa bağlı olarak eski düzenin yeniden ihya önerilerin getirilmesiyle sonuçlanması rastlantı değildir. Ahmet Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldun'a ilgisi önemlidir. Ancak bu öneri Osmanlı yönetiminde önemli bir yankı ve etki yaratmamıştır. Geçmişteki devletin sorunlarının çözümü için önerilen tavsiyeler gibi görülmüştür.”²³⁴

Türkiye’de sosyolojinin Osmanlı’nın Batıcılığa seçimine bağlı olarak ortaya çıktığı farklı başlangıçlarından biri olarak işaretlenebilecek bir diğer olay ise Auguste Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya yazdığı mektuptur. Eğribel, Comte’un, Osmanlı’ya yazmış olduğu mektubun rastlantı olmadığı kanısındadır. Mektubun yazılışı, Türkiye’de sosyolojisinin akademik düzeyde bilim olarak kurumsallaşmasını değil ama Batı sosyolojisiyle kurulan ilişkiyi belirtmesi açısından önem arz etmektedir.²³⁵

Batı’nın yükselişe geçtiği süreçte Fransa’nın, Batı içinde İngiliz önderliğine ve dünya egemenliğine karşıt yeni arayışlar içinde olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Osmanlı yenileşmesinde, Fransız Devrimi öncesinden başlayıp sonrasında da süreklilik gösterecek biçimde Fransa’ya özel bir ilgi duyulmuştur. Bu ilgi tek yönlü de değildir; devrim sonrası yeni bir düzen arayışı içinde olan Fransa’nın da Osmanlı’ya özel bir ilgisi bulunmaktadır. Eğribel, Comte’un Osmanlıya mektubunu bu ilginin somut bir örneği olarak değerlendirmiştir. “Comte Batı üstünlüğüne ve devrime inansa bile Osmanlı’dan bir öncülük beklemektedir. Batı düzeninin işleyişi ve sorunları konusunda kaygılıdır.

---

²³⁴ A.g.m., s. 47. Türk sosyolojisinde birçok açıdan öncülük vasfına haiz olan Ahmet Şuayip de, Herbert Spencer’ın “Sosyal Darwinizm” olarak nitelenen görüşlerini benimsediği için kalıcı bir etki bırakamamıştır. Aynı durum Marx’ın görüşlerini takip edenler için de geçerli olmuştur. Zira İbn-i Haldun’un tarih anlayışı gibi bu görüşler de, varoluşsal sorunlarımıza çare olmak bir yana varlık gerekçelerimizi bile ortadan kaldırmaya neden olabilecek yaklaşımlar içermektedir (A.g.m., s. 48-49).

²³⁵ EĞRİBEL, “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 60.

Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta bu kaygılarını giderecek bir beklenti içindedir.”²³⁶

Osmanlı'da sosyolojinin sonraki gelişmesi, Ahmet Cevdet Paşa'nın girişimine karşıt bir yol izlemiştir. Bu bağlamda Eğribel, aynı dönemde ortaya çıkan Ahmet Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldun ilgisiyle Comte'un mektubunun, iki ayrı temel ve başlangıca tekabül ettiği düşüncesindedir. Ancak bu iki başlangıcın neticeleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldun'a olan ilgisi, devamcılarının olmaması hasebiyle süreklilik gösterip gelişmezken Comte'un pozitivizmi, özellikle yeni açılan başta tıp ve askeri okullarda uygulama ve dünya görüşü olarak etkili olmuş, Batı sosyolojisiyle bu yönde bir ilişki kurulmuştur. Türk toplum tarihi ile (uygarlık temelli) bir ilişki kurmak yerine, Batı sosyoloji anlayışının temsiline ve aktarılmasına koşulmak önemli hale gelmiştir. Türkiye'de sosyoloji tarihi denilince genellikle bu yönde bir yöneliş ve serüven anlaşılmaktadır.²³⁷

Comte'un mektubu sonrasında da Osmanlı'da sosyolojinin kendisine özgü gelişmesi içinde Fransa'nın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Osmanlı kadrolar, kişisel ilişki kuracak kadar Fransa merkezli çeşitli pozitivist cemiyetlerle yakınlık içinde olmuştur. “...Ahmet Rıza'nın pozitivist cemiyetlerle yakınlığı bilinmektedir. Prens Sabahattin de Paris'te Demolins ve Descamp ile tanışmış, Le Play'in görüşlerinin temsilciliğini yapmıştır. Türk sosyolojisinde ayrı bir eğilimin temsilcisi görülen Abdullah Cevdet'in Le Bon'la Paris'te dost olduğu belirtilmektedir. Le Bon'un sosyal psikolojiyle ilgili çalışmalarının çevirisini üstlenmiştir. Ahmet Rıza Fransa'da çıkardığı Meşveret gazetesinde, Prens Sabahattin Terakki dergisinde bağlı oldukları sosyoloji anlayışına uygun yayınlar yapmışlardır. Rıza Tevfik Maarif Mecmuasında Spencer sosyolojisi üzerine çeşitli yazılar yayınlamıştır. Yine çeşitli dergiler ve yazılar aracılığı ile Durkheim sosyolojisi de ayrı bir ilgi görmüştür. Ziya Gökalp, artık tanıtmanın ötesinde Durkheim savunucusudur. Batı sosyoloji tartışmaları Fransa aracılığıyla aktarılmış, tanıtılmış,

---

²³⁶ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte'un Mektubu”, s. 51. Comte'un Osmanlı'ya yazdığı ve destek beklediği mektuba cevap verilmemiştir. Çünkü Osmanlı'da yönetimin kaygısı, “yeni toplum” değil, “yeni siyaset/devlet” anlayışı olduğu için ve bunun dayanağını toplumlar arası ilişkilerde aradığı için Comte'un yeni toplum görüşü ilgi görmemiştir. Ama yeni açılan okullarda “pozitivizm”, Batıcı kadroları eski kadrolardan ayıran “bilim yöntemi” olarak yüceltilmiştir. (A.g.m., s. 52.)

²³⁷ A.g.m., s. 50-51.

Türkiye’de belli başlı sosyoloji akımları (Le Play, Spencer, Durkheim) bu yolla oluşmuştur.”²³⁸

Batı sosyolojisiyle ilişki kurmanın neticesi olarak Türk sosyolojisinin resmi düzeyde olmayan kurumsallaşmasında geleneksel kurumların dışında bir araya gelen aydınların oluşturdukları birlikler, dernekler, cemiyetler, dergiler oldukça etkili olmuştur. Eğribel, bilhassa II. Meşrutiyet ile birlikte ivme kazanan bu girişimleri de, ilk kurumsallaşma biçimleri olarak görmek gerektiğini vurgulamıştır.²³⁹ Zira II. Meşrutiyet döneminde Türk sosyolojisinde büyük bir canlılık, dinamizm bulunmaktadır. Devletin sorunlarına çözüm arayışıyla toplum ideolojisini birlikte oluşturma çabası, bu canlılık ve dinamizmin kaynağını oluşturmuştur.²⁴⁰

Türkiye’de sosyolojinin üniversite öncesi diğer siyasi, edebi, bilim, toplum örgütlenmeleri, devletin yaptığı seçime paralel olarak Batı ile yakından ilişkilidir. Yenileşme dönemi aydınları/devlet kadroları ilgi duydukları konularda Batı’da sosyoloji ve tarih anlayışı açısından öne çıkmış kişilerle özel ilişki kuracak kadar yakındırlar. Yeni açılan Batı tarzı okullar da, yeni kadroların yetiştirilmesinin yanı sıra, devletten bağımsız yeni dünya görüşü ve örgütlenmelerin dayanağını oluşturmuştur. Batılılaşma seçimi içinde belli bir konuma gelmek veya devlete bağlı görevler elde etmek için okul arkadaşlığı, dostluklar, tanışıklıklar temelinde gerçekleşen topluluklar önemli olmuştur. İlk örgütlenmelerin kaynağı ile dünya görüşü arasında birliktelik önce bu düzeydedir. Giderek iktidarla ilişkili veya muhalif birbirine karşıt, çeşitli takımlar belirmiştir. Batı’da da yeni bilim ve sosyoloji anlayışının tartışmalı olduğu bir dönemde kurumsallaşma, daha çok dernekler, cemiyetler, yayınlar ve kişisel ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle Osmanlı aydınları, kendi aralarında bir bilim/kültür çevresi oluşturmalarının yanı sıra Batı modern bilim anlayışı çerçevesinde bir bütünlük oluşturmuşlardır.²⁴¹

²³⁸ EĞRİBEL, “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 66.

²³⁹ EĞRİBEL, EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 26.

²⁴⁰ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Danış-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, 54.

²⁴¹ EĞRİBEL, Ertan; “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet-dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 60-61. Bu bağlamda Osmanlı’da dergi, gazetecilik, dernek gibi çevrelerin faaliyetlerinin yeni açılan Batı tarzı okulların, yeni siyasi-askeri kurumların hemen yanı başında olması ve Batı’da öne çıkan siyasi merkezlerde örgütlenmeleri de fotoğrafı tamamlamaktadır (A.g.m., s. 63).

II. Meşrutiyet döneminde devlet dışı, doğrudan devletle özdeşleşmeyen ancak devletin Batılılaşma seçimiyle uyumlu çeşitli vakıflar, cemiyet ve kurumlar üstlendikleri görevlerle zengin bir uygarlık birikimi oluşturmuşlardır. Ancak eskiden cari olanın aksine bu yeni oluşumlar, yönetime muhalif özellikleriyle öne çıkmıştır. Batılılaşma döneminde devlet, dünya görüşü ve siyaset düzeyinde tekeline, denetimini kaybetmiştir. “Devletin siyasetine paralel bir biçimde ortaya çıkan görüşleri, arayışları da (ajanlık dışında) reddetmemiş, bilim ve düşünce düzeyinde kendisine bir temel oluşturacağı anlayışıyla desteklemiştir. Osmanlı’da sosyolojisinin devlet-dışında ama yönetimle ilişkili ortaya çıkması, çeşitli başlangıçlara, kurumsallaşmalara sahip olması bu nedenledir.”²⁴²

Osmanlı döneminde, Muhbir, Maarif Mecmuası, Servet-i Fünun, Mülkiye, Envar-ı Ulum, Meşveret, Ulum-ı İktisadiye ve Felsefe Mecmuası, Terakki, İctihad, Yeni Felsefe, Sebilürreşat Mecmuası, Bilgi Mecmuası, Türk Yurdu gibi dergiler etrafında çeşitli insan ve toplum bilimleri alanında, edebiyattan tarihe, ilahiyattan pedagojiye çeşitli disiplinlerin işbirliği ve bütünlüğünü amaçlayan canlı bir aktarma-tartışma çabası bulunmaktadır. Türkiye’de toplum bilimlerinin özelde sosyolojinin birlikte kurumsallaşmasında dergilerin özel bir yeri vardır. Bu dergilerin Türk sosyoloji tarihi ve sosyolojinin kurumsallaşması açısından yeterince değerlendirildiğini söylemek ise güçtür.²⁴³

Batılılaşma dönemi ilmi cemiyet örgütlenmeleri ile dergicilik, birbiriyle ilişkili aynı faaliyetin iki yönü gibi değerlendirilebilir. Bu cemiyet ve dergilerin bazıları Avrupa’da varlık göstermiş, çeşitli ülkelerde yayınlanmıştır. Londra’da “Muhbir ve Hürriyet”, Paris’te yayınlanan “İttihat ve Ulum”, Cenevre’de yayınlanan “İnkılab” gibi yayınlar, kısa bir süre yayınlanmasına rağmen etkili olmuşlardır. Meşrutiyet ile birlikte hem takımlar fazlaşmış, hem de yayınlar artış göstermiştir. Bu yayınlarda, kişi veya çeşitli takımların sosyoloji ile ilişki kurmaları ve ayrışmaları, siyasi mücadelenin keskinleşmesiyle birlikte olmuştur.²⁴⁴

İttihat ve Terakki iktidarı sonrasında ise sosyoloji, artık cemiyet ve mecmua ile sınırlanmayacaktır.²⁴⁵ Bu değişiklik, Türkiye’de sosyolojinin artık devlet düzeyinde

---

²⁴² A.g.m., s. 64.

²⁴³ A.g.m., s. 62.

²⁴⁴ A.g.m., s. 65.

²⁴⁵ EĞRİBEL, EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 26.

kurumsallaşması ve resmi dünya görüşü olması anlamına gelmektedir. İttihat ve Terakki'nin devlete el koymasına kadar olan dönemde devlet, belli bir dünya görüşünü, sosyoloji/tarih anlayışını resmi dünya görüşü haline getirmiş değildir. Bu nedenle sosyoloji tartışmaları ve seçimleri, geleneksel veya yeni kurumların dışında ortaya çıkmıştır. Cemiyetler, dergiler düzeyinde canlı, dinamik bir tartışma ve örgütlenme çabası görülmüştür. Osmanlı tek bir görüşü, çıkarı mutlaklaştırmadan, devletin sorunlarının çözümüyle ilişkili, toplumca anlaşılır ve ortaklığa izin verecek görüşlerin oluşturulması çabasına destek vermiştir. Bu yönde devlet, çeşitli siyasi güç ve kesimlerin katkısına ihtiyaç duymakta ve bunlardan imparatorluğun verdiği olanaklar içinde yararlanmaktadır. Devlet, tek bir güç ve görüş ile özdeşleşmeden, çeşitli kesimlerin katkısını önemsemektedir. Bu yönde muhalefete de açıktır. Ancak bunun açmazlara, devlet işlerinin ve görüşünün başıbozukluğa dönüşmesine izin vermemiştir.²⁴⁶

İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi, yeni koşullar gereği toplum ideolojisini oluşturma görevini yüklenmesi durumunu ortaya çıkarmış, bu da Türkiye'de sosyolojinin serüveninde bir değişikliği beraberinde getirmiştir.²⁴⁷ İttihat ve Terakki ile beliren çizgi dışı gelişme, iktidar değişikliğinin aynı zamanda Osmanlı siyasetinde bir siyaset değişikliğine yol açmasıdır. Siyasi bir topluluk olarak devlete el koyma olayı, Osmanlı'da ilk defa gerçekleşmektedir. İttihat ve Terakki, kendi siyasetine bir temel hazırlama zorunluluğu içinde kalmıştır. Bu yeni siyaset değişikliğinin yeni bir açıklama ve dünya görüşü ile temellendirilmesi zorunluluğu duyulmuştur. Osmanlı geleneğinde bunun temeli olmadığı için Ziya Gökalp, yeni dünya görüşünü oluşturma görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla sosyolojinin Osmanlı'da İstanbul Üniversitesi'nde resmi olarak kurumsallaşması, İttihat ve Terakki'nin devlete el koyması ve yeni bir dünya görüşü oluşturma çabasıyla birlikte olmuştur.²⁴⁸

Türkiye'de sosyoloji, 1914 yılında devlet düzeyinde bir arayış ve muhalefet unsuru olmaktan çıkarak “akademik bir disiplin ve dünya görüşü” olarak kurumsallaşmıştır. İstanbul Üniversitesi'nde 1914'de sosyolojinin bir bilim olarak kabul edilmesi ve 1917'de *Sosyoloji Dergisi*'nin yayınlanması ile yeni siyaset/kimlik arayışı bir yönüyle sona ermiştir. Artık devlet ve dünya görüşü düzeyinde arayış, muhalefet ve tartışma değil;

²⁴⁶ EĞRİBEL, “Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 76.

²⁴⁷ EĞRİBEL, “Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet-dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler”, s. 70.

²⁴⁸ EĞRİBEL, “Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 80.

sosyolojinin bilim olarak kurumsallaşması ve doğrudan Osmanlı'nın sorun olarak gördüğü alanlarda yapılan çalışmalar öne çıkmıştır.²⁴⁹ Başka bir deyişle İttihat ve Terakki'nin muhalif siyaset alanından ayrılması, ortak konu ve sorunlara yönelmesi, sosyolojinin üniversitede bir disiplin ve ders olarak örgütlenmesiyle birlikte çalışma ve yayın biçimi de değişmiştir.²⁵⁰ Ancak üniversite dışında yine belirli dernekler, dergiler aracılığıyla Türkiye'de farklı sosyoloji anlayışları kurumsallaşma çabasını sürdürmüştür. Eğribel'e göre, sosyolojinin kurumsallaşmasında üniversite dışında bu çabalar göz ardı edildiğinde sosyoloji tarihi ve literatürünün değerlendirmesi eksik kalacaktır.²⁵¹

Kısacası, Batı'da ve Türkiye'de sosyoloji başlangıçta geleneksel dünya görüşü ve resmi kurumlar dışında gelişmiş, daha sonra devlet düzeyinde benimsenerek bir bilim olarak, 20. yüzyılın başında üniversitede yer almıştır. Batı'da da sosyolojinin öncüleri olarak adlandırılan Saint Simon, Comte, Marx gibi düşünürler, görüşlerini üniversite dışında geliştirmişlerdir. Türkiye'de sosyoloji denilince aklımıza ilk gelen ve birbirlerine karşıt görüşleriyle tanınan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp de görüşlerini üniversite dışında, cemiyet, dernek, dergi, siyasi parti gibi çeşitli kurumsal örgütlenmeler içinde ve devlete muhalif tartışmalar çerçevesinde geliştirmişlerdir. Prens Sabahattin ve çoğunlukla izleyicileri bilinçli bir seçimle üniversite dışında etkinliğini geliştirmeye çalışırken, Ziya Gökalp de ancak kısa bir dönem İttihat ve Terakki'nin zorunlu bir görevlendirmesi nedeniyle üniversitede görev almış, Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında ise üniversitede görev almamıştır. Batı'da da sosyoloji, antropoloji, arkeoloji, iktisat gibi toplum bilimleri yanında biyolojiden kimyaya kadar pek çok doğa bilimi de geleneksel kurumlar veya üniversite dışında gelişmiştir.²⁵²

Eğribel'in Türk sosyolojisine dair değerlendirmelerinde sorun olarak belirlediği hususlardan biri de, sosyoloji ve eğitim-öğretim ilişkisidir. Bilhassa Batıcılışma siyasetinin devlet yönetimince resmi ideoloji olarak benimsendiği Cumhuriyet döneminde sosyoloji, resmi dünya görüşüne aracılık ederken yeni bir siyasi arayış ve tartışmanın ifadesi olmaktan çıkmıştır. Sosyoloji resmi siyasetle özdeşleşirken siyasi düzeyde etkinliği azalmıştır. Bu dönemde sosyolojinin görevi resmi dünya görüşünün aktarılması ve yaygınlaşması olarak eğitim-öğretim konusuyla sınırlanmıştır. Sosyoloji

---

²⁴⁹ A.g.m., s. 82-83.

²⁵⁰ EĞRİBEL, "Türkiye'de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine", s. 26.

²⁵¹ A.g.m., s. 26.

²⁵² EĞRİBEL, "Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet-dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler", s. 72.

varlığını sadece üniversite çatısı altına sığınarak sürdürmüştür. Eğribel'e göre, sadece derse girip çıkan ve zamanı geldiğinde yeni unvanlar alan geniş bir sosyolog hocalar kuşağı, kuşakları bu eğilimin bir ürünüdür.²⁵³

Türkiye'de sosyolojinin devlet düzeyinde resmi dünya görüşünü oluşturma, aktarma, yaygınlaştırma görevini üstlenmesiyle sosyoloji, aynı zamanda eğitim-öğretim konusu olarak öne çıkmıştır. Artık yeni bir arayış değil, mevcut seçimi doğrulamak önemli olmuştur. Bu dönemden sonra sosyolojinin amacı ve yönü, çeşitli alanlarda dilden dine, aileden iktisada, sanattan hukuka kadar bir bütünlük kazandırmak ve yapılan seçime dayanak olacak bilgileri oluşturmak, aktarmak, yaygınlaştırmaktır. "Talimat" biçiminde olmasa da, lise hocası ve ders kitabını yazan üniversite hocalarından beklenen bu yönde çalışmalar yapmalarıdır. Üniversite ve liselerde okutulan sosyoloji kitapları, ideal toplum veya ulaşılması gereken toplum anlayışı ve düzenini, işleyişini, sorunlarını tanıtmaya çabasıdır. Ancak her hoca, kendi eğilimine göre bir kitap tercümesine girişmiş, yakın zamana doğru ise telif olarak eserler yazılmaya başlanmıştır. Ancak sonuç itibarıyla sosyoloji, uzun zamandır üniversite ve liselerde yapılan derslerle sınırlı kalmaktadır. Sosyolog unvanı bile neredeyse eğitimi/eğiticiliği belirtmektedir.²⁵⁴

Türk sosyolojisi uzun bir dönem Batı sosyolojisinin aktarıcısı ve tanıtıcısı özelliğini sürdürmüştür. Bu durumda uzun zamandır Türkiye'de sosyolojinin eğitim-öğretim konusu olarak resmi düzeyde kabul görmesi de etkili olmuştur.²⁵⁵ Ancak bunu bütünüyle sıradan/tekdüze bir aktarım faaliyeti olarak nitelemek de isabetli bir yaklaşım değildir. Türk sosyologları, Batı sosyoloji öğretilerinin savunucusu olsalar bile, önemli olan sadece aktarılan bilgiler ve bilgilere dayalı bir eğitim-öğrenim faaliyeti değildir. Sosyologlarımız, toplum özelliklerimizle ilişki kurma ve topluma yön verme çabası içinde olmuşlar, bu konuda karşılaştıkları güçlükleri aşma yolunda değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Batı'dan aktarılan görüşler ve bunların uygulanması girişimi sırasında belli güçlüklerle karşılaşmıştır. Türkiye'de sosyolojinin öncüleri olarak görülen Ziya

---

²⁵³ EĞRİBEL, "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 221.

²⁵⁴ EĞRİBEL, "Türkiye'de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine", s. 29-30.

²⁵⁵ A.g.m., s. 35.

Gökalp ve Prens Sabahattin'in görüşlerinin günümüzde halen varlığını sürdürmesi de sorunlara yaklaşımları nedeniyledir.²⁵⁶

Türk sosyolojisinde dikkate değer bir diğer sorun ise, üniversitelere dışarıdan yapılan müdahaleler sonucu süreklilikler bağlamında yaşanan “kesintiler problemi”dir. Türk sosyolojisinin siyasetle ilişkisi ve farklı dönemlerde farklı görüşlerin öne çıkması nedeniyle, neredeyse her 10 yılda bir veya kimi zaman daha kısa aralıklarda çeşitli, karşıt eğilim ve dönemlerden söz edilmek zorunda kalınmıştır. Türk sosyolojisinin toplum ve tarihi ile bağlantı kuramaması, bu değişikliklerin kişi veya kurumsal düzeyde kolaylıkla yapılmasına da izin vermiştir.²⁵⁷

Eğribel'in Türk sosyoloji tarihine ve birikimine yönelik yaklaşımı eleştirel bir duruş olmakla birlikte bütünüyle de olumsuz değildir. Kendisi “mutlak kabul” ya da “mutlak inkâr” tutumlarından özenle kaçınmaya çaba göstermiştir. Zira Türk sosyolojisinde her ne kadar kurumsal düzeyde yetkin bir gelenek oluşturulamadığı kanaatinde olsa da, tecrübe ve birikim bağlamında Türk düşünce mirasını sahiplenmiştir. “Geçmişin muhasebesini yapmak adına birikimi gözden kaçırmak, mahkum etmek, reddetmek de bizim işimiz değil. Sosyolojimizin geçmişiyle hesaplaşmak bugün bizler için her zamankinden daha büyük bir önem taşıyor. Ama ‘hesaplaşma’ adına, geçmişin mirasını tamamen reddederek sosyolojiyi kendimizle başlatmak gibi bir yanılsa düşmemiz de gerekmiyor.”²⁵⁸

Eğribel, Türk sosyolojisi içinde Kemal Tahir - Baykan Sezer ile başlayan ve kendisinin de dâhil olduğu ikinci kuşak sosyologlar tarafından devam ettirilen özgün duruşu inkâr etmeden/silikleştirmeden Türk toplum düşüncesinin bütün birimi ve serüveniyle olumlu-eleştirel bir diyalog içerisinde olmuştur.²⁵⁹ Ona göre, temel sorunların tanımlanması, bu konuda getirilen açıklama ve çözüme bağlı olarak eleştiri-özeleştiri ve yeniden örgütlenme mekanizmalarının geliştirilmesi, sosyologların çalışma ortamlarının ve biçiminin iyileştirilmesi, bilimsel çalışmanın özüdür. Geçmişin eğilimlerinin, eksiklik

²⁵⁶ EĞRİBEL, “Sosyolojisinde Mümtaz Turhan’ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi”, s. 184.

²⁵⁷ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 33.

²⁵⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, S.10.

²⁵⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisinin Önündeki Engeller ve Çalışma Biçimimiz Üzerine: Kuramda ve Pratikte Özgür Birliktelik”, **Sosyoloji Yılığ 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 151.

ve zaaflarının sorgulanması, dışlanmadan sahip çıkılarak dönüştürülmesi, Türk sosyolojisinin kendisini var etmesinin ve yeniden örgütlenmesinin bir yoludur. Türk sosyologları ve eserleri konusunu geçmişe, meslektaşlarımıza ve aşılmış olana saygı biçiminde de görmemek gerekir. Konu, geçmişin ve bugünün yeniden değerlendirilmesi kadar, geleceği inşa etmek için birtakım ipuçlarının sağlanması açısından da önemlidir. Başka deyişle sosyolojinin kendi gelişmesine, kaynaklarına olan ilgisizlik, sadece geçmişin değil günümüzün ve geleceğin de karartılmasıdır.²⁶⁰

Eğribel, özel olarak İstanbul Sosyoloji Bölümü²⁶¹ genel olarak ise Türk sosyolojisindeki kurumsallaşma ve tarih yazıcılığı hususlarında, “putları yıkıp yeni bir put inşa etme” anlayışında değildir. Türk toplum düşüncesinde eleştiri-özeleştiri maalesef bunun ötesine pek çıkabilmiş değildir. Eğribel’e göre, Türk sosyolojisinde farklı görüşlerin varlığı ve bölüm içi bireysel çabalar, bir çekişme ve ayrılık nedeni değil zenginliğimizin kaynağıdır. “...Birbirimize sırt çevirmeden, omuz omuza sosyolojimizi, sosyologlarımızı kırmadan-dökmeden bir araya getirmektir. Bizim aramızdaki farklılıklar, kırılganlıklar hiçbir biçimde Türk sosyolojisinin sorunlarından büyük değildir. Eleştiri-özeleştiri, sorgulama çabası birlikte olmanın bir gereğidir. Birlikte olmamızın mümkün olmadığı kişilerle ancak bilimsel düzeyde hesaplaşırız. Eleştiri, özeleştiri ve sorgulama daha bilinçli ve örgütlü olmak içindir.”²⁶²

Eğribel, Türk sosyolojisinde aktarmacılık, tercümecilik, verili siyasete/düzene aşırı bağımlılık, müdahaleler-kesintiler, birikim eksikliği, takımcılık gibi özelliklerin Batı ile ilişkili olduğunu belirtip bunların asıl “gelenek” olarak benimsenmesinin/savunulmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır.²⁶³ Türk sosyolojisi mevzu bahis olduğunda sadece bu özelliklerin gündem edilip eleştiriye tabi tutmanın da yeterli olmadığı kanaatinde. Zira Türk sosyolojisine dair sadece olumsuz eleştiri çerçevesinde kalındığında, salt eksiklikler ve sorunlarla tanımlandığında kendi kendimizi de sınırlamış, Türk sosyolojisini de

---

²⁶⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, s. 10-11.

²⁶¹ Eğribel’in, Baykan Sezer’in bölüm başkanlığından sonra İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünde yaşanan gelişmelere, bölümün tarihsel mirasını göz ardı eden yeniden yapılanmaya ve çalışma biçimine dair sert eleştirileri söz konusudur.

²⁶² EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Önündeki Engeller ve Çalışma Biçimimiz Üzerine: Kuramda ve Pratikte Özgür Birliktelik”, s. 152.

²⁶³ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 220.

yoksullaştırmış oluruz. Eğribel'e göre, bu durumu aşip Türk sosyolojisinin özgün yönlerinden, birikim ve zenginliğinden de söz etmek gerekmektedir.²⁶⁴

Eğribel, Türk düşünce geleneği ve mirası üzerine titiz bir kazı çalışmasında bulunurken kendisini Türk sosyolojisindeki ana tartışma konuları ve sorunlarla/açmazlarla sınırlamamıştır. Türk sosyolojisinin olanakları üzerine sürekli yeniden düşün faaliyetinde bulunarak Türk sosyolojisine zenginlik katan özellikleri de tespit etmiştir. Ona göre Türk sosyolojisinin zenginlik olarak değerlendirilebilecek belli başlı birkaç özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dünya sorunlarının çözümüne katkıda bulunma bağlamında “çağdaşlık geleneği”dir.

Türkiye, sosyolojiye üniversite düzeyinde sahip çıkan ilk ülkelerden biridir. İstanbul üniversitesi sosyoloji bölümü, Batı'da ikinci, Doğu'da ise ilk kurulan sosyoloji kürsüsüdür. Bu devletin yeni siyaseti ve dünya görüşünü oluşturmak için üstlendiği rolü, sosyolojiye verdiği görevi belirtmesi açısından da önemlidir. Modernleşme, çağdaşlaşma Türk sosyolojisinin en önemli konusudur. Eğribel'e göre, çağdaşlaşmadan anlaşılması gereken, geleneksel düzen ve dünya görüşü dışında evrensel düzeyde toplumlar arası ilişkilere katkıda bulunmaktır. Modernleşme, Batı'da da sosyolojinin temel özelliğidir. Ancak bunu Batı ile (Batıcılışmayla) sınırlamaya kimsenin hakkı yoktur. Türk modernleşmesiyle Batı modernleşmesi farklı sorunlara çözüm aramasına karşılık aynı dönemde başlamış ve birbiriyle ilişkili bir süreç içinde gelişmiştir. Ancak bu ortaklıklar yanı sıra farklılıkların da temeli durumundadır. Esas tartışmanın kaynağı burasıdır. “Türkiye’de modernleşmeden, çağdaşlaşmadan anlaşılan Batıcılışmadan başka bir şey değildir. Bu ele alınan konular yanında sorunlara getirilen çözümleri de belirlemektedir. Batı-merkezcilik, aktarmacılık başta olmak üzere Türk sosyolojisinin olumsuz olarak tanımlanan özellikleri ve belli başlı eğilimlerinin sınırlılıkları da buradan kaynaklanmaktadır. Modernleşme Batı’ya eklemlenmek anlamı taşımaktadır. Küreselleşme denildiğinde de Batı-merkezcilik değişmemektedir. Günümüzde gündeme gelen ‘Batı-dışı modernleşme’ anlayışı temelde aynı bakış açısının yeniden üretimidir. Bunun ‘yerlilik’ ile ilgisi yoktur. Batı dünya egemenlik düzenine ‘yerli’ özelliklerimizi eklemlendiğinde de değişen bir şey olmamaktadır. Türkiye’de sorunların açıklanması ve

---

²⁶⁴ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisinin Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Türk Sosyolojisi Geleneği ve Mirasımız Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 2: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3-4.

çözümüyle çağdaşlaşma arasında kurulan bağlantı Batı-merkezci bir bakış açısı tarafından belirlenmektedir. Ancak bunu düz bir süreç olarak almamak gerekir.”²⁶⁵ Eğribel’in kastettiği çağdaşlık geleneği, ne modernist Batıcılık akımıyla ne de küre-yerel düzenekte ivme kazanan “Batı-dışı modernleşme” ya da “hayali modernleşme” iddialarıyla örtüşmemektedir.

Eğribel’e göre, Türkiye’de Batı yayılmacılığının getirdiği sorunlarla ilişkili yandaş bir Türkçülük, İslamcılık, sosyalizm, liberalizm savunucusu bir sosyoloji yapmak mümkünken, diğer yandan buna karşıt bir biçimde Batı yayılmacılığına karşı duran Doğu halklarının sözcülüğünü üstlenen bir sosyoloji de yapmak mümkün olmuştur. Batı’nın kendi sorunlarını evrenselleştirerek çözmeye imkânının olmaması, Türkiye’ye sosyolojiye katkı yapma, öncü olma imkânı vermektedir. Bu günümüzde daha da önemli hale gelmiştir. Batı’nın mevcut dünya egemenliğinden vazgeçmeden sorunlarını çözmekten vazgeçmesi, sosyolojinin bilim kimliğini tartışmalı hale getirirken; Türk sosyolojisi, kendi toplum sorunları yanında dünya sorunları karşısında da öneride bulunma çabası içindedir. Batıcı bir sosyoloji anlayışını değil ama sosyolojinin bilim kimliğini savunmak, dünya sorunları karşısında çağdaş, evrensel bir sosyoloji anlayışını gündeme getirmek, Türk sosyolojisinin bir özelliği haline gelmiştir. Bu, Türk sosyolojisinin bir zenginliğidir. Günümüzde Batı’nın sosyolojiden vazgeçtiği veya Batı sosyoloji açıklamalarının kutsal/mutlak bir bakış açısıyla belirlendiği bir ortamda Türkiye, sosyolojinin bilim kimliğine sahip çıktığı için çağdaşlığın öncüsü haline gelmiştir.²⁶⁶

Türk sosyolojisi geleneğinin en önemli özelliklerinden bir diğeri de, disiplinler arası bir karakter taşımasıdır. Eğribel, bunu Türk sosyolojisinin herhangi bir özelliği olarak değil “yöntem özelliği” olarak görmüştür. Sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkışında zaten böyle bir eğilim mevcuttur. Sosyolojinin bilim kimliği, diğer toplum bilimleri açısından da önemlidir. Sosyoloji, daha başlangıçta diğer disiplinlerle ilişki içinde olmuştur.²⁶⁷

Türkiye’de sosyolojinin tek yönlü bir uzmanlaşma yerine dünya görüşü çerçevesinde disiplinler arası bir karakter kazanmasının Osmanlı yönetim/siyaset anlayışından gelen bir yönü vardır. Osmanlı’da, siyaset/çözüm anlayışı gereği olarak

---

²⁶⁵ A.g.m., s. 5.

²⁶⁶ A.g.m., s. 5-6.

²⁶⁷ A.g.m., s. 6.

dünya görüşü, bir bütünlük ve süreklilik taşımaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı devletinin bütün zaaflarına karşılık yönetime aday kadrolar da bu yönde bir bütünlük anlayışı içindedir. Bu durum, sosyolojiye olan ilginin de nedenidir. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki mensubu olarak yeni dünya görüşünü sosyoloji anlayışı biçiminde gündeme getirmiştir. Sosyoloji, burada yöntem/dünya görüşü olarak mevcuttur. İttihat ve Terakki, devlete el koyduğunda geleneksel dünya görüşü dışında yeni bir dünya görüşü geliştirmek ihtiyacı duymuş; sosyoloji, bu yeni dünya görüşünün oluşturulması ve aktarımında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan sosyoloji, toplum bilimleri arasında ortaklık ve işbirliğini sağlayan bilim disiplini konumundadır.²⁶⁸

Türkiye’de sosyolojinin temsil ettiği disiplinler arası yaklaşımın değeri, diğer disiplinlerin getirdikleri bilgilerden yararlanmanın ötesindedir. Sosyoloji disiplinler arasında ilişki ve bütünlüğü sağlama açısından ayrı bir rol üstlenmiştir ancak bu sosyolojinin “disiplinler-üstü” olduğu anlamına gelmemektedir. Toplum bilimlerinin kendi içine kapanma ve varlığını koruma çabası, bilimde aşırı uzmanlaşmaların da yolunu açmıştır. Teknik düzeyde aşırı kapsayıcılık çabası kadar içe kapanma çabası da, toplum bilimlerinin karşılıklı katkı yapma ve sorunlar etrafında işbirliği yapma imkânlarının yolunu tıkamıştır. Türkiye’de sosyoloji, disiplinler arası işbirliği ve dayanışmaya genel bilim anlayışının, dünya görüşünün bir gereği olarak bakmaktadır.²⁶⁹

Türk sosyoloji geleneğinin disiplinler arası bir yöntem geliştirmesinin yanı sıra bununla ilişkili diğer bir özelliği ise tarih ile kurduğu ilişkidir. Türk sosyolojisinin özgünlüğü veya sorunları bağlamında günümüzdeki sınırlılığı da buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü sosyolojinin tarih ile kurduğu ilişki herhangi bir ilişki değildir. Türkiye’de sosyoloji, Batı içi çekişmeler içinde varlık belirtmiş; Türk toplum ve tarihine Batı içi çekişmeler çerçevesinde eklenilerek sınırlı bir biçimde yaklaşmıştır. Ancak potansiyel olarak Türk toplum ve tarihi, sadece Türkiye’nin sorunlarının ötesinde dünya sorunlarının açıklanmasına katkı sağlayacak zenginliktedir. Eğribel’in Türk sosyolojisinden söz ederken sosyoloji ile tarih arasındaki ilişkiyi ısrarla vurgulamasının nedeni budur. O, Türk sosyolojisinin eksikliklerini, sorunlarını, açmazlarını kendi toplum ve tarihinden istifade ederek ve onunla bütünleşerek aşabileceği inancındadır.²⁷⁰

---

²⁶⁸ A.g.m., s. 7.

²⁶⁹ A.g.m., s. 8.

²⁷⁰ A.g.m., s. 9.

Türk toplum tarihinin zenginliği Doğu-Batı çatışması içindeki müstesna yerinden kaynaklanmaktadır. Eğribel, Osmanlı'nın tasfiye edilmiş olmasının Osmanlı siyasi mirasına olan gerekliliğinin geçersizliği anlamına gelmediği kanaatindedir. Osmanlı, bir dünya siyasetidir. Bu siyasetin temelini Batı'ya karşı Doğu'nun her düzeyde savunuculuğu ve sözcülüğü oluşturmaktadır. Batı soygunculuğuna ve sömürüsüne karşı durmak açısından Türk toplum ve tarihi büyük bir zenginlik taşımaktadır. Başka bir ifadeyle Türk sosyolojisine zenginlik katan özelliklerden biri, "Batı sömürüsüne karşı çıkma geleneği"dir. "Bu özellik Batı'nın kendi anladığı biçimiyle bile olsa sosyalizmden vazgeçtiği, soygun ve sömürüyü mutlaklaştırdığı bir dönemde daha önemli hale gelmiştir. Türk sosyolojisinin günümüzde de sahip çıktığı Türk toplum tarihinin Batı'ya karşı Doğu savunuculuğu, koruyuculuğu özelliğidir. Toplum yapımız, Türk toplumunun sosyolojimize de temel olacak esas cevheri budur. Türk sosyolojisinin bu anlamda bütün dünya halklarına söyleyeceği sözü vardır."²⁷¹

Eğribel'e göre, özelde Türk sosyolojisine genelde Türk düşünce dünyasına zenginlik katan ve özgünlüğünü oluşturan özelliklerden bir diğeri ise sosyolojinin dilinin Türkçe olmasıdır. Ona göre, sosyolojimizin kullandığı dilin Türkçe olma geleneği, önemli gibi görünen ama çok da önemsenmeyen bir konudur. Türkiye'de sosyoloji başlangıçtan itibaren Batı etkisinde, hatta kimi zaman doğrudan aktarmalarla gelişmiş olmasına rağmen bu aktarma çabasını, yayınlarını Türkçe olarak yapmıştır. Ancak günümüzde önemsenmeyen veya Türkçe dilinin handikaplarını belirten eğilimler görülmektedir. Eğribel, bu hususta önemli bir duruma dikkat çekmiştir: Günümüzde Türkiye'de, Batı'dan aktarmalar Türkçe ile yapılırken, Türkiye'den Batı'ya aktarmalar İngilizce yapılmaktadır. Batı'dan dünya görüşünün aktarılması gereği nedeniyle tercüme anlayışı öne çıkarken, Türkiye hakkında Batı'nın ihtiyaç duyduğu konular, Batı'nın verdiği çerçeve içinde dışarıya yabancı bir dilde aktarılmaktadır.²⁷²

İngilizce yapılmayan yayınlar veya dışarıdan atıf yapılmayan yayınlar, ikinci sınıf olarak görülmektedir. Eğribel'e göre, bu toplum bilimlerinin topluma yabancılaşmasına işaret ettiği gibi konuları açısından da giderek Batı sorun ve çözümlerine göre biçimlendiğinin bir göstergesidir. Özellikle akademik mesleğin içinde toplum bilimciler, sosyologlar yüksek lisans ve doktora çalışmalarının ötesinde diğer yayınlarında da

---

²⁷¹ A.g.m., s. 9.

²⁷² A.g.m., s. 12.

yabancı bir dille, özellikle İngilizce ile yayın yapmaktadırlar. “Özellikle yeni kuşak sosyologlarda bu başat bir eğilimdir. Bundan geri kalmama çabasıyla sonradan bu işe katılanlar da vardır. Bunun sıradan gerekçesi bilimin ‘evrenselliği’ anlayışına dayanmaktadır. Bilimin evrenselliğinin İngilizce ile yapıyor olması bile kendi başına tartışma konusu olmasına rağmen bu eğilim kendisini tartışma konusu yapmamaktadır. Bunun akademik dünyada bir zorunluluk haline gelmesinde özellikle terfilerde, akademik değerlendirmelerde yabancı dilde yayın şartının getirilmesi de önemli bir rol oynamaktadır. Bunun ötesinde AB ile ilişkilerde eğitim konusunun da işbirliği adı altında Türkçeden uzaklaşmaktadır. Bu olguların doğurduğu fiili baskı ile giderek yabancı dilde yayın akademik meslek içinde bilimin gereği gibi içselleşmiş bir durumdadır.”²⁷³

Eğribel, Türk sosyolojisi deyiminden anlaşılması gerekenin, belli bir uzmanlık konusu içinde bize verilen role uygun çalışmalar yapmak olmadığını, toplum sorunları üzerinde evrensel düzeyde katkı yapmak anlamına geldiğinin altını çizmiştir. Ona göre, kendi söz söyleme hakkımızdan vazgeçerek bilimsel düzeyde katkı yapmaktan söz edilemez. Bu durum doğal olarak “yöntem” konusunu öne çıkarmaktadır. Eğribel’in yöntem anlayışı, hem Türk toplumunun çıkarlarını, hem de çıkarların en geniş düzeyde toplumlar arası ilişkiler düzeyinde ifadesini ve katkısını belirtmektedir. Türk sosyolojisi elbette toplum sorunlarının çözümünü en geniş perspektif içinde dünya sorunları temelinde aramalıdır. Eğribel’in bu tutumu, Batı kaynaklı bilgilerden “çekindiği” anlamına gelmemektedir. Elbette Batı’dan aktarma yapılacak ancak Batı’ya da kendi sözümüz iletilecektir. Burada sorun, Batı toplum sorunlarının çözümünün kendi sorunlarımızın çözümü haline getirilmesidir. Eğribel’e göre, mesele sadece İngilizce yayın yapılması da değildir. Türkçe yayınların da aynı anlayışla yapılması, farklı bir yol izlendiği anlamına gelmemektedir. Tersten ifade edilecek olursa mesele, Türkçe yayın yapmak da değildir. Kendi sözümüzü söylemedikten sonra İngilizce veya Türkçe söylenmesi anlam ifade etmemektedir. Önemli olan dünya sorunları karşısında kendi sözümüzün olmasıdır. Eğribel’in dil konusundaki hassasiyeti de bununla bağlantılıdır. Bu hassasiyetin günümüzde yadırganarak sıradan hale gelmesi, kendi toplum ve tarihimize ne kadar yabancılaştığımızı göstermektedir.²⁷⁴

---

²⁷³ A.g.m., s. 11-12.

²⁷⁴ A.g.m., s. 12.

Eğribel'e göre, Türkçe, belli bir etnik topluluğun, sınıfın, dinin dili değil; Batı'ya karşı Doğu savunuculuğu görevlerine bağlı olarak ortaya çıkan uygarlığın ortak dilidir. Batı'ya karşı kendi çözümünü savunan cephe siyasetinin dilidir. Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan Doğu asker devletler geleneğinin kendinden önceki tarihi biçimlerini kapsadığı ve mükemmel bir örneği olduğu için cephe geleneğinin bütün mirasına da sahip çıkmıştır. Bu nedenle pek çok terim işlenerek dil mükemmel hale getirilmiştir. Türkçe'den vazgeçmek, onu arındırmak bir yerde bu toplum ve tarihi mirasımızdan vazgeçmektir. Türkçe'yi sıradan, herhangi bir dil haline getirmek de, Doğu-Batı çatışmasının birikiminden faydalanamamaktır. Türkçe'yi oluşturan geçmişin deneyimleri, mücadeleleri, sorun ve çözümleri, toplumun tarihi serüveni, gelenek ve birikimleridir. Söz konusu zenginlik, günümüze dil üzerinden aktarılmıştır. Binlerce yılda oluşan bu eleştirel pratiğin, dünya görüşüne yansımaları dil aracılığıyla olmuştur. Yabancı dilde yayın ve bir başka dilin etkisi, bu eleştirel pratikten ve deneyimden vazgeçmek anlamına gelmektedir.²⁷⁵

Kısacası Eğribel, Türk sosyolojisi geleneği, birikimi ve bunun Türk toplum ve tarihi mirasıyla ilişkisi konusunda belli özelliklerden söz etmiştir. Toplum sorunlarımızın çözümünün bilim düzeyinde gündeme getirilmesi, dünya sorunlarının çözümüne bilim düzeyinde katkıda bulunma ve çağdaşlık, dünya görüşünün bütünlüğü ve disiplinler arası olma, bütünsel bir yöntem/dünya görüşünün varlığı, Türk toplum ve tarihi ile ilişki ve Türkçe kullanımı gelenekleri Türk sosyolojisinin vazgeçilemeyecek özellikleridir. Bunlar Türk sosyolojisinin dünya sorunları önünde kendi sözünü söylemesinin, sosyolojiye katkı yapmasının da yollarıdır. Ona göre, bu özelliklerle ilişkili olarak Baykan Sezer sosyolojisi, bize geniş imkânlar sunmaktadır. Baykan Sezer sosyolojisi Türk sosyolojisi gelenek ve mirasının billurlaşmış biçimidir. Baykan Sezer sosyolojisinin özelliklerine de bu açıdan bakmak gerekir.²⁷⁶

Eğribel, Türk sosyolojisinin serüveninde Doğu-Batı çatışması teorisi olarak cisimleşen Kemal Tahir - Baykan Sezer çizgisinin ayrı bir yeri olduğunu, Türk sosyolojisinin kendi özgün kimliğini/yöntemini bulduğunu belirtmiştir. Ona göre, günümüzde Türk sosyoloji tarihi ve sorunları üzerinde durulmasına karşılık kaynakları henüz eksiksiz ve bütün yönleriyle saptanmış değildir. Bu açıdan bağlı olduğumuz Türk

---

²⁷⁵ A.g.m., s. 13.

²⁷⁶ A.g.m., s. 14.

toplum ve tarihi mirasının yer ve ağırlığı yeterince ortaya konulamamıştır. “Bizim Baykan Sezer ile birlikte Türk sosyolojisinin gerçek kimliğini bulduğunu söylememiz hocamıza karşı saygının ötesinde Türk toplumu önemli bir serüven yaşarken bu zengin deneyden yararlanması, gerekli dersleri çıkarmasıyla ilişkilidir. Baykan Sezer Batılılaşma deneyimi yanında geleneksel Osmanlı mirası ile Doğu-Batı ilişkileri temelinde bir bütünlük ve süreklilik ilişkisi kurmuştur. Türk sosyolojisinin Osmanlı mirası, deneyimleriyle ilişkisi bu anlamda ilk defa sosyolojimizde gerçek temeline oturtulmuştur. Bu aynı zamanda Türk toplum düşüncesinin bütünlüğü ile ilişki kurmaya da izin vermektedir.”²⁷⁷

Eğribel’e göre, Türk sosyolojisinde yeni bir atılımın gerçekleşmesi, bir geleneğin kendi içinde gelişmesi biçiminde değil, Baykan Sezer’in kişisel girişimi ve çabası sonucu ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlayışa mutlaka bir başlangıç aranacak ise bu, üniversite dışında bir romancı-düşünür olan Kemal Tahir ile bağlantılıdır. Baykan Sezer görüşleriyle, hem Kemal Tahir’i etkilemiş, hem de Baykan Sezer ile Kemal Tahir düşüncesi sosyoloji disiplini içinde etkili olmuştur.²⁷⁸

Türk sosyolojisi Kemal Tahir düşüncesiyle yeni bir döneme girmiştir. Kemal Tahir, Türkiye’nin sorunlarının çözümünün ancak Türk halkı tarafından gerçekleştirilebileceği gerçeğini öğretmiştir. Kemal Tahir, Türk sosyolojisi önünde iki yönlü olarak etkilidir: Birincisi, Türkiye’nin özel koşulları ve sorunları üzerinde bilinçlenmememizi, kendi sorunlarımıza eğilmemizi sağlamıştır. İkincisi, kişisel ilişkiler düzeyinde, sosyologlarımız ile kurduğu ilişkilerle Türk sosyolojisi üzerinde etkili olmuştur. Kemal Tahir’in sosyolojiye ilgisi tek yönlü değildir, sosyologlarımız da Kemal Tahir’in ilgisine karşılık vermişlerdir.²⁷⁹

Eğribel’e göre, Türk sosyoloji tarihinde Baykan Sezer sosyolojisi, ana akım konumundadır. Baykan Sezer sosyolojisine kıyasla bütün diğer akımlar, -egemen anlayışı temsil etse de- tali akımlardır. Bugün artık Doğu-Batı çatışması, Türk sosyolojisinin temel konularından biri olarak görülmesinin yanı sıra “yerli sosyoloji”den de söz edilmektedir. Söz konusu yerlilik, dünya sorunlarının çözümü yönünde Türk

---

²⁷⁷ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 35.

²⁷⁸ A.g.m., s. 33-34.

²⁷⁹ SEZER, EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, s. 11.

sosyolojisinin söz sahibi olması anlamındadır.²⁸⁰ Baykan Sezer, Türk toplum ve tarihi ile dünya tarihi arasında Doğu-Batı çatışması içinde ilişki kurarak hem günümüzle, hem de gelecekle ilgili yeni bir perspektif ortaya koymuştur. Baykan Sezer, sosyologdur ancak sosyoloji biliminin Batı'nın sorunlarının çözümü yönünde kazanmış olduğu eğilim ve biçime eleştiriler getirerek, Batı sosyolojisinin Doğu'yu kapsamadığı, sorunları üzerinde etkili olmadığını bildirmiştir.²⁸¹

Eğribel, Baykan Sezer ile Türk sosyolojisinin arayış döneminin tamamladığını, Türk ve dünya tarihi ile ilişki kurulduğunu ifade etmiştir. “Sosyolojimiz artık kendi kimliğini bulmuştur. Bu çok önemli bir gelişmedir. Ancak sosyolojinin görevi sadece toplumumuzla, toplum kimliğimizle özdeşleşmek değildir. Aynı zamanda getirdiği toplum tanımına bağlı olarak günümüz sorunlarının açıklanması, sorunlarla ilgili çözüm önerileri de önemlidir.”²⁸² Baykan Sezer, sosyoloji anlayışının bir gereği olarak, Türk toplum düşüncesinin sadece Batıcılışma dönemi serüvenini değil öncesini de kapsayacak genel bir teorik çerçeve ortaya koymuştur. Baykan Sezer'in, toplum ve tarih anlayışını genel bir dünya görüşüyle bütünleştiren bu yaklaşımı sayesinde Türk toplum tarihiyle Türk toplum düşüncesi arasında anlamlı bağlar kurulmuş ve Türk sosyolojisi dünya tarihini de kapsayacak bir açıklamaya kavuşmuştur.²⁸³

Eğribel, Baykan Sezer ile Türk sosyolojisinin kendi kimliğini bulduğunu ve bunun ötesinde sosyolojinin bilim kimliğine de Türkiye'den bir katkı olduğunu söylerken hocasına salt bir saygı sunumunda bulunmamaktadır. Zira Baykan Sezer sosyolojisi, Doğu-Batı çatışması görüşü sadece Türkiye'ye değil bütün dünyaya ortak bir sosyoloji geleneği oluşturma imkânı vermektedir. Baykan Sezer sosyolojisi kendine bağlı ortak bir gelenek oluşturamayan ve günümüzde artık varlığı tartışılan sosyoloji için bir şanstır. Baykan Sezer sosyolojisi ile Doğu-Batı ilişkileri içinde - tarafların farklı kimlikleri olsa bile- aynı temel olay içinde sorunlarını ifade etme ve aşma yönünde bir bütünsel/kuramsal

---

²⁸⁰ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 238.

²⁸¹ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 33-34.

²⁸² EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Dünya Düzeninde Sosyoloji ve Temsil Sorunu: Baykan Sezer Sosyolojisi ve Tarihçiliğimiz”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 5, Haziran 2014, s. 22.

²⁸³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, s. 5.

bir bakış açısına kavuşmuştur. Ancak bu şansın Türkiye’de bile değerlendirildiğini söylemek güçtür.²⁸⁴

Eğribel’e göre, Baykan Sezer, Türk sosyolojisinde yeni bir dönemin temsilcisi, hatta dikkate değer bir sıçramadır. Her yeni başlangıç/sıçrama gibi kendisinden önceki birikimi hem kapsamakta, hem de aşmaktadır. Bu bağlamda Eğribel’in Türk sosyolojisinin kurumsallaşmasının merkezi olan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümü özelinde yaptığı değerlendirmeler önem arz etmektedir: Baykan Sezer, Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken’den gelen bir çizginin son halkası olarak nitelenebilir.²⁸⁵ Şüphesiz bu üç sosyoloğumuz, aynı eğilimin bir sonucu ve toplamı değildir. Ancak dünyada ve Türkiye’de ortaya çıkan koşul ve ilişkileri, değişimleri mahir bir ustalıkla temsil ettikleri için çalışmaları ile Türk sosyolojisinin birikimini ve zirvesini temsil etmektedirler.²⁸⁶

Eğribel’e göre, “İstanbul sosyoloji ekolü” olarak nitelenemese de, Gökalp-Ülken-Sezer çizgisinin temelini ve özgünlüğünü, Türk toplum ve tarihine bağlılık, yani “yerlilik” kaygısı oluşturmaktadır. Türk sosyolojisinin “yerliliği”ni, “geleneğe bağlılığı”nı aşılamaayan bir çözümün veya düşüncenin içinde bocalamak, darlaşmak, muhafazakârlaşmak olarak anlamamak gerekir. Şüphesiz Ziya Gökalp’in yerliliği ve geleneğe bağlılığı ile Baykan Sezer’in yerlilik ve geleneğe bağlılık anlayışları birbirlerine karşıttır. Buna rağmen Türk toplum ve tarihine bağlanarak sorunlara cevap arama çabası çerçevesinde bir süreklilikten söz edilebilir.²⁸⁷

Eğribel, Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Baykan Sezer’i sosyolojimizde öncü, sözcü diğer bir deyişle “lider/önder hocalar” olarak görmüştür. “Öncülükleri başkalarına akıl vermekten, ünvanlarından, konumlarından, statülerini geliştirmek ve buna dayanma biçiminde değildir. Liderlikleri/önderlikleri kuram/düşünce üretmeleri yanında

---

²⁸⁴ EĞRİBEL, “Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği”, s. 212.

²⁸⁵ Eğribel, Türk sosyolojisi ve İstanbul sosyoloji bölümünün serüveninde Ziya Gökalp ve Baykan Sezer sosyolojisinin geçerli olduğu “iki dönem”den söz etmeyi tercih etmektedir. Hilmi Ziya Ülken’e ise bu arayı tamamlaması, sosyolojinin bilim kimliğini ve bölümün bağımsızlığının sağlaması, koruması açısından özel bir önem atfetmektedir. Ona göre, İstanbul sosyolojide Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken çizgisinin belki de en önemli yönü çeşitli toplum bilimleri ile sosyoloji ilişkisini kurmalarıdır (EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, s. 96-97).

²⁸⁶ A.g.m., s. 97.

²⁸⁷ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türk Düşüncesi 200 Yıldır Batı’ya Göre Şekillenmiştir”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 58-59.

görüşlerinin etkinliğini sağlayacak, uygulayacak, sürekliliğini sağlayacak yeni araçlar/kurumlar ve örgütlenmeler (dergi, araştırma merkezi, dernek, yayın, toplantılar, seminerler, yeni yetişen kadrolar, programlar vb.), sağlayarak gerçekleştirmişlerdir.”²⁸⁸ Buna rağmen İstanbul sosyolojide söz konusu hocaların varlıkları unutturulmaya çalışılmış veya kendilerinden sonra bölümde kendi görüşleriyle anılan bir ekolün gelişmesine izin verilmemiştir. Bölüm tarihi, her dönem müdahalelerle bir “yap-boza” dönüşmüştür.²⁸⁹ “Klasik” olarak kabul edilmelerine rağmen sosyoloji mirasları, “ölülere saygı”ya indirgenmektedir. Diğer bir deyişle kuram/görüş sahibi sosyologlar, kendi dönemlerini temsil ederek bölüm tarihinde yer almakta ama günümüz için bir “müze malzemesi” olarak görülmektedir.²⁹⁰

Eğribel, Gökalp, Ülken ve Sezer sosyolojisiyle ilgili olmanın mutlaka ona bağlılık anlamına gelmediğini ifade etmiştir.²⁹¹ Eğribel, Türk toplum ve tarih geleneğine bağlıdır ancak geleneği değişen koşullar karşısında yeniden yorumlanmaksızın olduğu gibi benimsenen bir dogma olarak asla görmemiştir. Bu durum, zaten düşünme eyleminin kendisine ve tarihselliğe aykırıdır. “İstanbul Sosyoloji Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Baykan Sezer geleneğinin bir devamıdır” derken de Türk sosyolojisinde son sözün söylendiğini ve artık o sözleri tekrarlamaktan başka bir seçenek olmadığını kastetmemiştir. Geleneğin yaşayan niteliğine, canlılık ve dinamizmine dikkat çekmeyi amaçlamıştır.²⁹²

Eğribel’in Türk sosyolojisi incelemelerinde ele aldığı önemli hususlardan biri de “dönemlendirme” meselesidir. Dönemlendirme sorunu, doğrudan Türk sosyolojisi tarih yazımına dair değerlendirmeleri de içermektedir. Eğribel’in Türk sosyolojisini dönemlendirirken izlediği yöneteme geçmeden önce tarih yazıcılığına yönelik görüşlerini paylaşmak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Türkiye’de sosyoloji tarihi, Türk sosyologları ve eserleri gibi Türk sosyolojisinin birikimini ortaya koymaya çalışan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Türk toplum ve tarihinin belli başlı konuları, çeşitli eğilimleri ortaya konmak istenmektedir. Eğribel’e göre, bu çalışmaların en büyük

---

²⁸⁸ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, s. 103.

²⁸⁹ A.g.m., s. 92.

²⁹⁰ A.g.m., s. 95.

²⁹¹ A.g.m., s. 95.

²⁹² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türk Düşüncesi 200 Yıldır Batı’ya Göre Şekillenmiştir”, s. 60.

eksikliği, sorunları tanımlama ve belli bir bütünlük oluşturmada karşılaştığı güçlüklerdir. Bu nedenle Türkiye’de mevcut sosyoloji birikimi, belli sosyologlar ve eserlerin tanıtımı ve kronolojisi biçiminde gündeme getirilmektedir.²⁹³

Eğribel, Türk sosyologlarını, doğum-ölüm tarihleri kronolojisine dayanarak deyim yerindeyse bir “resmigeçit mantığıyla” sergilemeyi, Türkiye’de sosyolojinin mirasına ilişkin sonuçlar çıkarmak için anlamlı bir yol olarak görmemektedir.²⁹⁴ Son dönemde yayımlanan kronolojiye bağlı döküm çalışmaları, “ansiklopedik” bir birikimi/toplamı temsil etmekten öteye geçememektedir. Bu çalışmalarda bütünsel bir çerçeve ve yöntem birliği/kaygısı söz konusu olmaksızın “yığınsal” bir biçimde Türk sosyolojisinin ve toplum düşüncesinin bütün birikimi ve konuları kapsamak istenmektedir.²⁹⁵ Eğribel’in bu tarz çalışmalara eleştirel yaklaşımı küçümseme/horlama maksatlı değil; sınırlı işlevselliklerine dikkat çekip aşma çabasıdır.

Eğribel’in Türk sosyolojisi tarih yazımına dair önemsedığı isimler de bulunmaktadır. Bu isimlerden biri, Lütfi Erişçi’dir. Erişçi’nin “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası”²⁹⁶ adlı çalışması, Türk sosyolojisi tarihçesine dair bazı yönleriyle hâlâ aşılamayan ilk çalışmalardan biridir. Eğribel de, Türk sosyolojisine dair incelemelerinin bazılarında bu çalışmadan yararlanmış ve Erişçi’nin Türk sosyoloji tarihi yazımında öncü bir sima olduğunu bildirmiştir.²⁹⁷

Eğribel, Lütfi Erişçi’den sonra Türk sosyoloji tarihiyle ilgili çalışmaları yok saymamakla birlikte, bilhassa yöntem/bakış açısı bağlamında önemli bir kırılma noktası olarak Baykan Sezer’i işaret etmiştir. Ona göre, Baykan Sezer’i yine Türk sosyoloji tarihi yazıcılığı/yazımı açısından ayrı bir yere koymak gerekmektedir. Baykan Sezer kendisine ait bir yöntemi/kuramı olan ender sosyologlardan biridir. Batı sosyoloji tarihi ve Türk sosyoloji tarihini de yöntem tartışmaları açısından ele alarak kendisine özgü bir konum elde etmiştir. Başka bir ifadeyle, Baykan Sezer’in önemi, konuyu sadece Türk sosyoloji

---

²⁹³ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’nin Toplumsal Yapı Çalışmalarına Giriş- I”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 295.

²⁹⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, s. 10.

²⁹⁵ A.g.m., s. 5.

²⁹⁶ ERİŞÇİ, Lütfi; “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası“, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, İstanbul, 1941. Erişçi’nin çalışmasında Türk sosyolojisinin tarihçesi hâliyle yayınlandığı yıl olan 1941 yılına kadar olan serüveni içermektedir.

²⁹⁷ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 16-17.

tarihi ile sınırlı tutmayıp sosyolojinin her alanında yaptığı çalışmalarla yöntem sorunu çerçevesinde bir bütünlük sağlamasıdır. Böylece Türk sosyoloji tarihini ve özelliklerini dünya sosyoloji tarihi ile ilişkili bir sorun olarak genişletmesidir. Bu sayede artık Türk sosyoloji tarihi çalışmalarının, yerel bir bilgi konusu olmaktan çıkıp kendi özellik ve sorunları yanında Batı sosyolojisi tartışmasına da dönüşmesi mümkün olmuştur.²⁹⁸

Baykan Sezer'in Türk sosyolojisi tarih yazıcılığı yöntemine yönelik yaptıkları katkılar bağlamında pek çok çalışmasından söz edilebilir. "Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları kitabına baktığımızda çalışmanın Batı sosyoloji kuramları ve kavramlarının tartışması olduğunu görürüz. Aynı özelliği bir başka kitabı olan Sosyolojinin Ana Başlıkları kitabında da görürüz. Batı sosyolojisinin ortaya çıkışını, diğer toplum bilimleriyle ilişkisini, belli başlı konu ve kavramlarını tartıştıktan sonra 'Sosyoloji Önünde Doğu' bölümünde Türkiye'de sosyoloji ve başlıca konularını tartışır. Sosyolojide Yöntem Tartışmaları kitabı bu tartışmayı daha da ileri düzeye götürür. Baykan Sezer'in bu yönde kitapları yanında 'Türk Sosyologları ve Eserleri 1' adlı uzun çalışması konunun gerektirdiği zahmetli işçilik yanında, bakış açısı bakımından da Türkiye'de sosyoloji tarihi yazımı/yazıcılığı açısından örnek alınması gereken bir metin olarak tüm sosyologlarımızın yararlanabileceği önemdedir."²⁹⁹

Eğribel, Baykan Sezer'in çabası sonrasında Türk sosyoloji tarihi çalışmalarının nitelik ve nicelik düzeyinde artmasına rağmen, hâlâ Türk toplum tarihi yazımı sorunlarının aşıldığını düşünmemektedir. Türk sosyologları ve eserleri, Türk sosyoloji tarihi özel sayıları ve kitaplarının, yüzlerle ifade edilen sosyoloji bölümlerinde pek çok hoca tarafından ders olarak okutulmasına karşılık, konu üzerinde süreklilik ve temel sorunlar üzerinde tartışma oldukça yetersizdir. Nitelikli yazarların çalışmalarının aktarmacılık veya "köpürtme" yöntemiyle çoğaltılması dışında önemli katkıların ortaya çıkmaması kendi başına bir sorundur. Bir diğer yöntem ise bütünsellik kaygısı olmadan çeşitli sosyoloji konularının toplanmasıyla oluşan "yığın" halindeki sosyoloji tarihleridir.³⁰⁰ Ancak Eğribel'e göre, Baykan Sezer'in çalışmalarının neticesi olarak bütünsel/kuramsal bir bakış açısı kazanılmasıyla Türk sosyolojisinin geçmiş birikimi ve mirasının yeniden tasnif edilmesi, kronolojik olarak dizilmesi, süreklilik ve

---

²⁹⁸ A.g.m., s. 22.

²⁹⁹ A.g.m., s. 21-22.

³⁰⁰ A.g.m., s. 22.

farklılaşmaların ortaya konması, tek tek yazarların da değerlendirilmesine yarayacak belli bir çerçeve ortaya koymak mümkündür.³⁰¹ Eğribel'in Türk sosyolojisinin çeşitli yönlerine dair yaklaşım ve çözümlemelerini de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Baykan Sezer sosyolojisinin yöntem anlayışını benimseyerek Türk sosyolojisiyle ilgili yetkin çalışmalar yapan isimlerden H. Bayram Kaçmazoğlu³⁰² ve Ufuk Özcan, Türkiye'de sosyoloji tarihi yazımı/yazıcılığı konusunda süreklilik, kapsayıcılık açısından özel bir yerdedir. Eğribel, aynı çabanın bir başka yönü olan Batı sosyoloji tarihçiliği açısından da Sezgin Kızılçelik'in çok özel bir yerde olduğunu, kitaplarını Türkçe yazması dolayısıyla Batı'da yeterince tanınmadığını ve hakkının verilmediğini ifade etmiştir. Ona göre, H. Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik, 25-30 yıldır kesintisiz sürdürdükleri çabalarıyla Türk sosyolojisinin birbirini bütünleyen birikimini temsil etmektedir.³⁰³

Eğribel, Türk sosyoloji tarihi yazımına yönelik değerlendirmelerinin yanı sıra Türk sosyoloji tarihinin dönemlendirilmesiyle ilgili de önemli analizlerde bulunmuştur. Ülkemizde sosyoloji alanındaki gelişmeleri ana hatları, ana akımları/ekolleri, başka deyişle bölünme ve ayrışmaları, iç içe geçmeleri, süreklilik ve kopuşları çerçevesinde ele alıp irdeleme çabası içinde olmuştur. Bu nedenle sosyolojimizde sistem sahibi önde gelen sosyologların yanı sıra, onların düşünceleri üzerinde etkili olan süreç ve koşulları da ele almıştır.³⁰⁴

Eğribel'in Türk sosyoloji tarihi içinde mercek altına aldığı birçok süreç ve isim bulunmaktadır. Üniversitede kurumsallaşma öncesinden başlayarak günümüzde küreselleşme etkisiyle yeni eğilimlerin belirmesine kadar çeşitli izahları mevcuttur. Ancak Türk sosyolojisinin uzun serüveni içinde olumlu anlamda ön plana çıkardığı iki ana dönem bulunmaktadır: 1908-1923 ve 1960-1980 dönemleri. Ona göre bu dönemler, Türk sosyolojisinin toplumsal ve tarihi gerçeklerimizden hareketle toplumlararası ilişkiler çerçevesinde anlamlı arayışlarına/girişimlerine tekabül etmektedir. Dolayısıyla Türk sosyoloji geleneğinin ve düşün mirasımızın önemli aşamaları olarak işaretlenmeleri

---

³⁰¹ A.g.m., s. 23.

³⁰² H. Bayram Kaçmazoğlu'nun Türk sosyoloji tarihine ilgisi ve sürekliliği bilinçli bir yönelimin yansımasıdır. Türkiye'nin son dönem tarihini de, bir tarihçi titizliği ve bütünlüğü ile ele almaktadır (A.g.m., s. 23).

³⁰³ A.g.m., s. 19. Eğribel, ayrıca Kurtuluş Kayalı ve Nilgün Çelebi'nin çalışmalarını/çabalarını da takdir etmiştir (A.g.m., s. 21).

³⁰⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Türkiye'de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği", s. 10.

mümkündür. Ancak tabii olarak bu dönemlerde öne çıkan isimler ve serdedilen görüşler birbirinden farklılık arz etmektedir. Eğribel, bu dönemlere yönelik toptan kabul ve ret anlayışından ziyade belirli isimleri, eğilimleri ve görüşleri -olumlu anlamda- önemsemeyi tercih etmiş; bunlardan mülhem olarak Türk sosyolojisine günümüzde de ışık tutacak yönleri benimsemiştir.

Eğribel'in Türk düşünce geleneğinin/toplum bilimlerinin ve bilhassa Türk sosyolojisinin ana karakterini irdelerken söz konusu dönemlendirmeleri tercih etmesi rastgele bir tutum değildir. Bu dönemler, Türkiye'de çeşitli toplum bilimlerinin birbirinin getirdiği bilgi ve kuramlardan faydalanarak açıklamalarının gelişme ve zenginlik gösterdiği dönemlerdir. Ayrıca Batı sosyolojisinde de “modern” ve “çağdaş” olarak yapılan ayrıma da bir ölçüde denk geldiği söylenebilir.³⁰⁵

Eğribel, 1908-1923 ve 1960-1980 dönemlerini, sosyolojimizde çeşitli arayışların sistematik bir biçimde düzenlenmesine, topluma yön verme çabasında ortaya çıkan zorlukları, ana konu ve sorunlar çerçevesinde önerilen değişim yönünü ele almamıza izin verdiği için önemli görmüştür. “Bu ayrımı/aşmayı kronoloji olarak değil, topluma yön verme çabası içinde öne çıkan konu ve sorunları, sorunların çözümünde önerilen çeşitli görüşleri bütünlüğü içinde ele almamıza izin verdiği için yeğliyoruz. Bu iki dönemde diğer toplum bilimleriyle ilişkili olarak sosyolojide öne çıkan başlıca konu ve sorunlar, değerlendirmeler bugün de aşılmış değildir. Günümüzde sosyolojiden vazgeçmeye kadar giden geçmişe yönelik eleştirel tutum da bu konu ve sorunlar çerçevesindedir. Bu anlamda bir bütünlük vardır.”³⁰⁶

1908-1923 ve 1960-1980 dönemleri, Türkiye'de toplum bilimlerinin birlikte gelişme gösterdiği en parlak olduğu dönem olarak nitelenebilir. Çeşitli toplum bilim dallarındaki gelişmeye rağmen sosyoloji aracılığı ile bütünlüğün kavranabileceği, yeni açıklamalar getirileceği kanısı mevcuttur. Çeşitli bilimler birbirlerinin elde ettiği bulgulardan ve geliştirdiği kuramlardan en geniş biçimde yararlanmışlardır. Toplum bilimlerin tek tek kendi başlarına etkili olmaları yerine birlikte zenginleşmeleri söz konusu olmuştur. Bu zenginlik sadece üniversite ile sınırlı değildir. Üniversite dışında aydınlar, çeşitli toplum güçleri de tartışmalara katılmış; dergiler, toplantılar, dernekler,

---

³⁰⁵ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 226-227.

³⁰⁶ A.g.m., s. 227.

konferanslar, siyasi partiler, çeşitli toplum kesitleri ve örgütlenmeleri ile tartışmalar genişlik kazanmıştır. Sorunların bilim çerçevesinde ifade edilmesi, farklı güçlerin, farklı çıkarların reddedilmeden birlikte varlığını mümkün kılmıştır. Bu dönemlerde toplum ve devletin örgütlenmesi, birliktelik arz etmiştir. Kuramsal düzeyde günümüzde de güncelliğini koruyan/aşılmayan konu ve görüşler söz konusudur.³⁰⁷ Bu dönemlerde ileri sürülen kuramların ana odak noktaları, yapılan Batıcılışma tercihinin sistematize ve kritik edilmesi, Türk tarihinin dayanak olarak seçilmesi gibi hususiyetler olmuştur.

Eğribel'e göre, Türk toplum tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri Osmanlı'nın Batıcılışması olayıdır. Bu seçimle kıyaslanabilecek aynı önemdeki tek olay, Anadolu'nun Türkleşmesidir. Her iki seçim de, Doğu-Batı ilişkileri içinde bir cephe seçimini belirtmesine rağmen birbirine karşıt iki gelişmeyi belirtmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesi olayının siyaset düzeyinde en mükemmel ifadesi olan Osmanlı'yı savunmanın mümkün olmaması yeni arayışları gündeme getirmiştir. 1908-1923 döneminde sosyolojinin ana konu ve sorunları bu çerçeve içinde biçimlenmiştir. Osmanlı'nın yıkılması sonrasında, -Türkçülük, İslamcılık, Batılılaşma olarak tezahür eden- toplumumuz ve siyasetimizin yeniden örgütlenmesinde ve tanımlanmasında sosyoloji önemli bir rol oynamıştır. Sosyolojimizin ana konu ve sorunları, bu yeni siyasi seçimimiz çerçevesinde şekillenmiştir.³⁰⁸

1908-1923 döneminde Türkiye, Batı tarafından dışlanmasına karşılık dünya siyasetinde etkinliğini sürdürmüştür. Bu dönemde Türk sosyolojisi, Türkiye'nin tarih ve dünya içindeki yerinin kendisine kazandırdığı imkânları değerlendirdiği için etkinlik ve canlılık kazanmıştır. 1908-1923 dönemin öne çıkan ve etkili olan en önemli sosyologu Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp, korumaya çalıştığı Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesinin koşulları ortadan kalktığında yeni kimliğimizin tanımlanmasında da görüşleriyle etkili olmuştur. Türkçülük, Batılılaşma, kültür/uygarlık ayrımı, devlet-toplum ilişkisi gibi konularda ileri sürdüğü görüşler, Osmanlı sonrası yaptığımız seçim çerçevesinde toplum kimliğimizi tanımlamaktadır.³⁰⁹

---

³⁰⁷ A.g.m., s. 228-229.

³⁰⁸ A.g.m., s. 231.

³⁰⁹ A.g.m., s. 229. Türk toplum ve tarihine yön veren ve Ziya Gökalp'in açıklamaya koşulduğu çözüm bekleyen bu sorunlar, günümüzde de önemini korumaktadır. Eğribel, Ziya Gökalp'in açıklamalarını tümüyle benimsememiştir. Ona göre, Gökalp'in övgüsüne koşulanlar yanında, çeşitli kişiler tarafından yöneltilen haklı eleştiriler de bulunmaktadır. Ancak Ziya Gökalp, birçok meselemizde çeşitli konuları

Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucusudur. Bu nedenle Eğribel, Türk sosyolojisinde Gökalp'in kuruculuk/öncülük vasfını teslim etmiş ancak yaklaşımlarını ve görüşlerini bütünüyle benimsemesi söz konusu olmamıştır. Eğribel, bağlı bulunduğu Kemal Tahir - Baykan Sezer düşün geleneğine bütün meselelerde sadık kalmıştır. Gökalp'i de bu çerçeveden hareketle değerlendirmiş; olumlu yönlerini takdir ederken eleştirel tutumunu da muhafaza etmiştir.

Eğribel'e göre, Türk sosyolojisinin özelliklerinden biri olan tarihe gösterilen ilgi, ilk kez Ziya Gökalp ile birlikte gündeme gelmiştir. Gökalp'in kurucusu olduğu Türk sosyolojisi, Türk toplum tarihinin en önemli dönüşümlerini izlemek, tanımak yolunda çaba sarf etmiş; Türk toplum kimliğini ortaya koyma bağlamında yeni örgütlenme ve dönüşümde yol göstermiştir. Ziya Gökalp, Osmanlı dışında dünya içinde yerimizin ve kimliğimizin belirlenmesinde geçmişte ilgi gösterilmeyen Türk tarihinin Orta Asya dönemiyle ilişki kurmuştur. Bu çabalarıyla Türkçülük görüşünün önderlerinden olmuştur. Eğribel, aynı dönemde Batı'da da Orta Asya Türklerine yönelik ilginin bulunduğu dikkat çekmiştir. Ona göre, Ziya Gökalp'in Türkçülüğe veya Türk tarihine yönelişi, Batı etkisi ve siyasi seçimi çerçevesinde olmuştur. Eğribel, aynı ilginin İslamcılık için de geçerli olduğu iddiasındadır. Ona göre, her ikisi de, Batı ile uyuşmamızı kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda, Türk sosyolojisi Batı siyasi seçimini ve açıklamalarını doğrulamak ve sorunların çözümünde değerlendirmek için Türk toplum ve tarihine yönelmiştir. Türk sosyolojisinin zaafı, dönüşümü gerçekleştirecek toplum güçlerinin sözcülüğünü yapmak yerine doğrudan verili çözümün, siyasetin sözcülüğüne koşulması olmuştur. Böylelikle sosyolojimiz, toplum güçleriyle bütünleşmede ve sözcülüğünü üstlenmede sıkıntıyla karşılaşmış, çeşitli alanlarda ortaya çıkan Batı aktarmacılığı merkezi bir hâl almıştır.³¹⁰

Eğribel, Türk sosyolojisinde Batı sosyolojisine yönelik temelde aynı olsa da iki farklı yaklaşım biçimi/yöntemin öne çıktığını bildirmiştir. Birinci yaklaşım, Türk sosyolojinde Batı sosyolojisinin evrenselliği ve geçerliliği sorgulanmadan ve bu yönde tartışmaya gerek duymadan, belirli sosyoloji ekollerinin/kalıplarının aktararak toplum sorunlarında bu kalıpların uygulanmasıdır. Bu yaklaşımda, "bilimin üstünlüğü" savıyla Türk toplumu ve sorunlarına Batı kuramlarıyla bakılması, Türk toplum ve tarihine belli

---

tartışmaya açan ilk düşünürlerimizden birisidir (EĞRİBEL, "Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet-dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler", s. 71).

³¹⁰ EĞRİBEL, "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 231-232.

bir uzaklığı sağladığı için sosyoloji, uzmanca bir çaba olarak tanıtılmakta, sosyoloji/bilim kimliği yüceltilmektedir. İkinci yaklaşım ise sosyolojinin yöntemini ve genel kuramlarını evrensel olarak kabul edip Türkiye’yi kendi özellikleriyle tanımlamak ve bu anlamda Türk sosyolojisinden söz etmek biçimindedir. Bu yaklaşımda Batı sosyolojisi ve toplumunun farklılığından (aslında üstünlüğünden) hareketle kendi özelliklerimiz (olumsuzluklar, sorunlar) tanımlanmaktadır. Eğribel’e göre, Batı’nın da bizden beklediği bu farklılıkların tanımlanması ve bunun üzerinde denetim sağlamaktır. Bu yüzden Batı-dışı toplumların farklılığı temelinde özellikleri de, Batı kuramlarından öğrenilmektedir. Böylelikle Türk sosyoloji tarihi, Batı sosyoloji tarihinin bir uzantısı ve “yerel bir şubesi” olmaktan ileri gitmemektedir. “Özgünlük” ve “yerellik/yerlilik”ten söz edilse bile, Batı-dışı olmak, farklılığımızı belirtmenin ötesine geçmeyecektir. Batı sosyolojisinin üstünlüğü ve yönelişimiz tartışılmayacaktır. Dolayısıyla Türk sosyoloji tarihi yazımı ve literatürü, bu iki eğilimin çeşitli yönlerde gelişimiyle sınırlanmıştır. Batı sosyolojinin öncülüğü/rehberliği, her iki yaklaşımda da bulunmaktadır. Türk sosyolojisinde bu iki farklı eğilim arasında “Çin Seddi” mevcut değildir. Her ikisi de Batı kaynaklıdır, bu nedenle birbirlerine kolayca dönüşebileceklerdir.³¹¹

Eğribel’e göre Ziya Gökalp ise söz konusu iki farklı eğilimi, kendi görüşü içinde bütünleştirmeyi başarmıştır. “Kuram” sahibi bir sosyolog olduğu söylenemese de, Batı’da bağlı olduğu sosyoloji ekolünün (Durkheim’in sosyolojist ekolü) sözcülüğünü yaparak Türk toplum ve tarihine yaklaşımı tutarlıdır.³¹² Bununla birlikte Ziya Gökalp’in sosyoloji anlayışı ile Durkheim’in görüşleri arasında bağlantı kurulsa bile bu daha önceden belirlenmiş, örnekleri ortaya çıkmış, doğrulanmış kalıp bir görüşün mekanik uygulanması, benzerliği, takibi biçiminde değildir. Eğribel, bu yaklaşım yerine devletin sorunları ve çözüm arayışına bağlı bir çaba çerçevesinde Ziya Gökalp’in sosyoloji görüşlerini ele alarak değerlendirmiştir.³¹³

Ziya Gökalp, Fransız pozitivistleriyle ve sosyoloji ile 1894 yılında Diyarbakır’da bulunan Doktor Abdullah Cevdet aracılığı ile tanışmış, ilk defa 1910-11 yılında Selanik İttihat ve Terakki Mekteb-i Sultanisi’nde kendi hazırladığı program doğrultusunda sosyoloji dersleri vermiştir. 1914 yılında sosyolojinin üniversitede bir disiplin olarak

³¹¹ EĞRİBEL, “Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği”, s. 204-205.

³¹² A.g.m., s. 206.

³¹³ EĞRİBEL, “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 78.

Darülfünun programlarına dâhil edilmesi ve kurumsal hâle getirilmesine öncülük etmiştir. Daha sonra 1915'te İçtimaiyat Darülmesai'sinin kurulması ve 1917'de İçtimaiyat Mecmuası'nın çıkması girişimleriyle sosyoloji, akademik bir disiplin hüviyetine kavuşmuştur.³¹⁴

Ziya Gökalp'in sosyoloji görüşleri, başlangıçta üniversite dışında -Diyarbakır, Selanik ve İstanbul ekseninde- gerçekleşen siyasi muhalefet ve tartışmalar içinde biçimlenmiştir. Ziya Gökalp, devlete karşı muhalif bir örgütlenmeden (İttihat ve Terakki) gelmektedir. Ancak toplum sorunlarının çözümünde en önemli gücün devlet olduğu ve dünya görüşünün de resmi görüş biçiminde kurumsallaştırılması gereğinin dışına çıkmamıştır. Gökalp'e göre sorun, devlet siyasetinin toplumu kapsayıp kapsamadığıdır. Bu yönde yeni bir siyaset ve dünya görüşü geliştirmek yine devletin temel görevidir.³¹⁵

Eğribel'e göre, Ziya Gökalp'in Türk düşünce tarihi içinde önemi ve başarısı, toplumlar arası ilişkiler içinde biçimlenen yeni bir ideoloji, yeni bir düşünce geleneği kazandırmasıdır.³¹⁶ Osmalı'nın en çalkantılı döneminde Batıcılışma siyasi tercihi çerçevesinde devleti kurtarmaya/yönetmeye talip üç ana akım olan "Türkçülük, İslâmcılık ve Batıcılık" eğilimlerini "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" formülüyle sentezleyerek yeni bir toplumsal yapı modeli geliştirme çabasında olmuştur. Cumhuriyet döneminde daha farklı görüşleri savunduğu *Türkçülüğün Esasları* kitabı da aynı amaca yöneliktir. Ziya Gökalp bu kitabında, "yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık ayrımıyla/karşıtlığıyla" Türk toplum yapısını tanımlama gayretindedir. Yeni dönemin siyaseti gereği, Osmanlı ile Türkü ayırarak birbirine yabancı görmüştür. Gökalp'in Türk toplum tarihinde çeşitli dönemler arasındaki farklılıklardan söz etmesi de, Anadolu Türklüğüyle Orta Asya Türklüğü arasında Osmanlı siyaseti dışında bağlantı kurmak içindir. "Yöneten-yönetilen, Osmanlı-Türk ayrımı" ile yeni dönemde Osmanlıdan vazgeçilmesini bir açıklamaya kavuşturmaya, yeni Devlet'in kimliği ve siyaset

---

³¹⁴ EĞRİBEL, "Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte'un Mektubu", s. 39. İttihat ve Terakki Merkezi Umumi üyesi ve ideoloğu olan Ziya Gökalp, İstanbul sosyolojinin kuruculuğuyla birlikte Darülfünun'un yeniden yapılanmasında etkili olmuştur. Sosyoloji yanında edebiyat, tarih, ilahiyat, siyaset, hukuk, coğrafya gibi bölümlerinin yanında, fakülte dışında müzik gibi çeşitli disiplinlerin yeniden yapılanması, kurumsallaşması, çalışma alanlarının belirlenmesinde kuramsal/dünya görüşü düzeyinde bir bütünlük amaçlanmıştır. Bu yönde II. Meşrutiyet sonrası çeşitli dergilerde yapılan çalışma ve tartışmalarla belli bir birikim de bulunmaktadır (EĞRİBEL, "Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması", s. 83).

³¹⁵ A.g.m., s. 78.

³¹⁶ A.g.m., s. 80.

değişikliğini bu ayrım/karşıtlık ile temellendirilmeye çalışmıştır. Ziya Gökalp'in toplumsal yapı aracılığıyla gündeme getirdiği görüş ise kendi içine kapalı, Anadolu ile sınırlı, İslâm ülkelerinden kopuk laik bir “Türkçülük” olmuştur.³¹⁷

Eğribel, Türk sosyolojisinin 1908-1923 döneminde Ziya Gökalp'in merkezi etkisinin yanı sıra, Gökalp'in görüşleriyle karşılaştırmalı olarak Prens Sabahattin'in sosyoloji anlayışını da kritik etmiştir. Ancak Gökalp'ten farklı olarak Prens Sabahattin'e oldukça olumsuz yaklaşmıştır. Gökalp, her ne kadar devletin Batıcılışma siyasi tercihini sosyolojik olarak temellendirme amaçlı sistematize etme eğilimde olsa da, Türk toplum düşüncesi ve tarihiyle her zaman ilişkisini canlı tutmayı sürdürmüştür. Eğribel'e göre, Prens Sabahattin ise -önerdiği toplumsal yapı değişikliği bağlamında- Türk toplumunun tarihi serüveninden köklü bir kopuş eğilimde olmuştur. “Prens Sabahattin Türkiye önemli sorunlarla karşı karşıyayken bağlı olduğu Le Play okulunun aktarıcısı, tanıtıcısı olmaktan çıkamamıştır. Buna karşılık Ziya Gökalp sosyolojinin Türkiye'nin yaşadığı olaylarla bağlantısını kurmuştur.”³¹⁸ Eğribel'e göre, İttihat ve Terakki içindeki ayrışmada Ahmet Rıza Bey-Ziya Gökalp çizgisi, “yerli” özelliklerimizi ihmal etmeme hassasiyeti taşıırken Prens Sabahattin, Batı'nın Doğu'ya bakışının/oryantalist anlayışın savunucusu durumundadır.³¹⁹

Türk siyasetinde İttihat ve Terakki ve karşıtları biçiminde ortaya çıkan eğilim, toplum düşüncemizde iki karşıt görüşün çatışması biçimini almıştır. Prens Sabahattin'e göre Türkiye'nin sorunu siyaset veya yönetim sorunu değil “toplumsal yapı” sorunudur. Prens Sabahattin, Batılılaşmayı ilk defa siyasi bir sorun olmanın ötesinde toplumsal yapı sorunu olarak tanıtmıştır. Toplumsal yapı kavramını “kamucu toplum” ve “bireyci toplum” ayrımı ile Türk sosyolojisinde gündeme getirmiştir. Prens Sabahattin'e göre sorunlarımızın kaynağı kamucu toplum yapımızdan, toplum kimliğimizden

³¹⁷ EĞRİBEL, “Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 295-296.

³¹⁸ EĞRİBEL, “Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet-dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler”, s. 70.

³¹⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Sosyoloji ve Garbiyatçılık: Ahmet Rıza Bey ve Batı Medeniyeti”, **Sosyoloji Yılığ 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 2: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 29. Eğribel, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in sosyoloji anlayışlarını analiz ederken sadece “karşıtlık/farklılık” tespitiyle de yetinmemiştir. Ona göre, salt karşıtlık ilişkisi, meseleyi tam anlamıyla izah etmemektedir. Zira ortak yönleri vurgulanırsa farklı yönleri de daha iyi anlaşılabilir. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp, farklı sosyoloji anlayışlarının savunucusu olmalarına karşın her ikisi de Batı seçiminin kaçınılmaz bir olay olduğunu kanıtlama çabası içindedirler. Dolayısıyla her iki öncü sosyologumuzun görüşleri de, Batıcılışma seçimini doğrulamaktır. Aralarındaki ihtilaf ise İttihatçılar içindeki iktidar çekişmesi, Batı içi çekişmelerde nerede durulacağı ile Türk toplum gerçekliğiyle nasıl bir ilişki kurulacağıdır (EĞRİBEL, “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, s. 20).

kaynaklanmaktadır. Eğribel'e göre, bu durumda "bireysel girişim" ve "adem-i merkeziyetçilik" görüşleri, mevcut siyasete ve bütüncü/kamucu toplum yapımıza karşıt çözüm önerisi olarak öne çıkarılmıştır. Kamucu ve bireyci toplum yapısı kavramlarını belirleyen çerçeve, toplumlar arası ilişkiler değil coğrafyanın kendisidir. Coğrafyamızı da değiştiremeyeceğimize göre bu durumdan çıkış, ancak dışarıdan bir müdahale veya eğitim yoluylaadır. Bu nedenle Prens Sabahattin ve onun görüşünün takipçileri, coğrafya ve eğitim disiplinlerine özel bir önem vermişlerdir.³²⁰

Eğribel, Prens Sabahattin'in görüşlerini son tahlilde İngiliz yanlılığı ve Anglo-Sakson siyasetinin savunuculuğuyla eşdeğer görmüştür. "Prens Sabahattin'in savunduğu Anglo-Amerikan yanlısı siyaseti doğrudan savunmak ve yaygınlaştırmak söz konusu olmasa da sosyoloji anlayışı sürekliliğini korumuştur. I. Dünya Savaşı sonrası mütareke yıllarında Prens Sabahattin'e fahri içtimaiyat profesörlüğü unvanı verilmiş, İngilizler bölgede çıkarlarını garanti altına aldıktan sonra yapılan barışın ertesinde (Türkiye'de İngiliz mandacılığını savunmak mümkün olmadığından) Prens Sabahattin yazmayı bırakmıştır."³²¹

Türk sosyolojisinde 1908-1923 dönemine damgasını vuran Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in görüşleri, Cumhuriyet dönemi sosyoloji serüveninde de güçlü bir şekilde yansımaları bulmuştur. Cumhuriyet Türkiye'si'nin kuruluşu ile II. Dünya Savaşının sona ermesi arasındaki süreçte Prens Sabahattin'in görüşleri etkisini yitirmiş görünürken Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi yeni devletin kuruluşunda merkezi bir isim olmayı sürdürmüştür. "Türkçülük, laiklik, kültür ve uygarlık, kültür değişimleri" gibi konularda Ziya Gökalp'in getirdiği çerçeve değişmemiş, değişen bazı açıklamalar olmaktan öteye gitmemiştir.³²² Diğer bir deyişle Osmanlı'nın yıkılması ve Ziya Gökalp sosyolojisinin tek/egemen sosyoloji olmasıyla arayış dönemi son bulmuştur. Uzun bir dönem sosyolojide açıklamalar, Ziya Gökalp sosyolojisinin yeni yorumları veya karşıtı

³²⁰ EĞRİBEL, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş", s. 296.

³²¹ EĞRİBEL, "Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine ", s. 24. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in öncülüğünü yaptığı iki farklı toplumsal yapı anlayışına yönelik detaylı bilgilendirmeler için bkz: EĞRİBEL, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş", s. 292-337.

³²² EĞRİBEL, "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 230-231.

olmaktan ileri gitmemiştir. Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu toplum ve tarih görüşü aşılmamıştır. Yeni açıklamalarla savunulmaya devam etmiştir.³²³

Ziya Gökalp, yeni Türkiye devletinin kuruluşu sonrasında da resmi dünya görüşünün temsilciliğini üstlenmiştir.³²⁴ Osmanlı sonrası devlet düzeyinde yeni siyasi seçimin toplum düzeyinde “devrimler” ile tamamlanması, eski değerler yerine yeni değerler sisteminin getirilmesi, “Osmanlı-Türk, devlet-toplum, kültür-uygarlık ayrımı” görüşü tarafından belirlenmiştir. Osmanlıyı savunmak mümkün görülmediği için Ziya Gökalp'e övgü ve bağlılık uzun süre devam etmiştir.³²⁵

Ziya Gökalp sosyolojisi, II. Dünya Savaşı'na kadar devlet tarafından da benimsenen geçerli tek sosyoloji anlayışı olarak kurumsallaşmıştır. Artık öne çıkan “kültür ve uygarlık” ayrımının ötesinde “halka doğru” kuramı olmuştur. Devletin yaptığı siyasi seçim ile sosyoloji anlayışı birbiriyle ilişkili olarak ortaya çıktığı için sosyologlar, “devlet memuru” olarak devletin yaptığı bu seçimi doğrulama çabası içine girmişlerdir. Türkiye’de sosyolojinin uzun dönem “yurttaşlık bilgisi” olarak görülmesi ile üniversite dışına çıkmayan toplum ve tarihten kopuk uzmanca bir bakış açısı/meslek olarak görülmesi arasında bu açıdan bir çelişki görülmemiştir.³²⁶ Yeni Türkiye Devletinin temel seçimini yaptığı ve Ziya Gökalp'in görüşlerinin etkili olduğu bu dönemde, sosyolojiden yeni bir öneri getirmesi beklenmemiş; hukukçular, yeni siyasetin ve kurumların savunulmasında öne çıkmışlardır.³²⁷

1924 sonrasında Ziya Gökalp sosyolojisi, yeni dönemin koşullarına uygun geldiği için “Türkçülük” resmi görüş olarak tanınmıştır. Osmanlı'nın tasfiye edildiği yeni dönemde Türkiye kendi içine kapalı, Batı modeli ile uyumlu Doğulu bir toplum örneği olarak gösterilirken bu yöndeki açıklamalar yine Ziya Gökalp tarafından temellendirilmiştir. Ziya Gökalp birbirine karşıt “İmparatorluk dönemi ideolojisi”

---

³²³ A.g.m., s. 233.

³²⁴ Eğribel'e göre, Ziya Gökalp'in devletin resmi görüşlerinin sistematik hale getirilmesinde belirgin bir rolü olsa da, bu durum devletin siyasi tercihini ve ana yönelimini sosyologların belirlediği anlamına gelmemektedir. Aynı durum Prens Sabahattin ve daha sonraki kuşak sosyologlar içinde geçerlidir. Bilimsel bir görünüm içinde sosyolojinin siyaset ile kurduğu ilişki, devletin siyasetinin tanıtılmasına aracı olmakla, uygulamaların geçerliliğini-geçersizliğini savunmakla sınırlı kalmıştır (EĞRİBEL, “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, s. 28-29).

³²⁵ EĞRİBEL, “Sosyolojisinde Mümtaz Turhan'ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi”, s. 186.

³²⁶ EĞRİBEL, “Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, s. 83.

³²⁷ EĞRİBEL, “Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 296.

(Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak) ile “Cumhuriyet döneminin ideolojisi”nin (Türkçülüğün Esasları) kurucusudur. Bu açıdan Ziya Gökalp’in çabası gerçekleşen değişimin açıklanmasıdır. İzleyicileri de, yapılan siyasi seçim yanında bu seçimin dayanağı olan kadroların savunulmasıyla kendilerini sınırlamışlardır. Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki’nin, Osmanlı sonrası yeni dönemde de Kemalizm’in savunuculuğunu yapmışlardır. Buna karşın imparatorluk siyasetinden vazgeçildiği ve sosyolojide arayış döneminin bittiği yeni dönemde Prens Sabahattin’in izleyicileri ise, Batılı kurumların işleyişinin tanıtılması görevini üstlenmişlerdir.³²⁸

Türk sosyoloji tarihinde ikinci önemli evre olan 1960-1980 dönemine geçmeden önce II. Dünya Savaşı ile 1960 arasındaki sosyoloji yaklaşımlarına da değinmek isabetli olacaktır. II. Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasında geleneksel güçler olan Kıta Avrupası devletleri arka plana düşerken Amerika Birleşik Devletleri (ABD), önemli bir güç merkezi olarak belirmiş ve Soğuk Savaş olarak nitelenen dönemde Batı sosyalizminin temsilcisi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşısında öncülüğü üstlenmiştir. Batı siyasetindeki söz konusu değişimler, Türkiye’yi de birçok açıdan etkilemiştir. İki kutuplu dünya siyaset dengesinde Türkiye’nin ABD’nin yanında siyasi tercihini yapmasının neticesi olarak sosyolojideki Ziya Gökalp etkisi de farklı bir görünüm almaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı koşullarında, Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji ile birlikte Türk sosyolojisinde “İstanbul ekolü” ile “Ankara ekolü” ayrımından/karşıtlığından söz edilmiştir.³²⁹ Behice Boran ve Niyazi Berkes, -Sovyet karşıtı Batı sosyalizmi anlayışına dayalı- yeni bir sosyoloji yaklaşımını ABD’den Türkiye’ye getirmişlerdir. Eğribel, İstanbul ve Ankara sosyolojileri arasındaki ayrıma “ekol” demektense Batı sosyolojisiyle ilişkili iki farklı eğilimin temsili demeyi yeğlemektedir. “Bunu İstanbul Sosyoloji ve Ankara Sosyoloji ayrımı diye tanımlamak daha doğrudur, ancak birinin ‘yerli’ diğeri ‘Amerikancı’ sosyolojiyi temsil ettiği de tartışmalıdır. Aslında seçim Batı sosyoloji

---

³²⁸ EĞRİBEL, “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, s. 24.

³²⁹ “İstanbul ekolü ve Ankara ekolü” tanımlamasını, ilk kez 1988 yılındaki yüksek lisans tez çalışmasında H. Bayram Kaçmazoğlu yapmıştır. Daha sonra söz konusu ayrım, Türk sosyoloji tarihi üzerine yapılan birçok çalışmada kullanılmaya başlanmıştır (KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Türk Sosyoloji Tarihinde Ankara Ekolü Tanımlamasından Nasıl Bir Sosyoloji Yapma Tarzı Anlaşılmalıdır?”, **Türkiye’de Sosyoloji-Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 155).

içindeki bir ayırmadan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İstanbul’da ‘Kıta Avrupası’ etkisinden, Ankara’da ‘Amerikan’ etkisinden söz etmek kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu ayırım da o dönem için geçerlidir. Sonrasında her iki sosyoloji bölümlerinde de farklı Batı sosyoloji öğretilerini savunanlar birlikte çalışmışlardır. Bugün de farklı değildir.”³³⁰

II. Dünya Savaşı sırasında sosyalist jargon içinde Amerikan sosyolojisinin temsilcisi olarak DTCF’de yeni kuşak bir sosyolog grubunun ortaya çıkması, Ziya Gökalp etkisindeki egemen sosyoloji anlayışının kırılmasının göstergesidir. Bu ekip, Amerikan sosyolojisinin Türkiye’de etkinlik kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ziya Gökalp sosyolojisine ve Türkçülük/milliyetçilik anlayışına karşı “evrensellik ve bilimsellik eleştirisi” temelinde yeni bir sosyoloji anlayışının taşıyıcısı olmuşlardır. “Siyasi-kültür” temelli Ziya Gökalp sosyolojisine karşı “iktisat” merkezli toplumsal değişme/azgelişmişlik anlayışını savunmuşlardır. İktisat/altyapı ile kültür/üstyapı arasındaki ilişkide birinciye mekanik bir belirleyicilik ve öncülük vererek Türk sosyolojisinde yeni konuları gündeme getirmişlerdir. İktisat ile geleneksel siyaset ve kültür arasındaki ikilik ve uyumsuzluk, toplumlar arası ve toplum içi çatışma ve gerilimlerin nedeni olarak görülmüştür. Batı-merkezli evrensellik anlayışından hareketle Türkçü/milliyetçi/İslamcı kültürel özellikler tasfiye edilmesi gereken engeller olarak gösterilmiştir. Ancak savaş sonrasında verili düzeninin değişme yönü, ABD ittifakı ile ilişkili (Sovyetler Birliğine karşıt) Türkçü-İslamcı muhafazakâr özelliklerin vurgulanmasına dönüştüğü için kültür temelli Ziya Gökalp sosyolojisi ağırlığını korumayı başarmıştır. Fakat artık bir yön değişikliği söz konusudur. II. Dünya Savaşı sonrasında Ziya Gökalp karşıtlığı ile bilinen Prens Sabahattin’in görüşleri de yeniden gündeme gelmiştir.³³¹

Eğribel’in Prens Sabahattin’in görüşlerinin 1950 sonrası yeniden güçlü bir temsili olarak gördüğü odak Mümtaz Turhan’dır. Mümtaz Turhan, Eğribel’in Türk sosyolojisine dair yazılarında en fazla yer ayırdığı isimlerin başında gelmektedir. Eğribel, Prens Sabahattin’e yönelik sert eleştirilerinin benzerini Mümtaz Turhan’a yönelik de yapmıştır. Mümtaz Turhan’ın Prens Sabahattin gibi, Anglo-Sakson siyasetin militan savunuculuğuna koşulduğunu iddia etmiştir. 1950 sonrası ABD ekseninde cereyan eden

³³⁰ EĞRİBEL, “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, s. 32.

³³¹ EĞRİBEL, “Sosyolojisinde Mümtaz Turhan’ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi”, s. 191.

siyasi gelişmelerin, Türkçü-modern muhafazakârlık formuyla, sosyolojideki temsilcisi olduğunu ileri sürmüştür.

Batı dünya egemenliğinin iki kutuplu bir yönetime dönüşmesi ve Türkiye'nin ABD'den yana seçimini yapmasıyla, çok partili düzene geçilmesine rağmen Sovyetler Birliği ile ilgili seçimin de mahkûm edilmesi gerekmiştir. Eğribel'e göre, Mümtaz Turhan'ın hem tek parti dönemini, hem de sosyalizmi eleştirmesi ve ABD yandaşlığını savunması bu nedenledir. Mümtaz Turhan Batılaşmayı, resmi görüşü, siyaseti ve yönetimi eleştirirken Prens Sabahattin'ci, Sovyetler Birliğine karşı ABD yandaşlığı savunurken siyasi Türkçü-İslamcı bir jargon kullanmaktadır. Ancak Mümtaz Turhan'ın ikisine de ilgisi “mutlak bağlılık” biçiminde değildir. Mümtaz Turhan, Ziya Gökalp'le ilişkisini belirtmekten kaçınmamış buna karşın Prens Sabahattin'i hiçbir biçimde anmamaya özen göstermiştir.³³²

II. Dünya Savaşı sonrasında Ziya Gökalp'in İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Prens Sabahattin gündeme gelmiştir. Bu gündeme gelme, pratik araştırma yöntemleri, yenileşme programları ile ilişkili “pür akademik” uzmanlığın ötesine geçmemiştir. Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Nurettin Şazi Kösemihal monografi yöntemiyle köy çalışmalarına yönelmiştir. Ancak bu ilgi, dönemin koşullarını ve ilişkilerini kapsayan genel bir açıklamaya dönüşmemiştir. Türk toplumunun yapısında değişiklikler ele alınsa da, yeni gelişmelerde yol gösterme noktasında ve Türkiye'yi dünya içinde yerleştirme konusunda etkisiz kalmışlardır. Prens Sabahattin'in doğrudan izleyicileri açısından da aynı durum geçerlidir. I. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrasında da Anglo-Sakson siyasetini savunma konusunda elverişli koşullar olmasına karşın yeni bir siyaset öneremeyerek belli konularda “akademik uzmanlıklarıyla” etkili olmak istemişlerdir. Eğribel'e göre, bu dönemde sosyoloji bölümü dışında olmasına rağmen -sosyal-psikolog ama antropolojiye olan ilgisiyle bilinen, bu yönleriyle Amerikan sosyoloji geleneği ile uyumlu- Mümtaz Turhan'ın görüşleri öne çıkmış, sosyoloji yanında diğer toplum bilimlerinin çalışmalarının biçimlenmesinde etkili olmuştur.³³³ Mümtaz Turhan'ın görüşlerinin hem üniversite içinde, hem de dışında muhafazakâr, Türkçü-milliyetçi izleyicileri bulunmuştur.³³⁴

---

³³² A.g.m., s. 187.

³³³ A.g.m., s. 188.

³³⁴ A.g.m., s. 185.

1950 sonrası Türkçülükten vazgeçmeden ABD ile yeni ilişkiler kurulunca önce Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin arasındaki uzlaşmazlığın aşılması gerekmiştir. Mümtaz Turhan'ın Türk sosyolojisiyle ilişkisi, dönemin siyaseti ve koşulları ile bağlantılıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında Ziya Gökalp'in İslam ülkelerinden kopuk (laik) resmi milliyetçilik/ulus-devlet ideolojisi, muhafazakâr (İslamcı) milliyetçi-ulus-devlet görüşü biçiminde değişmiştir. Yeni dönemde devlet kadrolarının oluşturulmasında ve kurumların işleyişinde belli değişiklikler olmuştur. Çok partili seçimler ile toplum özelliklerinin öne çıkması ve birey düzeyinde düzenden pay almanın mümkün olması, siyasete ve sosyolojiye yeni bir toplumsal dayanak yaratmıştır.³³⁵

Mümtaz Turhan, dönemin gereği olarak Gökalp-Sabahattin karşıtlığını aşma çabasında olmuştur. Sadece birine bağlanıp bütünleşmek yerine, birbirine karşıt olarak tanımlanan bu iki sosyolog arasında “uyumlu” bir ilişki kurmuştur. “Mümtaz Turhan halk-aydın ikiliğinin ortadan kalkması, milli kültür/Türkçülük inşası görüşleri nedeniyle Ziya Gökalp geleneğine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Hilmi Ziya Ülken ise Anglo-Sakson eğitimini örnek alması ve sahada yaptığı çalışmalar nedeniyle ‘meslek’i içtimai’ akımının, Prens Sabahattin’in görüşlerinin bir devamcısı olarak görmüştür. Türk sosyolojisinde birbirine karşıtlığı ile tanınan iki ismin Mümtaz Turhan'ın görüşlerin kaynağı olarak görülmesi kendi başına önemlidir. O'nun kimin devamcısı olduğunu tartışmak yerine ikisine de bağlanabilmesini ve ortaklığını tartışmak daha açıklayıcıdır. Mümtaz Turhan hem Türkçülüğü savunması ama aynı zamanda tek parti yönetimi uygulamaları ve görüşünü eleştirmesi, Sovyetler Birliği karşıtlığı ve Amerikan övgüsüyle yeni koşul ve ilişkilerin sözcülüğünü yapacaktır. Siyaset ile ilişkisi nedeniyle görüşleri canlılık ve süreklilik kazanmıştır.”³³⁶

Mümtaz Turhan, Türkiye'nin sorunlarına sadece siyaset düzeyinde ilgi duymamış; kendi adını verdiği “Turhan Projesi” ile bütün Türkiye için bir kalkınma yolu önermiştir. Eğribel'e göre, köyden eğitime kadar çeşitli alanları kapsayan bu proje, bir anlamda Prens Sabahattin'in ihmal ettiği, daha çok kuramsal düzeyde bıraktığı “Türkiye Nasıl Kurtarılabılır” sorusuna pratik düzeyde en geniş bir uygulama-proje ile cevap mahiyeti taşımaktadır. Prens Sabahattin izleyicileri, böylece akademinin ötesinde

---

³³⁵ A.g.m., s. 189.

³³⁶ A.g.m., s. 190.

kendilerini hem siyasi, hem de uzmanlıklarıyla tekrar öne çıkaracak bir sözcü bulmuşlardır.³³⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan seçim çerçevesinde dünyadaki yerimizin yeniden tanımlanması “kültür değişimleri ve Batılaşma” ile gündeme gelmiştir. Eğribel, Mümtaz Turhan’ın görüşlerinin II. Dünya Savaşı sonrasında Türkçülük ve İslamcılığın Amerikancı modern-muhafazakarlığa dönüşümünü belirttiği kanaatindedir.³³⁸ “Bir yandan değişimi, diğer yandan milli değerlere ve geçmişe bağlı ‘milli bünye’nin muhafazasını savunmaktadır. Hem Amerikancıdır, hem anti-komünist, hem de modern, milliyetçi, muhafazakar ve liberaldir.”³³⁹

Mümtaz Turhan için Batılaşma, milli kültürü/Türkçülüğü inşa etme, dolayısıyla milletleşme ve milli devleti kurma sürecidir. Batılaşma ile Türkçülük ve milli-devlet çerçevesinde uyum sağlanacağı görüşündedir. Böylece devlet-toplum gerilimi yanında Batı ile çelişki ve farklılıklar da giderilebilecektir. Eğribel’e göre, Mümtaz Turhan’ın Batılaşma tarihine yönelttiği eleştiriler, kendi görüşünü kanıtlamak içindir. Bunun dışında tarih konusuna eğilmeye gerek duymamıştır. Bu nedenle “kültür/zihniyet değişikliği” kavramını gündeme getirmiştir. Soyut ve mutlak kültür değişmesi anlayışı ise “değişme gücü ve gelişme yönü” barındırmadığından tarih dışıdır. Mümtaz Turhan’dan sonra izleyicileri, özellikle Erol Göngör, zorunlu bir biçimde tarihe yönelmiştir.³⁴⁰

Mümtaz Turhan, Batılaşmayı, devlet ve toplum düzeyinde “kültür değişmesi” olarak görmektedir. Batı siyasi seçimi temelinde kendiliğinden gerçekleşen kültür değişmelerini, “serbest kültür değişimleri” olarak olumlu görmüştür. Buna karşılık yabancı bir kültüre ait unsurların idari mekanizmalar, devlet tarafından empoze edilmesini, “mecburi kültür değişimleri” olarak adlandırmıştır. Türkiye’nin Batılaşma serüvenini ve Ziya Gökalp’in temsil ettiği siyasi geleneği bu yönde eleştirmektedir. Bu eleştiri, sadece Kemalizm’e yönelik değildir, Osmanlıyı da kapsayacak biçimde Batılaşma serüveninin bütününe kapsamaktadır. Mümtaz Turhan’ın 1950’li yılların

---

³³⁷ A.g.m., s. 192.

³³⁸ A.g.m., s. 185.

³³⁹ A.g.m., s. 197.

³⁴⁰ A.g.m., s. 193.

başında ve sonunda yayınladığı iki temel kitabı (Kültür Değişmeleri ve Garplılaşmanın Neresindeyiz?) bu açıdan önem arz etmektedir.³⁴¹

Eribel'e göre, 1990'lı yıllarda "Amerikan yandaşlığının" devlet düzeyinde dayanağının kalmaması, savunulamaz hale gelmesi, küreselci-yerel kimlik siyasetine dönüşmesi, modern-muhafazakarlığın içe kapalı hale gelmesiyle Mümtaz Turhan'ın görüşleri ağırlığını kaybetmiştir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında Amerikan yandaşlığını uluslararası ilişkiler içinde temellendirmede güçlük çekilmiş, giderek Amerikancı, Türkçü modern-muhafazakarlık dünya içindeki yerimizi ve rolümüzü tanımlamada "marjinal" hale gelmiştir.³⁴²

Eğribel'in II. Dünya Savaşı ile 1960 yılları arasındaki sürece dair değerlendirmelerinin ardından 1960-1980 dönemine yönelik tespitlerine dönebiliriz. Eğribel bu dönemi, 1908-1923 yılları arasındaki dönemle birlikte, Türk sosyolojisi geleneğinin önemli bir aşaması olarak görmüştür. Ona göre, bu iki dönemde gerek gündem edilen konular gerekse yaklaşım biçimi olarak Türk toplum düşüncesine ve tarihine ciddi bir yöneliş mevcuttur. 1908-1923 ve 1960-1980 dönemleri arasında Türk toplum düşüncesindeki ayrım ve süreklilik, Türk toplum kimliğimizin tanımlanması ve tarihimizin verdiği imkânlarımızın değerlendirilmesi temelindedir. Sosyolojimizin ana konu ve sorunları bu çerçevede ortaya çıkmıştır. Bilhassa 1960 sonrası Türk düşüncesinde görüşleriyle öne çıkan ve gündeme getirdiği konularla tartışmaları yönlendiren isim, Kemal Tahir'dir. Bu tartışmalardan gerekli sonuçları çıkaran, tartışmaları sistemli hale getiren kuram sahibi sosyoloğumuz ise "1960'ların genç ve geç tartışmacısı" olarak adlandırılan Baykan Sezer'dir. Şüphesiz bu dönemde, toplum bilimlerinin her düzeyinde pek çok parlak isim ve eser vardır. Ancak bu parlaklığa rağmen bütünsel sonuçlar çıkarma ve "yeni bir kuram" ortaya koyma bakımından süreklilikleri bulunmamaktadır. Baykan Sezer'in önemi buradan kaynaklanmaktadır.³⁴³

1960-1980 dönemi, resmi dünya görüşünün tartışıldığı, yeniden yorumlandığı veya verili anlayışın dışında yeni arayışların, açıklamaların, çeşitli önerilerin birlikte var olduğu bir dönemdir. Bu tartışma sadece Türkiye ile sınırlı değildir. Doğu toplumlarının

---

³⁴¹ A.g.m., s. 193.

³⁴² A.g.m., s. 200.

³⁴³ EĞRİBEL, Ertan; "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 229.

kimliklerinin gündeme geldiği ve Batı dünya düzeni dışında yeni arayışların öne çıktığı bir süreçtir.³⁴⁴ 1960'lı yıllarda sömürgelerin bağımsızlaşması, Cezayir bağımsızlık hareketi, Nasır'ın Süveyş kanalını millileştirmesi, sosyalizmin Doğu halklarının gündemine girmesi, Çin Devrimi, sosyalizm yönünde yeni arayışlar, Bandung Konferansı, Bağlantısızlar hareketi, Vietnam Savaşı gibi bir dizi değişiklik söz konusudur. Çin'de "kültür devrimi ve Üç Dünya Teorisi", Doğu ülkelerinin bütünüyle gündeme gelmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği resmi/ortodoks sosyalizm anlayışı tartışmalı görülmüştür. Vietnam Savaşı'nda ABD'nin bozgunu ve ardından gelen petrol krizi, verili dünya düzeninin işleyişindeki zaafları belirginleştirmiştir. Bu atmosfer içinde Türkiye'de de 1960 sonrasında toplum güçleri, sorunların çözümünde etkili olmak için siyasi düzeyde, yönetimde etkili olmak istemişlerdir. "Forum dergisinden Fikir kulüplerine, siyasi partilerin araştırma bürolarından Yön gibi etkili dergilere kadar geniş bir tartışma vardır. Muhalefetin belirgin yönü anti-emperyalizmdir. Batı sosyalizm biçimleri tartışılmakta ve farklı anlayışlar çeşitli biçimlerde dernek veya fikir kulübü, siyasi parti gibi örgütlenmelerde ifadesini bulmuştur. Aynı biçimde Türkçülük, İslamcılık içinde de yeni örgütlenmeler, biçimlenmeler söz konusudur. 1964'de başlayan ve 1970'li yılların başında birbirinden çok farklı gibi görünen CHP-MSP koalisyonunun faşist darbeye karşı müdahalesiyle Kıbrıs Savaşında başarılı olunmuş, ambargolara rağmen dönemin başbakanı tarafından NATO'dan ayrılma ve AB ile ilişkilerden bağımsızlaşma çabası söz edilmeye başlanmıştır. 'Bozuk düzen' neredeyse herkes tarafından benimsenen bir slogan durumundadır."³⁴⁵

1960 sonrasında Batı'da da önemli tartışmalar vuku bulmuştur: Avrupa sosyalizminin ve komünist partilerin ortodoks Marksizm dışında yeni yol arayışları, gençlik hareketleri, Latin Amerika'da Fransız kaynaklı "devrimde devrim" ve "sürekli devrim" tartışmaları ile gündelik yaşamda cinsel devrimden yeme-içmeye, aile, çalışma yaşamı ve üretime, verili sınıf yapısı ve statülerden bağımsızlaşma gibi genel bir arayış ve özgürleşme çabası öne çıkmıştır. Türkiye'de ve dünyada mevcut düzenin dışında ortaya çıkan tartışmaların denetim altına alınması için Batı'da da yeni kuramlar gündeme gelmiş, yeni arayışların yine Batı seçimi temelinde uyumu amaçlanmıştır.

---

³⁴⁴ A.g.m., s. 230.

³⁴⁵ A.g.m., s. 234.

Az gelişmişlikten merkez-çevre kuramına kadar yeni açıklamalar söz konusu olmuştur. Avrupa-merkezci tarih anlayışları tartışılmış, modernleşme yerine çağdaş sosyoloji veya iktisadi açıklamalar öne çıkmıştır.³⁴⁶

1960-1980 arası dönemde, bütün toplum bilimlerinde kuramsal düzeyde büyük canlılık meydana gelmiştir. Batı kaynaklı da olsa bu kuramlardan Türkiye'nin sorunları ve tarihi ile ilişki kurarak farklı sonuçlar çıkarma çabası söz konusu olmuştur. "Az gelişmişlik, modernleşme, merkez-çevre kuramı, ATÜT, Batı sosyalizminin sınırlarının zorlanması, Doğu-Batı çatışması görüşü, anti-emperyalizm, Osmanlılık, endüstrileşme, şehirleşme, özgürleşme, bağımsızlık, sosyalizm" bu dönemin gözde konularıdır. Batı-dışı toplumlarda ve Türkiye'de kendi toplum ve tarihi özellikleriyle ilişki kurma çabası vardır. Bu çaba, dünyanın sorunları ve geleceği ile ilişkilidir. 1960'larda uygulama ile kuram arasında bütünsel düzeyde ilişki kurulmuştur. Bütünsel dünya görüşü, kuram üretilmesi en belirgin eğilimdir. Türkiye'de dönemin en prestijli dergilerinden biri olan *Toplum ve Bilim Dergisi*, ilk sayısında "toplumbilimleri kuram üretimine Türkiye'den katkı" gibi iddialı bir başlıkla çıkmıştır. Bir anlamda dergi, 1960'lı yıllardan itibaren gündeme gelen kuramların birlikte tartışıldığı, özetlendiği ortak bir platform konumunda olmuştur. İşçi sınıfı, ordu, üniversite gençliği, kadınlar, siyasi partiler, dernekler, dergiler de, temel konularda örgütlü olarak sorunlar üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra devlet düzeyinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)³⁴⁷, Devlet İstatistik Enstitüsü, Nüfus Enstitüsü, TODAİE gibi kurumlar, dünyadaki yeni ilişkilere uyum göstermeye çalışırken toplum düzeyinde ortaya çıkan tartışmalardan da etkilenmişlerdir.³⁴⁸

Türkiye'nin toplumsal yapısı tartışmaları, 1960 sonrasında Soğuk Savaş koşullarında belli konular çerçevesinde yeniden ve yaygın bir biçimde gündeme gelmiştir. Tartışmalarda iktisatçılar, sosyologlar yanında siyaset bilimciler de önemli bir etkinlik sağlamışlardır. Toplumsal yapı ile ilgili günümüzde de referans kaynağı olarak

---

³⁴⁶ A.g.m., s. 234-235.

³⁴⁷ 1960 sonrasında kurulan DPT'ye dair detaylı bir değerlendirme için bkz: EĞRİBEL, Ertan ve KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "1960 Sonrası Toplum Bilimleri Araştırmaları ve Kadroları Üzerinde DPT'nin Etkisi: Toplum Bilimleri ve Uygulama İlişkisi Açısından DPT Örneği", **Sosyoloji Yılığ 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi- II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 102-114.

³⁴⁸ EĞRİBEL, "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 234-236.

gösterilen temel kaynak ve tartışmalar, 1960 sonrasında ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin belli sorunları olduğu ve bu sorunların çözümünde belli çevrelerin, güç ve kesitlerin etkili olabileceği inancı ve bu etkinin bilimsel bir temeli olduğu iddiaları ile “toplumsal yapı” en gözde konu olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısı aracılığıyla hem mevcut siyasi seçimin yönü, hem de “Osmanlı toplum yapısı” üzerine yaygın bir tartışma vardır. Bu tartışmalar, sadece üniversiteyle de sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde tartışmalarda öne çıkan akım/temel eğilim, “sosyalizm”dir. Bu dönemin Marksizm-sosyalizm anlayışı, 1960 öncesinden farklılıklar göstermektedir. Eğribel'e göre, bu dönemde sosyalizm temelli açıklamalar tartışmalı olsa da, en azından Türk toplum ve tarihiyle “mevcut Türkçülük anlayışı” dışında ilişki kurulmuştur. Türkiye'nin toplum yapısı ile ilgili bu tartışmalar (feodalizm, ATÜT, azgelişmişlik) belli ölçüde Türk toplum sorunlarının çözümünü tarih temelinde gündeme getirmesi açısından müspet bir girişimdir. Ancak bu tartışma ve değerlendirmelerden olumlu/işe yarar sonuçların çıkarıldığını söylemek güçtür. Bu nedenle söz konusu girişimlerin Türk toplum tarihiyle uyumsuzluğu bağlamında “nerede yanlış yapıldığı”nın tespiti önem arz etmektedir.³⁴⁹

Eğribel'e göre, 1960'lardan sonra ivme kazanan tartışma iklimi, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yeni bir aşamaya/sıçramaya dönüşmeden dışarıdan müdahalelerle siyasi itişmeye evrilmiştir. 1980 sonrası ortaya çıkan geriye çekiliş, kuramdan vazgeçme, siyasetten ve tarihten vazgeçme eğilimi belirleyici olmaya başlamıştır. 1980'lerin sonunda ise Berlin Duvarının yıkılışı, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi, İran Devrimi ile başlayan yeni gelişmelerle dünyanın ABD merkezli olarak yeniden örgütlenmesi gündeme gelmiştir. Sovyetlerin tasfiyesi ve 11 Eylül küresel darbesi, dünya genelinde “muhafazakârlaşma ve geriye çekiliş” süreçlerinin simgesi olmuştur. ABD'nin dünya egemenliği, 1960-1980 sonrası verili düzeni sarsan ve tehdit eden her türlü eleştiri ve çabayı da içererek kendi varlığını pekiştirmiştir. Türk sosyolojisi ise, -sınırlılıkları olsa da- toplum sorunlarını daima toplumlar arası ilişkiler içinde çözme çabası içinde olmuşken 1980 sonrasında toplum kimliğimizi Batı ile ilişkili olarak tanımlamada dayanağını kaybetmiştir. Küreselleşme ile Türkçülük, Batı ile özdeşleşmeden, “Batı-dışı modernlik, yerlilik, yerellik” anlayışıyla siyaset ve toplum düzeyinde bütün yönleriyle ABD egemenliğine karşı etkisiz, uyuma veya “antici” bağlamda tepkiye dönüşmüştür.

---

³⁴⁹ EĞRİBEL, “Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 297-298.

Türk sosyolojisi yeni dönemde toplum kimliğini ve gerekçesini tanımlayamaz hale gelmiştir.³⁵⁰

Türkiye’de sosyoloji, kendi tarihi serüveninden vazgeçerken ABD eksenli küresel dünya örgütlenmesini, devletin ve toplumun etkisizleşmesini, yerelleşmeyi doğrudan savunmanın mümkün olmaması nedeniyle gündelik yaşam ilişkileriyle ve sorunlarıyla kendini sınırlamıştır. Sosyoloji, sorunları bütünsel düzeyde açıklama, toplum düzeyinde etkili olma çabasıyla vazgeçtiği gibi kuramsal düzeyde de darlaşmıştır. Yeni dönemde ortaya çıkan postmodern açıklamalara veya kültürel çalışmalara bağlanmak bu nedenle zor olmamıştır. Her halükarda sosyolojide bütünsel kuramdan vazgeçme ile tarihten, koşullardan bağımsızlaşma çabası birliktedir.³⁵¹

Günümüzde sosyoloji, kendi tarihini eleştirmesinin ötesinde toplumsal ve tarihi koşullardan kopma çabasıdır. Kuramdan/bütünsel açıklamalardan ve tarihten vazgeçme bunun bir ifadesidir. Ancak Batı üstünlüğüne dayalı dünya egemenlik ilişkileri denge/sizliğinde bir değişiklik söz konusu değildir. Günümüz sosyolojisi, toplumlar arası ilişkilerde yeni bir aşama/sıçrama olmadan bütünsel kuram ve geçmişten kopuş ile kendini tanımlamaktadır. Tarihsel ve toplumsal düzeyde yeni bir gelişme ve değişmeyi amaçlamamaktadır. Verili düzen içinde ortaya çıkan sorunların çözümüyle, diğer bir deyişle verili düzenin restorasyonu ile yetinmektedir. Sosyolojinin gündelik yaşam ve sorunlarıyla, rutinleriyle sınırlanması bu nedenledir.³⁵²

1980 sonrasında Batı sosyolojisi ve Türk sosyolojisinde genel eğilim, geçmiş birikimin inkârı biçimindedir. Sosyoloji, toplum kimliğimizi tanımlayamaz ve günümüz dünya sorunları üzerinde söz söyleyemez hale gelmiştir. Günümüz sosyolojisi, 1908-1923 ve 1960-1980 dönemlerinin bir devamı veya gelişmesi değil, karşıtı ve inkârı

---

³⁵⁰ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 240. 1980 sonrasında mevcut siyasete yönelik eleştiriler, giderek yeni devletin kuruluş ilkelerine/dünya görüşüne karşı bir suçlama ve reddetme biçimini almıştır. 1980 sonrasında yeni Türkiye devletinin yaptığı seçime ve kuruluş ilkelerine yöneltelen eleştirilerin bir suçlamaya ve reddetmeye dönüşmesi kimlik tartışmaları biçiminde olmuştur (EĞRİBEL, “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 298).

³⁵¹ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 241.

³⁵² EĞRİBEL, Ertan; “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, **Türkiye’de Sosyoloji-Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 246.

temelindedir. Başka bir deyişle, 1980 sonrası genel olarak sosyolojiyi belirleyen temel değişikliği adlandırmak/saptamak için kullanılacak en geçerli kavram, “kopuş”tur. Bu kopuş, sosyolojinin geçmiş birikiminden, mirasından bağımsızlaşma biçimindedir.³⁵³ Türk toplum kimliği ve tarihi, önemli olmaktan çıkmıştır. ABD eksenli verili dünya egemenliği mutlaklaşırken, açıklama çabasından da vazgeçildiği için sosyolojiye gerek duymadan “ne olsa gider” ilkesi genel-geçer hale gelmiştir. Bu nedenle Eğribel, günümüz sosyolojisinin ana özelliklerini, “anti-sosyoloji/yöntem/kuram, anti-toplum/toplumsallaşma, teslimiyetçi-kendiliğindenlik ve bölünük” olarak tanımlamıştır. Elbette bu tarz bir sosyoloji anlayışı, tek eğilim değildir ancak verili-geçerli olarak tanımlanabilecek egemen eğilim, söz konusu özelliklere haizdir.³⁵⁴

Eğribel, 1980 sonrası küresel-yönetici sınıfın tarihten ve toplumdan bağımsızlaşma çabasının sosyolojideki yansımalarını ele almıştır. Ona göre, 1980 sonrasında başlayan eğilimlerin biçimlendirdiği günümüz sosyolojisinin “üç hâli” söz konusudur. Sosyolojide arayış ve çözümünden vazgeçmenin getirdiği bu üç hâl, küre-muhafazakar-yerelliğin de dayanağıdır. Bu hâllerden ilki, “anti sosyoloji/yöntem/kuram”dır.³⁵⁵

1980 sonrasında Batı’da modern dünya görüşüne ve bilime yönelik eleştiriler ile bütünsel kuramların, tarihin reddi birlikte belirmiştir.³⁵⁶ Dünya tarihinin bütünlüğünün reddedilmesi ve toplumların konumunun belirsizleşmesi ile toplumsal bilgi/bilinç de önemli olmaktan çıkmıştır. Modern dönemde bilime yüklenen görevler, gelecekle ilgili beklentiler, ilerleme ve evrensellik idealleri, artık geçmişin aksine sorunların nedeni olarak gösterilmiştir. Modern bilim anlayışının bir ürünü ve aynı zamanda modern bilim yönteminin ortaya çıkmasında rolü olan sosyoloji de bu tartışmalardan etkilenmiştir. Batı modern bilimine ve sosyolojiye yönelik eleştirilerden çıkan en önemli görüş/sonuç genel görüş ve kuramların/yöntemin reddedilmesidir. Böylece kendiliğindenlik, sıradanlık ve

---

³⁵³ A.g.m., s. 246.

³⁵⁴ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 242; EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 246.

³⁵⁵ A.g.m., s. 248.

³⁵⁶ Türkiye’de sosyoloji alanında kurumsal ve kuramsal düzeyde görülen değişiklikler de, Batı’da ortaya çıkan değişimlerin bir uzantısıdır. Bu nedenle Türkiye’deki değişimleri Batı sosyolojisi içinde incelemek mümkün olduğu gibi daha da kolaylık sağlamaktadır. Ancak Türkiye’de bu yönde değişikliklerin aldığı biçim de ihmal edilmemelidir (A.g.m., s. 248).

belirsizlik öne çıkmıştır. Bu özellikler, gerçekte toplum bilgisine/bilincine ve bilime, sosyolojiye karşıt özelliklerdir.³⁵⁷

1980 sonrası sosyolojinin ikinci hâli, “anti-toplum/toplumsuz-toplumsallaşma”dır. Günümüz sosyoloji açıklamalarında düzenin işleyişi ve sorunları yerine toplumun tarih içinde kazanmış olduğu özellikler bir sorun olarak görülmektedir. Sosyolojinin veya toplumdaki değişimin yönünün, neye karşı olduğu belirsizdir veya “herkes herkese karşıdır”. Modern dönemdeki klasik toplum anlayışı ve tanımlamaları geçersiz sayılmaya başlanmıştır. Yeni düzenin teknik-kültürel unsurların işleyişine dayalı yeni toplum tanımları da (post-endüstriyel toplum, iletişim toplumu, tüketim toplumu, risk toplumu, gözetim toplumu, bilgi/bilişim toplumu vb.) çeşitlilik göstermiştir. Bütün bu özelliklerin ve dönüşümün ifadesi, “küreselleşme ve post-modern toplum” çerçevesi içinde olmuştur.³⁵⁸

Eğribel, günümüz sosyolojisinin üçüncü hâlini ise “teslimiyetçi-kendiliğindenlik” olarak kavramsallaştırmıştır. Ona göre, günümüzde post-modern bir toplum ve toplumsallaşma yerine bireyselleşmeden söz etmek daha doğrudur. “Küre-yerelleşme” ile ifade edilen mutlak kimliklerin aşınması, verili düzen ile antici-ortaklığı bu düzeydedir. Post-modern birey, kimliğini toplumsal-tarihi gerçeklikten almamakta; kimliğini uzama bağlı olarak, geçmiş-gelecekte bağımsız bir biçimde edinip yitirmektedir. Toplumsal bir pratiğin, eylemin gerçekleşmesinde doğrudan-anlık ilişki dışında toplumsal herhangi bir ilişki ve değer gözetilmemektedir. İnsanın gündelik yaşam pratiği içinde ortaya çıkan ihtiyaçlarını gidermesi dolaylı bir biçimde olduğu için toplumsallaşmadan da vazgeçmek mümkün değildir. Ancak gündelik yaşam içinde ortaya çıkan ilişkiler, çalışmadan boş zamanlara, eğlenceden aile yaşamına kadar kendi başına bir değer ve bütünlük oluşturmamaktadır. Toplumsal pratiğin ve tarihselliğin yerine doğrudan-anlık ilişki ve fragmanlaşma ikame edilmektedir. Dolayısıyla gerçekleşen gündelik eylemler, anında ilişkilerle ihtiyaçların karşılanması, toplum düzeyinde bir ortaklığı, örgütlenmeyi getirmemektedir. Bu durum toplumdan, toplum kimliğinden bağımsız bir birey algısını ortaya çıkarmaktadır. Modern birey-toplum uyumu veya uyumsuzluğunun sosyolojisinin konusu olmaktan çıkmasının arka planında da bu durum mevcuttur.³⁵⁹

---

³⁵⁷ A.g.m., s. 249.

³⁵⁸ A.g.m., s. 251-252.

³⁵⁹ A.g.m., s. 256.

Gündelik hayatta kimliğin parçalanması veya geçişkenliğiyle gerçek dışı, kurmaca bir gerçek ve toplumsallaşma biçimi, kitle-iletişim araçlarıyla ve sosyal medyayla sağlanmaktadır. Meydana getirilen dünya, toplumdan, toplumsallaşmadan, gerçek yaşamdan kopuk olduğu için her şeye açıktır. Toplumunu konu alan toplum bilimleri de, bu yönde kendi işlev ve görevlerini tanımlamaya çalışmaktadırlar. Küresel kalpazanlığın ve kurmaca-gerçekliğin bu kadar yaygın olması ile tüketimin ve iletişim araçlarının öne çıkmasının nedeni, verili düzenin mutlaklaşmasıdır. Küre-yerel verili düzen, toplumun ve tarihin dışında/üstünde/ötesinde bir güç kazanırken gündelik yaşam tarzı düzeyinde teslimiyetçi-kendiliğindenlik doğal hâle gelmektedir.³⁶⁰

Eğribel'in belirlediği üç ana hâl/özellik bağlamında günümüz sosyoloji tartışmalarında toplum bilimlerinin ve sosyolojinin "kriz" içinde olduğu görüşü öne sürülmektedir. Günümüzde toplum bilimlerinin, özelde sosyolojinin kriz içinde olmasından kastedilen toplumsal teorilerin, bütünsel dünya görüşlerinin geçersiz hale gelmesidir.³⁶¹ Sosyolojinin krizi veya sosyolojinin rolü ve gereğinin tartışılması ile ilgili açıklamaların kaynağında Batı bulunmaktadır. "Günümüzde sosyolojinin bilim olarak gereği ve prestiji tartışma konusudur. Ancak bu konuda bir sorun varsa elbette egemen Batı sosyolojisinin sorunudur."³⁶²

Eğribel, dünyada ve Türkiye'de 1990'larda sosyologların da katıldığı en büyük tartışmanın, -1995'de Türkçeye de çevrilen Gülbenkiyan Komisyonu'nun hazırladığı bir rapor olan- "Sosyal Bilimleri Açın" kitabı çerçevesinde yapılmasını kritik etmiştir. "Batı'nın sorun ve kaygılarını anlıyoruz. Ancak Türkiye'nin her yanından gelen onlarca sosyoloğun toplum bilimlerinin yeniden biçimlenmesi ve örgütlenmesiyle ilgili bir tartışmayı Batı'dan gelen öneriyi ciddiye alarak gönüllü olarak tartışmaya koşulmaları (aslında buna tartışma değil bağlanma demek daha doğrudur) yabancılaşmanın ve bağlanmanın geldiği boyutu göstermektedir. Bu tartışmayı başlatmak üzere yapılan toplantı bilimsel bir toplantı yerine, topluca iman etme veya biat etme törenine benzemektedir. Yayınlanan metinlerde bunu görmek mümkündür."³⁶³

---

³⁶⁰ A.g.m., s. 257.

³⁶¹ EĞRİBEL, "Batı'da Sosyolojinin Sonu ve Türk Sosyolojisinin Ufukları", s. 407.

³⁶² EĞRİBEL, Ertan; "Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 138.

³⁶³ EĞRİBEL, Ertan; "Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine", **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi- I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158.

Eğribel'e göre, "Sosyal Bilimleri Açın" yaklaşımı, disiplinler arası çalışmaları teşvik eder gibi görünmektedir ancak çalışma konularını ve akademisyenleri bölümün veya disiplinin tasallutundan kurtarma adı altında yeni otoriter örgütlenme ve koşulların, parçalanmış, uzmanca çalışma anlayışının yerleşmesini amaçlamaktadır. Sosyoloji bölümlerinde sosyoloji tarihi, yöntem tartışmaları gibi dersler gözden düşerken bağımsız sosyoloji alt disiplinlerinin çoğalmasıyla derslerde de bakış açısında bütünlük sağlanamamaktadır. Her yeni alt disiplin/alan kendi kuramları, kendi bağımsız literatürü ile diğer sosyoloji disiplinleri ve genel sosyoloji ile bağlarını koparmıştır. Sosyoloji alt disiplinlerinin kendi içinden yeni alt dalların da ortaya çıkmasıyla giderek sosyoloji dünya görüşünden bağımsız, toplumdan kopuk uzmanca bir faaliyete ve mesleğe dönmüştür. Bütünsel kuramların reddi ve dar, sınırlı uygulamaya yönelik çalışmaların övgüsüyle sosyolojide "projeciliğin, anket tüccarlığının veya teknisyenliğin" öne çıkması bu yeni eğilimin bir ifadesidir. Alan araştırma teknikleri ve yöntemleri dünya görüşünün yerini alırken, çalışma sonuçları, açıklama çabaları malumatfuruşluktan öteye gitmemektedir.³⁶⁴

"Sosyal Bilimlerini Açın" raporunda önerilen Sokrates ve Erasmus gibi programlarla üniversitelerin ve toplum bilimlerinin kurumsal yapısı, yasal düzeyde Batı müdahalesine açılmakta, denetim ve gözetim altına alınmaktadır.³⁶⁵ Diğer yandan artık üniversiteler bilgi ve kurumsal örgütlenme düzeyinde toplum yararı/kamu çıkarı ilkesinden uzaklaşmaktadır. Bunun yerine üniversitelerin bir ticari işletme gibi davranması ve örgütlenmesi istenmektedir. Sosyal bilim alanında artık çeşitli kurumlar ve özel kişiler tarafından sipariş üzerine yapılan piyasa araştırmaları, kamuoyu yoklamaları öne çıkmıştır. Bu konuda 1990 sonrası kurulan pek çok vakıf üniversitesi, yayınevleri, araştırma kuruluşları, derneklerin yaptıkları araştırmalar örnek durumundadır. Giderek "üretime dayalı eğitim", "eğitim üretim içindir" gerekçesiyle kamu çıkarları yerine, özel çıkara veya piyasaya (endüstriye dayalı ARGE çalışmalarına) bağlanarak, devletin/siyasetin üniversiteler üzerindeki etkinliği ortadan kaldırılmak istenmektedir. Pek çok değişiklikten sonra artık sırada devlet üniversiteleri için de vakıf üniversitelerine benzer müteveli heyetleri oluşturmak bulunmaktadır. Bilimsel

³⁶⁴ EĞRİBEL, "Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler", s. 140.

³⁶⁵ EĞRİBEL, "Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine", s. 159.

yeterlilikleri ve uzmanlıkları tartışmalı mütevellî heyetlerinin öğretim kadrolarının ve bilim anlayışının biçimlenmesinde en yetkili kurumlar haline getirilmesiyle toplum çıkarı yerine güncel, dar piyasa çıkarlarının öne çıkarılması mümkün olacaktır.³⁶⁶

Batı sosyolojisinde ortaya çıkan bütün yeni eğilimlere bağlı olarak Türkiye’de sosyoloji çalışmaları ve örgütlenmesi son dönemde değişiklik göstermiştir. Türk sosyolojisinin ana konuları olarak ortaya çıkan Türkçülük, İslamcılık, Osmanlılık, Batıcılışma, Türk toplum tarihi, Türkiye’nin toplum yapısı, laiklik, köy gibi konuları sıradan konulara dönüşmüştür. 1960 sonrası ortaya çıkan ATÜT, azgelişmişlik, sosyalizm, sistem kuramları, yöntem tartışmaları, modernleşme, göç, şehirleşme kalkınma, bağımsızlık gibi tartışma ve kuramlar da sonuçlanmadan önemsizleşmiştir. 1980 sonrası küre-muhafazakârlaşmanın önde gelen kuramcıları, modern toplum ve siyasete yönelik eleştirilerden yola çıkarak daha küçük, yerel, parçalı, etnik, dinsel, mezhepsel, cinsel, şehir, kültür ile ilişkili yeni konu ve sorunlara yönelmişlerdir. Böylece birbirini iten, ayrılan, karşıt minör kimlikler, çeşitli öğelerine de ayrılarak, kimi zaman birbiriyle iç içe geçen, etkileşime açık yeni kavram ve çerçeveler içinde gündeme getirilmiştir. Eğribel’e göre, günümüz sosyolojisinde “yeni toplumsal hareketler” konusunun gündeme gelmesi de aynı olayın değişik bir yönüdür. Geçmişte modern sosyoloji içinde olan ama dışlanan, horlanan marj-dışı veya marjinal kimlikler, sosyoloji içinde ağırlık kazanmayan çeşitli konular, mutlak veya kaotik kimlikler biçiminde ele alınmaya başlanmıştır. 2007 yılında TÜBA tarafından yayımlanan “Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması (2003-2023)” raporunda “feminist araştırmalar, toplumsal cinsiyet ve iktidar” gibi derslerin yaygınlaştığı belirtilmektedir. Buna dinsel, etnik kimlik ve marjinal yaşam biçimleriyle ilgili kimlikleri de eklemek gerekir. Bu çerçevede sağlık sosyolojisi, yoksulluk sosyolojisi, turizm sosyolojisi, tüketim sosyolojisi, görsel sosyoloji, müzik sosyolojisi, spor sosyolojisi, toplumsal hareketler sosyolojisi, küçük gruplar sosyolojisi, yaşlılık sosyolojisi, kimlikler sosyolojisi, şehir sosyolojisi, duygular sosyolojisi, aşk sosyolojisi, göç sosyolojisi, etnik sosyoloji, engellilik sosyolojisi, din sosyolojisi, azınlıklar sosyolojisi, çevre sosyolojisi gibi bir dizi yeni sosyoloji alt

---

³⁶⁶ A.g.m., s. 157.

disiplinlerinin/alanlarının ağırlık kazanacağı ve uzmanlıkların ortaya çıkacağını öngörmek kolaylıkla mümkündür.³⁶⁷

Kısacası, 1980 sonrası Türkiye’de başta sosyoloji olmak üzere toplum bilimlerinde görülen iki önemli dönüşüm ve değişim söz konusudur. Bu dönüşüm ve değişim dünya egemenlik ilişkilerinde ve Batı kaynaklı toplum düşüncesinde ortaya çıkan krizle yakından ilişkilidir. Dünyada ve Türkiye’de bu ilişkinin iki temel görünümü vardır: Birincisi, Sovyetler Birliği’nin tasfiyesiyle başlayan yeni gelişmeler bütünsel dünya görüşlerini inkâr eden yeni bir bilim anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda post-modernizm, bütüncül kuramların karşısında “alternatif bir kuramsal girişim” olarak öne çıkarılmaktadır. Ancak iktidar/egemenlik ilişkilerinde temelde bir değişiklik olmadığı için yeni dünya görüşü ve bilim anlayışı Batı merkezli olmaya devam etmektedir. İkincisi ise, yeni dünya görüşü ve bilim anlayışındaki değişikliklere bağlı olarak yeni konu ve sorunları gündeme getiren, bu anlayışı oluşturup yaygınlaştıran “yeni bir kuşak” ortaya çıkmıştır. Bu kuşağın referans kaynakları da farklılaştığı için eski kuşağın belli bir siyasete bağlı olarak savunduğu dünya görüşü ve ele aldığı konular temelsiz kalmıştır. Türkiye’de eski kuşağın, bu değişimi yorumlamadan veya kendini yeni gündeme uyarlamadan Türk toplum düşüncesi içindeki yerini -emeklilikler ve ölümler nedeniyle- yeni kuşağa bırakmasının getirdiği değişiklik ile Batı merkezli toplum düşüncesindeki değişim iç içe geçmiştir.³⁶⁸

Eğribel, 1980 sonrası görülen dönüşümlerden hareketle Türk sosyolojisinin yeni bir yol ayrımına geldiği düşüncesindedir. “Bu yol ayrımının bir tarafında ABD eksenli Batı sosyolojinde yeni eğilimler bulunurken diğer tarafta Türkiye eksenli Doğu sosyolojisini temsil eden Baykan Sezer sosyolojisi bulunmaktadır. Bizim esas sözünü etmek istediğimiz, sosyoloji tarihi açısından bu yol ayrımında Baykan Sezer sosyolojisinin farklı konumudur. Bu görüş 1960’lı yıllardan günümüze kadar gündemdedir. Siyaset ve iktidar düzeyinde sahip çıkılmamasına, egemen düzen ve sosyoloji açıklamalarının dışında

---

³⁶⁷ EĞRİBEL, “Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler”, s. 139-141.

³⁶⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Bilim Sosyolojisi Kitabı İçin: Bilime ve Bilim Anlayışındaki Değişime Kendi Adımıza Müdahale Etmenin Gereği Üzerine”, s. 4.

olmasına karşın varlığını sürdürebilmiştir. Baykan Sezer sosyolojisi Türkiye'nin dünya sosyolojisine katkısını oluşturmaktadır.”³⁶⁹

Eğribel'e göre, günümüzde sosyolojide egemen eğilime karşın sorunların çözülmemesi, mevcut düzenin tartışılması ve aşılmasının koşullarını da olgunlaştırmıştır. Türkiye, ABD eksenli dünya egemenliğini reddeden yeni bir çözüme, yeni bir siyasete ve dünya görüşüne, toplum kimliğimizin bu yönde tanımlanmasına hazır hâle gelmiştir. Türk sosyoloji tarihinin birikimi, ana konu ve sorunları tartışmalı olsa bile yeniden gündemdedir. Türk sosyolojisi, bu aşamada hazır reçete ve çözümler veya değişimi yürüten güçlerin sözcülüğü yerine toplumun sözcülüğünü yaptığı ölçüde kendisi de değişerek güç ve ağırlık kazanacaktır. Türk sosyoloji tarihinde Ziya Gökalp-Baykan Sezer çizgisini bu yönüyle önemsemek ve sahip çıkmak gerekmektedir.³⁷⁰

2.3. Sosyoloji-Tarih İlişkisine Yönelik Fikirleri

Sosyoloji ve tarih arasında sıkı bir bağ, karşılıklı etkileşim bulunmaktadır. Yetkin sosyolojik incelemelerde tarihsel bir bakış açısı kaçınılmazdır. Zira her toplumsal olgunun dayandığı tarihi bir birikim vardır. Başka bir ifadeyle toplumsal olan, arka planında tarihsellik barındırmaktadır. Her sosyo-kültürel ve iktisadî hadise, tarihsel bir sürecin ürünüdür. Sosyolojik öğeler, tarihsel alanda mayalanmış, tarih önünde denenmiş/test edilmiş bir mahiyete sahiptir. Sosyologlar da, cari sosyal ilişkileri analiz ederken önermelerinin geçerliliğini ispat etmek için “tarihin tanıklığına” başvurma eğilimindedir. Bu nedenle önemli sosyolojik teorilerin öyle veya böyle tarihe yönelik bir tutumu mevcuttur. Sosyal teorilerin tarihsel bir perspektife sahip olması, geçerlilik katsayısını arttırmaktadır. Tarihe dayalı sosyoloji anlayışı, dün ile bugün arasındaki makası kapatma ve anlamlı bir ilişki kurma çabasıdır. Tarihsel perspektiften yoksun ya da tarihi ihmal eden yaklaşımlar, sosyal gerçekliğe nüfuz etme hususunda çeşitli sınırlılıklar taşımaktadır. Benzer şekilde ortaya çıkış koşulları göz önünde bulundurulduğunda modern tarihçiliğin de sosyolojiyle ilişkisi oldukça önem arz

³⁶⁹ EĞRİBEL, “Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler”, s. 142.

³⁷⁰ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 243.

etmektedir. Ayrıca sosyolojik bir muhayyileden yoksun tarih çalışmalarının işlevselliğinin ve fayda katsayısının düşük olduğu bilinmektedir.

Eğribel'in sosyolojisinde tarihin özel bir yeri bulunmaktadır. Eğribel, sosyolojik yaklaşımın ve yöntemin esasen belli bir tarih anlayışına/bilincine karşılık geldiği düşüncesindedir. Ona göre sosyoloji, gerçekte belli bir tarih anlayışından, bütünsel bir dünya görüşünden başka bir şey değildir.³⁷¹ Bu nedenle Eğribel, çalışmalarının tamamında tarihin önemine vurgu yapmış, sosyolojik açıdan bugünün anlaşılmasında/yorumlanmasında tarihi başat unsur olarak görmüştür. Bilhassa tarihin gözden düşürülmeye, geri plana itilmeye çalışıldığı küre-yerel post-modern süreçte “tarih ve uygarlık savunuculuğunu” kendisine görev addetmiş, çalışmalarının merkezine tarih ve uygarlık birikimini yerleştirmiştir.³⁷²

Eğribel sosyolojisi, makro düzeyde çatışmacı bir perspektife dayanmaktadır. Eğribel'e göre, tarih, çatışmaların bir neticesi olarak şekillenmiştir. Tarihe yöne veren ana çatışma ise Doğu-Batı çatışmasıdır.³⁷³ Dolayısıyla tarih, toplumlararası ilişkilerden/çatışmalardan meydana gelmiştir. Günümüzde dolaşıma sokulan tarihin reddi veya sonunun ilanı, esasen Doğu'nun varlığının ve toplumlararası ilişkilerin reddi anlamına gelmektedir. Böylelikle Batı karşısında Doğu'nun alternatif üretmek bir yana kendi varlığını savunması bile zorlaşmaktadır. Eğribel, bu gerçeklikten hareketle sosyolojisinde insanlığın tarihsel tecrübesini, tarihe yönelik yaklaşımları ve sosyoloji ile tarih arasındaki ilişkiselliği ele almıştır.

---

³⁷¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, s. 13; EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 7, Eylül 2015, s. 10; EĞRİBEL, Ertan; “Gezi Dersleri VI: Birbirine Paralel, Ayrı Dünyaların Karşı Karşıya Gelmesi: İğreti İktidar, İğreti İsyan - Gezi Direnişinin Karikatür Halleri ve Yöntemi Bulmak Sorunu”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 212; EĞRİBEL, “Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkân ve Değeri”, s. 42.

³⁷² Eğribel'in editörlüğünü yaptığı dergilerden birinin adı, Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi'dir. Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi, tarihi perspektifin ve bütünlüğün kaybolduğu, uygarlık çözümü yerine çürümenin, yabancılaşmanın geçerli olduğu günümüzde “tarih ve uygarlık savunucusu” olarak yayın yapmaktadır (EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliği Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 10).

³⁷³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Düzenin Dayanağı Olarak Kaos Coğrafyasına Dönüşmeye Direnmek veya Ortadoğu'nun Balkanlaşmasına Karşı Çıkmak İçin Osmanlı Mirasının Önemi: Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Doğru”, s. 10.

Sosyoloji ve tarih ilişkisi uzun süredir tartışılan önemli bir meseledir. Genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak da sosyolojide tarihsiz bir teorinin mümkün olup olmayacağı konusu, -bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe güçlenerek- sosyal bilimlerin gündemine girmiştir. Bu tartışmalara yönelik olarak Eğribel'in kanaati, aksi yöndeki bütün iddialara karşılık, tarihsiz bir sosyolojinin olanağının bulunmadığı yönündedir. O, sosyolojinin belli bir tarih görüşüne, anlayışına, yorumuna dayandığı öncülünden hareketle böyle bir düşünceyi ileri sürmektedir. Ona göre, aynı şekilde teorizsiz bir tarihin anlamı da sorgulanmalıdır. Sosyoloji ve tarih sorunsalının çözümü, salt metodolojik bir sorun olmanın da ötesinde anlamlar taşımaktadır.³⁷⁴

Toplum ve insanlık tarih ile birlikte ortaya çıkmış bir gerçekliktir. İnsanlık tarihinden söz edebilmek için toplum koşuldur. Toplumsuz bir tarihten bahsetmek olanaksızdır. Aynı zamanda tersi bir durum da söz konusudur. Ancak tarih içinde ve tarihle birlikte toplum var olmakta; tarihi boyut içinde toplum belirebilmektedir.³⁷⁵ Bu nedenle sosyoloji ile tarih ilişkisi ve ortaklığı, her iki bilim açısından da sıradan bir konu değil; birbirinin gereği, ön koşuludur.³⁷⁶ Eğribel'e göre, sosyoloji ile tarih arasında kaçınılmaz bir ilişki bulunmaktadır. En azından sosyologların belli bir tarih görüşüne bağlı olma zorunlulukları nedeniyle bu ilişki tartışmasız bir nitelik göstermektedir.³⁷⁷ Çünkü sosyolojinin başlıca konusu olan toplum olayları, tarih içinde gerçekleşen olaylardır. En geniş anlamda toplum olaylarının gerçekleşme alanı tarihtir. Bu nedenle sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin tarihe sırt çevirmesi anlaşılır bir durum değildir.³⁷⁸

³⁷⁴ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Aralık 2013, s. 7.

³⁷⁵ SEZER, Baykan; "Toplum ve Tarih: Türk Tarihi ve Sosyoloji Seminer Notları- 1993", **Sosyoloji Yılı 23: Türkiye'de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri: Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye, Uluğ Nutku'ya Saygı**, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan ve H. Bayram Kaçmazoğlu, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 26.

³⁷⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Türk Sosyolojisi ve Tarih İlişkisi Üzerine: Baykan Sezer'de Batıcılığa Eleştirisi ve Doğu-Batı Çatışması Görüşü", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 31.

³⁷⁷ Eğribel'in sosyoloji ve tarih arasındaki ilişkiye dair yaklaşımı, 19. yüzyılda kabul gören ilişki biçiminden farklılık arz etmektedir. Evvela 19. yüzyılda cari olan ilişkinin sosyolojinin kuruluş koşullarından kaynaklanan belli sorunları vardır. Sosyoloji, 19. yüzyılda Batı dünya egemenliği koşullarında, olayların gelişim seyrine Batı'nın kaygı ve çıkarlarına uygun bir açıklama getirmiştir. Batı'nın üstünlüğü anlayışı çerçevesinde, 19. yüzyıl öncesi geleneksel tarih anlayışına da olumsuz yönde yaklaşmıştır. Bu nedenle sosyoloji-tarih ilişkisi ve ortaklığından söz edilmesine rağmen her iki bilim arasında daha çok farklılıklar öne çıkarılmıştır (A.g.m., s. 32).

³⁷⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak", s. 8.

Sosyal bilimlerde konuları itibariyle birbirine en yakın iki bilim sosyoloji ve tarihtir. Gerek sosyolojinin gerekse tarihin ortak konusunun, bir yönüyle varlık nedeninin toplum olayları oluşu, iki bilimi diğer bütün disiplinlerden daha fazla birbirine yakınlaştırmaktadır.³⁷⁹ Sosyoloji ve tarihin asıl konusu, toplum olaylarıdır. En eski dönemlerden beri toplum olayları insanların ilgisini çekmiş ve bir açıklama ihtiyacı daima olmuştur. Sosyoloji ortaya çıkmadan önce bu görevi uzun bir dönem tarih tek başına yerine getirmiştir. Bir bakıma bu uzun dönemde tarih, sosyolojinin görevini de üstlenmiştir. Tarih, uygarlığın ve devletin doğuşu ile eş zamanlı bir olgudur. Bu nedenle uzun bir dönem boyunca tarihin uygarlık ve devletle özdeşleşmiş olması şaşırtıcı değildir. Tarih, büyük ölçüde toplumların ve devletlerin karşılıklı ilişkilerinin tarihi olmuştur. En azından bu anlamda sosyoloji ile tarih arasında bir konu ortaklığı veya yakınlığı bulunmaktadır.³⁸⁰ Sosyoloji ve tarih arasında yalnızca konu açısından da ortaklık yoktur. Aynı zamanda “genelin bilgisi” olma kaygısı açısından da ortaklık bulunmaktadır. Her iki bilimin de ortak kaygısı, toplum olarak sorunlara çözüm getirmenin yollarını araştırmak, bağlı olunan toplumun ya da toplum kesitinin kendi kaderine egemen olmasını sağlamaktadır.³⁸¹

Sosyoloji-tarih ilişkisi genelde sınırlı bir biçimde bir “yöntem sorunu” olarak ele alınmış, teori-tarih ilişkisi çerçevesinde yürütülen yöntem tartışmaları sırasında gündeme gelmiştir. Sosyoloji ve tarih arasındaki karşılıklı ilişkiyi temelde yönetime ilişkin bir soruna indirgeyen bu yaklaşım, doğal olarak sosyoloji ve tarih ilişkisinin sadece belli bir boyutuna dikkat çekmiştir. Oysa yöntem, ne sosyoloji ne tarih için kendi başına bir amaç değildir. Sosyoloji ve tarihin ortak tartışma zemini, yöntem sorunları değil, her şeyden önce belli bir tarih ve toplum görüşünün doğrulanması olmalıdır.³⁸²

Sosyoloji ve tarih ilişkisi söz konusu olduğunda bilhassa farklılıklar vurgulanırken, benzerlik ve ortaklıklara yeterince değinilmemektedir. Böylelikle ilişki, her iki bilimin de farklılık temelinde tanımlanmasından hareketle kurgulanmaktadır. Başka bir deyişle,

---

³⁷⁹ SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji**, Ümit Meriç Yazan’a Armağan (iç.), Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 11.

³⁸⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak”, s. 8.

³⁸¹ SEZER, Baykan; “Tarih ve Sosyoloji”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji**, Ümit Meriç Yazan’a Armağan (iç.), Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 49-50.

³⁸² SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, s. 11-12.

sosyoloji ve tarih ilişkisinde karşılıklı bağımlılık ve bütünlük ilişkisi yerine daha çok “bağımsızlık ilişkisi” öne çıkarılmaktadır.³⁸³

Sosyoloji ve tarih arasındaki ilişkinin kabulü, ilişkinin iki yönlü kavranışı anlamına da gelmemektedir. Çünkü genellikle karşılıklı ilişkiden çok, tek taraflı ve dengesiz bir ilişki gündem olmaktadır. İlişkinin özü, sosyolojinin tarihten nasıl yararlanacağı veya tarihin sosyoloji açısından taşıdığı önem üzerine bina edilmektedir. Ancak bu noktada ihmal edilen önemli bir yön bulunmaktadır; tarihin sosyolojiden nasıl yararlanacağı soru konusudur. Tarihin yalnızca veri kaynağı olarak gösterilmesi sonucunda sosyolojiden yararlanması da söz konusu olamamaktadır.³⁸⁴

Tarih, hem toplumların kendi sorunlarına ilişkin bir çözüm arayışı, hem de çözümün bilgisine tekabül etmektedir.³⁸⁵ Tarih, sosyolojiye ihtiyaç duymadan varlığını sürdürebildiği gibi, en azından belli bir döneme kadar sosyolojinin de görevini üstlenmiştir. Sonradan iki bağımsız bilimin teşekkülü ve görev alanlarının paylaştırılması hadisesi, 19. yüzyıl koşullarında gündeme getirilmiş bir farklılaştırmaya dayanmaktadır.³⁸⁶ Dolayısıyla sosyoloji ve tarihin birlikte ele alınmasını gerektiren ortak zemin, gerek sosyolojinin gerekse tarihin aynı temel üzerine kurulu olmaları, aynı kaynaktan gelmeleri, aralarındaki ilişkinin ortak bir zemin üzerinde tartışılmasını gerektirmektedir. Bu temel, gerek sosyolojinin gerekse modern tarihçiliğin doğuşuna izin veren 19. yüzyıl koşullarıdır.³⁸⁷

19. yüzyıl öncesi tarihinin önemli özelliği, “siyasi tarih” oluşu değildir. Esas ayırt edici hususiyeti, saptanarak kayda geçirilen olaylar önünde takınılan “siyasi tutum”dur. Ancak 19. yüzyılda siyasi tutum değişikliği gündeme gelince bu ortam, yeni bir tarih anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Batı düşüncesinde 19. yüzyıla kadar egemen olan eğilim, toplum olaylarının “tarih dışı, toplum dışı” güçlerle açıklanmasıdır. Tarihe yönelik kendi işleyiş mekanizmalarının dışında ve üstünde yer aldığı varsayılan birtakım soyut varlık ve güçler devreye sokularak açıklama getirme çabasına girilmiştir. Toplum olaylarını kendi işleyiş mantığı ile açıklamak yerine, din ya da akıl düzeyinde açıklamak eğilimi olarak “tarih felsefesi” ağırlık kazanmıştır. Ancak 19. yüzyılda egemen

---

³⁸³ A.g.m., s. 12.

³⁸⁴ A.g.m., s. 14.

³⁸⁵ A.g.m., s. 19.

³⁸⁶ A.g.m., s. 15.

³⁸⁷ A.g.m., s. 14.

olmaya başlayan yeni tarih anlayışıyla olayların kendi iç mantığıyla tarihi açıklama girişimleri ortaya çıkmıştır.³⁸⁸ 19. yüzyılda beliren koşullar, Batı içinde değişik görüşlerin, çeşitli çözüm önerilerinin ileri sürülmesine yol açmıştır. Bu görüşlerin birbirinden farklılık arz etmesi, birbiriyle çatışan grupların teşekkülüne neden olmuştur. Başka temel etkenlerin yanı sıra çatışmanın ortaya çıkardığı dinamizmin de etkisiyle üretim sorumluluğu Batı'ya geçmiş ve Batı toplumları endüstri toplumu özelliği kazanmıştır. Batı dünyasındaki yeni koşullar, yeni tarih anlayışının ortaya çıkmasına ve sosyolojinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.³⁸⁹

19. yüzyılda sosyolojinin doğuşu ile birlikte tarih bilimi de köklü bir değişim içine girmiştir. Bu sonuçları itibariyle de son derece önemli bir değişikliktir.³⁹⁰ Modern tarih anlayışının ortaya çıkmasında sosyolojinin önemli bir etkisi ve payı vardır. Sosyolojinin ortaya çıkması sadece geleneksel tarih anlayışının değil aynı zamanda geleneksel toplum anlayışının da köklü bir biçimde değişmesine yol açmıştır.³⁹¹ Şüphesiz sosyoloji öncesinde de belli bir tarih bilinci bulunmaktadır. Ancak sosyoloji tarih ile kurduğu yeni ilişki sayesinde geleneksel tarih anlayışını eleştirerek bilim kimliğini kabul ettirmiştir. Sosyoloji bilim olarak kendini örgütlerken modern tarih görüşü üzerinde de etkili olmuştur. Sosyolojinin tarih bilgisini gündelik yaşamda yararlanılabilir biçime dönüştürmesi, toplumun ve tarihin yasalarını keşfetmesi ve bu yasalara bağlanması aracılığıylaadır. Sosyoloji-tarih ilişkisi bu bağlamda gündeme gelmiştir.³⁹²

---

³⁸⁸ 19. yüzyılda, tarih yazımını her türlü mitolojik ve irrasyonel anlatıdan arındırma yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu süreçte akademik tarihçiliğin amacı, tarih yazımını mitos'tan arındırarak rasyonel bir düzleme oturtmak, logos'la ilişkilendirmektir. Böylece tarih yazımının dili de öznel, metafizik ve edebi özelliklerinden arındırılmış ve "nesnellik" iddiasına dayalı bir anlatıya dönüştürülmüştür. Bununla birlikte modern tarihçiliğin gelişiminde Aydınlanmacı akla reaksiyon gösteren romantiklerin de önemli bir payı olduğu göz ardı edilmemelidir. Modern tarihçilikte rasyonalist ve romantik akım, birbirleriyle rekabet içinde varlık göstermişlerdir (EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Milliyetçi Tarih yazımı ve Günümüze Yansımaları Üzerine", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 12, Aralık 2019 s. 7).

³⁸⁹ SEZER, Baykan ve Diğerleri; "Tarih ve Sosyoloji", s. 21-23.

³⁹⁰ Tarih bilimindeki değişikliklere paralel olarak tarih yazımı teknikleri de değişmiştir. Sözel tarihi belgelerden yararlanma usulleri, veri toplama teknikleri bu dönemde geliştirilmiştir. Geleneksel tarih anlayışına yöneltilen "siyasi tarih", "askeri tarih", "vakanüvis tarihçiliği" gibi eleştiriler ile yeni tarih anlayışına zemin oluşturmaya çalışılmıştır (EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Tarihsel Sosyolojinin Sınırlılıkları: Batı'da Marksist Tarih Eleştirisi Üzerine", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 9). Ayrıca bu dönemde ulusçuluk akımının ortaya çıkmasıyla evrensel dünya tarihi yazımının yanı sıra "ulusçu tarih yazımı" da revaç bulmuştur (EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak", s.14).

³⁹¹ EĞRİBEL, Ertan; "Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş", **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 128.

³⁹² EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Türk Sosyolojisi ve Tarih İlişkisi Üzerine: Baykan Sezer'de Batıcılığa Eleştirisi ve Doğu-Batı Çatışması Görüşü", s. 31.

Toplum yasalarının tarihin dışında ve olayların iç mantığıyla açıklama ihtiyacı, bağımsız bir disiplin olarak sosyolojinin doğuşuna olanak sağlamıştır. Toplumun işleyiş mekanizmalarını tarihten soyutlayarak inceleyip açıklamak iddiası, doğal olarak sosyolojinin görev alanını, sınırlarını da belirlemiştir.³⁹³ Hâlbuki başta sosyoloji olmak üzere çeşitli sosyal bilimlerin konu aldığı toplumsal olaylar, tarihi bir zemin üzerinde gelişmektedir. Dolayısıyla her toplumsal olay, aynı zamanda tarihsel bir olaydır. 19. yüzyılda gündeme gelen sosyoloji ve tarih ilişkisi, sosyolojinin diğer bilimlerle kurduğu ilişkiden bu açıdan farklılıklar göstermektedir.³⁹⁴

19. yüzyılda sosyoloji ve tarih ilişkisine dair önemli gelişmelerden biri de, tarihin “sosyal tarih” başlığı altında yeni bir eğilim kazanması olmuştur. Buna karşılık sosyolojinin tarihten ayrı tutulmasına büyük özen gösterilmiştir. Bu ayrışma, tarihten gerekli derslerin çıkarılması hususunda en büyük engellerden biridir. Tarih ve sosyoloji aslında “tek bir bilim”, bir bütün olması gerekirken, tarihten sosyolojik sonuçlar çıkarılması engellenmiştir. Böylece sosyoloji tarihten bağımsız kendi başına öğrenilmesi gereken bir bilgi biçimine dönüştürülmeye çalışılmıştır.³⁹⁵

Sosyoloji, toplumların gelişme olanakları, tarihi ve kimliği üzerinde bir bilinçlenme ve bu bilinç aracılığı ile sorunları üzerinde etkili olma çabasıdır. Sosyolojide tarihe dayalı bütünsel bakış açısı veya kuram olmadığında “pür bilgi” veya dar, sınırlı konu ve olaylar üzerinde ayrıntı düzeyinde bilgiçliğin hiçbir değeri yoktur. Bütünsel bakış açısı veya tarih anlayışı/yöntem sosyolojide daha başlangıçta ele aldığımız olayları, konu ve sorunları belirlemektedir.³⁹⁶ Dolayısıyla sosyoloji, kapsamlı bir tarih bilincine tekabül etmektedir. Sosyolojinin olduğu kadar tarihin de amacı, toplum sorunlarının açıklanmasıdır. Tarih, sadece sorunların farkında olmak değil, aynı zamanda onları aşacak çözümlerin de elde edilebilmesi için üst düzeyde bir bilinçlenme ve bilgi üretme çabasıdır. Ayrıca tarih, 19.

³⁹³ SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, s. 29.

³⁹⁴ EĞRİBEL, “Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş”, s. 127.

³⁹⁵ SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, s. 26. 19. yüzyılda Batı etkilerinin görülmeye başlanması sonucunda Türkiye’ye modern tarihçilik ve sosyoloji aktarılacaktır. Ancak Batı’da bu iki bilim bağımsız disiplinler olarak ayrılmasına rağmen, Türkiye’de iki disiplinin yakın dönemlere kadar iç içe geçtiği gözlemlenmektedir. Cevdet Paşa’ya sosyologların duyduğu büyük ilgi, Türk tarihçilerinin bu eğilimlerinin sosyologlarımızca da fark edildiğinin en belirgin örneğidir. Fuat Köprülü’den Ömer Lütfi Barkan’a, Cengiz Orhonlu’dan en son Mehmet Genç’e kadar çalışmalarında tarih ve sosyolojiyi bütünleştiren çok sayıda tarihçimiz yetiştirmiştir. Batı’da alanların ayrılmasına özen gösterilirken bizde bir kaynaşmanın söz konusu oluşu kayda değer bir noktadır (A.g.m., s. 27).

³⁹⁶ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkân ve Değeri”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, s. 15.

yüzyıldan bu yana belli bir sosyoloji anlayışına bağlı olarak yazılmaktadır. Tarih, ilk defa toplum dışı açıklamalardan arındırılarak bütünüyle toplum olayları ve güçleri çerçevesinde anlam kazanmaya başlamıştır. Sosyoloji de, tarih önünde alınan belli bir tutumdan, sorunların aşılması yolunda gösterilen çabadan başka bir şey değildir. Sosyoloji ve tarihi birleştiren nokta, her iki bilimin de çatışmalı toplum ilişkilerini tarih içinde kavrama yönelimidir.³⁹⁷

Tarih, geçmişteki olayların saptanmasından ibaret bir kronoloji değil, bugüne ve geleceğe ilişkin toplum sorunlarına karşı bir tavır alıştır. Tarihsel olay bilgisi, kendi başına bir dünya görüşü yaratamaz. Aksine tarih olayları, mevcut dünya görüşümüzü doğrulamak için dayandığımız araçlardır. Bu nedenle tarihçi de, bir sosyoloji anlayışına bağlı olarak sosyolojiden destek görmek durumundadır. Tutarlı/sistemli bir tarih ve sosyoloji görüşü olmaksızın tarihsel olayların kendi başına bir anlamı bulunmamaktadır. Bu bağlamda gerçek tarih, olayların bilgisi değil, olayların kavranma biçimidir.³⁹⁸

Sosyoloji, toplum sorunlarına pratik çözüm arayışı ve toplum çıkarlarından kaynaklanan çatışmalar içinde aktif rol oynayan bir “ideoloji” görünümündedir. Çatışmada haliyle belli oranda yıpranma ihtimali de bulunmaktadır. Bu nedenle sosyoloji bu yıpranmadan kendi temelini koruyabilmek için tarihle olan yakın ilişkisini gündeme getirmemeye özen göstermektedir. Tarihçiler de, benzer şekilde bağlı oldukları sosyoloji görüşünü gizlemeyi tercih etmektedirler. Ancak ne kadar gizleme eğiliminde olsa da her tarih yazımı, herhangi bir sosyoloji anlayışına hizmet ve kaynaklık etmektedir. Başka bir deyişle tarihçiler de, tabii olarak çıkarların ve çatışmaların üstünde ve dışında yer almamaktadır.³⁹⁹

Sosyoloji ve tarihin toplum olaylarını konu edinmelerine rağmen, aralarında yöntem ve bakış açısı düzeyinde bir ayrılık olması gerektiği savunulmuştur. Yaygın anlayışa göre tarihin görevi, geçmişte gerçekleşen bir defaya özgü, ünük (unique), somut ve özel olayları, ayrıntıları ele almaktır. Buna karşılık sosyolojinin, bugüne odaklanmış bir bakış açısıyla, tarih içinde tekrarlanabilen, soyut ve genelleştirilebilir olayların bugüne yansımalarıyla ilgilendiği savunulmuştur. Bu tanımlar bir bakıma tarihe, toplum olaylarının ayrıntılarına ulaşma görevini vermekte, sosyoloji ise genelleyici ve bugün

³⁹⁷ SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, s. 38-42.

³⁹⁸ A.g.m., s. 44-46.

³⁹⁹ A.g.m., s. 43.

odaklı bir bilim olarak görülmektedir. Başka bir deyişle tarihin ana niteliğinin olayları “betimlemek”, sosyolojinin ise “açıklamak” olduğu ileri sürülmektedir. Bu tanımlama çerçevesinde sosyolojinin tarihle ilişkisi de büyük ölçüde tek yönlü bir ilişki olarak görülmektedir. Yaygın bir anlayışa göre tarih, sosyolojinin bir çözümleme aracıdır. Belli bir çağda ve toplumda ahlaki, iktisadi, hukuki, dini, siyasi kurumların ne şekilde ve hangi nedenlerle varlık bulduğunu anlamak için sosyolog, tarihe başvurmaktadır. Buradan da görülebileceği gibi sosyoloji-tarih ilişkisi tek yanlı bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısına göre tarihçi, geçmişteki toplum olayları hakkında ayrıntılar ve belgeler toplayan, bir açıklama çabasından çok geçmişî resmetme çabası içinde olan bir kişidir. Sosyologa düşen, bu bilgi birikiminden bugünü açıklamak üzere yararlanmaktır. Böyle bir görev paylaşımı gereğince tarihçinin sosyolojiyle bağının kopukluğu sorun edilmemektedir. Doğal olarak, belgelere yönelen ve bununla sınırlanan tarihçinin, sosyolojiyle ilişkisi de belirsiz kalmakta, daha doğrusu bir ilişkinin gerekliliğinden söz etmek mümkün olmamaktadır.⁴⁰⁰

Eğribel’e göre, tarihin ve tarih bilgisinin de sosyoloji açısından taşıdığı değer üzerinde ciddi biçimde düşünmek gerekmektedir. Sosyologlar için tarih, mezun olmak için geçmek zorunda kalınan bir ders olarak değil, toplumların içinde deneyimlerini yaşadıkları bir oluş ve süreç olarak kavranmalıdır. Hatta durum, bununla da sınırlı değildir. Çünkü tarih, aynı zamanda toplumların kimliklerinin biçimlendiği, birikimlerinin karşılıklı olarak aktarıldığı, toplum yaşamının yönlendirilip değiştirilmeye çalışıldığı, sorunların aşılma çabasının gösterildiği göz ardı edilemeyecek temel bir alandır. Başka deyişle insanlık, tarihin döl yatağında gelişir. Tarihsel süreç, çoğu durumda bizlerin bireysel istek ve iradesinden bağımsızdır. Tarihle asıl ilişkimiz, bireysel olmaktan çok toplumsal bir ilişkidir. Bu nedenle de toplum bilgisi olan sosyolojiyi tarihten bağımsız düşünmek güçtür. Yapısalcılık ve fonksiyonalizm gibi en tarih dışı kuramlar bile, tarih önünde olumsuz bile olsa, bir tutum sergilemek zorunda kalmışlardır. Deneyisel sosyoloji olarak tanımlanan ve tarihin yerine güncelin bilgisinin peşinde olduğunu ilan eden Le Play sosyolojisi bile bir tarih anlayışına dayandığı gibi, tarih

---

⁴⁰⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak”, s. 9.

olaylarına da kayıtsız kalamamıştır. Tarihe karşı olumlu veya olumsuz bir tutum sergileme, sosyal bilim disiplinleri ve kuramları için bir önkoşul durumundadır.⁴⁰¹

Kısacası Eğribel, tarihsel alanı, temel çelişki ve çatışmalar bağlamında, toplumsal ilişkilerin ve geçmiş, bugün ve geleceği belirleyen özelliklerin bilincinin kazanılması olarak önemsemektedir.⁴⁰² Ona göre tarih, insanın özünün hayvanî özünden bağımsızlaşmasının bir ifadesidir.⁴⁰³ Toplum olayları ise hem mekân hem de zaman içinde gerçekleşen olaylardır. Mekân coğrafyanın, zaman ise tarihin bir türevi konumundadır. Mekân ve zaman, bir bakıma bir toplumun dünyaya bakış ufku ortaya koymaktadır.⁴⁰⁴ Dolayısıyla sosyoloji ve tarihin birlikteliği hayatî bir önem taşımaktadır. Bu birliktelik göz ardı edildiği takdirde köksüz (tarih-bilinçsiz) ve yönsüz (gelecek-yönelimsiz) bir bilim uğraşısının/fikir üretiminin geçerlilik ve süreklilik gücü de zayıf olacaktır.⁴⁰⁵

Eğribel, sosyoloji ve tarih disiplinleri arasındaki zorunlu ilişkinin uzantısı olarak bütünsel bir dünya tarihi anlayışına ve tarihsel-toplumsal değişimin sürekliliği inancına sahip olunması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, tarih bilinci veya tarih anlayışı denildiğinde anlaşılması gereken belirli bir düzeyin, sanatın, mimarinin, iktisadın tarihi değil, tek geçerli düzey olan “bütünsel dünya tarihi”dir. Zira tarih, yer ve zaman bağlamından kopuk bir biçimde kendi kuralları içinde işleyen bir süreç değildir. Dünya tarihinin belli bir görünümü üzerinde yapılan bir değerlendirme de, yine bütünden bağımsız bir şekilde olmamalıdır. İktisat, din, düşünce, sanat tarihine geçerlilik kazandıran da bütün içindeki yerleri, birbiri içine geçme biçimleridir. Bunların dışında şehir tarihi, monografiler, kurumlar tarihi, sözel/kişisel tarih gibi tikel tarihler, tarihi anlamamıza katkıda bulunabilir ancak bunları bütünsel tarih anlayışının üzerine çıkarmak ampirizmin kör kuyusuna düşmektir. Dünya tarihinin birliğini ve sürekliliğini sağlayan

---

⁴⁰¹ A.g.m., s. 10.

⁴⁰² EĞRİBEL, “Gezi Dersleri VI: Birbirine Paralel, Ayrı Dünyaların Karşı Karşıya Gelmesi: İğreti İktidar, İğreti İsyan - Gezi Direnişinin Karikatür Halleri ve Yöntemi Bulmak Sorunu”, s. 201.

⁴⁰³ EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 214.

⁴⁰⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak”, s. 14.

⁴⁰⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 12.

ise temel farklılaşmalar ve çatışmalardır. Özgül yer ve zaman, dünya tarihine bağımsız olarak eklenen değil tarihi bütünleştiren öğelerdir.⁴⁰⁶

Eğribel, tarihin insan etkinliğinin bütün yönlerini kapsayan geniş bir olay olduğu görüşündedir. Sanat tarihinden edebiyat tarihine, kurumlar tarihinden sınıf ilişkilerine kadar değişik düzeyleri kapsayan olaylar, bütünsel tarihi gelişmenin bir parçası olarak anlaşılır hale gelmektedir. Bu nedenle sosyoloji, tarih, edebiyat, iktisat, siyaset bilimi, dilbilim gibi çeşitli toplum bilimleri arasında işbirliği kaçınılmazdır. Çeşitli toplumsal olaylar arasındaki bu ilişkinin yöntem düzeyinde ifadesi bütünsel bir tarih görüşünün/kuramın savunulması biçimindedir. Sorunlar üzerinde bilinçlenmek ve sorunları aşmak için ise tarihi ve toplumsal değişmeyi savunmak gerekmektedir. Toplumsal değişmeye odaklanmak, bütünsel tarih anlayışına dayalı bir perspektif yanında açıklayıcı bir kuramı da zorunlu kılmaktadır.⁴⁰⁷

Eğribel'e göre, sosyolojinin ve sosyalizmin başlıca konusu, toplumların tarih boyunca gösterdiği gelişme ve değişme yönünün açıklanmasıdır. Bunun sebebi, entelektüel bir merak kaygısı değil; toplumların sorunlarının kavranması ve çözümünün ancak tarihsel değişme içinde mümkün olduğu gerçeğidir.⁴⁰⁸ Çünkü toplumsal değişme olayının temelinde belli bir düzen anlayışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm getirme çabası vardır. Tarih ise bu değişimlerin gerçekleştiği ana zemindir.⁴⁰⁹

Eğribel, tarih ve sosyoloji ilişkisine yönelik duruşundan hareketle tarihin yapımında sosyolojik zemini ihmal eden “iradeci” ve “kaderci” anlayışları reddetmiştir. Ona göre, tarihi gelişme mekanik, otomatik bir akış değildir. Tarihin akışı, eylem ve düşünce için maddi bir zemin oluşturur. Bu zemin çeşitli imkânlar ve ihtimaller, sınırlılıklar da içerir. Toplumlar kendi tarihlerini yaparken bunu kendi seçtikleri koşullarda ve kendi

---

⁴⁰⁶ EĞRİBEL, “Kemal Tahir’in 40. Ölüm Yıldönümü Anısına: Küresel Kalpazanlık veya Zamanın Ruhu İçinde Yüzeysel Kalmak ve Küreselleşirken Taşralaşmak Karşısında Tarih Bilincinin Gereği Üzerine”, s. 111.

⁴⁰⁷ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batı Yayılmacılığı ve Tarih Çarpıtıcılığı: Türk Kimliği Tartışmalarında Çarpık Tarih Anlayışının Etkisi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2013, s. 17.

⁴⁰⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Düzenin Dayanağı Olarak Kaos Coğrafyasına Dönüşmeye Direnmek veya Ortadoğu’nun Balkanlaşmasına Karşı Çıkmak İçin Osmanlı Mirasının Önemi: Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Doğru”, s. 9; EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliliği Üzerine”, s. 10.

⁴⁰⁹ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 293.

keyiflerine göre değil, tarihten gelen nesnel koşullar içinde yaparlar. Tarihi akış içinde toplumların, kriz ve bunalımlar gibi belli kavşak noktalarına geldiği dönemlerde imkân ve ihtimalleri değerlendirilmesi tarihi bir sıçramaya neden olduğu gibi, toplumların daha sınırlı çözümler içinde kalmalarına da neden olabilir. Bu durumda düzenin işleyişi ve kimliğini dayandırdığı ahlak-hukuk ile değerler de değişir. Bu dönemlerde toplum olaylarına iradi-bilinçli olarak müdahale etmek, yaratacağı sonuçlar açısından önemlidir. Tarihte “büyük adamlar”, tarihsel sürecin yaşayan unsurlarından birini temsil ettiği için önemlidir. Başka bir deyişle, tarihi önderlere temsil ettiği değerler nedeniyle sahip çıkmak önemlidir. Ancak önderlerin tarihi koşullarla ilişkisinin koparılarak “yas tutma veya yüceltme ayinlerine” dönüşmesi, toplumlar arası ilişki ve çatışma içinde üstlenilen yer ve rolün belirsizleşmesine yol açmaktadır. “Tarihi, büyük adamlar yapar” sözüyle ifade edilen “iradeci anlayış” ile bunun zıddı gibi görünen tarihi önceden dışarıdan belirlenmiş, değişmez bir akış olarak ele alan “kaderci anlayış” arasında keyfiyet farkı bulunmamaktadır. Her ikisi de kaba tutarsızlıklara yol açmaktadır. Bu yaklaşımlar, sonuçta tarihi toplumun kendi kaderi veya sorunları üzerinde bilinçli bir etkinlik olarak gören sosyoloji anlayışına karşıt bir görüşe dönüşmektedir.⁴¹⁰

Eğribel, Batı’da sosyolojinin beslendiği düşünce geleneği ve kökenleri itibariyle tarihten çok felsefeyle ilişkili olduğunu bildirmiştir. Sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak doğuşu sırasında, tarihin de yeni bir anlayışla ele alınması ve bağımsızlaşması söz konusu olmuştur. Bunun yanında doğuş evresinde sosyolojinin tarihle ilişkisi değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. En azından sosyolojinin temel alan ve konuları, başlangıçta tarih felsefesi çerçevesinde ele alınmıştır. Saint-Simon ve Comte’dan geçerek Marx’a kadar ilk sosyologların eserlerinde tarih felsefesinin önemli bir yeri bulunmaktadır.⁴¹¹ Sosyolojiyi gerçek anlamda tarih felsefesinden arındırma yolunda ilk girişim Durkheim’dan gelmiştir. “*Sosyolojik Yöntemin Kuralları*”nda, sosyal bilimlerin metafizik soyutlamalardan ve tarih felsefesinden büsbütün arındırılması gerekliliğini açıkça belirtmekte ve bu arındırma işlemi için birtakım ilkeler öne sürmektedir. ...XIX. yüzyılda sosyolojiyi tarihten ve tarih biliminden bağımsızlaştırma, koparma yönündeki güçlü eğilim sonraki yüzyılda da sürmüştür. Bu çerçevede sosyolojik teoride güçlü bir tesir bırakan,

---

⁴¹⁰ EĞRİBEL ve KAÇMAZOĞLU, “Türkiye’de Yeni Düzen Ahlakı ve Değerleri Savunuculuğu: Cumhuriyet’ten Günümüze Sosyolojide Ahlak ve Hukuk Felsefesinin Öne Çıkarılması Üzerine Bazı Belirlemeler”, s. 136.

⁴¹¹ Marx’ın sosyolojisi, bütünüyle “tarihsel sosyoloji” olarak değerlendirilebilir.

daha doğrusu sosyolojiyi esir alan pozitivizm akımından ve tarih ile sosyolojinin farklılaşmasından söz edebiliriz. Pozitivist gelenek, sosyolojiyi tarihten kopartırken, doğa bilimleriyle yakınlaştırmıştır! Sosyolojide taht kuran ampirist gelenek, yapısalcılık, işlevselcilik gibi akımlar bu bakış açısının değişik somutlaşmalarıdır. Buna karşılık tarih bilimini sosyal bilimlerden dışlama yönünde bazı çabalarla karşılaşmaktayız. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren pozitivist bilim anlayışının ağırlık kazanmasıyla birlikte geleneksel tarih anlayışlarına yönelik ciddi eleştiriler getirildiğini, Aydınlanma geleneği içinde başlıca yer tutan tarih felsefesinin önemini yitirmeye başladığını görüyoruz. Tarih XIX. yüzyıldan itibaren yepyeni bir anlayışla ele alınmaya başlanmıştır. Tarih karşısında bu tutum alışı en belirgin biçimlerini XX. yüzyılda görmekteyiz. Yapısalcılığın geçici etkisi ve neredeyse bütün bir yüzyılı kaplayan tarihselcilik eleştirileri ile bu tutum belirginleşmektedir.”⁴¹²

19. yüzyılda sosyolojinin doğuşu ile tarihin bir bakıma geri düşmesi olgusu, 20. yüzyılda sosyolojinin getirdiği açıklamaların yetersiz kalması ya da açıklamalarının benimsenmesinde güçlüklerin oluşu nedeniyle, tarihin tekrar merkezi bir hâl almasına evrilmiştir. Başka bir deyişle sosyolojinin üstlendiği rolü yerine getirmemesi veya bazı açıklamaların rahatsız edici olması nedeniyle tekrar açıklamalar tarihte aranmaya başlanmıştır. 19 yüzyılın aksine 20. yüzyılda artık sosyoloji akımları yerine tarih akımları/ekolleri ön plana çıkmıştır. Tarihin sosyolojinin görevini yeniden üstlenmek istemesi ve sosyolojinin alanını sınırlandırma çabasının yanı sıra “sosyolojiyle işbirliği” önerisinde bulunması, sosyolojiye biçilen yeni sınırlı rolün benimsenmesi önerisinden başka bir anlam taşımamaktadır. Tarihçiler, hem sosyolojiden görevi alıp hem de sosyoloji ile işbirliği teklifi ile çalışma yapılacak konuları da belirlemek istemektedirler. Bu eğilimin görüldüğü 20. yüzyılda, 19. yüzyıl sosyologları çapında sosyolog yetişmezken, bunun aksine tarih alanında büyük çaplı kuramlar, izleyicisi olan tarihçiler ve tarih ekolleri görülmeye başlanmıştır. Bu ekollerin en fazla etkili olanı ise Annales Okulu’dur.⁴¹³

Eğribel, günümüz tarihçiliği ve sosyoloji sorunları gündem edilirken deyim yerindeyse üzerine toz kondurulmayan, kendisine özel bir yer verilen Annales Okulu’nu

---

⁴¹² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak”, s. 7-10.

⁴¹³ SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, s. 32.

birçok açıdan kritik etmiştir. Eğribel, Annales Okulu'nun başarılı çalışmalarını takdir etmekten geri durmazken özgün bir duruşla eleştirel yaklaşımını da korumayı bilmiştir. Ona göre, Annales Okulu'nun öne çıkarılması, 20. yüzyıl Batı toplum düşüncesinde ve tarih yazımında Marx'ın siyasi yönünün ihmal edilmesi ve tarih yazımı üzerindeki etkisinin kırılmasıylaadır. Batı'da, Batı-dışı toplumların önüne en az Marx kadar etkili olabilecek yeni bir kişi ve akım çıkarılmak istendiğinde Braudel ve Annales Okulu çalışmaları öne çıkarılacaktır. Annales Okulunun "toplumsal tarih" anlayışını öncelikle bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bir dönem Marx bilmeden sosyoloji ve tarih yapılamayacağı söylenirken sonrasında Braudel'in hacimli kitapları sosyoloji ve tarihçilerin önüne konulacaktır. Öncelikle bu tavırla hesaplaşmak gerekir. Marx karşıtı sosyoloji ve tarih yazımı, yine Marx'ın ele aldığı pek çok konuyu tartışma çabası içinde zorunlu olarak disiplinler arası çalışmayı öne çıkarmıştır ancak artık sosyoloji gözden düşerken yerine tarih "her şeyi kapsayan bir bilim" olarak kurgulanmıştır.⁴¹⁴

Eğribel, Annales Okulunun en önemli özelliğinin sosyolojiyi de kapsayan bir tarih anlayışını gündeme getirmesi, yani sosyoloji açıklamalarının tarih üzerindeki etkisini kırması olduğunu belirtmiştir. 20. yüzyılda bütünsel sosyoloji kuramları etkisini yitirdikçe tarih açıklamaları üzerindeki etkisi de tartışmalı olmuştur. Annales Okulu bütünsel sosyoloji kuramlarının yerine yeni bir tarih anlayışı olarak "toplumsal tarih" yaklaşımını ikame etmeye çalışmıştır.⁴¹⁵

Eğribel'in Annales Okulu analizi, dönemin koşullarını da göz önünde bulundurularak biçimlenmiştir. 19. yüzyıla nazaran 20. yüzyıl Batı tarihçiliğinin ayırt edici bir özelliği, çoğul olması, çeşitliliğe izin vermesi, siyasi ve kapalı bir dünya görüşü özelliği göstermemesidir. Bu anlayışın gelişmesinde Marksist siyasi tarih kuramı ve toplumsal değişme anlayışına yönelik eleştiriler, anti-Marksist tarih yazımı ve toplum anlayışının ağırlık kazanması önemli bir rol oynamıştır. Öncelikle 1930'lardan itibaren Stalinist bir yorum olarak öne çıkarılan, tarihin tek bir doğrusal çizgi üzerinde geliştiği ve tek bir doğru yorumunun olduğu görüşü, Avrupa sosyalistleri tarafından

---

⁴¹⁴ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Sosyoloji ve Tarih: Fransız Annales Okulunun XX. Yüzyıl Toplum Düşüncesi ve Tarihçiliği Üzerinde Etkileri", *Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi* (iç.), Sayı: 8, Aralık 2015, s. 7.

⁴¹⁵ A.g.m., s. 8.

reddedilmiştir. Gerçekte reddedilen ve tartışma konusu haline getirilen ise Sovyetler Birliği'nin tarihi gelişmede kendisine verdiği öncü ve sözcü konumdur.⁴¹⁶

Annales Okulu, tarihin disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmayla yazılması, böylece tarihin bir bilim olarak kabul edilmesi iddiasını taşıyan bir okuldur. 1929 yılında Bloch ve Febvre'nin kurucusu olduğu⁴¹⁷ Fransız Annales Okulu'nun, yayın organı olarak kendisiyle aynı adı taşıyan dergisi de çıkarılmaya başlanmıştır. Başlangıçta ekonomik ve toplumsal tarih üzerine yoğunlaşan derginin kuruluş amacı, toplumların yaşamlarının uzun süre gölgede kalmış veçhelerine ışık tutmak olarak belirtilmiştir. Ancak süreç içerisinde Annales Okulu'nun tarih anlayışı, başlangıcındaki anlamının dışına taşmıştır. Yerbilim, psikoloji, sosyoloji, edebiyat gibi mümkün olan bütün alanları içeriğine almaya başlamıştır. Annales Okulu, tarih boyunca egemen olan “olay-anlatıcı tarih yazımı”na ve 19. yüzyılın “olgucu ya da deneyci tarih anlayışı”na karşıt bir yönde gelişmiştir. Bütünsel ve kuşatıcı bir tarih perspektifinden hareketle kurumların, zihniyetlerin, ekonomik ve toplumsal yapıların, iklim-jeoloji-coğrafya ve nüfus gibi özelliklerin önemine dikkat çekerek, çok çeşitli ve zengin verilere dayalı bir tarih yazımı metodolojisine dayanmıştır.⁴¹⁸

Derginin kuruluşundan on yıl sonra alt başlığı *Sosyal Tarih* (d'histoire sociale)'e dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı sırasında bu başlık da değişmiş ve *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (Melanges d'histoire sociale) olmuştur. 1946'dan itibaren dergi *Yıllıklar: Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar* (Annales: economies, societies, civilisations) başlığını taşımaya başlamıştır. Eğribel, bu dönüşümden hareketle önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Büyük savaş sonrasında okul mensuplarının “uygarlık” kavramını, özellikle de Braudel'in çalışmalarında “Akdeniz uygarlıkları” kavramını incelemeleri, Fransa'yı bir Akdeniz uygarlığı; Afrika ve Asya ülkeleriyle bağlantılı bir “merkez” olarak konumlandırma çabasının ürünüdür. Bu tutum o dönemde izlenen resmi Fransız politikalarıyla da örtüşmektedir.⁴¹⁹

Annales Okulu, Marx gibi fakat ona karşıt olarak tarihin temel bilim olduğunu gündeme getirmiştir. Ancak tarihte ve tarih yazımında siyasal boyutu göz ardı etmiştir.

---

⁴¹⁶ A.g.m., s. 9.

⁴¹⁷ Okul, daha sonraki dönemde Fernand Braudel başta olmak üzere önemli tarihçiler tarafından temsil edilmiştir. (A.g.m., s. 10.)

⁴¹⁸ A.g.m., s. 10.

⁴¹⁹ A.g.m., s. 11.

Bu tutum, bütün açıklama ve değişim anlayışının Batı egemenliğine mâl edilmesi anlamına gelmektedir. “Biz de sosyoloji açıklamalarının tarihten bağımsız olmadığından söz ediyoruz, bu yönde bir çaba içindeyiz. Ancak sorunların siyasi yönünün altını çizerek bu yönde günümüz sorunları üzerinde etkili olan bir tarihi, toplumsal ve tarihi değişmeyi savunuyoruz. Önemli olan müzeci bir tarih anlayışını, bu yönde uzmanlıkları savunmak yerine geçmiş deneylerden günümüz sorunlarının çözümünde yararlanılması, bu yönde dinamik bir anlayışla günümüz ile tarih arasında veya sosyoloji ile tarih disiplini arasında ilişki ve sonuçlar çıkarılmasıdır. Tarih bir yerde sosyoloji görüşlerimizin sınandığı bir alandır. Annales Okulu her şeyi tarihe bağlayarak gerçekte bütün açıklamaların Batı’ya bağlanmasını istemekten öteye bir şey dememektedir. Ekonomiyi temel olarak görürlerken tarihin temel bilim olduğunu gündeme getirmeleri bu nedenledir.”⁴²⁰

Eğribel’e göre Annales Okulu, siyasal ve diplomatik tarihçiliği küçümsemiş; ekonomik olaylara önem verir gözükmeye karşılık sonuçta bütün açıklamaları Batı’nın üstünlüğüne bağlayan bir tarih anlayışını temsil etmiştir. Annales Okulu’nun etkisiyle siyasal tarihçilik gözden düşmüş, saray tarihçiliği ve devlet arşivleri hor görülmüştür.⁴²¹ Siyasal tarihçilik, haksız yere “geleneksel” ve “aşılmış” tarihçilik damgasını yemiştir. Annales Okulu, en üstün olduğumuz siyasal tarih yazımı ve tarih geleneği alanının yerine ikame edilmeye çalışılmıştır. Annales Okulu ekonomiye önem vermesiyle tanınmaktadır. Ekonomi elbette önemlidir ancak bu önem, siyasi boyutları ile birlikte ele alındığında gerçek boyutlarıyla ortaya çıkabilecektir. Ekonominin öne çıkarılıyor gibi görünmesi, olayların siyasal boyutunun gündem dışı tutulmasına yöneliktir.⁴²²

Annales Okulu’nun öne çıkarılması, Marksizmden, Marksizmin siyasal yönünden kaçış imkânı sağlamıştır. Annales Okulu’nun toplum içinde yaygın belli bir tarih anlayışını temsil etmesine rağmen bir dünya görüşü itibarıyla toplumla siyasal düzeyde ilişki kurmaları söz konusu olmamıştır. Toplumun ortak olmasına imkân sağlayan belli bir dünya görüşünü, tarih anlayışının aksine toplumdan kopuk uzmanca bir tavır, belgeci tarih yazımını temsil etmişlerdir. Annales Okuluna duyulan saygı da, tarih anlayışlarına/görüşlerine değil uzmanlıklarınadır. Gerçekten başarılı, konularında uzman

---

⁴²⁰ A.g.m., s. 12.

⁴²¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi”, s. 12.

⁴²² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji ve Tarih: Fransız Annales Okulunun XX. Yüzyıl Toplum Düşüncesi ve Tarihçiliği Üzerinde Etkileri”, s. 18.

olan tarihçilerdir. Ancak temel tarih anlayışlarının ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Okula karşı olanların bile yaptıkları çalışmalara, uzmanlıklarına saygı duymaması mümkün değildir.⁴²³

Annales Okulu'nun 19. yüzyılda ağırlık kazanan “ulusal tarihçiliğe” karşı bir tepki hareketi olduğu söylenebilir. Annales Okulu, tarihin ulusal sınırlar içinde kavranamayacağını, bunun bütünlüklü bir kavrayışın önünde engel oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Bu nedenle bir bütün olarak insanlık tarihine, toplumlar arası ilişkilere dikkat çekmişler, ilgilerini bu geniş çerçeve üzerinde sürdürmüşlerdir. Tarihin uzun dönemde belirleyici evrimi üzerinde durmuşlar, toplumlardaki ortak yapı ve özellikleri araştırmışlardır. Devleti, siyasal ilişkileri, yönetici sınıfı ve tarihteki büyük adamları öne çıkaran “geleneksel tarihçilik” anlayışını büyük ölçüde sarsmışlardır. “Yukarıdan aşağıya” tarih anlayışı yerine “aşağıdan yukarıya” tarih anlayışına, başka deyişle toplumun tarihine odaklanmışlardır.⁴²⁴

Annales Okulu'nun önemli bir özelliği olarak tarihte büyük tema ve sorunları konu edinmesi, uzun vadeli bir perspektiften hareket etmesi gösterilmektedir. İzledikleri yöntem anlayışı da, karşılaştırmalı çözümlemeye dayanmakta ve olguların değerlendirilmesinde bir tür “plüralizm”e başvurulmaktadır. Annales mensupları, çalışmalarında sosyolojiden dilbilime, demografyadan coğrafyaya, arkeolojiden etnolojiye kadar pek çok sosyal bilim disiplininin yararlanmışlardır. Bunun sonucunda tarih bilimi, adeta bir “şişme” sorunuyla karşılaşmıştır. Annales Okulu, bütün sosyal bilimleri tarih çatısı altında birleştirmek gibi büyük bir iddiaya sahiptir. İçinde insanlık tarihine ilişkin olağanüstü bir zenginliği barındıran, kapsayıcı, tek bir “total tarih”ten söz etmişlerdir. Böylece 19. yüzyılda tarih ile sosyolojinin yöntem ve inceleme alanlarını birbirinden bıçak gibi ayıran pozitivist yaklaşım da ağır bir darbe yemiştir. Sosyal bilim disiplinleri arasındaki ayrımın yapay olduğu ve disiplinler arası çalışma gerekliliği ilk kez açık biçimde Annales Okulu tarafından dile getirilmiştir. Ancak Annales Okulu'nun sosyal bilimleri birleştirme yönündeki büyük iddiasına rağmen okulun bazı üyeleri, oldukça sınırlı çalışmalar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Örneğin Georges Duby, zihniyet

---

⁴²³ A.g.m., s. 13.

⁴²⁴ A.g.m., s. 15.

tarihine odaklanmış, Ortaçağda kadın ve cinsellik konuları üzerinde çalışmalarını yürütmüştür.⁴²⁵

20. yüzyılda Annales Okulu'nun dışında ve ona karşı bir eğilim olarak mikro-tarihçilik de serpilmiştir. Bu bakış açısıyla yapılan çalışmaların sayısında son zamanlarda büyük bir artış gözlemlenmektedir. Biyografi çalışmalarına ağırlık veren, tarih-gazetecilik ve sosyoloji karışımını içeren yeni bir tarih anlayışı gelişmektedir. Spesifik ilgilerin öne çıkması sonucu çalışmalar özel şirket veya banka tarihlerinden çay, kahve ve yemeğin tarihine kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde çeşitlenmiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar sağlık, beslenme ve temizlik koşulları, teknik aletler tarihi (bisikletin tarihi gibi), geçmişteki halk eğlenceleri, eski çağlarda içki kültürü, kadın ve cinsellik gibi konularda sayısız çalışma yapmaktadırlar. Siyasetten ve yeni arayışlardan vazgeçtikçe “tarihçinin mutfağı” oldukça zenginleşmiştir.⁴²⁶

Tarihe yönelik bütüncül ilginin parçalanması karşısında günümüz tarihçileri ekonomik, toplumsal tarih adı altında giderek mikro konu arayışlarına girişmişlerdir. Süreç içerisinde “ekonomik ve sosyal tarihçilikten her şeyin tarihi”ne geçilmiştir. Eğribel'e göre, Annales Okulu'nun günümüze kadar gelen etkisinin en önemli sonucu budur. Günümüzde artık Marksist tarih anlayışına karşı bütünsel/kuramsal bir karşı çıkış gereği ortadan kalkınca, Annales Okulu da kendini tüketmiştir. Okulun açıklamalarından bütünsel kuram karşıtı açıklamaların yolunu açmaktan başka bir sonuç çıkmamıştır. “Ekonomik ve sosyal tarihçilik”ten yola çıkan tarihçilerin bugünkü izleyicilerinin etnisite meraklısı, anti-Marksist, belleğe dayalı sözel tarihçiliğin sözcüleri olmaları, tarihin yerine etnografyayı veya gündelik yaşam çalışmalarını koymaları rastlantı değildir.⁴²⁷

Eğribel, günümüzde giderek sosyoloji ve tarih disiplinleri içinde egemenlik kazanan “kültürel çalışmalar” anlayışının hangi ilişki ve koşulların ürünü olduğunu açıklığa kavuşturmaya girişmiştir. 19. yüzyılda Kıta Avrupası'nda geçerli olan eleştirel tarih ve kültür anlayışı, 20. yüzyılda Anglosakson bir çerçeve içinde yeniden yorumlanmış, giderek Amerikancı bir görünüm almıştır. Bu yeni yöneliş içinde günümüzde bütünsel tarih anlayışlarında kopuk, gündelik yaşamın her düzeyinde “tarih-dışı, toplum-dışı” niteliklere haiz yeni bir tarih ve sosyoloji anlayışı egemen hâle

---

⁴²⁵ A.g.m., s. 16.

⁴²⁶ A.g.m., s. 16.

⁴²⁷ A.g.m., s. 18.

gelmiştir. Bu yeni anlayış, tarih ve kültür konusunda geçmişte ortaya çıkan tartışma ve açıklamaların genişlemesi bağlamında sonuçlanması veya yeni bir anlayışın ortaya çıkması biçiminde değildir. Aksine geçmiş açıklamalardan kopma ve bağımsızlaşma biçiminde, tarihe ve kültüre yönelik antici yeni bir tavrın ürünüdür.⁴²⁸ Eğribel'e göre kültürün tanımı bile yapılamazken kültürel çalışmaların toplum bilimlerinin merkezine konması, günümüz koşulları ve ilişkileriyle ilgilidir. Bunun yansıması, sosyoloji ve tarih çalışmalarında ortaya çıkan yöntem değişikliği (yöntemsizlik) biçimindedir. Bu nedenle kültürel çalışmalar, kendini disiplinler arası ilişkilerle değil, disiplinler-ötesi ve disiplinler-dışı olarak geçmiş tarih birikimini önemsemeyen, horlayan antici bir tavırla temellendirmektedir.⁴²⁹

Sosyolojinin tarih ile ilişkisi diğer toplum bilimleriyle kurduğu ilişkiden farklılık göstermektedir. Eğribel'e göre, sosyoloji-tarih ilişkisi aynı zamanda sosyolojinin geleceği ile ilişkilidir. Sosyolojinin toplum ile kurduğu ilişki toplumun belli bir kesitiyle veya güncel, ampirik materyal üzerinde kurduğu sınırlı ilişkinin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Güncel araştırmaları önemli kılan, geniş bir teorik/tarihsel çerçevede anlamlandırılmış ve yönlendirilmiş olmalarıdır. Aksi takdirde bu tür araştırmalardan gerekli sonuçların çıkarılması mümkün değildir. Sosyoloji, insanın doğal ve toplumsal çevresiyle kurduğu çeşitli ilişkileri bütünsel düzeyde anlama ve açıklama çabasıdır. Bu çaba da, öncelikle tarih ve uygarlık üzerinde bilinçlenmeyle anlamını kazanmaktadır.⁴³⁰ Dolayısıyla sosyoloji ve tarih arasında olması gereken birlikteliği göz ardı ederek sadece gündelik kültürel alana yönelik çalışmaların sınırlılıkları bulunmaktadır.

Annales Okulu'nun yeni kuşak takipçileri de, ekonomik tarihçilikten uzaklaşarak gündelik yaşamın tarihine yönelmişlerdir. Aynı paralelde farklılıklara/kültüre dayalı etnisite tarihçiliğinde ve sözlü tarih çalışmalarında görülen canlılık dikkat çekmektedir. Benzer şekilde, literatürde "prosopografi" olarak bilinen biyografik birey odaklı tarihsel anlatılar ve kimlik eksenli anlatılar da okur-yayın dünyasında aşırı rağbet görmektedir.⁴³¹

---

⁴²⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi", s. 9-10.

⁴²⁹ A.g.m., s. 20.

⁴³⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliği Üzerine", s. 10.

⁴³¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi", s. 14.

Annales Okulunun yanı sıra yeni dönemde pek çok Batılı Marksizm yorumcusu da, Marx'ın tarih görüşünden kaçınarak yan temalarla ilgilenmeye başlamıştır. Sosyalist eğilimli çevreler arasında esas tartışma, Marx'ın konularından yola çıkmakla birlikte tarihten bağımsız ele aldıkları kültür konusu olmaya başlamıştır. “Eleştirel teori” olarak da anılan Frankfurt Okulu⁴³² mensupları, kültürel analizleri, tarihi, siyasi ve ekonomik analizlere yeğ tutmuşlardır. 20. yüzyılın Batılı Marksist yorumcularının pek çoğu, Marksizmi tarihsel boyutundan, materyalist tarih görüşünden soyutlayarak ele almışlardır. 1960'lardan itibaren başta İngiltere olmak üzere Anglo-Amerikan dünyada ise “kültürel tarihçilik” furmasına tanık olunmuştur. Bu alanda İngiltere’de Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu, Frankfurt Okulu’nun öncülüğünü bir başka düzeyde sürdürmüştür.⁴³³

Eğribel’e göre, moda haline getirilen “her şeyin tarihi” anlayışı, modern toplum ve tarih anlayışının, tarihin birliği, gelecekte alacağı biçim tartışmalarının sonuçlanmadan tükenmesi, sınırına varması anlamına gelmektedir.⁴³⁴ “Her şeyin tarihi, aslında hiçbir şeyin tarihidir. Her şeyin tarihi, tarihin anlamsızlaşması, bugünün geçmiş ve gelecek bağının kopması, tüketilmesidir.”⁴³⁵

Annales Okulu’nun -bilhassa son kuşağının- “her şeyin tarihi”ne yönelmeleri ve Frankfurt Okulu gibi ekollerin kültürel alana daha fazla odaklanma eğilimleri, 1980’lerden başlayarak kademeli olarak post-modern tarih anlayışının inşa edildiği bir sürece evrilmiştir. Özellikle 1990’ların başlarında Varşova Paktı’nın dağılması ve Sovyetler Birliği’nin çöküşü, dünya üzerinde büyük bir siyasi dengesizliğe yol açmıştır. Yeni dönem, kapitalizmin fiili zaferi koşullarında ve küresel sistem arayışlarıyla biçimlenmiştir. Bu süreç, tarih bilimi de dâhil olmak üzere sosyal bilimlerde klasik paradigmalara sorgulanarak yeniden gözden geçirilmesini, yeni gelişmeler karşısında devletlerin, toplumların ve bireylerin kendilerini yeniden konumlandırıp anlamlandırması taleplerini getirmiştir.⁴³⁶ Yeni süreçte sosyoloji ve tarih bilimlerinin kendi mahiyetleri

---

⁴³² Frankfurt Okulu üzerine yazılmış kapsamlı bir değerlendirme için bkz: KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, Genişletilmiş 4. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2018.

⁴³³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi”, s. 12-13.

⁴³⁴ A.g.m., s. 10-11.

⁴³⁵ A.g.m., s. 21.

⁴³⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 11, Kasım 2018, s. 10.

değişmekle birlikte birbirleriyle ilişki düzeyleri de kritik değişmelere maruz kalmıştır. “Sosyoloji ile tarih arasındaki tartışmalı ilişki günümüzde tarihin (bütünsel açıklamaların) reddi ile sorun olmaktan çıkarılmıştır! Bu, bir anlamda mevcut dünya egemenliğinin aşılamayacağının benimsenmesi ve sorunlar üzerinde bütünsel (toplumsal/tarihi) düzeyde çözüm arama çabasından vazgeçilmesidir.”⁴³⁷

Küre-yerelleşme sürecinde bütünsel tarih ve toplum anlayışları otoriterlik, tepeden inmecilik olarak görülmeye başlanmıştır.⁴³⁸ 19. yüzyılda Doğu karşısında elde edilen üstünlüğe dayalı olarak Batı-merkezli bir tarih anlayışı ortaya çıkmasına rağmen Sovyetler’in tasfiyesi sonrası Batı içi çelişkiler ortadan kalktığında bu anlayıştan da vazgeçilmiştir. Günümüzde tarih temelli bütünsel açıklamaların geçerliliği tartışma konusu yapılmıştır. Batı sorunların nedenini, sonucunu bilmek veya tartışmak yerine, içerikten ve toplumsal gerçeklikten, koşullardan bağımsız olarak kendi üstünlüğünü mutlaklaştırmayı daha geçerli görmeye başlamıştır. Artık bir çözüm arayışı ve çabası söz konusu olmadığından zaman/tarih/bilinç boyutu önemli olmaktan çıkarılmıştır.⁴³⁹

Günümüzde Batı dünya egemenliğinin kazandırdığı güç ve imkânlarla temel sorunlarını çözmüştür. Diğer bir deyişle Batı, artık sosyoloji/tarih düzeyinde sahip çıkılması gereken bir açıklama ile üstünlüğünü tanımlama ihtiyacı duymamaktadır. Batı üstünlüğünün temeli Doğu-Batı ilişkilerindeki askeri, siyasi, iktisadi denetimden kaynaklanmaktadır. Batı bu üstünlüğe dayanarak, sosyoloji ve tarih açıklamalarının dışında, kendi içindeki çelişki ve çatışmaları çözdüğü için sosyolojiye ve tarihe artık gerek duymamaktadır.⁴⁴⁰

Bütünsel tarih anlayışının otoriterlik olarak tanımlandığı küre-yerel düzende, “uygarlıklar arası çatışma” ve “uygarlıklar arası diyalog” görüşleri dünyanın gündemine gelmiştir. Batı üstünlüğü/egemenliği temelinde getirilen çatışma ve diyalog görüşü, eşitsiz dünya dengesinin benimsenmesini amaçlamaktadır. Tartışmanın kökeni tarihi

---

⁴³⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Batı Dünya Egemenliği Mutlaklaşırken Dünyanın Çözümde Birlik Eğiliminin Sonsuz Bir Biçimde Parçalanması ve Darlaşması: Küre-Muhafazakar Otoriterliğin Dayanakları”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 148.

⁴³⁸ EĞRİBEL, “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafifliği: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, s. 16.

⁴³⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi, Taşralaşma ve Küresel Kalpazanlık: Amerikan Kimliği ve Küreselleşmenin Diyalektiği Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 103.

⁴⁴⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Dünya Düzeninde Sosyoloji ve Temsil Sorunu: Baykan Sezer Sosyolojisi ve Tarihçiliğimiz”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 26.

olmasına rağmen tarihten bağımsız olarak getirilen bu görüş, mevcut egemenliği elinde tutan tarafın ayrıcalıklarının pekişmesini ifade etmektedir.⁴⁴¹ Bütünsel tarih anlayışına dayalı olması gereken sosyoloji uğraşı ise post-modern bir yaklaşımla anlık, geçici ve gündelik mikro konulara ya da etnik, din, cins temelli sorunlara yönelmiştir.

Eğribel'e göre, toplumlar tarih içinde özelliklerini kazandıkları gibi, bu ilişkilerin biçim değiştirmesi ve yeni bir yön kazanması ile sorunları üzerinde etkili olabilmişlerdir. Toplumsal-tarihsel değişmeyi savunmak, sorunların çözümü üzerinde en geniş biçimde, sağlıklı bir tartışma başlatmaktan geçer. Bugün Batı, toplum sorunlarının çözümünde etkili olacak güç ve yeteneği kendinde göremediği için sosyolojinin bilim kimliğini tartışma konusu haline getirmiştir. "Toplumsal ve tarihin sonu"ndan söz edildiğinde günümüz olaylarını anlamak mümkün olmadığı gibi, toplumun kendi sorunları üzerinde etkili olmasından da söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle tarihin, giderek siyasetin sonu ile ilgili görüşler, başta sosyoloji olmak üzere toplumu konu alan bütün bilim dallarını etkileyecektir. Yeni dönemle birlikte sosyolojinin, sosyal bilimlerin kendisi ve konusu üzerinde belli tereddütler ortaya çıkmıştır. Bu gelişme öncelikle tarih konusunda görüşlerin değişmesi ile ilişkilidir.⁴⁴²

Eğribel, Batı'nın kendi dünya egemenliğini tartışma konusu edecek bir çatışma bilincinden kaçındığını, ancak bunu bütünüyle reddetme imkânı da bulamadığını belirtmiştir. Ona göre, bu nedenle bir yandan tarihin, bütünsel teorilerin ve ideolojilerin sonu ilan edilerek küreselleşme/tekleşme söylemi dolaşıma sokulurken diğer yandan post-modernizm/farklılaşma gündemin merkezine otumaktadır. 1980'lerden bugüne Batı'da "ötekileştirilen kimliklerin tanınması" adına öne çıkarılan kimlik eksenli stratejiler ve estirilen "çokkültürlülük" rüzgârları, Batı dışı dünyada bir alternatif yaratamayan çeşitli toplum kesitlerini cezbederek 1990'lardan itibaren giderek parçalanma eğilimlerini arttırmıştır. Yeni dönemde Batı'nın bu özel koşullarına bağlı olarak toplumu konu alan bilimlerin de yeni özellikler kazanmıştır. Bu bağlamda sosyal bilimlerin krizde olduğu ve bir tıkanmaya maruz kaldığı düşüncesi öne sürülmüş ve sosyal bilimleri yeniden yapılandırma ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu iddianın temelinde

---

⁴⁴¹ EĞRİBEL, "Kemal Tahir'in 40. Ölüm Yıldönümü Anısına: Küresel Kalpazanlık veya Zamanın Ruhu İçinde Yüzeysel Kalmak ve Küreselleşirken Taşralaşmak Karşısında Tarih Bilincinin Gereği Üzerine", s. 108.

⁴⁴² EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine", s. 13.

modern bilim anlayışının günümüz gerçekleri karşısında geçersiz, yetersiz kaldığı, bu nedenle terk edilmesi gerektiği inancı yatmaktadır. Tartışmalar, post-modernizm kuramları üzerinden yürütülmüştür. Batı’da önde gelen toplumbilimciler de tartışmaya katılmışlardır. Wallerstein’ın *Sosyal Bilimleri Düşünmemek, Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları* adlı kitabı bu düşünceyi çıkış noktası yapmıştır. Söz konusu yaklaşım, 19. yüzyıl sosyal bilimine ait varsayım ve modellerin birçoğunun toplumsal dünyayı kavrayışımız önünde nasıl bir engel oluşturduğunu öne çıkarmıştır. Modernliğe özgü akılcılığın, evrenselciliğin geçersiz kaldığı görüşü nedeniyle sosyal bilimlerin de farklı ilkelere yaslanabileceği savunulmuş, yeni kuramsal arayışlar nedeniyle, sosyal bilimlerin krizinden veya giderek ölümünden söz edilmiştir.⁴⁴³ Böylelikle sosyolojinin bütünsel dünya görüşünden/tarihten ve temsilden kopması, sosyolojinin bilim kimliğinde ve sosyologların üstlendikleri görevlerde değişikliklere yol açmıştır.⁴⁴⁴

Eğribel, genel olarak sosyal bilimlerin özel olarak ise sosyoloji ve tarih arasındaki zaruri ilişkiler bağlamında “tarihin post-modernleşmesi”ni ya da post-modernizmin tarihin anlam ve içeriğinin boşaltmasını önemsemiş ve buna yönelik detaylı analizler yapmıştır.⁴⁴⁵ Eğribel, post-modernist tarih yönelimlerini, entelektüel düzlemde birbiriyle bağlantılı bir takım gelişmelerin sonucu olarak okumuştur. Ona göre, pozitivistizmin ve Marksist tarihsel materyalizmin itibar kaybına paralel olarak yükselen modernite eleştirileri, post-yapısalcı epistemoloji ve tarihin yapısökümü, post-kolonyalist-çokkültürcü perspektifler, tarihin sonu yaklaşımı ve neo-liberal küreselleşme söylemi “yeni bir tarih” algısının, daha uygun bir ifadeyle olumsuz bir geçmiş algısının kuramsal zeminini oluşturmaktadır. Bütün bu perspektif ve akımlar, çekinceli ve muğlak bir deyme başvuracak olursak, “post-modern tarih anlayışı”nın çerçevesini çizmektedir. Aralarındaki farklılıklara rağmen tarihe yaklaşımlarında örtüşen noktalar bulunmaktadır.⁴⁴⁶

---

⁴⁴³ A.g.m., s. 11-12.

⁴⁴⁴ EĞRİBEL, “Yeni Dünya Düzeninde Sosyoloji ve Temsil Sorunu: Baykan Sezer Sosyolojisi ve Tarihçiliğimiz”, s. 26.

⁴⁴⁵ Eğribel, post-modern tarih yazımı yaklaşımları için şu kaynaklardan yararlandığını bildirmiştir: George G. Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; K. Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997 (EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s.13).

⁴⁴⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, **Tarih ve Uygarlık-İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 5, Haziran 2014, s. 8.

Eğribel, söz konusu örtüşme noktalarını genel bir çerçeve içinde başlıca üç kategoride ele almıştır: 1. *Radikal eleştirel yaklaşım* (Karşı-Tarih), 2. *Tarihin sonu yaklaşımı* (Soncu Tarih), 3. *Eklektik-esnek yaklaşım* (Yeni Tarih).⁴⁴⁷ Eğribel, her bir yaklaşımın özelliklerini ana hatlarıyla ele almadan önce, hepsinin modern tarihçiliğe (hem ulusal hem de evrensel tarih yazımına) ve tarihin bütünsel algılanmasına karşı ortak yönler içeren, birbirinden referansla beslenen ortak bir aşındırma ve reddiye stratejisi izlediklerini vurgulamıştır. “Öyle ki, bu yeni paradigma, yaklaşık otuz yıldır genel olarak toplum bilimleri üzerinde bir hayalet gibi dolaşıyor, bir zamanlar genel kabul gören her şeyi sorguluyor, modern yöntem ve kuramları kemirip giderek daha geniş gedikler açmayı başarıyor. Bu arada kendisine -hem de akademi içinde- hegemon bir pozisyon kurarken toplum bilimlerinin ciddi bir kriz içinde bocalamasından da birinci derecede sorumlu. Postmodernizm adı verilen bu hayalet kurumlaşmış her şeye karşı reddiyeci bir pozisyon alıyor, meydan okuyor. Epistemoloji ve metodoloji düzleminde avangart bir yönelimi temsil ederken, modern bilimin olmazsa olmaz iddialarından biri olan nesnel bilgi ve hakikat anlayışını sarsmaya çalışıyor; her türlü politik ve entelektüel hiyerarşiyi, sosyal norm, kurum ve tasarımı, gelecek projeksiyonunu reddediyor.”⁴⁴⁸

“Post” söylemlerin tamamı modernizme bir başkaldırı niteliğini taşımaktadır. Öne sürdükleri mekân-zaman-tarih yaklaşımları birbiriyle bağlantılıdır. Kendi içinde tutarlı bir sistem çerçevesi oluşturmaya çalışmayan post-modernistlerin getirdiği yaklaşımlar, en azından Aydınlanmadan bu yana kurulmuş bütün evren ve insan algısını altüst edici niteliktedir. Modernitenin hükmünü sürdürdüğü 19. ve 20. yüzyıllarda üst-anlatılara dayalı bir dil anlayışı ve düşünce hâkim iken, bireyler sadece net bir biçimde ifade edilmiş “büyük hakikat”e uygun söylemlerde bulunma yetkisine sahiptiler. Kesin, katı ve saf bir şekilde çerçevesi çizilmiş tarihe yorum getirmek bir “kirlenme”yi ifade ediyordu. Nesnel ve matematiksel kesinlik taşıdığına hükmedilen egemen bilimsel bilgi hakkında yorum yapmak, bilgiyi, deyim yerindeyse hakikati kirlletmek anlamına geliyordu. Adeta bir nevi kilise öğretisinde ifadesini bulan “tarihin yasaları”nı ihlâl etmek, akademinin konformist mekânından aforoz sebebiydi. Tarihin dili sadece toplumsal hiyerarşinin en tepesinde seçkinler tarafından kurgulandığı için, aforoz yetkisi sadece onlar ve bağlı oldukları çıkarlar doğrultusunda suistimal edilebiliyordu. Post-modern yaklaşımlar, öncelikle bu

⁴⁴⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 13.

⁴⁴⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, s. 8.

adil olmayan tutuma başkaldırarak “devrimci” bir tarzda sahneye çıkmıştır. Bu avangard sahnede geçerli ilk kural, üst-anlatılara duyulan güvensizliğin ifşası olmuştur.⁴⁴⁹

Son yıllarda oldukça popülerleşen post-modern tarih yazımı biçimlerinden biri devletin resmi tarih ideolojisinin dışında kalan çeşitli grupların, alt kültürlerin ve sıradan bireylerin tarihin konusu edilerek incelenmesidir. Post-modern tarih yazımı, önceden gözlemlenmemiş ya da göz ardı edilmiş birtakım faktörlerin mikroskobik bakışla ortaya serilebileceği yaklaşımıyla yola çıkmıştır. Bu tür görüş ve çalışma eğilimlerin bir diğer sonucu da disiplinler arası çalışmaların da bu yönde geliştirilmek istenmesidir. Post-modern akım ve değişen dünya algısıyla birlikte disiplinler içerisinde “istikrarsızlaşma ve merkezsizleşme” hareketleri meydana gelmiştir. İstikrarsızlaşma ile imâ edilen tüm disiplinlerdeki geleneksel tarih ve toplumsal yapı fikrinin çökmesidir. Artık tarihi-toplumsal yapıları incelemek yerine tek bir bireye odaklanan toplumsal ilişkiler incelenmeye başlanmıştır ve yapılar yerlerini akış ve dönüşüme bırakmıştır. “Merkezsizleşme” kavramı ise salt coğrafya ile ilgili değil, asıl olarak yazma tutumuyla ilgilidir. Artık tek bir açıdan değil, araştırılan konulara çoklu görüş açısından bakılmaya başlanmıştır. Tarih yazımı pratiği, post-modernizmle çeşitlenmiş ve renklenmiştir. Ancak sorunların anlaşılması ve çözümü üzerinde etkili olma amacından vazgeçilmiştir.⁴⁵⁰

Sosyal bilimlerde kuram, belli bir tarih yorumuna, tarih anlayışına tekabül etmektedir. Kuramı reddetmek gerçekte tarihle ilgili bir tavidir. Tarihin, tarihi birikimin de reddedilmesidir. Bu nedenle post-modern kuramcılar, kendilerini temellendirirken, eleştirel düzeyde de olsa tarih konusu üzerinde çok durmuşlardır. Hem tarihin, hem de geleceğin belirsizliği konusunu öne çıkarmışlardır.⁴⁵¹

Eğribel, aralarında ifade edilen hususlarda ortaklık bulunan “post” etiketli tarih yaklaşımlarını üç ana kategoride incelerken ilk olarak “radikal eleştirel yaklaşımı” kritik etmiştir. Ona göre, post-yapısalcı kuramdan sonra farklı yorumlar kazanan, belli yönleriyle post-modernizme de mâl edilebilen radikal eleştirel yaklaşım, her türlü tarihsel metnin “bir mit kaynağı, dilsel bir kurgu, iktidar yapılarıyla bütünleşmiş bir üst anlatı” olduğunu öne sürer. Tarihi, kendine ait bir bütünlüğü olmayan, kesintilerden oluşan,

---

⁴⁴⁹ A.g.m., s. 10.

⁴⁵⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 16.

⁴⁵¹ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 28.

sebeup-sonuç ilişkisi kurularak kavranılamayacak, bugüne bağımlı bir “iktidar bilimi” olarak sunar. Bu nedenle radikal kuramcılarının çoğu, zamanı çizgisel ya da tarihsel bir sıralamaya tabi tutan bütün yaklaşımları reddederler; sonucun sebepten önce geldiğini öne sürerek tarihsel olayların sebep-sonuç bağını koparırlar; tarihte zorunluluk ve yasa fikrinin yerine rastlantı ve düzensizliği geçirirler. Toplum bilimlerinin insanlığın durumunu iyileştirebileceği görüşüne karşı çıkarlar. Onlara göre, geçmişteki deneyimlerden yararlanarak bugüne ve geleceğe yön vermek anlamsızdır. Bu nedenle de, ölçsüz bir biçimde bugünü vurgulayan, geçmiş ve gelecek tasarımıından kopuk, oldukça muğlak ve kaotik bir zaman anlayışını ortaya koyarlar.⁴⁵²

Radikal eleştirel yaklaşıma göre, bugün neden-sonuç ilişkisi içinde kronolojik bir çizgiyle ele alınan tarih yazımı bir iktidar bilimidir ve yalnızca güçlü olana hizmet eder. Bu yüzden her türlü zorunluluk ve yasa fikri reddedilmeli; onun yerine rastlantı ve düzensizlik getirilmelidir. Toplum bilimleri de aynı şekilde iktidarın çıkarlarına hizmet eder. Bu sebeple radikal eleştirel yaklaşıma göre tarih ters yüz edilmeli, aklın ve tarihin evrensel birliği anlayışı zihinlerden kaldırılmalıdır. Bu yaklaşımın, tarihi ters yüz ederken onu “ayakları üzerine oturtma” çabası yoktur. Sonuçta tarihin ters yüz edilmesinden ziyade tarihin değersizleşmesi söz konusudur. Farklı tarih anlayışlarının gerçekte birbirine üstünlüğü ve geçerliliği söz konusu değildir. Bu nedenle artık tarih yerine “söylem”den söz edilmekte; söylem ve dil analizleri tarih ve toplum araştırmaları yönteminin/bakış açısının önüne geçirilmektedir. Tarih, gerçekte ilişkisi olmayan bir tür hayali retoriğe veya niyet “okuma”ya dönüşmektedir. Kurulan anlam, yaşanmış olay ve gerçeklikten görece bağımsız iktidarlar tarafından kurgulanmaktadır. Bu nedenle tarih “söylemi” ile masallar, hikâyeler vb. arasında “kurgu” olarak bir fark görülmemektedir.⁴⁵³

“Tarihin sonu” söyleminin savunucuları ise, toplumu sürüklemeye yönelik ideolojik dayatmaların, ütöpik tarihsel kurguların sonunun geldiğini iddia eder. “Tarihin sonu” yaklaşımı, radikal eleştirel bakış açısıyla pek çok noktada örtüşür. İki görüş de, tarihi yorumlarken üst anlatıcılar tarafından ortaya konan bakış açısına karşı çıkar. “Tarihin sonu” kuramcıları, radikal eleştirel kuramcılarla ideolojilerin, mesihçi arayışların, kurtuluş için verilen mücadelelerin sona erdiği konusunda uzlaşırlar. “Tarihin

⁴⁵² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, s. 9.

⁴⁵³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 13.

sonu” yaklaşımı ile radikal post-modernistlerin tarih anlayışı, ortak özellikler sergileyip ortak çelişkiler barındırır. Mücadele motivasyonunu ortadan kaldırmaları, mücadele için belli bir coğrafyayı veya öncülüğü yadsımaları, Batı egemenliğini tartışma dışı bırakmalarını sağlar. “Tarihin sonu” söylemini benimseyen kuramcılara göre, gelecek için doğru, yeni bir önermede bulunmak olanaksızdır. Başka bir deyişle, düzen sarsılmaz biçimde oturmuş, ideolojiler -en başta sosyalizm- yenilmiş, tüketim toplumu zafer kazanmış ve kapitalist sistem sabitlenmiştir. Bu bağlamda Eğribel, “tarihin sonu” yaklaşımını, Hristiyan mitolojisinden türetilerek küreselleşme sürecinin meşruluk kazanması adına monte edilmiş neo-liberal ideolojiye mutlaklık kazandırılması girişimi olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁴

“Tarihin sonu” yaklaşımını benimseyenlere göre, Aydınlanma felsefesi ile ortaya konan “düzen ve ilerleme” anlayışının sonu gelmiştir. Marx’ın fikirleri de, Sovyet sosyalizminin çöküşüyle önemini yitirmiştir. Geleceğe yönelik her türlü önerme artık anlamını yitirmiştir. Kapitalist sistem, tarihte rüştünü ispatlamış ve sabitlenmiştir. Böylelikle tarihin sonu artık gelmiştir. Eğribel, bu söylemlerde ciddi bir çelişki olduğuna dikkat çekmiştir. Zira meta anlatılara karşı çıkan tarihin sonu savunucuları, kapitalizmi bir metaya dönüştürerek aslında “meta-Batılı bir dili” hâkim kılmaya devam etmektedir. Radikal tarih eleştiriler ile tarihin sonu görüşleri, tarihte yeni bir gelişme ve ilerlemenin mümkün olmadığını iddia ederek mevcut Batı egemenliğini mutlaklaştırmanın zeminini oluşturmaktadır.⁴⁵⁵ Hâlbuki kritik edilmesi gereken modern Batı tarih anlayışının bir eleştirisi olmalıdır. Bunun yerine tarihin reddine veya parça parça edilmiş, bütünlükten kopuk, mutlak karşıtlıklara dayalı antici bir tarih anlayışına imkân verilmektedir.⁴⁵⁶ Nihayetinde bu yaklaşım, toplumlar arası ilişkilerdeki cari egemenliği tahkim etmekten başka bir sonuç vermemektedir.

Üçüncü kategoride incelenen esnek-eklektik post-modernistler ise modernist tarihin yeniden inşasına odaklanır. Onlar tarihin sonu geldiği fikrinden ayrılarak, tarihin devamından ancak “yeni bir tarih” olarak devamlılığından bahseder. Bu “yeni tarih”, makrodan mikroya inen, gündelik hayatın tarihi üzerine eğilen ve bunu popülist bir anlayışla yapan bir tarih olarak karşımıza çıkar. Güçlünün değil, “ezilenin” tarihini ele

⁴⁵⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, s. 12.

⁴⁵⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 14.

⁴⁵⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Günümüz Koşulları ve Pratik Tarih Anlayışının Öngörünüşi Üzerine”, *Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi* (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 7.

almaya eğilim gösterir. Edebiyat-tarih ilişkisini güçlendirerek tarihi kurgusal bir çizgiye taşır. Deyim yerindeyse “history” (tarih) “story”e (hikâye) indirgenir. Tarih yazımı, tekil ile bağını koparmayan bir çizgiye yerleştirilir.⁴⁵⁷ Eğribel’e göre, tarih ile ilişkinin uzmanca, eksantrik bir müzecilik malzemesine dönüşmesi ile kulaktan dolma, şairane kahramanlık hikâyelerine, hamasete dönüşmesi arasında temelde ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. “Her ikisi de basmakalıptır. Kuramın total kalması, pratiğin tökezlemesi, tarihin kırkambara dönüşmesinden veya nihilistçe toptan inkarından kaynaklanmaktadır. Yöntemli, sabırlı çalışmadan hoşlanılmaması, hazır reçetelere, formüllere sığınma kolaycılığı da tarih ve sosyoloji ilişkisi yerine pratikte hemen etkili olacak dar, lümpen, keyfi açıklamaların geçerlilik kazanmasını beraberinde getirecektir.”⁴⁵⁸

Esnek-eklektikler, popülist bir anlayışla hikâye-tarih anlayışına yönelirler. Tarih yazımında fantastik, dini, mitolojik öğeleri ön plana çıkarırlar. Tarih, edebi bir söylemle ele alınır. Edebiyat da, tarihin bu fantazyalarından beslenerek tarihi tüketilecek bir nesneye dönüştürür. Böylelikle Yunan mitolojik kahramanlarını, Osmanlı padişahının yatak odasını ele alan diziler çokça çekilir ve izlenir. Mevlana’yı tüketilen bir metaya dönüştüren kitaplar çokça satar.⁴⁵⁹ Makronun yerini mikro, modernizmin ideali olan üretimin yerini tüketim alır. Sonuçta tarihe yeni yaklaşımlar, post-modern sonrası verili düzenden kopmayan ama yeni bir tarih anlayışını gündeme getirmektedir. Tarih, çelişki ve çatışmalara dayalı sorunların çözümü ile ilişkili bir birikim ve ilerleme yerine, her türlü görüşün, olayın bir yığın halinde üst üste depolandığı bir çöplüğe dönüşmektedir.⁴⁶⁰

Esnek/eklektik post-modernistler, Fransız post-yapısalcılığından etkilenmelerine ve yeni bakış açıları geliştirmelerine rağmen modern toplum bilimlerinin klasik mirasını da tamamen reddetmezler. Bu açıdan daha eklektik bir yaklaşımı temsil ederler. Esnek postmodernistlerin bakış açıları, yaklaşımları radikallerinkinden daha ölçülü ve daha az tehdit edicidir, fakat aynı derecede eleştireldir. Tarih ile kurmaca arasındaki farkı kaldırıp, ikisinin de tarih yazımına katacağı çok şey olduğuna inanırlar. Tarihi tamamen yok

⁴⁵⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 14.

⁴⁵⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Günümüz Koşulları ve Pratik Tarih Anlayışının Öngörünüşü Üzerine”, s. 11.

⁴⁵⁹ Post-modernizmin oluşturduğu zeminde inşa edilen küresel düzen/sızlık, her şeyi olduğu gibi tarihi de tüketilmesi gereken bir meta haline getirmiştir. Tarih, toplumsal sorunlarının çözümünde etkili olmayan nostaljiye dönüşmüş; nostalji ise pazarlanabilir ve tüketilebilir bir nitelik kazanmıştır (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi”, s. 14).

⁴⁶⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 15.

etmektense, onu yeniden biçimlendirmeye çalışırlar. Ancak onların tarih anlayışı da, “hikâye” anlatmak şeklinde biçimlenmiştir. Bu nedenle Eğribel, esnek-eklektik tarih yaklaşımını da hegemonyacı söylemi meşrulaştıran ve keyfi evrenselci gerçeklik tanımlarını haklı çıkaran bir fabrikasyon üretim olarak görmüştür.⁴⁶¹

Kısacası, post-modern dünya görüşünden ve küre-yerel yeni dünya düzeninden en olumsuz bir biçimde klasik tarih anlayışı ve sosyoloji etkilenmiştir.⁴⁶² Sosyoloji ve tarihe verilen görev de değişmiştir. Artık pozitivizmin gözlem ve deney merkezli yüzeyselliği ve gerçekliği yerine; gündelik olanın belirsizliği, gelip geçiciliği, bilinemezçiliğine dayalı yüzeyselliği ve kurgusu öne çıkmıştır. Eğribel’e göre, bunun sosyolojide ve tarihte doğrudan yansıması iğreti bir gerçeklik savunusu ve taşralaşmadır. Tarihin çarpıtılması, magazinleştirilmesi, kültür temelli taşra tarihinin, sözlü tarihin öne çıkması, genel geçer hale gelmiş olan bu zihniyetin bir dışavurumudur.⁴⁶³ Eğribel’in yeni tarih anlayışına yönelik eleştirileri, tarihe yönelik yaklaşımının, “niceliksel veri toplamacılıkla sınırlı arşivcilik” merkezli olduğu anlamına gelmemektedir. O, yaşamın, tarihin merkeze alındığı bütüncül bir bakışla kavranması gerektiği kanaatindedir. “Bu kavrayış aynı zamanda mevcut koşulların aşılması ile birleştiğinde ancak anlamlı olur. Tarih ile toplumsal değişme anlayışı bir bütünlük oluşturmaktadır, tarihten vazgeçmek tarihi ve toplumsal değişmeden vazgeçmek anlamına gelmektedir. Bütünsel tarihi ve toplumsal değişmeyi reddeden görüşlerin Batı’dan geldiği unutulmamalıdır. Buna karşılık sorunları olan Batı-dışı toplumların, sorunlarından kurtulmak istiyorlarsa tarihi ve toplumsal değişmeyi savunmaları kaçınılmazdır. Tarihin bütüncül kavranmasının böyle bir yönü ve gereği vardır. Dünya tarihinin birliği ve farklılığı, verili dünya egemenlik dengesinin değişmesi bizim bir takıntımız değil, dünya tarihi gelişmesinin ve insanın birliğini savunmanın bir yoludur. Günümüzde bütünsel tarih ve toplum kuramlarının reddi, tarihin hikayeci anlatımı, parçacı, tekil tarih anlayışları sadece tarihi gelişmeyi değil tarihin değiştirecek toplumsal güçleri ve geçmişin birikimini de reddetmektedirler.”⁴⁶⁴ Bu anlayışın handikaplarından kurtulmak, geçmiş-bugün-gelecek bütünlüğünü dengeli bir

⁴⁶¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, s. 13-14.

⁴⁶² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliği Üzerine”, s. 11.

⁴⁶³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Batı Yayılmacılığı ve Tarih Çarpıtıcılığı: Türk Kimliği Tartışmalarında Çarpık Tarih Anlayışının Etkisi”, s. 22-23.

⁴⁶⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, s. 12.

şekilde sağlamak için sosyoloji ve tarih arasındaki ilişkinin önemsenerek sağlıklı bir zemine oturtulması elzemdir.

2.4. Türk Tarihine İlişkin Analizleri ve Batıcılaşıma Eleştirisi

Eğribel'in sosyolojisinde tarih yaklaşımı, kuram/yöntem ile eşdeğer görülmektedir. Her sosyolojik kuram, aynı zamanda belli bir tarih anlayışına karşılık gelmektedir. Bu nedenle Türk sosyolojisinin de toplum gerçekliğimize nüfuz etmesinin yegâne yöntemi, Türk toplum tarihinden hareket etmesidir. Zira toplum gerçekliği, tarihsel serüvende elde edilen birikimin doğrudan tesiri altındadır. Eğribel'in Türk tarihine olan yönelimi rastgele bir tercih, takıntı ya da hamaset biçiminde bir övgü değildir. "Sosyolojinin tarihle ilişkisi bizim bir takıntımız değil. Türk toplum tarihinin temel eğilimlerinin ve değişim dönemlerinin anlaşılması ve yaşanan deneylerden, birikimden günümüz sorunlarının çözümü ile ilgili gerekli sonuçlar çıkarılması için bütünsel bir bakış açısına (kurama) ihtiyaç var. Sosyolojide bütünsel bakış açısı veya yöntem tarih anlayışından başka bir şey değildir. Türk toplum tarihinin serüveni toplum kimliğinin ve değerlerin kaynağını oluşturduğu gibi imkan ve gücümüzü belirtme imkanı da vermektedir."⁴⁶⁵

Eğribel, genel olarak Doğu uygarlıkları tarihinin özel olarak ise Türk tarihinin, Batı tarihinden farklı niteliklere sahip olduğu gerçekliğinden hareketle, Türk toplum tarihini kendi bütünlüğü ve serüveni içerisinde ele almış; toplumlararası ilişkiler bağlamında tutarlı bir süreklilik içerisinde değerlendirmiştir. Bilhassa tarihin önemsizleştirilip sonunun ilan edildiği küre-yerel süreçte, Türk tarihine yönelmeyi ve Doğu-Batı çatışması perspektifinden hareketle doğru sonuçlar çıkarmayı, tarih ve uygarlık savunusuyla özdeşleştirmiştir. Türk toplum tarihinin zenginliğinden istifade etmeyi, dünya genelinde görülen çıkmaz ve açmazları aşarak yeni bir dünya kurmanın ön koşulu olarak görmüştür.

Eğribel, Türk tarihinin Batı açıklamalarıyla uyuşmadığını vurgulamıştır. Ona göre, bunun en önemli göstergelerinden biri, Türk toplumunda Batı benzeri sınıfların yokluğudur. Çünkü Batı, tüm gelişmeleri sınıflar üzerine kurduğu kuramlar aracılığıyla açıklamaktadır. Bir kısım açıklamalar sınıf çatışmasına, bir kısım açıklamalar ise belli sınıflara tanınan özellik ve üstünlüklere dayandırılmaktadır. "Türkiye'de Batı benzeri

---

⁴⁶⁵ EĞRİBEL, "Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkan ve Değeri", s. 42.

sınıfların yokluğuna başkalarınca daha önce de değinilmiştir ama Türk tarih ve toplumunun özelliklerini tanımak amacıyla değil, Türk tarih ve toplumu ile ilgili marxist yaklaşımları engellemek, yasaklamak içindir. O nedenle de bu açıklamalar verimli olmaktan uzaktır.”⁴⁶⁶ Batı tarihinden farklılığımızı belirten bir diğer yaklaşım ise esasen “az-gelişmişliğimiz/geri kalmışlığımız” önermesine temel oluşturmayı amaçlamıştır.

Doğu toplumlarında gelişmenin kaynağı, toplum kesitleri/sınıflar değil, toplum birliğidir; bu birlik de, Devlet aracılığıyla mümkün olabilmıştır. Çözümün ve çözüm arayışının ilk ve en açık belirtisi siyasettir. Çözümün, çözüm arayışının ve gelişmenin kaynağı Devlet aracılığıyla sağlanmıştır.⁴⁶⁷ Dolayısıyla Batı tarihinin dinamo motoru olarak görülen sınıflar arası çelişkiler ve çatışmaların baz alınması, başta Türk toplum tarihi olmak üzere Doğu uygarlık tarihi çözümlemesinde geçersiz bir yaklaşım mahiyetindedir.

Eğribel’in işaret ettiği Türk tarihinin Batı açıklamaları ile uyuşmayan bir diğer yönü de, tarihin dönemlendirilmesindeki uyumsuzluktur. Batı kaynaklı genel tarih dönemlendirmesi, “Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ” ayrımına dayanmaktadır. Bu üçlü ayrım, yaygın bir tarih dönemlendirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizde de benimsenen ve üniversitelerimizde tarih bölümü ana bilim dallarına temel oluşturan bir dönemlendirmedir. Orta öğretimde de öğretilen bu tarihi dönemlere ayıran anlayış, belli bir toplumsal gelişme kuramının ürünüdür. Batı tarihinde bir dönemden öbür döneme geçiş, belli nitelik değişikliğine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle bu değişiklikler, belli toplum aşamalarına denk düşmektedir. Ancak aynı nitelik değişikliklerine, toplum aşamalarına Türk tarihinde tanık olmak mümkün değildir. Şüphesiz bazı tarihlerde kesişme söz konusudur. Örneğin 1453 yılı, hem Yeni Çağın, hem de Osmanlı’da yükseliş döneminin başlangıcıdır. Elbette bu bir rastlantı değildir. Ancak buradan Batı tarih dönemlendirmesinin evrensel olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Ancak Batı’yı da kapsayan bir dünya tarihi açıklamasında bu kesişmenin gerçek anlamını bulması mümkündür. İstanbul’un fethi, dünya tarihi için önemli bir olaydır fakat aynı olay, Batı tarihi içinde ayrı bir anlam ifade etmektedir. Aynı durum, 19. yüzyılda Batı’da görülen dönüşümlerde de söz konusudur. Aynı olaylar, farklı toplumları etkilenmiştir ancak

⁴⁶⁶ SEZER, Baykan; EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Sosyolojimiz ve Türk Tarihi”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 286.

⁴⁶⁷ A.g.m., s. 287.

kimlik ve çıkar farklılıklarını ortadan kaldırmamıştır. Bu nedenle tarih dönemlendirmelerinde özdeşleştirme doğru bir yaklaşım değildir. Aksi takdirde Türk toplumu tarih dışına itilmekte ya da Batı tarihi dışında kalmış “kenarda bir aktör” olarak görülmektedir.⁴⁶⁸

Batı kaynaklı tarih açıklamalarının tüm toplumları kapsamadığının şüphesiz başka örnekleri de bulunmaktadır. Söz gelişi Çin tarihi için de aynı şey söylenebilir. Ancak Eğribel’e göre, Türk tarihinin önemli bir farklılığı ve üstünlüğü bulunmaktadır. Bunun nedeni, Türklerin tarihte en üst düzeyde ilişkilere katılmış olmalarıdır. Türk toplum ve tarihinin üstünlüğü ve önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Sosyolojimiz bu nedenle Türk tarihi üzerinde çok daha özen ve önemle durmalıdır. Türk tarihi, bilinen açıklamaları aşan, daha geniş kapsamlı bir açıklamaya izin vermektedir. Ayrıca bu yeni açıklama, bilinen açıklamaları aşacağı için elbette yeni kavramlar ve yeni bir yaklaşım biçimini de gerektirecektir. Bu yeni yaklaşım biçimi, aynı anda yeni bir açıklamanın da zorunlu ön koşuludur.⁴⁶⁹

Türk toplumu, tarihte gelişmelere yön veren temel olaylara katılmış, bu olayların sonuçlarına çok yakından tanık olmuştur. Bu nedenle Türk tarihi, büyük olanaklara sahiptir. Eğribel’e göre, bu potansiyeli göz ardı ederek Batılı egemen tarih anlayışını Türk tarihinden örneklerle resimlendirmek/çeşitlemek kolay ve dışarıdan övgü almaya elverişli bir yoldur fakat bizim açımızdan verimsiz bir çabadır. Bu tür bir yaklaşım, toplumumuzu ve tarihimizi ikincil bir önemde kalmaktan kurtaramayacaktır. Alışılmış kalıpların dışına çıkmak, kuramsal ve kavramsal donanımımızı yeni baştan kurmak, soruları yeni baştan sormak, sosyologlar başta olmak üzere tüm toplum bilimcilerinin birincil vazifesi durumundadır.⁴⁷⁰

Eğribel, Türk tarihine ilişkin analizlerinde, Batı tarih açıklamalarına eleştirel yaklaşırken başta Kemal Tahir ve Baykan Sezer olmak üzere Fuat Köprülü, Ömer Lütfü Baykan, Halil İnalcık gibi isimlerin görüşlerini önemsemiştir. Şüphesiz Eğribel’in Türk tarihine olan temel yaklaşımını belirleyen Kemal Tahir - Baykan Sezer ekolü olmuştur. Ancak söz konusu diğer tarihçilerimizin de çalışmalarından yararlanmıştı. Bu isimleri, geleneksel tarihçiliğimizin 20. yüzyıldaki önemli temsilcileri olarak görmüş ve

---

⁴⁶⁸ A.g.m., s. 287-288.

⁴⁶⁹ A.g.m., s. 285-292.

⁴⁷⁰ A.g.m., s. 293.

özgünlüklerine dikkat çekmiştir. “Türkiye’de Annales Okulunun Fuat Köprülü, Ömer Lütfü Barkan üzerinde etkisinden söz edilmektedir. Biz tam tersini düşünüyoruz. Bu güçlü tarihçilerimiz Annales Okulu üzerinde etkili olmuşlardır. Köprülü ve Barkan geleneksel tarihçiliğimizin XX. yüzyıldaki en önemli temsilcileridir. ...Anadolu’nun Türkleşmesi, Osmanlı’nın kuruluşu, Osmanlı imparatorluk düzeninin işleyişi, Osmanlı düzeninin sorunları, Batılılaşma gibi ele aldıkları her konu Batı açıklamaları dışındadır ve Batı merkezli tarih açıklamalarına da bir karşıtlık içermiştir. Türkiye’de sosyoloji ile tarihçiliğin ortak konu ve sorunlar etrafında karşılıklı ilişkiler kurması açısından çok önemli bir girişimi temsil etmektedirler. Bugün onların tartıştığı konu ve sorunların Annales Okuluna ve etkisine bağlanması yanlıştır. Köprülü, Barkan, İnalcık gibi Osmanlı tarihçiliğinin temsilcileri en az Annales okulu tarihçileri kadar önemli, Annales Okulu karşısında kendi başlarına ve kendi aralarında birlikte ele alınabilecek kadar güçlü, farklı bir geleneğin temsilcileridirler.”⁴⁷¹

Eğribel, Türk tarihinin ana kavşak noktalarını tespit ederken toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde Türk toplum kimliğinin biçimlenmesinde kritik rol oynayan olayları işaretlemiştir. Bu bağlamda, Orta Asya Türk Uygarlığından Cumhuriyet Türkiye’sinde yaşanan gelişmelere kadar olan geniş bir tarihsel süreçte, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılığı” olaylarını en kritik dönemeçler olarak okumuştur. Bu olayları, sadece tarihte önemli sonuçları olan olaylar olarak değil, günümüzdeki konumumuzu ve gelecekteki durumumuzu da kayıtlayan hadiseler olarak görmüştür.

Türk toplum tarihi içinde en önemli değişiklikler olan Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılığı, kendiliğinden beliren ya da birbirini mekanik biçimde takip eden olaylar değildir. Toplumlararası ilişkiler içinde ortaya çıkmış ve gerçek anlamlarını kazanmışlardır. Doğu-Batı ilişkileri içinde belli bir cephe seçimini belirtmektedir. Bu cephe siyaseti, toplum kimliğimiz ve örgütlenmesi konusunda da bir değişikliği getirmiştir. Türk toplum tarihini belirleyen bu iki değişiklik Batı ile olan ilişkimiz yanında Batı’ya bakış açımızı/tutumumuzu da belirlemiştir.⁴⁷² Her iki seçim de, Doğu-Batı ilişkileri içinde bir cephe seçimini belirtmesine rağmen birbirine karşıt iki gelişmeye işaret etmektedir. Anadolu’nun Türkleşmesi olayının siyaset düzeyinde en mükemmel

⁴⁷¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji ve Tarih: Fransız Annales Okulunun XX. Yüzyıl Toplum Düşüncesi ve Tarihçiliği Üzerinde Etkileri”, s. 8.

⁴⁷² EĞRİBEL, “Garbiyatı Bir Bilim Olarak Kurmanın Gereği ve Zorlukları Üzerine”, s. 29.

ifadesi olan Osmanlı'yı savunmanın mümkün olmaması yeni arayışları gündeme getirmiştir.⁴⁷³ Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın Batıcılılaşması, sadece Türk toplum tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından da önemli bir sıçramayı/değişimi belirtmektedir. Osmanlılık, Doğu-Batı çatışması içinde Batı karşısında belli bir cephe seçiminin ürünüdür. Batıcılılaşma da, cephe seçimi içinde yakın dönem Türk toplum tarihini belirleyen en önemli olaydır.⁴⁷⁴

Eğribel, gerek Orta Asya Türklüğü'nün gerekse Anadolu Türklüğü'nün dünya tarihini belirleyen temel çelişki ve çatışma içinde kimliklerini kazandıklarını belirtmiştir. Türk kimliği, başlangıçta Orta Asya'da yerleşik Doğu ATÜT uygarlıklarıyla ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu ilişkiler içinde ne Orta Asya göçebe uygarlıklarının, ne de yerleşik Doğu ATÜT uygarlıklarının bu ilişkileri aşacak yeni bir önerisi yoktur. Başlangıçta tarihi belirleyen göçebe uygarlıklar-yerleşik Doğu uygarlıkları arasındaki çelişki, Doğu-Batı farklılaşması ve çatışmasının temel çelişki haline gelmesiyle ikinci sırada bir çatışma durumuna düşmüştür. Orta Asya göçebe uygarlıklarının Hindistan ve Çin ile olan ilişkilerinde temelde konumlarını ve rollerini değiştirmeleri söz konusu olmamıştır. Ancak göçebelerin Batı'ya karşı Doğu'nun ideolojik birliğini sağlayan İslamiyet'i benimsemeleriyle Doğu ile ilişkileri daha farklı ve olumlu bir nitelik kazanmıştır. Anadolu Türklüğü, Batı saldırganlığına karşı Doğu savunuculuğu temelinde, Yakın Doğu'da Doğu-Batı çatışması içinde yer alarak Türk toplum tarihi içinde büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Bu değişiklik, sadece Türk toplum tarihi açısından değil dünya tarihi açısından da devrimci, tarihi bir sıçramadır. Günümüz gelişmeleri içinde de önemini korumaktadır.⁴⁷⁵

Türk kimliği, Orta Asya'da ortaya çıkmıştır ve yerleşik Doğu (ATÜT) uygarlıkları dışında (göçebe) kalmayı belirtmektedir. Türkler, daha sonra Anadolu serüveniyle Yakın Doğu'da yeni bir rol üstlenmelerine rağmen Türk kimliğini koruyabilmişlerdir. Bunun en önemli nedeni, Doğu-Batı ilişkilerinde mevcut düzen savunuculuğu dışında kalmalarından ve mevcut İran ve Arap hilafetleri siyasetini aşan yeni bir siyasetin sahibi

⁴⁷³ EĞRİBEL, "Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980", s. 231.

⁴⁷⁴ EĞRİBEL, "Garbiyatı Bir Bilim Olarak Kurmanın Gereği ve Zorlukları Üzerine", s. 33.

⁴⁷⁵ EĞRİBEL, "Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkan ve Değeri", s. 44.

olmalarından kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁶ Başka bir deyişle, Türk toplum tarihinin Orta Asya ve Anadolu'daki serüveni içinde farklılıklar olduğu gibi süreklilikler de söz konusudur. Türk kimliği, yerleşik Doğu uygarlıkları ile ilişkilerde, göçebe-yerleşik çekişmesi içinde ortaya çıkmasına karşılık Türkler, Yakın Doğu'da, Anadolu'da Doğu-Batı çatışması içinde yeni bir rol üstlenmiştir. Anadolu Türklüğü, Yakın Doğu'da uygarlık alanını değiştirmesine ve yeni bir kimliği/İslamiyet'i benimsemesine karşılık Türk kimliğinde bir değişiklik olmamıştır. Anadolu Türklüğünün Doğu-Batı farklılığı ve çatışması içinde yer alması ve bu ilişkiler içinde Doğu adına yeni bir dengenin sözcüsü ve öncüsü olmasıyla Türk kimliği zenginleşmiştir. Anadolu Türklüğü, Doğu-Batı ilişki ve çatışmasında özel bir konum ve görev yüklendiği için İslamlaşmasına karşılık Türk kimliğini koruyabilmiş; diğer kimliklerin deneyimlerinden faydalansa bile Araplaşması veya İranlaşması söz konusu olmamıştır.⁴⁷⁷

Türkler, kendi kimliklerini koruyarak İslam kimliğini benimsemiştir. İranlılaşmadan, Araplaşmadan veya Bizanslaşmadan Anadolu'yu kendilerine yurt edinmişlerdir. Hâlbuki Türk tarihinin İslâm öncesi döneminde göçebe Türkler, fatih olarak girdikleri Çin'de ve Hindistan'da kendi kimliklerini koruyamamıştır. Eğribel'e göre, Türk tarihinde -Azerbaycan dışında- bunun tek istisnası, Anadolu'nun Türkleşmesi olayıdır.⁴⁷⁸

Toplumlar arası ilişkilerde ve tarih içinde özel bir konuma sahip olmak, ayrı bir dünya görüşünü ve özel çıkarları da savunmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda Türk kimliğinin veya Anadolu'nun Türkleşmesinin siyasi düzeyde ifadesi "Osmanlılık" olmuştur. Osmanlılık, Bizans'ın tarihteki yer ve rolünün de aşılmasıdır. Yakın Doğu'da Türkler, "asker-devletler" geleneği ile ilişkili kurarak Türk dünyasının alanını İslamiyet'le de ilişkili olarak genişletmişlerdir. Doğu'nun sözcüsü ve öncüsü olarak Batı dünyasının içine kadar etkinlik alanlarını taşımışlardır. Osmanlılık, Doğu-Batı çatışmasında Anadolu'nun konumunu daha iyi değerlendiren bir dünya siyasetidir. Doğu-

---

⁴⁷⁶ EĞRİBEL, Ertan; "Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 19-20.

⁴⁷⁷ EĞRİBEL, "Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkân ve Değeri", s. 44.

⁴⁷⁸ EĞRİBEL, "Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller", s. 19.

Batı ilişkilerinde değişiklikler olsa bile Osmanlı, bu ilişkilere uyum göstermesini bildiği için değişik çağlarda 700 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür.⁴⁷⁹

İran Yaylası, Anadolu ve Balkanların toplumlar arası ilişkiler açısından önemi, Batı silahlı güçleri karşısında belli istila yollarını tutmak ve geçitleri kesme imkânı vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bölgeler, Doğu üretici uygarlıklarını muhtemel istilalara karşı korumakta belli avantajlara sahiptir. Ayrıca savaş işleri yanında Doğu-Batı ticari yollarına egemen olan belli stratejik noktaların tutulması açısından da önemlidir. Yakın Doğu’da Asur’dan Osmanlı’ya uzanan asker-devletler geleneği, sadece birbirlerinin devamı olmakla kalmayıp, aynı zamanda aynı geleneği devam ettirmişlerdir. Tarih içinde ortaya çıkan bu çeşitli merkezlerin konumlarının farklılıkları yanında askeri görevleri açısından benzerlik ve sürekliliklerinin kaynağı, karşıda ortaya çıkan farklı bir cephenin varlığından ve sürekliliğinden kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁰ Bu açıdan Türk toplum tarihinde Osmanlılık, toplumlararası ilişkileri denetleyerek Doğu’nun sömürülmesini engelleyen bir dünya siyasetine tekabül etmektedir.

Anadolu, İslamiyet’in fethetmediği Bizans’ın egemenliğinde olan son Doğu eyaletidir. Türkler, mevcut Doğu siyasetlerinin yapamadığını yaparak, Anadolu’yu Doğu’ya katmışlar, Doğu’nun askeri-siyasi düzeyde toprak bütünlüğünü sağlamışlardır. Anadolu, toplumlar arası ilişkilerde önemini ve rolünü Türk siyasetinde bulmuştur. Bizans’ın Anadolu’ya gerektiği değeri kazandıramaması ve buna karşın Türklerin Doğu-Batı çatışmasında Anadolu’nun verdiği olanakları değerlendirmesi, toplumun bu siyasetle bütünleşmesini ve Anadolu’nun Türkleşmesini sağlamıştır. Bu anlamda Türklük, mevcut denge/düzen dışında kalmayı, toplumlar arası ilişkilerde kendine bağlı ayrı bir siyaseti belirtmektedir. Türkler, yerleşik düzen savunucularının önünde Anadolu’ya gereken önemi ve değeri kazandırdığı için Anadolu’nun tarihi ile bütünleşmişlerdir. Bu siyaset ile sorunları olmadığı için de farklı etnik, dini kökenden gelen toplumlar Türk kimliği ile kaynaşmışlardır. Anadolu halkları, Bizans ve İslamiyet ile arasında sınır çatışması olmaktan ileri gitmeyen konumlarını Türkler sayesinde değerlendirmişlerdir. Haçlı

---

⁴⁷⁹ EĞRİBEL, “Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkân ve Değeri”, s. 45.

⁴⁸⁰ EĞRİBEL, “Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller”, s. S.22.

Seferleri sırasında Türklerin İslam dünyasının savunucusu olarak Batı'nın karşısında Doğu'nun öncülüğünü üstlenmeleri, yeni bir siyasetin savunucuları olmalarındandır.⁴⁸¹

Türk toplum tarihinin ve sosyolojisinin çözümlemeye koşulduğu en önemli konulardan biri Anadolu'nun Türkleşmesi veya Osmanlı'nın kuruluşu olayıdır. Eğribel, bu konuda birbirine karşıtlık içeren iki farklı görüşü değerlendirmiştir. Bu görüşlerden ilki, Türk sosyolojisinin öncülerinden Ziya Gökalp'e, ikincisi ise Gökalp'in asistanı olan Fuat Köprülü'ye aittir. Gökalp, Osmanlı üzerinde Bizans etkisinden söz ederken buna karşılık Köprülü, Osmanlı üzerinde daha çok İslâmiyet, Anadolu Selçukluları ve İran etkisinden söz etmektedir. "Türk sosyolojisinin öncüsü ve yeni Türkiye'nin ideologu olarak tanınan Ziya Gökalp Osmanlı sonrası yeni Batıcılaşma siyasi seçimimizi ve rolümüzü tanımlarken Osmanlılık dışı ama Orta Asya ile ilişkili bir Türkçülükten söz etmek durumunda kalmıştır. Osmanlılık Türklüğe karşıt/yabancı bir uygarlık çerçevesi olarak gösterilmiştir. Bu durumda İran ve İslamiyet ile ilişkilerimiz açısından da benzerlikler yerine karşıtlıklar öne çıkarılmıştır. Bu nedenle Ziya Gökalp'in asistanı Fuat Köprülü hocasına ters düşmesine rağmen Anadolu Türklüğünün ve Osmanlı'nın Orta Asya menşei yanında, yönetim düzeyinde İran ve Anadolu Selçukluları ve İslamiyet'le ilişkisinden söz etmiştir. Ancak bu ilişki tarih içinde üstlenilen yer ve rol temelinde değil, belli kurumların benzerliği üzerinden kurulmaktadır. İran ve Arap hilafetlerinin siyasi geleneklerinin Osmanlı kurumları üzerindeki etkisinden söz edilmektedir. Osmanlı siyasetinin, toprak ve mülkiyet sisteminin, saray kurumlarının ve devlet teşrifatının Bizans değil İran ve/veya Arap/İslam kaynaklı olduğu yönündeki örneklerle, belli karşılaştırmalara bu nedenle başvurulmuştur."⁴⁸² Eğribel'e göre ise aslında sorun, belli kurumların kökeninin Türk olup olmadığı veya İran, Arap, Bizans kaynaklı olup olmadığı değildir. Toplum kimliklerini, bu kurumların ürünü olarak tanımlamak yerine, bu kurumları toplum sorunlarının çözümü ve toplum kimliğini oluşturan temel ilişkiler

---

⁴⁸¹ EĞRİBEL, Ertan; "1000 Yıllık Mesele: Anadolu'nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2013, s. 30-31. Eğribel'e göre, Osmanlı/Türk kimliği, Orta Asya Türklüğü ve İslam kökenli toplumlarla bütünleşmesinin yanı sıra Balkanlar'da Hristiyan Batı toplumlarıyla da uyumludur. Batı'da Osmanlı egemenliği altındaki coğrafyanın "Türkiye" olarak tanımlanması veya Osmanlı siyasetine hizmet eden yönetim düzeyindeki kişi ve kesimlerin "Türk" olarak adlandırılması, yönetici-devlet ile yönetilen-toplum arasındaki uyum ve bütünleşmeden kaynaklanmaktadır (EĞRİBEL, Ertan; "Türk Kimliği Mirası ve Günümüz Açısından Değeri", **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 19).

⁴⁸² EĞRİBEL, "Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller", s. 20.

bağlamında tanımlamaktır.⁴⁸³ Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Yakın Doğu’da üstlendiği yeni dünya siyaseti bağlamında çeşitli kaynaklardan istifade edip zenginleşen “nev-i şahsına münhasır” bir model olarak nitelenebilir.

Anadolu, tarih boyunca bir imparatorluk yurdu olmuştur. Toplumlar arası ilişkilere dayalı uygarlık çözümünün merkezi İstanbul’dur. İstanbul, 1700 yıllık bir imparatorluk ve uygarlık merkezidir ve temel dayanağı Anadolu’dur.⁴⁸⁴ “Bizans İstanbulu”nun yerini “Osmanlı İstanbulu”nun alması ise Doğu-Batı ilişkilerinde sadece bir siyaset/cephe değişikliği değildir. Aynı zamanda Bizans’ın temsil ettiği Batı’nın koruyuculuğu ve savunuculuğu siyasetinin aşılmasıdır. Anadolu’nun Türkleşmesi olayı da, Batı saldırganlığına ve sömürüsüne karşı Doğu savunuculuğu ve öncülüğü çabasıyla belirmiştir.⁴⁸⁵ Bu nedenle Osmanlı’nın tasfiye edilmiş olması, Osmanlı siyasi mirasının, Osmanlı siyasetinin gerekliliğinin geçersizliği anlamına gelmemektedir. Osmanlı, bir dünya siyasetidir; bu siyasetin temelini Batı’ya karşı Doğu’nun her düzeyde savunuculuğu ve sözcülüğü oluşturmaktadır. Bu nedenle Batı soygunculuğuna ve sömürüsüne karşı durmak açısından Türk toplum ve tarihi büyük bir zenginlik taşımaktadır.⁴⁸⁶

Eğribel’in Türk toplum tarihinde ikinci kritik dönemeç olarak işaretlediği olay ise Osmanlı’nın Batıcılılaşmasıdır. Eğribel, Batıcılılaşma serüvenimizin, 19. yüzyıldan başlayarak günümüzdeki görünümü olan küreselleşme sürecine kadar detaylı bir eleştirisini yapmıştır. Siyaset, hukuk, sanat-edebiyat, bilim ve gündelik yaşamda Batıcılılaşmanın tezahürlerini geniş bir perspektiften irdelemiştir. Anadolu’nun Türkleşmesi olayında olduğu gibi Osmanlı’dan başlayan Batıcılılaşma yönelimlerini de, Doğu-Batı çatışması teorisi aracılığıyla toplumlararası ilişkiler bağlamında değerlendirmiştir.

---

⁴⁸³ A.g.m., s. 21.

⁴⁸⁴ İstanbul, “Doğu sorunu”nun merkezi olarak da ilgi görmüştür. Osmanlı’nın son döneminde (1918-1923) doğrudan işgale uğraması bunun göstergesidir. İstanbul’un önemi, işgal sürecinde ve sonrasında değişimlere uğrasa da devam edegelmiştir. Doğu sorunu ve işgal dönemi İstanbul’una dair bkz: EĞRİBEL, Ertan ve VARDAR, Devrim; “Doğu Sorunu ve İşgal Dönemi İstanbul’u”, **100. Yılında İstanbul’un İşgal Günleri**, Editör: Bülent Ulus, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2020.

⁴⁸⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliliği Üzerine”, s. 15.

⁴⁸⁶ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Türk Sosyolojisi Geleneği ve Mirasımız Üzerine”, s. 11.

Türkiye'nin yakın tarihinde gerçekleşen temel nitelikteki olay, Batıcılışmadır. Batıcılışma, sadece Türk siyasi yaşamının değil, devlet ve toplum kurumlarının dönüşümünde de merkezi bir önem taşımaktadır. Türk tarihinin bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda bu olay, bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Eğribel, Türk tarihinde Türklerin İslâmiyet'i benimsemeleri ve Anadolu'yu bir yurt haline getirerek bir dünya devleti kurmaları gibi başka kritik dönüm noktaları da bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar da, dünya tarihi akışını tayin eden önemli olaylardır. Ancak bu olaylardan hiçbiri, Osmanlı'nın son döneminde yapılan Batıcılışma tercihi kadar sorunlu olmamıştır. Batıcılışma, Osmanlı için bir siyaset değişikliği olmasına rağmen Batı uygarlık kimliğini benimseme anlamına gelmemiştir. Yapılan seçim, daha önce karşılaşılmamış sorunları beraberinde getirmiştir. Bugün de bu sorunların aşıldığını söyleme imkânı bulunmamaktadır.⁴⁸⁷

Osmanlı'nın Batıcılışma siyasi tercihinin arka planında, Batı'nın İstanbul'un fethi sonrası yaşadığı dar boğazdan kurtulma çabalarının 19. yüzyılda dünya egemenliğiyle sonuçlanması bulunmaktadır. İstanbul'un fethi sonrası geleneksel ticaret yolları üzerinde hâkimiyetini sağlayan Osmanlı, Batı'nın üretici Doğu güçleriyle kendisi olmaksızın ilişki kurabilmesinin önüne geçmiştir. Bu durum, Batı'yı coğrafi keşifler üzerinden yeni ticaret yolları bulmaya sürüklemiş ve neticede -Amerika ve Afrika'nın da sömürülmesiyle- Batı'da yeni bir süreç başlamıştır. Yeni ticaret yollarının bulunmasıyla Osmanlı'yı atlayarak Doğu'yla ilişki kurma gücüne erişen Batı, kendi iç çelişkilerinin sonucu olarak yapısal bir dönüşüme girilerek Fransız Devrimi ve sonrasında Endüstri Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. 19. yüzyılda ulus-devletler ile kapitalist ekonomik sistemin kökleşmesiyle birlikte Batı, Osmanlı karşısında üstünlük sağlamış ve dünya egemenliğini elde etmiştir. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı, yeni kurulan dünya siyasetinde önemini koruma amacıyla geleneksel Osmanlılık siyasetinden vazgeçmek ve Batıcılışma siyasetini benimsemek durumunda kalmıştır.

“Yeni çağ ve yakın/modern çağ” ayrımı, Osmanlı ile Batı arasındaki ilişkilerden hareketle belirlenmiştir. Birincisi, İstanbul'un Fethinin yol açtığı bir olay ve Batı'nın buna Amerika'nın Keşfi ile cevap vermesidir. İkincisi, Batı'nın yayılcılığını

---

⁴⁸⁷ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 43.

geleneksel Doğu ülkelerini de kapsayan bir dünya egemenliğine dönüştürme çabasına karşılık Osmanlı'nın buna Batılılaşma siyaseti ile cevap vermesidir. Batıcılışmayla Osmanlı, geleneksel dünya siyasetinden vazgeçerken, aynı anda Batı'da da geleneksel düzenin reddi ve yeni arayışlar söz konusudur.⁴⁸⁸

Eğribel, Osmanlı'nın Batıcılışma seçiminin “Batı hayranlığı” olarak yorumlanamayacağını bildirmiştir. Batıcılışma seçiminin toplumlar arası ilişkiler açısından daha temel nedenleri bulunmaktadır. 19. yüzyılda çeşitli Batılı devletlerin amacı, geleneksel Doğu toplumlarıyla kesintisiz bir biçimde ilişki kurmaktır. Bu bağlamda, okyanuslara dayalı yeni ilişkilerin yanı sıra buna karşıt bir biçimde Akdeniz merkezli geleneksel Doğu-Batı ilişkileri tekrar gündeme gelmiştir. Bu durum, Osmanlı'yı Batı içi çekişmeden yararlanarak dünya egemenlik ilişkilerinde söz sahibi olmaya yöneltmiştir. Batıcılışma, bu nedenle her şeyden önce devletin siyasi bir seçimi olmuştur. Ancak bu siyasetin Batı içi rekabete dayalı olması, yeni sorunların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Başka bir ifadeyle, Batı'nın 19. yüzyılda geleneksel Doğu uygarlıklarını kendi egemenlik ilişkilerine katma çabası, “Doğu Sorunu”nun yeni bir biçim kazanmasına neden olmuş; bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı da, bu yeni gelişmeye bir siyaset değişikliği ile cevap vermiştir.⁴⁸⁹ Batı'nın “Doğu Sorunu”, Osmanlı açısından “Batı sorunu” olarak yansımaları bulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Batıcılışması, Batı'nın dışarıdan empoze etmesi sonucu değil, devletin siyasi bir seçimi olarak gündeme gelmiştir.⁴⁹⁰

Fransız Devrimi ile Osmanlı'nın buna karşılık vermek için öne çıkardığı devrim niteliğindeki Batılılaşma siyasi seçimi, eşzamanlı iki ayrı olaydır. Osmanlı'nın Batılılaşması, başlangıçta Batı için Doğu/Türk sorununun çözümü olarak görülmüştür. Osmanlı'nın Batı'ya olan ilgisi de, Batı dünya egemenlik düzeninde “Doğu adına” etkili olma çabasının bir ürünüdür.⁴⁹¹ Osmanlı'nın Doğulu toplum kimliğini değiştirmeden, devlet düzeyinde Batıcı siyaset tersliğine koşulması, Batı'da geleneksel düzenin tasfiyesi

⁴⁸⁸ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi ”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, s. 7-8.

⁴⁸⁹ EĞRİBEL, “Doğu/Türk Sorununda Hristiyanların Himayeciliğinden Yandaş Müslümanların Himayeciliğine: Batı Dünya Egemenlik Düzeninin Stratejik Çıpası Olarak İslamiyet veya Ortadoğuda Tarihsel Eksen Kayması”, s. 206.

⁴⁹⁰ EĞRİBEL, “Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 302-304.

⁴⁹¹ EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağına Giriş Koşullarında Kemal Tahir - Baykan Sezer Teorik Mirasının Önemi: Devlet Ana'nın 51. Yılında Doğu- Batı Çatışması Görüşünün Yerliliği ve Çağdaşlığı”, s. 38.

ve yeni düzenin kuruluşu sırasındadır. Eğribel'e göre, Fransız devrimi ile Osmanlı'nın Batıcılığı, Doğu-Batı ilişkilerinde karşılıklı yeni ilişkilerin temeli olabilirdi ancak bu imkân Batı tarafından değerlendirilememiştir. "Osmanlı'nın geleneksel Doğu siyasetinden vazgeçmesi Doğu-Batı ilişkilerinde Batıcılık ile kendine bağlı yeni bir denge kurma çabası dünya çapında devrimci bir atılımdır. Batı'nın Doğu-Batı ilişkilerinde Osmanlı'nın bu çabasına olumlu yaklaşmaması Osmanlı Batıcılığı siyasetinin başarısızlığı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Osmanlı buna karşılık Doğu-Batı ilişkilerinde önemini korumuş, Osmanlı'nın tasfiyesi bir dünya savaşı pahasına mümkün olmuştur."⁴⁹²

Osmanlı'nın Batıcılığı, Batı içi çekişmede farklı devletlerle askeri-siyasi ittifak ilişkisi biçimindedir. Yeni siyasete dayalı yeni kimlik önerileri, Doğu uygarlıkları ile çatışma temelinde gündeme getirilmemiştir. Bu nedenle Batıcılık siyasi seçimimizi yaptığımız dönemde tam tersine Türklük ve İslâm gibi Doğulu kimlik özellikleri daha çok vurgulanmıştır. Batıcılık döneminde Osmanlı kendi kimliğine ters işlere girişse bile İran ve Doğu ülkelerine karşı bir çatışmaya girmemiştir. Diğer bir deyişle, Batı ile bir olup Doğu uygarlıklarını sömürme niyeti söz konusu değildir. Kırım Savaşında veya I. Dünya Savaşında görüldüğü gibi, Batı içi çekişmede ortaya çıkan çeşitli ittifaklar içinde birinin yanında yer alarak diğerine karşıt bir rol üstlenilmiştir.⁴⁹³

Osmanlı, Doğu-Batı ayrımında konumundan kaynaklanan önemini, Batıcılık ile farklı bir biçimde değerlendirmek istemektedir. Toplumun kendi ilişkilerinde, üretimde herhangi bir aşama/değişiklik olmamasına rağmen devlet siyasetinde, yönetici-kadrolar düzeyinde büyük bir değişim söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu, dünya tarihi içindeki önemini Doğu-Batı çatışmasına ve Doğu uygarlıkları içindeki yerine borçludur. 19. yüzyıl başlarında Osmanlı devlet/siyaset düzeyinde bazı sorunlarla karşı karşıyadır ve bu sorunları Batı yanlısı bir siyasetle aşmak yollarını araştırmaktadır. Doğu-Batı çatışması içinde bulunan konumda bir değişiklik olmadan, farklı cephe seçimi ve farklı siyasetlerin savunuculuğunun temellendirilmesi gerekmiştir. Ancak Osmanlı, yeni bir

---

⁴⁹² EĞRİBEL, "Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkân ve Değeri", s. 45.

⁴⁹³ EĞRİBEL, "Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller", s. 24; EĞRİBEL, Ertan; "Türkiye'de Batıcı Çoğul Modernleşmenin Küre-Yerel Belirsizlik ve Değersizleşmeye Dönüşmesi: Yeni Osmanlıcılık veya Küre-Muhafazakar İslamcılık Üzerine", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 182.

cephe seçimi yapmış olmasına karşın hemen kesin sonuç alamamıştır. Yeni ilişkilerin bir düzen niteliği alması için önce tekrarlanan belli bir çözüm olması, diğer bir deyişle çözüm üzerinde bir denetimin kurulmuş olması gerekmiştir. Osmanlı'nın ise çözüm üzerinde bir denetim kurması mümkün olmamıştır. Bu nedenle en azından toplum kimliğini tehlikeye atmamak için bir sonuç alıncaya kadar Osmanlı, Doğu ile bağlarını onarılmaz bir biçimde koparmak istememiş; Doğulu toplum özelliklerinden vazgeçmemiştir. Bu bağlamda, eski ve yeni siyaset arasındaki çelişki, farklılık ve çatışma öncelikle gündelik siyaset ve kadrolar açısından gündeme gelmiştir.⁴⁹⁴

Eğribel, Batıcılışmanın Osmanlı için bir devlet işi ve devlet siyaseti olarak görüldüğünü ifade etmiştir. “Devlet gelirlerini ya da ayrıcalıklarını bütün toplumla paylaşmamak için Batıcılışma belli çevrelerin tekelinde bırakılmış, Batı yaşamı ve düşüncesi devlet görevlilerinin yaşam ve düşünce biçimi olarak sınırlanmıştır. Bu sınırlama Batıcı devlet ile Doğulu toplum arasında uyumsuz bir ikilik veya terslik görünümündedir. Bu ikiliğin kaynağı Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu dünyası içindeki yerinden yararlanıp Batı içinde önem kazanmasından ileri gelmektedir. Batı ile ilişkilerin en çok yoğunlaştığı, Batı yandaşlığının öne çıktığı dönemde Doğu'ya ilgimiz yoğunlaşmış, Doğulu toplum özellikleri daha çok vurgulanmıştır. Ancak bu düşünce düzeyinde Doğulu kalma, Doğu düşünce geleneğini devam ettirme biçiminde değildir.”⁴⁹⁵

Osmanlı'nın Batıcılışma serüvenini irdelerken kademeli bir şekilde gerçekleştiği hususunu göz ardı etmemek gerekir. Batı tekniğine tanınan üstünlük ile Batı toplum düşüncesi ve toplum bilimlerine tanınan üstünlüğün gündeme gelişi, aynı anda/eş zamanlı olmamıştır. Ancak her iki yöneliş de, devletin Batıcılışma siyasi tercihiyle birliktedir. Eğribel'e göre, yüzeysel bir şekilde anlaşılmaması gereken bu süreç, 19. yüzyılda aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Başlangıçta devletin yeni bir dünya görüşü edinme niyeti bulunmamaktadır. Bilim alanında değişiklikler ve modern bilim anlayışının yansımaları,

---

⁴⁹⁴ EĞRİBEL, “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, s. 21-22.

⁴⁹⁵ A.g.m., 22. Türkiye’de iki yüz yıldan bu yana “Batı sorunu”, devlet/siyaset düzeyinde Batı ile ilişkilere uyum sağlamak olarak görülmüştür. Osmanlının tasfiyesi de, bu siyaseti değiştirmemiştir. Siyasette değişikliklere rağmen toplumun Doğulu kimliğinin değiştirilmesi söz konusu olmamıştır. Bu yöndeki değişiklikler ya ters tepmiş ya da Batı’nın zorlaması olarak değerlendirilmiştir. (EĞRİBEL, “Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkan ve Değeri”, s. 45.)

ilk etapta Batı ile ilişki kurduğumuz alanlarla sınırlı olmuştur. Bu bağlamda, öncelikle askeri ve siyasi alanlarla ilgili olarak Batı'dan birtakım teknik bilgilerin, mühendislik ve tıp bilimlerinin aktarılışı gerçekleşmiş, daha sonra iktisat ve hukuk alanında Batı etkili birtakım gelişmeler görülmüştür. Son olarak ise toplum düşüncesinde Batı'yla ilişki kurma ve aktarma anlayışına bağlı olarak sosyoloji ve diğer toplum bilimlerinin kurumsallaşması söz konusu olmuştur. Başka bir deyişle, Batı ile askeri düzeyde ilişkilerin geliştirilmesinden sonra siyaset, iktisat ve hukuk alanında da belli değişiklikler gündeme gelmiştir. Buna karşılık, Batı anlayışından mülhem sosyoloji, etnoloji, arkeoloji gibi disiplinler, Osmanlı fikriyatına daha geç bir dönemde, 19. yüzyıl sonlarında girmeye başlamıştır.⁴⁹⁶

Batıcılışma olayının başlangıcı, 19. yüzyıldır. “Tanzimat Fermanı”, bu alanda atılmış ilk ve en temel adımlardan biridir. Kurumlarıyla, siyasi süreçleriyle, yankıları ve yansımalarıyla Tanzimat, Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Kültürel, toplumsal ve siyasal yönden yepyeni bir eşiği temsil etmektedir. Tanzimat, Osmanlı Batıcılışmasının başlangıcı olmasa bile en ciddi adımıdır. Batıcılışma tercihinin ve bu tercihe bağlı girişimlerin temelinde Batı ile işbirliği olanaklarının araştırılması yatmaktadır. Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin dünya egemenliği çekişmesi içinde yıkıcı bir biçimde gündeme gelen Doğu Sorunu karşısında kendi varlığını koruyabilmek adına, Batı'nın kendi iç bölünmelerinden de yararlanarak belli Batı güçlerinin “yedeğinde” hizmete koşulmuştur. Bunlar öncelikle askeri ve siyasi ittifak ilişkilerine bağlı hizmetlerdir. Bu anlamda 19. yüzyılda hem Batı hem de Osmanlı açısından “Doğu Sorunu”nun anlamı değişmiştir. Osmanlı'nın geleneksel konumundaki değişiklik, öncelikle Batıcılışma olgusu ile ilgilidir.⁴⁹⁷

Batıcılışmanın başta askeri alanda olmak üzere, hukuk, idare ve düşünce alanında geniş ölçekte yansması, geleneksel ordunun (yeniçeriliğin) tasfiyesi ve yeni ordunun kurulmasının ardından, Tanzimat Fermanı ile olmuştur. Tanzimat, “düzenlemeler” anlamına gelmektedir. Batıcılışmanın sadece askeri, siyasi alanla sınırlı kalmayacağının resmi düzeyde bir ilanıdır.⁴⁹⁸ Dayandığı esasların açıklanması, ilk defa padişah iradesinin

⁴⁹⁶ EĞRİBEL, “Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 169.

⁴⁹⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, s. 43.

⁴⁹⁸ Hilmi Ziya Ülken’in Tanzimat’ı, “geçiş ve buhran devri” olarak tanımlamasına işaret eden Eğribel, bu görüşü bir adım daha ileri götürerek Tanzimat ile başlayan girişimin, -sorunların çözümü için yapılmasına

yanında üst düzey bürokratlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Eğribel'e göre, yapılan Batıcılık seçiminin ağırlığı, tek bir kişinin (padişahın) sorumluluğu ile taşınmayacağından, üç paşa (Reşid, Ali, Fuad Paşalar) ve onlara bağlı kadrolar tarafından paylaşılarak üstlenilmiştir. Başlangıçta bu anlamda kadrolar arasında bir bütünlük vardır. Ancak daha sonraki girişimlerde Batıcı kadrolar arasında baş gösteren farklılaşma ve çekişmede devlet/padişah tek bir kadro ile özdeşleşmemiştir. Başka bir deyişle, iktidarı ele geçiren kadrolar, kendi güçlerini devletin gücü ve iktidarıyla özdeşleştirmemişlerdir. Bu anlamda devletin Batıcılışmayı bir dünya görüşü olarak benimsemesi ve bu görüşü yaygınlaştırma çabası söz konusu olmamıştır. Batıcılışma girişimlerinde padişah gölgede bırakılarak paşalar ve onlara bağlı siyasi kadrolar öne çıkarılmasına rağmen, İttihat Terakki örneğine kadar bu yönde bir girişim söz konusu değildir. Tanzimat uygulamaları, örnekleri Osmanlı'nın klasik çağında rastlanan "ıslahat" uygulamalarından da kesin bir biçimde ayrılmaktadır. Başlıca farklılık, Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın geleneksel Doğu'da nüfuz kurmasına yönelik tasarılarında söz konusu devletlerle işbirliği arayışına girmiş olmasıdır. Osmanlı, kendi coğrafyasındaki tarihi varlığı ve ağırlığı ile Batılı devletlerden herhangi biriyle ittifak ilişkisine girerek varlığını sürdürmek isterken bu girişimini meşru kılmak için, "devletin çöküşe doğru gittiği" savlarını dayanak göstermiştir. Devleti çöküşten kurtarmak adına Batı ile ilişkiler mubah olarak görülünce devlet kadrolarının, işbirliği içine girilen "Batılı gücün adıyla" anılmaya başlanması doğal karşılanacaktır. "İngilizci Reşid Paşa, İngiliz Kamil Paşa, Rusçu Nedimof Paşa, Almancı Enver Paşa" gibi kendi yetiştirmeleri olan kadrolarla imparatorluğun olanaklarını bağlı oldukları Batılı güç adına sevk etmeye çalışmışlardır.⁴⁹⁹ Belirli periyotlarla yüz yılı aşkın süre devam eden Osmanlı-Rus

---

rağmen- yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olduğunu bildirmiştir (EĞRİBEL, "Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte'un Mektubu", s. 41).

⁴⁹⁹ Osmanlı yenileşmesinde, daha Fransız Devrimi öncesinden başlayarak, sonrasında da süreklilik gösterecek biçimde (Batı içinde İngiliz önderliğine ve dünya egemenliğine karşıt/muhafazatçı yeni arayışlar içinde olan) Fransa'ya özel bir ilgi vardır. Batı'nın siyasi, edebi, düşünsel birikimi Fransa aracılığıyla öğrenilmeye çalışılmıştır. Batıcılışma seçimi sonrasında Fransa'ya ağırlıklı olarak öğrenci gönderilmesi, hatta "Batı'ya açılan pencere" olarak görülen Galatasaray Lisesi'nin Fransa'da açılması rastlantı değildir. Şinasi, Mustafa Reşit Paşa tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Şinasi, tek başına çıkardığı "Tasvir-i Efkâr" adlı gazetede Fransız düşünürlerinin görüşlerini aktarmaya çalışmıştır. Sonrasında da Osmanlı muhalif kadrolarının (Yeni Osmanlıların) merkezi, Fransa olmuştur. Osmanlı, bunları hem izlemiş hem de dolaylı olarak desteklemiştir. Osmanlı'nın Fransa'ya ilgisi tek yönlü de değildir. Devrim sonrası yeni bir düzen arayışı içinde olan Fransa'nın da Osmanlı'ya ayrı bir ilgisi vardır. Auguste Comte'un Osmanlı'ya mektubu bu ilginin somut örneğidir (A.g.m., s. 47-48). Eğribel, Osmanlı yenileşmesinin "Batı zoruyla gerçekleşen bir hareket" gibi gösterilmesinin zorlama bir yorum olduğu kanaatindedir. Bu kanaatini, Comte'un mektubu

savaşları, bu çabanın bir görüntüsüdür. Osmanlı, giriştiği savaşlarda kendi askeri gücünü Batı devletlerin hizmetine sunmuştur fakat kendi gücünün Doğu uygarlıkları coğrafyasında “işgal, kan dökme, sömürgeleştirme” amaçlı olarak kullanılmasına da hiçbir şekilde izin vermemiştir. Örtük de olsa, bir şekilde “savunmacı rolünü” sürdürmüştür. Bu da, Osmanlı yönetim kadrolarının ve aydın tabakasının Batı ile kurmuş oldukları ilişkilerin basit bir “araç” ilişkisi olmadığını göstermektedir. Osmanlı-Türk aydınının Batı’ya tam anlamıyla uyum sağlamış oldukları gibi bir iddia, Namık Kemallerin, Cevdet Paşaların, Ahmet Rızaların, Mehmet Akiflerin ve diğerlerinin yaklaşımlarıyla tam anlamıyla örtüşmemekte, doğrulanmamaktadır. Bu aydınların her birinin Batıcılıkları yanında, Batı’ya karşı belli direnç noktaları geliştirmiş olduklarını iddia etmek aynı derecede mümkündür. Sözgelişi Ahmet Rıza’nın *Batı’nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası* kitabının anlam kazandığı nokta, Batı siyasetine koşulmuş Tanzimatçı aydının aynı zamanda kendi aymazlığının da ayırdına varışının ilanıdır. Böyle bir farkındalığa, Ahmet İzzet Paşa’nın *Feryadım*’ı gibi örnekler de gösterilebilir.⁵⁰⁰

19. yüzyılda devletin yeni dünya görüşünü oluşturmada yaşadığı tereddüt, Batılılaşma siyasetinin oturmamışlığından kaynaklanmaktadır. Batı uygarlığına yönelişin devletin siyasi seçimi olması nedeniyle uygarlık anlayışının yönü bellidir. Sorun, buna askeri-siyasi düzeyde nasıl uyum gösterileceği olmuştur. Batılılaşmanın dünya görüşü olarak resmi düzeyde benimsenmesi söz konusu değildir fakat bu yöndeki tartışma ve arayışlara da izin verilmiştir.⁵⁰¹ Osmanlı’da geleneksel kurumlar dışında Batı ile kurulan askeri ve siyasi ilişkiler, diğer alanlarda kurulan ilişkileri de biçimlendirmiştir. Başlangıçta geleneksel kadrolar, Batı ile yeni ilişkileri başlatmış, giderek yeni Batıcı aydınlar öne çıkmıştır. Eski ve yeni kadrolar arasındaki ikilik, -temel siyasi yöneliş olan Batıcılılaşmaya bir karşıtlık oluşturmadan- Osmanlı’nın Doğu-Batı ilişkilerindeki imparatorluk imkânlarından ve konumundan yararlanmak için yan yana yer alabilmiştir.

üzerinden de desteklemiştir. Ona göre, Comte’un mektubu/önerisi ve Osmanlı’dan beklentisinin günümüzde yeterince ilgi görmemesi de bu nedenledir (A.g.m., s. 51).

⁵⁰⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, s. 44-45.

⁵⁰¹ EĞRİBEL, “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıç ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, s. 45.

Eski ve yeni kadrolar temelde Batı'ya, Batılılaşmaya karşı bir muhalefeti amaçlamamışlardır.⁵⁰²

Batıcılışma girişimlerinin geleneksel kadrolar öncülüğünde gerçekleşmesi, sonrasında da eski ve yeni kadrolar arasında bir çekişme biçiminde devam etmesi, rastlantı değildir. Tanzimat sonrasında eski ve yeni kurumlar yan yana varlık göstermiştir. Yeni girişimlerin başarı gösterip göstermeyeceği bilinmediğinden, devleti ve toplum kimliğini tehlikeye atmamak için, devlet ile toplum ayrımı yanında eski kurumlardan ve kadrolardan da vazgeçilmemiştir. Tanzimat sonrasında, “geleneksel hukukla yeni hukuk, geleneksel eğitim ile yeni eğitim, geleneksel edebiyatla yeni edebiyat, geleneksel kadrolar ile yeni kadrolar” birlikte varlık göstermişlerdir. Tanzimat aydınları bu ikiliği, çelişki ve çatışmayı derin bir biçimde yaşamışlardır. Süreç içerisinde Batılı yönde değişim anlayışı öne çıkmış, Batı siyasi seçimine destek olacak Doğulu geleneksel kurum ve güçler, devlet düzeyinde etkisini kaybetmiştir. Batıcı yeni kadro ve kurumlar, değişim yönünde etkin olmuştur. Ancak yenileşme çabası içinde eski ve yeni kadrolar arasında tartışma sona ermediği gibi yeni kadroların kendi içinde de çeşitli ayrımlar, karşıtlıklar ortaya çıkmıştır. Tanzimat, bu açıdan bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Eski-yeni kadrolar, yan yana arayış içindedir. Söz gelişi Ahmet Cevdet Paşa, bu dönemde güçlü bir kişiliktir fakat yanında onun gibi etkili, farklı eğilimleri ve toplumsal gücü temsil eden kişi ve kadrolar da bulunmaktadır. Mustafa Reşit Paşa, bu farklı güçler kaolisyonunun bileşeni, yöneticisi konumundadır. Mustafa Reşit Paşa'dan sonra farklı kadrolar arasında devlete dayalı birlik ve dayanışma kurmak mümkün olmamıştır. Sonra oluşturulan farklı kadrolar arasında birlikler, ancak “devlete muhalefet” temelinde olmuştur.⁵⁰³

“Eski-yeni” veya “gelenekçi-yenilikçi” şeklindeki Tanzimat kaynaklı siyasi kadrolar arasındaki ikilik ve çatışma, II. Meşrutiyet döneminde geleneksel kadroların ağırlığının azalmasıyla yerini devlet-toplum kimliği ile ilişkili “Osmanlıcı, Türkçü, İslamcı” çeşitli kadrolar arasındaki çekişmeye bırakmıştır.⁵⁰⁴ Çeşitli kadrolar arasında

---

⁵⁰² A.g.m., s. 40. Osmanlı'da Tanzimat döneminde sözü edilen ikilik olgusu, yaşam tarzı açısından mevcuttur. Devletin Batıcılışma seçimi dünya görüşü düzeyinde temellendirilmeden, yaşam tarzı düzeyinde yaygınlaştırılmıştır. Tanzimat döneminde sözü edilen bu ikilik, giderek imparatorluğun geleceğinin hangi seçimde olacağı tartışması ile birleştiğinde daha geniş boyutlara ulaşmıştır (A.g.m., s. 51).

⁵⁰³ A.g.m., s. 45-46.

⁵⁰⁴ 20. yüzyılın başında Osmanlı, bir imparatorluk olarak dünya egemenlik ilişkileri içinde etkili olmak adına Türk ve İslam dünyası içindeki yerinden faydalanmak istemiştir. “Üç tarz-ı siyaset” olarak bilinen Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık, Batı içi çelişkiler içinde Osmanlı'nın kendi tarih içindeki yerinden ve

devletin Batıcılışma seçimi açısından ortaklık olmasına karşılık aralarındaki ayrım ve çekişme, eski-yeni ayrımı ve ikiliği, çatışması gibi gösterilmeye çalışılmış; kadrolar birbirlerini eskiyi veya yeniyi, devlet ile toplumu, diğer bir deyişle Batı'yı ya da Doğu'yu yeteri kadar savunmamakla eleştirmişlerdir. Eski-yeni kadrolar arasındaki ayrım, ikilik ve çatışma, bu açıdan süreklilik göstermiştir. Kaynakları ve dayanakları aynı olmasına karşılık çeşitli kadrolar arasındaki ayrım ve çekişme, devlet kapısı önünde iktidar mücadelesi olmaktan ileri gitmemiştir.⁵⁰⁵

Eğribel, Osmanlı'nın Batıcılışma serüveninde “gelenekçi-yenilikçi”, “eski-yeni”, “Doğucu-Batıcı” dikotomik ayrışmaların neticesinde beliren eklektik mahiyette “yenilikçi-muhafazakârlık” girişimlerini de kritik etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde, Batıcılışma girişimlerinde bulunan pek çok padişahın aynı zamanda geçmişten farklı olarak belli bir etnik ve dini kökeni, (Türkçü, İslamcı kimliği) vurgulamasını, “yenilikçi-muhafazakârlık” doğrultusunda yeni bir gelenek yaratma çabası olarak değerlendirmiştir. Ona göre, Batıcılışma, modernleşme, yenileşme ile muhafazakârlaşma birbirine ters görülmemiş, “yenilikçi-köktenci-muhafazakârlaşma” toplum kimliği ile devlet siyaseti arasında uyuşma ve karşıtlıkların giderilmesi olarak tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle, Batı ile yeni ilişkilerde tarihten daha çok yararlanma çabası bağlamında geçmiş, yeni bir yoruma tabi tutulmuştur. Osmanlı-Batıcı yeni bir köken, modern bir gelenek ve süreklilik oluşturularak devlet ile toplum ve siyasi kadrolar arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmıştır. Yeni köken ve gelenek oluşturma çabası işin doğası gereği şekilciliğin, dogmatizmin, ritüellerin, törenlerin, biçimsel bağlılıkların öne çıkarılmasına neden olmuştur. Yeni siyasetin, devlet örgütlenmesinin kaynağını oluşturan modern, etnik, dini köken arayışı, birbirine karşıt Türkçü ve İslamcı “köktenci geleneğe”

---

kimliğinden yararlanma çabası olarak görülebilir. Söz konusu dönemde sosyalizm ise bir arayış olarak tartışma dışıdır. Sosyalizm ancak Anadolu'da Türk varlığına bir tehdit söz konusu olduğunda gündemde tutulmuştur (EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağına Giriş Koşullarında Kemal Tahir - Baykan Sezer Teorik Mirasının Önemi: Devlet Ana'nın 51. Yılında Doğu- Batı Çatışması Görüşünün Yerliliği ve Çağdaşlığı”, s. 37). Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de işçi sınıfının herhangi bir ağırlığının olmaması bir yana, işçi sınıfına dayalı bir siyasi seçimle Batı içinde siyasi ittifak yapılacak bir devlet görülmemiştir. Yönetici kadrolar açısından, Batı sosyalizm anlayışına bağlanarak Batı içinde etkili yeni bir yer ve konum elde etmek söz konusu olmamıştır (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türk Solu Tartışmaları: Türkiye'de Marxizmin 1980'lerde Üniversiteden Geri Çekilişi ve Yeniden Biçimlenmesi”, s. 166).

⁵⁰⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batıcı ve Küreselci Muhafazakar-Köktencilik Arasında Sıkışmanın Serüveni: Modern-Muhafazakar Devlet-Toplum Geleneği Yaratma Çabasından Anti-Devletçi Etnik-Dini Küre-Muhafazakârlaşma ve Değersizleşmeye”, **Sosyoloji Yıllığı 23: Türkiye'de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri: Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye, Uluğ Nutku'ya Saygı**, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan ve H. Bayram Kaçmazoğlu, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 64-65.

veya “yenilikçi-muhafazakar” kimliklere dayandırılmıştır. Arayış son bulduğunda ise verili düzeni ve dünya görüşünü tartışmayı ve şüpheyi reddetmek suretiyle söz konusu devlet-toplum kimliği, özdeşleştirilmiş ve dogmatikleşmiştir. Siyasi kadrolar düzeyinde bu özdeşliğin veya muhalif dogmatik dünya görüşünün savunulması, suikastlardan darbeye, eklektizmden dış güçlerden destek almaya kadar çeşitli uygulamaların geçerli olmasına neden olmuştur. Bu nedenle siyaset ve dünya görüşü düzeyinde toplum çözümünden kaynaklanan bir birikim, süreklilik ve gelenek yaratma çabası olmamıştır. Siyasetten sanata, sosyolojiden tarihe kadar Türk toplum düşüncesi serüveninde sürekli dönemlerden, kırılmalardan, yeni oluşumlardan söz edilmesinin nedeni budur. Batıcılışmanın geçmişten bir kopuş olarak belli bir serüveni, tarihi olsa bile bu, “temelsiz bir süreklilik”tir. Bu nedenle “yenilikçi-köktenci muhafazakârlık”, devlet ve toplum düzeyinde modern bir kimlik belirtisi olarak kendi geçerliliğini sürgit sağlamakta zorlanmaktadır.⁵⁰⁶

Türkiye’de Batıcılışma, 20. yüzyılda yeni özellikler kazanmıştır. Batıcılışma II. Meşrutiyet ve Yeni Türkiye’nin kuruluşu sonrasında devletin siyasi bir seçimi ve Batı ile işbirliğinin temeli olan belli kurumların alınması, bunların işleyişinin sağlanmasındaki başarı ile sınırlı kalmamıştır. Geleneksel siyasi kadrolar ile yeni Batıcı kadrolar arasındaki çekişmenin çatışmaya dönüşmediği, toplum kimliği ile ilgili bir tartışmanın söz konusu olmadığı Tanzimat Batıcılışmasından farklı olarak Meşrutiyet döneminde, siyasi kadrolar ve dünya görüşleri açısından bir çeşitlenme ve çatışma vardır. I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında bu ayrım ve tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Siyasi seçime ve takınılan tutuma bağlı olarak toplum kimliğimizin de yeniden tanımlanması gerekmiştir.⁵⁰⁷

Cumhuriyet Türkiye’siyle birlikte Batıcılışma süreci farklı bir boyuta evrilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı’da Tanzimat ile başlayan Batıcılışma, II. Meşrutiyet’ten sonra İttihat Terakki iktidarıyla yerleşmiş ve Cumhuriyet’in ilanından sonra yapılan devrimlerle birlikte “alternatifsiz Batıcılışma” biçiminde radikal bir görünüm almıştır. Milli Mücadele ve sonrasında kurulan Cumhuriyet, önceki dönemde Tanzimat ve I-II. Meşrutiyet dönemlerinde izlenen politikalara belli bir yönüyle tepki olarak okunabilir ancak Batıcılışma son bulmamıştır. Cumhuriyet, Tanzimat’la başlayan Batılılaşma

---

⁵⁰⁶ A.g.m., s. 67.

⁵⁰⁷ A.g.m., s. 67.

programını Osmanlı'dan vazgeçme biçiminde daha da radikalleştirerek sürdürmüştür. Cumhuriyet kadrolarının Tanzimat politikalarına karşı çıkmalarının gerekçelerinden biri, Tanzimat'ın toplum yaşamında, kurumlarda ve kültürde (devlet-toplum, Doğu-Batı, köy-şehir, ilerici-gerici, geleneksel-modern, seçkinler-halk vb.) ikiliklere yol açmış olmasıdır. Bu yüzden “tekleşme” doğrultusunda zorlayıcı uygulamalar ve yeni gerilimler ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁸

Batıcılışma tarihimizin birinci evresinde (Osmanlı) Batı içinde farklı ittifak arama çabası, Batılılaşma yandaşları arasında çekişmeye neden olmuştur. İkinci evrede ise (Cumhuriyet) Batıcılışma, devlet yönetimince benimsenmiş ve “resmi ideoloji” niteliği kazanmıştır. Zira I. Dünya Savaşı sonrasında Batı öneri modellerinin sayısı bire inmiştir. Batı, büyük devletler çevresinde birleşme yoluna gitmiştir. Türkiye’de de artık farklı görüşler yerine tek parti yönetimi altında dış siyaset tartışma dışı tutulmuştur.⁵⁰⁹

I. Dünya savaşı sonrası Osmanlı’nın toplumlar arası ilişkilere dayalı kurduğu denge değişmiş, buna paralel olarak yeni bir devlet ve toplumdan, yeni bir statü ve kimlikten söz edilmek zorunda kalınmıştır. Bütün bu değişimler içinde Anadolu, Batı’ya karşı savunacağımız Doğu’nun son kalesi olarak korunabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan ve hilafetten vazgeçmemiz, Batı ile nihai barışın temeli (Doğu sorununun sona ermesi) olarak değerlendirildiği için, yeni devlet, toplum kimliğini de kendi toplum ve tarihinden kopuk olarak dar bir biçimde yeniden tanımlamıştır. Bu yöndeki değişiklikler Batı tarafından desteklenmiş; yeni devletin bu yöndeki girişimleri, Batı-dışı halklara örnek gösterilmiştir. Ancak Doğu halklarıyla ilişkiler Batı tarafından yönetildiği için bu örneklik, sınırlı kalarak siyasi bir yön verme anlamı taşımamıştır.⁵¹⁰

Eğribel’e göre I. Dünya Savaşı’ndaki yaşanan travmadan sonra imparatorluk bakiyesi bütün düşünürler, (Pantürkistler, Mehmet Akif gibi İslamcı reformistler vb.) Batı sorunu karşısında çeşitli argümanlar geliştirirken, bir yandan da Türkiye’nin elinde kalan sınırlı olanakların nasıl değerlendirileceği sorunu üzerinde düşünmüşlerdir. Eski İttihatçı kadroların Kurtuluş Savaşı’na verdikleri desteğin arka planında yeni bir silkiniş düşüncesi

⁵⁰⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, s. 46.

⁵⁰⁹ EĞRİBEL, “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, s. 222.

⁵¹⁰ EĞRİBEL, “Doğu/Türk Sorununda Hristiyanların Himayeciliğinden Yandaş Müslümanların Himayeciliğine: Batı Dünya Egemenlik Düzeninin Stratejik Çıpası Olarak İslamiyet veya Ortadoğuda Tarihsel Eksen Kayması”, s. 212.

ve inancı yatmaktadır. Ancak Batı'nın üstünlüğü fikri, hemen hepsinde ortaktır. Bu nedenle Türkiye'nin Batı modeline uygun yeniden biçimlendirilmesi işine canla başla koşulacaklardır.⁵¹¹ Cumhuriyet sonrası ise “kısmi ya da eklektik” Batıcılışma anlayışları, daha kapsamlı ve bütüncül Batıcılışma yaklaşımına dönüşecektir.

Tanzimat'tan başlayan Batıcılışma sürecinde toplumun kimliğinin değiştirilmesi, Batı kimliği almaya zorlanması söz konusu olmamıştır. Devlet, kendini toplumdan ayrı konumlandırmıştır. Yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşuna kadar bu yöndeki tavır değişmemiştir. Yeni devlet ile birlikte toplum kimliğinin de Batılı yönde değiştirilmesi söz konusu olduğunda bu siyasi çizgi, yine “elitist” kalarak laikliğe dayalı “halkçılık”, “toplumculuk” görüşünün savunuculuğunu üstlenmiştir.⁵¹² Bu bağlamda, tek parti dönemi Batıcılışmasında toplum kimliğinin zorlandığı çeşitli girişimler olmuştur. Ancak Eğribel, Batı uygarlığına tam uyum ve mutlak teslimiyetin, Cumhuriyet döneminde de söz konusu olmadığını ifade etmiştir: “Türkiye, ‘ekonomik ve siyasi bağımsızlık’, ‘milli çıkarların korunması’, ‘Batı’ya rağmen Batılılaşma’ gibi şiarlarla Batı karşısında koşullu refleksler, ikircikli tutumlar sergilemeyi sürdürmüştür; bazı kritik konjonktürlerde kısmi siyasal angajmanlar içine girmiştir. Toplumsal hafızada ise, bir yandan Batı'nın teknik üstünlüğü karşısında ‘eller aya, biz yaya’ ümitsizliği sürerken, diğer yandan ‘medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar’ mottosu (toplumun kendi kimliği üzerinde bilinçlenmesinin bir yansıması olarak İstiklal Marşının bir mısrasında) yer etmiştir. Türk düşüncesinde Batıcılık ana akımının yanı başında, belirsiz de olsa karşıt yönde bir oksidentalizm/Garbiyatçı akıntının varlığı da tespit edilebilir. Batısever aydınımız Batı ile ilişkilerde kendi toplumuna kimi zaman kibirli bir oryantalist gibi yaklaşırken, Batı'dan belli konuları aktarırken ya da belli tersliklerle karşılaştığında Garbiyatçı bir tavrı da benimseyecektir. Dolayısıyla meselenin sanıldığından karmaşık bir diyalektiği vardır ve bu nedenle çok boyutlu yaklaşımda yarar bulunmaktadır.”⁵¹³

Türkiye’de Batıcılışma, öncelikle topluma belli bir kimlik kazandırma çabası olmanın ötesinde, Batı siyasi üstünlüğünü kazanma ve ortak olma biçiminde tanıtılmıştır. Batılılaşma sorununun “asrileşmek, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ya da

⁵¹¹ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak”, (Önsöz), **Üç Medeniyet**, Doğu Kitabevi, İstanbul, Eylül 2012, s. 8.

⁵¹² EĞRİBEL, “Sosyoloji ve Garbiyatçılık: Ahmet Rıza Bey ve Batı Medeniyeti”, s. 29.

⁵¹³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, s. 46.

çağdaşlaşmak” olarak savunulması bu nedenledir. Çağdaş uygarlık olarak Batı uygarlığının tanımlanması, takınmamız gereken tutumu ve ilişkilerin yönünü de gösterecektir. Batı’nın yeryüzündeki etkinliğini doğrulama ve Batılılaşmanın benimsenmesi değişik düzeyde ortaya çıkan gönüllü veya zorunlu değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. Uygarlıklar arasında kurulan farklı ilişkilerin, çıkarların savunulmasının ötesinde Batı etkisi doğal görülmektedir. Bu durum uygarlıklar arasında bir üstünlük yargısına izin vermekte, üstün olan Batı uygarlığının belli alanlarda Batı-dışı toplumları etkilemesi öngörülmektedir. Batı bu yönde Batı-dışı toplumların denetimi ve yönetiminde de belli bir mesafe almıştır. Ancak bu etkinin mutlak bir “teslimiyet ilişkisi” olduğu da düşünülmemelidir.⁵¹⁴

Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin Batı karşısında yeni bir pozisyon alarak radikal değişikliklere girişmesi ve Doğu’ya yüz çevirmesi söz konusu olmuştur. Hem Doğulu kökenlerimiz hem de imparatorluk mirasımız reddedilerek Yeni Türkiye ile Batı uygarlık dairesi içine girme hedefi benimsenmiştir. Girişilen devrimlerle Batı’ya büyük umutlar bağlanmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyetin her on yılında veya her dönüm noktasında yapılan muhasebeler, bir türlü Batı kimliğini alamadığımızın itirafı veya yakınması niteliğinde olacaktır. Her yeni kuşak sosyoloğumuz da, temel bir soru olan “nasıl Batılılaşacağımız” sorusunu sorarak türlü yeni çözüm önerilerinde bulunacaktır.⁵¹⁵

Osmanlı döneminde Batıcılışma tercihi, siyasi bir arayışın neticesinde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında Osmanlı’dan vazgeçmemiz yine siyaset düzeyinde eleştirilerle temellendirilmiştir. Osmanlı, “Orta Çağ din siyaseti ve yönetimi” olarak tanımlanmış, Batı’ya ortak olmanın ve Batı üstünlüğünü kazanmanın önünde en büyük engel olarak görülmüştür. Diğer bir deyişle Osmanlı’da yenileşme hareketleri, öncelikle devlet yapısında köklü değişiklikleri hedeflemiş, yönetici elitler ve devlet öncülüğünde yürütülmüştür. Osmanlı’nın tasfiyesi sonrasında da yeni devlet, kendi meşruluğunu ve girişilen radikal değişiklikleri öncelikle siyaset düzeyinde tanımlamıştır.⁵¹⁶

⁵¹⁴ EĞRİBEL, “Garbiyatı Bir Bilim Olarak Kurmanın Gereği ve Zorlukları Üzerine”, s. 31-32.

⁵¹⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak”, s. 9.

⁵¹⁶ EĞRİBEL, Ertan, ÖZCAN, Ufuk; “Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 11.

Batıcılışmanın Cumhuriyet döneminde resmi ideoloji haline gelmesi, toplum kimliğinin de Osmanlı dışında tanımlanması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Türk kimliği ve Türk tarihine yönelik resmi düzeyde yeniden yapılandırma girişimlerinde bulunulmuştur. Hilafetten/Müslüman toplumların temsilciliğinden de vazgeçen yeni Türkiye, Osmanlı'dan "kurtuluş" yönünde görüşleri savunmak durumunda kalmıştır. Yeni dönemde Türk kimliği, Osmanlı karşıtlığı ve Pan-Türkçülük/Pan-İslamcılık siyasetinden vazgeçme temelinde Anadolu Türklüğüyle sınırlı olarak dar bir biçimde yeniden yorumlanmıştır. Yeni Türkiye devleti, Batı ile barış karşılığında (yurtta barış, cihanda barış) kendisini, Osmanlı'ya karşıt özelliklerle tanımlamıştır. "Türklüğün köyle/köylülükle ve 'laikliğin' İslamiyet karşıtlığıyla yorumlanması da bu nedenledir. Anadolu merkezli yeni Türkçülük anlayışıyla Osmanlı'dan/imparatorluk siyasetinden vazgeçerken, hem Orta Asya Türk toplumlarıyla ilişkimizden, hem de Arap-Müslüman toplumlarla ilişkimizden vazgeçtiğimizi de (Pan-Türkçülük ve Pan-İslamcılıktan vazgeçmek biçiminde) ilan etmiş olacağız. Orta Asya ve Orta Doğu ile ilişkilerin yönetimini Batı üstlenecektir. Yeni Türkiye'nin kuruluşu ile Osmanlılıktan vazgeçilmesi, XIX. yüzyılda Doğu Sorunu olarak ifade edilen gelişmelerin bir yönüyle sonuçlandırılmasıdır. Anadolu Türklüğü ile Batı arasında yeni bir dengeyi belirtmektedir. Bu anlamda I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele aynı kavganın iki farklı evresidir, bu iki evrenin bütünlüğünü sağlayan da Doğu Sorunudur."⁵¹⁷

II. Meşrutiyet ile birlikte bir siyaset tarzı ve düşünce akımı olarak görülen Türkçülük, Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında Cumhuriyetin resmi dünya görüşü olmuştur. Kurtuluş Savaşı Batı'ya karşı kazanılmış olmasına karşın Türkçülük, Batılılaşma seçimi içinde ifade edilmiştir.⁵¹⁸ Osmanlı sonrası koşullar değiştiği için Cumhuriyet öncesi Türkçü düşünceleri olduğu gibi savunmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle yeni dönemin Türkçülük anlayışı, dönemine özgü bazı niteliklere sahiptir. Cumhuriyet döneminde Türkçülüğün belirgin özelliği, dış siyasete yönelik olarak ortaya çıkan özelliklerden (pan eğilimlerden) arınarak temelde iç siyaseti düzenleyen en güçlü araç olarak ortaya çıkmasıdır. Bunu Ziya Gökalp'in düşünce çizgisindeki değişimden de izlemek

⁵¹⁷ EĞRİBEL, "Doğu/Türk Sorununda Hristiyanların Himayeciliğinden Yandaş Müslümanların Himayeciliğine: Batı Dünya Egemenlik Düzeninin Stratejik Çıpası Olarak İslamiyet veya Ortadoğuda Tarihsel Eksen Kayması", s. 211.

⁵¹⁸ EĞRİBEL, "Sosyolojisinde Mümtaz Turhan'ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi", s. 100.

mümkündür. Osmanlı döneminde Batı ile ilişkili olarak ortaya çıkan üç siyaset tarzını *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde birleştirmeye çalışan Ziya Gökalp, Osmanlı'nın yıkılması sonrası yazdığı *Türkçülüğün Esasları* kitabında artık Türkçülüğü Anadolu coğrafyasıyla sınırlı bir siyaset temelinde “Türkiyecilik” olarak tanımlamıştır.⁵¹⁹

Eğribel, Yeni Türkiye'nin Batıcılışma seçimi ve Türkçülük siyasetini stratejik konumumuzu değerlendirme çabasının ürünü olarak değerlendirmiştir.⁵²⁰ Ona göre, yeni Türkiye, Osmanlı sonrasında yeni gelişmelere ayak uydurabilmek için toplum olarak da kendisini yeniden örgütlemek ve yeni bir yapı kazandırmak istemiştir. Bu nedenle Türkiye’de milliyetçilik, Batı’dan farklı özellikler göstermiş, belli bir siyasetin ve amaçların övgüsü olmak yerine “millet olma” çabalarıyla biçimlenmiştir. Yeni Türkiye, kendine Osmanlıdan ayrı bir kimlik ve yeni bir yapı kazandırmak istediğinde milliyetçiliğin adı, Türkçülük olmuştur. Osmanlı’dan ayrı bir kimlik arayan Türkiye’deki Türkçülük, Turancı görünüşünden uzaklaşırken, Sovyet Rusya’nın etkisinden de uzak durmayı belirtmektedir. Ziya Gökalp’in “yöneten-yönetilen, kültür-uygarlık kuramı”, bu siyaset anlayışını destekleyecek toplum ve tarih görüşü biçimindedir. “Ziya Gökalp’i hiçbir dönemde ırkçı olarak nitelemek mümkün değildir. Bu konudaki görüşleri açıktır. Gökalp Türkçülüğe dayanak bulmak için kan ve kafatası ölçmekle ilgilenmemiştir. Tam tersine toplum onun için sosyal bir olaydır. Irkçılığa aykırı bir oluşur. Gökalp millet, milliyetçilik terimlerini Osmanlı sonrası dönemde milleti, milliyetçiliği veya Türklüğü

---

⁵¹⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Türkiye Coğrafyası: I. Coğrafya Kongresi’nin I. Türk Tarih Kongresi İle İlişkisi ve Kopukluğu”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayıncı Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 710.

⁵²⁰ Eğribel, Cumhuriyet dönemi Batıcılışmasında resmi görüş olarak benimsenen Türkçülüğü, dönemin koşullarından hareketle çok boyutlu olarak kavrama çabasında olmuştur. Ancak bu durum, söz konusu görüşleri benimseyerek sahiplendiği anlamına gelmemektedir. Türkiye’de Osmanlı’dan başlayan ve günümüze kadar devam edegelen milliyetçiliğin bütün versiyonlarını Batıcılışma siyasetiyle ilişkili görerek eleştirmiştir. “Milliyetçiliğin ve milliyetçi tarihyazımının temel bir nirengi noktası ve devamlılık gösteren özelliği vardır. Hangi tarzda tezahür ederlerse etsinler, Batıcılışma siyasi seçimine bağlıdır. Batı ile çeşitli düzeylerde operasyonel veya programatik ortaklık kurma çabası değişmemesine rağmen, koşullar değiştiğinde milliyetçilik yorumları da değişmiştir. Bu bakımdan milliyetçilik, ulusçuluk, ulusalcılık -nasıl adlandırırsak adlandıralım- ‘kökü dışarıda’ bir akımdır. Osmanlı’nın son döneminden başlayarak bugüne dek Türk milliyetçiliği, Batı’da Fransız Devrimiyle gelişen ‘nationalism’ akımının, ülkemizde gerçek tarihsel ve toplumsal kökleri olmadığı için (son yüzyıl hariç, Türk tarihinin hiçbir döneminde milliyetçilik olgusuna rastlanmadığını bu akımın önde gelen kurucuları da itiraf etmektedirler) devlet elitleri aracılığıyla üst akıl tarafından türlü usullerle yaratılmaya çalışılan bir projenin uzantısıdır. Ki bunda belirli bir ‘başarı’ sağlandığı da söylenebilir” (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Milliyetçi Tarihyazımı ve Günümüze Yansımaları Üzerine”, s. 13-14).

Osmanlılık ve İslamcılığa ve giderek Turancılığa karşıt bir kavram olarak kullanmıştır.”⁵²¹

Türk toplum tarihi açısından yeni Türkiye devletinin kuruluşu bir dönüm noktasını belirtmektedir. Türkçülük, yeni yapılan siyasi seçimi açıklamada ve doğrulamada temel yönelişi belirtmektedir. Türkçülük siyaseti, toplum içi çelişkiler sonucu ortaya çıkmış değildir. Dünya içindeki yerimizi değerlendirme çabasının sonucudur. Tek parti döneminde Türkçülüğün, “Kemalizm” olarak savunulması yeni çözümün açıklanması ve doğrulanması yerine, yeni dönemin sözcülüğünü üstlenen yeni kadroların ayrıcalık ve üstünlüklerini belirtmek içindir. Kemalist kadrolar, CHP, 1930’da Halk Okuma odaları, 1931’de Türk Tarih Kurumu, 1932’de Halkevleri, Halkodaları, Türk Dil Kurumu, 1934’den itibaren üniversitede İnkılâp Tarihi dersleri, 1937’de Köy Eğitimliği Örgütü, 1940’da Köy Enstitüleri aracılığıyla toplumu yeniden örgütlemek ve ideolojisini oluşturma çabası içinde olmuşlardır. 1930’lu yılların ikinci yarısından sonra yeni kadrolar, İttihat ve Terakki ile kesin hesaplaşmalarını tamamlamış; yeni düzeni belli bir meşruiyet çerçevesi içinde oluşturmaya çalışmışlardır. Sonrasında Türkçülük, artık yeni kadroları öne çıkarma ve toplumu buna uygun yeniden biçimlendirme çabasına dönüşmüştür.⁵²²

Yeni dönemde Türkçülük, Osmanlı karşıtlığı yanında giderek İslâmiyet ile de uyumsuz laik bir nitelik kazanmıştır. Türkçülük toplum üstü, siyaset üstü bir özellik kazanarak yönetici kadroların öncülük ve ayrıcalığını belirten bir devlet ideolojisi haline getirilmiştir. Bu yöndeki girişimler, yönetici kadrolar tarafından “Türk tarih tezi” ve “Türk dil tezi”yle gündeme getirilmiş ve giderek “Kemalizm” ile ifade edilmiştir. Bu, bir anlamda Osmanlı kadrolarından kesin bir kopuşu belirtirken yeni kadrolar içinde de bir ayrımı belirtmektedir. Bu açıdan Ziya Gökalp’in getirdiği Türkçülük anlayışı yeniden yorumlanmıştır.⁵²³

Yeni dönemde Türkçülük akımı, “Osmanlı”, “İslami” ve “Turancı” özelliklerinden gittikçe arınarak “Kemalist Türkçülük/milliyetçilik” biçimini almıştır. Türk tarih ve medeniyeti tezi, yeni kadroların kendilerini öne çıkardığı temel teori olmuştur. Eğribel’e göre, bu dönemde ortaya çıkan “ırka dayalı siyasi ve kültürel Türk milleti” tanımında

---

⁵²¹ EĞRİBEL, “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş”, s. 327.

⁵²² A.g.m., s. 337.

⁵²³ A.g.m., s. 339.

“ırk” kavramı, Batılı anlamda saldırgan-emperyalist ırka dayalı biyolojik bir milliyetçilik tanımını değil, din/İslam dışı ve öncesi toplumu birleştirici ve diğer toplumlardan farklılaştırıcı bir unsura referans yapmak için tercih edilmiştir. Osmanlı’da “millet” tanımı dine dayalı, farklı dini toplulukları ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Hem bundan ayrı yeni bir dayanağı belirtmek hem de Türk unsurunu Müslüman-Arap unsurundan ayırmak için cinse, nesebe, kavme dayalı “ırk” kavramı kullanılmıştır. “İrk” kavramıyla İslam’dan bağımsız kültürel-tarihi-etnik bir Türk bütünü ifade edilmiştir.⁵²⁴

Ziya Gökalp, pek çok yazısında Türkçülüğün tanımında İslamiyet’i birleştirici bir unsur olarak görmüştür. İslamiyet’in savunulmasını, Türkçülüğün/Anadolu Türklüğünün dışında görmemiştir. Ancak özellikle 1927 sonrasında Kemalizm ile Türkçülüğe laik bir çerçeve getirilmiştir.⁵²⁵ Bilhassa Musevi kökenli olmasına rağmen -önceleri yazı ismi olarak kullandığı- Tekinalp ismini alan Moiz Kohen, Kemalist Türkçülük anlayışının en önemli teorisyenlerinden biri olmuştur. Tekinalp, *Kemalizm* (1936) ve *Türk Ruhu* (1944) eserleriyle Osmanlı’yı ve İslâmiyet’i tamamen devre dışı bırakan bir Türkçülüğün çerçevesini çizmiştir.⁵²⁶

Osmanlı döneminde devletin Batıcılılaşmasına karşılık toplum, geleneksel dünya görüşünü korumuştur. Devlet ile toplum arasındaki uyumsuz bir ikilik belirmiştir. Doğulu bir toplumda devlet, Batı ile uyumlu bir siyaset yürütmüştür. Ancak Cumhuriyet Türkiye’si ile birlikte sadece devletin Batıcılılaşması değil toplumunda geleneksel dünya görüşünün değişmesi veya Batı siyasetiyle uyumlu hale getirilmesi gündeme gelmiştir. Eğribel’in toplum kimliğinin zorlanmasından kastettiği durumda da budur. Devlet bu anlamda toplum ideolojisinin/dünya görüşünün değiştirilmesi için yeni bir tarih tezi geliştirmiştir.⁵²⁷

Eğribel, 1930’larda kesinleştirilerek ilan edilen Türk Tarih Tezi’ni dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Türk Tarih Tezi, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra yeni Devlet’in, yeni siyaset ve kimliğini artık kesin bir biçimde seçmesi, resmiyet kazandırmasıdır.⁵²⁸ Eğribel’e göre bu tez, dönemin

---

⁵²⁴ A.g.m., s. 341.

⁵²⁵ A.g.m., s. 344.

⁵²⁶ A.g.m., s. 342.

⁵²⁷ A.g.m., s. 344.

⁵²⁸ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Tarih Tezi”, *Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji*, Ümit Meriç Yazan’a Armağan, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 121.

iki temel sorununa/sorunsalına yanıt verme çabasının bir tezahürüdür. “Yeni Türk Devleti, Osmanlı’dan vazgeçince iki sorun ortaya çıkmıştır. Birincisi, Osmanlı’yı atlamak zorunda kalınca yeni kurulan devlet temelsiz kalmıştır. Bu durumda devlet yeni bir dünya görüşü oluşturmaya yönelmiştir. Türk Tarih Tezi, belli bir görüşü halka empoze etmek değildir. Devletin kendisine yeni bir temel yaratmasıdır. İkinci sorun ise Anadolu’nun sahipliğinin tartışma konusu olmasıdır. Osmanlı yıkılınca Türkler Anadolu’da işgalci, istilacı, geçici-göçebe talancılar olarak görülmektedir. Türk Tarih Tezi bu iki soruna yanıt bulmak için oluşturulan bir tezdır. Yine bu iki sorunla ilişkili olarak ortaya çıkan üçüncü bir sorun da dünya ve tarih içindeki yerimizin tekrar tanımlanmasıdır.”⁵²⁹

Türk Tarih Tezi, birbiri ile bağlantılı iki tezden oluşmaktadır. Birincisi, Orta Asya’dan göçler yolu ile “uygarlığın yayıldığı” tezidir. Orta Asya, Türklerin Anayurt’u olmanın ötesinde, bütün uygarlığın beşiği olarak görülmektedir. Türklerin daha tarih öncesinden ve uygarlık aşamasından başlayarak bir Türk kimliği kazandığı ve bunu binlerce yıl koruyup sürdürdükleri belirtilmektedir. Bununla bağlantılı ikinci tez, Anadolu’nun binlerce yıldır Türk soyundan gelen toplulukların yaşadığı bir Türk vatani olduğu; Türklerin Anadolu’da Orta Asya Türk medeniyetinin ve Türk kimliğinin izlerini korudukları ve yaşattıkları görüşüdür. Türk Tarih Tezi, Osmanlı’yı ihmal ederken Orta Asya’yı dünya uygarlığının kaynağı olarak gösterecektir. Böylece yeni tarih görüşü ile Osmanlı’dan vazgeçildiğinde bile yine Türk insanı, sıradan insan olmaktan çıkarılmaktadır.⁵³⁰

Dünya Savaşı sırasında Batılı devletlerce dört bir yanı işgal edilmiş olan Anadolu’da verilen ulusal mücadele sonucu kurulan yeni devletin egemenlik iddiasının pekiştirilmesi amacıyla, Anadolu coğrafyasında Türklerin tarihsel köklerinin bir kaç bin yıl öncesine kadar gittiği iddia edilecek, bu tarihsel-coğrafi temel üzerinde yeni toplumsal benliğin oluşturulmasına girişilecektir. Eğribel’e göre, Hititlerin ve Sümerlerin Türk kökenli olduğu iddiası, yeni siyasi oluşumun varlığını dış dünyaya karşı savunma gerekçesidir. Dolayısıyla bu yaklaşım tarzı o dönem için geçerli olan ve siyasal yönü ağır basan somut ihtiyaçların ürünüdür.⁵³¹ “Türk Tarih Tezi Anadolu’nun sahipliğini de bize vermektedir. Hititlerin aslı Etilerdir, onlar da Türk’dür denilmiştir. Daha zora düşersek

⁵²⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Tarih Tezi”, s. 122.

⁵³⁰ A.g.m., s. 124-125.

⁵³¹ EĞRİBEL, “Yeni Türkiye Coğrafyası: I. Coğrafya Kongresi’nin I. Türk Tarih Kongresi İle İlişkisi ve Kopukluğu”, s. 711.

Yunanlılar da Türk'dür demekten kaçınılmamıştır. İş Hititlilerle başlayınca Anadolu'ya sahiplik Halikarnas Balıkcısı ile Anadolu Yunanlılığı ile ilişki kurulmaya dek gidecektir. Anadolu toprakları üzerinde yapılan arkeolojik kazılarla Türklerin Eski Anadolu Medeniyetleri'nin meşru ve doğal mirasçısı olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Orta Asya Türklüğü ile Anadolu Türklüğü arasında bağlantı kurmak için yürütülen bu kazı faaliyetleri, antropolojik çalışmalarla desteklenmiştir. Bununla bağlantılı Güneş-Dil Kuramı oluşturulmuştur.”⁵³²

Eğribel'e göre, Türk Tarih Tezi'nde her ne kadar Türklerin Orta Asya geçmişine vurgu yapılsa da esas odak nokta, Anadolu'nun eski uygarlıkları olmuştur. “Türk milliyetçiliğinin merkezi ilgileri olarak Hititler (Etiler), Sümerler veya Etrüsklerin seçilmesi, hem Türklerin Orta Asya kökenini ve tarihsel bağlarını koparmak, hem de siyasal etkinlik alanını Misak-ı Milli sınırlarıyla çizmek açısından oldukça elverişlidir. Hititler ve Sümerler Anadolu coğrafyası üzerinde tarihi varlık hakkının; Etrüskler ise Batı dünyasıyla ilişkinin meşru gösterilmesi adına yeni Türk Tarih Tezinin öncelikli gündemi içinde yer almıştır. Orta Asya Türklüğü ise, İslam öncesi inançların gündeme getirilmesine izin verdiği ölçüde öne çıkarılmıştır.”⁵³³

Eğribel, Türk Tarih Tezi'ne yönelik eleştirileri de değerlendirmiştir. Ona göre, bu eleştiriler, ilk olarak dönemin koşullarını göz ardı ederek salt “bilimsellik” ölçütüyle tezin yanlışlarını göstermekte fakat bu yanlışların neden yapıldığını irdelememektedir. Eğribel de, Anadolu'daki Türk varlığının tartışılmasına yönelik bir savunma mahiyetinde değerlendirdiği Türk Tarih Tezinin çeşitli aşırılıkları/yanlışlıkları olduğunu kabul etmektedir. Ancak söz konusu dönemde dünyada bu tür aşırılıkları/yanlışlıkları olmayan bir tarih tezinin olmadığını belirtmektedir.⁵³⁴ Ayrıca bilimsel olarak yanlış görülen yaklaşım tarzının da Batı'dan alındığını, dolayısıyla sorumluluğun da onlarda olduğunu ileri sürmektedir. “Türk Tarih Tezi dilbilim, arkeoloji, antropoloji gibi bilimlerin bulgu ve tezlerine dayandırılmıştır. Bu görüşler Batı kaynaklarına ters düşmemektedir. Günümüzde Türk Tarih Tezi eleştirilerinde öne çıkarılan dilbilimsel, etnik, antropolojik

⁵³² EĞRİBEL, Ertan; “Türk Tarih Tezi”, s. 125.

⁵³³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Milliyetçi Tarih yazımı ve Günümüze Yansımaları Üzerine”, s. 12-13. Zaten Orta Asya üzerinde herhangi bir siyaset yürütme imkânına kavuşulmadığı için bunlar “afaki laflar” olarak kalmıştır. Orta Asya üzerinde etkili olabilecek koşullar da bulunmamaktadır. (EĞRİBEL, Ertan; “Türk Tarih Tezi”, s. 126.)

⁵³⁴ A.g.m., s. 122.

kökenli birçok kuram (sözcüleri tek bir ilk dil anlayışı, ırkçılık) Batı’da milliyetçiliği temellendirmek veya Batı-dışı toplumları tanımlamak için yapılmış çalışmalara, Batı bilimsel kaynaklarından yapılan alıntılara dayanmaktadır. Bir yerde bu tür bilimsel bulguların yanlışlığının sorumluluğu da onlarıdır.”⁵³⁵

Türk Tarih Tezine yöneltilen bir diğer eleştiri, tezin, devlet merkezli “resmi tarih” tezi olmasıdır. “Devlet ile tarih ilişkisi resmi tarih tezi diye küçümsenerek, horlanmaktadır. Yine bu eleştiriler yalnız cumhuriyet dönemi tarihçiliği ile de sınırlı değildir. Osmanlı tarihçiliği de resmi tarihçilik, vakavünistik tarihçilik diye küçümsenmektedir. Resmi tarih tezinin eleştirilecek olan yönü devlet siyaset ilişkisi değil, çözüm olmamasıdır.”⁵³⁶ Resmi tarihçilik suç değildir; devletin elbette resmi görüşü de olacaktır. Esas eleştirilecek konu “resmi, gayri resmi” gibi sıfatlar değil, devletin oluşturduğu siyasetin özüdür/içeriğidir. Eğribel’e göre, yeni tarih tezi, devletin tarih tezidir fakat “tarih dışı” bir tezdur. “Türk uygarlıktır, Türk tarihtir” denilmesine karşılık tarihi gelişmelerle ilgili açıklamalar bulunmamaktadır. Türk Tarih Tezi, Tarih Öncesi ve Antik Dönem ile sınırlı kalmıştır. İslâmiyet ve Osmanlı ile ilişkili olduğu için üç çağ atlanmıştır. Tarih tezi, tarihin dinamizmini vermek zorundadır. Ancak Türk Tarih Tezi, tarihin dinamizmini vermekten uzaktır. Bu yüzden dayanaklarını tarih dışında antropoloji ve folklor gibi alanlarda aramıştır. Değişmeyen, yeni Batıcı siyasetle de çatışmayan “kan, ırk, dil” gibi özelliklerle Türk Tarihi temellendirilmeye çalışılmıştır. Yine benzer şekilde tarih boyutunu hiç dikkate almadan Hitit köylüsü ile günümüz Anadolu köylüsü arasında yakınlık kurmada sakınca görülmemiştir. Anadolu insanının siyasetle, devlet ile ilişkisi göz ardı edilerek Hititler’den beri binlerce yıldır değişmeden aynı kaldığından söz edilmiştir. Türk tarih tezinin en büyük tersliği budur.⁵³⁷ Kısacası Eğribel, Türk Tarih Tezi ile ilgili dönemin Batıcı siyasi anlayışını eleştirmek gerektiğini, bunun dışında Batıcılık siyaseti çerçevesinde “bilimsel” yaklaşımlarla yanlışlar bulmanın “bilgiçlik” olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁸

Eğribel’in gerek Türk tarihine gerekse Batıcılığa serüvenimize yönelik ele aldığı konulardan bir diğeri, -1990’lardan itibaren ivme kazanan- modern dönemdeki Batıcılığın yerine “küreselleşmenin ikame edilmesi” girişimleri ve bununla bağlantılı

---

⁵³⁵ A.g.m., s. 127.

⁵³⁶ A.g.m., s. 126.

⁵³⁷ A.g.m., s. 127.

⁵³⁸ A.g.m., s. 128.

Türk kimliğine yönelik saldırılardır. Eğribel, Osmanlı'nın Batıcılışmasından günümüze gelinen noktayı, genel tarih anlayışı içinde değerlendirerek Anadolu ve Türk tarihinin “yeni bir tarihsel dönem”in eşiğinde olduğunu bildirmiştir. “Batı dünya egemenliği ile ilişkilerimiz günümüzde küreselleşme adı altında sürmekte, ancak diğer yandan (Doğu-Batı ilişkilerinde belli bir yeri ve rolü belirten) Batılılaşmaya/modernleşmeye karşıtlık içermektedir. Türkiye Batılılaşma deneyiminden farklı bir mecraya doğru sürüklenmekte, devlet ve toplum olarak günümüzde yerini ve rolünü temellendirmekte güçlük çekmektedir.”⁵³⁹ Bu güçlükten dolayı Eğribel sosyolojisinde “küreselleşme” süreci, ana inceleme konularından biridir.⁵⁴⁰

Eğribel, küreselleşmeyi/küre-yerelleşmeyi son tahlilde Batıcılışmanın yeni/farklı bir versiyonu olarak görmektedir. Ortaya çıkan farklılık ya da yeni olma durumu ise modern dönemde görülen klasik Batıcılışmanın merkezi önemini yitirerek yerine post-modernist bir yaklaşımla küre-yerel bir dünya düzeninin tesis edilmeye çalışılmasıdır. Ancak belirtildiği üzere, netice itibarıyla dünya egemenlik ilişkileri bağlamında “hâkim Batı, mahkûm Doğu” denklemi geçerliliğini korumaktadır. “Batıcılışmanın yerine küreselleşme konulduğunda da değişen bir şey yoktur.”⁵⁴¹

Küre-yerelleşmeyle birlikte Batı, modern çağda olduğunun aksine kendisini evrensel değerler taşıyan bir uygarlık olarak tanımlamaktan vazgeçmiştir. Ancak bu vazgeçiş, geri çekilme, elinde olan üstünlüklerden veya kimliğinden vazgeçmek anlamına da gelmemektedir. Tam tersine “Batı'nın biricikliği”ne vurgu yapılmakta ve “Batı ve gerisi” (the West and the Rest) sözünde ifadesini bulan ayrıştırıcı/ötekileştirici yaklaşım hâlâ geçerli kılınmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, bütünsel bir dünya ve tarih anlayışı, çatışmaların son bulacağı ortak gelecek tasavvuru artık savunulmamaktadır. Uygarlıklar arasında eşit bir diyalog ve barıştan söz edilmemekte, ancak mutlaklaştırılan kimlikler çerçevesinde “dinler arası diyalog” gündeme getirilmektedir. Bu yapay gündem de, mevcut egemenlik ilişkileri içinde üstün olan tarafın üstünlüğünü tartışmamaya ve bu üstünlük temelinde bir diyalogdan başka bir şey değildir. Küreselleşmenin hâkim

---

⁵³⁹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Batıcı ve Küreselci Muhafazakar-Köktencilik Arasında Sıkışmanın Serüveni: Modern-Muhafazakar Devlet-Toplum Geleneği Yaratma Çabasından Anti-Devletçi Etnik-Dini Küre-Muhafazakarlaşma ve Değersizleşmeye”, s. 71-72.

⁵⁴⁰ Eğribel'in küreselleşme olarak adlandırılan sürece dair analizleri, çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı olarak incelenmiştir.

⁵⁴¹ EĞRİBEL, “1000 Yıllık Mesele: Anadolu'nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine”, s. 25.

felsefesinin toplum bilimlerde de belli bir yansıması olmakta, yeni kavramlar öne çıkarılmaktadır. Günümüzde Batılılaşmadan, sosyalizmden, ulusal kalkınmadan, refahtan, bağımsızlıktan söz edilmezken, modernleşme değişik bir tarzda, “Batı dışı modernlik, melezleşme veya post-modernlik” gibi kavramlarla savunulmaktadır. Mevcut koşullar altında, yakın geçmişte modernleşme karşıtı olan veya modernleşmeyi savunan kesimler, bir başka alternatif görüş öne süremedikleri için, hep birlikte ABD eksenli küreselleşmenin savunuculuğuna koşmuşlardır.⁵⁴²

Batılılaşma veya yerine ikame edilen küreselleşme, Batı’nın empoze ettiği dünya egemenlik ilişkilerine gönüllü-gönülsüz uyum kurma çabasıdır. Batıcılışma, Doğu halklarının bir seçimi değildir; Batı dünya egemenliğinin bir gereği olarak Batı tarafından gündeme getirilmiştir. Batı’nın Doğu toplumlarıyla kurduğu ilişkilerin özelliklerine göre Doğu’da çeşitli Batıcılışma girişimleri vardır. Doğu’da Batıcılışma girişimleri ile başlayan toplumsal değişme sonrasında toplumun Doğulu kimliği de savunulamaz hale gelmiş, kimlik bunalımı ile çözülme/çürüme genel bir eğilim haline gelmiştir. Türkiye’de Batılılaşma eleştirilerine rağmen Batı üstünlüğünü paylaşma, Batı’yı izleme, devletin ve aydınların temel yönelişidir. Devletin Batı ile ilişkilere uygun yenileşme girişimine rağmen toplumun Batı kimliği alması söz konusu olmamıştır. Bu nedenle üstünlük atfedilen Batı değerleri yanında, bazı Batı değerlerinin eleştiri konusu olmasında bir çelişki görülmemiş, kendi değerlerimiz ile Batı değerlerinin uyumundan veya birbirine aşılmasından söz edilmiştir.⁵⁴³

Eğribel, Batılılaşma ile küreselleşme arasında belli bir farklılaşma yanında süreklilik de bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre, küreselleşme, Batılılaşmaya/modernleşmeye bütün yönleriyle karşıt olmadığı gibi tam tersine Batıcılışmayı da içererek dünya egemenlik ilişkilerini ABD eksenli sürdürmenin adıdır. Küreselleşme, Batı dışı toplumlarda ABD etkisinin başlattığı bir değişimi ifade etmektedir. Bu yönüyle Batıcılışma, günümüzü de belirleyen en önemli olaydır. Geçmişte kullanılan “muasırlaşma, asrileşme, Avrupalılaşma, Batılılaşma, çağdaşlaşma,

---

⁵⁴² EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, *Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi* (iç.), Sayı: 4, Aralık 2013, s. 21.

⁵⁴³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türk Sosyolojisi ve Tarih İlişkisi Üzerine: Baykan Sezer’de Batıcılışma Eleştirisi ve Doğu-Batı Çatışması Görüşü”, s. 34-35.

modernleşme” sözcükleri yerine günümüzde küreselleşme sözcüğü kullanılmaktadır. Dolayısıyla Batıcılışma, tek yönlü ve tekdüze bir olay değildir.⁵⁴⁴

Eğribel, yaklaşık 200 yıllık Batıcılışma serüvenimizde geline noktanın, küre-yerel dünya düzenine eklemleme çabalarına dönüştüğünü, bunun da tarihimizin en yakıcı dönemi olduğunu ileri sürmüştür. “Cumhuriyetin her on yılında veya her dönüm noktasında yapılan muhasebeler bir türlü Batı kimliğini alamadığımızın itirafı veya yakınması niteliğinde olacaktır. Her yeni kuşak sosyologumuz temel bir soruyu, nasıl Batılılaşacağımız sorusunu sorarak türlü yeni çözüm önerilerinde bulunacaktır. Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan’ın aradan onca yıl geçtikten sonra ‘Batılılaşmanın neresindeyiz?’, ‘iki yüz yıldır niye Batılaşmıyoruz?’ sorularını sormaları temel bir soruna, Batılılaşma fiyaskosuna işaret etmektedir. Aradan geçen 89 yıla rağmen hala aynı sorular sorulmakta, hatta 2023 hedefleri ortaya konulmaktadır. Elbette Batılılaşma konusu günümüzde farklı bir tarzda tartışılmaktadır. En başta, küreselleşmeyle bağlantılı olarak ulus, ulus-devlet pratikleri, tek parti dönemi modernleşme atılımları eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu açıdan Cumhuriyetin hâkim paradigmasında köklü bir kopuştan söz edilebilir. Bununla birlikte Türkiye’nin yeni kadrolarının Batı karşısında tamamen farklı bir pozisyon alışlarından bahsetmek mümkün değildir. Bugün egemen olan kadrolar Batı kimliği almaya çalışmadan Batı yandaşlığı yapmaktadırlar. Batılılaşma açmazı belki de Türkiye tarihinin hiçbir döneminde bugünkü kadar yakıcı bir biçimde anlaşılmamıştır.”⁵⁴⁵

Eğribel, Batıcılışma kavramıyla, “Batı kimliğini paylaşmadan Batı çıkarlarını destekleme” siyasetini, yani Batı adına Doğu’da taraf olmayı kastetmektedir. Yaptığı eleştiriler de bu minvaldedir. Bu nedenle modern Batıcılışma yönelimlerinin yerine post-modern küre-yerelleşmenin ikame edilmesinin sorunlarımızın çözümü açısından anlamlı bir farklılık içermediğini savunmaktadır. Başka bir deyişle, günümüzdeki modernist Batıcılışmaya dönük eleştirilerin, Batı-dışı toplumların kendi tarihi özelliklerine ve kimliklerine sahip çıkmaları anlamına gelmediğini vurgulamaktadır.⁵⁴⁶

---

⁵⁴⁴ EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 60.

⁵⁴⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak”, s. 9.

⁵⁴⁶ EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 58.

Günümüzde modernleşme deneyiminden olumlu yönde kazanımlar çıkarmak arzulandığı gibi, hâlâ süren Batı üstünlüğünün sorgulanması ya da direnç gösterilmesi de amaçlanmamaktadır. Tam tersine amaç, yeni koşullarda daha Batı düzenine daha etkili bir biçimde uyum sağlamaktır. Ancak Batı, günümüzde küreselleşmeyle daha baştan bu anlamda bir ortaklık ve paylaşıma hiçbir biçimde yanaşmadığı için modernleşme, ortak bir hedef ve yön tayin edici olmaktan çıkmıştır. Artık Batılılaşmadan söz edilmezken, yakın geçmişteki çeşitli Batıcılışma biçimleri olan “milliyetçilik, ulus-devlet, sosyalizm” eleştirilirken küre-yerelleşme dayatması, taşralaşma ve darlaşma coşku ile benimsenmektedir. Toplum bilimlerinde de Batılılaşma ile ilgili tartışmaları içeren klasik literatür bir kenara bırakılırken küre-yerelleşme literatürü giderek birkaç kütüphane dolduracak hale gelmiştir.⁵⁴⁷

Günümüzde Batı’da başlayan yeni gelişmeler sonrası modernleşme eleştirileri doğallaşmıştır. Eğribel’e göre, Türkiye’de de aynı yönde güçlü bir eğilim bulunmaktadır. Geçmişte Batıcı yönde Türkçü/milliyetçi, İslamcı ve sosyalist açıdan modernleşmeyi birbirine karşıt bir biçimde ve farklı kadrolarla savunan kesimler, günümüzde aynı “militanlıkla” geçmişte savundukları görüşlerden vazgeçerek küre-yerelleşmenin savunucuları haline gelmişlerdir.⁵⁴⁸ Bu bağlamda Eğribel, Türkiye’de görülen bu eğilimleri, Batıcılışma tarihimiz açısından “II. Tanzimat” olarak nitelendirmiştir.⁵⁴⁹

Eğribel, Osmanlı’dan başlayıp Cumhuriyetin kuruluşuyla farklı bir boyut kazanan ve günümüze kadar -tutarlılık ve işe yararlılık olmasa da- sürekliliğini muhafaza eden Batıcılışma serüvenimize eleştirel yaklaşmıştır. Ancak bu eleştirel yaklaşım, küreselleşme mevzisinden modern dönem Batıcılışma girişimlerine saldırma biçiminde olmamıştır. Söz konusu modernleşme/Batıcılışma deneyimlerini kendi özgün duruşundan hareketle kritik etmiştir. Eleştirilerinin, “modernleşme/Batıcılışma

---

⁵⁴⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopycılık Üzerine”, s. 24.

⁵⁴⁸ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Batıcı Çoğul Modernleşmenin Küre-Muhafazakar Belirsizlik ve Değersizleşmeye Dönüşmesi: Ortadoğu’nun Balkanlaşması ve Amerikancı İslamcılık Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 97. Günümüzde yaygın anlayışa göre, Türkiye modernleşmesini tamamlamamıştır, ancak postmodern görüş ve uygulamalar da yadırganmamaktadır. Bu durum bir çelişki olarak görülmemektedir. Türkiye’de modern ve postmodern halin birlikte yaşandığı tespiti, aynı zamanda belli bir karmaşayı da beraberinde getirmektedir. Batı-dışı modernleşme değerlendirmelerine bu açıdan da bakılmalıdır (EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 46).

⁵⁴⁹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, s. 47.

karşıtlığı” görüntüsü altında -yeni biçim Batıcılışma olan- ABD merkezli küreselleşmenin hizmetine koşulmaması için olağanüstü titizlik göstermiştir. Diğer bir deyişle, Eğribel’in sosyolojisinde Batıcılışmanın her türlü versiyonu, kendi tarihsel ve toplumsal gerçekliğimizden bir sapmadır. Toplamlar arası ilişkilerde Batı adına iş görmek, kendi çıkarlarımızın aleyhine konumlanmaktır. Dolayısıyla modernist Batıcılışmaya “eleştirel” bir yaklaşımın kayda değer bir anlam ifade edebilmesi, ancak egemenlik ilişkilerinde “devrimci” bir atılımın netice vermesi hâlinde mümkündür.

Küre-yerelleşme tipi Batıcılışma, bilhassa Batı içi çelişkilerin ortadan kalkmasıyla Soğuk Savaş süreci sonrası ABD merkezli “tek kutuplu” dünya egemenliğine tekabül etmektedir. ABD, geleneksel Avrupalı güçlerden farklı olarak kendisini tarihten soyutlayarak bağımsızlaşma arzusundadır. Bu nedenle “tarihin sonu”nu ilan etmiş, insanlık tarihinin uygarlık birikiminin tahribine yönelmiştir. Eğribel, bu yönelimin Türk toplum tarihi ve kimliğine dönük etkilerini kritik etmiştir. Ona göre, Türk toplum tarihi mirası, dünya tarihi mirasının vazgeçilmez bir parçası ve bütünlüğünü oluşturmaktadır. Günümüzde ABD eksenli küreselleşme veya yeni dünya düzeninin, bağımsızlaşmak istediği birikim budur. Sovyetler Birliği’nin tasfiyesi sonrasında “tarihin sonu” görüşü ile Türk kimliğinin dışlanması, mahkûm edilmeye çalışmasının birlikte gündeme gelmesi rastlantı değildir. ABD, dünya egemenliğini mutlaklaştırmak amacıyla nihai bir çatışma olarak gördüğü Doğu-Batı çatışmasından bağımsızlaşmak istediği için Türk toplum kimliği ve mirasını en büyük engel olarak görülmektedir. Osmanlı tarihi coğrafyasının toplumsal-tarihi birikiminin zorlamalarla tahrip edilmesi bu nedenledir. Türk kimliği tartışması ile gerçekte Anadolu’daki varlık nedenimiz tartışılmaktadır.⁵⁵⁰

Eğribel, günümüzde Türk kimliğinin Batılı veya Doğulu bir kimlik belirtisi olmaktan çıkarılıp amaçsız ve yönsüz kalarak belirsiz hale getirilmeye çalışıldığına dikkat çekmiştir. Zira küreselleşme, bir yandan toplumların tarihi gelişme ve değişme süreçlerini baltalarken diğer yandan mekâna dayalı yerelliği/taşralaşmayı öne çıkarmaktadır. Kimlikler de, bu yerelliğin/taşralaşmanın ifadesi olmaktadır. Bunun tarihçiliğe yansımaları, anlık olanın yüceltilmesi, merkezsizleştirme, köksüzleştirme, kaynağın belirsizleşmesi ve bütünsel anlamda kuramın/tarihin küçümsenmesidir. Tarihin çarpıtılması, magazinleştirilmesi, kültür temelli taşra tarihinin, sözlü tarihin öne çıkması genel geçer

---

⁵⁵⁰ EĞRİBEL, “Türk Kimliği Mirası ve Günümüz Açısından Değeri”, s. 20.

hale gelmiş olan bu zihniyetin bir dışavurumudur. Günümüzde Türk kimliği eleştirilirken, kültüre dayalı, çok merkezli, çoğulcu, ayrıştırıcı, yerel, bölgesel/kentsel, adem-i merkeziyetçi yeni bir yapı gündeme getirilmektedir.⁵⁵¹

Günümüzde Türkiye'nin yakın tarihine yönelik belli eleştiriler öne çıkmaktadır. Ancak resmi görüşün eleştirisi, Batıcılışma seçimine/Batı yandaşlığına yönelik bir tartışma veya Osmanlılığın gündeme gelmesi biçiminde değildir.⁵⁵² Eğribel, Türkiye'nin yakın tarihine yönelik eleştirilerin Kemalizm ve tek parti dönemi uygulamalarını aşarak Anadolu'da varlık nedenimizin sorgulanmasına ve Türk kimliğinin tartışılmasına dönüştüğüne işaret etmiştir. "Günümüzde Batı kaynaklı '*işgalci, talancı, soykırımcı Türk kimliği*' tezleri resmi tarih tezi haline getirilmek istenmektedir. Bu yüzden Yeni Türkiye devletinin kuruluşuna yönelik eleştiriler öne çıkarılmakta, yeni Türkiye'nin kuruluşu Ermeni soykırımına, Kürt kimliğinin reddine dayalı olarak açıklanmakta, Orta Asya Türk halklarıyla ve Müslüman Arap ülkeleriyle ilişkilerimizin kopması da '*talancı, işgalci Osmanlı yayılmacılığının Anadolu'ya geri çekilişi*' olarak tanıtılmaktadır. Bugünün siyasal gündeminde I. Dünya Savaşında Osmanlı karşıtı güçlerin diplomatik kalem odalarında üretilen belgeler geçerli kanıtlar olarak öne sürülürken, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Batılı devletler arasında yapılan gizli anlaşmalar, Osmanlı'nın tasfiyesinin Doğu toplumları ve dünya açısından anlamı tartışma dışı bırakılmaktadır."⁵⁵³

Eğribel'e göre, günümüzde küreselleşmeye dayalı değişim temelinde, milliyetçilik veya ulus-devlet eleştirisinin ötesinde Türk kimliği, Türklük dışlanmaktadır. Milliyetçilikten değil, Türklükten vazgeçilmektedir. Buna karşılık her türlü etnik mikro milliyetçilik anlayışı, özgürleşme, çok-kimliklilik adına desteklenmektedir. Bunun önemli bir görüntüsü, din, etnisite ve cinse dayalı yeni kimlik kalıplarının devlete karşı fakat ABD küreselleşmesine uygun bir biçimde yaygınlaşmasıdır.⁵⁵⁴

Türk kimliği tartışmasının, "Türk kimliğine karşı Kürt kimliği" doğrultusunda gündeme gelmesi, Doğu/Türk sorununun küreselleşme dönemine özgü olan yönünü anlamak açısından önemlidir. Elbette sorunun özü, Kürt kimliği veya Kürt halkının

⁵⁵¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Batı Yayılmacılığı ve Tarih Çarpıtcılığı: Türk Kimliği Tartışmalarında Çarpık Tarih Anlayışının Etkisi", s. 22.

⁵⁵² EĞRİBEL, "1000 Yıllık Mesele: Anadolu'nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine", s. 28.

⁵⁵³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Batı Yayılmacılığı ve Tarih Çarpıtcılığı: Türk Kimliği Tartışmalarında Çarpık Tarih Anlayışının Etkisi", s. 21.

⁵⁵⁴ EĞRİBEL, "Türkiye'de Batıcı Çoğul Modernleşmenin Küre-Muhafazakar Belirsizlik ve Değersizleşmeye Dönüşmesi: Ortadoğu'nun Balkanlaşması ve Amerikancı İslamcılık Üzerine", s. 100.

varlığı değildir. Tarih ve uygarlık birliğine dayalı kardeşlik anlayışının küçümsenmesi, “asimilasyon” olarak görülmesi günümüze özgü bir durumdur. Türk kimliği veya Kürt kimliği sorununda da açmazdan çıkabilmek için, kimlikleri inkâr etmek veya karşıt olarak tanımlamak yerine, bakış açımızı değiştirmemiz gerekmektedir. Bu nedenle meseleye doğru bir kuram/yöntem ile yaklaşmak elzemdir. Anadolu’nun Türkleşmesi veya Türk sorunu, Doğu-Batı çatışması içinde Batı tarafından gündeme getirilen ve günümüzde de geçerli olan 1000 yıllık tartışma çerçevesidir. Günümüzde tartışma, Doğu-Batı çatışması dışında yerel, etnik bir mesele olarak Türk-Kürt karşıtlığı olarak gösterilmektedir. Anadolu’nun Türkleşmesi olayının, dünya ve Anadolu tarihi dışında, yapay bir olay değerlendirilmesi oldukça sorunludur. Türk ve Kürt kimliklerinin değişmez-karşıt mutlak kimlik özellikleriyle tanımlanmasıyla tartışma, birbirini etkisizleştiren ve şiddet ile beslenen kısır bir döngüye hapsolmaktadır.⁵⁵⁵

Eğribel, Türk kimliğinden, Türklükten ne anlaşıldığının dürüstçe/açıkça ortaya konulması gerektiğini bildirmiştir. Ona göre, Türklüğün kendi içine kapalı, cinse dayalı fiziki bir durum olup-olmadığını tartışmak bile gereksizdir. Kan, ırk yerine yine benzer şekilde mutlaklık taşıyan “değişmez kültür özellikleri” koyulduğunda da açıklama değişmemektedir. Türk kimliği, tarihi birikime bağlı olarak gerçekleşen değişim ve gelişme yönü içinde anlam kazanmaktadır. Toplum kimliği, tek boyutlu, tekdüze, doğrudan gündelik ilişkilerle sınırlandığında diğer toplumlardan ayrılan özellikleri ortadan kalkmaktadır. Verili ilişki ve koşulların mutlaklaşmasıyla kimliğimizi tanımlamak, sorunların çözümünde faydalanmak mümkün olmamaktadır. Türklük, diğer toplumlarla farklılığımızı ama aynı zamanda ortaklık ve dayanışmamızı, tarihe katkımızı belirtmektedir.⁵⁵⁶

Eğribel’e göre, Türkler, verili düzenin dışında kendilerine dayalı yeni bir siyaset önerdikleri için tarih içinde önemli bir yer ve rol üstlenmişlerdir. Anadolu’da dünya tarihini belirleyen Doğu-Batı çatışmasına bağlanarak yerleşik düzeni aşan yeni bir dünya siyasetinin savunuculuğunu yapmışlardır. Bu nedenle Orta Asya’dan Yakın Doğu’ya geldiklerinde uygarlık değiştirmelerine rağmen Türk kimliğini koruyarak zenginleştirme imkânı bulabilmişlerdir. Bunun siyasi ifadesi “Osmanlılık” olmuştur. Türklerin tarihte en önemli özelliği, verili düzenin dışında yeni bir siyasetin taşıyıcısı olmalarıdır. Bu

⁵⁵⁵ EĞRİBEL, “1000 Yıllık Mesele: Anadolu’nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine”, s. 27.

⁵⁵⁶ EĞRİBEL, “Türk Kimliği Mirası ve Günümüz Açısından Değeri”, s. 13-14.

bağlamda Türk kimliği, etnik, dini, kültürel, iktisadi bir özellik ile tanımlanmamıştır. Öncelikle “siyasi bir temsil ve kuruluş”tur. Türklük, bir anlamda verili düzenin dışında kalmayı ve kendilerine bağlı “yeni düzen kuruculuğu”nu belirtmektedir. Türkler, Doğu-Batı çatışmasının yaratıcısı değildir ancak bu çatışmaya bağlanarak kendi kimliklerini zenginleştirmişlerdir. Anadolu’nun Türkleşmesi olayı veya Anadolu’nun imparatorluk yurdu olması, Batı’ya karşı Doğu’nun koruyucu cephe siyasetinin temsilini üstlenmelerinden kaynaklanmıştır. Anadolu halkları da, cephe siyasetinin savunucusu kurucu devlete destek vererek onunla bütünleşmiş; kendi birlik ve dayanışmasını, en geniş uygarlık temsilini sağlamıştır.⁵⁵⁷

Eğribel, biyolojik ırkçılığa dair görüşleri, ne bilimsel ne de siyasi düzlemde savunmanın mümkün olmadığını altını çizmiştir. ““Türkçülüğün” en ünlü savunucusu ve kuramcısı Ziya Gökalp ‘atların seceresi’ olabileceğini, insanlarda secere aranmaması gerektiğini söylerken, daha başlangıçta Türklüğü/Türkçülüğü cinse/ırka dayalı bir kaynak ve temele dayandırmaktan kaçınmıştır.”⁵⁵⁸ Eğribel, günümüzde etnik ve dini kimliklerin mutlaklaştırılarak “özgürleşme, eşitlik” olarak öne sürülmesinin, mevcut dünya egemenlik düzenine geçerlilik kazandıran en büyük “kalpazanlık” olduğunu belirtmiştir. Ona göre, ABD eksenli küresel dünya düzeni, ırkçılığı veya dini, insanın doğasına en uygun biçim olarak göstermektedir. Mevcut düzenin mutlaklaşmasını “ekolojik uygarlık” görüşleriyle tanıtmaktadır. Irkçı-muhafazakârlık ile tarihin sonu görüşleri arasında, tarihi değişimi, gelişmeyi reddetmek anlamında özdeşlik vardır. Irkların özgürleşmesini ve eşitlenmesini (mutlak dini, kültürel özelliklerle ambalajlayarak) savunmak, gerçekte ırkçılığı mutlaklaştırmak ve savunmaktan başka bir şey değildir.⁵⁵⁹

Eğribel, Türk kimliğini değişmez niteliklere bağlı mutlaklaştırılmış bir biçimde ele almamış ve kendine özgü değişme/gelişme kanununun olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Türk kimliğinin kendine özgü olduğu vurgusunu, “marj-dışı” olarak gördüğü için değil; dünya düzeni ve sorunları karşısında kendi sözümüz olduğunu belirtmek, insanlık tarihine yaptığımız katkıların zenginliğini ortaya koymak ve bu yönde deneyimlerimizden yararlanmak amacıyla yapmıştır. Türk kimliğinin biçimlenmesine tesir eden başlıca

---

⁵⁵⁷ EĞRİBEL, Ertan; “İthal Temsil, Yama-Yerelleşme Olarak Demokratikleşme veya Uydulaşma: Yeni Dünya Düzeninin İçine Girerek ya da Dışında Kalarak Çözülme? Ne Yapmalı? ”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2014, s. 156.

⁵⁵⁸ EĞRİBEL, “Türk Kimliği Mirası ve Günümüz Açısından Değeri”, s. 14.

⁵⁵⁹ EĞRİBEL, “1000 Yıllık Mesele: Anadolu’nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine”, s. 32.

etkenleri, dünya tarihi içindeki bazı kritik olayları işaretleyerek tespit etmiştir. Tespit edilen bu olaylar, Eğribel'in aynı zamanda Türk toplum tarihine yönelik yaklaşımının da genel bir özeti mahiyetindedir: “(1)- Antik Çağda Roma dünya egemenliğinin tartışmalı hale gelmesinde Orta Asya Göçebe Türk halklarının Roma önlerine kadar gelmesi önemli bir rol oynamıştır. (2)- Ortaçağ'da Haçlı Seferleri sırasında Anadolu Türklüğü ve Mısır'da Memlükler geleneksel Doğu uygarlıklarının koruyucusu ve savunucusu olarak öncü bir rol üstlenmişlerdir. (3)- Anadolu'nun Türkleşmesinin siyasi ifadesi Osmanlılık olmuştur. İstanbul'un fethi Osmanlı dünya siyasetinin taçlanmasıdır. İstanbul'un fethinin dünya tarihi gelişmesinde etkili, devrimci bir olay olduğu, bir çağı kapatıp yeni bir çağı başlattığı bilinmektedir. (4)- Osmanlı'nın dünya tarihi gelişmesine bir diğer devrimci katkısı Osmanlı'nın Batılaşmasıdır. İstanbul'un fethi Orta Çağ'dan Yeni Çağa, Osmanlı'nın Batılılaşması da Fransız Devrimi ile birlikte Yeni Çağdan modern/Yakın Çağa geçiş olarak önemlidir. İkincisinde Osmanlı siyaseti başarısız olduğu için katkılarımızdan söz edilmemektedir. Üzerinde güneş batmadığı söylenen İngiliz dünya imparatorluğu yüz yıl sürmüştür. Günümüzde bir dönem dünyanın kaderini belirleyen Sovyetler Birliğinin hiçbir ağırlığı yoktur. Ancak Osmanlı Batılılaşması bugün de bitmiş, tamamlanmış bir süreç değildir. Başarı ve başarısızlığıyla önem ve etkisini İstanbul'un fethi gibi bugün de sürdürmektedir. (5)- Osmanlı Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirdiği dönemde de dünya siyasetinin en önemli aktörlerinden biridir. XIX. Yüzyıl Batı siyasetinin temeli Doğu/Osmanlı sorunudur. Devlet imparatorluğun vermiş olduğu imkanlardan yararlanarak Batı içi çekişmede Türkçülük ve İslamcılık siyasetleriyle etkili olmuştur. Bu iki siyasetin ayrı kadrolarla yürütülmesi Batı içi çekişmeler içinde söz sahibi olmak içindir. Bu nedenle Batılılaşma döneminde Batı siyasi seçimine karşılık Doğulu özelliklerimiz (Türklük, İslamlık) daha çok vurgulanmıştır. (6)- Osmanlı bir dünya savaşı sonrası tasfiye edilmiştir. Yeni Türkiye Osmanlı dünya siyasetinden vazgeçse bile Doğu ülkelerinde Batı'ya karşı ilk kurtuluş savaşı veren ülke olarak emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı mücadele veren Doğu halklarına ilham vermiştir. Türk toplum ve tarihinde bütün bu değişme ve farklılaşmalar toplum kimliğinin özelliğini, birlik ve dayanışmasını da oluşturmaktadır. Bu tarihi bütünlük ve açıklama, dönüşüm söz konusu olmadığında toplum içinde farklılıklar çatışma ve karşıtlığa dönüşmektedir.”⁵⁶⁰

---

⁵⁶⁰ EĞRİBEL, “Türk Kimliği Mirası ve Günümüz Açısından Değeri”, s. 17-18.

Sonuç olarak Eğribel, Türk tarihine yönelik Doğu-Batı atışması zaviyesinden özgün değerlendirmelerde bulunmuştur. “Kemalist, sosyalist, milliyetçi, muhafazakâr, liberal” hangi sıfat ve gerekçeyle olursa olsun “kısmi/esnek ya da topyekn/radikal” Batıcılaşma siyasetlerine eleştirel yaklaşmış, sorunlarımızın çözümünü kendi toplumsal ve tarihsel gerekliklerimizde aramamız gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Türk kimliğinin sahip olduğu Batı’ya karşı Doğu savunuculuğu/cephe mirasına sahip çıkmak, en geniş cephede Batı yayılcılığına karşı koymanın, birlik ve dayanışmanın temel şartıdır. Bu durum, Türkiye’nin, “laiklik-din, yönetici seçkinler-toplum, Alevi-Sünni, Müslüman-Hristiyan” gibi karşıt ikiliklerin ortadan kalkması için olduğu kadar, “Kürt sorunu” ve “Orta Doğu bunalımı”nın çözümü için de en sağlam dayanaktır.⁵⁶¹

---

⁵⁶¹ EĞRİBEL, Ertan; “Küre-Muhafazakarlaşma ve Anti-Komünizmin Aldığı Biçim: Modernleşme Serüveninin Suçlanması ve Osmanlı-Türk Kimliğinin Mahkum Edilmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (i.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk zcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 67.

3. BÖLÜM

ERTAN EĞRİBEL’İN KÜRESELLEŞEMEYE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİ

Ertan Eğribel’in sosyolojisinde başat konulardan biri küreselleşmedir. Küreselleşmeye dönük analizler, Eğribel’in akademik yazım hayatında önemli bir yekûn tutmaktadır. Eğribel, bilhassa 2000 yılından sonraki metinlerinde küreselleşme sürecini çeşitli açılardan yoğun olarak kritik etmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren ekonomik, teknolojik, siyasi ve sosyo-kültürel ilişkiler düzleminde yaşanan her türlü gelişme, küreselleşme kavramına başvurmada neredeyse izah edilmez olmuştur. “Küreselleşen dünyada...” diye başlayan cümleler, gündelik yaşam alanlarında dolaşıma sokularak popülerleşmiştir. Bilimsel nitelikli araştırmalar ve yazım dünyasında ise küreselleşme kavramı, deyim yerindeyse “İngiliz anahtarı” mesabesinde işlev görmektedir. Söz konusu yaygın kullanıma direnç gösteren ya da abartılmasından ötürü itirazlarını seslendirenler de, suskunluk sarmalına itilmekte ve her türlü değerlendirmeleri hükümsüz sayılmaktadır. Son yıllara kadar yoğun bir şekilde görülen bu durum, küreselleşme karşıtı hareketlerin, fikirlerin ve argümanların belirginleşmesi, hegemonik ilişki biçimlerinin çatırdaması neticesinde değişme emareleri göstermektedir. Ancak esen değişim rüzgârlarına rağmen küreselleşmenin yeterli düzeyde doğru bir perspektiften kritik edilmemesi, küreselleşmeci yaklaşımların -zayıflasa da- hegomonik söylem olma durumunu devam ettirmesine neden olmaktadır.

Küreselleşme kavramının yaygın kullanımına ve kendisine yüklenen anlam dünyasına ilişkin Zygmunt Bauman’ın şu sözleri dikkate değerdir: “Herkesin dilinde bir küreselleşmedir gidiyor; bu moda deyim hızla bir parolaya, sihirli bir sözcüğe, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtara dönüşüyor. Bazılarına göre küreselleşme onsuz mutlu olamayacağımız şey; bazılarına göre ise mutsuzluğumuzun nedeni.”⁵⁶² Bauman’ın da işaret ettiği üzere, küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar farklılık arz etmekte; bir yandan “hayranlık putları” inşa etmeye dönük kutsayıcı/aşırı olumlayıcı yaklaşımlar görülürken diğer yandan “korku putları” barındıran yadsıyıcı/aşırı kuşkucu

---

⁵⁶² BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları**, Çev: Abdullah Yılmaz, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7.

bir yaklaşım biçimi geçerli olmaktadır. Eğribel'in küreselleşme yaklaşımı ise bu iki yaygın tavrın dışındadır. Kendisi küreselleşmeyi, ne toplumlararası ilişkilerden kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik kalıcı-devrimci bir atılım ne de -komplocu bir tutumla- karşı koyulamaz “gizli mahfillerin” dünyayı koşullar üstü dizayn etme girişimi olarak okumuştur. O, küreselleşme sürecini tarihsel arka planından hareketle Doğu-Batı çatışmasının çağımızdaki görünümü ve yeni bir aşama olmadan Batı egemenliğinin koşullar üstü mutlaklaştırılması girişimi olarak değerlendirmiştir.

3.1. Batı İçindeki Çatışmaların Sona Ermesi ve ABD Merkezli İmparatorluk-Diktatörlük Tasarımı Olarak Küreselleşme

1970'li yıllardan itibaren beliren çok uluslu şirketlerin ekonomik faaliyetleri, 1980'lerde iletişim-ulaşım teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın nihayete etmesiyle liberalizmin zafer iddiası, küreselleşmeyi dünya gündeminin merkezine oturtmuştur. Eğribel, belirtilen önemli gelişmeleri tözcü bir yaklaşımla ele almamış; tarihten ve toplumlararası ilişkilerden soyutlanmış yüzeysel bir bakış açısından kaçınmıştır. O, küreselleşme olarak adlandırılan sürece zemin hazırlayan olayları iki ana çatışma düzleminde irdelemiştir: Doğu-Batı çatışması ve bununla ilintili Batı içi çatışmalar. “Yeni dünya düzeni Batı içi çekişmelerin sona ermesi (Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi) ile eşzamanlıdır, ancak aynı dönemde Doğu-Batı çatışmasının eski biçimine benzer biçimde gündeme gelmesi iki olay arasında bağlantı kurulmasını zorunlu kılmaktadır.”⁵⁶³

Eğribel, küreselleşme sürecini çok yönlü ve bütünsel bir eleştiriye tabi tutmadan önce bu süreci tetiklediği düşünülen birkaç başlangıç noktasına temas etmiştir: Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Ocak-Şubat 1991'de yaşanan Körfez Savaşı, Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen İkiz Kuleler Saldırısı.⁵⁶⁴ Eğribel, küresel hegomonik düzenin (yeni dünya düzeni/düzensizliği)

⁵⁶³ EĞRİBEL, Ertan; “Devlet/Toplum Krizi ve Uygarlık: Yeni Dünya Düzeninin Türkiye’de Dayanakları - Küresel Darbe ve Şiddete Dayalı Toplumsuz-Toplumsallaşma, İthal/Uydu Demokratik Temsil”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2014, s. 141.

⁵⁶⁴ EĞRİBEL, “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi”, s. 8; EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “XXI. Yüzyıla Giriş: Küresel Düzenin ve Toplumsalın Birlikte Marjinalleşmesi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 10; EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz

oluşturulmasında ve genişlemesinde kavşak noktalar olarak işaretlenebilecek bu gelişmeleri, Doğu-Batı çatışmasının bir yansıması ve Batı içi çatışmaların sona ermesinin bir neticesi olarak okumuştur. Zira söz konusu olaylar, İkinci Paylaşım Savaşı sonrası ABD ve SSCB öncülüğünde yaşanan “Soğuk Savaş” konjonktürünü ortadan kaldıran bir mahiyete sahiptir. Başka bir ifadeyle küreselleşme olarak adlandırılan sürecin ivme kazandığı 21. yüzyılın başlangıcı olarak Berlin Duvarı’nın yıkılması, Körfez Savaşı ve Sovyetler Birliği’nin çöküşünün gösterilmesi oldukça anlamlıdır. Bu olaylar, 19 ve 20. yüzyılda ortaya çıkan Batı içi çekişme ve çatışmaların sonuçlandığının ilanıdır.⁵⁶⁵

Batı, 19. yüzyılda dünya egemenliğini ele geçirmesinden sonra kendi içerisinde öncülük çekişmeleri yaşamaya başlamıştır. Batı içi çekişmeler ve çatışmalar, iki büyük dünya savaşına sebebiyet vermiştir. İkinci savaşın bitişi (1945) ile SSCB’nin yıkılışı (1991) arasındaki 45 yıllık süreçte Batı-dışı dünyanın denetimi, ABD ve SSCB blokları olmak üzere iki ayrı koldan yürütülmüştür. Yaygın kanaatin aksine Sovyetler, “Doğu” değildir; Batı’nın Doğu’yu sömürme ve denetim altında tutmasının başka bir versiyonudur. Küreselleşme ise, Batı’nın bir çözüme sahip olmamasına rağmen, kendine olan özgüveniyle artık ilişkileri tek merkezden (ABD) yürütme girişimidir. Sovyetlerin dünya tarihinde görülmemiş şekilde “kendi kendini tasfiye etmesi” bu durumun bariz bir göstergesidir.

Sovyetler Birliği’nin tasfiyesi sonrasında Batı içindeki çelişkiler devre dışı bırakılıp ikili bölünme aşıldığında, “tarihin sonu”ndan söz edilmiştir. Artık dile getirilen Batı içi öncülük çekişmesi ve buna bağlı olarak herhangi bir evrenin aşılması değil, tarihin kendisine nihai bir nokta koymaktır. İlan edilen mutlak bir yönetim ve yaşam biçiminin üstünlüğüdür. Bu nedenle alternatif sistem arayışları sona ererek belli görüşleri veya mevcut durumu mutlaklaştırmak, kutsal bir biçimde sunmak mümkün olmaktadır. Küreselleşme/yeni dünya düzeni, böyle bir anlayışın yansıması olarak şekillenmektedir.

Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 306; EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, s. 19. Bu olaylardan ilk üçü ile sonuncusu arasında yaklaşık 10 yıllık bir evre bulunmaktadır. Bu evre, küreselleşme sürecinin deyim yerindeyse hazırlık ya da “mayalanma” dönemi olarak nitelendirilebilir. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD öncülüğündeki küreselci diktatörlük, hazırlık-mayalanma aşamasından zoraki dayatma, somut baskı ve silahlı işgal/saldırganlık aşamasına geçmiştir. Bu aşamanın ilk örnekleri Afganistan ve Irak işgalleri olarak tezahür etmiştir.

⁵⁶⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “XXI. Yüzyıla Giriş: Küresel Düzenin ve Toplumsalın Birlikte Marjinalleşmesi Üzerine”, s. 10

Artık ne Batı içinde ne de Batı dışında yeni bir dünya egemenlik önerisi getirecek bir sınıf veya toplumdan söz edilmesine gerek duyulmamaktadır. Son tahlilde Batı, kurmuş olduğu dünya egemenliği konusunda yeni bir tartışma açılmasını istememektedir.⁵⁶⁶

Soğuk savaş sürecinde Batı içi iki ana güç arasındaki rekabetin, “uzay sahası”na kadar sirayet etmesi sonucunda Ay’a insan gönderme süreci başlamış ve bu durum herhangi bir siyasi bloğun başarısından ziyade “insanlığın ortak başarısı” olarak lanse edilmiştir. “İnsanlık artık aya bile ulaşmıştı. Bu başarı, salt belli bir siyasi bloka mal edilemezdi, ‘bütün insanlık için büyük bir adım’dı. Dünyadaki çatışmalar gelip geçiciydi! Aslolan küreydi, uygarlık değil! Tarihten, insandan, uygarlıklardan arınmış tek bir dünya/küre fikri uzaydan daha güzel görünüyordu. Artık mekan ve zamanın sıkışmasından söz ediliyordu ve bunun getirdiği kırılmalar da kaçınılmazdı. 1980’lerin sonlarına gelindiğinde Berlin Duvarı’nın çöküşü önemli bir dönüşümün habercisiydi. Batı içi çelişkiler artık ortadan kalkmıştı.”⁵⁶⁷

Uzay çalışmaları ve Berlin Duvarı’nın çöküşüyle birlikte Batı içi bloklar arasındaki buzlar çözülmeye, sınırlar belirsizleşmeye yüz tutmuştur. “Küresel dünya” algısının güçlenmeye başladığı bu süreçte, SSCB’nin herhangi bir silahlı çatışma olmadan tarih sahnesinden çekilmesi, “yeni fırsatlar” ile özdeşleştirilen küreselleşme şiarının dünyanın gündemine girmesine neden olmuştur.⁵⁶⁸

Batı içi çelişki ve çatışmaların sona ermesiyle, küreselleşme ve yerelleşme eğilimleri aynı dönemde gündeme sokulmuştur. Küreselleşme, sadece soyut tartışma veya öneri düzeyinde kalmamış, fiili olarak yaşanan bir dünya durumu ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmeyle birlikte öne çıkarılan olgular ve sürecin yol açtığı sorunlar dünyanın dört bir yanında hissedilmeye başlanmıştır. Batı egemenliğinin ve sermayesinin dünya çapında kazandığı etkinlik de bu durumu pekiştirmiştir. Bu nedenle küreselleşmeden kaçınılmaz bir olgu olarak söz edilmiş, hatta küreselleşme-karşıtları bile küreselleşmenin kaçınılmazlığını benimsemiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ EĞRİBEL, “Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş”, s. 131.

⁵⁶⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopycılık Üzerine”, s. 19.

⁵⁶⁸ A.g.m., s. 19.

⁵⁶⁹ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılaşırken Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 31-32. Giddens’a göre de, “ülkeler arasındaki sınırları aşan toplumsal, politik ve ekonomik bağlar, her bir ülkede

Eğribel, küreselleşmeyle birlikte yeni dünya düzenine/düzensizliğine yol açan gelişmeleri, “ABD darbesi” olarak nitelemiştir. Berlin Duvarı’nın yıkılışı ve Sovyetler Birliği’nin tasfiyesi ile 11 Eylül Saldırısı’nı ABD’nin dünya çapındaki egemenlik ilişkilerini denetim altına almak için küresel düzeyde gerçekleştirdiği iki önemli darbe olarak görmüştür. Birincisi Batı’nın, ikincisi ise Doğu’nun -eski Osmanlı coğrafyası üzerinden Büyük Ortadoğu Projesi aracılığıyla- ABD eksenli olarak yeniden örgütlenmesinin gerekçesini oluşturmuştur.⁵⁷⁰

Eğribel’e göre, küreselleşmenin tam örneği ABD’dir; küreselleşme olgusu ABD ile özdeşdir. Bir başka deyişle küreselleşme, Batı uygarlığının temsilini belirtse bile, ABD tarafından başlatılan ve ABD ile özdeşleşen ilişkiler sistemine tekabül etmektedir. Küreselleşmenin kaçınılmazlığından söz edilmesine rağmen ABD dışında bu yönde değişimini tamamlamayan bir başka toplum yoktur. ABD dışındaki ülkeler için küreselleşme, ancak izlenmesi gereken bir değişim ve yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Böylelikle ABD dışındaki ülkelerin mevcut toplum yapısı ve örgütlenmesine yönelik belli eleştiriler getirmenin önü de açılmıştır. ABD denetimindeki ilişkilerin dışında kalan toplumlar, tarihi gelişmeden sapmış, marjinal, herhangi bir ağırlığı olmayan toplumlar olarak kodlanmıştır. ABD, günümüzde askeri-siyasi açıdan Batı’nın yeni merkezi; diğer toplumlar için ise izlenmesi gereken dünya çapında egemen-otoriter ilişkiler düzeninin sahibi durumundadır. Bu konumunu, Doğu-Batı çatışması dışında yeni ilişkiler oluşturup geliştirmesi ve bu ilişkileri denetim altında tutmasıyla elde etmiştir. ABD’nin “başarısı”, Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini geleneksel Doğu’nun her türlü müdahalesinden uzak tutmayı sağlamış olmasıdır. ABD, Batı’nın Doğu üzerindeki

---

yaşayan insanların kaderini önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya üzerinde hiçbir ülkedeki yaşam, artık diğerlerinden bütünüyle ayrılmış ya da bağımsız değildir” (GIDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Çev: Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s.67)

⁵⁷⁰ EĞRİBEL, “Devlet/Toplum Krizi ve Uygarlık: Yeni Dünya Düzeninin Türkiye’de Dayanakları - Küresel Darbe ve Şiddete Dayalı Toplumsuz-Toplumsallaşma, İthal/Uydu Demokratik Temsil”, s. 141.

üstünlüğünü geliştirip sürekliliğini sağlayan yeni bir sistem⁵⁷¹ getirdiği için Batı içinde öncüdür ve küreselleşmenin biricik örneğidir.⁵⁷²

Küreselleşmenin dinamiğini üreten ve denetimi elinde tutan güç, ABD'dir. Her ne kadar günümüzde ekonominin “ulus-ötesi” niteliği sıklıkla vurgulansa da, küreselleşmenin askeri-siyasi-ideolojik aktörü ve faili konumunda olan ülke, ABD'dir. Hatta küreselleşmenin ABD dışında örneği bulunmamaktadır.⁵⁷³ ABD kendi siyasi egemenliğini küresel düzeyde yaygınlaştırmasına rağmen bu egemenliğini Batılı ya da Batı-dışı hiçbir toplumla paylaşma eğiliminde değildir. ABD dışında hiç bir gücün kendi başına bir denge, güç olması istenmemektedir.⁵⁷⁴ ABD öncülüğündeki yeni ilişkilere ancak bireysel ilişki düzeyinde (Amerikan yandaşlığını ve yaşam tarzını benimseme biçiminde) katılım sağlanırken, ABD'nin Batı-dışı toplumlar üzerindeki siyasi egemenliği gözden uzak tutulmaktadır. Küreselleşme, her şeyden önce belli bir siyaset seçimi olmasına karşın bu siyasetin toplum-siyaset üstü gerçekleşmesi ve zorunlu bir değişme olarak benimsenmesi nedeniyle tartışılması engellenmektedir.⁵⁷⁵

Küreselleşmeyle beliren yeni dünya düzeni, “açık toplum” olmanın gerekleri olarak ileri sürülen serbest piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi ve insan hakları ideolojisiyle koşullanmaktadır. “Açık toplum” ideolojisinin dünyadaki tüm toplumlar tarafından benimsenmesi dikte edilirken bu modelin yegâne askeri-siyasi dönüştürücü aktörü, ABD'dir. ABD, sözde doğal hakların, özgürlüğün ve adaletin savunucusu olarak

---

⁵⁷¹ Eğribel'in “yeni bir sistem”den kastı, toplumsal arası ilişkiler ve uygarlık sorunlarına çözüm ya da Doğu-Batı çatışmasında yeni bir aşama değildir. ABD'nin getirdiği sistem, Doğu'nun kendi bağımsız hüviyetinin tamamen devre dışı bırakılmasıdır. “Küreselleşme ABD'nin önerisidir ve sorunları yine Batı-dışı toplumları dışlayarak kendi çerçevesi içinde çözmeyi amaçlamaktadır” (EĞRİBEL, Ertan; “XIX. Yüzyıldan Günümüze Batı Dünya Egemenliği ve Geçirdiği Değişikliklerin Günümüzde Geldiği Yer: Küresel İmparatorluk Örgütlenmesinin Dayanakları Olarak Devlete Karşı Sivil Toplum, Şehir Odaklı Yerleşme/Taşralaşma, Temsilin Belirsizleşmesi ve Yeni Muhafazakârlık”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2011, s. 25).

⁵⁷² A.g.m., s. 24; EĞRİBEL, Ertan; “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15.

⁵⁷³ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 12.

⁵⁷⁴ EĞRİBEL, “Kemal Tahir’in Tarih ve Edebiyat Anlayışının Kaynakları ya da Kemal Tahir’i Kendi Yöntemiyle Anlamanın ve Paylaşmanın Gereği Üzerine”, s. 29.

⁵⁷⁵ EĞRİBEL, “XIX. Yüzyıldan Günümüze Batı Dünya Egemenliği ve Geçirdiği Değişikliklerin Günümüzde Geldiği Yer: Küresel İmparatorluk Örgütlenmesinin Dayanakları Olarak Devlete Karşı Sivil Toplum, Şehir Odaklı Yerleşme/Taşralaşma, Temsilin Belirsizleşmesi ve Yeni Muhafazakârlık”, s. 27

kendisini göstermesine paralel, bütün bu hakların geçerliliğini sağlayan siyasi otoritesini ve üstünlüğünü kimseyle paylaşmaya yanaşmamaktadır.⁵⁷⁶

Kısacası Eğribel, küreselleşmeyi Batı içi çatışmaların sona ermesi ve ABD'nin "her şeyin sonu"nu ilan ederek kendi dikta düzenini dayatması olarak değerlendirmiştir. Küreselleşme, bütün dünyanın ABD merkezli küresel imparatorluğun/diktatörlüğün hegemonyası altında toplanmasını ve buna direnen unsurların çeşitli gerekçelerle tasfiye edilmesini içermektedir. ABD emperyalizminin son biçimi ve kapitalizmin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.⁵⁷⁷ Kapitalizm ve küreselleşmenin en ünlü savunucularından Thomas Friedman'ın açık bir şekilde ifade ettiği üzere küreselleşme, Amerika'dır.⁵⁷⁸

3.2. Küre-Yerelleşme/Taşralaşma Olarak Küreselleşme

Eğribel, küreselleşme olarak adlandırılan süreci hâkim kanaatlerin dışında kendi sosyolojik duruşundan hareketle eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. O, küreselleşmeyi Doğu-Batı çatışması teorisi zaviyesinden ele almış ve kendine özgü kavramlar aracılığıyla irdelemiştir. Batı içi çekişmelerin/çatışmaların sona ermesi ile ABD merkezli tek bir imparatorluk/diktatörlük düzeninin geçerli hale gelmesini "küreselleşme" kavramından ziyade, bu süreci daha isabetli tasvir etmeye imkân sağlayan "küre-yerelleşme/taşralaşma", "küre-muhafazakârlaşma", "yama/uydu-yerelleşme", "küresel barbarlık çağı", "küresel-ortaçağ", "küresel kalpazanlık", "toplumsal çürüme" ve "toplumsal bölünme" gibi özgün kavramsallaştırmalar üzerinden kritik etmiştir. Söz konusu kavram seti, ABD öncülüğündeki yeni dünya düzenini/düzensizliğini kavrama noktasında işlevsel bir mahiyete sahiptir.

⁵⁷⁶ EĞRİBEL, "ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkililiğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline", s. 19.

⁵⁷⁷ Küreselleşmenin, kapitalizm ve liberalizmden ayrı olarak kavranılması mümkün değildir (KIZILÇELİK, Sezgin; **Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 8). Eğribel, bu duruma ek olarak ABD merkezli küresel imparatorluk düzeninin kapitalist üretimden de vazgeçerek (üretimi Çin ve Hindistan'a devrederek) "haraca dayalı imparatorluk" ya da "küresel kalpazanlık" düzenine dönüştüğüne dikkat çekmiştir (EĞRİBEL, "Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı", s. 305).

⁵⁷⁸ Aktaran: AYDENİZ, Nihat ve Diğerleri; "Küreselleşme Olgusuna Temel Yaklaşımlar", **Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu**, Batman, 18-20 Nisan 2012, s. 1016.

Yaygın kullanımı, kapsayıcı muhtevası ve kuşatıcı gündemine rağmen küreselleşme, gerek olumsuz sonuçları gerekse barındırdığı müphemlik nedeniyle irdelenmesi gereken bir olgudur. Olumsuz sonuçların ve müphemliğin tarihsel-toplumsal sebeplerinin idrak edilerek aşılması ise bütüncül bir tarih görüşünden hareketle eleştirel tutum takınmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda Eğribel'in küreselleşmeye dair önermeleri dikkate değerdir. Eğribel, küreselleşmenin bir yandan küre sathında çözümsüzlüğü dayatması ve olumsuzlukları tetiklemesi diğer yandan taşralaşmaya eşdeğer bir yerelleşme sürecini beslemesi hasebiyle “küre-yerelleşme/taşralaşma” kavramını ön plana çıkarmaktadır.

1980'lerin sonlarından beri dünya genelinde yaşanan/dayatılan süreci doğru tanımlayan kavramlardan biri küre-yerelleşme kavramıdır.⁵⁷⁹ Ancak Eğribel, küre-yerelleşme kavramını kullanırken ne sermaye, ulaşım ve haberleşme imkânlarıyla zaman-mekân çerçevelerinin belirsizleştiği kuşatılmış bir dünya tasavvurunu ne de toplumsal düzeyde küreselliğe tam bir karşıtlık içeren bölünüp taşralaşmış bir dünyayı olumlamaktadır. Aksine küre-yerelleşmeyi, insanlığın tarihsel birikiminin, uygarlık düzeninin tahrip olmasına yol açan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle, Eğribel'in sosyolojisinde küre-yerelleşme kavramı, toplumlar arası çelişkilerin aşılarak yerel ile evrenselin uyumlu bir bütünleşmesini yansıtan ileri bir uygarlık düzeyi değildir. “Küresel köy” metaforunu da doğrulayacak şekilde dünyanın uygarlık karşıtı taşralaşmasına gönderme yapmaktadır. “ABD egemenliği küreselleşirken bütün dünya taşralaşmaktadır. Küre-yerelleşme bunun ifadesidir.”⁵⁸⁰

Eğribel'e göre 1960'lar, yeni bir dünya özlemiyle bütün tarihi mirastan vazgeçen, geleneklerden boşalan büyük devrimci dalganın dünya ölçeğinde en yükseğe çıktığı bir dönemdi. 1970'lerin sonu ve 1980'ler ise artık dalganın geriye çekildiği ama geride kalan kumdan, çakıldan, yıkım ve enkazdan faydalanarak iğreti, tutarsız, kırık-dökük devasa bir gecekonduunun inşa edildiği bir dönem: “İdeolojilerin, tarihin, sosyalizmin, ulusal

---

⁵⁷⁹ Küre-yerelleşme kavramı, Eğribel'in çalışmalarından önce de kullanılmıştır. Ancak Eğribel, hem kavramın gönderme yaptığı tarihsel süreci yorumlama biçimi hem de eleştirel yaklaşımıyla özgünlüğünü ortaya koymuştur. “Küre-muhafazakârlaşma, küresel barbarlık çağı, küresel-ortaçağ, küresel kalpazanlık, yama/uydu-yerelleşme, toplumsal/küresel çürüme ve toplumsal bölünük” gibi kavramlar ise tamamen Eğribel'in özgün üretimleridir.

⁵⁸⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Anadolu Türklüğünün Göçebe-Yerleşik Çatışmasından Doğu-Batı Çatışmasına Geçmesinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yarattığı Sıçrama ve Bu Mirasın Günümüz Açısından Değeri”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 41.

bağımsızlık hareketlerinin gözden düştüğü bu dönem küre-yerelleşme olarak günümüzde parlatılıyor, kutsanıyor. Yeni toplumsal hareketler, etnik, dini yerellikler, muhafazakârlaşma ile birlikte yeni düzenin temellerini oluşturuyor.”⁵⁸¹

ABD merkezli küreselleşme ile yerelleşme birbirine aykırı süreçler değildir. Aksine yerelleşme, ekonomik düzeyde küresel kapitalizmin işlerliği ile siyasal düzeyde Batı dünya egemenliğinin sürdürülmesi açısından küreselleşmeye uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Bu bağlamda küreselleşme, tek bir dünya algısı/anlayışının yaygınlaşması anlamına gelmemektedir. Yaygın olarak benimsenen olumlu yargılarla tezat oluşturacak bir biçimde küreselleşme adı verilen süreç, kültürler arası farklılaşmayı, yerelleşmeyi, kabileleşmeyi, parçalanma ve kutuplaşma eğilimlerini beraberinde getirmiştir.⁵⁸²

Küre-yerelleşme sürecinin en ayırt edici özelliklerinden biri modern dönemi ve modernizmin bütün göstergelerini topyekûn hedef tahtasına koymasındır. Bu bağlamda küre-yerelleşme, post-modernizm başta olmak üzere her türlü “post”⁵⁸³ ile uyumlu bir sürece işaret etmektedir. Küre-yerelleşme, modernleşmenin olumsuz sonuçlarından söz edilerek karşıt olarak varılan post-modern durumu, açmazı/bunalımı belirtmekte ve geliştirmektedir.⁵⁸⁴

Çağımızda yaşanan gelişmeler küreselleşme, yerelleşme ve post-modernitenin birbirine paralel ve bütünleşik süreçler olduğunu açıkça göstermektedir. Günümüzde modernliğin nüfuzuyla belirlenmiş geçmiş yüzyıllardakinden farklı olan yeni bir durum vardır. Modern dönemde olduğu gibi Batı egemenliği değişmemiştir⁵⁸⁵ ancak modernlik

⁵⁸¹ EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Bir Dünya Özleminden Kırık Dökük, İğreti Bir Gecekonduya Razı Olmanın İtilmişliğine: Aytunç Altındal’ın Ardından - Aykırı, Sıra Dışı Bir Aydının Sıradan ama Medyatik, Sinematografik Bir Portresi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Aralık 2013, s. 25.

⁵⁸² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılaşıırken Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, s. 33-34.

⁵⁸³ Her ne kadar “post” değişse de, iktidar ilişkileri bağlamında “post”a oturan değişmemektedir. İktidar postu, yine Batı uygarlığının tekelinde kalmaktadır. Batı orjinli her türlü “post” söylemini bu nazardan değerlendirmek yerinde olacaktır. Öte yandan aralarındaki uyumla birlikte, “küreselleşme postmodernizme göre siyasi açıdan daha radikal bir söylemdir” (EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 14).

⁵⁸⁴ EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 52.

⁵⁸⁵ Batı’nın dünya egemenliğini yegâne ve sürekli kılma çabasına mukabil olarak post-modernite de, yine Batı-merkezci bir yaklaşımın izini sürerek küreselleşme söylemindeki zaaf ve boşlukları onarma görevini yerine getirmektedir. Buna bağlı olarak toplumsal değişme yönü olarak Batı’nın tekelci varlığını kabul etmeye zorlanan Batı dışı toplumların, açmazlarını aşma noktasında karşılarına konulan “mütemadi engel”e post-modernizm de eşlik etmektedir (EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 11).

ile günümüz arasında bazı temel ayrılık noktaları olduğu söylenebilir. Post-modernite, parçaladığı, iğreti hale getirdiği geleneği/kutsal olanı geri çağırarak modernizmin büyük anlamlar attettiği akıl, rasyonalite, bilim, gerçeklik, üretim gibi temel değerlere karşı amansız bir saldırı başlatmıştır.⁵⁸⁶

Küre-yerelleşme yaklaşımı ve post-modern yeni dünya görüşü, varlık ve geçerliliğini modernizm, Avrupa-merkezcilik, ilerlemeci tarih anlayışı eleştirisiyle tanımlamaktadır. Bu nedenle -ilerleme anlayışının veya tarihin sonu bağlamında- bir yönüyle modernizmin zaferini, diğer bir yönüyle de sonunu belirtmektedir. Modernleşme tartışma ve eleştirilerinin sürmesi de, küreselleşme olarak tanımlanan yeni düzenin pekişmesine yöneliktir.⁵⁸⁷

Modernizm ile post-modernizm, aralarındaki farklılıklar ve çatışma alanlarına rağmen birbirinden tamamen kopuk ve bağımsız süreçler değildir. “Post” terimi, anlamsal olarak bir sürecin sonuna işaret etse bile post-modernizm, radikal bir tutum takınarak sonunu ilan ettiği modernizmi kapsamaktadır. Başka bir deyişle reddettiği modernizmin içerdiği boyutların yeni şartlar içinde bir süreği durumundadır.⁵⁸⁸ Diğer yandan post-modernizm ile birlikte yeni bir aşamadan ziyade modern dünya görüşünün sonuna kadar gelerek kendini tüketmesi de söz konusudur. Post-modernizmin çoğulculuk, yerellik, özgürleşim gibi kavramları, modernizm ile bağlantılı olarak içerik ve biçimsel özelliklerini kazanmıştır. Moderniteye ait kavramsallaştırmaların “gerçek” değil “kurgu” olduğunun iddia edilmesi, post-modern yöntemi müphemlik/belirsizlik ilkesine yöneltmiştir.⁵⁸⁹

Modernleşme gibi küre-yerelleşme de, Batı’nın denetiminden bağımsız bir girişim olmaması koşuluyla, kendisini kimsenin dışında kalamayacağı bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ancak modernleşmeden farklı olarak küre-yerelleşme, post-modern belirsizlik düzleminde dünyayı kuşatan iğreti bir yaşam biçimine ve farklılaşmaya

---

⁵⁸⁶ A.g.m., s. 12.

⁵⁸⁷ EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 51.

⁵⁸⁸ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 17.)

⁵⁸⁹ EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 11.

gönderme yaparken genel geçer bir ölçüt getirmemektedir.⁵⁹⁰ Bu açıdan küreselleşmeye bağlı olarak gelişen paralel bir sürecin post-modernleşme olması şaşırtıcı değildir. Zira yaşamın bütün safhalarında görülen hâkim post-modern söylem, evrensel ortak kimliklerin mümkün olamayacağı ve toplumsal, kamusal, evrensel veya sınıfsal genel çıkarlar söyleminin otoriterlikle eş anlamlı olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹¹

Küre-yerelleşme süreciyle birlikte önceki iki yüzyıl boyunca dile getirilen modernleşme, Batılılaşma, ulusallık, evrensellik, eşitlik, özgürlük gibi iddiaların altı oyulmuştur. Modernizm projesiyle gündeme getirilen bütün temel ilke ve değerler, radikal bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır.⁵⁹² Postmodernizm ile genel-bütüncül dünya görüşleri yerine ise sıradanlık, rastlantı, yüzeysellik, eklektiklik, heterojenlik, yerellik gibi değerler, tekil metinler ve mikro anlatılar öne çıkarılmıştır.⁵⁹³

Uygarlığın tükenişine ve parçalanmasına övgü, bireysel ve tikel olana alan açmak, bilimde indeterminizm ile yöntemde anarşi olarak belirlenemezlik savunusu ve bütüncül söylemlerin reddi, postmodern düşüncenin temel özellikleridir. Her türlü üst anlatının, büyük teorinin, tarihin reddedilmesi de, aslında tek ve temel üst anlatı ve büyük teori olarak tarihin reddine dayalı neo-liberal, post-modern ve küresel söylemin doğrulanması amacını taşımaktadır.⁵⁹⁴

Post-modernist yaklaşım ayrıştırılmış, farklılaştırılmış bakış açıları ve parçalanmış olgular içinde tanımlanır. Farklı olan meşrulaştırırken diğer taraftan bunun içinden en uç, marjinal, sıra dışı durumlar gün yüzüne çıkarılır. Çokkültürlülük adı altında farklılıklar mutlaklaştırarak, bütünleşme eğilimlerine karşı sürgit bir çatışma ve çekişme sürekli kılınır. Topluma, bilgiye ve siyasi düzeyde bütünleşmeye olumsuz bakan post-modern/küre-yerel yeni dünya görüşü, Batı lehine kurulu mevcut düzeni pekiştirmeyi amaçlayan, Batı-dışı toplumlara yönelik yeni bir söylem içermektedir. Bu yönüyle

---

⁵⁹⁰ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretelik”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 11-12.

⁵⁹¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 8.

⁵⁹² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, s. 19.

⁵⁹³ EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 11.

⁵⁹⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 10.

postmodern dünya görüşü, tarihi gelişmeyi ve ilerlemeyi reddeden Batı yeni-muhafazakârlığının sözcülüğünü yapmaktadır.⁵⁹⁵

“Büyük bir köye” dönüştüğü öne sürülen günümüz dünyasında, bütünlüklerin parçalanıp içinden birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan sonsuz sayıda alt kültür adacıklarının çıktığı, perspektiften yoksun ve kaotik bir dünya tablosu geçerlilik kazanmıştır. Bu parçalı yapı, bir mozaik ya da kolaj resim görüntüsü verse de, beceri ve yaratıcılıktan yoksundur. Bununla birlikte özgürlükçü olarak tanımlanmasına karşılık tam tersine anlamı yok ederek temelsiz ve yıkıcılığı teşvik eden bir eğilim taşımaktadır. Post-modernizm, modernizme atfedilen idealize edilmiş ilkelere kuşkuyla yaklaşan, anticiliğin yanında kinik bir muhafazakarlığı içinde barındıran, belirsizliği ve öznelliği dilsel bir anarşiyle ifade eden, bütünselle karşı tekili öne çıkaran bir düşünme tarzıdır. Dolayısıyla bir aşamadan ziyade modernizmin sürekli ilerleme ve değişme anlayışı temelinde ortaya çıkan inkârcı, yıkıcı, tahripkâr eğiliminin bir uzantısıdır. Tarih, toplum ve uygarlık açısından modernizmin “aşılmasından” söz edilecekse de ancak bu yönde bir sondan bahsedilebilir.⁵⁹⁶

Küre-yerelleşme zemininde geleneksel ve modern değerlerin “aşırılıklarına itiraz”, giderek mevcut gerçek ve koşullardan kopmaya dönüşmüştür. Bu nedenle yer, mekân ve zamana ait geleneksel ve modern düşüncenin yapı sökümüne uğratılarak yeniden kurulması amacına yönelik post-modern, post-yapısal, post-kolonyal düşünce biçimleri en uç noktalara kadar götürülmüştür. “ABD küreselleşmesi, yeni dünya düzeni gibi yeni gelişmelerin uzantısı olarak, kültür, uygarlık, coğrafya, iklim, toplum, tarih, siyaset, ülke, şehir gibi bağımlı koşulları dönüştürecek, üzerine çıkacak biçimde yer, mekan, zaman kavramları yeniden tanımlanmıştır. İletişim toplumu, bilgi toplumu, tüketim toplumu gibi yeni tanımlarla birlikte Zygmunt Bauman’ın ‘yer olmayan yerler’ kavramı, ‘aşırı küreselleşmeci’ yazarların ‘coğrafyanın ölümü’nden söz etmesi, ‘hayali modernlikler’ ‘hayali /inşa kimlikler’ görüşü, yine David Harvey’in yer, mekan ve zamanın izafî olarak ele alınmasına paralel görüşleri iç içedir.”⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ EĞRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 30.

⁵⁹⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılaşırken Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, s. 31-32.

⁵⁹⁷ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Yeni Dünya Düzeni ve Bilim Düzeyinde Uygulaması: Ortadoğu Savaş Coğrafyasının Toplumbilimlerinde Bilgi-Kuramsal Statüsü ve Projecilik”, **Tarih ve Uygarlık-İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 12, Aralık 2019s. 28.

Küre-yerelleşmeyle beliren yeni kimlik kalıpları, zaman ve mekân anlayışının sınırsız bir çoğulluk ve karmaşası içinde ortaya çıkmaktadır. Kimlik çoğullaşması, toplumsal kesimler arasında keskin farklılaştırmaların aracı olarak kullanılmaktadır. Bu süreçte çeşitli toplumlar, kültürler farklılaşarak zaman ve mekân içinde mutlaklaşan özgüllükler kazanmıştır. Ancak bu durum, zamana-mekâna bağlılık biçiminden ziyade bir aşkınlık hali biçimindedir. Küre-yerelleşme, zaman ve mekân içinde aşkın bir iletişim formu ve eklemlenme olarak kendini sembolleştirmiştir.⁵⁹⁸ Bu bağlamda küreselleşmeye ortaklık sağlayan “akışkan-geçişken kimlikler” de, geçmiş-gelecek ihtiva etmemektedir. Doğrudan, anında ilişkiler içinde ortaya çıktığı için ilişki sona erdiğinde muhafaza edilmesi de gerekmemektedir. Post-modernizmin tarihi zaman yerine uzamı koyan yapısı gereğince kimlikler, sadece anlık olarak var olmaktadır.⁵⁹⁹

Küre-yerelleşme sürecinde post-modernizm marifetiyle “dekadan bir dünya görüşü” dolaşıma sokulmuştur. “Dekadan” sözcüğü, siyasetten gündelik yaşama kadar çeşitli düzeylerde “düşüş, çözülme, değersizleşme, içe dönük karamsarlık, soysuzlaşma ve köksüzlük” gibi anlamlara gelmektedir. Dekadanlık, bilhassa sanat ve edebiyat alanında geçerli modern gerçekçilik anlayışına karşıt, her türlü gelenekselliği ve klasisizmi reddeden, toplumsallıktan soyutlanmış, insanın bilinç-dışı dünyasını, mistik eğilimlerini konu alan, bireyci, simgeci türde bir anlatım biçimini ifade etmektedir. Batı-dışı toplumlarda da sanat-edebiyat alanında etkisini göstererek toplumdan, gelenekten kopuk, hayali bir anlayışla beslenen bir yaşam tarzını ifade etmiş ve radikal bir apolitik tavırla beslenmiştir. Geçmişte küçümsenen, marjinal bir eğilimi belirten ve alay etmek için kullanılan dekadanalık, küre-yerelleşme sürecinde post-modern dünya görüşü olarak geçerlilik kazandığında olumsuz anlamından sıyrılmıştır. Post-modernizm, bir köksüzlük ideolojisi olarak bireyin geçmiş ve gelecekle ilgili arayışsızlığını, bağlantısını koparmasını ve dolayısıyla günübürlük yaşamla sınırlanmasını yücelttiği için dekadanalık yaygınlık kazanmıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 304.

⁵⁹⁹ EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 256.

⁶⁰⁰ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2012, s. 9-10.

ABD merkezli küresel imparatorluk/diktatörlük düzeni kendi varlığını sürekli hale getirip kalıcı bir egemenlik oluşturmak için toplumsallaşmayı ve uygarlığı ortadan kaldırmaya yönelik projeksiyonlar geliştirmektedir. Bunun için toplulukların bir bütünlük arz etmeden etnisite, din, cins düzeyinde farklılıklarını mutlaklaştıracak, her türlü marj-dışı ilişkileri çeşitlendirecek düzenlemeler içindedir. Bu nedenle küreselleşmenin yanında küre-yerelleşmeden söz edilme gereği duyulmuştur. Ancak yerelliklerin sürece entegre edilmesi, çözümün genişlemesini değil, aksine darlaşmasını göstermektedir. Bu darlaşmanın dikey düzeyde göstergesi, egemen haraççı-küresel bir oligarşinin ortaya çıkması, yatay düzeyde ise ulus-ötesi, ulus-altı çeşitli mutlak kimliklerin, sonsuz tikelliklerin, devletsiz demokratikleşmenin/egemenlik formlarının gündeme getirilmesidir.⁶⁰¹

Küre-yerelleşme Batı egemenliği bağlamında homojenleşmeye, bütünleşmiş tek bir dünyaya gönderme yaparken kimlik düzeyinde ise heterojenlik ve parçalılık vurgusunu öne çıkarmıştır.⁶⁰² 1980 sonrasında bir yönü eğlence endüstrisi tarafından sağlanan sınıf-toplum ötesi, anlık, gündelik yaşam tarzı düzeyinde gerçekleşen, diğer yönü ise etnik, dinsel, cinsel, kültürel kimliklere dayalı “özgürleşme” temayülleri hızlanmıştır. Geçmişte marjinal, alt-kültür olarak tanımlanan farklılıklar, mevcut egemenlik ilişkileri içinde sıradanlaşarak, “yama” olarak küre-yerel düzene eklenmiştir.⁶⁰³ Başka bir ifadeyle “ötekileştirilen kimliklerin tanınması” adına kimlik eksenli stratejiler öne çıkarılmış ve “çokkültürlülük” rüzgârları estirilmiştir. Bu durum Batı dışı dünyada bir alternatif yaratamayan çeşitli toplum kesitlerini de cezbederek parçalanma eğilimlerini artırmıştır.⁶⁰⁴

Küre-yerelleşme toplum/uygarlık kimliklerini parçalayarak, tarih dışı çok parçalı mekân ve kültüre indirgemıştır. Hatta yerel-küresel ilişkisi giderek darlaşmış ölçek/birim olarak bir markaya veya bireye kadar indirgenmiştir.⁶⁰⁵ Eğribel, günümüzde post-modern

⁶⁰¹ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 307.

⁶⁰² EĞRİBEL ve ÖZCAN; “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılışırken Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, s. 33.

⁶⁰³ EĞRİBEL, Ertan; “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaşan Her Şey Katılışırken: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2012, s. 143.

⁶⁰⁴ EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 11.

⁶⁰⁵ EĞRİBEL, Ertan; “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafifliği: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, s. 20-21; EĞRİBEL, “1980

bir toplum ve toplumsallaşma yerine bireyselleşmeden söz etmenin daha isabetli olacağını bildirmiştir. Ona göre, küre-yerelleşme ile ifade edilen mutlak kimlikler aşınması, verili düzen ile antici-ortaklığının düzeyi de bireysellikten ibarettir.⁶⁰⁶ Post-modern birey ise kimliğini uzama bağı olarak, geçmiş-gelecekte bağımsız bir biçimde edinip yitirmektedir. Toplumsal bir pratiğin, eylemin gerçekleşmesinde doğrudan, anlık ilişki dışında toplumsal herhangi bir ilişki ve değer gözetilmemektedir. İnsanın gündelik yaşam pratiği içinde ortaya çıkan ihtiyaçlarını gidermesi dolaylı bir biçimde olduğu için toplumsallaşmadan da vazgeçmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle gündelik yaşam içinde ortaya çıkan ilişkiler, çalışmadan boş zamanlara, eğlenceden aile yaşamına kadar kendi başına bir değer ve bütünlük oluşturmamaktadır. Toplumsal pratiğin ve tarihselliğin yerine doğrudan anlık ilişki ve fragmanlaşma gelmektedir.⁶⁰⁷

Küre-yerelleşmeyle birlikte bireysellik düzeyinde “melezleşme” tartışmaları gündeme getirilmiştir. Eğribel’e göre, küre-yerelleşmenin öne sürdüğü melezlik sadece belirli kişilere mahsus bir ayrıcalıktır. Bütün dünyanın melezleşmesi, ayrıcalıkları paylaşmada değil sadece sözde kalmaktadır. Melezlik savunusu bütün küreselleşme söylemine karşılık bireysel düzeyde “geçici turist kimliği” ve “devşirilmiş” olmaktan ileri gitmemektedir.⁶⁰⁸

Küre-yerel düzende yurttaş-bireyler bağı oldukları toplum çıkarlarını reddetmeye, sadece arzularının peşinden gitmeye teşvik edilmektedir. Böylelikle kültürel rölativizm (“ne olsa gider anlayışı”) bilimde, kurumlarda ve bilhassa gündelik yaşamda egemen değer haline gelmiştir.⁶⁰⁹ Söz konusu özelliklerle donatılan gündelik yaşam ise, “kayıtsızlık, belirsizlik, kuşku, kaos, eklektiklik, irrasyonellik, karmaşıklık, ultra-

---

Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 255.

⁶⁰⁶ Küre-yerel düzende askeri-siyasi düzeyde ABD üstünlüğüne ortak olunması mümkün olmamasına rağmen, yaşam tarzı (tüketim) düzeyinde ve bireysel olarak Amerikan küresel kültürüne ortak olmanın yolu açıktır (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 12).

⁶⁰⁷ EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 256.

⁶⁰⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılaşırken Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, s. 33.

⁶⁰⁹ EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 12.

bireycilik, tüketim, gerçekliğin/failin yitirilmesi, görecelik, subjektiflik, melezlik, kurgu veya yapaylık” gibi belli özellikler üzerinden tanımlanmaktadır.⁶¹⁰

Günümüzde ortak sorunlar için ortak çözümler üretmenin, birlikte yaşamının yollarını aramanın yerini, atomize olmuş toplum parçacıkları almıştır. Eğribel’e göre, bunun en önemli göstergesi nerdeyse yok edilmiş bir kamusal alan durumuyla karşı karşıya kalınmasıdır. Kamusal alan, adeta özel yaşam sorunlarıyla dolup taşmaktadır. Toplum, tarih ve uygarlık buharlaşmış, dayanışma duygusu ve bilinci yitirilmiş, bireyler, gruplar, cemaatler, uluslar arası ilişkileri düzenleyecek herhangi bir merci, yasa, norm kalmamıştır. Bireysel farklılıkları ve sözde özgürlükleri kışkırtan, buna karşılık insanlar arasındaki ortaklık ve dayanışma duygusunu baltalayan küre-yerel egemenlik formu, insanî oluş yerine bireysel hazzı/hedonizmi ve tatminsizlik duygusunu; üretmek ve paylaşmak gibi erdemler yerine tüketmek ve bencilliği pompalamaktadır.⁶¹¹

ABD’nin tek merkezli/kutuplu dünya hâkimiyetini belirten küre-yerelleşme süreci ve bu sürecin yeni dünya görüşü/yöntem anlayışı olan post-modernlikle birlikte neredeyse her şeyin “sonu” ilan edilmiştir: modernliğin sonu, tarihin sonu, ideolojilerin sonu, toplumsallığın sonu, sosyolojinin sonu, sosyalizmin sonu, sınıfların sonu, milliyetçiliklerin sonu, ulus-devletin sonu... “ABD eksenli yeni dünya düzeni/düzensizliği/dengesizliği kendisini dünya tarihi birikimine ve modernleşmeye karşıt yeni bir egemenlik olarak tanımlarken, toplumlar arası ilişkilerde elde etmiş üstünlüğü askeri-siyasi denetime borçludur. Bu üstünlük ve denetimin geleneksel veya modern, tarihi, siyasi hiçbir ilke ve değerle kayıtlanmasını istememektedir. Bütün koşullardan ve bağlamdan kopmuş bugünkü üstünlüğünü mutlaklaştırmaktadır.”⁶¹² ABD egemenliğini mutlaklaştırma ve her türlü engel ve karşı çıkıştan sıyrılmanın yolu ise “sonların ilanı”⁶¹³ olarak arz-ı endam etmektedir.

⁶¹⁰ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaşan Her Şey Katılaşıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 146.

⁶¹¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılaşıyor Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, s. 34.

⁶¹² EĞRİBEL ve KAÇMAZOĞLU, “Türkiye’de Yeni Düzen Ahlakı ve Değerleri Savunuculuğu: Cumhuriyet’ten Günümüze Sosyolojide Ahlak ve Hukuk Felsefesinin Öne Çıkarılması Üzerine Bazı Belirlemeler”, s. 146.

⁶¹³ İlan edilen sonlardan insanlık, birlik bilinci, dayanışma, eşitlik, sanat, adalet, paylaşmak, erdem gibi bütün insanî değerler nasibini almıştır (EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 12).

Eğribel, günümüzde her türlü “soncu” görüşün yaygınlaşmasının, insanın sonunu belirten felaket/kıyamet ideolojisinin de yaygınlaşmasını beraberinde getirdiğine dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım, kurulu düzeni aşılması mümkün olmayan bir düzen olarak göstermeye yöneliktir.⁶¹⁴ Örneğin tarihin sonu görüşü, aynı zamanda doğa imkânlarının da sonuna gelindiğinin bir ifadesidir. Doğa ve çevre sorunlarından söz edilerek tarih-dışı yeni tasarımların (ekolojik uygarlık, kendine yeterlilik vb.) ortaya koyulması bir rastlantı değildir. Diğer bir deyişle, gündeme getirilen doğa temelli tarih-dışı uygarlık tasarımı da belli bir tarihsel sınırı (kıyamet inancını) ortaya koymaktadır.⁶¹⁵

Küresel sistemin işleyişi “kaos içinde birliği ve birlik içinde açmazı” öngörmekte, sistem bu özelliğiyle kendini sürdürmekte zorlandığı için artık kapitalizmin özelliği olan devresel ekonomik krizlerin ötesinde sürekli krizlerden, bunalımlardan söz edilmektedir.⁶¹⁶ Sürekli bunalım ve belirsizlik döngüsü ise “kıyamet” beklentisini pekiştiren bir işlevsellik oluşturmaktadır.

ABD, kendi üstünlüğüne duyduğu güvenle artık “tarihin sonu”nu ilan etme rahatlığına kavuşmuş hissetmektedir. Tarihin sonu, anlayışı verili düzenin değişimini “kıyamet/felaket” olarak değerlendirmenin de yolunu açacaktır. Düzene karşı tehditler, bir tür kıyamet ideolojisi çerçevesinde görülmektedir. Kıyamet ideolojisi; siber savaştan İslamofobiye, yabancı yaratıkların dünyayı işgalinden kişisel teröre, doğal afetlerden doğal olmayan güçlere kadar çeşitlilik taşımaktadır. Ortak yön ise toplumsal değişme ve gelişmede toplum güçlerinin etkin bir özne-aktör olmaktan çıkmasıdır.⁶¹⁷

Eğribel’e göre modernleşme kendini topluma ve doğaya egemen olma anlayışı ile temellendirirken küre-yerelleşme bu anlayışa eleştirel yaklaşarak topluma ve doğaya egemen olmaksızın sadece bağımlı olmaktan çıkmak istemektedir. Bu durum modernleşmenin sınırlılıklarını da aşmanın bir tezahürü olarak görülebilir. Günümüzde

---

⁶¹⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekecek ve Dayanak Vardır”, s. 14.

⁶¹⁵ A.g.m., s. 14.

⁶¹⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 8.

⁶¹⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Postmodern Çatışma ve Güvenlik İdeolojisi: Kıyamet Savaşları ve İslamofobi”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 17.

küreselleşme ile mutlak kimliklere dayalı ekolojik uygarlık arasında ilişki kurulması, yerlilik, yerellik görüşlerinin tarihten bağımsız olarak tanımlanması bu nedenledir.⁶¹⁸

Eğribel, günümüzde insanın ve geleceğin bütünselliğine/birliğine olan inanç tükendiği için ahlakî olarak görülen her türlü anlayış ve tavrın tartışmalı hale getirildiğini belirtmiştir. Bu açıdan toplumun, toplumsallaşmanın sonu görüşleri insan-doğa, insan-insan, insan-toplum ve toplumlar arası ilişkilerde/örgütlenmede ortaya çıkan sıfırlanma/tükenmeyi göstermektedir.⁶¹⁹ Bu bağlamda, “küre-yerelleşmeden (ekolojik uygarlık, demokratik toplum gibi safsatalar yerine) insan-doğa, insan-insan, insan-toplum, toplum-uygarlık ilişkilerini tahrip eden bir sapma anlaşılmalıdır.”⁶²⁰

Eğribel’in küre-yerelleşme bağlamında irdelediği hususlardan biri de toplumsal hareketlerin doğasında meydana gelen çeşitli dönüşümlerdir. Toplumsal hareketler, 19 ve 20. yüzyıllarda önemli toplumsal güçler olarak ön plana çıkmıştır. Düzeni zorlayıcı/değiştirici/kurucu olma nitelikleri bulunan toplumsal hareketler, 1968 öğrenci hareketleriyle beraber klasik görünümlerinden farklılık arz etmeye başlamıştır. Nihayetinde ise küre-yerelleşme süreciyle birlikte “devrimci” hüviyetlerini yitirerek -antici karakterde uyuşmasa bile- sistemin sürekliliğini sağlamaya dönük işlev görmeye başlamıştır.

Dünya genelinde önemli etkileri olan 1968 hareketinin isyancı/antici/protest karakteri, tarihsel mirasa ve geleceğe karşı kuşku biçimini alırken gündelik ilişkiler düzeyinde devrimci alternatif arayışı ise yerini belirsizliğin ve anlık olanın yüceltilmesine bırakmıştır. 1980’li yıllardan sonra iyice belirginleşen bu dönüşüm, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan modern Batı uygarlığı ve Batı-merkezcilik eleştirilerini marjinal olmaktan çıkarmıştır. 1960’lı yılların iktisat-toplum merkezli refah devleti ve kalkınma iktisadı gibi konuları gözden düşürerek sonsuz tikellikler, farklılıklara dayalı kültürel konular, gündelik yaşam tarzı öne çıkmıştır. Küre-yerel düzen, artık kendi sınırları içinde

⁶¹⁸ EĞRİBEL, “Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi, Taşralaşma ve Küresel Kalpazanlık: Amerikan Kimliği ve Küreselleşmenin Diyalektiği Üzerine”, s. 104.

⁶¹⁹ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Yeni Dünya Düzeni ve Toplumsal Değişme: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 12.

⁶²⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretlik”, s. 9.

ihtiyaçları, düşleri, beklentileri belirleyici hale gelmiş, çeşitli araçlarla kendine eklemiştir.⁶²¹

Eğribel'e göre, 20. yüzyılı tanımlayan bir dizi değişiklik ve devrimlerin açıklaması, "iki dünya savaşı" olmuştur. Bolşevik devrimi, iki kutuplu dünya, atom bombası, Avrupa'nın bölünmesi, sosyalizmin bir dizi devletler topluluğu aracılığı ile uygulanmaya konması, sömürgeciliğin tasfiyesi, uzay yarışı gibi olaylar kendi başına önemli yeni dönemlerin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Ancak bunlardan hiçbiri, yeni bir ağı başlatan olaylar olmamıştır. 21. Yüzyıl, bu olaylardan bağımsız, hatta karşıt özelliklerle tanımlanmıştır. 21. yüzyılda "yeni olan", geçmiş dönemin "sonu/sonrası/ötesi" görüşleriyle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Böylece 20. yüzyılda tek tek önemli olan pek çok olayın kendi başına temel yönelişi veya bütünü açıklamasında sıkıntılar doğmuştur. Giderek 20. yüzyıl eleştirileri, 21. yüzyılı da kapsamaya başlamıştır. Bu nedenle yeni dönemde toplumsal değişmede üstünlük verilen "yeni toplumsal hareketler", kendilerini sınıf, toplum, uygarlık düzeyinde etkili olan düzen kurucu hareket ve dünya görüşü olarak temellendirmekten kaçınmış, modernleşmeye karşı uyumsuz "protest hareketler" olarak kalmışlardır.⁶²²

Küre-yerelleşmeyle birlikte bütünsel teorilerin, sosyalizmin, tarihin sonunun geldiğinden söz edilebilecek bir zemin hazırlanmıştır. İki kutuplu dünya egemenliğinin sona ermesiyle birlikte mevcut durumu kabullenen, geleceğe yönelik bir öngörü ve açıklamadan kaçınan teslimiyetçi görüşler, teoriyi/bütünsel açıklamaları reddeden bir yöntem anlayışı, dünya uygarlığının gelişiminde yeni bir sıçramaya izin vermeyen toplumlar arası ve toplum içi farklılıklar, mutlaklaştırılan çelişki ve çatışmalar ne çıkmıştır. Artık mevcut dünya egemenliğini aşan yeni bir devrimci dalgadan, bunun yayılma alanından söz edilmemektedir. Marj-dışı olanın merkeze/düzene dâhil edilmesiyle, her türlü farklılıklar birbirinin sınırını oluşturmakta; "anarşı" ve "kaos" geçerli düzen anlayışı haline gelmektedir. Yeni olarak nitelenen toplumsal hareketler de, küresel egemenliği tehdit edecek potansiyele sahip değildir. Her türlü iktidar perspektifini reddeden, öngörüsüz, kendiliğindenci, istikrarsız, tikelci talepler peşinde olan yeni toplumsal hareketler, farklılık ilkesini empoze eden yeni dünya görüşüne karşıt alternatif

⁶²¹ EğRİBEL, "Katı Olan Her şey Buharlaşıyor - Buharlaşan Her şey Katılaşıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi", s. 142-143.

⁶²² EğRİBEL, "Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık ağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi ", s. 7.

seçenekler sunamamaktadır. Bu nedenle önceki yüzyıllardaki devrim hareketlerinde görülen birlik ve dayanışmadan, duyarlı ve bilinçli bir “dünya kamuoyu”ndan artık bahsedilmemektedir. Tek merkezli dünya düzeninin egemenliğini pekiştirecek şekilde, düşünsel-siyasal düzeyde farklılıklar yan yana, birlikte, fakat aralarında hiçbir organik bağ bulunmaksızın yer almaktadır. Karşıtlıklar, çelişki ve çatışmalar da dünya egemenlik düzeni temelinde değil, yerel düzeyde birbirine karşı konumlanmak biçimindedir. Dünyadaki gelişmeler üzerinde kendi adına etkili olabilecek bir merkez olma, bütünsel yeni bir dünya görüşünün sözcüsü olma kaygısı bulunmamaktadır. Bu nedenle bütünsel dünya görüşlerinin sonunun yanı sıra ilkesiz, tutarsız, yöntemsiz, gelip-geçici aydın birlikteliklerinin de başlangıcından söz etmek mümkündür. Küre-yerel düzende “düşüncenin sefaleti” veya “sosyolojinin sefaleti”yle birlikte aydınların sefaleti-kofluğu da belirlemektedir.⁶²³

Eğribel’e göre, “dünya kld, kreselleştik” söylemlerinin aksine toplumsal düzeyde parçalanma ve darlık, temel gerçeklik haline gelmektedir. Birlik ve dayanışma, evrensel örgütlü muhalefet ve dünya görüşü ise marj-dış kalmaktadır. Son kırk yıllık süreçte toplum düzeyinde siyasi birlik, örgütlü sendikal mücadele, örgüt, partileşme söylemleri, sorunlar üzerine etkili olma ve aşma çabası, sosyalistler de dâhil artık hiç kimseyi heyecanlandırmamaktadır. Artık toplumsal bilinç ve muhalefet yerine, toplumsal düzeyde bilinçten ve siyasetten kaçış, bireysel düzeyde sonuçsuz kalan, kendi kendini iğdiş eden, kr dövüşü biçimini alan çatışma-itişmeler, toplumsal ilişkilerin esas gerçekliğini oluşturmaktadır. “Küreselleşme karşıtı” toplumsal hareketler ise, bütün “antici”⁶²⁴ niteliklerine rağmen ABD eksenli mevcut dünya dengesinin geçerliliğini pekiştirmekten öteye gidememektedir. Emperyalizme/küreselleşmeye karşı mücadele belirli şirketlere (Mc Donalds, sigara şirketleri vb.) karşı mücadeleye indirgenmektedir.⁶²⁵

⁶²³ EğRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Sosyologca Akademi İçin nsz ya da Sosyologca Niçin Gerekli?”, **Sosyologca** (i.), Sayı: 1, Ocak-Haziran 2011, s. 12-14.

⁶²⁴ Protest nitelikleri güçlü olsa bile antici-ıyanlar, yeni bir dünya perspektifinden yoksun oldukları için “devrimci” bir özellik taşımamaktadır (EğRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İıyanlar ve Temsil(sizlik) zerine”, **Sosyologca** (i.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 19).

⁶²⁵ EğRİBEL, “Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi, Taşralaşma ve Küresel Kalpazanlık: Amerikan Kimliği ve Küreselleşmenin Diyalektiği zerine”, s. 100-101. Eğribel, egemen toplumsal sistem olarak kapitalizm ve emperyalizm sözcüğünün kullanımında bile istekli davranılmadığına dikkat çekmiştir. “Batı içinde ve dışında ortaya çıkan muhalefet kendini iktidar hedefinden uzak ‘küreselleşme karşıtı’ olarak tanıtmaktadır. Yeni dönemde ‘otonom’, ‘kendiliğinden’ karşı ıkışlar, sivil toplumculuk bu nedenle yceltirmiştir” (EğRİBEL, **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, s. 23).

Günümüzde modernleşmenin savunulamaz hale gelmesine karşılık ABD eksenli küre-yerelleşme de, toplumsal düzeyde belirsizlik, değersizleşme, çözülme ve bunalımın ötesinde temsili bir kimliği (toplum modelini) genelleştirememektedir. Bu nedenle dünya egemenliğini elinde tutmanın ayrıcalığı ile Batı, verili düzeni sürdürse bile iktidar/otorite iğreti bir hale gelmektedir. Karşı çıkışlar, isyanlar da kendini temellendirmekte zorlanmakta; toplumsal gerçeklik ile ilişki kuramadığı, temsil sorunuyla karşılaştığı için kalıcı bir kimlik belirtmeyen iğreti isyanlara dönüşmekte, sürekliliğini sağlayamamaktadır.⁶²⁶

Eğribel, küre-yerelleşme sürecinin toplumsal kimlikleri bütünsellik bağlamında tarihten, değişimden, siyasetten, kültürden, uygarlıktan, ideolojiden, iktisadi öğelerden koparıp yoksullaştırdığını bildirmiştir. Ona göre, küre-yerel düzene entegre olmuş yerel, etnik, dini, cinse, bireye dayalı mutlaklaştırılmış kimlikler, parçalanmış yaşamın her alanında tahakküm ve zorbalığın kurumsallaşmasına ve toplum ideolojisi olarak darlaşmasına yol açmaktadır. Devletin doğrudan görünmediği okulda, ailede, işyerinde, siyasette, sokakta, hatta en özel ilişkilerde bile kendini dayatmaktadır. “Çoğulculuk” olarak nitelenen mutlak kimliklere dayalı bu tahakküm, direnişi değil, verili otoriteyi/egemenliği pekiştirmektedir. Birey-toplum-düzen arasındaki uyumsuzlukların yansımaları olan çatışmalar “antici-kimliğe” dönüştüğünde, her türlü karşı çıkışın, örgütlenmenin, yaratıcılığın önünde kaba bir güç gösterisi ve set oluşmaktadır. Bu nedenle düzenin ve toplumun “marjinalleşmesi ve otoriterleşmesi” anti kutuplar olarak birbirini tamamlamaktadır.⁶²⁷

ABD merkezli küre-yerel egemenlik düzeni kendisine siyasi temelde, değerler düzeyinde bir dayanak bulamazken eline geçirmiş olduğu egemenliğe ve üstünlüğe dayanarak kurmaca-kalpazan kimlikleri, değerleri, yaşam tarzını, yeni toplumsal hareketleri, bireysel düzeyde kurulan sanal-cemaat kimliklerini öne çıkarmaya çalışmaktadır. Küresel düzene karşı antici-muhalefetin ortaya çıkardığı her türlü direniş, zaman zaman geniş kitleleri bir araya getirmesine rağmen bu hareketlere bir süreklilik sağlamak mümkün olmamaktadır. Anti-toplum, toplumsuz-toplumsallaşma gibi niteliklere haiz yeni toplumsal hareketlerin tarihe dayalı yeni bir sıçrama sağlama

⁶²⁶ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İsyanlar ve Temsil(sizlik) Üzerine”, s. 18.

⁶²⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “XXI. Yüzyıla Giriş: Küresel Düzenin ve Toplumsalın Birlikte Marjinalleşmesi Üzerine”, s. 15.

konusundaki zaafıları, süreç içerisinde yorgunluk, umursamazlık, kendiliğinden teslimiyetçilik hâllerine dönüşebilmektedir. Böylelikle küre-yerel dünya düzeni topluma yabancılaşırken temsil sorunu genel-geçer hale gelmektedir.⁶²⁸ Ayrıca tekil, dar ve kısmi kültürel kimlikler üzerine inşa edilen yeni toplumsal hareketler, son derece heterojen ve merkezkaç nitelikleriyle bütünlüklü toplumsal alanı parçalamaktadır. Süreç, kolektif kimliklerin ve uygarlık değerlerinin tasfiyesi yönünde işlemektedir. Örgütsüzlüğün, kimliksizliğin ve hücreleşmenin savunusu, toplumun bütünlüğünü sarsmakta, küre-yerel düzeneğin işleyişini ise kolaylaştırmaktadır.⁶²⁹

“Küreselleşme karşıtı” olarak nitelenen toplumsal muhalefet hareketleri, küre-yerelleşmenin koşullarını aşamadığından verili koşulları paylaşmakta, böylelikle kolaylıkla değersizleşmenin savunuculuğuna dönüşmekte, cari düzene paralel biçimde marjinalleşmektedir.⁶³⁰ Gelecek perspektifinden yoksun olduğu için kırımlar ve felaketler doğallaşırken, mevcut düzene karşı her türlü muhalefet çözümsüz kalmakta, giderek düzenin ürettiği dinamizmin sınırları arasına sıkışmaktadır. Küre-yerel çağda toplumsal muhalefetin belli bir gelecek ütopyası olmaması nedeniyle isyanları genelleştirerek yaygınlaştırmak, insanları isyan içinde dönüştürerek ortaklığını sağlamak ve bunu sürekli hale getirmekte belli zorluklarla karşılaşmaktadır. Çözüm belirsizleşirken isyanlara karşı paranoya hali ve komplo teorileri de, alabildiğine yaygınlaşmakta ve anlamlı bir çıkış olanağının kanalları tıkanmaktadır.⁶³¹

Küre-yerelleşmeyle birlikte yaygınlık arz eden yöntemsiz/kuramsız bir düşünce ve uygulama anlayışı, otoriteye karşı çıkış ve özgürleşme olarak yüceltilmektedir. Eğribel’e göre, bu duruma “özgürleşme” demek yerine “teslimiyetçi-kendiliğindenlik” demek, daha isabetli olacaktır. İğreti gerçeklik ve değersizleşmenin, bilinçle temellenmeyen her türlü antiliğin kaynağını bu durum oluşturmaktadır. “Yönteme hayır”⁶³² klişesi

⁶²⁸ EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 254.

⁶²⁹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 9-11.

⁶³⁰ EĞRİBEL, Ertan; “Düzenin Marjinalleşmesi, Toplumsal Bönleşme ve İntihar”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 332.

⁶³¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, s. 21.

⁶³² Modern dönemin ürünü olan pozitivist yöntemin kusurları ya da yöntemde yapılan yanlışlıklar, post-modern bir mantaliteyle yöntemin bizatihi kendisinden vazgeçmeye dönüştüğünde, sorunlara ve verili koşullara mahkûm olmaktan başka bir sonuç vermemektedir (EĞRİBEL, Ertan; “Gezi Dersleri V: Sosyolojide Yöntem ve Uygulamanın Yerini Teslimiyetçi-Kendiliğindenliğin veya Toplumsuz-

teslimiyetçi-kendiliğindenliğin, antilik ve yönsüzlüğün temel ilkesi olmaktadır. Gelecek odaklı, kapsayıcı, tarihsel mücadeleyi/değişimi öne çıkaran huzursuz, gergin, bilinçli “toplumsal hareketler” ise yerini teslimiyetçi-kendiliğindenliğin ideolojisi olan mistik, uyumlu küresel-yerel ekolojik köktencilik anlayışına ve/ya da antici, sivil toplum aktivistliğine bırakmaktadır.⁶³³

Düzen ile uyuşmamakla birlikte düzene paralellik gösteren anti-kimliğe dayalı muhalif toplumsal hareketlerin temel zaafı, kalıcı ve kaynağı belli bir örgütlenmeyi sağlayamamasıdır. Hatta daha ötesinde bu durumu “idealize ederek” bilinçli olarak seçmesi, yönsüz ve amaçsız kalmasıdır. Bu antici-muhalefet, kimi zaman yaygaracı biçimde bir şeylere karşı çıkmakta fakat net olarak “ne istediğini bilmemektedir”. Sürekli biçimde geçmiş ve gelecekte bağımsız, anlık verili ilişki ve koşulları, yani “şimdi”yi yüceltmektedir. Verili ilişkilere paralel gündelik ilişkilere dayalı yüzeysel bir döngü ve rutini süre olarak yeniden üretmektedir. Yine ilgi çekici bir biçimde, verili egemen düzenin uyumsuz-yandaşlığını oluşturan post-modern dünya görüşünü paylaşmaktadır. Esasen şimdinin yüceltilmesi ve mutlaklaşması, küre-yerel egemen düzenin arzuladığı bir durumdur. Bütünsel görüşlerin, tarihin inkârı ve şiddetin, zorbalığın mutlaklaşması zorunlu olarak “şimdiki zamanı” öne çıkarmaktadır.⁶³⁴

Günümüzde “bütünlük” kavrayışı, ABD eksenli küresel egemenlik düzeni içinde çeşitli farklılıkların, asimetrik güç ilişkilerinin “eklenti birlikteliği ve dengesizliği” olarak görülmektedir. Eğribel, bu durumu “küresel kalpazanlık” olarak nitelermektedir. Küresel kalpazanlık, öncelikle toplumsal gerçekliğin yitirilmesi ve kurmaca bir kültür biçiminde kendisini göstermektedir. Küresel kalpazanlığının ilk görüntüsü veya sonucu, her açıdan farklılaşma, itişme, taşralaşma, anti-bilinç, anti-örgüt, anti-siyaset, anti-iktidar savunusudur. Sonsuz tikellik arayışlarının yüceltilmesi, özgürleşme olarak görülmesi; toplumun, toplumsalın sonsuz ölçekte parçalanmasıdır.⁶³⁵ “Küreselleşme karşıtı” muhalefet de, mevcut koşulları aşamadığından kolaylıkla aynı

Toplumsallaşmanın Alması: Doğu-Batı Kimlikleri ve Çatışmasından Bağımsız Olarak Dünya Egemenliğinin Mutlaklaştırılması, Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesi ve İğreti-Temsil Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 137).

⁶³³ A.g.m., s. 135.

⁶³⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “XXI. Yüzyıla Giriş: Küresel Düzenin ve Toplumsalın Birlikte Marjinalleşmesi Üzerine”, s. 15.

⁶³⁵ EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 257.

değerlerin/değersizleşmenin savunuculuğuna dönüşebilmektedir. Küresel kalpazanlık, antici toplumsal hareketleri de kapsayarak kendisini pekiştirmektedir.⁶³⁶

Eğribel'in küre-yerelleşme bağlamında toplumsal hareketlere dair analizlerine temas ederken 2013 yılında Türkiye'de yaşanan Gezi olaylarına yönelik değerlendirmelerini de aktarmak yerinde olacaktır. Eğribel'e göre, en önemli niteliklerinden biri "muhafazakâr otoriterlik" olan küre-yerelleşme döneminde Türkiye, eski ve yeni toplumsal hareketlerin birbirleriyle karşılaştıkları, farklılaştıkları, çatıştıkları, karşılıklı başarı ve zaaflarının görüldüğü, dünya ölçüsünde belli derslerin çıkarılabileceği adeta bir "laboratuvar" gibidir.⁶³⁷

Eğribel, Gezi'de görülen toplumsal hareketi, 1871'de Fransa'da iki ay süren "Paris Komünü"nden mülhem olarak "Taksim Komünü" olarak niteleyerek olumlamıştır.⁶³⁸ Ona göre, küre-yerel yeni dünya düzeninde ilk defa geniş toplum kesimleri, marjinal/etkisiz ve uyumlu bir konumdan "düzen-dışı" bir konuma geçmiştir. "Taksim Komünü", küre-muhafazakâr otoriterliğe karşı dünyada başarı kazanan ilk deneyim ve zaferdir. Bütün zaaflarına ve kararsız dengesine rağmen küre-muhafazakâr otoriterliğe karşı bütün verili siyasi partilerin, örgütlenmelerin üzerinde yükselen yeni bir arayışının odağı olmuştur.⁶³⁹

Eğribel'e göre, "Taksim Komünü", düzene karşı yeni toplumsal hareketlerden olduğu gibi, eski toplumsal hareketlerden de farklı özellikler göstermektedir.⁶⁴⁰ "Taksim Komünü" ve Gezi ruhu, toplumsal muhalefet ve direniş açısından geçmişteki burjuva, ulusal, sosyalist 'reel' eylem biçimleri ve örgütlenmeleriyle uyuşmayan niteliklere

⁶³⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ'a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü", s. 12.

⁶³⁷ EĞRİBEL, Ertan; "Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 51. Eğribel, başka bir makalesinde ise Türkiye'yi, "Doğu-Batı, modern-küresel, küresel-yerel, Müslüman-laik, ulusal-tikel, eski-yeni, Türk-Kürt, Alevi-Sünni, eski-yeni, cami-tarikat, inanan-inanmayan, yoksul-zengin toplumsal muhalefet ve çatışma biçimlerinin bir araya geldiği ve çözümsüz kaldığı, 200 yıllık değişiminin oluşturduğu bir sosyoloji 'laboratuvarı' olarak betimlemiştir (EĞRİBEL, Ertan; "Gezi Dersleri-II: Küre-Muhafazakar Kalpazanlığın Eleştirisi Temelinde Gezi Ruhu'nun Açmazları ve İmkânı: Gezi Ruhu'nun Karşısına Türk-Kürt Ayırımına Dayalı 'Çözüm-Şiddet Süreci' Çıkarılırken Devlet-Cami Dindar Otoriterliğinin Devlet-Tarikat Dindar Otoriterliğine Dönüştürülmeye Çalışılması", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 84).

⁶³⁸ Eğribel'e göre, Paris Komünü yenilgisinin yeri ve rolü ne ise, Taksim Komünü ve gezi ruhu da, 21. yüzyıl küre-muhafazakârlaşma karşıtı muhalefet için aynı değerdedir (EĞRİBEL, "Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam", s. 54-55).

⁶³⁹ A.g.m., s. 51-52.

⁶⁴⁰ A.g.m., s. 54.

sahiptir.⁶⁴¹ Örneğin, üretimden gelen bir dayanağı ve gücü bulunmamaktadır. Ancak gündelik yaşam ilişkilerinde ortaya çıkan değersizleşme, belirsizlik, anlamsızlık, kısır döngü ve açmaza dayalı uygarlık bunalımına ve darlaşmaya karşı yeni bir muhalefet tarzını ortaya çıkarmıştır.⁶⁴²

Eğribel, Gezi ruhunun bugün açık bir biçim ve nitelik kazanmamış olsa bile, kendisine kimliğini kazandıran ve ileride kazandıracak özelliklerini, Türkiye'nin sorunlarından aldığını vurgulamıştır. Türkiye'nin en önemli sorunu ise toplumlar arası ilişkilerdeki rolü ve konumudur.⁶⁴³ Bu bağlamda O, iktidarın yeniden Topçu Kışlası inşa etme çabası ve ısrarının sadece mimari bir kaygıdan kaynaklanmadığı kanısındadır. “Meselenin ‘üç-beş ağaç, bir bina’ ile sınırlı olmadığı direniş sırasında ortaya çıkarak, bütün sınırlama çabalarına karşın, benzer ‘çevre’ olaylarından bütünüyle ayrıştı. İstanbul’da uluslararası ilişkilere dayalı bağımsız kamusal bir alan oluşturma çabası bir dizi değişikliğin başlangıcını oluşturmuştur.”⁶⁴⁴

Eğribel, Gezi’de ortaya çıkan toplumsal harekete, topluma yeni ufuklar, olanaklar kazandırması, toplumun bu yönde güç ve potansiyelinin ortaya konması ve temsili açısından önem verdiğini belirtmiştir. Ona göre, Gezi olayları, belli bir pratik olmanın ötesinde irdelenmesi gereken yeni soru ve sorunlar getirmiştir. Bu soru ve sorunlar, toplumun kendisiyle ilgili olmanın yanı sıra çözüm ile de ilişkilidir.⁶⁴⁵ Ancak küre-yerel dünya düzenine, iktidar ve uygarlık anlayışına “antici” bir yaklaşımla karşı çıkmakta başarılı olan Gezi hareketinin, yeni bir düzen alternatifi, dünya görüşü ve örgütlenme bağlamında hazırlıksız olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle Gezi hareketi, mevcut düzen, iktidar, devlet, otorite, mutlak ve ötekileştirilmiş kimliklere dayalı çoğulculuk anlayışına karşı direnişte belirli bir özgürleşme, birlik ve coşku sağlamıştır. Fakat buna paralel olarak geniş kitlelerin örgütlenme düzeyini yükseltip kalıcı hale getirmesinden,

---

⁶⁴¹ A.g.m., s. 61.

⁶⁴² EĞRİBEL, “Gezi Dersleri-II: Küre-Muhafazakar Kalpazanlığın Eleştirisi Temelinde Gezi Ruhunun Açmazları ve İmkânı: Gezi Ruhunun Karşısına Türk-Kürt Ayrımına Dayalı ‘Çözüm-Şiddet Süreci’ Çıkarılırken Devlet-Cami Dindar Otoriterliğinin Devlet-Tarikat Dindar Otoriterliğine Dönüştürülmeye Çalışılması”, s. 85.

⁶⁴³ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İsyanlar ve Temsil(sizlik) Üzerine”, s. 21.

⁶⁴⁴ EĞRİBEL, “Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam”, s. 73.

⁶⁴⁵ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İsyanlar ve Temsil(sizlik) Üzerine”, s. 15.

mevcut dünya egemenliğine karşıt yeni bir alternatif bilinç ve kimlik kazandırmasından, isyanın içinden kendi önderlerini çıkartmasından söz etmek mümkün değildir.⁶⁴⁶

Eğribel, Gezi'deki olaylar devam ederken kaleme aldığı değerlendirmelerde, yaşanan toplumsal hareketin kendisine güçlü hedefler koyamamasına, siyasetsizliğine, bilinçten kaçınmasına ve hâliyle giderek kendini küçümsemesine; her şeyle dalga geçmesine, antilikten, alternatifsizlikten kaynaklanan mizaha ve ironi durumlarına, kimi zaman curcunaya dönüşmesi risklerine dikkat çekmiştir. Bu durumu “kararsız bir denge”nin yansıması olarak görmüştür: “Ne mevcut düzenin geçerli olması, ne de yeni düzen alternatifinin ortaya konmaması harekete bir kimlik, yön vermekten uzaklaşmaya, ilişkileri ve görüşleri geliştirme çabasından vazgeçmeye dönüşmektedir.”⁶⁴⁷ Eğribel’e göre, Gezi ruhu, verili düzeni ve gündelik ilişkileri aşan direnişin maddileşmesidir. Sorun ise “antici” karşı çıkışın, geçmiş ve gelecek perspektifinden mahrum olması, süreci tamamlayacak yöntemin belirsizliğidir. Bu nedenle “iğreti gerçeklik, iğreti iktidar/otoriterlik” karşısında Gezi isyanı da “iğreti” kalmıştır. Dolayısıyla hareketin yöntemi, düzenin parodisi olan anticı mizah, ironi, neşe ve eğlence olmuştur.⁶⁴⁸ Ancak mevcut çözümün geçersiz kaldığı ama yeni çözümün de bilinmediği koşullarda mizah, neşe ve eğlenceye dayalı olarak resmi görüşün dışında kalmayı sürekli hale getirmek mümkün olmadığından Gezi’de toplumsal hareket, belirsiz bir kimliğin, öfkenin, anticı karşı çıkışın ifadesi hâline gelmiştir.⁶⁴⁹

Küre-yerelleşme koşullarında ortaya çıkan Gezi’de görülen toplumsal hareket, yeni bir durum ortaya koymuştur ancak mevcut koşulları aşamadığı için egemen dünya görüşünün ve mevcut siyasetin zaafalarını kendi içinde taşımaktan kurtulamamıştır. Bu bağlamda Gezi ruhunun en büyük zaafı, kendisine ait bütünsel bir dünya görüşü/tarih anlayışının ve örgütlenmesinin olmamasıdır. “Anti-bilinç, anti-siyaset, anti-iktidar, anti-örgüt” temelinde yükselen Gezi ruhu, belirli düzeyde “anti-ütopyacı”, sokakta oluşan bir eylem ve bilinç biçimi olarak kendini temellendirmiştir.⁶⁵⁰ Bu durumun tabii sonucunu

---

⁶⁴⁶ EĞRİBEL, “Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam”, s. 52.

⁶⁴⁷ A.g.m., s. 56.

⁶⁴⁸ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri VI: Birbirine Paralel, Ayrı Dünyaların Karşı Karşıya Gelmesi: İğreti İktidar, İğreti İsyan - Gezi Direnişinin Karikatür Halleri ve Yöntemi Bulmak Sorunu”, s. 202.

⁶⁴⁹ A.g.m., s. 206.

⁶⁵⁰ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri-II: Küre-Muhafazakar Kalpazanlığın Eleştirisi Temelinde Gezi Ruhunun Açmazları ve İmkânı: Gezi Ruhunun Karşısına Türk-Kürt Ayrımına Dayalı ‘Çözüm-Şiddet Süreci’

Eğribel şöyle ifade etmiştir: “İktidar perspektifini reddeden, temelsiz, tarihsiz, yönsüz, öngörüsüz her hareket sonuçta tikelci taleplerin, güncel siyasetin peşine takılmaya, kendiliğindenliğin ve belirsizliğin yüceltilmesine dönüşerek kendinin inkarına ve teslimiyete zemin hazırlar.”⁶⁵¹

Eğribel’e göre, Gezi ruhunu toptan mahkûm etmek kadar tamamıyla yüceltmek de geniş ve özgür tartışma olanağının önünde bir engel oluşturur. O, böyle bir girişimin, benimsediği sosyoloji anlayışını, arayışlarını, geliştirdiği çözüm perspektifini ve çeşitli analizlerini hiçe saymakla eşdeğer olduğunu bildirmiştir.⁶⁵² Ona göre, küre-yerelleşmenin koşullarından kaynaklanan bütün zaaflarına karşılık “Gezi ruhu”, insanlığın umudunun yaşadığını, mutlak olarak tanımlanan farklılaşma ve koşulların tartışılıp aşılabileceğini göstermiştir.⁶⁵³

Kısacası Eğribel, küre-yerelleşme sürecinin çeşitli görünümelerini kapsamlı bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ona göre, “anticilik, anti-devlet/iktidar, anti-bilinç, anti-örgüt”, küre-yerelleşmenin öngörünüşte bir özelliğidir. Bu özellikler tersine çevrilip küreselleşmeye karşı “antici muhalefet” halini alsa bile bu açmazdan nasıl çıkılabileceğine ilişkin bütüncül bir bilinç bulunmamaktadır. Böylece düzen, kendisini tek alternatif olarak sunarken alternatifsizlik, yıkım, bozulma ve çürüme, kaos, itişme, açmaz, genel geçer hale gelmektedir.⁶⁵⁴ Diğer bir deyişle, küre-yerel düzenin zorlamasıyla toplum içinde cepheleşmelere dayanan ve bunalımı belirten “devlet krizi” veya “toplumsal şizofreni” durumu, esasen “toplumsuz toplumsallaşma” modelinin bir yansımasıdır. Modern toplum modelinin tasfiyesi üzerine bina edilen “toplum olmayan yeni bir toplumsallaşmaya” geçişteki sorunların, çelişki ve çatışmaların, açmaz ve kaosu nasıl aşılabileceği ise belirsizdir. Tüketim toplumu, bilgi toplumu, risk toplumu, gözetim toplumu gibi kavram ve tanımlamalar ise toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkan

---

Çıkarılırken Devlet-Cami Dindar Otoriterliğinin Devlet-Tarikat Dindar Otoriterliğine Dönüştürülmeye Çalışılması”, s. 84.

⁶⁵¹ A.g.m., s. 95.

⁶⁵² EĞRİBEL, “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İsyanlar ve Temsil(sizlik) Üzerine”, s. 21.

⁶⁵³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 14.

⁶⁵⁴ A.g.m., s. 9.

ayrıcalıkları, üstünlüğü, eksikliği yansıtırsa bile çözüm konusunda ortak bir görüş ve çerçeve sunmamaktadır.⁶⁵⁵

3.3. Toplumsal Değişme/Çözülme Olarak Küreselleşme

Eğribel, ABD merkezli yeni dünya düzensizliği/dengesizliğinin ortaya çıkardığı yeni egemenlik ilişkilerinin uzantısı olan küre-yerelleşme sürecini, zoraki-gönüllü bir toplumsal değişme/değiştirme durumu olarak değerlendirmiştir. Ona göre, küre-yerelleşme ABD dışındaki bütün toplumlara varılması gereken zorunlu bir hedef olarak koyulmakta ve “uyumsuz” olarak nitelenen geleneksel ve modern yapıların tasfiyesi arzulanmaktadır. Bu durum toplumların kendi dinamiklerine dayalı doğal bir toplumsal değişmeyi değil, küresel güçlerin yönlendirme ve müdahaleleri sonucu “toplumsal çözülme”yi getirmektedir.

Küre-yerelleşmeyle birlikte “ulus-devletlerin sonu(mu?)” görüşleri gündeme gelmiş, makro milliyetçilik perspektifleri gözden düşmeye yüz tutmuş, merkezi bütüncül otorite ve mekanizmalar hedef tahtasına koyulmuş ve nihayetinde mikro milliyetçilikler, ulus-altı birliktelikler ve yerel yönetim modelleri revaç bulmaya başlamıştır. Bir yandan küreselleşmeden söz edilirken diğer yandan farklılaşmanın, ayrışmanın, bölünmenin de kaçınılmaz olduğu, bütünsel dünya, tarih anlayışı ve özelemlerinin baskıcı-otoriter olduğu şeklindeki yaklaşımlar dolaşıma sokulmuştur.⁶⁵⁶

Küre-yerelleşme sürecinde öncelikle verili devlet ve toplum tasavvuru/gelenekleri tartışmalı hale getirilmiştir. Tepeden inme usulüyle zoraki dayatılan toplumsal değişiklikler, belli bir aşamayı belirtmeden “devrim” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ancak yeni bir toplumsal aşama, tarihi bir gelişme söz konusu olmadığı için devlet ve toplum düzeyinde temsil krizi ile uygarlık krizi iç içe geçmiştir. ABD merkezli küreselleşmeye bağlı olarak “devlet/toplum krizi”yle eşzamanlı “ithal/uydu demokratik temsil” zorunlu bir değişim olarak gündeme getirilmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁵ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İsyanlar ve Temsil(sizlik) Üzerine”, s. 18.

⁶⁵⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 8.

⁶⁵⁷ EĞRİBEL, “Devlet/Toplum Krizi ve Uygarlık: Yeni Dünya Düzeninin Türkiye’de Dayanakları - Küresel Darbe ve Şiddete Dayalı Toplumsuz-Toplumsallaşma, İthal/Uydu Demokratik Temsil”, s. 142-141.

Küre-yerelleşme, ABD'nin kendi imparatorluk örgütlenmesini oluşturmak için 19. ve 20. yüzyıllarda biçimlenmiş olan merkezi denetim mekanizmalarından kurtulmanın yolu olarak görülmektedir. Hatta ABD, amaçladığı imparatorluk örgütlenmesini gerçekleştirmek için sadece ulus-devletten değil, uluslara arası ortak denetim mekanizmalarından da kurtulmak istemektedir.⁶⁵⁸ Ancak Eğribel'e göre ABD, egemenliğini tesis etmek için geleneksel egemenlik ilişkilerine belli bir eleştiri getirmesine rağmen her türden egemenlik ilişkilerini ortadan kaldırma gibi bir amaç gütmemektedir. Dünya ölçeğinde kendi adına Batı-dışı toplumları denetleme ve yönlendirme çabasından vazgeçmiş değildir. ABD'nin modern Batı toplum örgütlenmesine getirdiği bütün eleştirilere karşın Batı kimliğinin temsilcisi olmasının sebebi de budur. Sorunların çözümünün Doğu ile ilişkilerin denetimi olması, bu sürekliliği sağlamaktadır. Siyasetin gözden düşmesi, yeni bir arayışın olmaması ve ABD dışında ayrıcalıklı bir konumun olmaması nedeniyledir. Bunun bir görüntüsü "demokrasi ve temsil krizi" biçiminde ortaya çıkmaktadır.⁶⁵⁹

Geleneksel düzenin tasfiyesi ve Batı'nın ABD öncülüğünde kendi egemenliğinde yeni bir düzen kurma çabası, uygarlıkların tarihi birikimlerinin tahribinden başka bir sonuç vermemiştir. Bu düzenden sadece Doğu toplumları değil, Avrupa da olumsuz yönde etkilenmiştir. ABD yeni ilişkilerin öncülüğünü üstlenirken, Avrupa içindeki geleneksel siyasi merkezler de güç kaybına uğrayarak ABD' taşrasına dönüşmüştür. Zira küreselleşme ve endüstri ötesi/sonrası/sonu toplum açıklamaları çerçevesinde ABD eksenli küresel verili dünya egemenlik düzenine toplum ve siyaset düzeyinde ortaklık mümkün değildir. Bu nedenle ancak gündelik yaşam tarzı ve ilişkileri içinde bireysel düzeyde ortaklık ve katılımdan söz edilebilmektedir.⁶⁶⁰

Eğribel, yeni ilişkilerin temeli olarak devletler arası çıkarların korunması ve sürekliliği yerine ikâme edilmeye çalışılan ABD eksenli bölgesel veya yerel uydu örgütlenmeleri, "küresel-vesayet sistemi" olarak tanımlamıştır.⁶⁶¹ Küre-yerelleşmenin

---

⁶⁵⁸ EĞRİBEL, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Batı Dünya Egemenliği ve Geçirdiği Değişikliklerin Günümüzde Geldiği Yer: Küresel İmparatorluk Örgütlenmesinin Dayanakları Olarak Devlete Karşı Sivil Toplum, Şehir Odaklı Yerelleşme/Taşralaşma, Temsilin Belirsizleşmesi ve Yeni Muhafazakârlık", s. 26.

⁶⁵⁹ A.g.m., s. 27.

⁶⁶⁰ EĞRİBEL, "Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi ", s. 19.

⁶⁶¹ EĞRİBEL, Ertan; "Küresel Barbarlık ve Yıkım Çağından Çıkış Koşulları: Küresel Düzenin Yabancılaşması ve Türkiye'nin İmkanları", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, s. 184.

“zamanın ruhu” olarak kaçınılmaz olarak tartışma dışı bırakılması, devlet-merkezli yerliliğin sorunların kaynağı ve otoriterlik olarak eleştirilmesini beraberinde getirmiştir.⁶⁶² Bilhassa Batı-dışı dünyada “eski düzenin vesayeti”ne karşıt girişimler ve söylemler, bilinçli ya da bilinçsiz yeni küresel vesayet sisteminin değirmenine su taşımıştır. Diğer bir ifadeyle küre-yerel düzenle uyumlu çıkışlar, toplumların özgürleşmesini/demokratikleşmesini değil ABD öncülüğündeki yeni statükoya, vesayet düzenine bağlanmasını belirtmektedir. Günümüzde toplumların olaylar üzerinde bilinçli etkinliklerinden ve tarihi yönlendirmesinden söz edilememektedir. Toplumlar aşamalı olarak kendi örgütlenmeleriyle dünya sorunları üzerinde söz sahibi olmaktan uzaklaşmıştır.⁶⁶³ Geçmişte modernleşmenin ölçütü ve Batı üstünlüğünün temeli olarak gösterilen ulus-devlet örgütlenmesinin unsurları; ulusal siyaset, ulusal iktisat, endüstrileşme, sınıf bilinci, bilimin üstünlüğü gibi özellikler ise artık sıradanlaşarak değersiz hale getirilmiştir.⁶⁶⁴ Bu unsurların yerine küresel sistemin işleyişini kolaylaştırarak denetimi sağlayacak yama/uydu yerellikler icat edilmiş, ulusal merkezle gerilim/çatışma halinde olacak güçlendirilmiş yerinden yönetim modelleri prim yapmaya başlamıştır.

Zorunlu bir toplumsal değişme adresi olarak dayatılan küre-yerelleşme, ABD egemenliği ve saldırganlığının önünde direnç unsuru oluşturan devlet örgütlenmesinin yeni dönemde tartışmalı hale gelmesine yol açmıştır. Günümüzde belli bir dönemde ortaya çıkmış ve Batı tarafından temel toplum örgütlenmesi olarak gösterilen ulus-devlet modelinin ötesinde devletin kendisi bizatihi tartışma konusu olmaktadır. Özellikle Doğu’da devletin hayati bir önem arz etmesi göz önünde bulundurulduğunda, meselenin Batı-dışı dünya için handikapları daha iyi anlaşılacaktır. Zira Doğu’da devlet, toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkmış ve toplumun birlik ve dayanışmasını sağlayan temel

---

⁶⁶² EĞRİBEL, “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafifliği: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, s. 20; EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliliği Üzerine”, s. 20.

⁶⁶³ EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 18.

⁶⁶⁴ EĞRİBEL, “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, s. 56.

kurumdur. Başka bir ifadeyle toplum kimliğini belirleyen ve savunan, devlettir.⁶⁶⁵ Dolayısıyla devlet mefhumunun tartışmaya açılması ve nihayetinde ABD eksenli olarak yeniden dizayn edilme girişimleri, Batı saldırganlığına karşı Doğu'yu tamamen savunmasız bırakacak, toplumsal birliğin sonsuz biçimde parçalanıp savrulmasına neden olacaktır. Günümüzde etnik, mezhep -hatta bunların bile alt fraksiyonları- temelli ayrışma ve çatışmaların temelinde bu tür planlı girişimler bulunmaktadır. Önce geleneksel hâkim yapıdan çeşitli tahrik ve gerekçelerle kopuş, daha sonra bireysellik/yerellikler üzerinden küresel sisteme bağlanış/entegrasyon amaçlanmaktadır. Eğribel'in yerinde ifadesiyle bu durum tam anlamıyla "kaos içinde birlik, birlik içinde açmaz" hâlidir.

Küre-yerelleşme, "kaos içinde birlik, birlik içinde açmazı" bir düzen haline getirirken çeşitli alanlarda itişme biçiminde ortaya çıkan pay alma çabasını hayata geçiren küresel sözde serbest piyasa, ulus-aşırı temsili karar organları ve çeşitli baskı ve denetim aygıtları gibi birtakım düzenekler ortaya çıkarmıştır. Bir dünya sistemine dönüştürülen küre-yerelleşme, belirli yerlerde ulus-devletleri korurken⁶⁶⁶ bazı koşullarda buna karşıt yatay ve dikey düzeyde örgütlenmeleri, dünyevi ve aşkın görüşleri, bireysel ile toplumsal olanı, geleneksel ile modern, gerçek ile gerçek olmayanı ve çeşitli uygarlıkları hiçbirine daha fazla değer vermeden marjinalleştirerek ve belirsizleştirerek, gündelik, anlık ilişkiler ve çözüm temelinde kendini koruma altına almaktadır. Bu nedenle "merkezsiz veya çok-kutuplu" bir dünya görüntüsü ortaya çıkmakta ve bu durum ABD egemenliğinin (sözde) zayıfladığı görüşlerine de destek yapılmaya çalışılmaktadır.⁶⁶⁷ Dünyanın "merkezsiz ve çok-kutuplu" ön görüntüsü, aldatıcı bir mahiyete sahiptir. Bazı Doğu güçleri (Çin ve Hindistan gibi) üretim kapasiteleri üzerinden küre-yerel düzene entegre edilmiştir. Ancak bu güçler, sistemin denetimini elinde bulunduran ve gelişmelere yön veren kontrol mercileri olmaktan ziyade -kısmî paylar verilerek- alternatif devrimci çıkışların önlenmesine yönelik olarak parlatılan aktörlerdir.

---

⁶⁶⁵ EĞRİBEL, "ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması: Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkililiğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline", s. 16.

⁶⁶⁶ Küre-yerel yeni dünya düzeninin bazı yerlerde ulus-devleti koruma eğiliminin arka planında, yerel düzeyde işlevsellikleri kuşkulu olan aktörlerin varlığı ya da ABD merkezli imparatorluk/diktatörlük düzeneğine mutlak anlamda teslimiyet gösterecek yerel yapılanmaların yoksunluğu bulunmaktadır.

⁶⁶⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliği Üzerine", s. 14.

Eğribel'e göre, dünya imparatorluğu/düzeni denilince öncelikle "siyasi bir yapı" anlaşılması gerekirken bundan özenle kaçınılmakta, "merkezin olmadığı, zamansız-mekânız, devletsiz, siyasetsiz" bir küreselleşmeden söz edilmektedir. Yeri geldiğinde ABD'nin üstünlüğünden, dünya egemenliğini elinde tutmasından söz edilse bile bu etki ve üstünlük siyasi ve iktisadi olarak konuyu gündeme getirenlerce de tartışmalıdır. ABD'nin giderek üstünlüğü elinden kaçırması, küre-yerel haracın ve yağma düzeninin, imparatorluğun gerekçesi olmaktadır. "İmparatorluğun ortaya çıkması için gereken en önemli özellik belli koşulların bir araya gelmesi ve birlikte değerlendirilmesidir. Ancak günümüzde ABD'nin böyle bir konumu ve rolü yoktur. Bu nedenle ABD'nin dünya egemenliğine rağmen bunu temellendirecek bir dünya siyaseti söz konusu değildir. Haraca dayalı imparatorluğun hem zorunlu dayanağı, hem de zaafı budur. Bu durum bize küresel imparatorluk düzeninin niçin alt sistemlere (toplum-üstü, toplum-altı, ulusal) ihtiyaç duyduğunu, yerellikler yarattığını da açıklar."⁶⁶⁸

Eğribel, ABD merkezli yeni dünya düzeninin, ortak çıkarlara ve kurumlara dayalı Batı merkezli dünya egemenliğinden farklı olarak, savunduğu kendi özel çıkarları bulunduğuna işaret etmiştir. Ancak bu çıkarları genelleştirerek paylaşmak söz konusu olmadığı için siyaset düzeyinde savunmak da mümkün olmamaktadır. Bu nedenle küre-yerelleşme siyasal bir sistem olarak değil, merkezsiz, topraksız, tahakkümsüz ortaklaşa/küresel bir sistem, gündelik yaşam tarzı veya kültür düzeyinde bir özgürleşme olarak tanıtılmaktadır. Ekolojik dünya sistemi/toplum düzeni de, bu anlayışın bir başka görünümüdür. Ekolojik uygarlık, devletin toplumunun, sınırlarının, coğrafyasının ve egemenliğinin belirsizleşmesi, yersiz yurtsuzlaşma, küresel felaket senaryoları ile gönüllü-zorunlu bir değişim olarak gündeme getirilmektedir.⁶⁶⁹

ABD merkezli yeni dünya düzeni içinde ulus-devletler korumasız bırakılmaya ve ulusal, askerî, iktisadî yapıları çözülerek engel tanımaz bir imparatorluk/diktatörlük düzeninin piyasası/parçaları haline getirilmeye çalışılmaktadır. Küre-yerelleşme süreci tam olarak bu duruma tekabül etmektedir. "Artık uluslararası düzen yerine fiilen bir alternatifi olmayan, ulus-ötesi, yeni bir düzen geçerlidir. Ulus-devletlerin ve

⁶⁶⁸ EĞRİBEL, "Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı", s. 307.

⁶⁶⁹ EĞRİBEL, "ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline", s. 18-19.

toplum/devlet eksenli modernleşme girişimlerinin meşruiyet krizi içine girmesinin temel nedenini bu gelişmede aramak gerekir.”⁶⁷⁰

Modern toplum örgütlenmesinin egemen ilişkilere göre bazı toplumsal karşıtlıklar ve farklılıklar yaratması gibi küresel egemenlik ilişkileri de, kendisine bağlı yeni eşitsizlik kalıpları, bölünme ve karşıtlıklar yaratmaktadır. Farklılıkların belirginleştiği kimlikler, küresel egemenlik ilişkilerin bir uzantısı olarak belli konumlar içinde açmaz olarak kökleşmektedir. Bu durum küreselleşmenin zorunlu-gönüllü değişimi ifaden eden “demokratikleşme, özgürleşme” üzerinden modern toplum örgütlenmesine karşıt olarak yaygınlaşmasını sağlamaktadır.⁶⁷¹ Ancak devletin sonundan veya toplumun özgürleşme/demokratikleşme adı altında sınırlandırmasından söz edilirken, devleti oluşturan kurumlar ve ideolojik aygıtları ortadan kalkmaktan ziyade küresel düzeyde genişlemektedir. Günümüzde iddia edilenin aksine askeri, siyasi, iktisadi egemenlik ilişkileri, şiddet, denetim ve baskı, gözetim aygıtları, ideolojiler önemlerini yitirmemiş, tam tersine ABD üstünlüğünü pekiştirecek biçimde küresel boyutta etkinlik kazanmıştır.⁶⁷²

Eğribel, küre-yerelleşmeyi, ABD imparatorluk örgütlenmesini destekleyecek biçimde devlete karşıt çeşitli kimliklerin özgürleşmesi, yani “gevşek alt-birlikler” kurulması olarak tanımlamıştır. Bunun sadece 1960 sonrası ortaya çıkan post-kolonyalist devlet ve toplum ilişkilerinin uyumsuzluğuyla tanımlamanın da yetersiz olduğunu bildirmiştir. Aynı uyumsuzluk/tersliğin, ABD düzeni ile Batı-dışı toplumlar arasında da bulunduğunu belirtmiştir. “Bu tersliğin toplum tarafından benimsenmesinin nedeni, Batı’ya karşı ulusal kurtuluş savaşları, bağımsızlık şiarıyla ortaya çıkan ulus-devletlerin giderek bu temellerden uzaklaşarak bütün yönleriyle Batı’ya teslim olmalarıdır. Bu durumda toplumlar kendi bağımsız kimliklerini ifade edemez hale gelmeleri yanında savunmasız da kaldıklarından doğrudan ABD denetimine girmelerinin yolu açılmıştır.”⁶⁷³

---

⁶⁷⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, s. 47.

⁶⁷¹ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 294.

⁶⁷² EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 16.

⁶⁷³ A.g.m., s. 17.

Eğribel'e göre, toplumsal ve tarihsel ilerlemenin sonunun ilanı, toplum sorunlarına toplumun en geniş biçimde katıldığı çözüm arayışlarından vazgeçildiğinin göstergesidir. Böylelikle toplumsallığı bireysel aktörlerden, belirsiz, marj-dışı kesimlerden türetmenin de yolu açılmaktadır.⁶⁷⁴ Yeni dünya düzeni/düzensizliği siyasî bir sistem olarak devlet ile toplum arasındaki uyuşmazlıktan yola çıkarak kendisini küre-yerel düzeyde temellendirmektedir.⁶⁷⁵

ABD küreselleşmesinin temelini, her türlü toplumsal reçeteden uzak, ABD geleneklerine uygun, bireyin toplumdan ve devletten özgürleşmesi (ultra-liberalizm) perspektifi oluşturmaktadır. Bu durum dünya üzerinde ABD hegemonyasını tartışmalı hale getirse bile zayıflatmamakta, aksine pekiştirmektedir. Başka deyişle Batı'nın evrensel iddialarının savunulamaz hale geldiği, "Batı iddiasını kaybetti" denilerek Batı-dışı toplumların sorunlarının çözümünü kendi çerçevesi içinde bulacağı görüşünün öne çıktığı bir dönemde, ABD öncülüğünde bütün dünyada belli değişimler yaşanmaktadır. Bireysel düzeyde yaşam tarzının çözüm olarak topluma ve devlete karşı ortaya çıktığı, ancak herkesin çözümden faydalanamadığı bu dönemde, çözümsüz, güvencesiz kalan birey, kendi kimliğini etnisite, din ve cinse dayalı cemaatler çerçevesinde ifade etmek zorunda kalmıştır.⁶⁷⁶

Günümüz küresel imparatorluk düzeni, "devletsiz" demokratik/egemenlik anlayışına dayalı kimlik siyasetinin savunucusu konumundadır. Küre-yerelleşme, gizli veya açık, belli veya belirsiz birbirine karşıt çeşitli kimlik yapılarını geliştirmektedir. Küresel ile yerel arasında fark edilen ve anlayışla karşılanan gerilim, eski düzenin tasfiyesi, anlık çatışmalar ve yıkıcı eylemlerle düzeni pekiştiren, karşıt çıkarların sürekliliğini ve yönetenler ile yönetilenler arasında ilişkileri sağlayan "ikili bir yapı"yı zorunlu kılmaktadır. "Küre-yerel ikili yapı içinde, aynı ilişkiler içinde, sömürü ve egemenlik ilişkilerinin denetiminin sağlandığı ve yeniden üretildiği, engelleyici bir gücün de bulunduğu, çelişik, dengesiz bir düzen oluşturulmuştur. Düzenin çelişik ve dengesiz niteliği derinleştikçe, birbirinden farklı çeşitli kimliklerin kendini kanıtlama çabası

⁶⁷⁴ EĞRİBEL, Ertan; "Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş", s. 131.

⁶⁷⁵ EĞRİBEL, "ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline", s. 20.

⁶⁷⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliliği Üzerine", s. 14-15.

artıkça bununla ilgili önlemler küresel örgütlemenin, çeşitli yeni kurumsallaşmanın da gerekçesi olacaktır.”⁶⁷⁷

Küre-yerel toplumsal değişim sürecinde bütünsel dünya görüşü düzeyinde makro tartışmalar etkisini yitirirken tekil düşünceye ve mikro politikaya dayalı yerel-ünik-tikel kimliklere vurgu yapan tartışmalar ön plana çıkmıştır. Ulusal ve sınıfsal ölçekte toplum sorunları üzerinde etkinlik kazanma ve örgütlenme çabası önemini kaybetmiştir.⁶⁷⁸ Ancak söz konusu kimliklerin de aslî hüviyetlerini koruyamadıkları ve geleneksel işlevlerinde ciddi oranda daralmalar yaşandığı görülmektedir. Küresel sistem ABD merkezli olarak biçimlenirken sistemin işleyişinde rol alan yerellikler ise köksüz, sahte bir dekor içinde yer alan renkler, silik figürler olmaktan ileri gitmemektedir. Bu nedenle, “...küreselleştikçe darlaşma, taşralaşma, kalpazan kültür daha çok yaygınlık kazanmaktadır. Sistemce arzulanan, merkezin iktidarını kolaylaştıran ve işleyişi sağlayan yerel yardımcı aktörlerin kimlikleri evrensel değerler üzerinden değil, tikellikleri üzerinden inşa edilmektedir.”⁶⁷⁹

Küre-yerelleşme, doğal/tanrısalca bir süreç olarak tarihi gelişmeden, eksiklik ve yetersizliklerden, karşıtlıklardan bağımsızlaşma biçiminde kendini dayatmaktadır. Küresel ilişkiler, zamanın etkisinden bağımsız, küresel düzeni yöneten doğal/ölümsüz denge ve yasalar olarak gösterilmektedir. Bu sürecin önünde engel olarak görülen, küre-yerelleşme öncesi modern ilişkilerin, toplumların, farklılıkların, çelişmelerin ve çatışmaların ifadesi olan, resmi siyasi devlet örgütlenmesi ve egemenliği dağıtılmaya çalışılmaktadır. Küre-yerelleşme işe önce devlete/siyasete karşı geçmişten kalmış çeşitli kimlik kalıplarının tasfiyesiyle başlayacak ve paralel olarak ikâme yeni kimlikler de yaratacaktır.⁶⁸⁰

Eğribel’e göre, ABD’nin devlet eliyle gerçekleştirdiği küresel imparatorluk örgütlenmesi, saldırganlığını artırıp egemenliğini pekiştirirken Batı-dışı toplumlara

---

⁶⁷⁷ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 301.

⁶⁷⁸ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Sosyoloji ve Toplumsal Değişme: Türkiye Çözülürken? Yeni Bir Dönemin Başlangıcında Nereye?”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 6.

⁶⁷⁹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 8.

⁶⁸⁰ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 300-301.

devlete karşı yeni bir toplum örgütlenmesi önermekte ve bunu da askeri vesayete, statükoya, devlete karşı bir özgürleşme olarak pazarlamaktadır. Diğer bir deyişle ABD, siyaset düzeyinde kendi üstünlüğünü ve öncülüğünü devlete karşı yeni kimlik kalıplarının “özgürleşmesinin” siyasi-idari yansıması olan adem-i merkezîyet/özerklik savunusuyla somutlaştırmaktadır.⁶⁸¹ Modern dönemde Batı egemenlik düzeninin bir açıklaması olan evrensel ile ulusal arasında kurulan ilişki ve bu çerçevede gündeme gelen “milliyetçilik” kökenli bütünleştirici kimlik tanımları geçersiz kalmıştır. Toplumun birlik ve dayanışmasının da genel teslimiyet nedeniyle savunulması mümkün olmayınca yerel, heterojen, başıbozuk yeni kimlik kalıpları ortaya çıkmıştır. Post-kolonyalist dönemde öne çıkarılan kültür temelli açıklamalar da, adem-i merkezîyetçiliğin malzemesini oluşturmuştur.⁶⁸²

Küre-yerelleşme, Doğu-Batı ilişkilerindeki Batı lehine olan dengeden/dengesizlikten yola çıkarak yine Batı (onun temsilcisi olan ABD) tarafından önerilmektedir. Bunun için sadece Batı’nın değil Doğu toplumlarının da yeniden örgütlenmesi gündeme getirilmektedir. Küreselleşme, ulus-devlet anlayışına dayalı milliyetçiliği de dönüştürmekte, devletsiz veya devletin egemenliğinin asgarî düzeye indirildiği “radikal demokrasi” anlayışı içinde post-milliyetçiliğin savunusu biçimini almaktadır.⁶⁸³ Teşvik ve tahrik edilen mikro milliyetçilikler, şehirlerin yerel yönetimleri üzerinden -merkezi devleti atlayarak- küre-yerel odaklarla çeşitli ilişkiler içerisine girmektedir.

Küre-yerel ilişkiler düzeninde şehirler, küresel elitin doğrudan ilişkileri yönlendirdiği; askeri, siyasi, iktisadi, ticari, idari, kültürel ilişkilerin denetlendiği uydu yerlere dönüşmektedir. Şehirler, yerel kimlik kalıplarının belirsizleştiği, melezleşme ve yersiz yurtsuzlaşmanın, kültür-endüstrisinin, eklenti kültürün temel mekânı olmaktadır. Geniş kesimler, -bireysel düzeyde olsa bile- ilişkilere katılarak pay almak için şehirlere doğru yönlenirken, diğer yandan askeri, siyasi, ticari ilişkilerin denetiminde kolaylık sağladığı için buna yönelik teşvik de edilmektedir. Şehirler, küre-yerel doğrudan yerel

---

⁶⁸¹ EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 23.

⁶⁸² A.g.m., s. 18.

⁶⁸³ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 294-295.

yönetim birimlerine ve denetim merkezlerine dönüşerek toplumların tarihten gelen birikimlerinin kökleşmesine izin vermeyen, içinde yaşayanların sahiplenemedikleri, toplum ve tarih özelliklerinin “turistik malzemeye” dönüştüğü yabancı yerler haline gelmektedir.⁶⁸⁴ “...her şehir (satacak bir şey bulmak için) kimliğini darlaştırdıkça (ironik bir biçimde taşralaştıkça) küreselleşiyor!”⁶⁸⁵

Kısacası Eğribel’e göre, geçmişte evrensel-ulusal arasında görülen Batı-merkezli zorunlu-gönüllü ilişki biçimi, yeni dönemde buna karşıt belli özellikler taşıyan küre-yerel ilişkiler biçiminde yeniden tanımlanmıştır. Küre-yerel toplumsal değişme anlayışı ve uygulamaları, Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğini yeni alanlara yayarak genişletmiştir. Bunu toplumların, bireyin özgürleşmesi olarak görmek için bilincin/aklın körleşmesi ve gerçeklikten iyice kopmak gerekir. Zira toplumsal çözülmeye neden olan devletsiz demokrasi/egemenlik tasavvurları, toplumun kendi tarihi birikimine ve geleceğine karşıt başıbozuğun serbestliğinden ve egemenliğinden başka bir şey değildir.⁶⁸⁶

3.4. Küre-Muhafazakâr Otoriterlik Olarak Küreselleşme

Dengesiz, eşitsiz, asimetrik ve gerilimli ilişkiler sonucu bütün dünyada muhafazakârlaşma ve otoriterliğin gündelik hayatı da kapsayacak biçimde yaygınlaştığı görülmektedir. Küre-yerelleşme, bu doğrultuda ortaya çıkan değişme yönünü göstermektedir. Ancak Eğribel, bu kavramın da ötesine geçip mevcut dünya egemenlik düzeninin darlaşmasını, mutlaklaşmasını belirten “küre-muhafazakârlaşma” ve “küre-muhafazakâr otoriterlik” kavramsallaştırmalarını türetmiştir.⁶⁸⁷ Eğribel’in küreselleşme yaklaşımının en özgün yönlerinden birinin söz konusu başarılı kavramsallaştırmalar olduğu söylenebilir. “Küre-muhafazakârlaşma” ve “küre-muhafazakâr otoriterlik”

⁶⁸⁴ EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması: Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkililiğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 21.

⁶⁸⁵ EĞRİBEL, “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafıflığı: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, s. 15.

⁶⁸⁶ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 292-293.

⁶⁸⁷ EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 247.

kavramlarıyla ABD merkezli yeni dünya düzeninin deyim yerindeyse röntgeni çekilmiştir.

1980'lerin başından itibaren dünya genelinde kademeli olarak muhafazakâr bir dalganın varlığından bahsedilebilir. Batı'da, ilk olarak 1979 yılında İngiltere'de Margaret Thatcher'in daha sonra ise ABD'de Ronald Reagan'ın iktidara gelmesi, liberal-muhafazakâr siyasi anlayışın ve buna bağlı toplumsal düzenlemelerin işaret fişegi olarak değerlendirilebilir. Doğu'da ise gerek Batı'dan gerekse birbirinden farklı mahiyetlere sahip iki olay (1979'da İran'da yaşanan "İslâm Devrimi" ve Türkiye'deki 1980 askerî darbesi), bu süreçle uyumlu gelişmeler olarak gösterilebilir. Şüphesiz söz konusu muhafazakârlaşma rüzgârlarının arka planında çeşitli nedenler silsilesi bulunmaktadır. Dünyada SSCB başta olmak üzere sol menşeli girişimlerin yaşadıkları başarısızlıklar ve tıkanmalar, muhafazakâr bir dönemin yaygınlaşıp kabul görmesinde önemli bir paya sahiptir. Eğribel, SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle daha belirginleşen ve küre çapında "otoriter" bir nitelik kazanan muhafazakârlaşmayı, -en önemli göstergelerinden biri olsa da- sadece "dinî eğilimli" siyasetin ve kimliklerin ön plana çıkması olarak değil; şovenist ırkçılığa, etnik kökene, cinsiyetçi söylemlere dayalı her türlü kimliğin katılaştırılarak mutlaklaştırılması olarak okumuştur. Esnemeye meyyal olmayan katı-mutlak kimliklerin, aşılamayan ve birbirlerine karşıt olarak konumlanan yapıların, hem küresel düzlemde yaygınlık arz etmesi hem de ABD merkezli küre-yerel yeni dünya düzeninin işlerliğine katkı sunması nedeniyle "küre-muhafazakârlaşma" tanımlamasını literatüre kazandırmıştır.

Eğribel'e göre, küre-yerelleşmenin dayanağını oluşturan yeni-muhafazakâr ilişkiler, ötekileştirmeye dayalı kimlik politikalarının tezahürü olan ırkçı, şoven, cinsiyetçi, dinci dışlamalar ile liberal, gevşek melezleşme, özgürleşme, demokratikleşme kalpazanlığıyla birlikte sunulmaktadır.⁶⁸⁸ Küre-yerel düzen, toplumsal bütünlüğün çeşitli biçimde parçalanmış göstergeleri olan heterojen kimliklerin kamusal alana taşınıp birbirleriyle çatıştırılmasını ve bu çatışmanın aşılama bir mutlaklığa kavuşmasını "ileri demokrasi"nin bir gereği olarak pazarlamaktadır. Bu nedenle dünyanın birçok yerinde bir yandan toplumsal bütünlük ve birlik eğilimleri zayıflamaya yüz tutarken diğer yandan etnik, dini, mezhepsel ve cins temelli kimlikler köktenci bir nitelik kazanmaktadır. Bu

---

⁶⁸⁸ A.g.m., s. 255.

durum modern dönemde ortaya çıkan muhafazakârlıktan da ciddi bir farklılık arz etmektedir. Günümüzde Batı egemen düzeninin bir dayanağı olarak ortaya çıkan modern-muhafazakârlık anlayışı biçim değiştirerek yerini ABD merkezli küre-muhafazakârlığa bırakmaktadır.⁶⁸⁹ Modern-muhafazakârlıktan farklı olarak küre-muhafazakârlık, mevcut dünya görüşlerini değersizleştiren bir niteliğe sahiptir. Post-modernist dünya görüşü aracılığıyla tarihten ve koşullardan bağımsız yeni bir siyasi alternatif olarak kendisini temellendirmektedir.⁶⁹⁰

Eğribel, ABD merkezli dünya egemenliğinin uygarlık tarihinden bağımsız, köksüz, dayanaksız yeni ilişkiler geliştirmesi sürecini, “Küresel-Ortaçağ İmparatorluk Düzeni” ve bununla ilintili olarak Batı aklının ve düzeninin “son aşaması” olan “Küresel Barbarlık Çağı” olarak tanımlamıştır.⁶⁹¹ Ona göre, gerek kimliksel bağlamda muhafazakârlık eksenli çekişmeler gerekse siyaset anlayışı ve yönetim düzeyinde görülen otoritellik eğilimleri, Batı Ortaçağının küreselleştirilmesi ile insanlığın uygarlık öncesi “barbarlık” dönemlerini anımsatmaktadır. Küre-muhafazakârlık düzende her türlü maddi teknolojik ilerlemeler, insanlığın uygarlık birikimi ve tarihi birliği kavrayışını tahrip etmeye yönelmektedir.

Günümüzde ABD merkezli olmasına rağmen “küresel” olarak tanımlanan dünya egemenliği ile toplumlar arası farklılıklar arasında asimetrik bir çelişki ve terslik bulunmaktadır. Bu durum dünya tarihini ve toplumları marjinal hale getirmekte, ABD merkezli küresel düzene koşut, birbirine dokunmayan paralel bir dünya veya birbirine paralel, içe kapalı değişmez kimliklere dayalı küre-yerel dünyalar yaratmaktadır.⁶⁹² Modern dönemde birbirlerine zıt unsurlarmış gibi kurgulanan “evrensel-yerel, özgürleşme-muhafazakârlık” gibi dikotomik ayrışmalar, küre-yerel düzenin devamına yönelik olarak iğreti bir şekilde harmanlanmaktadır. “Küresel egemenlik ilişkileri askeri, ticari, siyasi, ulaşım, iletişim gibi değişik alanlarda tek merkezde mutlaklaşırken, aynı

---

⁶⁸⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Modern Sonrası Yeni Zamanlar ve Sosyoloji Sorunları: Bönlüğün Diyalektiği”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 30; EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 248.

⁶⁹⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretilik”, s. 8.

⁶⁹¹ EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 257.

⁶⁹² EĞRİBEL, “Gezi Dersleri VI: Birbirine Paralel, Ayrı Dünyaların Karşı Karşıya Gelmesi: İğreti İktidar, İğreti İsyan - Gezi Direnişinin Karikatür Halleri ve Yöntemi Bulmak Sorunu”, s. 202.

zamanda sadece modern ulus-devlet-kimliğine değil, geleneksel uygarlık kimliğine/mirasına da karşıt olarak, yerelleşme, taşralaşma, muhafazakarlaşma biçiminde darlaşmaktadır.”⁶⁹³

Küre-muhafazakârlaşma, mevcut dünya düzenine belli bir uyumu belirtmesi yanında “modern-küresel” geriliminin de dayanağını oluşturmaktadır. Hatta geleneksel ile küresel olan arasında da gerilimli bir ilişki (ikilik) ve bu ilişkinin tartışılmasını önleyen küresel çapta bir yabancılaşma söz konusudur. Modern-küresel ve geleneksel-küresel ikilikleri arasındaki karşıtlıklar iç içe geçmiştir ve tarihsel-toplumsal algıda parçalanmayı kışkırtmaktadır.⁶⁹⁴

Eğribel’e göre, tarihin, ilerleme anlayışının ve bütünsel teorilerin sonunun ilan edildiği görüşler, günümüzde uygarlıklar arası çatışmaların mutlaklaşması temelinde sürdürüldüğü için küre-muhafazakârlaşma kaçınılmaz hale gelmektedir. Kimi zaman ABD-merkezci küreselleşme karşıtlığına dönüşse bile Batı-merkezcilik eleştirilerinde de, yeni bir dünya görüşü ve geleceğe yönelik bütünsel bir kavrayış söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle bireyselleşme, karamsarlık, itişme ve kaos, anti-siyaset, anti-kültür, küre-yerel dönemin özellikleri olarak belirlemektedir.⁶⁹⁵

Dünyada toprağa, coğrafyaya, mekâna dayalı doğal engeller aşılma eğilimi gösterirken toplum ve tarih düzeyinde sınırlamalar, farklılaşma ve çatışmalar ise keskinleşmektedir.⁶⁹⁶ Çeşitli kimliklerin özgürleşmesi ise “kendini aşması” anlamında bir değişmeyi değil; kendi varlığını kabul ettirme ve mutlaklaştırma anlamında bir gelişmeye işaret etmektedir.⁶⁹⁷ Uzlaşmaz ve aşılmaz karşıtlıklar üzerine bina edilen mutlak kimliklerin sürekli çekişme halinde olması ise herhangi bir düzeyde bütünleşmeye imkân vermemektedir. “Sonuçta kimsenin kimseyle anlaşamayacağı, ortak bir dil kuramayacağı, herkesin kendi gettosuna kapanacağı, herkesin herkesle itişeceği ve hiç kimsenin somut

---

⁶⁹³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretilik”, s. 8.

⁶⁹⁴ A.g.m., s. 8.

⁶⁹⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, s. 20.

⁶⁹⁶ EĞRİBEL, “Batı Dünya Egemenliği Mutlaklaşırken Dünyanın Çözümde Birlik Eğiliminin Sonsuz Bir Biçimde Parçalanması ve Darlaşması: Küre-Muhafazakar Otoriterliğin Dayanakları”, s. 148.

⁶⁹⁷ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 294-295.

bir çıkar elde edemeyeceği postmodern durumun somut tezahürleriyle karşılaşmaktayız.”⁶⁹⁸

Verili dünyanın mevcut haline bakıldığında, Batı’da ırkçılık, popülist muhafazakârlık yükselirken, aynı biçimde Batı-dışı dünyanın da ırk, din, dil, etnisite, mezhep temelinde ayrıştıkları ve bu ayrışmaların sıcak çatışmalara dönüştüğü gözlemlenmektedir. Dolayısıyla iddia edilenin aksine küre-yerelleşme, insanları birleştirmemekte, eşit fırsatlar sunmamakta, bir uygarlık bütünlüğü ve birikimini temsil etmemekte; tam tersine toplumları birbirinden ayırıp bölmekte, toplumsal alanı tahrip ederken uygarlık bunalımını da derinleştirmektedir.⁶⁹⁹ Günümüzde etnik, dini, cins temelli mutlak kimlikler, ırkçı-muhafazakârlaşma, insan doğasına en uygun biçim olarak sabitlenmekte, karşı koyulmaz/aşılmaz bir toplumsal sistem olarak gösterilen küre-yerelleşmeyle temellendirilmektedir. “Küreselleşme çerçevesi ortadan kalktığında bu görüşleri savunmak mümkün değildir. Diğer bir deyişle bugün her türlü ırkçı yaklaşım, ırka dayalı karşıtlıklar küreselleşmenin sağladığı önkoşullarda geçerlilik kazanmaktadır.”⁷⁰⁰

ABD’nin mevcut dünya egemenliğinin tartışma dışı bırakılması nedeniyle küresel kimlik kalıpları, devlete karşıt olarak etnisite, din, cins gibi mutlak özelliklerle tanımlanmaktadır. Bu durumda küre-yerel kimlik özellikleri, ABD önderliğindeki egemenlik ilişkilere bağlanmayı, çözümde darlaşma ve taşralaşmayı belirtmektedir. Bu darlaşmayı/farklılaşmayı hem dünya egemenlik düzeni, hem de yerel, mutlak yeni kimlik kalıpları açısından (dikey ve yatay düzeyde) tanımlamak mümkündür.⁷⁰¹

Eşitsizlik ve sömürünün kaçınılmaz kader olarak kabul edildiği küre-muhafazakârlaşma atmosferinde herkesin ötekinden söz etmesi, toplumları ve toplumsallaşmayı açıklayan gözde kavramlarından birinin “öteki/ ötekileştirme” olması rastlantı değildir. Temel bir toplumsal birim olarak öne çıkarılan ötekinin esasen bir tarihi bulunmamakta, dolayısıyla değişmesi de söz konusu olmamaktadır. Bu durumda çözüm olarak çatışmayı veya çokkültürlülük adına bu açmazı benimsemekten başka bir yol

⁶⁹⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 9.

⁶⁹⁹ A.g.m., s. 8.

⁷⁰⁰ EĞRİBEL, “1000 Yıllık Mesele: Anadolu’nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine”, s. 32.

⁷⁰¹ EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkililiğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 18.

kalmamaktadır. Bu anlayış kendi içinde saflaştırmayı-katılaştırmayı amaçlayan ve diğerini dışlayan, darlaşma ve mutlaklaştırmaya dayalı muhafazakâr otoriterliğin de kaynağıdır. Öteki olarak kendini ve diğerini saflaştırma, kapsamama, dışlama tavrının benimsenmesi nedeniyle birbirine ters gibi görünen “muhafazakârlık” ile çokkültürlülük adına kimlik çerçevesi içine toplumları hapsetme anlayışına tekabül eden “liberal hoşgörü”, iç içe geçerek yeni dönemin hâkim dünya görüşü olmuştur. Küre-yerelleşme veya yeni dünya düzeninin dünya görüşü, post-modernist yöntem anlayışına paralel “liberal-muhafazakârlık” olarak biçimlenmiştir. Böylelikle belirsizlik ve kendiliğindenlik, sömürüye, rekabete, ekonomiye dayalı otoriterlik, dini, etnik, cins dayalı ayrımlar ve herkesin herkese karşı otoriterliği (diktatörlüğü), genel-geçer hâle gelmiştir. Bu durum, Batı dünya egemenlik ilişkilerini pekiştirdiği için benimsenmesinde bir tezatlık görülmemiştir. Böylece muhafazakârlık ve liberalizm, birbirine ters gibi kavramlar görülmesine karşılık, liberal-muhafazakârlıktan veya muhafazakâr-liberallerden söz etmek mümkün olabilmıştır.⁷⁰²

Eğribel, küre-yerel sistemin özellikleri olarak kaosa, bireyciliğe, mutlak kimliklere, belirsizlik ve değersizleşmeye, ilkesizliğe, parçalanma ve çürümeye dikkat çekmiştir. Bu özellikler, herkesin dilediği şeyleri serbest bir biçimde yapabileceği, “sınırsız-kısıtlamasız” yeni bir dünyaya tekabül etmekten ziyade, parçalanmış kimliklere dayanmakta; hatta aşırı bireyselleşme sonucu düzen son sınırlarına kadar gelerek toplumsallığı darlaştırmaktadır. Bu darlaşma, küre-muhafazakârlaşmanın temel dayanağını oluşturmaktadır. Diğer yandan küre-muhafazakârlaşma, gündelik yaşamın sıradan görünümelerini de belirlemektedir. Bu durum kaos, değersizleşme, parçalanma ve düzensizlik görüntüsüne ters değildir. Tam tersine birbirine zıt/karşıt görünen bu iki eğilim, birbirinin kaynağını oluşturmaktadır. Zira küre-muhafazakâr otoriterlik ile kuşatılmışlık ve köksüzlük iç içedir.⁷⁰³

Eğribel’e göre, günümüzde küresel düzeyde egemen olan yeni-muhafazakârlığın kaynağında uygarlık ve toplum düzeyinde çözüm arayışından vazgeçilmesi bulunmaktadır. Bu nedenle çürüme, belirsizlik, kaos ve düzensizlik küre-

⁷⁰² EĞRİBEL,; “Batı Dünya Egemenliği Mutlaklaşırken Dünyanın Çözümde Birlik Eğiliminin Sonsuz Bir Biçimde Parçalanması ve Darlaşması: Küre-Muhafazakar Otoriterliğin Dayanakları”, s. 148-150.

⁷⁰³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretlik”, s. 7.

muhafazakarlığın hem kaynağı hem de gerekçesi olmaktadır.⁷⁰⁴ Mevcut düzenin aşılabilir olarak tanımlanıp mutlaklaşmasıyla, küresel düzeyde “köksüz” muhafazakârlaşma eğilimi yaygınlaşmaktadır. Yerel kimliklerin mutlaklaşarak katılaşmasına karşılık küresel düzeyde bütünlük, geçişkenlik, akışkanlık, ABD üstünlüğü/egemenliği ve bireysel girişimler düzeyinde sağlanmaktadır.⁷⁰⁵ ABD merkezli küre-muhafazakâr dalga, kendini bireysellik temelinde gündelik yaşam örüntüleri üzerinden yerleşik hale getirme eğilimindedir. Çok yönlü tahakküm ilişkilerini dayatan, farklılaş(tır)maya dayalı, dengesiz, eşitsiz, asimetrik, gerilimli ilişkileri besleyen yeni totaliter muhafazakârlaşma, gündelik hayatı da kapsayacak biçimde bütün dünyada genişlemektedir.⁷⁰⁶

Gündelik yaşamın çeşitli görünümünün bütünlük arz etmemesi, eklektik, seçici, belirsiz kalması veya hızlı değişimlere maruz kalması, marjinalleşmeyi doğallaştırmaktadır. Küre-yerelleşme sürecinde marjinalleşme olgusu, melezleşme ve sosyo-ekonomik unsurların paylaşımının cemaat anlayışı içinde darlaşması, parçalanması ve kutuplaşması biçiminde gerçekleşmektedir. Toplum bilincinin oluşturulması, aktarılması ve yaygınlaşması, “köksüz bir gelenek yaratma çabası” olmanın ötesine gitmemektedir. Toplumsal bilincin darlaşmasını ve eklenti biçimde düzene yamanmasını, sınıfsal düzeyde çeşitli cemaat örgütlenmeleri ve cemaat çıkarlarının savunuculuğu biçiminde de müşahade etmek mümkündür.⁷⁰⁷

Gündelik yaşam, süreklilik göstermeyen, anlık, dengesiz, kendiliğinden görüntüsüne rağmen belli bir iktidar-güç ilişkisinden, düzenin farklılıklara dayalı işleyiş biçiminden bağımsız bir olgu değildir. Küre-yerel dünya düzeni de, eşitsiz bir denge ve farklılıklar sistemi yaratarak varlığını sürdürmektedir. Eğribel, esas sorunun, geniş toplum kesimlerinin anlık, gündelik ilişkileri yücelterek marjinalleştiren bu sunuşu zorunlu-gönüllü benimsemeleri durumu olduğunu bildirmiştir.⁷⁰⁸ Böylelikle klasik

⁷⁰⁴ A.g.m., s. 10.

⁷⁰⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Batı Yayılmacılığı ve Tarih Çarpıcılığı: Türk Kimliği Tartışmalarında Çarpık Tarih Anlayışının Etkisi”, s. 22.

⁷⁰⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretilek”, s. 8.

⁷⁰⁷ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılaşıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 145.

⁷⁰⁸ Eğribel, küre-yerel düzenin kendisini “kalpazanlık” üzerinden yaygınlaştırma girişimlerini kritik ederken dünya halklarının da kendi öz çıkarlarına karşı olan bu kalpazanlığa nasıl destek verdiğinin tartışılması gerektiğine işaret etmiştir. Aksi takdirde halkların “kandırılması” veya “komplo teorileri” gibi gerçeküstü iddialarla teslimiyetçi bir sonuca da kolayca varılabilmektedir. Günümüz koşullarını ve ilişkilerini tanımlamakta ortaya çıkan eksikler yanında “çaresizlik”, “alternatifsizlik” ve “kötümserlik” anlayışının yaygınlaşması nedeniyle küresel kalpazanlığa karşı çıkışlar bile bu yönde ağırlık

seküler-modern dönemden çeşitli açılardan farklı bir durum belirtmeye başlamıştır: “*Katı olan her şey buharlaşıyor*’, ancak bu buharlaşma gündelik yaşam koşullarında istikrarsızlık, kaos, belirsizlik, yabancılaşma, içe dönüklük, kuşku, korku, melezlik, bireycilik biçiminde maddileşiyor. “*Büyüsü bozulan dünya*”da buharlaşan her şey tekrar katılaşıyor.”⁷⁰⁹

Küre-yerel düzenekte gündelik yaşam, tüketim kültürü/köleliği bağlamında yeniden yapılandırılmaktadır. Tüketim endüstrisi/kültürü, bunalan ve kendine yabancılaşan geniş kitleler için adeta din mesabesinde işlev gören, “derin iç çekiş, kalpsiz bir dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhu” olmaktadır. Modernizmin buharlaştırdığı kutsal “büyülü dünya”, daha fazla muhafazakârlaşmış-katılaşmış biçimiyle kendi tapınakları olan alışveriş merkezleri, eğlence-spor arenaları, kitleleri peşinden sürükleyen ikonları, müzeler, duvarlarla çevrili güvenli siteler, şehir dindarlığı gibi çeşitli görünümlemlerle geri gelmektedir.⁷¹⁰

Küre-muhafazakâr otoriterlik zemininde “din”, ön plana çıkarılmış ancak dinin özü ve işlevleri düzene entegre edilecek şekilde dönüştürülmüştür.⁷¹¹ Dini yeniden ihya etme çabası, kendi bağlamından koparılmış; içi boş, “icat edilmiş/hayali” bir gelenek uydurulmuştur. Gündelik yaşam düzeyinde ortaya çıkan, “yeni şehir dindarlığı” olarak adlandırılan dini muhafazakârlığın yeniden inşasında geçmiş, geleneğe bağlanılmadığı gibi, gerçek anlamda yeni bir gelenek oluşturma çabası da tartışmalıdır. Küre-muhafazakâr düzende din, mevcut dünya egemenlik ilişkilerine gündelik yaşam düzeyinde eklemlenerek varlık göstermektedir. Uygarlık sistematığının bozulması/köksüzleşmesi, giderek toplumsal çözümle bağlantısı koparılmış din

---

kazanmaktadır. Bu çerçeveyi aşp, küresel kalpazanlığın, diğer bir deyişle toplumsal gerçekliğin yitirilmesi ve kurmaca olayının bütün yönleriyle ortaya konması gerekmektedir. Eğribel, küresel kalpazanlık olayını günümüz koşullarıyla ilişkilendirirken “Küresel-Ortaçağ” kavramıyla temellendirmektedir (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 7).

⁷⁰⁹ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaşan Her Şey Katılaşıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 141.

⁷¹⁰ A.g.m., s. 143-144.

⁷¹¹ Eğribel’e göre, Küresel düzenle uyumlu hâle getirilmiş din, “tepetaklak” edilmiş dünyanın hüznü bir ifadesi, iç çekişi olmaktan çıkmakta, yitirilmiş, kurmaca toplumsal gerçeğin hayali gelgitini sağlamaktadır. Etnik, siyasi, ekonomik her türlü toplumsal alanda olduğu gibi din de, geçmişte ifade ettiği anlamlardan ve uygarlık değerlerinden kopararak mevcut dünya egemenliğinin, küre-muhafazakâr otoriterliğin bir unsuru olmaktadır. Bu süreçte modernleşme ile çatışan ama küreselleşme ile uyumlu yeni bir “kent dindarlığı”ndan, ve buna paralel olarak ortaya çıkan “kent günahkarlığı”ndan söz edilmektedir (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 10).

düzeyinde de parçalanmayı, “bireysel pay alma” çekişmesini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle dinsel/kutsal olan değerler, tartışmalı hâle getirilmektedir. Kolaylıkla kadercilik anlayışının dışına çıkmak mümkün olmaktadır. Din yerine “fal, büyü, cin, totem, şans” gibi doğa üstü başka güçlerden medet umma eğilimleri görülmektedir.⁷¹²

Eğribel’e göre, küre-yerelleşmeyle birlikte tarihten vazgeçmenin uzantısı olarak kutsalın veya doğa üstü güçlerin belirleyici etkisinin geri dönüşünden söz edilmek zorunda kalınmıştır. Ancak küre-muhafazakârlık döneminde kutsalın geri dönüşüne vurgu yapılmasına rağmen, dini bilinç/kimlik düzeyinde marjinalleşmeden veya dinin bireysel düzeyde bir inanç konusu olarak gündelik yaşama indirgenmesinden bahsetmek mümkündür. “Günümüz din anlayışının kaynağı uygarlık bilinci temelinde değildir. Siyasallıktan/iktidardan bağımsız, bireylerden oluşan kimliğin yörüngeleri olarak etno-dini ve kültürel cemaatler ideolojinin/tarihin/siyasetin sonunu temsil etmenin ötesine gitmemektedir. Bu nedenle din düzeyinde, gündelik yaşam düzeyinde kılık-kıyafet gibi özellikler üzerinde durulmakta, uygarlık ve kimlik ilişkisi ön-görünüşte (yüzeysel) gündeme getirilmektedir.”⁷¹³

Eğribel, Türkiye’de küre-muhafazakârlıkla gündeme gelen geleneğin, Batı yayılcılığının 200 yıldır aşındırıp tahrip ettiği, dünya düzenine uyumlu hale getirdiği yeni “liberal-muhafazakâr” gelenek olduğunu belirtmiştir. Batı saldırganlığı ve yayılcılığı nedeniyle kendini savunamayan, teslim olan, bozulan, dağılan toplum kesimleri birbiriyle çekişme içerisine girerek sistem içinde yer kapma telaşına düşmüşlerdir. Bunun sisteme bir tehdit olmaması için gelenek, geçmişte kalan ama saygı duyulan, donmuş bir yaşam tarzı olarak Batı düzenine eklemlenmiştir. Kendi uygarlık kökeninden, güncelden ve gelecekte koparılan geleneksel yaşam tarzı, düşüncesi ve yönetim tarzı dinamizmini kaybederek bulanıklaşmıştır.⁷¹⁴ Bu bağlamda, küre-muhafazakâr iklimin kaynağı, İslâm veya Doğu uygarlığı içinde süzülerek gelmiş bir birikime, Batı karşıtı, çatışmaya dayalı bir kimlik ve siyaset belirtisine, hatta içe dönük

⁷¹² EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 145.

⁷¹³ A.g.m., s. 144.

⁷¹⁴ EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 23.

tasavvufa bile dayanmamaktadır. Başka bir ifadeyle küre-muhafazakârlığın dayanağını gelenek değil, doğrudan küresel ilişkiler oluşturmaktadır.⁷¹⁵

Eğribel'e göre, Batı'da yeni-muhafazakârlığın yükselişiyle, Doğu'da ve Türkiye'de yeni-muhafazakârlığın yükselmesi eşzamanlıdır. Bu nedenle ABD eksenli küre-yerelleşme, gerçekte küre-muhafazakârlaşmadan başka bir şey değildir. Doğu ülkelerinde günümüzde görülen yeni-muhafazakârlaşmanın kaynağı, ABD'dir. Bu dayanaksız içe kapanmayı, Batı'ya karşı bir kimlik ifadesi olan İslâmiyet'ten veya İslâm ülkelerinde son dönem geçerli olmuş modern siyasî İslamcılık/pan-İslamcılık savunusundan da ayırtmak gerekir. Söz konusu İslamcılık eğilimlerinde pek görülmeyen “*dinler arası diyalog*” söylemi de, küre-muhafazakârlaşmanın en üst düzey ifadelerinden biri olmaktadır.⁷¹⁶

Günümüzde İslâmiyet'in, milliyetçiliğin, sosyalizmin temsili, kendi özünden uzaklaşarak yaşam tarzı düzeyinde içi boşaltılmış belli ritüeller ve ayrıştırıcı kültürel özellikler olmaktan ileri gitmemektedir. Bu nedenle modernleşmeye karşı kutsalın, dini dogmaların öne çıktığı söylenmesine rağmen gerçekte esas olan “köksüzlük”tür. Küre-muhafazakâr ilişkiler zemininde İslâmiyet, kendi uygarlık geleneği ve birikimini temsil etmekten ziyade, bu dini benimsemiş toplumlar arasında bile birlik ve dayanışma sağlaması mümkün olmayan, farklılaştırıcı yaşam tarzı özelliklerine indirgenmektedir.⁷¹⁷

Türkiye'de ve Batı-dışı dünyada geçmişte savunulan “çoğul modernleşme” yerini muhafazakâr karakterli ABD eksenli “Batı-dışı modernleşme”ye bırakmıştır.⁷¹⁸ Küre-yerelleşme, bugün Batı ile özdeşleşmeden, “Batı-dışı modernlik, yerlilik, yerellik” anlayışıyla siyaset ve toplum düzeyinde bütün yönleriyle ABD egemenliğine uyuma dönüşmüştür.⁷¹⁹ Hâlbuki geçmişte Batılılaşmaya/modernleşmeye karşı Batı-dışı toplumlarda özellikle sağ muhafazakâr kesimin getirdiği en önemli eleştiri, gündelik yaşam tarzı düzeyinde karşıtlık biçiminde ortaya çıkmıştır. Modern toplum modeli ve

⁷¹⁵ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Batıcı Çoğul Modernleşmenin Küre-Yerel Belirsizlik ve Değersizleşmeye Dönüşmesi: Yeni Osmanlıcılık veya Küre-Muhafazakar İslamcılık Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 178; EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretlik”, s. 9.

⁷¹⁶ A.g.m., s. 9.

⁷¹⁷ A.g.m., s. 10.

⁷¹⁸ A.g.m., s. 10.

⁷¹⁹ EĞRİBEL, “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafifliği: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, s. 19.

yaşam tarzının yaygınlaşması, yönetenlere-düzene tepki biçiminde “uygarlık krizi, yozlaşma, kültürel emperyalizm ve yabancılaşma” olarak değerlendirilmiştir. ABD egemenliği çerçevesinde yeni dünya düzeni ile gündeme gelen modernleşme eleştirilerine ise en başta muhafazakâr kesimler ve onlara eklemlenen yeni küre-yerel sol sahip çıkmıştır. Yeni sağ/sol muhafazakârlık, yerel olarak gündelik yaşam tarzı düzeyinde Batı egemenliğine eklemlenirken, buna uygun post-modern görüşlerin tercümesinde/aktarıcılığında öncülüğü üstlenmiştir.⁷²⁰

Küre-muhafazakârlaşmanın neticesi olan darlık ve taşralaşma, ABD’nin kendi dünya egemenliğini küreselleştirdiği, Doğu ile ilişkilerindeki denetiminden şüphe duymadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Küre-muhafazakârlaşma, bütünsel dünya görüşlerini önemsiz kıldığı gibi verili gerçekliği mutlaklaştıran teslimiyetçi kendiliğindenliği ve belirsizliği de yaygınlaştırıp küresel çapta yaygın bir temsil krizine yol açmıştır.⁷²¹ Küreselleşme ile muhafazakârlaşma veya mutlak egemenlik anlayışı ile teslimiyetçi-kendiliğindenlik bir arada gelişmiştir. Gerçeğin iğreti hale gelişi, belirsizleşmesi, darlaşması, korku ve karamsarlık bu nedenle yaygınlaşmıştır.⁷²²

Eğribel’e göre, toplumun kendi ilişkileri içinde mevcut düzeni etkileme çabası marjinalleşmektedir. İnsanların toplumsal ilişkiler ağı dışında kendi sorunları üzerinde etkide bulunması söz konusu olmadığından, çözümde belirsizliğin ve edilgenliğin ortaya çıkardığı şans, büyücülük, fal, dua, mucize beklentisi öne çıkmaktadır. Günümüz bilinç endüstrisinin kiblesi sayılan Hollywood filmlerinden sıradan televizyon dizi filmlerine, bilgisayar oyunlarından çocuk kitaplarına ve yetişkinler için yayınlanan çizgi-romanlara kadar mucizeler, doğa üstü güçler, geleceği büyüyle belirleme çabası artık sıradan hâle gelmektedir. Bu durum topluma karşı aşırı birey yüceltmelerine de tezat olarak görülmemektedir. Geleceğe yönelik güvensizlik, kuşku ve belirsizliğin ortaya çıkardığı

---

⁷²⁰ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaşan Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 145-146.

⁷²¹ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Yeni Dünya Düzeni, Temsil Krizi ve Uydu-Yerellik”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2014, s. 8.

⁷²² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 14.

teslimiyet bir başka yönüyle doğa üstü güçlerden çare arayan “antici itiraz”a dönüşerek düzeni pekiştirmektedir.⁷²³

Kısacası Eğribel, yakın geçmişte Batı egemenlik düzeninin bir dayanağı olarak ortaya çıkan modern muhafazakârlığın bugün biçim değiştirdiğini, yerini ABD merkezli küre-muhafazakarlaşmaya bıraktığını ifade etmiştir. “Aralarındaki ilişki, süreklilik ve farklılaşmayı da gözden uzak tutmadan her iki muhafazakarlık biçimini de aşacak biçimde toplumlar arası ilişkilerin imkanlarını ve genişliğini savunmak gerekir. Çoğul modern kimliklerin dayanağı olan ulus-devlet milliyetçiliği, muhafazakarlık ve Batı sosyalizm anlayışı ile küresel etnik, dini, cinse dayalı mutlak kimlikler dayatması arasında bir seçim yapmak zorunda değiliz.”⁷²⁴

3.5. Toplumsal Çürüme ve Bönlüğün Kaynağı Olarak Küreselleşme

Eğribel’in küreselleşme analizlerinde öne çıkan bir diğer unsur ise küreselleşmenin, “toplumsal çürüme” ve “toplumsal bönlük” durumlarının yaygınlaşmasına zemin hazırladığına dair saptamalarıdır. Toplumsal çürüme ve bönlük, bir yandan ABD merkezli küreselleşmenin doğrudan neticeleri olurken diğer yandan küre-yerel düzenin içselleştirilmesine ve kendisini sürekli yeniden üretebilmesine olanak sağlayan bir işlev görmektedir. Bu nedenle Eğribel’in sosyolojisinde küreselleşme bağlamında yaptığı “bönlüğün sosyolojisi” oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Küre-yerel yeni dünya düzeninde ekonomik soygunun ötesinde en büyük tehdit, insanlığın maruz kaldığı anlam ve bilinç kaybıdır. Ekonomik sömürünün devasa boyutlara ulaşması şüphesiz önemli bir durumdur. Ancak daha vahim olan, dünyayı çözümsüzlük ve mutsuzluğa mahkûm edecek boyutlarda bir anlam ve değer kaybının yaşanmasıdır. Çünkü insanlığın özgürlük, eşitlik, dayanışma ve birlik bilinci, sadece ekonomik ihtiyaçlarına, “peynir-ekmek kavgası”na indirgenemez. Dünyanın birlik ve dayanışma eğilimine uygun olarak paylaşmaktan, dayanışmaktan, fikir üretmekten sevinç duymak ve insanlığı yücelten yeni ihtiyaçlar yaratmak mümkündür. Yaşamının “anlam”ını ekonomik bir değer, tüketilecek bir şey olarak görmek insanın varlık nedenini,

⁷²³ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 148.

⁷²⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretlik”, s. 8.

imkânlarını ve yaratıcılığını sınırlamaktır. Ekonomik ilişkiler insanın varoluşunun esasını meydana getiren tüm toplumsal ilişkilerin önemli ancak sınırlı bir parçasıdır.⁷²⁵ Bu nedenle küre-yerelleşmiş dünyada ekonomik sömürüyü göz ardı etmeksizin toplumsal çürümenin bütün boyutlarını dikkatle irdelemek ve buna yönelik çözüm olanaklarını geliştirmek önem arz etmektedir.

Eğribel'e göre, kapitalizm ve sosyalizm olarak cisimleşen Batı'nın yeni kimlik ve uygarlık arayışları, insanlık için yeni bir gelişmeye, ilerlemeye yönelik sıçramaya yol açmamıştır. Bu durum, bir kısır döngü meydana getirmiştir. Modern uygarlık düzeni, geleneksel uygarlıkların geçersizliğini ilan ederek geleneksel dünya görüşlerini ve yaşam tarzını ciddi bir şekilde tahrip etmiş fakat kendisini insanlık için bir alternatif olarak gerçekleştiremediği için sonuç, "kaos içinde birlik, bunalım, çöküş ve çürüme"den başka bir şey olmamıştır. Eski düzen çözülmesine rağmen yeni düzen kendisini üretmekten aciz kaldığı için bütün kurum ve değerleriyle çürümeye yüz tutmuştur. Batı uygarlık düzeni kendisine dayanak olacak yeni değerler yaratamadığı ve üstelik kendi değerlerini de tahribe yöneldiği için belirsizliği, değersizliği, anlamsızlığı dogmalaştırmış ve bunları küresel ölçekte yaygınlaştırmıştır.⁷²⁶

Uygarlık düzeyinde yeni bir aşama ve gelecek içermeyen günümüz Batı dünya düzeni, kısır bir döngüye yol açarak toplumsal açmazı ve çürümeyi, krizi ve kaosu doğal bir durum olarak düzenin temel unsuru haline getirmiştir. Düzenin yıkılamayacağına dair inanç ve yeni alternatif bir düzen anlayışının ortaya çıkmaması nedeniyle toplumsal çürüme, kriz ve kaos, kaygı duyulan bir unsur değil düzeni besleyip pekiştiren bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷²⁷ Söz konusu yaklaşımın neticesinde toplumsallığın her düzeyinde değersizleşme ve yabancılaşma yaygınlaşmıştır. Küre-yerelleşme sürecinde kadercilik-teslimiyet ile değersizleşme iç içe geçmiştir. Geçmiş ve gelecek,

---

⁷²⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ'a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü", s. 13. Küre-yerel dünya düzeninde, Batı uygarlığı da dâhil olmak üzere, bütün dünyanın kültür ve uygarlıkları tahrip ve yıkıma maruz kalmaktadır. Yıkıma uğratılan olan değerler, şüphesiz manevi değerlerle de sınırlı kalmamaktadır. "Ekilebilir topraklar, içilebilir sular, solunabilir hava, sürdürülebilir çevre, kamunun ortak kullanımına ait araziler, mekanlar ve imkanlar gitgide azalmakta, son derece küçük bir zümrenin lehine temerküz ve temellük edilmektedir. Küreselleşmenin hızı ve nüfuzu bütün insanlığı tehdit eder bir boyut kazanmıştır" (EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak", s. 6).

⁷²⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır", s. 13.

⁷²⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Günümüz Yeni Dünya Düzeni/Düzensizliği: Kaos İçinde Birlik veya Birlik İçinde Açmaz", s. 10.

üzerine düşünülüp işe yarar hâle getirilemediği gibi şimdi de bilinemeyen/kavranamayan bir mahiyete sahiptir. Kendiliğinden-teslimiyetçilik düzeneği içinde şimdiye/verili olana edilgen bir tutsaklık ve sıkışmışlık vardır. Bireysel veya toplumsal düzeyde özgürleşme söz konusu değildir. Tarih ve gelecekte mahrum bırakılan insan, anlık olana, gündelik gerçeğe bile yabancılaşmıştır.⁷²⁸ Belirsizlik ve çözümsüzlüğün genelleşmesiyle insanın kendine yabancılaşması, düzenin ve toplumsalın bir unsuru olmuştur. “Geçmişte mevcut Batı düzeninin aksayan yönleri sapma, anormallik, kriz vb. gibi aşılması gereken toplumsal problemler olarak görülürken, artık her türlü sapma, farklılık, eşitsizlik, şiddet, marjinalleşme, kuşku ve güvensizlik, herhangi bir dönüştürme çabası söz konusu olmadan bir gerçeklik, düzenin bir rutini ve koşulu olarak benimsenmiştir.”⁷²⁹

ABD öncülüğündeki küre-yerelleşme, sadece bireysel düzeyde yabancılaşmaya değil, toplumsal çürümeye ve düzenin de kendine yabancılaşmasına neden olmaktadır. İlkesizlik, kaos, kendiliğindenlik, “ne olsa gider” anlayışı, insanın tarihi birikim ve deneyimlerinin tahribini ve düzenin yabancılaşmasını beraberinde getirmektedir. Toplumsuz toplumsallaşma veya genel olarak temsil krizi bunun bir ifadesidir. Düzenin yabancılaşması ile eşitsiz, hiyerarşik, oligarşik, tahakkümcü yapıların yaygınlaşması birbirinin koşuludur.⁷³⁰ Küre-yerelleşmenin yansıması olarak hiyerarşik-dikey bütünleşme ile parçalanmanın birlikte ortaya çıkması, birbirini tahrip eden bir ilişki biçimini de ortaya çıkarmaktadır. Bu ilişki biçimi, mevcut düzenin toplumsal niteliğini yitirmesine ve toplumsal çözülmenin/çürümenin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.⁷³¹

Küre-yerel verili düzen içinde Doğu-Batı sorunu aşılmış olmamasına rağmen, tarafların kimliklerinin ifadesi ve sorunların çözümü yönünde bir arayışı bulunmamaktadır. Bu durum geçmişe, geleceğe ve şimdiye dair bütün bağlayıcılığın, toplumsal gerçeğin inkârı haline dönüşmüştür. Tarih bilincinin belirsizleşmesi ve antici-diyalog verili düzenin koşulları haline gelmiştir. Kurgu ve gerçeklik arasında sınırlar

⁷²⁸ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri V: Sosyolojide Yöntem ve Uygulamanın Yerini Teslimiyetçi-Kendiliğindenliğin veya Toplumsuz-Toplumsallaşmanın Alması: Doğu-Batı Kimlikleri ve Çatışmasından Bağımsız Olarak Dünya Egemenliğinin Mutlaklaştırılması, Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesi ve İğreti-Temsil Üzerine”, s. 137.

⁷²⁹ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 140.

⁷³⁰ EĞRİBEL, “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi”, s. 13.

⁷³¹ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 147.

ortadan kalkmıştır. Verili düzen, mutlaklaşırken insana yabancılaşmış; ulaşılması ve etkilenmesi mümkün olmayan gerçek-üstü, toplum-üstü bir güç olarak insan ilişkilerinin yerine geçmiştir. Verili düzenin aşılamayacağı ve etkilenmesinin mümkün olmayacağı görüşü kader gibi algılanmasına neden olmaktadır. Verili düzenin toplumun kendi ilişkileri içinde doğrulanmaması, açıklanmaması, etkilenmemesi tüm insanlığı bir açmaz içine itmiştir. Verili düzen, tarihi birikim ve gücü inkâr eden yeni bir yön kazanarak küresel düzeyde yabancılaşmıştır.⁷³²

Toplumsal çürümenin yaygınlık arz etmesinde, gündelik yaşam örüntülerine küreyel ilişkilerin damgasını vurması ve tüketim kültürünün içselleştirilmesinin önemli bir payı bulunmaktadır. “Gündelik yaşam ilişkileri artık maddi hayatın yeniden üretimi temelinde bağlayıcı/belirleyici yapısal özelliklerinden bağımsız bir biçimde (dışsal temsili referanslarından, modernleşmeden, tarihi hatırlatmalarından sıyrılarak) kendi içkin niteliklerinin düz, kendine kapalı, doğrudan ifadelerinin, basitçe saf/dar görünümüne indirgenmiştir.”⁷³³ Kitle endüstrisinin tüketim ürünleri, gündelik yaşama indirgenen yüzeysel pop kültürü oluşturmaktadır. Böylelikle tarihten/uygarlıktan büyük bir kopuş gerçekleşmektedir. Yeni dönemin mimarisi, edebiyatı, sanatı, dini geçmiş hiçbir dönemle karşılaştırılamayacak biçimde gerçeklikten kopukluk göstermektedir. Bu gerçeklikten kopmanın verdiği büyülenme hali, sarhoşluk veya sınırsızlık duygusu başlangıçta bireyin özgürleşmesi, koşullardan bağımsızlaşması olarak görülmekte ve yüceltilmektedir. Gerçekte ortaya çıkan ise her düzeyde tüketim/tüketmeye dayalı “sonsuz kadar tekrarlanan şimdi” ile birlikte kısırlaşma, çürüme, kendine kapanma, ufuksuzluk ve geleceksizlik olmaktadır.⁷³⁴

İnsanoğlu tarihin hiçbir döneminde görülmedik biçimde yozlaşmanın olduğu bunalımlı ve tutarsızlıklarla dolu bir dönemde yaşamaktadır. Köksüzleşme ve çürüme yaşamın her düzeyinde geçerlidir. Toplumsalıktan yalıtılmış birey kurgusu ise her şeyin merkezine yerleştirilmiş, gündelik çıkarlara bağlanarak tarihten, toplumdan, uygarlıktan kopmuştur. Bireysellik, sadece kendini temsil eden, her türlü kolektif çabadan ve dayanışma duygusundan uzak bir biçimde şekillendirilmektedir. Böyle bir durumda bireylerin gündelik maddi ve manevi ihtiyaçlarının deyim yerindeyse “işportalık bir

⁷³² EĞRİBEL, “Düzenin Marjinalleşmesi, Toplumsal Bönleşme ve İntihar”, s. 333.

⁷³³ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 146.

⁷³⁴ A.g.m., s. 143.

alışveriş düzeni” içinde karşılanması nedeniyle bunalım, kriz, kaos gibi tanımlamalar kanıksanmaktadır.⁷³⁵

Küre-yerelleşme sürecinde edilgen hâle getirilen bireysellik⁷³⁶, yaşanan anın/şimdinin dünyasında mümkün olmakta; geçmiş ve gelecek perspektifi bulunmamaktadır. Geçmiş, gelecek ve şimdi arasındaki bağ koparak, birbirinden bağlantısız, boş düşünceler silsilesine, anlam bütünlüğü olmayan, birbirini dışlayan kaotik spekülasyonlara dönüşmüştür. Bu durum, anlık olana mahkûm olma, sıradanlaşma, körleşme, çürüme, değersizleşme ve kayıtsızlık ile eş anlamlıdır. Yöntemsizliğin, verili gündelik gerçekliklere “uyumlu-uyumsuz antilik” olarak belirmesi, bu nedenle yadırganmamaktadır.⁷³⁷

Farklılaşmalar arası-ötesi yeni küre-yerel düzen, kendini zorunlu olarak bireysel düzeyde temellendirmektedir. Toplum düzeyinde çözüm arayışlarından vazgeçilmesi ile bireysel düzeyde çözüme dayalı Amerikan yaşam tarzının (yeni özgürlük anlayışının) yaygınlaşması birbirine koşuttur.⁷³⁸ Başka bir ifadeyle küre-yerelleşmeyle çeşitli kimlikler arasında pay kapma çekişmesinden kaynaklanan itişme ve karşıtlık, bireysel düzeyde çözüm arayışları geçerli hale gelmiştir. Batı egemenliğini aşan yeni bir düzen ve toplum arayışından vazgeçmenin ilk sonucu budur. Esas dönüşüm, toplum düzeyinde çözüm arayışlarından vazgeçilmesiyle siyasi, ekonomik düzeyde liberalizmin “ultra-bireycilik” ilkesi uyarınca yaygınlaşmasıdır.⁷³⁹

⁷³⁵ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, s. 16.

⁷³⁶ Teslimiyetçiliğin ve kendiliğindenliğin yaygınlaşmasıyla her şey ve herkes seyirlik hale gelmiştir. Bireyler, gelişmeler karşısında edilgen/pasif izleyici konumuna düşmüştür (EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 12).

⁷³⁷ EĞRİBEL, “Gezi Dersleri VI: Birbirine Paralel, Ayrı Dünyaların Karşı Karşıya Gelmesi: İğreti İktidar, İğreti İsyan - Gezi Direnişinin Karikatür Halleri ve Yöntemi Bulmak Sorunu”, s. 19.

⁷³⁸ EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 142.

⁷³⁹ EĞRİBEL, Ertan; “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 20. Esasen bireyselleşme ile toplumsallaşma birbirinden ayrı/kopuk süreçler değil, eşzamanlı süreçlerdir. Ancak modern ilişkiler düzeninin gelişmesi toplumsallaşmadan kopuk, topluma yabancılaşmaya dayalı bireyciliği doğaltırmıştır. Bu durum, insanın kendi toplumsal varlığına ve doğaya yabancılaşması, bir anlamda “insanlıktan çıkması” olarak da nitelenebilir (EĞRİBEL, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaştıran Her Şey Katılıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, s. 141).

Toplum bilimlerinin tartışma nesnesi/birimi olan insan, uygarlık, toplum gibi ögeler yerine kendini bir türlü gerçekleştiremeyen, toplumdan, gelenekten, mücadeleden uzaklaşmış, aciz bir huzursuzluk ve korku içinde olan ufku dar, tutkusuz, sıradanlaşmış, yapay birey tipi ortaya çıkmıştır. Bu değişimi ifade eden bireycilik, çözülüş dönemi kısırlığının ve toplumsal çürümenin bir neticesidir. Bu bağlamda küreselcilerin iddialarının aksine içinde yaşadığımız çağın verili koşulları, insanın evrensel duygularını yüceltmemekte, tam tersine her türlü yüceltme arayışını baltalamaktadır. Bu nedenle aşk, bağlılık, din, ahlak gibi manevi düzeylerde de bir çöküş ve gerileme söz konusudur. Toplum, tarih ve uygarlık içinde bütünleşip gerçekleşen, kendini var edip, zenginleştiren güçlü bir öznellik, bireysellik söz konusu değildir. Çağın yaygın bireysellik anlayışı, tutarlı, sahici, toplumsallaşmış bir temelden yoksundur.⁷⁴⁰

Eğribel, oturaklı sanılan her şeyin yerinden oynadığı, kimliklerin gündelik hâle getirilerek daraldığı, tekil ve anlık arzuların hâkimiyetinin geçerli olduğu bir dünyada yaşadığımızı belirtmektedir. Güven duyulan her şey, en başta da bireyi geçmiş ve geleceğe bağlayan “kolektif hafıza” sistematik bir tarzda boşaltılmaktadır. Sıradan bir insanın yıllar boyunca dünya algısını oluşturan değerlerin, inançların, bilgilerin anlamsızlaşıp geçersizleşmesini sağlayan görünmez bir düzenek küre çapında işlemektedir. “Tarihin ve kolektif hafızanın içi boşalırken, aynı zamanda, gülünç bir biçimde, ataların utanç duyulacak karikatür figürler haline gelmesine kapı aralanıyor. Her şey bir film setini andırıyor. Bireyler mağdur, pişman ve ezik anti-kahramanlara dönüşürken, küresel sistem içindeki pasif yerlerini alıyorlar. Haber programlarında, sanal paylaşımlarda, bir film senaryosunda kendisinin neredeyse hiçe indirgenmiş olduğunu gördüğünde hayal kırıklığına uğrayan birey, aşına olduğu dünyanın altından çekildiğini hissiyle yaşamaya mecbur kalıyor, kendi içine kapanmayı tercih ediyor ya da küresel sistemin kendisine sunduğu dayanaksız kof hayallerin peşinde sürükleniyor. Tarihin üst-anlatısı anlamını yitirirken, birey kendisini son derece riskli bir yeryüzü sahnesine, tek başına fırlatılıp atılmış buluyor; hayatın kanlı bir reality showa dönüştüğünü görüyor ve umutsuzca kendi sırasının gelmesini bekliyor. Anlık zevklerin peşinde koşturarak huzursuzluğunu bir nebze olsun bastırma uğraşı da nafile. Birey, sadece birey değil,

---

⁷⁴⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, s. 12-13.

onunla birlikte toplum da, farkında olarak veya olmayarak modernitenin dayattığı ‘ideal tip’ kimliğinden kurtulmaya zorlanarak ‘tarih’ten ciddi bir vurgun yiyor.’”⁷⁴¹

Eğribel, küre-yerelleşmiş dünya düzenindeki mevcut durumu sorunsallaştırırken “kaos içinde birlik, birlik içinde açmaz”, “toplumsuz toplumsuzlaşma”, “teslimiyetçi kendiliğindenlik”, “temsil krizi”, “toplumsal çözülme-çürüme” gibi kavramsallaştırmaların yanı sıra oluşan ahlakî çürümeyi ifade etmek için “ahlakın sefaleti/sefaletin ahlakı” ve “küresel barbarlık ahlakı” deyimlerini de kullanmıştır.⁷⁴² “Ahlakın sefaleti-sefaletin ahlakı” ya da “küresel barbarlık ahlakı”, uygarlık kavrayışının çöküşünü ve toplumsal çözülmeyi belirtmektedir. Ona göre, dayatmalarla zorlayarak ahlakın marj-dışı hâle gelmesini, ahlak-dışı bir dünyanın geçerli olmasını hangi nedenle olursa olsun savunmak mümkün değildir. “Toplumlar arası ilişkilerde çözüme temel olan amaç ve araçların (özgürlük, siyaset, paylaşım, uyum, eşitlik, mutluluk), bulunulan konum ve üstünlüğün geçerliliğinin doğrulanması açısından ahlaki değerler sağlam bir ölçüttür. Ahlaksızlık, ‘uygar olmamak’, ‘ölçsüz’ olmak, hiçbir değere bağlanmamak insanlıktan sapmaktır. Bunu ahlakçılık, muhafazakarlık olarak suçlamak ölçsüzlüğe ve otoriterliğe boyun eğmekten başka bir şey değildir.”⁷⁴³

ABD merkezli küreselleşmede ahlaki düşkünlüğün sorun olmaktan çıkması, doğallaşması, hiçbir bağlamın ve gerçekliğin savunulamaması, yanlış-doğru eylem ve değerlerin varlığının reddedilmesi derin bir sorun oluşturmaktadır.⁷⁴⁴ Günümüzde düzen kendini hiçbir değere ve gerçeğe bağlanmadan mutlaklaştırmaktadır. Eğribel, bu nedenle sadece “ahlakın sefaleti”nden değil, yeni döneme uygun “sefaletin ahlakı”ndan da söz etmek gerektiğini bildirmiştir. Her türlü değersizleşmenin, sapmanın, belirsizliğin, hiçbir sabitin olmaması bunun bir ifadesidir. Ona göre, tüm muhafazakârlaşma görüntüsüne karşın yeni dünya düzeni/düzensizliği veya küreselleşme olarak adlandırılan Amerikan eksenli ilişkiler içinde çözümün belirsizleşmesi ve/ya da belirsizliğin mutlaklaşmasıyla verili bir ahlak savunuculuğu da yapılamamaktadır. “Ahlakın sefaleti-sefaletin ahlakı”, bireysel bir durum olmanın ötesinde düzenin kendini siyasi, dini, iktisadi vb. çeşitli

⁷⁴¹ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, s. 18.

⁷⁴² EĞRİBEL, “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi”, s. 9.

⁷⁴³ EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, s. 213.

⁷⁴⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Yeni Dünya Düzeni ve Toplumsal Değişme: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, s. 10.

düzeylede toplumsallaştıramamasının veya verili egemenlik düzeni içinde uydu-toplumsallaşmanın (yerelleşmenin) bir belirtisidir. “Ahlakın sefaleti-sefaletin ahlakı”nda düzenle uyuşmama, anti olma hali olsa bile bireysel düzeyde bedensel hazzın ötesinde acı, ıstırap, sefaletten saymaca olarak kurtulmak için toplumsal yaşamdan kaç(ın)ma, münzevi, sinik, bencil bir yaşam tarzı belirgindir.⁷⁴⁵

Küre-yerelleşme sürecinde her düzeyde olduğu gibi ahlak düzeyinde de geçerli tek ilke, “ne olsa gider” ilkesidir. Geçmişte kişilerin veya toplumun direnç göstermesi veya daha geniş çözüm arayışları nedeniyle uygarlık düzeyinde kolaylıkla savunulması mümkün olmayan, hatta ahlaki, insani açıdan mahkûm edilen “her şey mubahtır” veya “amaç aracı doğrular” anlayışı, günümüzde “ne olsa gider” mottosuyla yaygınlık kazanmıştır.⁷⁴⁶ “Ne olsa gider” ilkesinden anlaşılması gereken her türlü gerçekten, değerden kaçıştır. Bunu insanlığın özgürleşmesi, yeni bir insan, yeni bir ahlak anlayışının ortaya çıkması olarak değerlendirmek mümkün değildir.⁷⁴⁷ Aksine bu durum ancak “küresel barbarlık ahlakı” olarak nitelenebilir. Eğribel, küresel barbarlık ahlakının temelini ise şöyle dile getirmiştir: “Gerçekte iktisadi ilişkilerin ötesinde burjuvazinin kısıcılığı, yayılmacılığı ile düzen, dengesizlik, ilerleme, kendi çıkarları dışında hiçbir değer tanımama, yıkıcılık, şiddet özellikleri arasında uyum ve süreklilik vardır. Bu aynı zamanda küresel-barbarlık ahlakının da temelidir.”⁷⁴⁸

Eğribel, günümüzde dürüstlük, hakkaniyet, vicdan, adalet, insani fedakârlık, sorumluluk, yurtseverlik, saygı, hoşgörü, mütevazılık, eşitlik, özgürlük gibi ahlaki değerlerin soygun ve sömürüye dayalı otoriter düzene uyumlu olması kaydıyla desteklendiğini, bunun ötesinde ise değersizleştirildiğini vurgulamıştır.⁷⁴⁹ Manevi değerler ve geleneksel erdem anlayışı da, sahilliğini yitirerek “kalpsiz bir dünyanın ruhu”, “iç çekişi” olmaktan uzaklaşarak metafizik olanı dahi arzulanan birer tüketim

---

⁷⁴⁵ A.g.m., s. 10.

⁷⁴⁶ EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, s. 212. Günümüzde “ne olsa gider” yaklaşımı nedeniyle derinlikli bir ahlak sosyolojisi veya geçmişin, insanın gelecekle ilgili beklentisini belirten evrensel, bütünlüklü ahlak savunuculuğu da yapılamamaktadır (EĞRİBEL ve KAÇMAZOĞLU, “Türkiye’de Yeni Düzen Ahlakı ve Değerleri Savunuculuğu: Cumhuriyet’ten Günümüze Sosyolojide Ahlak ve Hukuk Felsefesinin Öne Çıkarılması Üzerine Bazı Belirlemeler”, s. 147).

⁷⁴⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Ahlakı ve Modern Kökenleri: Toplumsal Çözümle, Çürüme ve Açmazın Müzminleşmesi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 293.

⁷⁴⁸ A.g.m., s. 292.

⁷⁴⁹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Yeni Dünya Düzeni ve Toplumsal Değişme: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, s. 11.

maddesine indirgeyerek suni bir haz arayışına dönüşmüştür.⁷⁵⁰ Küre-yerel düzende din, adeta paranın tanrısal itici gücünü kutsamıştır. Hristiyanlığın olduğu gibi İslamiyet'in de Batı kapitalizmine/Batı sosyalizmine uyumundan veya karşıtlığından söz edilse bile, esas sorun yönetici-seçkinler olarak görülmüş, çözüm de bu düzeyle sınırlanmıştır.⁷⁵¹ Başka bir deyişle sorun temelde değil uygulamada ya da uygulayıcılarda görülmeye başlanmıştır. “Yeni dönemde geleneksel/dinsel dünya görüşü, kendi kökenlerine yabancılaşmış bir tarzda ‘piyasa düzeni’nin işleyişine uyumlu formlar kazanmıştır.”⁷⁵²

Eğribel, muhafazakâr karakterli küre-yerel dünya düzeninin toplumsal çürüme ve değersizleşmeyle olan ilişkisini kritik ederken paralel olarak “bönleşmenin sosyolojisi”ni de yapmıştır. “Verili düzeninin topluma yabancılaşmasıyla, düzenin kaynağı toplum olmaktan çıktıktan, bütünsel kuramlara/tarihe karşıt, gerçeğin belirsizleşmesini ifade eden ‘ne olsa gider’ ilkesi egemen olmuştur. Bu özellikler nedeniyle günümüz sosyolojisini “Bönlüğün Sosyolojisi” olarak tanımlamakta bir sakınca yoktur.”⁷⁵³

“Bön” kavramı, “budala, saf, ahmak, avanak” anlamlarına gelmektedir. Türkiye’de bönlük ile eşanlamlı anti-kahramanlığı belirten “hödük”, “mal”, “zonta”, “angut”, “terso”, “maganda” gibi terimlerde kullanılmaktadır.⁷⁵⁴ Eğribel’e göre bönlük, kendiliğinden ortaya çıkmadığı gibi küre-yerelleşme süreciyle birlikte giderek geniş kesimlerin halini ve konumunu belirten bir durum olmaktadır. Mevcut Batı dünya düzeni mutlaklaşıp kendini pekiştirdikçe köhneleşmekte, topluma yabancılaşarak toplumu da çürütmektedir. Düzenin yabancılaşmasından/mutlaklaşmasından veya çıkışsızlıktan kaynaklanan tarihin “öznesini” yitirmesi gibi bir dizi özellik, anti-kimlik belirtisi olarak bönlük durumunu oluşturmaktadır.⁷⁵⁵

Günümüzde insanın birliği ve geleceğine yönelik umuda dayalı çabadan, iyimserlik ve mutluluktan adeta üzerinden yüzlerce yıl geçmiş nostaljik bir duygu gibi söz edilmektedir. Modern dönemde bunun ilk güçlü belirtileri, gelecekle ilgili kuşku

⁷⁵⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, s. 13.

⁷⁵¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Yeni Dünya Düzeni ve Toplumsal Değişme: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, s. 12.

⁷⁵² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, s. 11.

⁷⁵³ EĞRİBEL, “Modern Sonrası Yeni Zamanlar ve Sosyoloji Sorunları: Bönlüğün Diyalektiği”, s. 23.

⁷⁵⁴ EĞRİBEL, Ertan; “Düzenin Yabancılaşması ve Gündelik Yaşam Fragmanları: Bönlüğün Öngörünüşleri ve Sosyolojisi Üzerine”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 333.

⁷⁵⁵ A.g.m., s. 331.

belirginleştigi II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Sonraki süreçte kademeli olarak oluşturulan post-modern yeni koşullarda toplum, toplumsallaşma, bütünlük, tutarlılık, gelecek umudu ortadan kalkarken verili düzeni mutlaklaştıran teslimiyetçi-kendiliğindenlik ve bölünük yaygınlaşmıştır. Toplumsal gerçeklik ise tiyatroyvari, sahte bir gerçekliğe dönüşmüştür.⁷⁵⁶

Bölünük geçmiş deneyimleri, değerleri, formları işe yaramaz hale getirip bozduğu gibi bir yönüyle de “kaybedilmiş saflık/çocukluk, altın çağ” özlemini de belirtmektedir. Bireyin toplum içindeki ilişkileriyle belirlenen bölünük hali, sadece bir sıfat değil, fiilleriyle de ilişkili bir olgudur. İçinde bulunduğu koşulları, konumu, tavrı, keyfiyeti belirttiği için bireysel düzeyde genel bir tip haline gelebilmektedir. Verili düzenin oluşturduğu çerçeve içinde, bu çerçevenin dışına çıkamamaktan kaynaklanan uyumsuz “sersem” bir hale geliş ile “budalalık” ve “saflık” arasında bir uyum söz konusu olmaktadır.⁷⁵⁷

Küre-yerelleşmeyle birlikte bölünük, marjinal bir durum olmaktan ziyade normal görülerek yaygınlık arz etmeye başlamıştır. Bölünüğün marj-dışı olmaktan çıkması, gelecek beklentisi ve amacının toplum düzeyinde ortadan kalkması nedeniyledir. Zira artık geçmiş ve gelecek belirsizleşip işe yarar olmaktan çıktığı için insanlar ancak anlık ilişkiler içinde varlık belirtebilmektedir. Düzenin yabancılaşması ve çözümsüzlüğün mutlaklaşmasıyla zaman ve mekân düzeyinde bulunulan konumlar, tutumlar değersizleşmektedir. Bölünüğün yaygın görülen bir durum olması bununla ilişkilidir. Aslın/gerçeğin yerini kurgunun, dekorun ve imajın alması ise kimi zaman “çocuksu bir saflık”, kimi zaman umursamazca teslimiyet ve otoritenin belirtisi olarak tezahür etmektedir. Bu açıdan “iyimser bölünük” ile “kötümser bölünük” arasında da bir fark bulunmamaktadır.⁷⁵⁸ Eğribel’e göre, bölünüğün sabit/tek bir hâli yoktur: “Çeşitli olayları kapsayan bütünlüğü olmasaydı bu adlandırma da ortaya çıkmazdı. Bu açıdan sersemce/edilgen bölünük ile uyanık/kurnazca, pervasız bölünük arasında bir fark yoktur,

⁷⁵⁶ EĞRİBEL, “Modern Sonrası Yeni Zamanlar ve Sosyoloji Sorunları: Bölünüğün Diyalektiği”, s. 24-26.

⁷⁵⁷ EĞRİBEL, “Düzenin Yabancılaşması ve Gündelik Yaşam Fragmanları: Bölünüğün Öngörünüşleri ve Sosyolojisi Üzerine”, s. 334.

⁷⁵⁸ A.g.m., s. 332-333. Eğribel, toplumsal bölünük zemininde geniş kitlelerin saçma ama gerçek, içselleştirilmiş bir teslimiyet içinde olduğunu ve bu durumun eğlence kültürüne yasıdığını ifade etmiştir. “Türkiye’de bugün bütün eğlence programları, yarışmalar, gündüz kuşakları, spor programları, hatta haberler bu ‘türün’ içinde görülebilir. Esas kaygı duyulması gereken budur. Her seferinde verili çerçeve içinde açmazının tekrarlanması, kendiliğindencilik ve teslimiyetçilik gibi özelliklerin toplumca benimsenmesiyle mümkündür” (A.g.m., s. 334).

kolayca birbirine dönüşmektedirler. Bu belirsizlikte fail yoktur. Herkesin herkese karşı olduğu bir dünyada gündelik yaşamda saçma ve ironiyi ortaya çıkaran da bu durumdur.”⁷⁵⁹

Bönlük, farkında olunan fakat dışına çıkılamayan verili koşulların getirdiği saflık, kolayca aldatma, aldatılabilme, kayıtsız teslimiyet, kabalık, basitlik, anlık ilişkiler içinde vaziyeti kurtarma hali ve zorunluluğuna dönüşmektedir. Belirsizlik ve tehditlerle dolu saçma dünyada bönlük, her türlü gerçeğe ve bilince karşı “safça veya kurnazca” bir kayıtsızlık ve kopma biçimi olmaktadır.⁷⁶⁰ Verili ilişkilere uyum göstermeye çalıştıkça -ancak bütünüyle özdeşleşmeden dışında kaldıkça- temelde ilişkilerin yönü değişmediğinden “uyumsuz bir uyum” ortaya çıkmaktadır. Bönlük toplumun değil ama kişilerin bir özelliği olarak toplumsallaşmadan bir sapmayı belirtmekte; verili düzene katılma isteğine rağmen ortaklık sağlanamadığında düzene karşı “antici-sahte bir eleştiriye, karşı çıkışa” dönüşmektedir. Ayrıca zekice kullanıldığında köhnemiş, çürümüş gündelik yaşam eleştirisine, verili ilişkilere karşı keskin ve alaycı bir saldırıyı da içerebilmektedir. Bönlüğe dayalı “durum komedisi” türünün bu kadar çok sevilmesinin bir nedeni budur.⁷⁶¹

Eğribel’e göre, “anti-kahramanlık” özelliğine sahip bön, her türlü değerden, zorunluluktan, koşullardan, kurallardan, diyalogdan, kurumlardan bağımsızlaşmanın getirdiği keyfi bir serbestlik, hesapsızlık, özgürlük, azgınlık içindedir. Kurulu düzen içindeki legaliteyi, ilkeleri, kuralları, düzeni de önemsemez. Hesap vermeye gerek duymaz. Kurumsal ilişkilerde de bu geçerlidir. “Akademik/kurumsal bönlük de bunun bir parçasıdır. Siyasetle ilişkisi olduğunda durum daha vahimdir. Bönlük verili koşul ve ilişkiler içinde ortaya çıktığı için bir değişim, aşama istemez. Tutucudur. Ama aynı zamanda ilkesizdir. İlkesiz-tutucudur! Çürüten düzenin içinde, düzenin yarattığı bir parazit olduğu için hem tutucu, hem ilkesiz olmak çelişki oluşturmaz. Bir görüşe, topluma adanma, tutarlılık, bağlılık, ortaklık söz konusu değildir. Abartı esastır. Bön, her şeyi keyfi biçimde, esaslı olmadan düzenlemek ister. Gündelik yaşam içinde ‘normallığe’ yer yoktur. Onun yakınlığı ve içtenliği hesaplı yağmacılığını ve yönsüzlüğünü örtmek içindir. Ancak abartılı bilgiçlik ve azgınlığın, reddetmenin, anticiliğin kendisinden bir düzen

---

⁷⁵⁹ A.g.m., s. 335-336.

⁷⁶⁰ Ag.m., s. 336.

⁷⁶¹ Ag.m., s. 334.

çıkamaz. Bönlüğünü yüzüne vurduğunuzda hırçınlaşır, daha çok otoriterleşir. Yalanı sürekli hale getirmek, sürekli aldanmak, aldatmak mümkün olmadığından ilişki sürdürülemez.”⁷⁶²

1960’lı yıllarda örgütsüzlük nedeniyle yeni toplumsal hareket kuramcıları, “sevgi/aşk” gücü üzerinde durmuşlardır. Bir anlamda sevgiden yoksun duyarsızlaşma ve bönleşmeye karşı aşkın (giderek cinsel özgürlüğün) yüceltilmesi, gündelik yaşam içinde bir devrim arayışının gerekçesi yapılamaya çalışılmıştır. Ancak bu gerekli koşullar ve çözüm ile bütünleşmediği için tam tersine bir sonuç vererek zahmetsiz, sevgisiz, kolay cinselliğe, şiddete ya da “porno”nun yükselişine, özgürlüğüne dönüşmüştür.⁷⁶³ Gerçekte özgürlük bir yana gündelik hayatın en özel alanı olan cinselliğinin bile denetlenmesi, yönlendirilmesi mümkün olmuştur. Özele ait aşk ve cinsellik, insani olmayan şiddete, duyarsızlaşmaya, antici-diyaloga, yalnızlaşma biçiminde bönlüğün ifadesine dönüşmüştür.⁷⁶⁴

Eğribel, küre-yerelleşmenin çıktılarından olan toplumsal bönleşme ile “intihar” olgusu arasında da paralellikler kurmuştur. Bönlüğün marj-dışı bir durum olmaktan çıkarak geniş kitleleri tanımlayan bir unsura dönüşmesi ile intiharların artış göstermesinin bağlantılı ögeler olduğunu belirtmiştir. Ona göre, mevcut düzen ve ilişkilerinin tarihten, toplumdan ve koşullardan bağımsızlaşmasıyla düzenin mutlaklaşması ile marjinalleşmesi birlikte ortaya çıkmaktadır. Mevcut küre-yerel düzen marjinalleştikçe kendi ideolojisi, dünyaya bakışı da marjinalleşmektedir. Toplum düzeyinde yeni arayışların ve alternatif bir düzen umudunun ortadan kalkması nedeniyle içe kapanma, mutlaklık ve marjinalleşme dünya görüşünü oluşturmaktadır. Düzene karşı çıkışlar olsa bile bu karşı çıkışlar, “antici” bir kimliğin ifadesi olmaktan ileri gitmemektedir. İntihar eylemi ve düşüncesi de, en yaygın ve güçlü, militan anti-kimlik ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁶⁵ İnsanlığın tahribi ve çökertilmesiyle düzenin marjinalleşmesi, mutlaklaşması ve otoriterleşmesi karşısında “tek protesto yolu”, bireyin varlık ve

---

⁷⁶² A.g.m., s. 340.

⁷⁶³ 19. yüzyıl sonrasında kültürü, maddi gelişme/ekonomik büyümeyle açıklayan anlayışının sınırlılığı ve eleştirisinden yola çıkarak günümüzde “kültürsüzlük”, “anti-kültür” (uyuşturucu, pornografi vb.) ve “alt-kültürler” marjinal olmaktan çıkarak mevcut dünya düzeninin temeli haline gelmiştir. Bu sorunlar sadece Batı ile de sınırlı değildir. Batı-dışı dünyada da yansımalarını bulmuştur (EĞRİBEL, Ertan; “Günümüz Toplum Örgütlenmesi ve Yeni İletişim Teknolojilerinin Çelişki ve Açmazları”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2011, s. 133).

⁷⁶⁴ EĞRİBEL, “Modern Sonrası Yeni Zamanlar ve Sosyoloji Sorunları: Bönlüğün Diyalektiği”, s. 26-27.

⁷⁶⁵ EĞRİBEL, “Düzenin Marjinalleşmesi, Toplumsal Bönleşme ve İntihar”, s. 332.

kimliğini savunmamak biçiminde anti-isyan veya radikal/militan bir tutumla intihar etmesi olmaktadır.⁷⁶⁶

Eğribel, toplumsal bölünme ve intihar arasındaki ilişkilerin temel kurallarını saptamaya girişmiştir. Ona göre, küre-yerelleşme zemininde intihar eylemi ve düşüncesini belirleyen üç temel çerçeve bulunmaktadır: “1-Teslimiyetçi-kendiliğindenlik, 2-Devletsiz/toplumsuz toplumsallaşma, 3-Düzenin yabancılaşması/marjinalleşmesi ve kaos.”⁷⁶⁷ Söz konusu temel çerçeve ve özellikler, intiharı, militan-antici bir kimlik belirtisi ve savunusu haline getirmektedir. İntihar eylemi ve düşüncesi içindeki birey, düzene karşı kendini anti-kahraman haline getirirken, her türlü değerden, zorunluluktan, kurallardan, kurumlardan bağımsızlaşmanın getirdiği bir antici-keyfi bir özgürlük ve tutarlılık içindedir. İlkeler, değerler, düzen kuralları ve kurumları önemsizleşmiştir.⁷⁶⁸

Eğribel, formüle ettiği üç temel çerçevenin, intihar eylemleri ve düşüncesinin temel özelliklerinin yanı sıra “yaygın intihar tipleri”ni de tanımladığı düşüncesindedir.⁷⁶⁹ İntihar eylem ve düşüncesinin anti-kimlik ve dünya görüşü olarak ifadesi, tarihin ve bütünsel kuramların reddi, belirsizlik, çelişkisizlik ve yabancılaşma biçimindedir. Günümüz toplumlarında “toplumsal norm kavramı” yerini belirsizliğe bırakmıştır. “Ne olsa gider!”, yeni ilişkilerin ve düzenin mottosu olmuştur. Toplumsal gerçeğin belirlenmesi, saptanması ve kuramsal düzeyde bütünlük kaybolmuştur. Bu anlamda düzen dışında kalmak da düzenden bir kurtuluşu belirtmemektedir. Ailenin, dinin, devletin baskınlığı veya hiçliğin sakinliği ya da duyarsızlığı sığınak olmaktan çıkmıştır. Birey-toplum ilişkileri yönsüz ve saptanamaz hale gelmiştir. Geçmiş, şimdi ve gelecek bütünlüğü kaybolmuş; birey, intihar koşullarına mahkûm edilmiştir.⁷⁷⁰

---

⁷⁶⁶ A.g.m., s. 331.

⁷⁶⁷ EĞRİBEL, “Düzenin Marjinalleşmesi, Toplumsal Bölünme ve İntihar”, s. 333-345.

⁷⁶⁸ A.g.m., s. 345.

⁷⁶⁹ Eğribel, intihar tiplerini şöyle kategorize etmiştir: “Askeri, siyasi, ekonomik, psikolojik, dini, ahlaki, sanatsal intiharlar, madde kullanımı sonucu ortaya çıkan intiharlar, çeşitli etki intiharları, başboşluktan, cesareten, her türlü bağımlılıktan, her türlü bağımsızlıktan kaynaklanan intiharlar, korku, kahramanlık, cesaret, kaygı, geçmişe özlem, geçmişe nefret intiharları, belirsizlikten, takıntılardan, gündelik rutinden, anlamsızlıktan, duyarsızlıktan, akılsızlıktan, bencillikten kaynaklanan intiharlar, sapkın cemaat intiharları, dayanağı olmayan, nedensiz, sebepsiz, kendiliğinden intiharlar, geleceksizlik, aşk, tutku, hissizlik intiharları, ideolojik bir donanım ile ortaya çıkan terör olarak adlandırılan intiharlar ya da bireysel veya geniş kitlelerin özverili bir biçimde savaşa katılarak ölmesi-öldürmesinden kaynaklanan (‘şehitlik’) çeşitli durumlar ve intihar biçimleri vardır” (A.g.m., s. 347-348).

⁷⁷⁰ A.g.m., s. 333.

ABD merkezli yeni dünya düzeninde, toplumun kendi kaderi üzerinde etkili olması, söz söylemesi, kendini temsil etmesi söz konusu olamamaktadır. Ancak tekil kişiler tüketebilir, eğlenebilir, gezebilir, otorite ve kurumlara direnirmiş gibi yapabilir, hastalanabilir, canı sıkılıp intihar bile edebilir. Gündelik yaşamın rutin ilişkileri, düzenin anlamlı bir yansımasını temsil etse bile, belirli bir aşama içermediği için toplumsal sorun olarak görülmeyecektir. Küre-yerelleşmeyle farklılaşmalar, eşitsizlikler ve çatışma daha derin boyutlar kazanıp karmaşık ve dengesiz bir biçimde pekişirken sorunların faili/öznesi de belirsizleşmiştir.⁷⁷¹ Böylesi bir atmosferde toplumsal bölünme ve intihar, hem kurumların temsil yeteneğini yitirmesinden kaynaklanır, hem de bütün meydan okumasına karşın verili düzenin ve kurumların pekişmesini belirtir. İntihar, bu açıdan temel bir çelişme içermektedir. Aynı çelişme intiharın amaçlı bir düşünce ve eylem olması ile amaç ve eylemi reddetmesi, anti-kimlik belirtisi olması arasında da bulunmaktadır.⁷⁷²

Eğribel'e göre, günümüzde intihar eğilimi ve koşulları yaygın bir durumu ve bilinci belirtmektedir. İntihar düşüncesi ve eyleminin, çeşitli bütünsel dünya görüşlerini aşan en güçlü ve yaygın militan/radikal anti-bilinç biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Rakamlara boğulmadan esas tespit edilmesi gereken vahim gerçek budur. İntihar olgusu, ülkeler dışında çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından da gündem edilmekte ancak istatistiksel verilerin tespitinden öteye gitmemektedir. Olgunun, insanlığın birliği ve geleceğiyle ilgili bir uygarlık sorunu olarak anlaşılması ve bu yönde kavranma çabası bulunmamaktadır.⁷⁷³

ABD öncülüğündeki Batı dünya egemenliği ve düzenekleri, “tarih-dışı, toplum-dışı, koşullar-üstü” olarak kendini mutlaklaştırmıştır. Artık dünyanın birliği ve geleceği ile ilişkili bütünsel dünya görüşleri ve arayışı söz konusu olmamaktadır. Dünya düzeninin mutlaklaşması, tarihten ve toplumdan kopmasıyla mevcut ilişki ve koşullar zorunlu bir “kader” gibi görülmektedir. Verili ilişkiler, toplumun ve insanın yaşama gücünü ve birikimini de tüketmektedir. Bu nedenle intihar koşulları genelleşmiş, topyekün bir tehdit ve gerçeklik haline gelmiştir. İntiharın insana özgü bir eylem/yöntem olarak tanıtılması, intihar düşüncesinin yaygınlığı bile belli başına bir sorundur. Acımasız, “uzmanca” bakış

⁷⁷¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Yeni Dünya Düzeni, Temsil Krizi ve Uydu-Yerellik”, s. 11.

⁷⁷² EĞRİBEL, “Düzenin Marjinalleşmesi, Toplumsal Bölünme ve İntihar”, s. 345.

⁷⁷³ A.g.m., s. 335.

acıasının körlüğü yanında, kayıtsızlığını göstermektedir. Bu kayıtsızlık, gerçekte başka bir olayın yansımasıdır. Günümüz Batı, dünya düzeni varlığını korumak için çeşitli uzmanca kurumlar oluşturmuş; cezalandırmalar, kapatmalar, ölüm araçları ile insanlığı çepeçevre kuşatmıştır. Bunu bir “özgürleşme” olarak tanımlamak ise bir başka çözümsüzlüktür. Düzeni/çözümü tartışmak, dönüştürmek yerine, sorunu bireysel düzeye indirgeyerek intihar eden insanları suçlamak veya intiharı bir karşı çıkış ve özgürleşme olarak yüceltmek için insanlıktan uzaklaşmış olmak gerekir.⁷⁷⁴

Küre-yerelleşme sürecinde intihar olgusu, biyolojik, psikolojik, adli bir olay olarak görünmekte, toplumsal bir olay olarak sosyolojinin konusu olmaktan çıkarılmaya çalışılmaktadır. Sosyoloji ve diğer bilimlerin etkili olmaktan çıktıkça, -açıklayamama ve çözümsüzlükten dolayı- intihar konusunda geçmişteki yaklaşım biçimleri, dini, ahlaki bakış açısı öne çıkmaktadır. Bilimin dışında yaygınlaşan bir diğer eğilim, intiharın, insan bilincinin dışında belirlenen bir kader olarak görülmesidir. Her iki yaklaşımda da intihar olayının açıklanması ve çözümünün toplum düzeyinde ele alınmasından vazgeçilmektedir.⁷⁷⁵

Eğribel, intihar eylem ve düşüncesini, kendi sınırları içinde bağımsız olarak kavrayıp açıklamanın mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ancak ona göre, günümüz sosyoloji eğilimleri, konu üzerinde kontrol ve denetim sağlamak için intihar ve hemen onun yanında ortaya çıkan çeşitli anti-kimlik belirtisi olan olayları birbirinden ayırmakta, kendi sınırları içinde ele alma çabasıdadır.⁷⁷⁶ Gerçekte intihar olgusuna eşlik eden çeşitli olaylar bir bütünlük taşımaktadır. Örneğin, bütün dünyada depresyon, toplumsal gerçeğe bağlanamayan takıntı ve kaygılar, intiharla birlikte toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Her ikisi için de uzmanlar tarafından önlem olarak “anti-deprasan ilaçlar” önerilmekle yetinilmektedir. İntihar olgusunu kavrayıştaki sınırlıkların uygulamadaki görüntüsü, intihara karşı alınması gereken tedbirlerin “tıbbi-klinik” tedbirlerin ötesine geçmemesi biçimindedir. Sonuçta önerilen çözüm, intihar eğilimde olan kişilere (artık bütün

---

⁷⁷⁴ A.g.m., s. 331.

⁷⁷⁵ A.g.m., s. 335.

⁷⁷⁶ İntihar eylemi ve düşüncesinin yaygınlığı, insanın birliği ve geleceğine yönelik “özgürleşme ve örgütlenme” çabasında bir zaafı olduğu göstermektedir. Sosyolojinin kayıtsız kaldığı gündelik yaşam alanları olan hastalık, hayırsız dostluklar, arkadaşlıklar, ihanet, hüsrana, aşk, ihtiras, ailevi acılar, tekdüze yaşamın tatminsizliği, bastırılmış coşkular gibi sorunlar da intihar nedenleridir. Yine, sosyolojinin konu dışına ittiği, yaşam sevgisi, yaratıcılık, gelişme gibi toplum kimliğinin ve kişiliğin enerjik itici gücünün kaybolması, tükenmesi de insanın “tiksindirici varoluşuna” bir son vermeye götürebilmektedir (A.g.m., s. 349).

toplum)⁷⁷⁷ tıbbi yardım yapmak, anti-depresan ilaçları ucuzlatmak, kolay alınır hale getirmek, intihar riski olan insanları tanımak ve kontrol etmek, intiharı “özendirecek”, hatırlatacak yayımlara engel olmak, intihar girişiminde bulunmuş kişileri takip etmek, kişisel, sosyal, ekonomik çeşitli yardımlar yapmaktır.⁷⁷⁸ Bu yaklaşım tarzıyla gerçekte intiharın toplumsal nedenini belirlemek ve önlemek daha baştan mümkün olmamaktadır. Düzeni tehdit etmediği sürece intiharlara temel bakış açısı, “önleyici tedbirler”, “riskin azaltılması” şeklindedir.⁷⁷⁹

İntihar, küre-yerelleşmiş koşullarda tek başına yalıtılmış bir olgu değildir. “Bireysel şiddet, cinayetler, etnik, dini savaşlar, nükleer tehdit, ekolojik sorunlar, boş zamanlar eğlencesi olarak spor, porno, çeşitli bilgisayar oyunlarına bağımlılık, her yaş bölümleri için aşırı duygusal bağımlılık ya da hissizlik, uyuşturucu madde kullanımı, dini, etnik muhafazakarlaşma, otoriterleşme, çeşitli depresyonlar, mesleki sorunlar, eğitimin değersizleşmesi, başıboşluk, ilişkisizlik, sanal gerçek ve kurgunun öne çıkması gibi pek çok olayla birlikte, birbirlerini desteklemektedir. Ama bunlardan biri veya çoğunun birlikte olması insanların intihar edeceği anlamına da gelmemektedir. İntiharın karmaşık yapısı nedeniyle etkileşimde olduğu pek çok neden ve olayı (bütün düzeni veya yaşamı) birlikte ve bütünsel bir kuram temelinde ele almak gerekir.”⁷⁸⁰

Günümüzde artık intihar düşüncesi, teşebbüsü, pratiği genel bir eğilim biçimi hâlini almıştır. Eğribel’e göre, intihar olgusunu Durkheim’ın intihar tipleri ile açıklamak mümkün olmamaktadır. İntiharlar büyük bir çeşitlilik ve yaygınlık kazanmıştır. Artık intihar etmeyenler de intihar koşulları içindedir. Post-modern toplumla ortaya çıkan toplumsal kimlik ve varlık sorunu insanı belirsizliğe sürüklemiştir. Kişi, mutlak düzen içinde yaşadığı rutin, karmaşık ve yoğun yaşam içinde anlamsızlığı, belirsizlikleri kabullenmiş ve kendini yaşamın gündelik akışına teslim etmiştir. Bu kişinin kendini dahi unutmasına, varlık koşullarının sorgulamamasına neden olmuştur. Toplumsal gerçek ile bağlantının kesilmesi, belirsizlik, bütünün kaybolması, değersizleşme, uyumsuzluk gibi

---

⁷⁷⁷ İntihar artık bir sapma durumu değildir. Dünya çapında intihar koşulları herkes için geçerli hale gelmiştir. Sorunlu tanıtılan veya sıradan kişilerin ötesinde toplumca benimsenen bir yönelişi göstermektedir. Günümüz dünya düzeninin marjinalleşmesi, mutlaklaşması ve giderek tarihten ve toplumdan kopmasıyla toplum ve toplumsallaşma da marjinal hale gelerek intihar koşulları genelleşmiştir. İntihar, adeta kaçınılmaz bir kader haline dönüşmüştür (A.g.m., s. 338).

⁷⁷⁸ A.g.m., s. 337.

⁷⁷⁹ A.g.m., s. 347.

⁷⁸⁰ A.g.m., s. 337.

özellikler belki intiharın özelliklerini tanımamıza izin verse bile bunlara dayanarak bir çıkış ya da karşıt yeni değerler oluşturma arayışı söz konusu değildir. Bu özellikler küresel düzenin veya post-modern toplumun kendi özellikleridir.⁷⁸¹

Batı dünya egemenliği içinde verili düzen kendini mutlaklaştırırken, toplumsal ve tarihi düzeyde her türlü bağımlılıktan, normdan, ölçüden, kuraldan kaçınmaktadır. Bu durumun toplumsal düzeyde ifadesi, peşinden gidilecek, uğruna mücadele edilecek, bağlanılacak, savunulacak hiçbir görüş ve kuralın olmamasıdır. İnsan tarihi içinde ortaya çıkan geçmiş birikimden, deneylerden yararlanılması söz konusu olmadığı gibi bu miras hoyratça tahrip edilmektedir. “Bu yeni bir durumu belirtmektedir. Durkheim’in sözünü ettiği anomi/kuralsızlık durumu geleneksel toplum ile modern toplum arasında yasaların belirsizleştiği bir geçiş dönemini belirtmektedir. Bu açıdan sözünü ettiğimiz düzenin ve kurumların mutlaklaştığı, otoriterleştiği ve marjinalleştiği buna karşılık toplumun çözüldüğü, tahrip olduğu yeni ilişkileri tanımlamamaktadır.”⁷⁸²

İntihar yanında etkileşimde olduğu çeşitli olaylar artık gündelik yaşamın sıradan görüntüleri ve güçlü eğilimine dönüşmüştür. İntihar ile diğer olumsuz görülen toplumsal olaylar arasında temel bağ, verili düzene karşı uyumsuzluktur. Bu nedenle kendi başlarına ele alınması, açıklanması mümkün olmamaktadır. Bilim düzeyinde bu olayları ayırarak etkili olma çabası ise gerçekte denetleme çabasından ileri gitmemektedir. “Bu örnekler bir yönüyle Durkheim’in intihar tiplerini doğrularken, diğer yandan sınırlılığını, araştırma araç ve yönteminin darlığını göstermektedir.”⁷⁸³

Eğribel, Batı’da gerek sosyoloji, gerek felsefe gerekse sanat-edebiyatın intihara yönelik değerlendirmelerini kritik etmiştir. Bu bağlamda Durkheim’in intihar olgusuna yönelik fikirlerinin sınırlılığını vurgulamanın yanı sıra varoluşçuluğun önemli simalarından Albert Camus’un intihar yaklaşımını da eleştirmiştir. Ona göre, Camus’un görüşleri, bir karşı çıkışı belirtse bile, dramatik bir biçimde verili düzeni tersine çevirerek, uyumsuz bir biçimde yeniden yerine oturtmaktadır. Bireyin verili düzene uyumsuzluğu, gerçekte geçmiş-bugün-gelecek bütünlüğünün bozulması ve aralarında bağların kopmasını belirtmektedir. Uyumsuzluk bir veridir, ancak esas olan bu saptamanın ötesinde, aşılması gereken çelişkidir. Bu çelişki, verili ilişkileri aşmak, diğer deyişle

---

⁷⁸¹ A.g.m., s. 347.

⁷⁸² A.g.m., s. 334.

⁷⁸³ A.g.m., s. 337.

insanın bütünlüğüne ve birikimine sahip çıkmak ile bir kopuş olarak intiharın zorunlu bir sonuç/seçim olması arasındadır.⁷⁸⁴

Batı düşüncesinde temel öğretiler, intiharı hem reddeden/yasaklayan hem de intihara ortam hazırlayan bir yapıya sahiptir. Camus'un "saçma öğretisi" de bunun dışına çıkmamaktadır. "İntiharı doğrudan savunmak gerçekten güçtür. Mesele intihara karşı çıkmak değil, intiharı hazırlayan ortama, baskıya, otoriteye karşı çıkmaktır. İntihar ortamının benimsenerek (burada saçma) intihara karşı çıkılması hele insanın örgütsüz, savunmasız kaldığı günümüzde mümkün değildir. Camus'ya göre intihar koşulları benimsendiğinde, saçmaya dayanarak intihardan kaçış mümkündür."⁷⁸⁵

Camus'a göre, yaşam ne kadar anlamdan yoksun olursa olsun uyumsuz için intihar bir zorunluluk değildir, tam tersine yaşam anlamdan ne kadar koparsa o kadar iyi yaşanacak hale gelmektedir. Uyumsuzluk, saçmanın benimsenmesiyle, hem intihar, hem de intihardan vazgeçme gibi iki farklı ve zıt durumun açıklaması mümkün olmaktadır. Düşüncede bu iki farklı ve birbirine zıt durumun birlikte bulunması, birbirine dönüşebilmesi gerçekte işin içinden çıkılmaz bir durum oluşturmaktadır. Eğribel'e göre, bu anlamda uyumsuzluk/varoluş, sonuçta teslimiyetçi-kendiliğindenlik önerisine, anlamdan ve bütünlükten kopuk kaderci/umutsuz gündelik yaşama ortaklığına, bireyciliği yücelten yüzeysel ve popülist "üç günlük dünyada hayatını yaşa" başkaldırı/katlanma felsefesine, yaşam tarzına dönüşmektedir. Camus'un kuramı, açık bir biçimde "ya öl ya da her şeye boş ver" kısır döngüsü içinde yaşamı sınırlamaktadır. Hâlbuki gündelik yaşamda anlamın ve dayanak noktalarının reddi, gerçeğin belirsizleşmesi, saçma ve uyumsuz olanın benimsemesi, toplumsal bölünmeden başka bir şey değildir.⁷⁸⁶

Küre-yerel/post-modern toplum ve dünya görüşü, Batı dünya egemenliği çerçevesinde sorunların ve çözümsüzlüğün sınırına varmasıdır. Mevcut düzenin aşılabilmesi, yeni bir çözümün ortaya çıkmaması, insanlığı birliği ve geleceğiyle ilgili umutları ortadan kaldırmıştır. Post-modern toplum ve dünya görüşünde giderek düzen ve toplum, bütün gerçekliğini yitirmiştir. Verili düzen ve ilişkiler sadece Batı-dışı uygarlıkları değil, Batı uygarlığını da çökertmekte, insanlığı tahrip etmektedir. Batı düzenine uyum sağlamaya çalışan Batı dışı ülkelerde, Batı kültürüne karşı büyük bir

---

⁷⁸⁴ A.g.m., s. 342.

⁷⁸⁵ A.g.m., s. 343.

⁷⁸⁶ A.g.m., s. 342-343.

direnç olmakla birlikte, bu direnç Batı kültürünü kabul etmektense “kültürsüzlük, uygarlık karşılığına” kadar gitmektedir. Anti-düzen, anti-toplum ve toplumsallaşma kimi zaman geçmişe köksüz bir bağlanma (nostalji) biçimindedir. Egemen düzen ve kültür önünde çeşitli topluluklar kimliklerini koruyabilmek ve direnme gücü bulabilmek için eskiye köksüz bir biçimde bağlanarak, bugünden ve gelecekte kopmaktadır. Eskiye tutku, öncelikle egemen düzene ve kültüre karşı oluşu belirtmek içindir. Değerler krizi, ontolojik anlam krizi, bireyin kitle toplumunda ve tüketim kültürü içinde özgürlüğü sorunu, küre-yerelleşmenin ortaya çıkardığı uluslararası ilişkilerin yapısı, toplumsallaşmanın sınırına gelmenin ifadesidir. Doyumsuzluk, hoşnutsuzluk, kaygı ve tedirginlik, belirsizlik, verili ilişkileri aşamama, tükenme, birey ve toplum düzeyinde intihar baskısını yaygınlaştırmaktadır. “Toplumsal çürüme, asalak, mantar kültür” bunun bir başka görüntüsüdür.⁷⁸⁷

Eğribel, verili dünya düzenini aşamamanın intihar eylemi ve eğilimi olarak karşımıza çıktığını belirterek, bu durumun esasen “insanlığın/uygarlığın ölümü” olduğunu bildirmiştir.⁷⁸⁸ Alternatif bir toplumsal yaşam ve düzen görünür olmaktan uzaklaştıkça intihar topyekûn bir gerçeklik haline gelmektedir. “Marx’ın din üzerine bir açıklamasını değiştirerek, intiharları kalpsiz dünyanın kalbi ve insanlığın derin iç çekişi olarak görebiliriz.”⁷⁸⁹ Bu bağlamda Eğribel’e göre, intihar olgusu, “Barbarlık Çağına Giriş”e karşı bir anti-bilinç durumunu belirtmektedir. Günümüzün çeşitli, karmaşık intihar olaylarını birbirine bağlayan ana çerçeve budur. İntihar olayı, bu anlamda kişisel bir olay olmanın ötesinde, uygarlığın, toplumun birlik ve geleceğinin intiharı ve tahribidir. Öncelikle buna karşı çıkmak gerekir. Bu anlamda sorunları sadece açıklamak yetmemektedir, sorunlar üzerinde toplum düzeyinde etkili olmak da gerekmektedir. İntihar bir kader değildir, insanlığın verili koşulları aşma hakkı ve özgürlüğü vardır.⁷⁹⁰

Eğribel’e göre, bugün için asıl sorun, insanlığın aşırı bölünmüş, farklılaşmış yapısıyla, geçmişteki kolektif deneyimlerin sunacağı imkânlardan yararlanarak makûs talihini aşma becerisini gösterip gösteremeyeceğidir. Bunun yolu da, “dün-bugün-yarın” bağıntısını tutarlı bir biçimde yeni baştan tesis etmekten ve beşeriyeti asgari müştereklerde birleştirmekten geçmektedir. İnsanlık tarihinin büyük bölümünü kaplayan

---

⁷⁸⁷ A.g.m., s. 353-354.

⁷⁸⁸ A.g.m., s. 337.

⁷⁸⁹ A.g.m., s. 348-349.

⁷⁹⁰ A.g.m., s. 354.

kolektivist tecrübe ölmüş ise, (sonsuz ve kaygan bireylik durumlarını göz ardı etmeden) onu yeniden diriltmeye çalışmak gerekmektedir. Başka bir deyişle, günümüzde ABD merkezli verili ilişkilerden, sahte, eşitsiz diyalogdan kaçmanın tek yolu yine halkların sağduyusuna/deneyimlerine sığınmaktır. Bu da, tarihi 21. yüzyıl ile sınırlamadan, dünya tarihinin geçmişten günümüze kadar gelen temel eğilimleriyle bütünleşmekten geçmektedir.⁷⁹¹ Bütüncül bir perspektifle söz konusu imkânlar değerlendirilmediğinde mevcut sorunların, çözülme ve çürümenin kalıcı bir düzen niteliği kazanması kaçınılmaz olacaktır. Verili dünya egemenlik koşulları aşılamadığında 21. yüzyıl “Küresel Faşizm Çağı” veya “Küresel-Barbarlık Çağı”na geçiş dönemi olarak tanımlanacaktır.⁷⁹²

Eşitsizlik, adaletsizlik, sömürü, dışlanma, marjinalleşme, savaşlar, şiddet, yoksullaşma, güvensizlik, belirsizlik, kuşku, bir düzen yokluğundan değil bunları üreten haraca dayalı küresel sistemin kendisinden kaynaklanmaktadır. ABD merkezli küre-yerelleşme, 21. yüzyılın hemen başıyla, Sovyetler Birliği’nin tasfiyesi ve 11 Eylül küresel darbesiyle başlatılabilir. Dolayısıyla çok zaman geçmiş değildir. Ancak küre-yerelleşmenin getirdiği yıkımın, kargaşanın nasıl çözüleceği günümüzde insanlığın geleceğe uzanan ana sorunudur. “Bu değişimi toplumsallaşmadan uzak bir biçimde asalak-tükenen-tüketen Batı’nın gerçekleştirebileceğini sanmak ise gerçekten söylemeye dilimiz varmıyor ama ahmaklıktır. Küreselleşmenin geleceği yoktur, gelecek de amaçlanamamaktadır. Bunun için devletsiz (küresel-oligarşik) egemenlik ilişkilerini resmeden Batı distopiyalarının ufkuna bakmak yeterlidir.”⁷⁹³ İnsanlık küre-yerel cehennem veya sahte cennet içinde kendini tüketme tehdidiyle karşı karşıyadır. Katı olan her şey dönüşürken insana olan umudu kaybetmemek gerekir. Devrimci bir iyimserliği örgütlemek için gerekçe ve dayanağımız vardır.⁷⁹⁴

Eğribel, küreselleşme bağlamında son olarak Corona virüs sonrası disütopik-otoriter yeni bir evreyi de değerlendirmiştir. Söz konusu gelişme, Eğribel’in küreselleşmeye dair yaptığı analizlerin ne denli isabetli olduğunu açığa çıkarmıştır. Zira Corona virüs sonrası dünyayı hazırlayan olaylar salgın öncesinde gündeme gelmiştir.

⁷⁹¹ EĞRİBEL, “Modern Sonrası Yeni Zamanlar ve Sosyoloji Sorunları: Bönlüğün Diyalektiği”, s. 30.

⁷⁹² EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, s. 216.

⁷⁹³ EĞRİBEL, “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, s. 306.

⁷⁹⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, s. 14-16.

Önceden belirtildiği üzere, 1980-90'lı yıllarda evrensel olarak tanıtılan Batı değerleri ve toplum modelleri, Batı'da sorgulanmaya başlanarak dönüştürülmüş ve Batı-dışı toplumlar yine bu açıklamaların izleyicisi olmuştur. Yeni siyasi düzen arayışları son bulurken, mevcut küresel düzen mutlaklaşmıştır. Mevcut düzen koşullar üstü küreselleşme ile tanımlanırken, toplumsal düzeyde ise tam tersine yerelleşme, kültürel bölünme ve parçalanmalar öne çıkarılmıştır. Corona virüs salgını, söz konusu eğilimleri perçinlemiş ve daha etkin uygulanması için yeni zeminler ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Corona virüs sonrası dünya, bir başlangıç değil; kendinden önceki hazırlık döneminin bir sonucudur. Corona virüs salgınıyla birlikte son otuz-kırk yıldır tartışılan modern kural, ilke ve değerlerden bütünüyle koparak, modern sonrası yeni teknolojik düzenlemeler uygulama düzeyinde egemen hale gelmiştir. Corona sonrası kriz/bunalım, devlet müdahalelerini ve otoritesini tartışılmaz hale getirirken, toplum düzeyinde yeni düzenlemelerin de zorunlu olarak benimsenmesini sağlamıştır. Corona krizi, küresel düzeyde müdahalelere izin verdiği gibi düzenin yeniden örgütlenmesini de doğaltırmıştır. Corona virüs salgını sonrası ortaya çıkan yeni düzenlemelerin altyapısı salgın öncesinde de mevcut olduğu için hemen uygulamaya konulabilmiştir. Yeni olan artık her düzeyde salgının yarattığı kaygı ve korkuya da dayanarak bu uygulamaların genel bir düzene dönüşmesidir. Küreselleşmenin hazırladığı koşullar içinde Corona sonrasında her düzeyde daha güvensiz, güvencesiz, ayrılmış, daha otoriter ve yoksul bir dünya söz konusudur. Salgın, toplumlar ve toplum sınıfları arasındaki ayrımı belirsizleştirirken, aynı zamanda düzenin otoritesinin içselleştirilmesine olanak vermiştir.⁷⁹⁵

Corona sonrası yeni dünya örgütlenmesi, 1980-90'lardan bu yana ortaya çıkan değişim ve tartışmaların bir sonucudur. Corona virüs salgını ile yeni düzenleme ve uygulamalar artık tartışma dışı egemen düzen niteliği kazanmıştır. Yüksek teknolojiye dayalı elde edilen bilgiler ve örgütlenme ile küresel otorite ve güç, devasa boyutlara ulaşırken bireyler sağlık tehdidi gerekçesiyle, pasif, kendiliğindenci bir teslimiyet içinde küresel otoritenin uzantısına dönüşmüştür. Bireysel çıkarlar ve yaşam hakkı ile küresel otorite ve çıkarlar birlikte kutsallaşmış ve toplumsal baskıya zemin hazırlamıştır. Corona

---

⁷⁹⁵ EĞRİBEL, Ertan; "Corona Sonrası Otoriter Yeni Dünyanın İzdüşümü: Ev-merkezli Güvensiz, Güvencesiz Antitoplumsallaşma ve Zihinsel, Duygusal Yoksullaşma", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 16-23.

virüs sonrası yeni dünya düzeni, bütün toplumlar için resmi görüşe dönüşürken, aynı zamanda toplumsal düzeyde güvensiz, güvencesiz “ev merkezli” yeni toplumsal ilişkiler otoriter yeni düzenin temsil alanı haline gelmiştir. Düzenin çözüme dayalı toplumdan, toplumsaldan kopması ilişkiler üzerinde denetim, yönlendirme çabasından vazgeçildiği anlamına gelmemektedir. Hayatın eve sığdırılması, evde kalma, düzenin otoritesinin bütün yönleriyle en özel ilişkilere kadar sızmasını ve hegemonyasını genişletmesini göstermektedir.⁷⁹⁶

Eğribel, Corona virüs sonrası ortaya çıkan kadına ve eve dönük sorunların eleştirisini yapmış, bunu yeni düzenin bütünsel bir eleştirisine dönüştürmüştür.⁷⁹⁷ Ona göre, Corona virüs sonrası salgının terörize ettiği koşullarda verili düzen, otoritesini mutlaklaştırırken aynı zamanda emeğin yeniden örgütlenmesiyle, üretici ve zihinsel emek üzerinden toplumsallığı da evcilleştirmiştir. Şüphesiz bu dönüşümü, sadece Corona virüs salgınına bağlamak yanıltıcıdır. Gerçekte Corona virüs sonrası dünya, iki yüz yıllık modern Batı dünya egemenlik düzenin bir sonucudur. Düzen kendi sınırına gelmiştir.⁷⁹⁸

Eğribel, küreselleşmeyi, birbiriyle ilişki iki ana dalga şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur. Birinci dalgayı, neo-liberalizm; ikinci dalgayı ise devlet merkezli disütopik-otoriterlik oluşturmaktadır. Eğribel, ikinci dalganın Corona sonrası iyice belirginleştiğini savunmuştur. “Devlet-toplum-birey arasındaki çelişki ve uyum kurma çabası küreselleşmeyle birlikte yeni bir biçim kazanmıştır. Bir tarafta devletin topluma müdahalesine itiraz eden 1. Dönem Küreselleşme Dalgasının yaygınlaştırdığı piyasacı neo-liberal görüş bulunurken, diğer tarafta 2. Küreselleşme Dalgasının yaygınlaştırdığı devlet merkezli otoriter küreselleşme anlayışı bulunmaktadır. Bunlar birbirinin izleğidir. Modern düzenin tasfiyesinde piyasanın işleyişine dayalı birey merkezli refah görüşü öne çıkarken, verili düzen kendini sürekli kriz koşulları içinde pekiştirirken devlet merkezli otoriter, müdahaleci anlayış öne çıkacaktır. Bu ikisi arasında salınım veya uyum sağlama çabası modernleşmeden günümüze Batı toplumsal ve siyasi teorilerinin kaynağını oluşturmaktadır. Sonuçta Batı düzeninin gelecek, refah ve mutluluk anlayışının temelinde

⁷⁹⁶ EĞRİBEL, Ertan; “Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-1”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 149-153.

⁷⁹⁷ A.g.m., s. 152.

⁷⁹⁸ EĞRİBEL, Ertan; “Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-2”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 183.

‘homo economicus’ olarak nitelendirdiği (çıkar arzusuyla hareket eden, tüketici ve üretici olarak fayda ve kar maksimizasyonuna şartlanmış) ‘makineleşmiş insan’ yer almaktadır. İktisadın yerine teknolojinin veya iktidarın otoritesi konulduğunda da sonuç değişmemektedir. Amaç düzenin işleyişini, kontrol, denetim ve gözetimini sürdürmektir.”⁷⁹⁹

Eğribel’e göre, küresel düzeyde insanlık kendi üretim ilişkileri içinde düzeni etkilemekten uzaklaştığı gibi güvenliksiz ve güvencesiz koşullarda yaşamaktadır. Toplumsal emeğin marjinalleşmesi/kadın(sı)laşması bunun bir izdüşümüdür. Toplumlararası ilişkilerde bunun karşılığı Doğu’nun etkisizleşmesi (kadın-sı-laşması), Doğu-Batı ilişkileri ve çelişkilerinin aşılardan üzerine çıkılmasıdır. Corona virüs salgını sağlık açısından tüm insan sağlığı açısından bir tehdittir ancak salgının yarattığı kriz ve yeni düzenlemeler siyasidir. Modern-sonrası Batı üstünlüğüne dayalı yeni bir dünya ve düzen örgütlenmesini belirtmektedir. Doğu-Batı ilişkilerinin temelinde ve tarafların konumlarında bir değişiklik bulunmamaktadır. Mevcut denge/dengesizlik sürmektedir. Corona sonrası dönemde bu durum daha fazla pekişme eğilimleri göstermektedir. Ayrıca Corona sonrası dünyada mevcut düzenin ve iktidarların otoriterleşmesi, şiddet ve militarizasyon, gözetim, denetim ve kontrol meşruluk kazanmıştır. İletişim, ulaşım, iktisadi, siyasi ilişkiler daraltılmış, gözetim, denetim sıkılaşmıştır. Otoriter, vahşi küreselleşme, mekân ve zaman sınırlarını aşan fiziki ve sanal/teknolojik gerçekliğe dönüşmüştür. Modern kapitalist sistem dönüşerek barbarlık koşullarını dayatmaktadır. Verili düzen insana ve gerçeğe yabancılaşmıştır.⁸⁰⁰ Eğribel çözüme yönelik olarak ise şunları ifade etmiştir: “Siyasi, askeri, iktisadi, doğal afetler, salgınlar gibi toplumsal krizlere karşı korunma ve savunma, yıkıcı sonuçlarını savuşturmanın temel yolu yerel ve genel düzeyde insanların somut sorunlarıyla ilişkili işbirliği ve dayanışma modelleri, çözüm geliştirmeleriyle mümkündür. Bireyin kendini kurtarmasına veya verili düzenin koşullardan ve toplumdan kopmasına dayalı çözümler vahşi bir denge/dengesizliğe dayalıdır. Krizlere karşı asıl savunma, korunma perspektifi işbirliği ve dayanışmaya yönelik değişim gücünün yönünün belirlenmesidir.”⁸⁰¹

⁷⁹⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-3”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 228-229.

⁸⁰⁰ A.g.m., s. 236-237.

⁸⁰¹ A.g.m., s. 246.

Sonuç olarak Eğribel, küreselleşme olarak adlandırılan süreci, “Batı içindeki çatışmaların sona ermesi ve ABD merkezli imparatorluk-diktatörlük tasarımı”, “küre-yerelleşme/taşralaşma”, “toplumsal değişme/lme”, “küre-muhafazakâr otoriterlik” ve “toplumsal çürüme ve bönlüğün kaynağı” olarak çeşitli veçheleriyle irdeleyerek yetkin bir şekilde kritiğini yapmıştır. Söz konusu veçhelerin kavramsal düzlemde ifadesi ise özgünlüğünü ortaya koymuştur. Bu kavramlaştırmalar, birbirinden kopuk değil aksine olgunun çeşitli yönlerini aydınlatmaya imkân sağlayan bir tamamlayıcılık içerisindedir. Corona sonrası yeni dönemdeki gelişmeler ise Eğribel’in küreselleşme değerlendirmelerinin önemini göstermektedir.

4. BÖLÜM

ERTAN EĞRİBEL SOSYOLOJİSİNİN DİĞER TOPLUM BİLİMLERLE İLİŞKİSİ

Eğribel'in sosyolojisi, diğer toplum bilimlerinden kopuk, yalıtılmış ve dar bir çerçeveye sıkışmış bir sosyoloji anlayışı değildir. Eğribel, toplum bilimlerinin bütüncül bir yaklaşımla karşılıklı etkileşim ve yardımlaşmasını esas almaktadır. Ona göre, toplumu/toplumsalı parçacı bir yaklaşımla kavramak olanaksızdır. Bu nedenle gerek bilim yapma etkinliğinde gerekse akademik örgütlenmelerde toplum bilimlerinin birbirleriyle ilişkisi önem arz etmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Eğribel'in toplum bilimlerinin etkileşimine yönelik görüşlerinin, Batı sosyolojisinin son dönem önermelerinden olan “multidisipliner/disiplinler üstülük” yaklaşımıyla karıştırmamak gerekir. Zira söz konusu yaklaşım, Batı sosyolojisinin krizinin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Eğribel'in sosyolojisinin gündem edindiği konular, tasalar ve parametrelerinin Batı sosyolojisinin arayışlarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. “Batı'da toplum bilimleri krizdedir. Modern bilim anlayışı ve toplum bilim disiplinleri günümüz dünyasını açıklayamıyor. Farklılıklara dayalı ama onların deyimiyle küreselleşen dünyada eski bilim anlayışı yetersiz kalıyor, evrensellik, mutlaklık ayak bağı olarak görülüyor. Toplum bilimleri disiplinleri ve yöntemleri geçersiz kalıyor. Bunların üzerinde durulması gerekirken disiplinler arası çalışma öneriliyor. Farklılıklar öne çıkarılırken, bilimde tek-merkezlilik, evrensellik yetersiz ulunurken, toplum bilimlerinin krizinin aşılması için disiplinler arası işbirliği ve çalışmanın özendirilmesinde bir terslik olması gerekir. Önce bilimin ve toplum bilimlerinin krizinden Batı açısından söz etmek gerekirken Batı bu krize bizi de ortak ederek, disiplinler arası yaklaşım ve bilimin bağımsız yürütülemeyeceği görüşüyle bilim ve bilim açıklamaları üzerinde denetimi sağlamak istemektedir.”⁸⁰²

Eğribel, toplum bilimleri arasındaki münasebete ve bilhassa sosyoloji ile diğer toplum bilimleri arasındaki özel ilişkiye odaklanmıştır. Eğribel'in sosyoloji dünyasında, sosyoloji ile tarih arasındaki ilişkinin tahliline dair analizleri, çalışmamızın ikinci

---

⁸⁰² EĞRİBEL, “Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine”, s. 159.

bölümünde aktarmıştık. Bu bölümde ise yine Eğribel'in sosyoloji anlayışında önemli bir yer tutan sanat ve edebiyat, siyaset, hukuk, iletişim alanlarına yönelik çözümlemelerini ve bu alanların sosyolojiyle olan ayrıcalıklı ilişkisini göstermeye çalışacağız. Özellikle Eğribel'in Doğu-Batı çatışması teorisinden ve Batıcılışma serüvenimizden hareketle müzik, resim, tiyatro ve edebiyata dair değerlendirmelerinin orijinalitesini aktarmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

4.1. Sanat ve Edebiyata İlişkin Analizleri

Türk sosyoloji tarihinde sanat ve edebiyat alanlarına yönelik olarak belirli bir literatür oluşmuştur ancak bu alanlardan işe yarar sosyolojik neticelerin çıkarıldığını söylemek güçtür. Eğribel, bu boşluğu sezmiş, lisans bitirme tezinden başlayarak ilk çalışmalarında sanat ve edebiyata odaklanmıştır. Doğu-Batı farklılıkları ve çatışması zaviyesinden sanat ve edebiyata ilişkin yetkin analizler yapan Eğribel, bilhassa Batıcılışma siyasi seçimimizin sanat-edebiyat alanına yansımalarını irdelemiştir. Eğribel'in sanat-edebiyata dair görüşleri, Doğu-Batı çatışması teorisi içerisindeki özgün konumunu da göstermektedir. Teorinin bu alanlara yönelik olarak sistematik çalışmalar yapmış ve kayda değer bir üretimde bulunmuş tek ismi, Eğribel'dir.

Eğribel'in ilk çalışmalarının ana ekseninin sanat ve edebiyat olduğunu söylemek mümkündür. Eğribel, Türk sosyolojisinde ihmal edilen söz konusu iki alana dair olgun ve doyurucu çalışmalarıyla büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ancak bu öncülüğüne rağmen bu alanların “uzmanı” olmak yerine ilgi duyduğu çeşitli konularda yayın yapmayı tercih etmiştir. Eğribel, bu tercihiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Boş zamanlarla ilgili kurumlar, sosyoloji çalışmalarına başladığımdan bu yana benim özel ilgimi çeken ve çizgi-romandan müziğe, edebiyattan spora, eğlence, resim ve sinema ile ilgili çeşitli çalışmalarla karşılık verdiğim bir alandır. Türkiye’de sosyoloji temel sorunları ve konularını ortaya koymuş olsaydı belki de bu alanlarda uzmanlaşmak hem çok zevkli, hem de daha etkili olurdu.”⁸⁰³

Bir toplumun kimliğinin ve “zevk-i selim”inin başlıca göstergesi olan sanat-edebiyat dünyasında özgünlük ve yetkinliğimiz, oldukça kritik bir öneme haizdir. Bu

---

⁸⁰³ EĞRİBEL, Ertan; “Kurumlar Sosyolojisi: Batı Dünya Egemenliğinin İşleyişi, Marjinalleşmesi ve Otoriterleşmesi Açısından Bir Giriş, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 265.

nedenle kendi uygarlık dairemize ve toplumsal çıkarlarımıza uygun bir sanat-edebiyatın inşası bağlamında Eğribel'in müzik, çizgi-roman, resim, tiyatro başta olmak üzere sanat-edebiyata yönelik saptamalarının dikkate alınmasında yarar vardır. Eğribel'in tarih ve siyaset gibi alanların yanı sıra sanat-edebiyat alanlarına ilişkin sosyolojik çözümlemelerde bulunması, çok yönlü bir akademisyen/düşün insanı olduğunun önemli bir işaretidir.

Eğribel'in çeşitli sanat-edebiyat dallarına dönük analizlerine geçmeden önce, onun genel olarak sanat-edebiyat anlayışından bahsetmek yerinde olacaktır. Eğribel, sanat-edebiyatı, toplumun, toplumlararası ilişkiler düzleminde şekillenen kimlik bilincinin özel bir biçimi olarak görmektedir. Toplumlar, kendi kimlikleri üzerine tarih, bilim, din, felsefe, dil, sanat ve edebiyat gibi çeşitli şekillerde bilinçlenmektedir. Toplumlararası ilişkiler bağlamında toplumun kimliğinin, konumu ve rolleri üzerine bilinçlenmesinin bazı nitelikleri mevcuttur. Öncelikle bilinçlenme, toplumların birlik ve bütünlüğünü oluşturur. Toplumların kendilerini yakından ilgilendiren meseleler karşısındaki ortak çözüm ve çıkarları, toplum kimliğini/bilincini meydana getirir. Toplum bilinci, toplum içi çelişki ve farklılaşmaların ötesinde toplumlar arası ilişki ve çatışma neticesinde belirlenir. Bu sayede birey ile toplum arasında uyum ve ortaklık tesis edilir. Toplum bilinci/kimliği, tek tek bireylerin bilincinden ayrı bir gerçeklik oluşturur. Toplum bilincini ve kimliğini oluşturan toplumsal mücadeleler ve tecrübelerin bütün zenginliği ve karmaşıklığı ile birey tarafından gündelik ilişkiler içerisinde kavranması mümkün değildir. Bu bağlamda, toplumsal bilincin bireylere aktarılması ve yaygınlaştırılmasına yönelik olarak değişik bilinç biçimleri ortaya çıkacak ve çeşitli görevler üstleneceklerdir. Sanat-edebiyat, bireysel hususiyetler ihtiva etse de, söz konusu toplumsal bilinç biçimlerinden birisidir.⁸⁰⁴

Sanat-edebiyat, toplum bilinci ile ilişkisi nedeniyle toplumu yansıtmaya kabiliyeti gösteren bir alandır ancak toplumla beraber değişme potansiyeli de göstermektedir. Sanat-edebiyatın toplumu yansıtması, ona doğrudan bir ayna tutması anlamına gelmemektedir. Sanat-edebiyat, toplumsal objelerin üzerine tutulacak bir fotoğraf makinesi merceği değildir. Aksi takdirde sanat-edebiyat sıradan, yüzeysel, anlık bir görüntünün, bilincin ifadesi olmaktan öteye gidemezdi. Hâlbuki sanat-edebiyat ile toplum arasında karşılıklı ve aktif bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkide toplumun, tarihin, sanatçının

---

⁸⁰⁴ EĞRİBEL, Ertan; "Çizgi Roman Olayı ve Toplum", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 3, İzmir, 1992, s. 7-8.

deneyimleri, birikimleri, yaşadığı olaylar, sorunlar, arayışlar önemli bir rol oynamaktadır. Aynı olaya bakıldığında bile farklı bir sonuçla karşılaşmak, farklı değerlendirmeler yapmak mümkün olmaktadır. Öne çıkan eserlerin ve sanatçıların gücü, önemi ve saygınlığı, toplum kimliği ve sorunlarını temsil açısından üst düzeyde ifade imkânı taşımalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bütün kişiselliğine rağmen edebiyat, aynı zamanda belli toplumların kimliğinin, dilinin ve yaşadıkları tarihsel deneyimlerin ifadesi olmaktadır. Zira edebiyat, toplumların kimliğinin ve uygarlıkla ilişkilerinin en işlenmiş biçimidir. Sanat ve edebiyatın bütün bireyselliğine rağmen bu bireysellik, toplumsallaşmayla, toplumsal koşullarla sınırlanmıştır. Yazar, dünya ve toplum gerçeğine bakarken ya belli bir dünya görüşünden bakmış, ya da bu gerçeği sanatçı sezgisi ve duyarlılığıyla kendi başına değerlendirerek yeni dünya görüşünün oluşumuna katkıda bulunmuştur.⁸⁰⁵ “Türk edebiyatı, Rus edebiyatı, Alman edebiyatı, İngiliz edebiyatı” denildiğinde, sanatçının, sanatın bireyselliğine/özneelliğine rağmen, toplum kimliği ve dilinin oluşturulmasında ne kadar önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu nedenle edebiyatın, sanatçının toplum, toplum olayları ve tarih karşısındaki yeri ve rolü pasif değildir. Diğer deyişle bilinçlenme olgusu, sonuçta tek yönlü bir mesele değildir. Çeşitli edebi ürünler, toplumu aktif bir biçimde etkilemekte; toplumsal ilişki tarzlarının yeniden-üretimini ve sürekliliğini sağlamaktadır. Ancak çoğu durumda edebiyatın kendisi de, bir yeniden-üretim işlemidir. Bu yeniden-üretim, sanatçının edebi yaratıcılığına engel değildir. Edebiyatın toplumla, dille, bilinçle kurduğu ilişki, kendine özgü bir duygu ve duyarlılık göstergesidir. Deneyim, birikim, duyarlılığın olduğu yerde elbette öznellik de kaçınılmazdır. Sanatçının özgürlüğüne verilen önem buradan kaynaklanmaktadır. Sanatçının kendine özgü yöntemlerle tarih ve toplumla kurduğu bağ, birikimi, bakış açısı, çalışma biçimleri, değerlendirmeleri bu yönüyle sosyolojinin, tarihin de faydalandığı bir çabaya dönüşmektedir.⁸⁰⁶

Edebiyat, romanın ön plana çıktığı modern dönem öncesinde birey odaklı olmaktan ziyade toplum odaklıdır. Özellikle geleneksel çoban veya tarımcı toplumlarda edebiyat, büyüyle, mitolojiyle veya dinsel normlarla iç içe geçerek toplumun birlik ve bilincinin sürekliliğinin sağlanması görevine, rolüne bağlı olmuştur. Bu bütünlüğe bağlı olarak

⁸⁰⁵ EĞRİBEL, “Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçseleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması”, s. 481.

⁸⁰⁶ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Edebiyat-Tarih-Sosyoloji İlişkisi ve Yöntemi Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 10, Ekim 2017, S. 8-9.

özellikle çeşitli törenlerde, ayinlerde şarkı, dans, edebiyat (özellikle şiir ve destan) gibi farklı sanat türleri iç içe bir görüntü sergilemiştir. Uygarlığa geçişle birlikte sanat-edebiyatta iki farklı düzey ön plana çıkmış, sanat tür ve biçimleri kendi içinde de farklılaşmıştır. Bu açıdan gerek halk (avam), gerekse saray (havas) edebiyatında yüzyılları aşan süreye yayılan bir devamlılık ve gelenek birikimi gözlemlenir. Bu birikim, geleneksel toplum düşüncesinin de en önemli veçhesini oluşturur. Modern öncesi dönemin edebiyatı, özellikle geleneksel Doğu toplumlarında yüzlerce yıl boyunca işlenerek meydana getirilmiş, belirlenmiş ölçü ve kalıplara bağlı, adeta matematiksel bir forma indirgenmiş bir özellik gösterir. Sözgelisi Türk ve İran edebiyatında aruz, vezin ölçüsü vb. kurallar belirlidir; kural dışı yazım şekilleri arzulanmaz ve onay görmez. Değişiklik ancak gelenek içinde ve geleneğe bağlı kalınarak gerçekleşebilir. Bu sebeple edebiyatçının bireysel özgürlük alanı nispeten kısıtlı görünecektir. Özgürlük, genel çözüm içinde, geleneğe bağlanarak mümkündür. Gelenek, bilinen toplumsal çözüme bağlanarak, bu toplum çözümüyle kaynaşarak bireysel olarak da zenginleşir. Bu anlamda gelenekçilik ile bireysel özgürlük çelişmez, birbirine karşıt değildir. Bu durumu en iyi bir biçimde Divan edebiyatında görebiliriz. Bir yandan Divan edebiyatının geleneksel çerçevesi, kuralları söz konusudur, ama diğer yandan güçlü divan edebiyatı şahsiyetleri görülebilmektedir. Kişiler kimi zaman yönetime kellelerini verecek kadar bireysel konum ve rollerine düşkünlüdür. Gelenek ve birey arasındaki ilişkide, geleneğin gücüyle birlikte sanatçının özneliliği sürekliliği sağladığı gibi, geleneği tehlikeye atmadan, geçersiz hale getirmeden kişisel düzeyde yeni eklemeler yapmaya, geliştirmeye, yeni gelenek başlatmaya elverişlidir. Gelenek (çözüm bilinci) donmuş, katılaşmış bir cevher değildir; sürekli olarak işlenmeye, yeniden üretilmeye, yeni koşullarda sınanmaya ve kusursuz hale getirme çabasına açıktır.⁸⁰⁷

Eğribel'e göre, edebiyatın yeni ilişki ve sorunları ifade etme çabası bağlamında birey-toplum çelişkisini irdelemesi küçümsenmemelidir. Başlangıçtan günümüzde bu konunun çıktıları, sosyoloji ve tarih başta olmak üzere bütün toplum bilimlerinin ilgisini çekmiştir. Edebiyat ve önemli bir türü olan roman, toplum bilimleri tarafından bir inceleme konusu olarak ele alınırken aynı zamanda edebiyat bilimi içinde de inceleme konusu olmuştur. Bu anlamda da karşılıklı bir ilişki ve yöntem ortaklığı aranmıştır.⁸⁰⁸

---

⁸⁰⁷ A.g.m., s. 9-10.

⁸⁰⁸ A.g.m., s. 11.

Eğribel, sanat-edebiyat ile sosyoloji arasındaki hususî ilişkiyi irdelemiştir. Toplum sorunları ve çözümleri üzerine bir bilinçlenme çabası olarak sosyolojinin, genç bir bilim olması hasebiyle kendi inceleme konusu olan toplumu anlamada, etkilemede ve denetlemede çeşitli sıkıntılar yaşadığını belirten Eğribel, sosyolojinin kendisinden önceki bilinç biçimleriyle ilişki halinde olarak bilimsel kimliğini kabul ettirme ve zaafalarını aşma çabasında olduğunu savunmuştur. Sosyoloji ve sanat-edebiyat alanları arasındaki ilişki kuşkusuz tek yönlü de değildir; aralarında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Sanat-edebiyat düzeyinde de karşılaşılan sorunlar, varlıklarını ve başarılarını tartışmaya açmadan, sosyoloji aracılığıyla aşmaya/açıklanmaya çalışılmaktadır. Sanat-edebiyat, sosyoloji ile kurduğu ilişki sayesinde hem yeni bilgiler edinmekte hem de daha geniş bir etki alanı kazanmak istemektedir. Sanat-edebiyat ile bilim arasındaki ilişki sosyoloji ile sınırlı değildir. Tarihten siyaset bilimine, arkeolojiden sanat tarihine, Doğu ve Batı dillerinden iletişime çeşitli toplum bilimlerinin sanat-edebiyat ile ilişkisi bilinmektedir. Ancak Eğribel'e göre, deyim yerindeyse bir "utangaçlık" ile bu ilişki, yöntem açısından bir yetersizliğin ifadesi, zaaf olarak görüldüğü için küçümsenmekte, çeşitli toplum bilimleri arasında bir ortaklık ve bütünlükten uzmanlık adına kaçınılmaktadır. Böylelikle sorunlar ve bakış açısı temelinde bir bütünlük kurulmamaktadır. Sanat-edebiyat ile toplum bilimleri arasındaki ilişki, ortak bir görüş ve sorun temelinde ele alınmadığı için işbirliğine dayalı bir birikim ve literatürün oluşması da mümkün olmamaktadır.⁸⁰⁹

Eğribel, sosyoloji-edebiyat ilişkisi ve sorunlarının daha iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine imkân sağlayacak alanın roman üzerine odaklanmak olduğu kanaatindedir. O, 19. yüzyılda Batı'da geleneksel düzenin tasfiye edildiğine, fakat tesis edilen yeni düzenin de işleyişi sırasında yeni sorunlara neden olduğuna göndermede bulunmuştur. Hem toplum içinde, hem de toplumlar arasında yeni çelişki ve çatışmaların söz konusu olduğunu belirten Eğribel, arayış çabasının tamamlanıp bitmediğine işaret etmiştir. Sosyoloji ve romanın, bu yeni arayış çabası içinde etkinlik ve güç kazandığını bildirmiştir. Ayrıca roman, eski sanat-edebiyat anlayışı ile bağlarını koparmadan, kendine bağlı (sadece Batı ile de sınırlı olmayan, Batı-dışı toplumları da kapsayan) bir roman geleneği yaratmayı başaramıştır. Geniş halk kitleleriyle ilişkisinde sosyolojiye göre

---

⁸⁰⁹ EĞRİBEL, Ertan; "Sosyoloji ve Sanat-Edebiyat İlişkisi Üzerine", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 51-53.

daha çok ortaklık ve etkinlik sağlamıştır. Romanın toplum ile kurduğu bağ ve geniş kitleler tarafından kolaylıkla benimsenmesi, sosyoloji açısından ilgi ile karşılanmıştır.⁸¹⁰

Sosyoloji ile edebiyat-romanın konuları arasında bir ortaklık bulunmaktadır. Ancak edebiyattan farklı olarak sosyoloji, ele aldığı konuları bilim düzeyinde temellendirmeye çalışır. Sosyoloji, beşeri dünyayı ve ilişkileri demistifikasyona uğratarak kavrar, dinsel (kutsal) ve ahlaki (normatif) bir öğretiye dayanmaz ve insan zihninin her türlü mittten ve büyüden arındırılmış bilincini ifade etme çabasıdadır. Bu açıdan özellikle başlangıçta belli bir değerlendirme ve tutuma sahiptir. Din, büyü, mitoloji, metafizik gibi alanlarla kendisi arasında kurduğu ilişkiyi, bu alanları dışlayarak tanımlar. Bunu kendi bilimsel kimliğini kanıtlamak, kendi özel alanını belirleyebilmek için yapar. Bu anlamda edebiyatın ele aldığı konular hakkında daha başlangıçta belirlenmiş bir bakış açısı ve duruşu vardır. Edebiyat, özellikle de roman ise, sosyolojinin dışarıda bıraktığı ilişkileri ve yaşam tarzını, değerlerini de kapsamaya ve yeni ilişkilere eklemlemeye çalışır. Sosyoloji, toplum olayları hakkında kutsaldan arındırılmış, profan bir yaklaşım getirir. Edebiyatla kıyaslandığında sosyolojinin topluma nüfuz etme yeteneği kısıtlı ve sınırlıdır. Ancak elbette bakış açısındaki bu sınırlılığa rağmen toplum olayları üzerinde etkilidir ve bu etkinlikten de vazgeçme niyeti bulunmamaktadır.⁸¹¹

Eğribel'in sosyolojimiz ve Türk edebiyatına yönelik değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Türkiye'de sosyoloji ve romanın, Osmanlı'da yönetimin ve yeni kadroların yaptığı siyasi seçimin bir uzantısı olduğunu anımsatan Eğribel, Batı sanatının benimsenmesinde ve uygulamada diğer sanat dalları açısından, -söz geliş müzikte ve resimde- önemli bir başarıdan söz edilemezken roman alanında önemli yazarlarımızdan söz edilmesinin ilgi çekici olduğunu bildirmiştir. Ona göre, Türk edebiyatından ve romanından söz edilmesi, kişisel düzeyde de olsa toplum ve tarih özelliklerimizi gündeme getirmede, açıklama ve tartışmada bir başarıdan söz etmemize izin vermektedir. Bu nedenle Türkiye'de sosyologlar, sosyolojimizin pek çok temel konusunu ele almada, anlama ve açıklamada Türk romandan faydalanmaya çalışmışlardır. Sosyolojimizin temel konularından biri olan Batılılaşma konusu, romanlar aracılığıyla izlenmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde Türkçülük, milliyetçilik, kurtuluş savaşı, devrimler, aydın-toplum ayrımı, yoksulluk, köy, şehirleşme, gecekondulaşma, muhafazakârlık, kimlik, bozulma, çözülme

⁸¹⁰ A.g.m., s. 53.

⁸¹¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Edebiyat-Tarih-Sosyoloji İlişkisi ve Yöntemi Üzerine", s. 11.

gibi pek çok konu edebiyat üzerinden tartışılmıştır. Türkiye’de sosyoloji-edebiyat ilişkisini elbette tek yönlü olarak görmemek gerekir. Edebiyatçılarımız da baştan itibaren sosyolojiye ilgi duymuş, Batı sosyolojisinin veya Türk sosyologlarının getirdiği açıklamalardan faydalanmaya çalışmışlardır. Bu kimi zaman olumsuz bir biçimde çeşitli sosyoloji kuram ve açıklamalarının kalıp, şablon, reçete halinde edebiyatta, romanda kullanılması biçimindedir. Bu durum, sanat-edebiyatımızı da kısırlaştırmıştır. Ancak bunun ötesinde bu kalıplara uymayan veya bu kalıpları zorlayarak yeni bilgi ve açıklamalar getiren romancılarımız da vardır. Edebiyatçılarımız, Türk toplum düşüncesine ve sosyolojimize olumlu katkılar yapmışlardır. Kemal Tahir, bu açıdan müstesna bir yere sahiptir. Kemal Tahir, geleneksel dünya görüşü veya Türk toplum tarihiyle ilişki kurma çabasında sadece Türk edebiyatı üzerinde değil, aynı zamanda Türk sosyolojisi üzerinde de etkili olmuştur.⁸¹²

Türkiye’de Batıcılışma (yenileşme/çağdaşlaşma/modernleşme) devletin siyasi bir seçimi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Batıcılışma sadece devletin siyasi bir seçimi olarak kalmamış; toplum düzeyinde çeşitli değişikliklerin de temeli olmuştur. Türk toplum düşüncesinde Batıcılışma serüveninin ve karşılaştığı sorunların açıklanmasında sosyologlar, tarihçiler, hukukçular, siyaset bilimciler ve sonra iktisatçılar öne çıkmışlardır. Ancak Türkiye’de yenileşme girişimlerinin izlenmesinde sanat-edebiyatın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Değişik toplum bilim disiplinleri, yenileşme serüvenine ait sorunları sanat-edebiyat üzerinden ele almışlardır. Türkiye’de sanat-edebiyat ile diğer toplum bilimlerinin arasındaki etkileşimden dolayı hem sanat-edebiyatın, hem de diğer toplum bilim disiplinlerinin ağırlığı artmıştır. Yenileşme dönemi Türk toplum düşüncesinin izlenmesinde özellikle edebiyat belli görüşlerin tanınması ve oluşturulması açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Yenileşme sonrası Türk edebiyatında ortaya çıkan değişim yanında edebiyatın getirdiği malzeme ve birikim de yenileşme olayının açıklanmasında belli kolaylık sağlamaktadır.⁸¹³

Eğribel, Türk toplum tarihi ile Türk edebiyatının serüveninin birlikte seyretmesinin, Türk toplum kimliğinin/bilincinin toplumlar arası ilişkilere bağlı olarak geliştiğinin bir kanıtı olduğunu iddia etmiştir. Türk toplumunun kendi sözüne, kimliğine Türk toplum

⁸¹² EĞRİBEL, “Sosyoloji ve Sanat-Edebiyat İlişkisi Üzerine”, s. 56.

⁸¹³ EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması”, **Sosyoloji Yılığ 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 385.

düşüncesi ve özelde Türk edebiyatı ile sahip çıktığını bildirmiştir. Türk toplum tarihi ve edebiyatının insanlığın gelişmesine, zenginleşmesine de katkıda bulunduğunu savunmuştur. Türk toplum tarihinin geleceğe taşınmasında ve geliştirilmesinde Türk edebiyatının özel bir yeri olduğu tespitinde bulunmuştur. Sosyolojimizden beklenilenin ise bu zengin mirasa sahip çıkarak günümüz sorunlarının açıklanması ve değerlendirilmesinde yetkin bir rol üstlenmesi olduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁴

Eğribel'e göre, günümüzde Batı sosyolojisi ve sanat-edebiyat anlayışının arayışı bitmiş durumdadır. Batı sanat-edebiyatı ve sosyoloji öğüt ve önerileri, Doğu'ya siyasi, iktisadi, toplumsal, kültürel tahribat ve çöküntüden başka bir şey getirmemiştir. Batı toplumları da arayışın bitmesinden etkilenmekte, toplumsalın çözülmesi ve siyasi temsilin yitirilmesi yeni sorunlara neden olmaktadır. Toplumların açmazla karşılaştıkları, bunaldıkları dönemlerde, -belirli deneyimleri ve bilgileri aktarması nedeniyle- edebiyat ve sosyoloji, kişisel gücü ve becerileri beklenmedik bir biçimde toplumsal güce dönüştürmede en önemli araç olabilmektedir. Geçmişte bunun örneklerini görmek mümkündür. Günümüzde de Türk edebiyatında ve sosyolojisinde Kemal Tahir ve Baykan Sezer etkisi, böyle bir potansiyeli belirtmektedir. Bunun doğru bir şekilde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ise soru konusu olmaya devam etmektedir.⁸¹⁵

Eğribel'in sanata yönelik sosyolojik analizlerinde müzik konusu önemli bir yer tutmaktadır. Genelde Doğu müziği özelde ise Türk/Osmanlı müziğine dair bir takım çıkarımlarda bulunan Eğribel'in hareket noktası, toplumlar arası farklılaşmalar ve bu farklılaşmaların müzik alanındaki tezahürleridir. Dolayısıyla Eğribel, bütün sosyolojik incelemelerinde olduğu gibi müzik konusunda da, sosyoloji anlayışının omurgasını teşkil eden Doğu-Batı çatışması perspektifinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Baykan Sezer de, Eğribel'in bu çabasını takdirle karşılamıştır: "...müzik konusunu çeşitli boyutlarıyla sosyolojimizde gündeme getiren Ertan Eğribel'dir. Ertan Eğribel'i bu ilginin sosyolojimizde gerçek başlatıcısı olarak burada selamlıyorum."⁸¹⁶

Sanat-edebiyatın, toplumun kendi sorun ve çözümleri üzerinde bir bilinçlenme biçimi olduğu aktarılmıştı. Müziği diğer sanat biçimlerinden ayıran en önemli özellik ise

---

⁸¹⁴ EĞRİBEL, "Sosyoloji ve Sanat-Edebiyat İlişkisi Üzerine", s. 57.

⁸¹⁵ A.g.m., s. 58.

⁸¹⁶ SEZER, Baykan; "Müzik ve Batıcılışma", **Türk Müziği** (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 46.

bu bilinçlenmenin toplum kimliği üzerinde olmasıdır. Müzik, önce bir kimlik belirtisi ve kimlik ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır.⁸¹⁷ Eğribel, müziğin iki temel görevinden ve özelliğinden bahsetmiştir. Birincisi, toplumların toplumlararası ilişkilerde elde ettikleri konumlarına ve rollerine bağlı olan kimliklerinin bilincine varılmasında müziğin üstlendiği görevidir. Müziğin ikinci görevi ise bireyin, toplum içinde belirli bir yer kazanması, toplumla dayanışma ve ortaklık içine girerek toplumla haberleşmesini sağlamaktır. Dolayısıyla müziğin toplum kimliğinin paylaşılmasında, aktarılmasında ve yaygınlaştırılmasında aracı rolü bulunmaktadır.⁸¹⁸ Müziğin söz konusu rolü oynamasını sağlayan bir özelliği de soyut olmasıdır. Müzik, sanatlar içinde en soyut olanıdır. Bununla bağlantılı olarak müzik, önce bir kimlik belirtisi, belli bir kimliğin ifadesidir. Bu kimlik, toplumların kendi sorun ve çözümleri ile ilgili bilinçlenme olayının dışında değildir. Bu yüzden Doğu ve Batı olduğu sürece “evrensel” bir müzik söz konusu edilemez.⁸¹⁹ Müziğin sanatlar arasında ayrı bir yeri olduğunun önemli göstergelerinden biri de, her toplumun bir ulusal marşının bulunmasıdır. Ancak söz gelişi ulusal tabloları yoktur.⁸²⁰

Müziğin salt teknik bir olay, müzik uzmanlarının ya da icracılarının tekelinde imtiyazlı bir konu olarak değerlendirilemeyeceğini savunan Eğribel, belirli bir tekniğe ve müzik serüvenine de üstünlük atfedilemeyeceğini vurgulamıştır. Özellikle Batı’da bir dönem ortaya çıkıp benimsenmiş “çokseslilik” tekniğinin idealleştirilerek imtiyazlı kılınmasını ve Batı-dışı toplumların müzik geleneklerinin bu ölçütten hareketle “geri, kötü, yetersiz” olarak kodlanmasını şiddetle reddetmiştir. “Batı’nın evrensel, genel geçer, ideal olarak sunduğu çoksesli müzik özellikleri Batıda belli bir dönemde ortaya çıkmıştır. Batı müziğinin klasik, mükemmel denilen tekniğinin bile belli bir dönem ile sınırlanması ve günümüzde bu müzikten vazgeçilmesi (modern müzik çalışmaları) müziğin yalnız teknik/müzik bağlantılı olarak açıklanmayacağını gösterir.”⁸²¹

⁸¹⁷ EĞRİBEL, Ertan; “Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkaməsi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 239.

⁸¹⁸ EĞRİBEL, Ertan; “Müzik ve Toplum Kimliği”, **Türk Müziği** (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 62.

⁸¹⁹ EĞRİBEL, Ertan ve Diğerleri; **Türk Müziği** (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 9-10.

⁸²⁰ SEZER, “Müzik ve Batıcılılaşma”, s. 48.

⁸²¹ EĞRİBEL, “Müzik ve Toplum Kimliği”, s. 57-58.

Çokseslilik, Batı müziğinin kendi tarihi ve toplumsal koşulları dışında mutlak ölçü alınmakta, evrenselleştirilmekte ve Türk müziği, kendinde olmayan bazı özelliklerden yola çıkılarak, belirli eksiklerle tanımlanmaktadır. Türk müziğinin tanımlanmasında bu eksiklikler, özellikle İslâmiyet ile ilişki kurularak, İslâmiyet'ten kaynaklanan eksiklikler olarak kodlanmaktadır. Çoksesliliğin evrensel, Batı koşullarından bağımsız ele alınmasıyla giderek tekniğin ötesinde belli bir toplum ve İslâmiyet suçlanmaktadır. Hâlbuki İslâmiyet ile müzik ilişkisinden ziyade Batı müziği karşısında Doğu müziğini ele almak gerekmektedir. Zira Doğu müziği, yalnız İslâmiyet'le sınırlı değildir. Çin, Hind, İran gibi müzik gelenekleri de, Doğu müzik geleneği içerisindedir. Osmanlı müziği ise Doğu müziği içinde özel bir yere sahiptir. Doğu-Batı çatışması içinde zengin cephe geleneğinin mirasçısı olduğu için Osmanlı saray müziğinin, İslâm ve Doğu müziği ile ilişkisinin yanında Batı müziği (Bizans, Balkanlar) ile de ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı müziği, Bizans'a indirgenemediği gibi İslâmiyet ile de sınırlı değildir.⁸²²

Eğribel'e göre, tek seslilik ya da çokseslilik gibi müzik tekniklerini müziğin ana çıkış noktası olarak kabul etmek yerine, teknikleri belirli bir ifade biçimi olarak toplumda açıklamak gerekmektedir. Toplumlar, karşılaştıkları problemler ve çözümleri konusunda bilinçlendikçe meseleleri ifade etmelerini kolaylaştıracak müzik tekniklerini geliştirmişlerdir. Dolayısıyla müzik, toplumun kendi çıkarları ve çözümleri üzerinde bilinçlenmedir. Elbette müzik tekniğindeki değişimler ve farklılıklar, toplumların koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplumlar arası ilişkide koşulların farklılığının yanı sıra ortak çıkar ve çözümlerinin farklılığı, müziğin aracı olduğu bilinci belirlemektedir.⁸²³

Eğribel'e göre, genel olarak müzikte temel ayrım, Batı müziği ile Doğu müziği arasındadır.⁸²⁴ Ancak Doğu müziğinin Batı müziğinden farklılığının günümüzde Batı veya Batıcılışma taraftarlarınca da dile getirildiğine işaret eden Eğribel, buradaki asıl amacın, Batı-merkezci bir yaklaşım olarak, Batı müziğinin üstünlük, Doğu müziğinin ise gerilik/eksiklik bağlamında bir farklılık taşıdığına yönelik iddiaları onaylamak olduğuna dikkat çekmiştir. Eğribel'e göre ise Doğu ve Batı müziği eşit ve aynı serüvene sahip olmadığı gibi taraflardan birinin üstünlüğü de söz konusu değildir. Günümüzde Batı'nın

⁸²² EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 6-7; EĞRİBEL, "Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine", s. 248.

⁸²³ EĞRİBEL, "Müzik ve Toplum Kimliği", s. 58.

⁸²⁴ EĞRİBEL, "Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması", s. 387.

kendisini evrenselleştirme çabalarına rağmen gerçekte evrensel olan Batı'nın kendisi değil, Batı'nın dünya egemenliğidir.⁸²⁵

Eğribel, Türk müziğine sahip çıkma gayesiyle Türk müziğinin kendisine özgün ölçütlerini, dinamiklerini ortaya koyma yolunda çaba göstermiştir. Türk müziği, Osmanlı ile özdeşleşmiş bir müziktir ve kendine özgü çeşitli niteliklere sahiptir. Evvela Doğu uygarlığının müzik geleneğini bütünüyle sahiplenip geliştirmiştir. Doğu müziğinde tek seslilik söz konusudur. Ancak herhangi bir kalıplaştırma yoktur. Doğu'da çözümün her koşula yanıt verir olması, tarihî ve toplumsal olarak aşılabilmesi nedeniyle kâğıda dökülmüş nota yoktur. Diğer bir deyişle, nota vardır ancak nota yazıya geçirilmemiş, kalıplaştırılmamıştır. Bu gelecek kuşaklara, onları sınırlamadan yeni durumlara uyum sağlayabilme imkânını, esnekliğini vermiştir.⁸²⁶

Türk müziği yorumunda esas olan insan ve insan sesidir. Peşrev ve taksim, “ara”dır. İnsan sesi, her zaman ön planda olmuştur. Aletler, insan sesini yönlendiren bir araç değildir. Aksine insan sesini izleyen, insan sesi önünde geride kalıp ona destek sağlamakla yetinen bir araç durumundadır. Ancak elbette Türk müziğini insan sesine indirgemek de mümkün değildir. Sadece insan sesine, insana duyulan saygıdan dolayı müzik aletlerinin arka plana geçişi söz konusudur.⁸²⁷

Orkestra şefinin olmaması, Türk müziğinin önemli bir özelliğidir ve iddia edilen aksine bir eksiklik değildir. Kişilerin sivrilmemesi, toplum çözümü ve kimliğiyle ortaklık ya da kaynaşma ile kendini ifade edebildiğini göstermektedir. Şüphesiz Osmanlı/Türk müziğinde de rehberlik ve yol göstericilik bulunmaktadır ancak yorum, söz konusu kişinin dayattığı bir uyumun değil; toplulukta var olan ve o andaki koşullarla biçimlenen bir uyumun ürünüdür. Böylelikle hem geniş katılıma ve açıklığa elverişli hem de kişisel olarak ön plana çıkmamaya dönük özelliklere haizdir.⁸²⁸ Ayrıca Türk müziğinde bir başına, solo söylenen şarkı da azdır. Şarkılar genellikle birlikte söylenmektedir. Böylelikle herkesin toplu olarak şarkıya katılabildiği bir biçim (koro) ortaya çıkmaktadır. Bu toplulukta kimse öne çıkmadığı gibi sesi yeterli olmayan da topluluk içinde müziğe katılabilmekte, yetersizlikler ve beceriksizlikler “ortak yorum içinde” eritilmektedir.

⁸²⁵ EĞRİBEL, “Müzik ve Toplum Kimliği”, s. 58-59.

⁸²⁶ EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 21.

⁸²⁷ A.g.m., s. 23.

⁸²⁸ A.g.m., s. 19, 23.

Böylece toplum kimliğinin önemli bir ifadesi olan müziğe herkesin sahip çıkması mümkün olmaktadır.⁸²⁹

Türk müziğinin bir diğer özelliği, bireyin kişiliğini yitirmesine izin vermemesidir. Osmanlı müziğinde iki şeye izin verilmeyecektir: Biri, müzik çalınca herkesin ortaya atılıp göbek atmasına diğer deyişle her isteyenin ortak olmasına, ikincisi de kişiliğin silinmesine.⁸³⁰ “Gerçekte bireyin ezildiği, kişiliğinin silindiği müzik tekke müziğidir. Tekke müziği, sema ve ayinlerde semazenlerin dönmesi, kendinden vazgeçerek, kimliğin, kişiliğin belirtilmesine izin verilmemesi, kimliğin yitirilmesidir. Doğu/saray müziğinin veya kimliğimizin temsilcisi bu müzik değildir. Mevlevi müziği saray müziğinden farklıdır. Bu müzikte saray müziğinin herkesin katılabilmesine izin verme özelliğinin bozulması ile karşılaşacağız. Tekke müziğinde kişiliğin ortadan kalkması saray müziğindeki belli bir özelliğin abartılmasıdır. Batı’nın da Türk müziği olarak bu müziğe öncelik vermesi boşuna değildir. Batı ile kavga yerine uzlaşmaya yatkın olduğu için, Batı’da da Türk müziği, Türk kimliği olarak Mevlevi müziği tanıtılacaktır.”⁸³¹

Eğribel’e göre, Osmanlı müziğinin Mevlevî müziği olarak tanıtılması, 19. yüzyıl koşulları ile ilişkilidir. Batıcılışma yönündeki girişimlerin ilk başlatıcısı III. Selim, aynı zamanda geleneksel Osmanlı/Türk müziğindeki değişikliklerin de başlatıcısıdır.⁸³² Batı ile işbirliği/yandaşlık temel siyaset olunca, Batı ile çatışmayı değil kucaklaşmayı öğütleyen, “ne olursan gel” diyen Mevleviliğin yönetim tarafından desteklenmesi, Padişahın ney üflemesi de şaşırtıcı değildir. III. Selim, Osmanlı geleneksel/klasik siyasetini temsil etmediği gibi, Batıcılışma/yenileşme dönemi Osmanlı/Türk müziği de, klasik Osmanlı müziğini temsil etmemektedir. Mevleviliğin bu dönemde yönetimle ilişkisini de çok fazla önemsememek gerekir. Osmanlılık ile Mevleviliği özdeşleştirmek mümkün olmadığı gibi, Osmanlı geleneksel siyasetinin ve sonrasında gündeme gelen Batıcılışma siyasi seçiminin, Mevleviliğin siyaseti olduğunu söylemek de yanıltıcıdır. Osmanlı Batılılaşma ile kendi geleneksel siyasetine ters işlere girerken bile Osmanlı kalmasını bilmiştir.⁸³³ “Günümüzde klasik Türk müziği olarak tanıtılan müzik gerçekte

---

⁸²⁹ A.g.m., s. 24-25.

⁸³⁰ A.g.m., s. 27.

⁸³¹ A.g.m., s. 26-27.

⁸³² Osmanlı’da 19. yüzyılda siyasetteki değişikliklere paralel olarak geleneksel müzik değişecek, bozulacaktır (A.g.m., s. 35).

⁸³³ EĞRİBEL, “Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine”, s. 242. “...yönetici-kadronun Mevlevilik ile ilişkisi, belli bir tarikata ait olması başka

‘çöküş dönemi’ müziğidir. Çöküş dönemi müziği klasik müzik olarak tanıtılarak kimliğimiz çaresizlikle ve çöküşle eş tutulmaktadır. Oysa bizim kimliğimiz dünya imparatorluğu ile ilgilidir. ...Gerçekten sahip çıkılması gereken müzik Fatih, Kanuni dönemi müziğidir. Bizim sahip çıkılacak geleneksel kimliğimiz, müziğimiz bu dünya imparatorluğu mirası ile yakından ilgilidir.”⁸³⁴

Eğribel’in Cumhuriyet dönemi müzik politikasına yönelik analizleri de ilgi çekicidir. Türkiye’de Batıcılışma sonrası ortaya çıkan değişikliklerden en çarpıcısının müzik alanında olduğu saptamasında bulunan Eğribel, Türkiye’de yenileşme girişimlerinin pek çok alanda başarılı olduğu söylenmesine karşılık müzik alanında bunu söylemenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Ona göre, günümüzde de müzik ile ilgili çalışmalar yenileşme/modernleşme yönünde belli bir başarıyı belirtmek için değil tam tersine toplum düzeyinde bir bunalımı belirtmek için kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin yıkılması sonrası yeni kurulan Türkiye devletinde saltanat ve hilafetin kaldırılmasından, Latin alfabesinin kabulüne kadar siyasetin ve toplum yaşamının değiştirilmesine yönelik çeşitli "devrimler" yaşanmıştır. Ancak bu devrimler içinde belki de tek başarısız olanı, müzikte yapılmaya çalışılan devrimdir. Türk müziği, Batılı anlamda değiştirme girişimlerine karşı direnç göstermiştir. Üstten aktarma ve dayatmalara, değişimin gerekliliği yönündeki açıklama ve uygulamalara resmi düzeyde sahip çıkılmasına karşın bu girişim başarılı olmamıştır. Ayrıca çeşitli alanlarda yapılan devrimlere karşı gelmek hoşgörüsü ile karşılanmazken müzik alanında yapılan değişikliklere karşı gelmek hoşgörüsüyle karşılanmaktadır.⁸³⁵ “Türkiye’de başarısızlığı ilk ortaya çıkan devrim müzik devrimidir. Yeni kurulan Devlet ile toplum kimliğinin zorlanmasına rağmen Batı ile bütünleşme, Batı kimliğini alma söz konusu olmamıştır. Toplumun Batı müziği ile ilişkisi Batı’yı taklit etme düzeyinde ortaya çıkacaktır. Batı siyasetinin bir gereği olarak farklı müzik türleri birarada olacak, ancak kimlik düzeyinde değil, yaşam biçimi olarak kalacak, toplumda yer edinecektir.”⁸³⁶

---

bir şeydir. Bizim vezirlerimizin hepsi, yönetim kadrosu Türk kaynaklı değil devşirmedir. Ancak herhangi bir Osmanlı Paşası Ermeni’dir. diye Osmanlı politikasını Ermeni saymamız mümkün değildir” (EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 33).

⁸³⁴ EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 29-30.

⁸³⁵ EĞRİBEL, “Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması”, s. 386; EĞRİBEL, “Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine”, s. 239.

⁸³⁶ EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 40.

Cumhuriyet döneminde yeni devletin ve toplumun temeli, bir dizi köklü değişikliklerle birlikte, “Doğu devlet ve toplum geleneklerinin tekeli vesayetinden kurtulma” olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle yeni devletin kuruluşu ve toplumun bağımsız/bütünsel kimliği, bir kültür ve uygarlık değişimi projesi olarak sunulmuştur. Devlet, yeni yönelişin ve gelişmelerin kurumsal düzeyde olduğu gibi düşünce düzeyinde de öncüsüdür. Değişikliklerle ilgili dinamiklerin araçlarını, altyapısını oluşturma görevini üstlenmiştir. Yeni alfabeye geçiş, eğitim seferberliği, kadınların kamusal yaşama katılmaları, yeni hukuk düzeni, laik bir kentsel mekânın yaratılması, ulaşım ve iletişim ağlarının genişlemesi, yeni tarih ve dil görüşü gibi gündelik yaşamı kapsayan değişimler yanında müzik ile ilgili değişiklikler de, devletin öncülüğünde ortaya çıkan girişimlerdir. Devlet, yeni dünya görüşünün tekeli elinde tuttuğu gibi toplum kimliğinin de oluşturucusu ve belirleyicisi konumundadır. Bu girişim, Osmanlı’dan vazgeçmeye dayalı yeni siyasi seçime uygun ideolojik bir bütünlük ve tutarlılık anlayışının ifadesidir. Bu yönde bir dizi devrimlerin gündeme gelmesi rastlantı değildir. Müzik ile toplum kimliği arasındaki ilişki nedeniyle diğer sanat düzeylerinde aynı biçimde bir değişiklik öne çıkmazken, müzik devrimi önemli olacaktır. Müzik devriminin bir diğer önemi de, daha sonra “tutan-tutmayan devrimler” olarak tartışılan yeni girişimler içinde “tutmayan devrimler” içinde ilk ortaya çıkan ve vazgeçilen örnek olmasıdır.⁸³⁷

Batı’dan aktarılan çeşitli kurumlar ve sanatlar içinde Türk toplumuna en yabancı kalan sanat türü müzik olmuştur. Türkiye’de geleneksel Türk müziği, Batıcılığa siyasi seçimine uyumsuz bir kimlik belirtmiş, bunun yanında toplumun da Batı müziğine ilgisi gevşek olmuştur. Müzik, bu açıdan diğer sanat biçimlerinden ayrılmaktadır. Yenileşme döneminde Batı’dan aktarılan sanatlar içinde en başarısız olanı Batı müziği olduğu gibi, geçmişten kalan geleneksel sanatlar içinde toplumun günümüzde de ilişki kurduğu ve bir biçimde yaşattığı belki de tek sanat türü, Türk müziği olmuştur. Bu nedenle Türkiye’de sosyoloji açıklamalarının geçersizliğinin ilk ve en açık belirtisi müzik alanındadır.⁸³⁸

Müziğin soyutluğu, aktarış biçimini kolaylaştırmakta ancak yine soyutluğu nedeniyle düşünce ve öğretilerin çevirisinde bazı zorluklarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Resimde, edebiyatta aktarma ve çeviri mümkünken müzikte bu oldukça zor

⁸³⁷ EĞRİBEL, “Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine”, s. 240.

⁸³⁸ EĞRİBEL, “Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması”, s. 386.

bir durumdur. Müzik, her şeyden önce bilinçlenmeyle ilişkili ve onun ötesinde bir kimlik belirtisi, toplumla bütünleşme olayıdır. Müzikte soyutluk, toplumsallığa açık olmayı sağlamaktadır. Soyutluğu nedeniyle yaygın bir kimlik belirtisi işlevini yerine getirmektedir. Müzikte soyutluk, söz konusu olan bilinçlenmenin sorunları anlama çabası düzeyinde değil kimlik belirtilmesi düzeyinde olmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda Batı müziği, belli görüşlerin aktarılmasında başarısız kalmış, modernleşme/yenileşme girişimlerinin genişlemesinde müziğe belirli bir rol verilmiş olmasına karşın arzulanan gerçekleşmemiştir.⁸³⁹

Türkiye'de "müzik devrimi" olarak da adlandırılan değişim girişi, toplum sınıflarına veya toplum gelişmesine dayalı olarak gerçekleşmemiştir. Toplumlar arası ilişkiler içindeki köklü yön değiştirme ile müzikteki köklü değişim arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu girişim, Türk müziğinin modernleşmesi veya Türk müziğinin çoksesli hale getirilmesi olarak ifade edilmiştir.⁸⁴⁰ Kültür ve uygarlık ayrımı ile geleneksel Türk müziğiyle ilişkimiz kesilirken yeni yönelişimiz de açıklanmış olacaktır. Resmi müzik anlayışı ve müzik alanındaki değişiklikler, ancak Osmanlı'dan vazgeçmemiz temelinde anlaşılabilir. Bu nedenle günümüz müzik tartışmaları da tekseslilik-çokseslilik, Batı müziği-Doğu müziği, klasik Türk müziği-Türk halk müziği ikilik ve karşıtlığı temelinde sürdürülmektedir.⁸⁴¹

Geleneksel Türk müziğinin Doğu/Osmanlı müziği ile özdeşleşmiş bir müzik olması, Osmanlı'ya karşıt özelliklerle tanımlayan yeni devletin müziğe bakışının olumsuz olmasının asıl nedenidir. Zira yeni devlet, kendi temelini Osmanlı'dan vazgeçmeye dayandırmakta ve Osmanlı karşıtlığını modernleşme/çağdaşlaşma olarak tanıtmaktadır. Türk modernleşmesi denilince sadece devlet düzeyinde hukuki, siyasi alanda yapılan değişiklikler anlaşılmamaktadır. Modernleşme toplumsal düzeyde gündeme gelen çeşitli değişiklikleri de kapsamaktadır. Bu açıdan müzikte ortaya çıkan değişikliklerle devletin yeni siyasi seçimi arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır. Eğribel, Ziya Gökalp'in Batı müziği, geleneksel Türk müziği ve müzikle ilgili değişiklikler hakkında yaptığı

⁸³⁹ A.g.m., s. 387; SEZER, "Müzik ve Batıcılışma", s. 47-48.

⁸⁴⁰ Cumhuriyet döneminde çokseslilik değil belli bir müziğin dayatılması söz konusudur. Bize kimlik veya çokseslilik olarak doğrudan doğruya yabancı bir müzik dayatılmıştır. Hâlbuki o dönemde Batı'da da çok seslilik bulunmamaktadır (EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 39).

⁸⁴¹ EĞRİBEL, Ertan; "Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması", s. 393-394.

değerlendirmelere bu açıdan bakmak gerektiğini ifade etmiştir. Ziya Gökalp, müziğe Batı kimliği almanın yanı sıra Türkçü/milli bilinç yaratmak açısından da özel bir rol vermektedir. Getirdiği açıklamanın toplum ve kültür farklılıklarının bilincine giden bir tarafı bulunmaktadır. Türk müziğinde Batılı yönde öngörülen değişiklik ile Türklük bilincini yaratma konusu birbiriyle iç içedir. Uygarlık-kültür ikilik ve ayrımı, temel siyasi seçimimizi ve Batıcılışma doğrultusundaki toplum değişmelerini açıklamaktadır. Batı müziği ile Türk müziği arasında ilişki kurma çabası, kuramsal ve kurumsal düzeyde yeni açıklama ve biçimlendirmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ziya Gökalp'in şahsında sosyoloji, bu yöndeki açıklama çabasını üstlenmiştir. Bu açıklama sosyoloji çerçevesinde savunulan bir görüş olmanın ötesinde, yeni Türkiye devletinin müzik hakkındaki resmi görüşünü şekillendirmiştir.⁸⁴²

Ziya Gökalp, "Türk Devrimi"nin düşünce düzeyinde ideologu olduğu gibi müzik ile ilgili tartışmalarının da merkezinde bulunmaktadır. Türk müziğinin kökeni, kurumlaşması ve icrasında bugüne kadar süren tartışmaların temelinde Ziya Gökalp'in görüşleri bulunmaktadır. "Ziya Gökalp'e göre 'Türk toplumu şu üç tür müzikle karşı karşıyadır: Doğu müziği, Halk müziği, Batı müziği. Bunlardan Doğu müziği eski uygarlığımızın, halk müziği kendi kültürümüzün, Batı müziği ise yeni uygarlığımızın müzikleridir. Doğu müziği (Osmanlı müziği), eski uygarlığımızın müziği bize yabancı olmamakla birlikte Bizans'tan alınma olup ulusal değildir. Batı müziği yeni uygarlığımızın müziği olduğu için bize yabancı değildir. Türk halk müziği ise eski Türk müziğinin devamı, ulusal bir halk müziği olup, gerçek Türk müziğidir. Ulusal müziğimiz ülkemizdeki halk müziği ile Batı müziğinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk müziğimizin bize verdiği ezgileri toplar ve Batı müziği yöntemiyle armonize edersek hem ulusal, hem de asri ve garbi bir müziğe sahip oluruz.'"⁸⁴³ Hâlbuki Osmanlı'da siyaset/çözüm merkezi olan sarayla toplum arasındaki ayrım, halk müziği ile saray müziği arasında ayrım olarak yansımaları bulmuştur. Ancak bu ayrıma rağmen iki müzik arasında temelde bir ortaklık söz konusudur. Bu nedenle halk müziği ile saray müziği birbirlerini itmeden bir arada var olabilmişlerdir. Nitekim her iki türün de birbirine

---

⁸⁴² A.g.m., s. 387-388.

⁸⁴³ A.g.m., s. 393.

çevrilme imkânı bulunmaktadır. Aralarındaki farklılaşma, önemli bir zenginlik kaynağıdır. Aralarında zıtlasma değil, aksine uyum söz konusudur.⁸⁴⁴

Ziya Gökalp'in geleneksel Osmanlı/Türk müziğini bize yabancı Bizans müziği olarak değerlendirmesini ve Osmanlı-halk ikiliğine dayalı olarak hakiki/öz müziğimizin Türk halk müziği olduğu yönündeki görüşlerini, Atatürk de benimsemiştir. Türk devriminin müzik görüşü, Atatürk'ün iradesi ve yönlendirmesiyle gündeme gelmiştir. Atatürk'ün Osmanlı/Türk müziği yerine çoksesli Batı müziğinin alınmasını bir uygarlık sorunu olarak görmesi, müzik devrimine yönelik sözleri, yeni yönelişte siyasete, kültür bakanlığına ve bürokratlara verdiği görev, geleneksel Türk müziğine yönelik eleştiri ve uygulamaların önünü açmıştır. Yeni dönemde sadece Osmanlılıktan vazgeçme değil aynı zamanda Anadolu ile sınırlı Türkçülük siyasetine dayalı olarak toplum kimliğinin imparatorluk temelli İslamcılık, Türkçülük siyaset ve görüşlerinden de arındırılması istenmiştir. Bu nedenle "çağdaş-ulusal-Batılı" anlamda değişikliklere ayak uydurması gereken müzik türü, halk müziği olarak öne çıkmıştır. Geleneksel Osmanlı/Türk müziği dışlanmış, yabancı bir müzik olarak görülmüştür. Bütün bunlar, Türk devriminin müzikle ilgili görüşlerinin ve müzikte devrim anlayışının altyapısını oluşturmuştur.⁸⁴⁵

1926 yılında yeni dönemin siyasetine uygun olarak Darülelhan'ın Türk müziği bölümü kaldırılmış, sadece klasik eserleri tasnif eden bir kurul bırakılmıştır. Türk müziği eğitim ve öğreniminin kaldırılmasıyla artık Türk müziği, Osmanlı kimliği ile ilişkili bir müzik olmaktan çıkarılarak sadece bir "müze malzemesi" olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel Türk müziğine yönelik "Bizans Müziği", "Divan Müziği", "Enderun Müziği" gibi nitelermeler bununla ilgilidir. Bu tanımlarda Osmanlı'dan vazgeçişimizi açıklamak ve yeni siyaseti öne çıkarmak amacıyla belli bir horlama vardır. Hatta Osmanlı saray müziği, "meyhane müziği" olarak küçümsenmiştir. 1934-1936 yılları arasında ise Türk müziği yasaklanmıştır. Özellikle klasik Türk müziğinin "gericilik (irtica)" kaynağı olarak

---

⁸⁴⁴ EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 17; EĞRİBEL, "Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine", s. 249; EĞRİBEL, "Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması", s. 396.

⁸⁴⁵ EĞRİBEL, "Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine", s. 241. Atatürk, klasik Türk müziği tutkusu olduğu bilinmesine rağmen, bu müziği artık terk ettiğimiz Doğu uygarlığının müziği olarak görmüş, "Türk'ün çok gelişmiş ruh ve duygusunu doyurmaya yetmez" olduğunu belirtmiştir (EĞRİBEL, "Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması", s. 394). Ancak Atatürk, geceleri Klasik Türk müziği ve Türk halk müziği (Rumeli havaları) dinleyip, söyleyecektir (EĞRİBEL, Ertan; "Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine", s. 244).

görülməsi, cumhuriyet dönemi müzik tartışmalarını belirlemiştir. Bu durum, toplum kimliğinin “zorlanması” getirmiştir. Türk müziğine yönelik yasa, Atatürk'ün emriyle kalktıktan sonra yeniden radyolarda geleneksel Türk müziği türleri yayınlanabilmiştir. Ancak bu husus, devletin Türk müziğine olan bakış açısının değiştiği anlamına gelmemektedir. Daha sonraları Türk müziğine karşı “müzecilik” tavrıyla yaklaşan anlayışın en önemli temsilcisi radyo olmuştur.⁸⁴⁶

Eğribel'e göre, Türk müziği ile Batı müziğini kaynaştırmak/sentez mümkün olmadığı gibi Batı müziği, kendi alanı dışına çıktığında etkisiz kalmaktadır. “Aynı değerlendirmeyi Türk müziği için de yapabiliriz. Türk müziğinin ezgilerinin Batı müziği içinde kullanılışı yönünde geçmişten bugüne belli çabalar vardır. Ancak bu çabanın başarısı tartışmalıdır. Müziğin toplum kimliği ile ilişkisi nedeniyle Batı müziğinin benimsenmesi, Türk müziğinin Batı müziğine uyumlandırılması söz konusu olmamıştır. Bu yönde girişimler başarısız olması bir yana toplum kimliğimizin zorlanmasına neden olmuştur. Günümüzde Türk müziğinde ortaya çıkan bunalımla toplum kimliğimiz arasında ilişki kurulması bu nedenledir. Türk toplumu Batı ile girdiği ilişkide Batı kimliğini alması söz konusu olmadığı gibi giderek kendi kimliğini de ifade edemez hale gelmiştir. Toplumun ne Batılı, ne de tam anlamıyla Doğulu olmaması olumsuz bir kimlik savunusu biçimine bürünecektir. Arabesk müzik veya genel olarak müzikte görülen karmaşa, birbirini itme ve etkisiz kılma çabası bunun bir ifadesidir.”⁸⁴⁷

Eğribel'in Türk müziğine dair sosyolojik değerlendirmelerinde önemli hususlardan biri de, arabesk sorunsalıdır. Eğribel, 1984 yılında ilk yayınlamış çalışması olan *Niçin Arabesk Değil?* adlı eserinde, arabesk olgusunu sosyo-ekonomik, kültürel ve tarihi çerçevelerden hareketle çözümlemeye tabi tutmuş, gerçek mahiyetini açığa kavuşturmuştur. Eğribel'in bu çalışması, toplumsal meselelere yaklaşımındaki özgünlüğünün ve derinlemesine vukufiyetinin önemli bir göstergesidir. Kızılçelik'in deyişiyle Eğribel, “...Türkiye’de 1980’lerde ön plana çıkan ve etkisi günümüze kadar devam eden arabesk müziğin doğru sosyolojik yorumunu yapmış ilk sosyologumuzdur.”⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ EĞRİBEL, “Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması”, s. 391.

⁸⁴⁷ A.g.m., s. 398.

⁸⁴⁸ KIZILÇELİK, *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları*, s. 96.

Arabesk müzik, önemli siyasal değişimlere rağmen -1960'ların sonlarından başlayarak günümüze kadar- uzunca bir süre varlığını sürdüren yaygın bir müzik türüdür. Eğribel, arabesk müziğe yönelik “ilkel/geri veya ileri” biçiminde kategorik yaklaşımlarda bulunmaktan ziyade arabesk müziği, bir toplum olayı, kültür ve kimlik meselesi olarak açıklamaya çalışmıştır. Arabesk müzik olgusunun arka planındaki asıl dinamiklere nüfuz edebilmek maksadıyla, arabesk müzik ile Türkiye'nin değiştirilen sosyo-kültürel coğrafyası (Batılılaşma) arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı; hangi oranda Türk toplumunun kendi sorunlarından kaynaklandığı ve doğal bir gelişmenin ürünü olduğu; resmi görüş ağlarının dışında olmasına rağmen nasıl yaygınlık kazandığı; 1950'den itibaren çok partili hayata geçilmesiyle beliren yeni koşullarla arabesk müzik arasında bağlantı kurulup kurulamayacağı gibi kritik hususları irdelemiştir. Çalışmasında bu hususlara yanıt arayan Eğribel, öncelikle arabesk müzik ile ilgili çeşitli kesimlerce dile getirilen yaygın görüşleri aktarmıştır. Lehte ve aleyhte görüşlerin meselenin gerçek nedenlerini göz ardı ettiklerine işaret eden Eğribel'e göre arabesk müzik, toplumun ilgilendiği olayların sanattaki bir yorumuna, dolaylı ve çarpıtılmış bilincine tekabül etmektedir.⁸⁴⁹

Eğribel, arabesk müziği ortaya çıkaran koşulları üç sacayağı üzerinden irdelemiştir: dış dinamik, alternatifsizlik/çözüksüzlük, kimlik bunalımı-kültür ikiliği.⁸⁵⁰ Eğribel'e göre, dış dinamik, Türk toplumunda dayanağı olmamasına rağmen koşullar gereği Osmanlı'da yönetici kadronun siyasal bir tercihi olarak ortaya çıkan Batılılaşmadır. Batılılaşma siyasi tercihi, dış dinamiklerce belirlenmiş, bu siyasete göre yeni kadrolar belirmiş; toplumun büyük çoğunluğu ise söz konusu kadrolaşmanın dışında kalmıştır. Başka bir deyişle, Batılılaşma hareketinin resmiyet kazanması, yeni bir düşünce ve hayat tarzını ortaya çıkarmıştır. Ancak Batılılaşma resmi görüşü, Türk toplumunun tarihsel gelişmesinin doğal bir ürünü olmadığı ve sorunlarından kaynaklanmadığı için topluma mâl edilememiştir. Dolayısıyla yeni düşünce ve hayat tarzı, devlet kapısı ve bu kapıya aday olanlarla sınırlı kalmıştır. Resmi kadrolaşmanın dışında kalan marj-dışı grupların ise devlete sızarak düzenden pay alma umutları var olmuştur. Herhangi bir şekilde yönetimde

⁸⁴⁹ EĞRİBEL, Ertan; **Niçin Arabesk Değil?**, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 5-7.

⁸⁵⁰ Bunlar, aynı zamanda arabesk müziğin kimliğini oluşturan ana temalardır: “1) alternatifsizlik (kualsızlık, slogancılık, soyutluk, aşk/sevgili kapsamında yakınma, sinme/katılma), 2) dış dinamik (düşsel dünya, bireysellik, keyfi zalim sevgili/tanrı, kadercilik, felek, isyan, ölüm), 3) kültür ikiliği (yabancılaşma, antilik/uyuşmazlık, bozulmuş kadercilik, birleştiricilik, çilecilik, içki, efkâr)” (A.g.e., s. 26-32).

yer almayan ve üretici de olmayan bu “aradaki/marj-dışı” kesimler, resmi görüşü aşan alternatif bir düzen/siyaset öneremediklerinden, kişileri ve uygulamaları eleştiri zemininde kendi farklılıklarını vurgulayarak resmi görüşe paralel siyaset ve ideolojiler üretmişlerdir. Batılılaşma çerçevesinde birden fazla (Almancı, İngilizci, Fransızci) siyasetin mümkün olması, kadro kaynaklarında belirsizliğe yol açmıştır. Böylelikle resmi kadrolaşmanın dışında kalan marj-dışı kesimler, yönetimde rekabet etme imkânı bulmuştur. Eğribel’e göre bu durum, Batılılaşma bağlamında alternatifsizlik/çözumsuzluğu ortaya çıkarmıştır. Kültür bunalımı ise, Batılılaşma siyasetinin tercüme edilmiş yeni bir kültürü netice vermesinden kaynaklı kültür ikiliğinin bir tezahürü olmuştur. Yönetici kadronun Osmanlılıktan/gelenekten tamamen vazgeçememesi ve Batılılaşmanın çözüm olmayıp başarı elde edememesi, “karşı kültür”ün varlığını canlı tutarak silinmesini engellemiştir.⁸⁵¹

Eğribel, dış dinamik, alternatifsizlik/çözumsuzlük ve kimlik bunalımından hareketle, arabesk müziğe yönelik bazı sonuçlara ulaşmıştır. Ona göre, Batılılaşma ile birlikte birbirinden farklılık arz eden siyaset ve kültürün toplumda yer edinmesi, arabesk müzik türünün de belirip toplumda kök salmasına zemin hazırlamıştır. Batılılaşma, resmi siyaset ve kültür olarak benimsense bile Türk toplumunun doğal gelişmesinin bir tezahürü olmadığı için, toplumun kendi sorunlarından kaynaklanmayan bir müzik türünü de ortaya çıkarabilmiştir. Batılılaşma ile çözüm bulunamamasının sonucu olarak ise alternatifsiz ideolojiler çıkmıştır. Bu bağlamda arabesk müzik de çözüm/alternatif getirememiş ancak “kişisel çözüm” ifadesi olmuştur.⁸⁵²

Türkiye’nin çok partili siyasi yaşama geçmesiyle arabesk müzik olgusu arasında bağlantılar kuran Eğribel, bir düzen alternatifi getirmeden resmi görüşe/kadrolara muhalefeti temsil eden Demokrat Parti iktidarıyla birlikte, düzenden pay almak isteyen geniş kitlelerin şehirlere göç etmesinin dilde, mimaride ve müzikte yeni biçimler ortaya çıkardığını belirtmiştir. Düzenden pay alma umudunu taşıyan ancak bunu elde edemeyen göç eden kitleler, kendi sorunlarına kendileri çözümler üretmeye başlamıştır. Bu durum, “gecekondulaşma” olarak nitelenen olguya neden olmuş ve bu olgunun gündelik hayattaki somut yansıması olarak, minibüs, dolmuş, işportacılık vb. türemiştir.⁸⁵³

---

⁸⁵¹ A.g.e., s. 37-40.

⁸⁵² A.g.e., s. 41.

⁸⁵³ A.g.e., s. 42-43.

Arabesk müzik de, göç eden kitlelerin umutlarının, hayal kırıklıklarının, düzenden pay alamamalarının, -sahte de olsa- isyanlarının bir tezahürü olarak boy göstermiştir.

Eğribel, Batılılaşma olgusunun yanı sıra arabesk müziğin mirasçısı olduğu tarihi bir geleneğin bulunduğunu iddia etmiştir. Ona göre, bu gelenek, sünî İslâmlığın bir yorumunu teşkil eden tasavvufur. Tasavvufî dünya görüşünden mülhem olarak beliren tekke müziği, arabeskin temel özellikleriyle belirli açılardan paralellikler arz etmektedir. Osmanlı'da düzen dışı unsurlardan olan, resmi görüşü aşan yeni bir siyaset öneremeyen ve resmi kadrolarla yönetimde işbirliği yapma imkânı bulamayan tekke ve tarikatlar, “çilecilik, arınma, irfanî bilgelik” gibi hususiyetler çerçevesinde “antici” bir tutum benimsemiştir.⁸⁵⁴ “...Resmi görüşe karşı olarak arınma sonucu tekke müridleri ‘dünya sıfatlarından’ vazgeçerek uzaklaşacaklardır. Böylece düzende yer edinebilmiş kadroların önem ve imtiyazlarından vazgeçilerek ve/veya küçümsenerek ‘Tanrı sıfatları’ almaya çalışacaklardır. (İnsan-ı kâmil). Diğer bir deyişle ‘kul’ sıfatlarından vazgeçerek, Osmanlı ile (saymaca) eşit duruma geleceklerdir. ...Arınma (anti’lik) ile içinde bulundukları açmazları ve yoksulluğu benimseyerek, bu şartlar altında varlıklarına bağlı kavgalarını sürdürebilme imkanı doğacaktır. Böylece ‘hiçlik’ (bozulmuş kadercilik) ile bir yandan Tanrı/düzenin ‘irade’si kanıtlanırken diğer yandan da resmi görüşe karşı kendi varlıklarını kanıtlamış olacaklardır. Bu nedenle kimliklerini koruyabilecekler, resmi görüşe karşı (düzen dışı anti) belli bir kimlik belirteceklerdir.”⁸⁵⁵ Eğribel’e göre, arabesk müzik ve tekke müziği, alternatif/çözüm önermeyerek, resmi görüş dışında fakat resmi görüşe paralel ortaya çıkmıştır. Düzene sızma/pay alma eğiliminin açmazları, “aşk” ile ifade edilir. Bu durum mümkün olmadığında isyan, “antici olma hâli” olarak belirir. Ancak bu isyan, üretim çatışmasından doğmadığı için sahte bir mahiyete sahiptir. Sadece resmi görüşe antilik bağlamında görülür. Bu antilik, tekkelerde “arınma” olarak disipline edilirken arabesk müzikte efkâr, içki gibi “ölü duyarlık” olarak biçimlenir.⁸⁵⁶

Eğribel, arabesk müziğin ideolojik-çarpık bir bilinç olarak toplumsal olaylara ancak sınırlı bir karşılık getirebileceği kanısındadır. Batılılaşma siyasi tercihinin ve bu tercihin çözümsüzlüğünün olumsuz çıktılarından olan kültür bunalımının sanattaki bir yansıması olduğunu düşünmektedir. Arabesk müzik olgusunun siyasi bir niteliğe sahip olduğunu ve

---

⁸⁵⁴ A.g.e., s. 52-60.

⁸⁵⁵ A.g.e., s. 60.

⁸⁵⁶ A.g.e., s. 64.

dolayısıyla çözümünün de siyasal olarak mümkün olduğunu savunmaktadır.⁸⁵⁷ Arabesk müziğin, “hem resmi görüş dışında kalmak hem de düzenden pay elde etmek” olarak formüle edilebilecek çelişkisinden dolayı belirsiz, alternatifsiz ve olumsuz bir kimlik taşıdığını saptayan Eğribel, “Batılılaşma sürecinde meselenin aslını anlamamıza izin vermeyen bu sakat müziğe, ifade ettiği olumsuz kimliğe ve kültüre HAYIR”, demiştir.⁸⁵⁸

Kısacası, Eğribel’in müzik alanına ilişkin analizleri dikkate değer bir mahiyete sahiptir. Ona göre, Türk müziğinin meselelerini aşmak, ancak çözüm ve çıkarlarımız doğrultusunda toplum ortaklığını sağlamak ile mümkündür. Çözümde birleşildiğinde müzikte/kimliğimizde ortaya çıkan karmaşa ve bunalım da ortadan kalkacaktır.⁸⁵⁹ Diğer bir deyişle, müzikle ilgili sorunları sadece müzik alanındaki katkılarla çözmek mümkün değildir. Esas sorun, Osmanlı ile bütünleşmiş Türk müziğine günümüz ilişkileri içinde sahip çıkmak, bu yönde Türk müziğinin günümüzde varlığını, sürekliliğini, canlılığını, dinamizmini ortaya koymaktır. Bütün sorunlarına rağmen Osmanlı/Türk müziğinin varlığını sürdürmesi, toplum düzeyinde Osmanlılık bilincinin korunduğunun ve sürdürüğünün kanıtıdır.⁸⁶⁰

Eğribel’in sanat-edebiyat alanına ilişkin irdelediği bir diğer husus, çizgi-romanların toplumsal temelleridir. Eğribel, 1987’de Baykan Sezer’in danışmanlığında yüksek lisans tezini, “Çizgi-Romanların Toplumsal Temelleri” adlı çalışmasıyla tamamlamıştır. Ardından 1992 yılında yüksek lisans tezinden yararlanarak *Sosyoloji Dergisi*’nde “Çizgi Roman Olayı ve Toplum” konusu üzerine bir makale yayınlamıştır. Söz konusu çalışmalarında çizgi-romanların toplumsal temelleri üzerine titiz bir kazı çalışması yürütmüş ve aslî hüviyetlerini açığa çıkarmıştır. Eğribel’in bu çalışmaları, Türkiye’de çizgi-romanları sosyolojik açıdan sistematik bir şekilde ele alan ilk çalışmalardır.

Sanat-edebiyatın toplumsal sorun ve çözümler, toplum kimliği üzerine özel bir bilinçlenme alanı olduğunu belirten Eğribel, toplum kimliğinin/bilincinin oluşturulmasında özellikle çözümü elinde bulunduran toplumsal kesimlerin ayrıcalıklı bir

---

⁸⁵⁷ Müzik, siyasi güçle doğrudan bağlantılı olmayabilir ancak müziğin toplum yaşamının dışında olduğunu düşünmek de mümkün değildir. Bu yüzden müzik ile siyasi yaşam arasında bir paralellik olmasa da, müziğin toplum yaşamı ile iç içeliği mevcuttur. Müzik, toplum yaşamının bir parçasıdır (EĞRİBEL ve Diğerleri, s. 36).

⁸⁵⁸ EĞRİBEL, *Niçin Arabesk Değil?*, s. 70-72.

⁸⁵⁹ EĞRİBEL, “Müzik ve Toplum Kimliği”, s. 67.

⁸⁶⁰ EĞRİBEL, “Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine”, s. 249.

yer edindiklerini eklemiştir. Çözümüne uzaklığa ve yakınlığa göre sanat içerisinde seçkin (havas) ve halk (avam) sanatı olarak iki kademinin belirdiğine temas etmiştir. Seçkin sanatın anlaşılması için ise belirli düzeyde entelektüel birikim ve uzmanlık gerekmiştir. Esasen seçkin sanatların halk tarafından anlaşılmasına itibar edilmemiştir ancak toplumun çıkarı ve çözümüyle ilgili bazı bilgileri toplumla paylaşmak gerektiğinde, seçkin sanata bağlı peyk/güdümlü popüler sanatlar ortaya çıkmıştır. “Seçkin/yüksek” sanatlar, belirli bir toplumsal kesimin tekelinde kalmasına rağmen bazı görüşlerin oluşturulmasında ve aktarılıp yaygınlaştırılmasında “ikinci, üçüncü sınıf” sanatlar meydana gelmiştir. Bu peyk/güdümlü sanatlar, bir yandan basitlikleri nedeniyle küçümseme konusu olurken diğer yandan toplumsal işlevleri hasebiyle kendilerinden vazgeçilemeyecektir. Çizgi-romanların ortaya çıkışını ve popüler bir mahiyet arz ederek varlığını sürdürmesini bu bağlamda değerlendiren Eğribel’e göre, çizgi-romanlar, toplum bilincinin edinilmesi ve aktarılması meselesine bağlı olarak varlık göstermiştir. Zira 19. yüzyılda görülen yeni koşullar ve ilişkiler, Batı’da toplum bilincinin toplumun bütün kesimlerine kazandırılmasına yönelik daha fonksiyonel çözümler bulunmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal arası ilişkilerdeki değişiklikler, Batı’da sınıfsal durumun açık bir mahiyet kazanması ve burjuvazinin siyasetini icra edebilmek adına geniş kitleleri düzene ortak etme çabası, anlatım tarzının basitliği ve şematikliği gibi özelliklerinden dolayı -başka bilinç biçimleriyle birlikte- çizgi-romanların toplumsal bilincin aktarılmasında önemli görevler üstlenmesine neden olmuştur.⁸⁶¹

Çizgi-roman anlatım geleneğinin tarihsel olarak 18. yüzyıla kadar geri götürülebileceğini savunan Eğribel, o dönemde geliştirilen yeni ilişkilere uygun olarak düzenlenen panayırlardaki anlatıcı gezginlerin, panolar suretiyle “epinal resimler” olarak adlandırılan bir dizi resim üzerinden belirli bilgi ve deneyimleri aktarmasını anımsatmıştır. Bu resimlerde anlatıcı gezginlerin ele aldıkları konuları ilgi çekici hale getirdiklerini, yüz yüze ilişkilerde basit ve özet bir şekilde bilinç aktarımında bulunduklarını belirtmiştir. Ayrıca kiliselerde de benzer uygulamaların olduğu bilinmektedir. Ancak 19. yüzyılın değişen koşullarında kiliseler ve panayırların sınırlılıklarını aşan bir bilinç oluşturma ve aktarma gereği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle basitleştirme, özetleme, şematikleştirme, dizi resim, stilizasyon gibi özelliklere haiz olan

---

⁸⁶¹ EĞRİBEL, “Çizgi Roman Olayı ve Toplum”, s. 9-14.

panayircılık anlayışı geliştirilmiştir. Böylelikle çizgi-roman sanatı, biçimsel özelliklerini gündelik hayatta değişen koşullara karşılık vermede kazanmıştır.⁸⁶²

Çizgi-romanlar aracılığıyla aktarılan temel ilişkiler ve değerler, toplu olarak, belirlenmiş kalıplarla, basit ve özet olarak, bir sistemleştirme/ideolojik bütünlük taşıyacak biçimde, belirli bir mekân ve zamanla sınırlanmadan, bireyin gündelik ilişkileri arasında verilebilecektir. Bu bağlamda çizgi-roman, bir ideoloji biçimi niteliği kazanacaktır. Çizgi-romanların, toplum bilincini çok kısa zamanda ve hızlı bir biçimde, ideolojik bütünlüğü bozmadan aktarabilecek özelliklere sahip olması, onu 19. yüzyılda ortaya çıkmış diğer verili bilinç biçimlerinden ayıracaktır.⁸⁶³

Eğribel, çizgi-romanlarda bireylerin verili Batı dünya egemenliği ve sömürü düzenine uyumlarının aşıldığı kanaatine varmıştır. Düzene uyumsuzlukların bireyin kendi karakterinden kaynaklandığı mesajının verildiğini saptamıştır. Uyumsuzlar ve uyumu bozanların şiddet yoluyla hizaya getirilmesinin sürekli bir surette işlendiğini belirtmiştir. Düzen ile ortaklık kuran bireylerin ise düzene uyum sağladığı sürece bireysel düzeyde pay alabildiğini tespit etmiştir. Bireyse düzeyde pay almanın ölçütleri ise iyi bir iş, bahçeli ev, güzel eş ve çocuklar, moda, ev dekorasyonu, iyi bir tatil, eğlence ve hoş kaçamaklar olacaktır. Ayrıca gündelik hayata işleyen çizgi-romanlarda hizmet ve tüketim sektörü ile refah ve tüketime endeksli mutluluk rüyası yaygınlaştırılmaktadır. Batı dünya egemenliği ve sömürü düzeninde üretim güçleri esas olmadığından, çizgi-romanlarda üretici güçlerin önemli bir konumu ve rolü yoktur. Ancak üretim ve üretici güçlerin küçümsenmesine rağmen çizgi-romanlarda kaynağı belirsiz, şiddet yoluyla elde edilmiş çözüme ve ilişkilere bağlı bir zenginlik mevcuttur. Bu zenginlik, tüketime yönelik hizmet sektörü olarak somutlaşmaktadır. Doğrudan şiddete lüzum kalmadığı zamanlarda (Batı dünya egemenliğinin şiddet olmaksızın sürdürülmesinin bir ifadesi olarak) birey için dünya egemenliğine dayalı nimetlerden istifade etmenin dışında yapacak bir iş kalmayacak; yatakta, kanepede, koltukta, hamakta, evinde, kalesinde, tatilde aylaklık yapacaktır.⁸⁶⁴

Çizgi-romanlarda, Batı'nın şiddete ve soyguna dayalı uygarlık çözümüne paralel olarak şiddet, ana temalardan biri olmaktadır. Batı'nın kendisinden (West) olmayan

---

⁸⁶² A.g.m., s. 14-15.

⁸⁶³ A.g.m., s. 16.

⁸⁶⁴ A.g.m., s. 24.

ötekiye (Rest) karşı tutumlarının geniş kitleler tarafından benimsenmesine yönelik olarak da birçok öge bulunmaktadır. Eğribel'e göre, çizgi-romanlarda Batı-dışı toplumlar, egzotik mekânlarda yaşayan ilkel, tembel ve vahşi toplumlar olarak gösterilmektedir. Kıtanın gerçek sahipleri olmalarına rağmen Kızılderililer, siyahiler, Çinliler, Meksikalılar gibi Batı'daki azınlık unsurları, ya kirli işlerdeki rolleri üstlenen ya da düşük düzeyde hizmet işlerini yürüten tipler olarak canlandırılacaktır. Böylelikle Batı'nın şiddet uygulayarak egemenliğini tesis ve tahkim etmesinin "meşruiyeti" geniş kitlelere bilinç olarak yaygınlaştırılacaktır.⁸⁶⁵

Son olarak, Eğribel'in Türkiye'de yayınlanan çizgi-romanlara dair analizlerini aktarmak yerinde olacaktır. Ona göre, Türkiye'de çizgi roman, Batıcılışma serüvenine toplumun ilgisi nispetinde toplum ile bir bağlantı kurabilmiştir. Batıcılışmanın toplum çıkarları ve çözümüne katkısı olmak bir yana sorunlarımızın kaynağı olarak ortaya çıkmasından dolayı çizgi-romanlar, toplumla sıkı bir bağ kurma imkânı bulamamış, yabancı kaynaklı, yabancı toplumların ürünü olarak kalmıştır. Türkiye'de çizgi-roman denildiğinde ilk akla gelenler, "Kızıl Maske, Mandrake, Tarzan, Tommiks" gibi yabancı kaynaklı çizgi-romanlar olmuştur. Türkiye'de Batı serüvenine, çözümüne ve kimliğine ortaklık söz konusu olmadığı için serüvenci-kahraman tip yaratmakta zorluk çekilmiştir. Çizgi-romanlarımızda serüvenlerin genellikle dışarıda geçmesinin nedeni de budur. En yerli, özgün olarak gösterilmek istenen Osmanlı tokadı ile meşhur Abdülcambaz'ın maceraları bile yurt dışında, uzayda, hayali mekânlarda geçmektedir. Türkiye'deki çizgi-romanların çoğunlukla "mizahî" mahiyette olması da ilgi çekicidir. Mizahî çizgi romanların yaygınlığı, Batıcılışma ile olan ilişkimizi de açığa çıkarmaktadır. Batı serüvenine katıldığımız inancına karşılık bu serüvene toplumun ayak uyduramaması nedeniyle ortaya çıkan çelişkiler, kahramanı gülünç duruma düşürecektir. Kahraman, süpermenliğe ve toplum kurtarmaya yöneldiğinde bile "En Kahraman Rıdvan", "Gaddar Davut" gibi "Şaban" tipler ortaya çıkacaktır. Bu tipler, ne Batılı ne de Batı karşıtı kimliğe uygundur. Diğer bir deyişle, Batılı olmayan bu tipler, Doğulu da değildir. Hatta en bariz özellikleri budur. Dolayısıyla kimliksizlik ya da kimlik bunalımı söz konusudur. Bu kimliğin olumsuzluğu veya belirsizliğinin nedeni, hem Batılılaşma çabasından

---

⁸⁶⁵ A.g.m., s. 32.

kaynaklanmakta hem de Batılılaşmanın çözüm olmaması nedeniyle Batı karşıtı olarak kendini ifade etmeye çalışmasıyla ortaya çıkmaktadır.⁸⁶⁶

Kısacası Eğribel'e göre, çizgi-roman sanatı, Batı'nın şiddete, soyguna ve sömürüye dayalı uygarlık çözümünün/toplum bilincinin geniş kitlelere aktarılmasında ve yaygınlaştırılmasında görev alan ideolojik bir propaganda aygıtıdır. Basit mahiyete sahip olması, kolay aktarılması, hızlı yaygınlaşması, rahat anlaşılması ve ideolojik bütünlüğü resmetmesi nedeniyle çizgi-romanlar, önce Batı'da sonra ise kademeli olarak tüm dünyada yer edinmiştir. Türkiye'de ise, "...çizgi roman üzerine düşen görevi yerine getiremediği için bir küçümseme ile bakılacaktır. Batıcı resmi siyaset ve uygulamalarına, toplumun özellikle gündelik yaşamda uyumsuzluğunu ifade ettiği için belli bir muhalefet gibi görünecektir. Bu yüzden Türkiye'de yapılan çizgi romanlar bizim toplumumuz dışında ilgi çekmeyecektir."⁸⁶⁷

Eğribel'in sanat alanına ilişkin sosyolojik analizlerinde ön plana çıkan bir diğer konu ise resim sanatıdır. Eğribel, resim sanatına dönük olarak ileri sürdüğü görüşleri, 1990 yılında "Resim Sanatı ve Türk Resminde Batıcılışma Eğilimleri" adlı doktora tezinde dile getirmiştir. Eğribel'in doktora tezinde bu konuyu seçmesinin sebebi, diğer sanat dallarından farklı olarak resim sanatının, Batıcılışma eğilimlerinin açık ve kesin olarak görüldüğü ilk girişim olmasıdır. Edebiyat ve müzik gibi sanat dallarında da Batıcılışma temayülleri bulunmaktadır ancak günümüzde bile müzikte eski melodilerden, edebiyatta eski kalıplardan faydalanılması söz konusu olurken resim sanatında böyle bir durum mümkün olmamaktadır. Resim sanatı, Batıcılışma sonrası kendi kültür ve uygarlık dairemize ait olan geleneksel unsurlarımızın hiçbir iz bırakmadan ortadan kalktığı bir sanat dalıdır. Bu durum, Batıcılışma öncesi resim sanatına ilişkin bir geleneğimizin olmadığına dair çeşitli ön yargıların da kaynağı olmakta; Batıcılışma öncesi resim sanatı birikimimiz yok sayılmaktadır. Eğribel, Türk resminde Batıcılışmanın önemli bir yönüne daha dikkat çekmiştir. Türk resminde Doğu sanat anlayışından tamamen vazgeçme durumunun bütün Doğu toplumlarında görülen ilk ve tek örnek olduğunu bildirmiştir. Çin'de, Hindistan'da ve hatta Japonya'da geleneksel resim anlayışı etkinliğini ve dinamizmini yitirmiş, donuk bir kalıba hapsolmuş ancak varlıklarını sürdürmeyi başarmıştır. Bizde geleneksel resim anlayışının tamamen ortadan

---

⁸⁶⁶ A.g.m., s. 37-42.

⁸⁶⁷ A.g.m., s. 43.

kalkması ise Batıcılışma serüvenimizin bir özelliğidir. Dünya üzerinde yerimiz ve ilişkilerimiz açısından kesin bir uygarlık değişimini ve sorununu göstermektedir.⁸⁶⁸

Eğribel, 19. yüzyılda resim sanatımızdaki Batıcılışma eğilimini ele almış, Doğu minyatür resim geleneğine yöneltilen eleştirileri değerlendirmiş ve yaşanan ilginç duruma dikkat çekmiştir: “Türk resminde Batılılaşma olayı, Batı etkisi geçmişte sahip olduğumuz Doğu resim anlayışı karşısında ilerleme olarak değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak, Batılılaşma öncesi geleneksel minyatür sanatına olumsuz eleştiriler yöneltilmektedir. 19.yy.’da Türk resminin Batıya yönelmesiyle bizim bakış açımızın zenginleştiğinden, yeni bir görüş ve derinlik kazandığından bahsedilmektedir. Ancak Batı 19.yy.’da ileri olarak gösterilen resim anlayışını bırakarak, geri/ilkel olarak gösterilen Doğu resmine yönelmiştir. İki resim arasındaki ilişkide daha ilkel, geri gösterilen resmin ileri gösterilen resmin yerini alması ilginçtir. Biz (ve Doğuda da) ise tam tersine bir işle Batının geri olarak bıraktığı geleneksel resim anlayışına yöneleceğiz.”⁸⁶⁹

Eğribel, açıkça ilginç ve ters bir durum olduğu görülen resimdeki Batıcılışma temayülümüzü irdelemiş, Doğu ve Batı’nın farklı tarihsel serüvenleri olduğu gibi farklı bakış açılarına sahip oldukları çıkarımında bulunmuştur. Birbiriyle eşit olmadıkları gibi herhangi bir üstünlüğünde söz konusu olmadığını dile getirmiştir. Resim sanatında Batı üstünlüğünü kesin bir dille reddetmiştir. Osmanlı/Türk resminin geri/ilkel olduğu yönündeki değerlendirmelerin ise geçersizliğini vurgulamıştır. Resim sanatını, doğrudan bakış açısı/perspektif ile ilişkili olarak belirli bir dünya görüşünün ifadesi olarak okumuştur. Bu nedenle resmin kendi bakış açısını ve açıklamasını kendi içinde taşıdığına işaret etmiştir. Tarihte bir dünya siyaseti izleyerek, çeşitli roller üstlenerek imparatorluk sahibi olmuş Osmanlı’nın ve dünya tarihi içinde büyük uygarlıklara beşiklik etmiş Doğu’nun görüşlerinin sınırlı ve geri olduğu tezlerini inandırıcı bulmamıştır.⁸⁷⁰

Batılışma öncesi Osmanlı resminin İslâmiyet ile sınırlı olmadığını belirten Eğribel, geleneksel minyatür sanatımızın kökenlerinin eski Doğu uygarlıklarında olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, minyatür resmi, Doğu resim anlayışının daha değişik bir açıdan sürdürülmesidir. İslâmiyet ile birlikte bu birikimden ve bakış açısından vazgeçilmiş

---

⁸⁶⁸ EĞRİBEL, Ertan; **Resim Sanatı ve Türk Resminde Batılılaşma Eğilimleri**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990, s. 5.

⁸⁶⁹ A.g.e., s. 6.

⁸⁷⁰ A.g.e., s. 6-7.

değildir. Nitekim eski Mısır, Çin ve Japonya’da minyatür resim anlayışına uygun örnekler mevcuttur. Osmanlı resim sanatı, belirli ölçüde İslâmî özellikler taşıırken, kendisini İslâmiyet ile sınırlamamış; bütün Doğu’nun resim geleneği mirasına sahip çıkmıştır. Resmin İslâmiyet ile sınırlanmadığının bir göstergesi de, resim anlayışımızı 19. yüzyıldan sonra değiştirmemize rağmen dinimizi değiştirmememizdir. İslâmiyet ile resim arasında ilişki kurulan bir diğer husus ise İslâmî dünya görüşünün resmi kısıtladığıdır. Eğribel, minyatür sanatını bir yandan ısrarla İslâmiyet ile özdeşleştirmenin diğer yandan ise İslâmiyet’in resmi yasakladığını söylemenin çelişkili bir durum olduğunu belirtmiştir.⁸⁷¹

Batı’da ve Doğu’da farklı bakış açıları ve farklı toplumların söz konusu olduğunun altını çizen Eğribel, bu farklılıkların resim anlayışlarına bazı özellikler kazandırdığını dile getirmiştir. Dolayısıyla minyatür resmine ait belirli öğelerin eleştirisinin, esasen Doğu uygarlığını ve toplumlarını suçlama amacı taşıdığına işaret etmiştir.⁸⁷² Batı’da devlet, tüm toplumsal sınıflar için geçerli olacak bir çözüm getirememiştir. Bütün toplumu kapsayacak ideolojik bir bütünlük yoktur. Halk, kendi sınıfları aracılığıyla devlet üzerinde çekişmede bulunmuş ve devlet, esasen bir sınıfın devleti olarak belirmiştir. Yönetici sınıfın egemenliğini sürdürebilmesi için resmi görüşün yaygınlaştırılarak kitlelerce paylaşılması önem arz etmiştir. Ancak böylece geniş kesimlerin düzene ortaklığı mümkün olabilmıştır. Bu bağlamda din, sanat gibi çeşitli ideolojik düzeyler, toplum kimliğinin/bilincinin aktarılmasında görev almışlardır. Böylelikle Batı’da resim, toplumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Batı’da ressam, Ortaçağ kilisesindeki papazın rolünü oynamaya başlamıştır. Batı, meselenin özünü değil, sadece öngörüşünü vermeye çalışmıştır. Konu ne kadar karmaşık, güç ve çok yönlü olursa olsun, tek yönlü, tek noktadan bakış açısına göre belirlenen perspektif anlayışına göre çizimler yapılmıştır. Böylece istenen sonuca uygun bazı temaların altı çizilerek, konuyu dağıtmadan, hemen anlaşılan açık kompozisyonlarla resmedilen konu toplumsallaştırılmıştır. Hâlbuki Doğu’nun meseleleri farklı yaklaşımı ve çözümleri mevcuttur. Minyatür resmin anonim bir mahiyet arz etmemesi, resmin kendisinden değil resme özelliklerini kazandıran toplumsal olguların farklılığından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Osmanlı, tüm toplumu kapsayan ortak bir çözüme sahiptir. Devlet ile toplum arasında çıkar uyumsuzluğu yoktur. Bu nedenle dünya görüşünün yaygınlaştırılması için özel bir çaba gösterilmemiştir.

---

⁸⁷¹ A.g.e., s. 11-12.

⁸⁷² A.g.e., s. 14.

Siyasetin ve dünya görüşünün geliştirilmesini belirli sınıflar ve kişiler değil, devletin bizatihi kendisi üstlenmiştir. Buna bağlı olarak resim sanatımız da, Batı'dan ciddi farklılıklar taşımıştır. Osmanlı'da resim, devlet sanatı olarak ortaya çıkmış ve belirli uzmanlarla sınırlanmıştır. Batı'da ise tam aksine resmi görüşe yandaş kazandırabilmek için resme çeşitli misyonlar yüklenmiştir. Ancak Batı, 19. yüzyılla birlikte dünya egemenliğini ele geçirip sorunlarını belirli ölçülerde çözüme kavuşturduğunda resim, bazı kişilerle sınırlanmış, koleksiyonculuk öne çıkmış, resmin herkese sergilenmesi gerekmemiştir.⁸⁷³

Batı, Doğu uygarlıklarının yarattığı zenginlik sayesinde uygarlık serüvenine katılabilmiş, yaratılan zenginlikten büyük ölçüde yararlanarak dünya tarihinde aktif rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, zenginlik yaratan taraf olmasa da dünya uygarlık serüveninin içindedir. Bu nedenle Batı, meselenin özünü görmese de olup biteni kaydetmeye, dikkatli bir şekilde zapt etmeye yatkın olmuştur. Doğu-Batı çatışmasında ve ilişkilerinde meselenin esasını anlamasa da en azından bu ilişkiler konusunda tanıklık yapacak, dünyaya bakış açısı/perspektifi bir yönüyle “fotoğraf çekmek gibi” olacak; resim anlayışı da ön görünüşü vermekle sınırlanacaktır. Doğu'nun dünyaya bakışı ve buna uygun düşen perspektif anlayışına göre ise ön görüntünün yanı sıra meselenin arka planı da aynı görüntüde yer almıştır. Mekân ve zamanda çok yönlülük, resimlere derinlik ve zenginlik kazandırmıştır. Doğu'nun tarihteki konumu ve meselelere dair kendine göre çözümünün netleşmesi, bu durumun gerçekleşmesine imkân sağlamıştır. Batı, sadece ön görünüşü veren, kendisini sınırlayan geleneksel perspektif anlayışını 19. yüzyılda aşarak Doğu'ya ait çok yönlü perspektif anlayışını alarak resimde uygulamaya başlamıştır. Eğribel, bunun sebebinin Batı'nın 19. yüzyılda Doğu üretim sürecine müdahale etmesi olduğu görüşündedir. Batı'nın üretimi denetlemek ve sadece sonuçlarıyla ilgilenmek yerine düzenleme sorumluluğunu üstlenmesi, kendisini tek yönlü bakış açısından arka planı da görebileceği bir konuma taşımıştır. Bunun ilintili olarak Doğu'nun (Mısır, Mezopotamya, Uzak Doğu, Eski Amerika) resim sanatı perspektifi baz alınmıştır.⁸⁷⁴ Eğribel'e göre, Batı, Doğu'nun meseleleri çok yönlü olarak kavramaya elverişli bakış açısını almıştır ancak Batı'nın meselelerin özünü kavrayıp açıklayabilme yetisi tartışmalıdır. Batı, kendisine ait yeni bir bakış açısı geliştirmemiştir, yapılan Doğu bakış

---

⁸⁷³ A.g.e., s. 14-18.

⁸⁷⁴ A.g.e., s. 21-26.

açısını “bozarak” kullanmaktan başka bir şey değildir. Aynı şekilde Doğu’nun resim sanatındaki zenginlik ve derinlik de, Batı’nın dünya egemenliğini ele geçirip Doğu’yu tahrip etmesiyle bozulmuş, dinamizmini ve gelişmesini yitirmiştir.⁸⁷⁵

Kısacası Eğribel, resim sanatını irdelerken tarihsel olarak Doğu-Batı farklılaşmasını temel almış; Doğu resminin çok yönlü ve geniş, Batı resminin ise 19. yüzyıla kadar tek yönlü, dar ve ön görünüşte kalan bir mahiyete sahip olduğunu savunmuştur. 19. yüzyıl itibariyle ise Batı, yaşadığı tıkanıklığı aşmak için Doğu’nun bakış açısına yönelmiş, Doğu ise tam ters istikamette reddi miras ederek Batı’nın “geri” olarak terk ettiği geleneksel bakış açısına yönelmiştir. Son olarak Eğribel, Türk resminde Batıcılışma olayının ise Batı bakış açısının ve dünya görüşünün alındığı anlamına gelmediğini, sadece Batı yandaşlığı ile sınırlı olduğu iddiasındadır. Kopya/taklit düzeyinde kalan sadece belirli bir yaşam tarzı ve zevkini verdiğini düşünmektedir. “Batıdaki resimdeki gelişmelerin izlenmesi söz konusu olmamıştır. Günümüzde duvara asılan çorap, kilim gibi, Şark köşesi yerine Garp köşesinin unsuru olan Laventen bir zevk olarak kalacaktır. Bu yüzden Batıdan aldığımız resim anlayışı görüşümüzü zenginleştirmek bir yana kısırlaştıracak, ne Doğu’yu ne de Batı’yı tanıtmak fonksiyonlarını yerine getirmeyecektir. Ancak ajanlığın ve Batı değerlerini benimsediğimizin kanıtı olacaktır.”⁸⁷⁶

Eğribel’in sanat alanına ilişkin ele aldığı bir diğer konu ise Türk tiyatrosudur. Türk tiyatrosunun Batı yaşam tarzının aktarıldığı ve tanıtıldığı bir "okul" görevi üstlendiği görüşünü savunan Eğribel, Türk tiyatrosunda Batı etkisinin biçimlenmesi ve kurumsallaşmasını tartışmıştır. Öncelikle Eğribel, bir gösteri sanatı olarak tiyatroyu, bilinç oluşturma ve yaygınlaştırma özelliğine sahip bir sanat dalı biçiminde tanımlamıştır. Ona göre, tiyatro oyunları, çeşitli toplum olayları arasında en zengin ya da en çok önemsenen konuları, diğer konulardan ayırıştırıp gündelik yaşantıdan hareketle en yalın ve çarpıcı biçimde toplumsallaştırmaktadır. Tiyatro aracılığıyla belli bir dünya görüşünün yaşam tarzı düzeyinde canlandırılıp oluşturulması, aktarılması ve yaygınlaştırılması diğer sanat alanlarına göre çok daha kolaydır. Mevcut düzen/çözüm ile ilgili değerlerin önceden bilinmesi ve buna ortak olma çabası, dramatik bir yapının ortaya çıkmasına ve seyircinin sunulan oyuna katılmasına izin verir. Bu durum, tiyatronun en önemli yanıdır. Bir

---

⁸⁷⁵ A.g.e., s. 166.

⁸⁷⁶ A.g.e., s. 155.

anlamda sergilenen oyun, "törenselle" bir etki yapmaktadır. "Seyirci", bu ortaklığı ve topluca katılmayı belirten bir tanımdır. Bu açıdan sahne düzeni kurgusu, tiyatro binası veya oyunların sergilendiğı mekânın kendisi de, belli bir dünya görüşünün biçimlendiğı, kurumsallaştığı yerlerdir. Sahne düzeni, olay kurgusu ve mekânın genişliğı, aynı zamanda dünya görüşünün genişliğıyle ilişkili bir durumdur. Doğı ve Batı gösteri sanatları, bu açıdan birbirinden ayrılmaktadır.⁸⁷⁷

Türkiye' de Batılı anlamda tiyatro geleneğinin kendi başına ayrı bir biçim alması, 19. yüzyıldadır. Geçmişte bu tür bir biçime ve kurumsallaşmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Devlet, halk tiyatrosu geleneğine karşı da mesafeli olmuştur. Osmanlı gösteri sanatları, Doğı saray geleneğinin bir uzantısıdır. Başlangıçta sade ve gösterişsiz bir hayat sürdüren Osmanlı yönetimi, imparatorluk ile birlikte Doğı saray yönetim geleneğıyle ilişki kurarak dramatik oyunları da içeren genel eğlenceler düzenlemeyi yönetim görevinin bir gereğı olarak kurumsallaştırmıştır. Osmanlıların sürdürdükleri bu gelenek, sadece Doğı saraylarından değil büyük ihtimalle çok yakın ilişki içinde oldukları ve fethettikleri Doğı Roma/Bizans'tan da aktarılmıştır. Osmanlı'da saray ile toplum arasında uyum, dayanışma ve ortaklık, çeşitli gösteriler aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Osmanlı, bu gösteriler aracılığıyla yapıp ettiklerini yaşam tarzı düzeyinde toplumla paylaşırken; toplum da, yapılan işlere karşı desteğini/ortaklığını en geniş katılımı göstermiştir. Eğribel'e göre, 19. yüzyılda saraya bağılı olarak gelişen gösteri sanatlarında ise bu tür bir kaygı bulunmamaktadır. Tiyatro, bu açıdan bir yabancılaşma ve yapaylığı belirtmiştir. Yeni ilişkilere toplumun katılması amaçlanmamıştır. Toplumun katılımı/ortaklığı yerine belli kesimlerle sınırlı Batı tarzı tiyatro geleneğıyle yetinilmiştir. Bu, Osmanlı Batıcılışma siyasetinin bir gereğidir. Bu nedenle Batı etkisinde gelişen Tanzimat, Meşrutiyet ve nihayet Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosuyla Batıcılışma siyaseti arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bütün dönemlerde değişmeyen husus ise devletin öncülüğü ve gereksinimleridir.⁸⁷⁸

Osmanlı, Batıcılışma dönemi öncesinde Batı tiyatrosunu bilmekle beraber bu tiyatronun örneklerinin uygulamasına gerek duymamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı, geleneksel siyasetinden ayrılmadan Batı ile ilişkili yeni bir siyaset geliştirmek

---

⁸⁷⁷ EĞRİBEL, Ertan ve KESKİN, Handan; "Bir Okul Olarak Batıcılışma Dönemi Türk Tiyatrosu", **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 372-373.

⁸⁷⁸ A.g.m., s. 373-374.

amacındadır. Bu yönde ilk girişim, öncelikle Kanuni döneminden itibaren Osmanlı ile belirli düzeyde bir ilişki geliştirmiş olan Fransa'ya yöneliktir. Elbette bu ilgi ve ilişki tek taraflı değil, karşılıklıdır. Söz konusu dönemde Fransa'da, "Türkeri" (Turquerie) modası çerçevesinde, Fransız evlerinde Osmanlı yaşam tarzını yansıtan odalar dekore edilmiş, Osmanlı giyim-kuşamı moda olmuştur. Türk usulü yaşam tarzı ve giyimine olan ilgiyle başlayan bu hareket, aynı zamanda Batı sanatında yeni bir eğilimin de temeli olmuştur. Osmanlı'da yönetici çevrede de aynı yönde belli bir ilgi söz konusudur. Batılı ülkelere gönderilen Osmanlı elçilerinin sefaretnamelerinde siyasi konular yerine Batı yaşam tarzı tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu yönde aktarılan bilgiler içinde "opera", Batı'da yönetici üst sınıfların gittikleri bir sanat olayı olarak sefaretnamelerde tanıtılmıştır. Sadece bir sanat olayı olmanın ötesinde saray ve şehir yaşamını vermesi açısından tiyatroya ilgi duyulmuştur. O dönemde Osmanlı, Avrupa'da henüz etkilenen değil, etkileyen durumundadır. Bu sefaretnamelerde opera binaları ve oyunları ile ilgili verilen bilgiler de bunun dışında değildir. Bu metinler, Batı üst sınıflarının gündelik yaşamıyla ilgili belli değerlendirmeler yanında, Batı saray protokolü ve devlet hiyerarşisi ile ilgili bilgiler olarak da değerlendirilebilir. Bir başka yönünden bakarsak Avrupa'ya giden Osmanlı elçileri, gittikleri yerlerde tiyatroları merak ederek kendiliğinden sıraya girip operaya gitmiş değillerdir. Tam tersine elçilerin gittikleri ülkeyi şereflelendirmelerine bir karşılık vermek ve imparatorların kendi ihtişamını göstermek için operaya davet edilmişlerdir. Ancak elçilerin bu tür girişimlerden etkilendikleri söylenemez. Tam tersine Osmanlı debdebesi yanında bunlara "tuhaflık" olarak bakmışlardır. Osmanlı 19. yüzyıl öncesinde Batı'da sürekli elçi bulundurma gereği duymamıştır. Batı'da hiçbir devleti kendisiyle eşit görmemiştir. Bu aynı zamanda Osmanlı'nın Batı yaşam tarzına bakışının da bir ifadesidir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda farklı niyetlerle Batılı bir devletle ittifak amaçlandığı için buna uygun bir tavırla Batılı yaşam tarzına yönelik yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.⁸⁷⁹

Eğribel, Batı'daki tiyatro binalarının sadece oyunların sergilendiği yerler olmanın ötesinde elçilikler üzerinden üst düzeyde protokol ve ilişki kurulan yerler olduğunu belirtmiştir. Ona göre, bu girişimlerin İstanbul'da da kurulması kaçınılmaz olmuştur. 1797'de bir opera heyeti Topkapı Sarayında padişahın karşısında temsil vermiştir ve bu temsil, ülkedeki ilk opera temsili sayılmaktadır. Tanzimat sonrasında saray birçok tiyatro

---

⁸⁷⁹ A.g.m., s. 374-376.

topluluğunu İstanbul'a davet ederek yöneticiler için özel temsiller vermesini sağlamıştır. Yine Batı ile en çok ilişkide bulunan yönetici kesimler ve onların yakınları, İstanbul'da yabancı elçiliklerde verilen temsillere giderek Batı tiyatrosuyla belli bir ilişki kurmuşlardır. Bunların ötesinde saray, Abdülmecit devrinde Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları içinde yapılan tiyatrolar yanında, İstanbul'da dört tiyatro binasının yapımını da üstlenmiştir. Bunlar bir yerde siyasal faaliyetlerin uzantısı durumundadır. Ancak Osmanlı sarayı diğer Avrupa saraylarıyla yaşam tarzı düzeyinde belli bir yakınlık kurmasına karşılık bu ilişki yüzeysel kalmıştır. Başlangıçta belli bir dünya görüşü ve kimlik edinme tasası yoktur. Batı ile yeni kurulan ilişki temelde askeri ittifaklar biçiminde olduğu ve bununla sınırlandığı için yeni bir dünya görüşüne, kimliğe gerek duyulmamıştır. Batı'da ittifak ettiğimiz devletlerin yöneticileriyle, ordu komutanlarıyla, elçileriyle ilişkiler sıklaştığı için onların yaşam tarzının bilinmesi, öğrenilmesi, yaşam tarzı düzeyinde belli ortaklıkların sağlanmasıyla yetinilmiştir. Bu açıdan tiyatro belli bir ilişki biçiminin geliştirildiği en önemli mekânlardan biri olmuştur. Meşrutiyete kadar Osmanlı tiyatrosunda baskın olan biçim ise operadır. Opera, Batı'da yönetici sınıfların himayesinde yapılmaktadır. Belli başlı Batı merkezlerinde gündelik hayatın belli bir hiyerarşi çevresinde döndüğü en önemli yerlerden biridir. Opera binalarının ihtişamı da bunun bir parçasıdır. Opera, Osmanlı'daki eğlence anlayışına en ters sahne sanatı olmasına rağmen böyle bir tercihin yapılması, Osmanlı Batıcılığa siyasetinin “yabancılaşımı” göstermektedir.⁸⁸⁰

Osmanlı, Batıcılığa önce ordu düzeninde yapılan değişikliklerle başlamıştır. Ayrıca Batı ile ilişkilerde gerekli yabancı dili öğretecek, aradaki diplomasiyi geliştirecek ve yeni ilişkilerin dayanağı olacak eğitim ve öğretim kurumlarının açılması gerekmiştir. Yeni açılan okulların içinde tiyatronun henüz "yaşam tarzı okulu olarak" değerlendirilmemesi, daha çok siyasi, askeri ve bilimle ilgili kurumlar öne çıkarıldığı içindir. Yine dünya görüşü/kimlik verme çabası içinde olunmaması da, tiyatro ile ilgili değerlendirmeleri etkileyecektir. Daha sonra ise yeni kadrolar, eski kadrolardan sadece siyaset düzeyinde değil, kıyafetlerinden, gündelik yaşam tarzına, saray teşrifatına kadar ayrılmıştır. Değişiklikler, Batı'dan belli teknik, idari, siyasi, mali kurumların

---

⁸⁸⁰ A.g.m., s. 376-378. Müzikli bir oyun olan operanın oynanabilmesi için sadece ihtişamlı tiyatro binaları yapmanın yanı sıra Batı müziğiyle de bir ilişkinin kurulması gerekmiştir. Türk müziğinde Batıcılığa ile tiyatro serüveni arasında belirli bir ilişki vardır (A.g.m., s. 380).

aktarılmasıyla sınırlanmamış; giderek yeni yaşam tarzının oluşturulması, tanıtılması, eğitim ve öğreniminin verilmesi de önemli olmuştur. Bu açıdan tiyatroya özel bir rol yüklenmeye başlanmıştır. 1836'da Muzika-yı Hümayun Okulu açılmıştır. Bu okul, aynı zamanda Batı tiyatrosunun da kaynağıdır. "Yaşam tarzı okulu" olarak tiyatronun kurumsal nicelik kazanması da bu tarihle birlikte başlamıştır.⁸⁸¹

Batıcılışma siyaseti sadece saraya/devlete bağlı yeni yönetici kadro ile sınırlı kalmamıştır. İktidarda olmayan ancak iktidara aday olan saray dışındaki Batıcı kadroların varlığı nedeniyle, saray tiyatrosunun yanı sıra Devlet'in desteğiyle ödenekli veya ödeneksiz yeni tiyatro topluluklarının, tiyatro binalarının yapılması gerekmiştir. Batı içinde çelişki ve çatışmalar nedeniyle birden fazla görüşün olması, Batıcılışma siyasetini Batı içindeki rekabete, siyasi dengeye bağlayan Osmanlı'nın, tek bir dünya görüşünü savunmasını mümkün kılmamıştır. Bu nedenle farklı siyasetler ve bu siyasetin savunucusu farklı kadrolar ortaya çıkmıştır. Biri iktidara geldiğinde diğerleri dışarıda kalmaktadır. Başlangıçta devlet adamlarının veya muhaliflerin konakları farklı "takım"ların bir araya geldikleri yerlerdir. "Osmanlı aydını" denilince daha çok mevcut yönetim dışında kalan kadrolar anlaşılmaktadır. Osmanlı aydını, devletin Batıcılışma siyasi seçimi sonucu ortaya çıkmıştır. Batı'daki "entelektüel" in bireyselliği, tek başınalığı gibi bir durum söz konusu değildir. Osmanlı aydını, takım anlayışı içinde hareket etmektedir. Diğer bir deyişle Osmanlı aydını belli bir mesleğe veya üretime, belli bir toplumsal sınıfa bağlı olarak ortaya çıkmış değildir. Esas belirleyici olan özellikleri devlete bağlılık veya bununla çelişik gibi görünen devlete/mevcut yönetime muhalif olmalarıdır. Eğribel'e göre, Osmanlı sarayı dışında ortaya çıkan tiyatronun varlık ve işlerlik kazanması bu açıdan önemli olmuştur. Diğer deyişle Osmanlı yönetimi dışında kalan muhalefetin yetiştirilmesi ve eğitimi de devletin görevi olmuştur. Saray dışında kurulan ancak Osmanlı denetiminde bir tiyatro yaşamı, yine sarayın desteğiyle ayakta kalmıştır. Ayrıca Türkiye'de yenileşmenin devlet eliyle yapılmış olması, devletin yeni siyaset gereği belli kesimlerde oluşturmak istediği düşünce ve yaşam tarzını sanat ve özellikle tiyatro ile yayma çabası, ilk yazılan ve çevrilen oyunların devlet erkânından kişilerce ortaya konmasından da açıkça görülmektedir.⁸⁸²

---

⁸⁸¹ A.g.m., s. 379.

⁸⁸² A.g.m., s. 382.

Kısacası, Batıcılışma dönemi Türk tiyatrosunun bir "yaşam tarzı okulu" olarak seyirciyle ilişkisi, dönemlere göre değişiklikler göstermiştir. Türk tiyatrosu, Tanzimat döneminde yeni Batıcı kadrolarla, yönetime aday kesimlerle sınırlı kalmıştır. II. Meşrutiyet döneminde devlete/mevcut yönetime muhalefet biçiminde belli görüşler gündeme gelmiş, tiyatro aracılığıyla belli bir yaşam tarzı yanında belli bir görüşün de savunusuna girişilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise yeni siyasi seçime bağlı olarak Türk tiyatrosu, topluma belli bir kimlik kazandırma çabasına koşulmuştur. Ancak yeni siyasetin başarısız kalması nedeniyle Türkiye'de tiyatro, Batı yaşam tarzının aktarıldığı bir okul olmaktan ileri gitmemiştir.⁸⁸³

Sonuç olarak, Eğribel, romandan müziğe, resimden tiyatroya kadar sanat-edebiyata ilişkin orijinal bir perspektifle çarpıcı analizler ortaya koymuştur. Sanat-edebiyat alanlarını toplumların farklılıkları, dünya tarihinin birliği ve Doğu-Batı çatışması zaviyesinden kritik etmiştir. “Dünya sanat tarihinin birbiriyle ilişkisi olmayan iki dünya ve iki uygarlık tarihi varmış gibi anlatımı bir başka yanı sıra düşülmesine neden olacaktır. Doğu ve Batı sanatı/uygarlıkları arasındaki farklılıklar, ancak temel ilişki (Doğu ve Batı’nın birbirleriyle ilişkisi) çerçevesinde anlaşılır. Farklılıklara rağmen tek bir dünya tarihi vardır.”⁸⁸⁴

4.2. Siyaset ve Hukuk Disiplinlerine Yönelik Görüşleri

Modern bilimsel-akademik bir disiplin içinde siyaset olgusuna yönelik incelemelerin başlamasının tarihi çok eskilere gitmemektedir. Buna karşılık siyaset düşüncesinin, pratiklerinin ve eleştirisinin geçmişi uygarlık tarihiyle eşzamanlı bir olgudur. Eğribel, siyaset ve toplum düşüncesinin, toplumlar arası farklılaşma ve çatışmalara bağlı olarak şekillenen ve tarihsel olayların gelişimini yönlendiren en eski bilinç biçimlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Doğu ve Batı uygarlıklarının farklılığından hareketle siyasetin kaynağı ve siyasetle kurulan ilişkilerin de farklılık arz ettiğini bildirmiştir. Belirli merkezlerde uygarlıkların doğduğu, toplumlar arası farklılaşmaların yeni bir tarihsel sıçramaya yol açtığı uygarlık sahasının, Doğu uygarlığı

⁸⁸³ A.g.m., s. 384.

⁸⁸⁴ EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojide Yöntem Sorunları: Türk Sosyolojisinin Arkeoloji ve Sanat Tarihi ile İlişkisinin Gerekliği Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 139.

olduğunu belirtmiştir. Doğu uygarlığına mensup toplumlarda devletin ve yöneticilerin yüceltilmesinin, siyaset/çözüm bilincine toplum düzeyinde sahip çıkıldığının bir göstergesi olduğuna dikkat çekmiştir. Önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere Doğu'da siyaset üretimi, doğrudan devlete ait bir konudur. Bir anlamda siyaset, "devlet ve yönetim bilgisi"dir. Eğribel, Doğu'da toplumsal çözümün üretim (iktisat) ve savunma (savaş) görevlerine dayalı bir örgütlenme ile dolaylı olarak ortaya çıkması nedeniyle siyaset bilgisinin sadece hukukla sınırlı kalmadığına, toplum bilimlerinden doğa bilimlerine kadar devlet işlerini ilgilendiren ve toplum çözümünü oluşturan çeşitli bilgileri de kapsadığına işaret etmiştir. Doğu'da çözümün temeli, siyasi ve askeri olduğu için devlet görevleri/bilgileri çeşitlense bile bu görev ve bilgiler, ayrıcalık konusu olduğu için toplumla paylaşılmasına gerek duyulmadığını hatırlatmıştır. Doğu'da devlet, toplum birliğinin/çözümünün kurucusu olduğu gibi aynı zamanda toplum kimliğinin de temelidir. Çözümün aktarılması ve yaygınlaştırılması dünya görüşü aracılığıyla. Devlet, bu yolla çözümle ilgili belli bilgileri toplumla paylaşmış ve toplumla özdeşleşmiştir. Böylece devletin görevlerini yerine getirememesi durumunda toplum kendi birliğini dünya görüşü düzeyinde koruyabilmiştir.⁸⁸⁵ Bu bağlamda siyaset, Doğu toplumlarında devletin çözüm sahibi olması doğrultusunda merkezi bir öge olarak görülmektedir.

Siyasetin modern anlamda bilimsel bir disiplin olarak doğuşu ise öncelikle toplum olayları üzerinde denetim sağlama ve yönlendirme çabasıyla yakından ilgilidir. Ancak toplum olaylarının bütünüyle açıklanmaya elverişli olmaması, denetim olanağının sınırlılığı, çok yönlülüğü, değişkenliği gibi özellikler, diğer toplum bilimlerinde olduğu gibi siyaset bilimi çalışmalarında da belli sorunlara yol açmaktadır. Çeşitli toplum bilimleri, açıklama ve denetim konusunda ortaya çıkan sorunları bir bütün olarak dünya görüşü düzeyinde, kendi bağımsız kimlikleri ve konularıyla ifade edip yasalara bağlamakta güçlüklerle karşılaşınca zorunlu olarak birbirleriyle ilişki içine girmektedirler. Toplum bilimleri arasındaki ortaklaşma, yöntem tartışmaları ve yöntem birliği düzeyinde sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak her bilim dalı, kendi alanları içinde ağırlık verdikleri

---

⁸⁸⁵ EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; "Siyaset Biliminin Gelişimi ve Diğer Toplum Bilimleriyle İlişkisi", **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi- II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3-4.

konulara, getirdikleri açıklamalara göre kendi bağımsızlıklarını korumaya da özen göstermektedir.⁸⁸⁶

Eğribel'in siyasete yönelik en önemli tespitlerinden biri, "toplum kimliğinin/bilincinin en keskin, üst düzeyde ifadesi ve uygulamada en geçerli biçimi" oluşudur. Eğribel'e göre, siyasetin söz konusu mahiyeti, siyaset ile diğer toplum bilimleri arasındaki ilişkinin neliğini/nasıllığını oldukça önemli kılmaktadır. Bilindiği üzere toplum bilimler uğraşının siyasi pozisyonlardan, angajmanlardan, ön kabullerden ne denli bağımsız olduğu tartışılmalı bir sorundur. Eğribel, bu önemli soru/sorun karşısında net bir tutuma sahiptir. Bilimsel çalışmalar yapmadan evvel bu konuya dair tutumların açıkça ortaya konulmasının, bilimsel dürüstlüğün bir gereği olduğuna inanmaktadır. Mutlak olarak "objektiflik ve tarafsızlık" durumunun hem mümkün hem de gerekli olmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre, bilhassa toplumun kendi kimliği üzerinde bir bilinçlenme olan sosyolojinin, bilimin tarafsızlığı maskesi altında kendisini siyasetten bağımsız gibi göstermesi, gerçekte verili düzeni ve siyaseti tartışmak istememesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁸⁷

Eğribel'e göre, sosyolojide belli görüşlerin toplum düzeyinde uygulanması siyasetten bağımsız değildir. Sosyolog veya siyasetçinin ele aldığı konulardan tamamen kendini yalıtması, yansızlığı mümkün olmamaktadır. Bu nedenle bilimin arkasına sığınarak toplumun üzerinde, toplumdan bağımsızlığı mümkün olmayan bir yansızlık peşinde koşmaktansa toplumun da sahip çıkabileceği bir biçimde çalışmanın amacı dürüstçe baştan ortaya koyulmalıdır. Dürüstlük de kendi başına yetmemektedir. Yanlışlardan arınmak için uygulama anında ve çözümde toplumun da doğrudan etkili olmasının, taraf ve ortak olmasının sağlanması gerekmektedir.⁸⁸⁸

Eğribel, bilim ve siyaset arasında ilişkiyi reddetmenin gerçekte bilimi gizli olarak verili siyasetin hizmetinde bir araç görmekten başka bir şey olmadığını altını çizmiştir. "Toplum sorunlarının anlaşılması ve etkinlik sağlanması çabasında toplum özelliklerini ve toplum bilimlerinin çapını aşan, sorunları ve çözümünü koşullayan siyasi, tarihi bir çerçeve ve örgütlenmeyle karşılaşmaktadır. Bu nedenle sorunların tanımlanması ve

---

⁸⁸⁶ A.g.m., s. 5.

⁸⁸⁷ EĞRİBEL, "Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler", s. 135.

⁸⁸⁸ EĞRİBEL ve KAÇMAZOĞLU, "1960 Sonrası Toplum Bilimleri Araştırmaları ve Kadroları Üzerinde DPT'nin Etkisi: Toplum Bilimleri ve Uygulama İlişkisi Açısından DPT Örneği", s. 107.

çözüm çabasını sadece bilimin tekelinde görmek mümkün değildir. Bilim gibi siyaset de sürekli yeniden yapılandırılması, biçimlendirilmesi gereken bir faaliyettir. Türkiye’de siyaset ve bilim kendi arasındaki ilişkileri tanımlamaktan, sorunların çözümü yönünde birlikte yeniden yapılanmaktan özenle kaçınmaktadır. Dünyada da durum çok farklı değildir. İktidar ile bilim arasında ilişkiden söz edilse bile bu ilişki siyasetin veya bilimin horlanması, küçümsenmesi biçimindedir. Giderek bu eleştiri bilimden ve siyasetten vazgeçmenin de gerekçesini oluşturmaktadır. Siyaset toplum bilincinin en keskin ve en üst düzeyde ifadesidir. Sorun siyasette değil siyasetin sınırlanmasındadır. Bilim için de aynı değerlendirme geçerlidir. Önce bu sınırlılığın aşılması gerekir. Siyasetin horlanması da siyasi bir tavidir. Siyasetin horlanması ile bilimin horlanmasının aynı dönemde birlikte gündeme gelmesi rastlantı değildir. Bu durumda verili ilişkilerin dışına çıkmanın iki önemli aracı ve yöntemi de elimizden alınmaktadır.”⁸⁸⁹

Eğribel, sosyoloji ve siyaset arasındaki ilişkiye özel bir önem atfetmiştir. Batı’da modern anlamda siyaset biliminin ve sosyolojinin teşekkülündeki özel koşullardan hareketle aralarındaki etkileşime odaklanmıştır. Zira siyaset, sosyolojinin temel kaynaklarından biridir ve sosyolojide uygulama siyasetten bağımsız değildir.⁸⁹⁰ Günümüz sosyolojisinin sorunlarını anlamak, yeni açılımlar yapmak için, sosyolojinin bağlı olduğu en önemli kaynak olan siyasetle ilişkisinin tanımlanması gerekmektedir.⁸⁹¹

19. yüzyılda Batı, yeni bir gelişme içerisine girmiştir. Bu yeni gelişmenin önündeki en önemli engel olarak eski düzen ve toplum örgütlenmesi gösterilmiştir. Feodal toplum örgütlenmesinin burjuvazinin karşısına engel olarak çıkması, yeni bir toplum örgütlenmesine gitmek istenmesi nedeniyle siyaset, bu değişimde en önemli güç ve araç olarak görülmüştür. Siyasetin, toplumsal yaşamı sürdürmenin, düzeni sağlamanın ve amaçlara ulaşmanın en önemli araç ve koşulu olarak tanımlanması bu nedenledir. Siyaset, düzeni sağlamak, yaşatmak ve sürdürmek için kurulmuş olaylar bütünüdür. Siyaset, düzeni sağlamak, yaşatmak ve sürdürmek için kurulmuş olaylar bütünüdür. İktisadi, ticari, askeri, tarihi, toplumsal, kültürel, coğrafi çeşitli olay ve ilişkilerden ayrılması, birine indirgenememesi, hepsini kapsamı ve aynı zamanda yönlendirici gücü olması nedeniyle toplum bilincinin en üst düzeyini temsil etmektedir.

⁸⁸⁹ EĞRİBEL, “Bilim ve Toplum Örgütlenmesinin Bütünlüğü İlkesi Temelinde Garbiyat ve Bilim Ahlakı Üzerine Kılavuz”, s. 46-47.

⁸⁹⁰ EĞRİBEL ve KAÇMAZOĞLU, “1960 Sonrası Toplum Bilimleri Araştırmaları ve Kadroları Üzerinde DPT’nin Etkisi: Toplum Bilimleri ve Uygulama İlişkisi Açısından DPT Örneği”, s. 102.

⁸⁹¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş”, s. 7.

Eğribel'e göre, bu alanların dışında siyasetin kendisine toplumsal bir işlev ve dayanak bulması son derece zordur. Sosyolojinin sorunu da siyasetin kendi varlığını temellendirme çabasına benzerlik taşımaktadır. Bu anlamda aralarında bir farklılık ve örtüşme bulunmaktadır.⁸⁹²

19. yüzyılda Batı'da hem sınıflar, hem de toplumlar kendi aralarında kıyasıya bir rekabet ve çatışma içindedir. Bu durum, her ikisi de toplumu konu alan sosyoloji ve siyaset bilimi disiplinlerinin niçin ortaya çıktığını açıklayacaktır. Batı'da sosyoloji özellikle toplum içi sorunlara çözüm ararken siyaset bilimi sorunların çözümünü mevcut dünya egemenliği çerçevesinde, toplumlar arası ilişki ve çatışmalar düzeyinde gündeme getirecektir. Marxist açıklamalara karşılık jeopolitik doktrinlerin geçerlilik kazanması da bu nedenledir. Siyaset bilimi, Batı içi öncülük çekişmesi içinde ayrı bir bilim dalı olarak, bağımsız bir kimlik kazanacaktır. Sosyoloji ile siyaset bilimi arasındaki farklılığın bir nedeni budur. Ancak her iki bilim disiplini de yetersiz kaldıkları durumda birbirleriyle ilişki içinde olmayı gerekli gördüğü gibi, birbirlerinin getirdiği açıklamalardan da yararlanacaktır. Her iki bilim dalı farklı konuları ele aldıkları gibi, belli bir yönde ve belli bir türde bilgi toplamak için olayların ve toplumların karşılaştırılması, "alan araştırmaları, anket, istatistik, gözlem" gibi bilgi toplama tekniklerini ve yöntemlerini ortaklaşa kullanabileceklerdir. Buna karşılık 19. yüzyılda Batı'da bilim sınıflamaları içinde siyaset bilimi ve sosyoloji farklılaştırılmıştır. Bu, net bir ayrımı karşımıza çıkarmaktadır. Sosyolojiden siyasetin olduğu kadar siyaset biliminin de dışlanması yönünde güçlü bir eğilim söz konusudur. Modern Batı düşünce geleneğinin siyaset ve sosyolojiyi birbirinden ayırıştırması, sosyolojiyi siyasetten bağımsız bir entelektüel etkinlik olarak gösterme çabasıyla ilişkilidir. Diğer bir deyişle sosyoloji, 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan modern toplum düzenini benimsediği için siyasal düzlemde bir tartışma yürütme gereği duymamış, verili durum ve koşullara göre ortaya çıkan sorunlara cevap aramaya çalışmakla yetinmiştir. 19. yüzyılda Amerikan sosyologlarının girişiyle siyaset sosyolojisinin sosyolojinin bir alt dalı olarak geliştirilmesine kadar da iki disiplin arasındaki ayrım çizgileri korunmuştur. Eğribel, Türkiye'de ise durumun daha farklı bir mahiyete sahip olduğunu söylemiştir. Sosyolojinin baştan beri siyasetle yakın ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. Bilindiği üzere "Üç Tarz-ı Siyaset" tartışmaları, en yetkin biçimde

---

⁸⁹² A.g.m., s. 8.

ilk sosyologlarımız tarafından teorileştirilmiştir. Buna karşılık sosyolojiyi siyasetten bağımsız, pür bilimsel bir etkinlik olarak gösterme eğilimi de boy gösterecektir. Batı'da siyaset bilimi çerçevesinde tarafsızlıktan ve sosyolojiyle yakın ilişkiden ancak mevcut düzen tartışmaları sınırlandığında söz edilecektir. Osmanlı döneminde de imparatorluğun varlığını koruma çabasıyla ilişkili olarak böyle bir anlayış olmuştur. Siyaset bilimi çerçevesinde hukuk çalışmalarının yer alması ve önem kazanması, düzen değişikliğinden duyulan kaygıyı göstermektedir. Ancak mevcut düzenin tartışmalı hale gelmesiyle siyaset bilimi açıklamaları içinde hukuk geri plana düşerken toplumlar arası güç dengesi içinde yer alma çabasına bağlı olarak jeopolitik temelli açıklamalar öne çıkacaktır.⁸⁹³

Eğribe, genel olarak toplum bilimlerinin ve özelde siyaset biliminin ilk devresini, 19. yüzyılda ortaya çıkan Batı içi çekişme ve tartışmalar temelinde tanımlamıştır. Bu evrede başlangıçta sınıf çekişmeleri yerine Kıta Avrupası ile Anglo-Sakson çekişmesinin belirleyici olduğunu belirtmiştir. Siyaset bilimi çalışmalarının ikinci evresinin verili çerçevesinin ise ABD ve SSCB'ye dayalı iki kutuplu yeni dünya egemenlik düzeni tarafından belirlendiğine temas etmiştir. Bu dönemde Avrupa, gelişmeler üzerinde söz sahibi olmaktan çıkmıştır. Batı dünya egemenliği içindeki ayrım temelde iki ayrı dünyanın/devletler topluluğunun oluşturduğu iki blok arasındaki çekişmeye dayanmıştır. Bunun kaynağındaki çelişki, iki kutuplu Batı dünya egemenliğinin nasıl yönetilmesi gerektiği konusundadır. Tarafların birbirlerini tehdit ve sınırlama alanları, kendi dışlarında kalan Batı-dışı toplumlardır. Her bir tarafın bu ülkelerde nüfuz kurma çabası ve yönetim aygıtı açısından model olma konusundaki rekabeti, bu ülkelerin siyasal örgütlenmelerinden iktisadi zenginliklerine, demografyalarından coğrafi olanaklarına kadar çeşitli potansiyelleriyle ilgilenmeleri ve bunları kendi çıkarları lehine yönlendirmeleri biçiminde ortaya çıkmıştır. Siyaset bilimi çalışmalarının çerçevesi buna göre biçimlenmiştir. Siyaset sosyolojisi çalışmaları da, bu verili duruma uygun belli çalışmalar yapmakla sınırlanmıştır. Son dönemde siyaset bilimi çalışmalarında görülen radikal değişiklikler ise Sovyetlerin tasfiyesi ve ABD egemenliğinde tek merkezli yeni dünya egemenliğinin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Yeni dönemde Batı dünya egemenliği çerçevesinde ortaya çıkan çelişkilerin artık son bulmasıyla esas çatışmanın Doğu-Batı çatışması olduğu bütün açıklığıyla görülmüştür. Bu durum, jeopolitik çalışmaların yeni

---

⁸⁹³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Siyaset Biliminin Gelişimi ve Diğer Toplum Bilimleriyle İlişkisi”, s. 7-8.

çerçeveye ve yeni düzenlemelere uygun olarak yeniden gündeme gelmesini gerektirmiştir.⁸⁹⁴

Türkiye'de sosyoloji ile siyaset bilimi ayrımına rağmen her iki bilim dalı birbiriyle ilişki içindedir.⁸⁹⁵ Sosyoloji ve siyaset biliminin ortak konuları bunun bir göstergesidir. Bu bağlamda bilhassa Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık siyasetleri, milliyetçilik, laiklik konuları örnek gösterilebilir. Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişim serüveni ile devletin Batıcılığa seçimi ve siyasi alanda karşılaştığı sorunlara çözüm bulma çabası arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır.⁸⁹⁶ Türkiye'de sosyologlar daha başlangıçtan itibaren siyasetle ilişkilidir. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisinin merkez yönetim kurulu üyesidir. Karşısında muhalefet eden partinin sözcülüğünü Prens Sabahattin yapmaktadır. Sosyalist TİP'in genel başkanlığını da Behice Boran yapmıştır. Sosyologlarımızın siyasete olan ilgisi, daha sonra da devam etmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında sosyoloji-siyaset ilişkisi değişmiş, sosyologlarımız bir dünya görüşünün ve siyasetin temsilcisi olmak yerine daha sınırlı konularda siyasete katkıda bulunmuşlardır. Siyaset sosyolojisinin sosyolojinin bir alt dalı olarak gündeme geldiği bu dönemde, siyasetin konuları da farklılaşmıştır. Geçmişte Türk sosyolojisinin ve sosyologlarının siyasete duyduğu ilgi ve ilişki, farklı bir biçim almıştır.⁸⁹⁷ Sözcüleşti toplumdaki siyasal karar alma süreçlerine etki eden psikolojik, marjinal etkenler araştırılmaktadır. Ayrıca kuşak çatışması, yaşlıların otoritesi, oy verme alışkanlıkları ve eğilimleri, siyasal partilerin alt organlarındaki yukarıya dönük etkiler, göçmenlerin siyasal katılımı gibi konular araştırmacıların daha çok ilgisini çekmektedir. Başka deyişle siyaset dışı veya siyasetle ilişkisi son derece sınırlı toplum kesimlerinin siyaseti etkileme

---

⁸⁹⁴ A.g.m., s. 10-11.

⁸⁹⁵ Eğribel, siyaset bilimi kürsülerinde siyaset sosyolojisi dersi verilmesine karşılık, sosyoloji kürsülerinde siyaset bilimi dersinin okutulmadığına; siyaset sosyolojisi dersi varken böyle bir gereklilik duyulmadığına dikkat çekmiştir. Başka deyişle sosyoloji açısından siyaset bilimiyle ayrışma bir vakıa iken, siyaset bilimi için benzer bir durum söz konusu değildir. Siyaset bilimi kürsülerinde yetişen pek çok sosyoloğa rastlanmasına karşılık, sosyoloji kürsülerinde siyaset bilimci yetişmemesi de, Eğribel'in kayda değer bir başka saptamasıdır. Ona göre, bazı sosyologların siyaset bilimi çerçevesi içinde kalmaları, mevcut düzeni sorgulamak yerine düzene uyumlu çalışma yapmalarıyla ilintilidir. Siyaset sosyolojisinin sosyolojinin bir alt dalı olması da bunun göstergesidir. Mevcut düzenin tartışılması yerine işleyişinin tanıtılması çabası öne çıkınca artık temel tartışmalardan uzak düzenin belli kurumlarının tanıtılmasıyla yetinilmektedir. Ayrıca Eğribel, sosyolojinin siyaset bilimi açısından taşıdığı öneme karşılık, sosyolojinin edebiyat fakülteleri bünyesi içinde yer almasına, siyaset biliminin siyasal bilimler/bilgiler adı altında müstakil bir fakülte bünyesinde kurulmasına işaret etmiştir. Yeryüzünde fakülte düzeyinde örgütlenmiş bir sosyoloji bilimine ise tanık olunmadığını, bu durumun siyaset bilimine tanınan özerklik ve ayrıcalığın göstergelerinden biri olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir (A.g.m., s. 10).

⁸⁹⁶ A.g.m., s. 12.

⁸⁹⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş", s. 12.

mekanizmaları öne çıkarılmaktadır.⁸⁹⁸ Sosyologların siyaset üzerine yaptığı çalışmalar, çoğunlukla siyasi düzenin işleyişi, siyasi kurumların tanıtılması veya siyasetin sorunları, etkisi, siyasi kurumların işleyişindeki aksaklıklarla ilişkilidir. Başlangıçta sosyolojide ortaya çıkan bu eğilim, siyaset sosyolojisinde daha dar bir biçimde (seçim sistemleri, siyasi parti örgütlenmesi, seçimler, seçimlere yönelik kamuoyu araştırmaları, seçmen tercihleri vb.) sürmektedir.⁸⁹⁹

Eğribel, son dönemde siyaset biliminde ve sosyolojisinde boyut ve nitelik itibarıyla büyük bir dönüşüm gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. Bu dönüşümün ise Türkiye'nin sorun ve ihtiyaçları temelinde değil, dışa bağımlı olarak gerçekleştiğini ileri sürmüştür: “Siyaset biliminde terminoloji, kavramlar, modelleme, konular farklılaşmıştır. Son dönemde en çok kullanılan kavramlar arasında kimlik ve farklılık siyasetleri, çokkültürcülük, yönetim, küreselleşme, yerelleşme vb. ön plana çıkmıştır. Bunlar önceki dönemlerde kullanılanlardan oldukça farklı kavramlardır. Kırılma noktası 1980-1990'lardır. Bu dönemde Türkiye'de ‘başkanlık rejimine geçilmesi’, ‘federatif yönetim biçimi’, ‘yerel yönetimlerin güçlendirilmesi’, ‘merkezi yönetimin barındırdığı zaafılar’ gibi tartışmalar gündeme gelmiştir. Bunlar, bir süre tartışılıp kapanan, somut sonuçlar alınamasa bile dünya konjonktürüne uygun tartışmalardır ve yerlerini güncel gelişmelere uygun başka tartışmalara bırakmışlardır. Sosyolojinin de, kısa vadede parlayan, daha sonra unutulmaya terk edilen bu gündeme katılması bir sığlaşma ve kısırlaşma riskini beraberinde getirmektedir. Sosyolojide son dönemde gözde olan konularda yapılan çalışmalara baktığımızda, bunların çeşitlilik ve farklılaşma görüntüsü altında söylem düzeyinde dayandıkları ortak hakim değerleri görmek güç değildir. Örneğin çok tartışılan devlet-toplum ilişkileri konusunda bazı kavram ve modellerle Türkiye'nin iki yüz yıllık modernleşme serüveni masaya yatırılmakta ve toplumsal değişme gerekliliği vurgulanarak radikal çözümler ima edilmekte veya önerilmektedir. Taşra-merkez analizlerine dayanan çözüm önerileri, demokratikleşme, sivil toplumun güçlendirilmesi, merkeziyetçi devletin gücünün sınırlandırılması vb. temaları etrafında dönmektedir. Buna bağlı olarak, ordu ve siyaset konulu çalışmalarda görülen patlama da dikkat çekicidir. Ordunun toplumsal gelişme önünde engel oluşturduğu, toplumsal dayanağının zayıflığı,

---

⁸⁹⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji ve Tarih: Fransız Annales Okulunun XX. Yüzyıl Toplum Düşüncesi ve Tarihçiliği Üzerinde Etkileri”, s. 18.

⁸⁹⁹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş”, s. 14.

ordunun siyasetleştirilmesi görüşü öne çıkmıştır. Buna karşılık sosyoloji çalışmaları bütünlüklü bir toplum algısına da dayanmamaktadır. Daha doğrusu toplum algısı parçalanmıştır.”⁹⁰⁰

Eğribel’in siyaset bağlamında ele aldığı bir başka husus, siyasetin değersizleştirilmesi ve apolitikleşme konusudur. Özellikle küre-yerelleşme sürecinde yeni insan ve toplum tasavvurunun siyaset çerçevesinde ne gibi bir görünüm arz ettiğini irdelemiştir.⁹⁰¹ Ona göre, küresel egemenlik ilişkilerinin genişlemesine karşılık devletin topluma ve toplumlar arası ilişkilere yönelik gücünün sınırlanması, ulusunun ve coğrafyasının belirsizleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Devletin önemi, ortaya çıkışı ve işleyiş biçiminin belirsizleşmesi ise toplumun açıklanmasının ve etkinliğinin belirsizleşmesiyle birliktedir. Bunun getirdiği sorunlar nedeniyle siyaset biliminde ve sosyolojide devlet olgusu temel bir çalışma alanı olarak önemini yitirmiş; en azından özel bir konu olmaktan çıkmış ve çoğulcu, davranışsal teorik modeller, küresel sistem yaklaşımı önemli hale gelmiştir. Siyasetin toplumların, çeşitli toplumsal güçlerin bilinçli bir davranışı olmaktan çıkarak kendileri dışında ortaya çıkan küresel sistemin gereği ve yönlendirmesi tarafından belirlenmesi hedeflenmektedir. Günümüzde demokrasinin giderek birkaç yılda yapılan bir oy verme işlemine indirgenmesi, siyasetin yönlendirici, dönüştürücü temel aktörlerini kaybetmesi, temsil sorunundan söz edilmesi, aydın açmazı, kültürün anlık, pop hafifliği, toplumsal değişmeden başkalaşmanın anlaşılması, ekolojik felaket senaryoları bu nedenledir. Devletin/siyasetin küre-yerel düzeyde darlaşması -hatta sonundan söz edilmesi-, buna karşılık siyasi-askeri-ekonomik sistemin belirleyici hale gelmesi, Doğu-Batı ilişkilerindeki konjonktürden, eşitsiz güç dengesinden bağımsız değildir.⁹⁰²

Eğribel, 1980 sonrası gelen kuşaklarda görülen apolitikleşme olgusuna dikkat çekmiştir. “...Özellikle 1980 sonrası gelen kuşaklar bu duygu içinde yetişti. Fırsatçılık, tutarsızlık, kaygı, korku, itişme, bireycilik, haz, tüketim, köşe dönme, ilkesizlik,

---

⁹⁰⁰ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Siyaset Biliminin Gelişimi ve Diğer Toplum Bilimleriyle İlişkisi”, s. 22-23.

⁹⁰¹ Küreselleşmenin daha çok ekonomik boyutunun vurgulanmasına karşılık; siyasal egemenlik boyutu, toplumsal ve kültürel boyutları da, çağımız koşullarının belirlenmesi açısından oldukça önem arz etmektedir (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 7).

⁹⁰² EĞRİBEL, “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, s. 19.

koşullardan hem etkilenmenin hem de ondan yararlanmanın bir yolu oldu.”⁹⁰³ Küre- yerelleşme ikliminde verili düzene karşı tehditin, toplum güçlerinin dışında ancak aşkın, kutsal bir dış müdahale ile olabileceği görüşü (kıyamet), geniş halk kitleleri arasında yaygınlaşmıştır. Bütün kanlı çatışmalar, ayaklanmalar, ölümlere karşın öngörülen sonuçlara ve çözüme ulaşmak söz konusu olmadığında, geniş toplum kesimleri içinde büyük bir hayal kırıklığı, geri çekilme ve depolitizasyon (düzenin sınırları içinde kalma anlayışı) egemen hale gelmiştir.⁹⁰⁴ Türkiye özelinde ise siyasetin değersizleşmesine ve apolitikleşmeye yönelik şu görüşleri dile getirmiştir: “1980 sonrası sol ile İslamcı (CHP-MSP) siyasetinin koalisyon yaptığı, NATO’dan ve AET’den çıkmanın tartışıldığı, Osmanlı’nın tasfiyesi sonrasında ilk defa bir ‘barış hareketi’ ile Kıbrıs’ta kendi lehine sonuç sağladığı ‘umutlu’ 70’li yıllarının ilk yarısından ve sosyalizmin kiteselleşmesinin doruğa vardığı 1 Mayıs 1977’de alanda yapılan katliam sonrasında arayışların tıkanması, ‘sağ-sol silahlı çatışması’na dönerek, her gün karşılıklı ölümlerin sayılarak durumun değerlendirildiği, karşı tarafa üstünlük sağlamanın ölçüsü haline geldiği kısır döngüye yuvarlanmıştı. 1980 darbesi ve sonrasında terör sorunları içinde bu nedenle anti-siyaset, anti-örgüt, anti-bilinç anlayışı yaygınlaşmak için kendisine özel bir zemin bulmuştu.”⁹⁰⁵

Siyasetsiz/apolitik bir toplumdaki söz edilmesine rağmen gündelik yaşam içinde siyasal işlevin dışında bir alan yok gibidir. Siyasal farklılaşmalar, hegemonya, baskı, şiddet, sömürü, otoriterlik gündelik yaşamın tümünü kapsayacak bir dünya düzeni haline gelmiştir. Siyaset sorununu ve değerlerini farklılaşma-üstü, akla dayalı, kurgusal, mükemmel, ideal, teorik düzeyin ötesinde toplum gerçeği ve çıkarları temelinde, toplumların konumu ve koşulları çerçevesinde ele almak gerekmektedir.⁹⁰⁶

Son olarak Eğribel, siyasi alanda görülen kirlenmenin, siyasetin değersizleşmesinin ve apolitikleşme olgusunun çözümünün salt ahlaki çağrılarla gerçekleşmeyeceği kanaatindedir. Ona göre, aslî ve kalıcı çözüm, ancak koşulların değiştirilmesiyle elde edilebilir. Bu yönde ortaya çıkan gündelik yaşam eleştirisi, ilişkilerin dürüst, ahlaki bir

⁹⁰³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “XXI. Yüzyıla Giriş: Küresel Düzenin ve Toplumsalın Birlikte Marjinalleşmesi Üzerine”, s. 15.

⁹⁰⁴ EĞRİBEL, “Postmodern Çatışma ve Güvenlik İdeolojisi: Kıyamet Savaşları ve İslamofobi”, s. 19.

⁹⁰⁵ EĞRİBEL, “Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam”, s. 80.

⁹⁰⁶ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş”, s. 15. Aynı durum, hukuk konusunda da geçerlidir (Ertan, EĞRİBEL; **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, İ.Ü.E.F. Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 9).

düzeyde yapılması çağrısına hiç kimsenin doğrudan itiraz etmesi mümkün değildir ancak bu olumlu değerler gündelik ilişkilere ve sorunların çözümüne yansımamaktadır. Bu elbette herkesin dürüst, ahlaklı olmamasından, umursamaz olmasından da kaynaklanmamaktadır. Verili düzeni ve siyaseti ahlak ile meşrulaştırma çabası, gündelik yaşam deneyimleri içinde doğrulanmamaktadır. Bu nedenle her türlü değer savunusu ve ilkeler, samimiyetsiz bulunarak karikatürleşmektedir. Siyasetin, dinin, toplumsallaşmanın özünde insanların “ahlaklı, dürüst, adaletli olması gerektiği” iddiası olsa bile bu değerler, çözümden ve buna bağlı örgütlenmeden bağımsız değildir. Mesele insanların soyut düzeyde dürüst, ahlaklı, ilkel olmaları değil, bu yönde davranmalarını sağlayacak alternatif, örgütlü güç oluşturulmamasıdır. Çözümün toplumsallaşması, bireyin ortak çözüm içinde kendini geliştirmesi, özeleştirici ve dayanışma unsurları, farklı tutum ve davranışların dışlanması için koşulları oluşturur. İnsanın özünü ideal, soyut ve sabit bir ilkeye mahkûm etmek yerine, başta siyaset ve örgütlenme olmak üzere araçların veya koşulların değişmesini savunmak daha doğru bir yaklaşımdır.⁹⁰⁷

Eğribel, siyaset, siyaset bilimi ve siyaset-sosyoloji ilişkisinin yanı sıra hukuk alanına ilişkin de çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Siyaset düzeyinde kazanımların ancak hukuk aracılığıyla korunduğuna gönderme yaparak sosyoloji, siyaset, hukuk ilişkisinin bir bütünlük arz ettiğini bildirmiştir.⁹⁰⁸ Buna rağmen hukuk, kendini bu ilişkiden bağımsız temellendirmeye çalışmaktadır. “Her ne kadar hukuk mevcut düzen tartışmalarının dışına çıkarak hukuk değerlerine ve kurallarına tartışma üstü bir görüntü verse de sırası geldiğinde bunun mümkün olmadığını kabul ederek belli hukuk ekolleri aracılığıyla veya hukuk dışındaki disiplinlerden yararlanarak karşılaştığı sorunlara cevap vermeye çalışmaktadır. Bir anlamda hukukun kendi değer ve kuralları aracılığıyla sağlayamadığı meşruluğu ve işleyişi, eksiklikleri kendi dışındaki disiplinlerden faydalanarak çözmeye çalışmaktadır. Ancak sorunları bir başka düzeyde ve başka araçlarla toplumsal düzeyde çözmek mümkün olmadığından yine hukuk aracılığıyla, hukuk değerlerine ve kurallarına duyulan güven ve inanç ile sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır.”⁹⁰⁹ Toplum olayları ve sorunlarının salt hukuk düzeyinde ele

⁹⁰⁷ EĞRİBEL, “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi”, s. 10.

⁹⁰⁸ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş”, s. 8.

⁹⁰⁹ EĞRİBEL, Ertan; “Dünya Uygarlığının Açmazı ve Çocuk: İhmal, İstismar ve Taciz”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 1, Ocak-Haziran 2011, s. 127.

alınması ise sorunları anlama ve çözme çabasının sınırlandırılması anlamına gelmektedir.⁹¹⁰

Siyaset konusunda ilk sistematik, bilimsel bilgilere ve kurumsallaşmış ilişkilere Yakın Doğu, Çin ve Hint ATÜT uygarlıklarında karşılaşılmaktadır. Toplumlar arası farklılaşmaların uygarlık düzeyinde yeni bir sıçramaya dönüştüğü ve buna bağlı olarak devlet örgütünün, siyasetin ve kamusal etkinliğin ilk başladığı merkezlerden biri, Yakın Doğu'dur. Siyaset bilimine ait yazılı ilk metinlerin Yakın Doğu kaynaklı olması şaşırtıcı değildir. Göçebe-yerleşik farklılaşması ve sonrasında Doğu-Batı çatışmasının ortaya çıkmasıyla siyaset bilgileri belirginleşecek, ancak bu bilgiler farklı çözüm ve çıkarların ifadesi olmayı sürdürecektir. Siyaset ile toplum çözümü/çıkarları/düzeni arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Elde edilen çözüm, elbette sadece toplumun kendi çapıyla sınırlı değildir. Bu nedenle bütün yönleriyle denetlenip açıklanamamıştır. Böylece çözümün hukuk aracılığıyla korunması yoluna gidilmiş, bu da siyaset ile hukuk arasındaki ilişkinin temeli olmuştur. Bu durumun eski çağlarda bilinen ilk örneği "Hammurabi Yasaları"dır. Hammurabi Yasaları, "istikrarlı bir hükümet ve iyi bir yönetim"e olanak sağlama aracı olarak tanımlanmış, böylece siyasete tarihte ilk defa hukuki bir form kazandırmıştır. Geleneksel üretici Doğu toplumlarında siyaseti yasalarla bağlama fikri iç içe geçmiştir. Batı'nın ise benzer bir istikrarlı düzen tasarlama, oluşturma ve pratiğe geçirmesi ancak Roma İmparatorluğu ile olur. Antik Yunan'da yönetim ve siyaset ile ilgili bilgiler tartışmalıdır ve felsefenin konusudur. Ancak Roma'nın imparatorluk deneyimiyle birlikte Batı dünya üzerinde kendi üstünlüğüne dayalı siyasi bir denge kurunca, bu siyasi dengeyi hukuk aracılığıyla korumaya çalışmıştır. Roma hukuku, bunun sonucunda teşekkül etmiştir. Böylece siyaset bilimi ile hukuk özdeşleşmiş, bütünleşmiştir. Siyasetin özerk bilimsel/akademik bir disiplin altında, modern bilimsel yöntemle bağlı olarak incelenmesi ise nispeten yeni bir olaydır. Bu gelişme, 19. yüzyıla ait değişimin ve Batı etkinliğinin bir tezahürüdür. Batı, 19. yüzyılda Doğu karşısında üstünlük sağlamıştır. Elde edilen bu üstünlük, bir yandan hukuk aracılığıyla korunmaya çalışılırken diğer yandan mevcut çözüm ve dengeler içinde Batı'da farklı çıkarların ifade edilmek istenmesi, siyaset bilgilerinin sadece hukukla sınırlı kalmasını mümkün kılmayacaktır. Toplumu mevcut

---

⁹¹⁰ EĞRİBEL, Ertan; "Uygarlık Sorunu ve Çocuk", **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 411.

siyasete ve tartışmaya katmak için dünya görüşü düzeyinde belli bilgilerin oluşturulması ve yaygınlaştırılması gerekmiştir. Sosyoloji ve siyaset bilimi, bu gereksinime cevap vereceklerdir.⁹¹¹

Eğribel'e göre, hukuk-siyaset ilişkisi, temel ve tartışılmazdır; gündelik hayat içinde açık bir biçimde kendini hissettirmektedir. Bu ilişkide siyasi düzen ile hukuk ilişkisinin sıradan insanlar açısından bile bilinmezden gelinmesinin mümkün olmayışı önemli rol oynamaktadır. Hukuk kuralları ile toplum düzeni arasında kurulan doğrudan ilişkiye rağmen bu işleyiş kendiliğinden ortaya çıkmamaktadır. Gündelik yaşam içerisinde hukuk, kendi geçerliliğini mahkemeler, savcılar, hâkimler yanında kolluk güçlerinin otoritesi ve zoru, belli yaptırımlar ile sağlamaktadır. Verili çerçeveye/kurallara uymayan olduğu takdirde ceza yasaları aracılığıyla, hapis, tecrit, ıslah cezasının ötesinde insan yaşamı bile sonlandırılabilir. Toplumun gündelik yaşamı içinde elde edilen, amaçlanan çözümün korunması, sürekliliğinin sağlanması, tekrarlanması, kurumsallaşması, çatışmanın gündeme gelişi, hukuk kuralları veya değerleri aracılığı ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle toplumsal olay ve sorunlar karşısında takınılan tavra göre hukuk, belli bir açıklama veya dünya görüşü niteliği kazanmıştır. Hukukun kaynağı konusunda herkesin katıldığı ortak bir açıklama olmasa bile hukuk ilke ve kurallarına belli bir üstünlük ve tartışılmazlık verilmiştir. Hukuk kurallarının üstünlüğü ve düzenin işleyişi toplum-üstü, çıkarlar-üstü, koşullar-üstü, tarih-üstü, ideal, evrensel olarak tanımlanan tartışılmaz belli hukuk dogmaları/değerler (özgürlük, eşitlik, adalet, düzen gibi) yaratılarak sağlanmaktadır. Ancak bu durum, hukukun ve hukuk ilkelerinin tartışılmasını engellememektedir.⁹¹²

Siyaset biliminin hukuka ağırlık vermesi, hukuk yasaları aracılığıyla toplumu ve toplum olaylarını denetleyip yönlendirmeye çalışması bilinen bir gerçekliktir. Reel siyaset alanında da benzer bir durum söz konusudur. Ancak siyasetçilerin hukuk aracılığıyla toplumsal denetim ve yönlendirmeyi başarmaları mümkün olmadığı zaman hukuku geri plana iterek zora, şiddete dayalı çözüm elde etmeye çalışmaları da

⁹¹¹ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Siyaset Biliminin Gelişimi ve Diğer Toplum Bilimleriyle İlişkisi", s. 4; Ertan, EĞRİBEL; **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, s. 130.

⁹¹² EĞRİBEL, Ertan; "Geleneksel Düzenin Tasfiyesi ve Modern Batı Düzeninin Kurulması ve İşleyişinde Hukukun Devrimci ve Muhafazakar İkili Rolü: Türkiye'de Modern-Muhafazakarlıktan Küreselci-Muhafazakarlaşmaya Toplumsal Değişme ve Hukukun Öne Çıkması", **Sosyoloji Yıllığı 23: Türkiye'de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri: Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye**, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan ve H. Bayram Kaçmazoğlu, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 82.

görülme­yen bir durum de­ğildir. Sözge­lişi Napoleon Savaşları, Batı içi dengeleri ve hukuku sarsan, geçersiz kılan fiili bir kalkışmadır. Benzer bir durum, işçi ayaklanmalarının bastırılması (özellikle Paris Komünü) sırasında görülmüştür. Bu nedenle siyasetçiler, "savaş hukuku", "galibin hukuku" gibi "kurt yasası"­nı çağrıştıran ifadeler kullanmaktan çekinmeyeceklerdir. Bu anlamda savaş, zor ve şiddet siyasetin/siyaset biliminin kimi zaman "meşru", öncelikli konularından biri haline gelecektir. Böylece dünya egemenleri, siyaset biliminden ve hukuk kurallarından yararlanarak kendilerine meşru bir dayanak oluşturma ve etkinliklerini genişletme çabasına benzer biçimde, yalın savaş örgütlenmesi ve stratejisinden yola çıkarak genel bir siyasi çerçeve oluşturmaya da ihmal etmeyeceklerdir.⁹¹³

19. yüzyılda Batı geleneksel düzeninin tasfiyesi, yeni düzenin kuruluşu ve açıklanmasında hukukun özel bir yeri bulunmaktadır. Hukukun toplum konusunu ele almada getirdiği kolaylık nedeniyle sosyoloji hukuka ilgi duymuştur. Sosyolojinin, kuruluş yıllarında hemen kullanabileceği toplum bilgisi çok sınırlıdır. Ayrıca sosyolojinin kurucu isimlerinin savundukları görüşe karşı aynı dönemde Marx-Engels'in geliştirdiği çok geniş bir toplum kuramı söz konusudur. Marxist toplum kuramına karşı direnebilmek için sosyolojinin en kolay başvuracağı kaynaklardan birisi hukuktur. Sosyologlar, Marxizmi tartışmakta güçlük çekmeleri nedeniyle daha başlangıçta hukuk kaynaklı çalışmaya yönelmişlerdir. Hukuk, toplum yaşamının bir kurallar dizisi olarak somutlaşması, yansıması olarak tanımlanmaktadır. Bu kurallar belli bir sistem içinde toplumu bir yönüyle de olsa bir bütün olarak ele alma imkânı vermektedir. Toplumsal yaşamın varlığı ve düzenliliğinin hukukun sağladığı temel üzerinde kurulduğu ve geliştiği yaygın bir görüştür. Hukuk kuralları, toplum yaşamı ve düzeninin en akılcı biçimde formüle edilmiş biçimi ve dayanağı olarak görülmektedir. En azından hukuk, toplum yaşamını sürdürebilmenin herkes için vazedilmiş biçimi olarak tanımlanmaktadır. Hukuk kurallarının, Batı toplumunda çatışan taraflar olmasına karşılık, toplumun ortak yaşamını sürdürebilme kuralları olarak ortaya çıkması da, bu görüşü yaygınlaştırmaktadır. Bu bağlamda sosyoloji, kendi dünya görüşü içinde toplumun işe yarar bir görüntüsünü elde edemeyince hukuk kendisine bu malzemeyi sağlayacaktır. Toplumu tanımak ve konusu

---

⁹¹³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Siyaset Biliminin Gelişimi ve Diğer Toplum Bilimleriyle İlişkisi", s. 6.

üzerinde denetim sağlayabilmek için sosyologlar, hukuk konusuna özel bir ilgi göstereceklerdir.⁹¹⁴

Hukuk, çeşitli toplum ilişkilerinin bir kurallar dizisi biçiminde yansımaları olarak sosyolojinin konusudur. Bunun yanında sosyoloji, hukuk kurallarından hareketle, toplumsal ilişkilerin de hukuksal açıdan stabil bir düzene dayanmasının zorunlu olacağı sonucunu çıkarmıştır. Buradan sosyolojinin toplumla ilgili belli yargılarda bulunması mümkün olmuştur. Diğer bir ifadeyle sosyoloji, hukuk konusuna el attığı zaman hem konusunu bütünüyle denetlemekte, hem de toplumun bütününe kapsayabilme imkânına sahip olmaktadır. Eğribel'e göre, sosyoloji-hukuk ilişkisinin böyle özel bir anlamı bulunmaktadır. Hukukun sosyolojiye sağlamış olduğu diğer bir imkân da, hukukun belirli toplum kesitleri tarafından kendi iradeleriyle koymuş oldukları kurallar dizisi olmasıyla ilişkilidir. İnsanlar, bu kurallarla toplum yaşamını düzenlemiş ve yönlendirmişlerdir. Sosyolojinin doğuşuna yol açan akım da, toplumun insan isteğine göre yeniden düzenlenmesi ve biçimlenmesidir. 19. yüzyılda insan, doğa ve tarih önünde bilinçli bir etkinlik kazanmıştır. Toplumsal olay ve ilişkiler üzerinde kendi istekleri doğrultusunda egemenlik kurmak, yönlendirmek istemektedir. İnsan çabasının toplumsal olay ve ilişkiler üzerinde etkinliğinin artması, bu ilişkilerde yol gösterecek, müdahale etme imkânını sağlayacak belli kuralların önemini artırmıştır. Bu bağlamda sosyolojide hukuk çok önemli bir araç olarak görülecektir. Hukuk kuralları ve değerleri, yeni bir boyut ve önem kazanacaktır. Hukuk, topluma müdahale ve yön vermede oldukça kritik bir araç olarak değerlendirilecektir.⁹¹⁵

Hukukçuların toplumun ve düzenin, dünya görüşünün oluşumunda “hem devrimci hem de aynı zamanda muhafazakar” bir rol üstlenmesi, Batı dünya egemenlik örgütlenmesinin belli özellikleriyle ilişkilidir. Batı’da geleneksel düzenin tasfiyesi ile burjuvazi, kendi siyasi-toplumsal çözümünü getirirken hukuk devrimci bir yön kazanmıştır ancak devrimciler kendi çözümlerini korumak, yeni düzene süreklilik kazandırmak için gilyotinleri çalıştırmaktan kaçınmamışlardır. Elde edilen çözümün

⁹¹⁴ EĞRİBEL, “Geleneksel Düzenin Tasfiyesi ve Modern Batı Düzeninin Kurulması ve İşleyişinde Hukukun Devrimci ve Muhafazakar İkili Rolü: Türkiye’de Modern-Muhafazakarlıktan Küreselci-Muhafazakarlaşmaya Toplumsal Değişme ve Hukukun Öne Çıkması”, s. 84.

⁹¹⁵ EĞRİBEL, **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, s. 4-5; EĞRİBEL, “Geleneksel Düzenin Tasfiyesi ve Modern Batı Düzeninin Kurulması ve İşleyişinde Hukukun Devrimci ve Muhafazakar İkili Rolü: Türkiye’de Modern-Muhafazakarlıktan Küreselci-Muhafazakarlaşmaya Toplumsal Değişme ve Hukukun Öne Çıkması”, s. 85.

korunması, sürekliliği, tekrarlanması, kurumsallaşması gerektiğinde devrimciler, muhafazakâr/tutucu davranmak durumunda kalmışlardır. Bu nedenle Eğribel, geleneksel düzene karşı yeniyi savunma ve koruma çabası olarak otoriterliği, şiddeti/zoru da kapsayan “modern-devrimci-muhafazakârlık” kavramını türetmiştir.⁹¹⁶

19. yüzyılda Batı burjuvazisi, egemenliğini evrenselleştirirken, bu egemenliğin bütün dünyayı ve dolayısıyla Doğu toplumlarını da kapsaması nedeniyle, kendi hukukunu ve değerlerini tartışmasız, ideal dogmalar şeklinde genel-geçer/evrensel olarak ilan etmiştir. Batı yayılcılığı ile Doğu’da toplumsal değişme ve hukuk arasında böyle bir ilişki ve yön bulunmaktadır. Batıcılışma, Batı-dışı toplumların kendi gönüllü isteği olmanın ötesinde, Batı dünya egemenliğinin yaygınlaşmasını, Doğu ile yeni ilişkiler kurulmasını ve bu ilişkiler içinde denetimin sağlanmasını belirtmektedir. Bu nedenle bir yandan geleneksel düzen tasfiye edilip çözülürken diğer yandan Batı’nın denetim kurmak istediği alanlarda (siyasi, askeri, ticari, ideolojik vb.) tepeden inme yenileşme girişimleri, geleneksel düzene karşı modern “devrimci” atılımlar, öncelikle hukuk alanında görülecektir. Böylece Batı üstünlüğüne dayalı mevcut egemenlik ilişkilerine katılma, çağın gereklerine uyum olarak gösterilecektir. Türkiye’de geleneksel düzenin/siyasetin eleştirisiyle birlikte hukukun/hukukçuların “modern, çağdaş, ilerici, devrimci” olarak görülmelerinin nedeni budur. Ancak Türkiye’de Batıcılışma döneminde Batılı devlet/Doğulu toplum ikiliğinin/tersliğinin ortaya çıkması nedeniyle siyasette ve hukukta “devrimci-muhafazakârlık”, birbirine karşıt bir özellik kazanmıştır. Bu karşıtlık/uyumsuzluk nedeniyle hukuk, önce yeni siyasetin ve kadroların korunmasını amaçlamıştır. Batı ile yeni ilişkilerimize göre toplumlar arası ilişkilerde görülen tutum değişikliği giderek dünya görüşünü de kapsadığı için, hukukta yeni gelişmeler/Batıcılışma aynı zamanda bir açıklama olarak da öne çıkmıştır.⁹¹⁷ Türkiye’de eski düzene yönelik eleştirilerin hukuk düzeyinde ortaya çıkması ve yine toplumun gelişmesinde ve biçimlenmesinde hukuka atfedilen önem nedeniyle, belli dönemde hukukçular sosyolojinin konularına el atmışlardır. Toplum meselelerimiz (laiklik, milliyetçilik, yenileşme vb.) hukuk ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Türkiye’de hukukçular, sosyolojinin konularına sahip çıkarak ve öne geçmişlerdir.⁹¹⁸

---

⁹¹⁶ A.g.m., s. 82.

⁹¹⁷ A.g.m., s. 84.

⁹¹⁸ A.g.m., s. 87.

Türkiye’de Batılılaşmanın şartı olarak tanıtılan Batı hukuku, günümüzde de çözümün sonucu olmanın ötesinde, sorunlarımızın çözümü olarak gösterilmektedir. Bu açıdan Batıcılışma ile beraber hukuk, geçmişten bugüne temel tartışma konusu olmuştur. Tartışma, günümüzde de bitmemiştir. Batıcılışmada başarının ölçütü olarak Batı hukukunu almadaki başarımız, Batı hukuku yönünde ilerlememiz gösterilmektedir. Giderek hukuk alanındaki Batılı yöndeki girişimlerimiz ile devletin ve toplumun kimliği tanımlanmaktadır. Batı-dışı toplumlarla aramızdaki farklılığımız, onlara göre başarımız ve örnek olarak gösterilmemiz de, bu yöndeki çabalarımız ve ilişkilerimizle tanımlanmaktadır. Türkiye’de yenileşme hareketlerinin özellikle yasama yoluyla gerçekleşmiş olması ve laiklik, milliyetçilik gibi Türk sosyolojisinin en önemli konularında tartışmaların hukuk çerçevesinde yürütülmesi de, hukuk konusunun öneminin göstergesidir. Türkiye, uzun bir dönemden beri “evrensel” denilen Batı hukukuna uyum göstermeye çalışmaktadır. Bu yönde atılan adımlar çağdaşlığın, ilerlemenin ölçüsü olarak gösterilmektedir. Günümüzde de Türkiye, hâlâ kendini bu yönde değişikliklere uyarlama çabası içindedir. Toplumumuza biçim veren gelişmelerin temeli, Batı hukukunun evrenselliği görüşüne dayanmaktadır. Hukukun belirtildiği anlamda evrensel olup olmadığı ise tartışmalıdır. Bugün evrensel olarak tanıtılan hukuk, Batı hukukudur. Uygulamada yaygın olan hukuk da, Batı hukukudur. Bu nedenle Batı hukukunun evrenselliği görüşünden hareketle bize önerilen tek hukuk da, Batı hukuku olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte de değişen bir şey olmamıştır. ABD eksenli küreselleşme ile birlikte değişim ve dönüşümler, ortaya çıkan ilişkilere uyum göstermekten başka bir şey değildir. Bu nedenle küre-yerelleşmeden söz edilmektedir. Modernleşme ile küreselleşme arasında karşıtlık ilişkisi kurulmasına karşın gerçekte Batı’nın ve Doğu’nun konumunda ve rolünde temelde bir değişiklik yoktur. Batı, Doğu karşısında kendi üstünlüğünü ve modelini evrenselleştirmiştir. Batı, dünya üzerinde kurmuş olduğu egemenliği nedeniyle kendi siyasetini, hukukunu genel geçer hale getirmiştir. Batı-dışı toplumlarda bu yöndeki değişiklikler/uyum, gerçekte Batı’nın ihtiyaçları, çıkarları ve yönlendirmesinin dışında değildir. Bugün bize önerilen veya evrensel hukuk olarak gösterilen Batı hukuku, belli koşullarda ortaya çıkmıştır. Bu hukukun, Batı’nın bütün tarihini kapsamaması veya Batı toplumları için bile tek hukuk olarak evrenselliği söz konusu değildir. Tek hukuk olarak gösterilen bu hukuk, belli bir dönemde toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde, dünya egemenlik ilişkilerinde görülen

bazı değişikliklere bağılı olarak ortaya çıkmış ve belli özellikler kazanmıştır. Yaygınlığı da, doğal olarak bu yeni ilişkilere bağılıdır. Doğu toplumlarında Batı hukuk değerlerinin yaygınlaşmasını, Doğu toplumlarının çözümünde veya Doğu hukukunda bulunan eksikliklerle değil, Batı dünya egemenliği ile ilişkili olarak açıklamak gerekmektedir.⁹¹⁹

Türkiye’de Batıcılışma, devletin geleneksel Doğu siyasetini uygulamada ortaya çıkan sorunlarına karşılık olarak belirmiş, Batı’daki gelişmelere yakından bağılı kalmış ve bu gelişmelerle sınırlanmıştır. Hukukun “devrimci-muhafazakâr” ikili yönü, giderek toplumu da kapsayan belli bir gerilimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batıcılışma yerine küreselleşmenin gündeme gelmesi de bu yönelişin, sınırlılığın ve gerilimlerin bir ifadesidir. Eğribel’e göre, bu nedenle “açılım” tartışmaları, ABD eksenli yeni dünya düzeni uygulamaları, eski Osmanlı coğrafyası üzerindeki ABD saldırganlığıyla birlikte gelmiştir. Diğer bir deyişle gündeme getirilen değişiklikler, Batı egemenliğinin gerilediği ve Doğu’nun Batı karşısında kendi siyasi ve savunma örgütlenmesinin ortaya çıktığı bir dönemin ürünü değildir. Bunun bir yansıması, siyasi ve askeri düzeyde tasfiyenin artık sıradan bir görüntü halini almasıdır. Ancak ABD üstünlüğü ve etkinliği ne denli yaygın ve tartışmasız olursa olsun, yine de Türkiye’nin zengin bir tarihi birikimi ve insan potansiyeli bulunmaktadır. Devlet düzeyinde de bütün tasfiye ve çözülme belirtilerine rağmen hâlâ güçlü tarih ve siyaset/devlet geleneği ve yöntemleri kullanılabilir durumdadır.⁹²⁰

Eğribel’e göre, küre-muhafazakâr düzen, kendi egemenliğini yaygınlaştırırken bunu etnik, dinî özgürleşme ve geleneksel değerlerle yeniden bütünleşme olarak tanımlamaktadır. Bu yolla Batı karşısında direnç göstermek, Batı egemenliği karşısında yeni cephe örgütlenmesi oluşturmak veya Batı’nın kendi egemenliğinden vazgeçmesini beklemek mümkün değildir. Çatışmayı inkâr ederek, Batı üstünlüğü temelinde “dinler arası diyalog” veya “barış” peşinde koşmak ve bunu “ileri demokrasi” olarak tanıtmak ham bir hayaldir. Türkiye’nin tarihe ters düşen ve çarpıtan değil, tarihten kaynaklanan

---

⁹¹⁹ A.g.m., s. 87-88; EĞRİBEL, **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, s. 6. Batı hukuku, tarihteki hukuk sistemlerinden herhangi bir tanesidir. Batı hukukunu evrensel olarak ele almak isabetli değildir. Hukukî değerleri, farklılaşma-üstü, akla dayalı, mükemmel, ideal olarak değil; toplum gerçeği ve çıkarları temelinde, toplumların gerçek konumu ve koşulları çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Ancak böylece meseleleri hazır şablonlarla değerlendirmek yerine irdelemek imkânına sahip olunabilir (A.g.m., s. 89).

⁹²⁰ A.g.m., s. 89.

ama verili gerçekliği, bugünü aşan, koşullar-üstü sınırsız hayallere, ütopyalara ihtiyacı vardır.⁹²¹

4.3. İletişim Alanına Dair Değerlendirmeleri

Eğribel, 1970’lerden itibaren kademeli olarak gelişen ve son yıllarda merkezi bir karakter kazanan iletişim teknolojilerini ve bununla bağlantılı yeni toplumsal gelişmeleri, eleştirel bir zaviyeden analiz etmiştir. İletişim sahasında görülen hızlı değişmelerin arka planındaki dinamiklere yoğunlaşmış, toplumlar arası ilişkiler düzlemindeki gerçek anlamlarını ortaya çıkarmıştır. İletişim teknolojilerine yönelik iyimser ve kötümser yaklaşımlardan 21. yüzyılın “iletişim çağı” olarak tanımlanmasına, sanal cemaat/topluluklardan disütopik-paralel yeni dünyalara, iletişim araçlarının ABD merkezli küreselleşmeye hizmete koşulmasından sosyoloji ve iletişim disiplinleri arasındaki ilişkiye kadar çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Eğribel, günümüzde Batı’nın birçok alanda olduğu gibi bilgi ve iletişim alanlarında da merkezi bir pozisyonda olduğuna, büyük çekim gücü oluşturarak bütün dünyayı kendisine bağımlı kılmaya çalıştığına dikkat çekmiştir. Ona göre, Batı’nın dünyayı denetlemekte yararlandığı savaş/ordu, ekonomi ve siyaset üçlüsüne yeni bir halka daha eklenmiş bulunmaktadır: Medyanın, güdümlü bilgi içeriklerinin sınır tanımaz gücü. Bu yeni güç kaynağı, Batı’nın fiziksel şiddet yöntemleriyle (asker sevkıyatı, işgal, kitlesel imha vs.) gerçekleştiremeyeceği hedefleri, merkezi bir siyaset eşliğinde, üstelik dünya ölçeğinde uygulayabilmesine olanak vermektedir. Son iki yüz yıllık dönem içinde iletişim araçlarının oluşturduğu ve yaygınlaştırdığı hegemonik güç, ordu, siyaset ve ekonomiden sonra gelen dördüncü güç olarak önemli bir işlev görmektedir. Hatta günümüzde iletişim teknolojisine verilen üstünlükle artık iletişim, toplumsal değişmeyi sağlayan öncü bir güç olarak görülmektedir.⁹²²

---

⁹²¹ A.g.m., s. 90.

⁹²² EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batı’da İletişim Konusunda İyimser ve Kötümser Görüşlerin Kaynakları ve Eleştirisi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 9. Bilgi/iletişim/enformasyon toplumu gibi tanımlarda, modernliğin rasyonelleşme ve ilerlemeye olan inancı muhafaza edilirken toplumun kendi kaderi/tarihi üzerinde etkisi ve gücü yerine teknolojinin belirlediği bir değişme ve toplum söz konusu olmaktadır (EĞRİBEL, “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, s. 252). Hâlbuki “iletişim çağı” olarak belirtilen düzen, kendi başına yeni bir başlangıç değildir, 19. yüzyıl dünya egemenlik ilişkilerinin ve koşullarının bir uzantısıdır. Ancak aynı zamanda bu

19. yüzyılda Batı içi çekişmeler bağlamında yeni düzen-geleneksel düzen arasındaki ayrım ve çelişkinin yanı sıra, “burjuva kitle iletişim kültürü ve proleter iletişim kültürü” ve bilinç oluşturma çabaları öne çıkmıştır. I. ve II. Dünya Savaşları sırasında ve sonrasında bu ayrım, kitlesel yeni biçimler kazanmış, Batı içi çekişme ve çatışmalar dünya ölçüsünde genişlemiştir. Sovyetler Birliği’nin tasfiyesi sonrasında Batı içi farklılık ve çatışmalar sona erdiğinde iletişim teknolojisinin oluşturduğu ve aktardığı bilinç, “iyimser ve kötümser” görüşler çerçevesinde “çelişkisizlikle” ifade edilmiştir. Buna karşılık, Batı-dışı toplumlarla ilişkili farklılık ve karşıtlıklar içinde iletişim araçlarının rolü daha değişik biçimde gündeme gelmiştir. Yeni dönemde ABD, dünya egemenlik örgütlenmesi içinde iletişim teknolojisi ve bilincinin oluşmasına ve bilgi kaynaklarının denetimine özel bir önem vermiş, bu yönde bir kurumsallaşma ve tekeli elinde tutma çabasında olmuştur. Bu nedenle kendi bilgi kaynaklarını dünyaya açmak ve yaymakla, dünyanın bir dengeye, küreselleşmeye doğru gittiği ve dünya gücünün paylaşıldığı görüntüsü vermektedir. ABD için yönlendirilmiş ve denetlenmiş bilgiyi dünyayla paylaşmak sorun yaratmamaktadır. ABD, dünya egemenliğini yayınlatabilmek ve pekiştirmek için toplum ve bilgi örgütlenmesini birlikte yürütmek zorundadır. Bu nedenle tek yönlü bir iletişim yerine geniş kitlelerin, toplumun da katılacağı yeni iletişim örgütlenmesinin kendi iletişim araçlarını da yarattığının gündeme getirilmesi gerekmiştir. Artık çeşitli dikey kurumsal iletişim biçimleri yanında, kişilerin oluşturduğu duvar yazılarından fanzin ve fotokopilere, sokak şarkıcıları ve gösterilerinden kahve toplantılarına, sokak tiyatrolarından kişisel internet kullanımlarına kadar çeşitli yatay iletişim biçimleri söz konusudur. Gelişen iletişim teknolojileri ve biçimleri, öğrenme, görüş ortaklığı veya karşıtlığı ile sınırlanmadan yeni yönetme ve düzene katma biçimleri, yeni ticaret, tanıtım ve reklam, ideoloji ve propaganda imkânları sunmaktadır. İletişim biçimlerinin çeşitlenmesine karşın ABD dünya egemenliğinin ve üstünlüğünün paylaşılması elbette söz konusu değildir. Batı’da gündeme gelen iletişim konusundaki iyimser ve kötümser görüşlerin kaynağında da bu çelişki bulunmaktadır.⁹²³

---

koşulların aşılmasını, koşullardan bağımsızlaşmayı belirtmektedir. İletişim endüstrisi ve kültürüne verilen üstünlüğü kendi başına, iletişimin özelliklerine dayalı olarak açıklamak mümkün değildir (EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Çağının İlk Evresi: İletişim Çağı ve Disütopik Paralel Yeni Dünyalar”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 25).

⁹²³ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Batı’da İletişim Konusunda İyimser ve Kötümser Görüşlerin Kaynakları ve Eleştirisi Üzerine”, s. 10. ABD, kendi siyasi egemenliğini küresel düzeyde yaygınlaştırmasına rağmen bu egemenliğini hiçbir toplumla paylaşma, ortak etme çabası ve isteği yoktur. Bu nedenle askeri, siyasi düzeyde ABD üstünlüğünün paylaşılması, toplum düzeyinde ortak olunması mümkün olmamasına rağmen,

Batı’da iletişim teknolojilerinin gelişimine yönelik “iyimser ve kötümser” olmak üzere iki ana yaklaşım söz konusudur. İyimser yaklaşım; medyalar aracılığıyla dünyanın büyük bir köye dönüştüğü, ülkeler ve kültürler arasında evrensel ve gerçek bir iletişim olanağının açıldığı, özgürlük ve demokrasinin gelişme imkânının her zamankinden daha fazla olduğu argümanlarından hareketle iletişim teknolojilerine dair olumlu bir tutum takınmaktadır. Eğribel, iletişim teknolojisi ve yaygınlaştırdığı bilinçle ilişkili iyimser görüşlerin, medyaların kendi iç dinamiklerinde taşıdığı nitelikleri fazlasıyla abarttıklarını dile getirmiştir. Medyaların, onun gücünü elinde bulunduranların çıkar ve amaçlarından bağımsız, ayrı bir gücünün bulunmadığı gerçeğine temas etmiştir. Bu bakımdan, medyaların kendilerini kuşatan somut çerçevelerden (dünya siyaseti, sanayi toplumunun yapay ihtiyaçlar yaratma gereksinimi, bölgesel ve küresel çıkarlar, toplumsal ve toplumlar arası çıkar çatışmaları vs.) bağımsız bir varlığının bulunmadığını ileri sürmüştür.⁹²⁴

İletişim teknolojilerinin gelişimine dönük kötümser yaklaşım ise medyaların tek taraflı, karşılıksız bir bilgilendirme ve imaj bombardımanı ile kapitalist bireyi bir köleye dönüştürdüğünü, gündelik yaşamı ticarileştirdiğini, her şeyi metaya dönüştürdüğünü, seyirlik bir gösteri toplumunu ortaya çıkardığını, bireyin önceden oluşturulan ve amaca yönelik olarak sunulan bilgi ve mesajlar karşısında pasif bir alıcıya dönüştüğünü, insan ürünü olan medyaların sonunda insana yabancılaştığını, bireyin kitle toplumu içinde eriyip yitdiğini, birincil kamu ilişkilerinin ağırlığını yitirdiğini ve böylece bireyin gerçek tartışma ve ifade özgürlüğünün engellendiğini savunmaktadır. Eğribel, bu iddiaları haklı bulmakla birlikte son tahlilde kötümser yaklaşımın da iyimser görüşlerle ortak bir noktaya geldiği kanaatindedir. Ona göre, iyimser ve kötümser yaklaşımları, birbirinden ayırıştırarak birbirine karşıt görüşler olarak tartışmak yerine bütünlüğü içinde tartışmak gerekir. İyimser yaklaşımda olduğu gibi kötümser yaklaşım da, basın ve genel olarak medya olgusunu, Batı sorunları ve çözümünü temelinde kendi iç sınırları içinde ele almakta

---

yaşam tarzı (tüketim) düzeyinde ve bireysel olarak Amerikan küresel kültürüne ortak olmanın yolu açıktır. Bunun dışında bir ortaklık, bütünleşme çabası da, olanağı da söz konusu değildir. Küresel kalpazanlığın bu kadar yaygın olmasının, iletişim araçlarının, tüketimin öne çıkmasının nedenlerinden biri budur (EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, s. 12).

⁹²⁴ EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Batı’da İletişim Konusunda İyimser ve Kötümser Görüşlerin Kaynakları ve Eleştirisi Üzerine”, s. 11-12.

ve verili düzende yeni bir aşama umudundan söz etmemektedir. Bu nedenle eleştiriler çikışsız, kendi içine kapalı, karamsar görüşler biçimindedir.⁹²⁵

Eğribel, iletişim teknolojileriyle ilgili iyimser görüşlere katılmanın Batı çıkarlarına uygun olduğunu, durumdan memnun olmayanlara yönelik olarak ise kötümser görüşlerin -tartışmanın önüne geçmek, ket vurmak için- yine Batı eliyle gündeme getirildiğini iddia etmiştir. “Böylece Batı-dışı toplumların arayışlarından vazgeçmeleri için kuramsal düzeyde de zemin oluşturulmaktadır. Batı’da gündeme getirilen iletişim kaynaklı kötümser açıklamalar verili düzen ve otoriteyi mutlaklaştırmakta, bize bunun dışına çıkmanın mümkün olmadığını öğretmektedir. Karamsar görüşler toplumsal düzende bir aşama, sıçrama öngörmedikleri için verili düzenin işleyişine, verili otoriteye eleştiri getirirler bile mutlak iktidarın/düzenin savunucusu durumundadırlar. Gerçeğin belirsizleşmesi, toplum ve tarihin ‘anlaşılması zor ve bulanık’ kavramlara dönüşmesi, söylem, kurgu, dil üzerine odaklanan çalışmalarla bütünleşmesi bu nedenledir. Batı’da iyimser veya kötümser iletişim açıklamaları sonuçta bir ortaklık taşımaktadır. Öne çıkan kuramsal açıklamalarda amaç verili düzenin ve otoritenin toplum içinde meşrulaşmasını ve ‘rıza üretimini’ araştırmaktır. Batı içinde toplumların ve toplum güçlerinin verili düzeni aşma girişimleri yoktur. Artık konu bile edilmemektedir. İletişim ile ilgili iyimser ve kötümser görüşler bu nedenle Batı kaynaklı bilimsel açıklamalarda birbirlerini reddetmeden, yan yana, birlikte yer almaktadır.”⁹²⁶

Eğribel’e göre, Batı iyimserliğine katılmak söz konusu olmadığı gibi Batı kötümserliğine kapılmak için de bir neden bulunmamaktadır. Zira Batı egemenlik ve üstünlüğünün en çok yaygınlaştığı 20. yüzyıl boyunca Doğu halkları, Çanakkale’de ve

⁹²⁵ A.g.m., s. 11-13.

⁹²⁶ A.g.m., s. 18-19. Eğribel, kötümser yaklaşıma örnek bağlamında Frankfurt Okulu’nun görüşlerini ele alarak “eleştirel teorinin eleştirisini” yapmıştır: “Frankfurt Okulu’nun kitle iletişim araçlarının olumsuz yönlerini ve özelliklerini saptamada başarılı görüşleri vardır. Ancak tartışmayı Batı düzeninin işleyişi, üstünlük ve sorunları ile sınırladıkları ve Doğu egemenliği ile ilişki kurmadıkları için çözümle ilgili tartışmalara girmemişlerdir. Batı içinde düzenin aşılmasını imkansız gördükleri gibi Doğu’dan da bu yönde bir girişim beklememişlerdir. Kitle iletişim araçları ve kültür konusunu öne çıkarmalarının, askeri-siyasi, iktisadi egemenlik ilişkilerini göz ardı etmelerinin nedeni de budur. İletişim araçlarına egemen olan egemen sınıf verili dünya düzeninin sunduğu çerçeve içinde kendi otoritesini ve tahakkümünü gerçekleştirmektedir. Frankfurt Okulunun eleştirileri Batı içi düzen eleştirisidir ve bir başka temele ihtiyaç duymadan iletişim kaynaklı görüşlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır” (EĞRİBEL, Ertan ve GÖKDERE, Burçin; “İletişim, Hegemonya ve Toplum Açısından Frankfurt Okulu ve Adorno’nun Görüşleri Üzerine: Eleştirel Teorinin Eleştirisi”, *Sosyologca* (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 127). Frankfurt Okulu’nun görüşleri, sonuna kadar götürüldüğünde; kültür endüstrisi işleyişi içinde kültür ve sanatın olumsuzlanması ve eleştirel rolünü yitirmesiyle, verili düzen kendi sonunu da hazırlamaktadır. Bu tam da “umutsuz radikal” bir çıkış anlamına gelmektedir (A.g.m., s. 130).

çeşitli cephelerde Batı karşısında durdukları gibi, II. Dünya Savaşı sonrasında da kendi bağımsızlıklarını kazanarak Batı sömürgeciliğinin sonunu getirmişlerdir. Batı soygun ve sömürüsü sürdükçe en olumsuz koşullarda bile Batı-dışı halkların (güçleri yetmedikleri için boyun eğseler de) buna razı olmaları ve sömürüye fiilen ortaklıkları mümkün değildir. Sadece kendi bağımsız varlık ve kimliklerini sürdürmeleri bile Batı dünya egemenliğine karşı dirençlerinin bir göstergesidir. Bu nedenle iletişim ile ilgili açıklamalarda verili koşulların mutlaklaşması ve umutsuzluk, Eğribel'in öncelikli olarak karşı çıktığı, katılmadığı bir yaklaşımdır.⁹²⁷

Eğribel, 21. yüzyılın başlangıcını, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi veya 11 Eylül gibi tek tek önemli belli bir olaya ve başlangıca bağlamak yerine, çeşitli olayları kapsayan yeni bir evre olarak tanımlamanın daha doğru bir anlayış olduğunu belirtmiştir. Bu evreye geçişi, geçmişten, üretimden, sınıftan, bilinçten kurtulma bağlamında büyük tasfiye dönemi/girişimi olarak "küresel barbarlık çağına giriş" şeklinde tanımlamıştır. Bu gelişmenin pratikte insanlığı birbirinden ayırtıran, geleceksiz, aşama ve sıçrama içermeyen, kendiliğinden-teslimiyetçi, paralel disütopik dünyalara dönüşmesiyle ilgili olarak ise 1. Körfez Savaşı'nı işaretlemiştir. "1. Körfez Savaşı medyanın propaganda ve teknik üstünlüğünün yönlendiriciliği, etkinliği açısından savaşın önüne geçtiği naklen yayınlanan ilk savaş olması açısından da yeni bir dönemi belirtmektedir. Medya insanları bilincini oluşturma, aktarma çabası olmanın dışında travmatik bir tahrip ve dezenformasyon aracı olarak çalıştı. 'Bir seyir olarak savaş'ta üzerlerine bomba düşenler, bombayı atanlar ve atılmasına destek verenler yemek masalarında ayrı dünyaları paylaştılar. Bunun acısını yüreklerinde duyan ve sıranın kendisine geleceğini bekleyen Batı-dışı dünyada bu seyirde edilgen kendi dünyası içinde yeni sanal dünyalar yaratarak bu seyirci konumundan kurtulmaya çalıştı. Dünya ilk defa bu kadar keskin bir biçimde bölündü, insanlığın birliği ve geleceği görüşü tahrip oldu. Medyanın gücü, ezici etkinliği, sınıfsal, toplumsal güçlerin, siyasi, iktisadi, tarihi koşulların üzerinde, dışında bir aktör olarak rolü, öncülük ve sözcülüğü konusunda belirleyiciliği dünya ölçüsünde benimsendi."⁹²⁸

⁹²⁷ EĞRİBEL ve ÖZCAN, "Batı'da İletişim Konusunda İyimser ve Kötümser Görüşlerin Kaynakları ve Eleştirisi Üzerine", s. 19.

⁹²⁸ EĞRİBEL, "Küresel Barbarlık Çağının İlk Evresi: İletişim Çağı ve Disütopik Paralel Yeni Dünyalar", s. 28-29; EĞRİBEL, "Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler", s. 141.

Batı'ya üstünlük atfeden ilerlemeci anlayışın bir tezahürü, son yüzyılların dönemlendirilmesinde de görülmektedir. Buna göre 17. yüzyıl “akıl çağı”, 18. yüzyıl, “Aydınlanma çağı”, 19. yüzyıl “ideolojiler çağı”, 20 ve 21. yüzyıllar ise ideolojilerin sonu anlamına gelen “iletişim/bilişim çağı” olarak adlandırılmaktadır.⁹²⁹ Eğribel ise iletişim çağı olarak nitelenen süreci, insanlık tarihinde ilerici bir atılım, evre olarak görmek bir yana, “küresel barbarlık çağının ilk evresi” olarak değerlendirmiştir. Çünkü günümüzde modern çağı tanımlayan toplum anlayışından, bütünsel bir gelecek ve dünya tasarımı, insanın birliğine yönelik örgütlenmeden, iyimser dünya görüşünden vazgeçilmektedir. İletişim çağı, iletişim toplumu denilince kitle iletişim endüstrisi ve teknolojisinde ortaya çıkan değişikliklerin biçimlendirdiği insanların edilgen olduğu bürokratik/mekanik kurumsal bir örgütlenme anlayışı ve buna uyumlu toplumsuz-toplumsallaşma, sanal kimlikler, çeşitli yapay bilinç biçimleri, uzmanca kurgu-gerçeklik anlayışı öne çıkmaktadır. Düzen-toplum, yöneten-yönetilen, gözleyen-gözetleyen ilişkisi ve birbirine paralel disütopik dünyaların temelinde bu durum bulunmaktadır.⁹³⁰

Günümüzde düzeninin tarihi koşullardan kopması düzen-toplum veya yöneten-yönetilen ayrımı temelinde (iletişim dilinde adeta dinsel bir anlam ve ayrımla gözleyen-gözetlenen) iki ayrı dünya olduğu görüntüsü vermektedir. Etnik, dini, cins, tikel, sanal farklı kimlikler temelinde bu dünyaları çoğaltmak da mümkündür. Eğribel'e göre gerçekte elbette birbirinden ayrı iki veya birden çok dünyalar söz konusu değildir. Uygarlıklar arası çelişki ve çatışmalara dayalı tek bir dünya ve tarih söz konusudur. Mevcut dünya egemenlik dengesiz/dengesizliği içinde düzen-toplum, yöneten-yönetilen ve kimlikler arasındaki ikilik ve karşıtlık birbirleriyle çelişki ve çatışma ilişkisi içinde anlam kazanmakta ve bir bütünlük oluşturmaktadır. Kitle iletişim endüstrisi/bilinci olarak tanımlanan örgütlenme, 19. yüzyıl koşulları ile ilişkili toplumsal bir gerçeği oluşturmaktadır. 19. yüzyıl Batı dünya düzeninin değişen ve değişmeyen eğilimleriyle kendi içinde bir sürekliliği vardır. “İletişim çağı” olarak tanımlanan günümüz ilişki ve koşulları, bu sürecin son sınırına gelmesini, çözüm olmadan aşılmasını/mutlaklaşmasını belirtmektedir. Günümüzde ABD önderliğinde Batı kendi egemenliğini bütün toplumları kapsayan, koşullar üstü, toplum ötesi/dışı evrensel bir düzen haline getirmiştir. Ancak

⁹²⁹ EĞRİBEL, “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, s. 7.

⁹³⁰ EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağının İlk Evresi: İletişim Çağı ve Disütopik Paralel Yeni Dünyalar”, s. 23.

dünya görüşünü genel geçer ve evrensel olarak tanıtmaktan vazgeçmiştir. Bütünsel kuramlardan, Batı merkezci ilerlemeye dayalı tarih anlayışından ve genel dünya görüşünden vazgeçilmesi düzenin kendini mutlaklaştırmasının, toplumdan ve koşullardan kopmasının bir ürünüdür. Bunun geçerliliği pratikte/uygulamada uygarlık tarihi ve birikiminin, toplumsallaşmanın tahribine dayalıdır. İletişim çağı bu yönde bir değişimi ve yeni bir evreyi belirtmektedir.⁹³¹

“Küresel ağ toplumu” koşullarında internet medyasının giderek yaygınlaşma eğilimi, insanlığı enformasyonel, imajinatif ve psiko-politik manipülasyon kısıpacı içine alarak belirli iktidar zümreleri adına daha etkin bir toplumsal denetimin yolunu açmaktadır. Önemli bir başka sorun, internetin dijital olanakları vasıtasıyla enformasyon ve bilginin kolayca klonlanması ve paylaşımına sokulmasıdır. Böylece araştırmacı-sorgulayıcı düşünme olanağı kısıtlandığı gibi, enformasyon ve bilgi akışının araçsallaşmasının yolu da açılmaktadır. Dijital bilgi ve enformasyon, sağladığı onca yarara rağmen, pazar ekonomisi koşullarında piyasalaşma ve metalaşmanın görünürlük kazandığı bir alana dönüşmektedir. İnternet ortamında stratejik değer taşıyan bilgilere kolay ulaşılmazlık, gündelik yaşam ve eğlencenin ticarileşmesi, evrensel değerlerin horlanması, değersizliğin özendirilmesi, kakofoni, bilginin yığınsallaşması ve kullanılamaz hale gelmesi, değerlerde yüzeyselleşme, popüler içerik ve skandal bilgiler, bilgi/haber/yorumda fanatizm boyutuna varan tarafgirlik, bilginin çoklu kaynaklardan sunulmasına rağmen eleştirelilik ve özgürleşim sağlamaması, bilginin anlık tüketime hazır hale dönüşmesi, doğrulanamaması ve sorgulanamaması vb. sorunlar egemen küresel sistemden kaynaklanan sorunlardır. Bütün bu sorunlar entelektüel, bireysel ve toplumsal yaşamı türlü risk ve tehditler altına sokacak niteliktedir. Sadece devlet/yönetim düzeyinde seçkin yaşam tarzı ve bilgiler değil aynı zamanda halkın kendi deneyimlerine dayalı bilgi kaynakları da tahrip olmaktadır. Bu iki yönlü tahribat, popüler iletişim araçları ve onun içeriği ile doldurulmaktadır.⁹³²

Eğribel’e göre, internette bilgi kirliliği, bilginin güvenilirliği, denetimi ve piyasalaşması, bilinçte belirsizliğe, kirliliğe yol açan durum, bilginin çok çeşitli kanallardan akmasından ziyade bu aktarım sırasında birçok şeyin iç içe geçmesidir.

---

⁹³¹ A.g.m., s. 21-22.

⁹³² EĞRİBEL ve ÖZCAN, “Batı’da İletişim Konusunda İyimser ve Kötümser Görüşlerin Kaynakları ve Eleştirisi Üzerine”, s. 15.

Enformasyon, dezenformasyon, bilgi, malumat, istihbarat, haber, düzmece istatistikler, yorum, imge, reklam, görsellik, eğlence unsuru iç içe geçerek gerçeği belirsizleştirmekte; tarihi ve toplum güçlerini de etkisiz kılmaktadır. İnternetin renkli ikonik dünyasında insan bilinci, benliği, kimliği parçalanmakta, dünyayı kavrama yeteneği sabote olmaktadır. İnsanın hür düşünme, sebepler ile sonuçlar arasında bağlantı kurarak kavrama olanağı sarsılmaktadır. Birey, kendisinin üretilmesine pek az katkıda bulunduğu veri bombardımanı karşısında etkisiz ve pasif kalmaktadır. Bilginin sanal ortamlarda üretilip yine sanal gruplar içerisinde paylaşılmasının bir handikapı da, gündelik tüketim (paylaş ve unut) mantığını yansıtıyor oluşudur. Hazır bir şekilde bulunan, vasat ve genel geçer bilgileri paylaşma sunmaktan bilgi üretimine katkıda bulunmaya fırsat kalmamaktadır. Bütün bunlar, artık iletişim ve onun yaygınlaştırdığı bilincin insanın gereksinimlerinden koptuğunu ve giderek toplumu, toplumsallaşmayı tahrip ettiğinin göstergeleridir. İletişimin giderek koşullardan kopması, toplumun deneyimlerini hiçleştirilmesi, insanlık birikimini oluşturan değerlere karşıt hale gelmesi, toplumlararası ilişkilerde birikim ve sürekliliğe, insanın birlikteliği ve geleceğine karşıt hale gelmesi yeni bir durumdur. İletişim ve popüler kültür arasında böyle bir bağlantı vardır. Artık seçkin/yöneticilerin kültürü ile yönetilen/halk kültürü uygarlık çerçevesi içinde etkili olmaktan çıkmaktadır. İletişimin ve bilginin popülerleşmesi aslında bu yönde bir tahribatı, umursamazlığı, kopuşu belirtmektedir.⁹³³

İletişim/bilgi/enformasyon çağı olarak nitelendirilen günümüzde, önemli bir bilgi paylaşım ve iletişim aracı olarak internetin kullanımının avantaj ve kolaylıklarının yanı sıra yol açtığı sorunlardan biri de, bilginin devletlerin tekel ve denetiminden önemli ölçüde çıkmaya yüz tutmasıdır. Herhangi bir modern iletişim aygıtında dijital kaydı bulunan resmi veya kişisel her türlü bilgiye istenmeyen birtakım güç odakları tarafından rahatlıkla ulaşılabilir. “Ağlar arası ağ” anlamına gelen internette dolaşan bilgiler belirli merkezlerin denetiminde temerküz edilebilir niteliktedir. ABD merkezli olan bu dolaşım ve temerküz sisteminde hemen her türlü bilgi, özel kişi ve kurumların eline geçebilmektedir. Çok gizli devlet yazışmalarının yer aldığı bu belgelerin açıklanmasıyla dünya dengeleri alt üst olabilmektedir. Öte yandan internet, devlet bilgisini de türlü riskler altına sokmaktadır. Askerlikten eğitime, yargıdan sağlığa kadar bütün kurumlarda “e-

---

⁹³³ A.g.m., s. 16.

devlet” adı altında internet kullanımının zorunlu hale gelmesi, bu bilgileri dünya egemen güçlerinin kontrolüne ve suiistimaline açık hale getirmektedir.⁹³⁴

Batı, enformasyonun/bilginin merkezi ve yayıcısı olmanın avantajlarından yararlanarak toplumlar arası ilişkilere yön vermekte olduğu kadar, dünya pazarlarına sunduğu yeni bilgi ve iletişim teknolojileriyle yeni ve oldukça kârlı bir kapitalist sektör (medya) yaratmakta aşama kaydetmiştir. Bilgi toplumu ile özdeşleşmek toplum düzeyinde mümkün olmamasına karşılık bireysel düzeyde bilgi teknolojilerine katılmak, ortak olmak mümkün olmaktadır. Hatta bir adım daha ileri giderek sosyal medya aracılığı ile farklı ülkelerden, mesleklerden, görüşlerden, farklı sınıflardan, dinlerden tek tek bireylerin katıldığı, belirli bir konuda, geçici, anlık, dolaylı “sanal cemaatler/topluluklar” oluşturulmaktadır. Bu nedenle postmodern bilgi ve toplum örgütlenmesinin somut göstergesi, bir anlamda sosyal medya ve sanal cemaatler olmaktadır.⁹³⁵ Artık bilginin oluşturulması, tekrarlanması, aktarılmasında, yeniden üretilmesinde, ortaklık sağlamada devlet veya toplum, sınıf gibi örgütlenme ve kurumların dışında tek tek bireylerin ortaklığı ile sosyal medya aracılığı ile birliktelikler oluşmaktadır. Bu durum insanların bilginin üretimine, oluşturulmasına, aktarımına doğrudan katıldığı ve etkide bulunduğu izlenimi verecektir. Bu aynı zamanda bilginin yaygınlaşması ve belirli kesimlerin tekelden çıkması açısından yeni değerlendirmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kişilere veya cemaatlere ait özel müzelerin, arşivlerin, koleksiyonların oluşturulması yanında, sosyal medya özellikle gündelik yaşamın her alanında “sanal/epistemolojik toplulukların” etkinliğinin göstergesi olarak tanıtılacaktır.⁹³⁶

İletişim endüstrisi veya sosyal medyanın ürettiği çeşitli gerçeklik varyasyonları, gerçeğin yeniden bir başka biçimde kurgulanmasıyla oluşmuştur. Bu kurgular, çeşitli

---

⁹³⁴ A.g.m., s. 15.

⁹³⁵ Gerçeğin belirsizleşmesi, korku, endişe, geleceğin bulanıklaşması, içe kapanma, tarihi birikimlerden vazgeçme, temsilin yitirilmesi, anlık ilişkiler, şimdinin mutlaklaşması, süreksizliklik, değersizleşme gibi özellikler, egemen toplumsal yaşamın bir gereği hâline gelmiştir. Bu yönde ortaya çıkan toplumsal özellikleri düzenin kendisi ile özdeşleştirmemek (tartışmamak) ve düzeni doğrulamak için post-modernizm bir görev üstlenmiştir. Postmodern bilgi yöntemi, bu özellikleri doğrulama yoluna gitmiş, giderek düzenden, iktidardan bağımsızlaşmanın, özgürleşmenin bir özelliği olarak (modern otoriteye, cinsiyetçiliğe, topluma, standartlaşmaya, evrenselliğe vb. karşıt) iletişim teknolojileri merkezli “yeni toplumsallaşma” formlarından bahsetmiştir (EĞRİBEL, Ertan; “İletişim Kaynaklı Gelişme Kuramları ve Toplumun Sonu Kuramlarının Örtüşmesi: İletişim Teknolojisine Dayalı Toplumsuz- Toplumsallaşma”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 181).

⁹³⁶ EĞRİBEL, Ertan; “İletişim Çağı Efsanesi ve Büyük Kopuş: Sosyal Medyanın Oluşturduğu Paralel Yeni Dünyalar, Sanal Toplumsallaşma ve Sanal Cemaatler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 266.

olabileceği gibi her biri ayrı, birbiriyle kesişmeyen sanal-gerçeklik platformları veya farklı dünyalar halinde yan yana yer alabilmektedir. Toplum düzeyinde değil fakat birey düzeyinde insanlar kitle iletişim araçları içinde kendini çeşitli biçimlerde, çeşitli sanal-gerçek dar kimliklerle konumlandırarak verili düzene karşı, “antici” bir biçimde farklı dünyalar içinde yer alabilmekte ve kaygan bir zeminde ortaklıklar kurabilmektedir. Ancak düzene/yönetime karşı kalıcı, alternatif bir çözüm yaratması söz konusu olmadığından “antici karşı çıkışlar”, verili egemen dünyaya paralel, anlık, disütopik dünyalar kurmaktan öteye gitmemektedir.⁹³⁷ Sanal topluluk/cemaatlerin kolayca oluşması, kuralların birlikte oluşturulması, esnetilmesi, küçük toplulukları içinde uyumun, ortaklığın daha çabuk sağlanacağı görüşü, hiyerarşinin, otoritenin olmadığı ilk toplumların komünal birliktelik ve gücüyle bağdaştırılmaktadır. Reel dünyanın sıkıntıları, karmaşası karşısında adacıklar biçiminde küçük, izole, -saymaca da olsa- uyumlu toplulukların inşası bir tür ahlaki, muhafazakâr, dinsel ilk cemaatlere dönüş, “kaybolmuş altın çağ ve masumiyet özlemi”ni de göstermektedir.⁹³⁸

İletişim teknolojilerinin sağladığı imkânlar, “mucizevi” olarak mitleştirilip efsaneleştirilmiştir. Eğribel’e göre, bir şeyin mit haline gelmesi ise çözüm üzerinde toplumsal düzeyde açıklama ve denetimin olmamasından kaynaklanır. İletişim mucizesi veya efsanesinin yaygınlık kazanması, bir anlamda mevcut egemenliği ve işleyişi açıklama, paylaşma zorunluluğunun sona ermesini, düzenin kendi görüşlerini toplumla paylaşmaktan ve ortak etme çabasından vazgeçmesini belirtmektedir.⁹³⁹ “Bize göre bu gelişmenin, iletişim teknolojilerinin üstlendiği görev ve rolün en önemli sonucu toplumsal gerçek ile bilinç/değer ve eylem arasındaki ilişkinin kopması, insanın özgürleşmesi önünde en büyük engellerden birine dönüşmesidir. Herşeyi gören, düzenleyen, müdahale eden, gözeten iletişim miti ile düzenin mutlaklaşması, toplumdan kopması birliktedir. İletişim teknolojileri insanı gerçeklikten zor veya rızayla yabancılaştıran açıklanamaz, etkilenmesi mümkün olmayan tanrısal bir güce tapınmaya

---

⁹³⁷ EĞRİBEL, “Küresel Barbarlık Çağının İlk Evresi: İletişim Çağı ve Disütopik Paralel Yeni Dünyalar”, s. 31.

⁹³⁸ EĞRİBEL, “İletişim Çağı Efsanesi ve Büyük Kopuş: Sosyal Medyanın Oluşturduğu Paralel Yeni Dünyalar, Sanal Toplumsallaşma ve Sanal Cemaatler”, s. 267.

⁹³⁹ A.g.m., s. 262.

dönüşmüştür. ‘İletişim peygamberi’ olarak görülen McLuhan’ın kitaplarından birinin adının ‘Yaradığımız Medya’ olması rastlantı değildir.”⁹⁴⁰

İletişim teknolojilerinin getirdiği bütün olanaklara rağmen iktidar ile iletişim arasındaki ilişki değişmiş değildir. Bu nedenle bilgi toplumu yanında eleştirel bir biçimde “gözetim toplumu” kavramı da kullanılmaktadır.⁹⁴¹ Eğribel, iletişimin kendisinin de bir toplumsal olgu olduğuna gönderme yaparak “gözetim toplumu” tehlikesini değerlendirmiştir. Ona göre, iletişimden kaynaklanan sorunlarının çözülmesi, ancak toplum düzeyinde çelişki ve çatışmaların çözümü çerçevesinde olabilir. Aksi takdirde bilginin ve toplumun yığınsallaşması, belirsizleşmesi ve giderek uygarlık düzeyinin de yoksullaşması ve kokuşması kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda, bilim-kurgu romanlarında sözü edilen şiddete dayalı, yapay, totaliter, oligarşik askeri bir “gözetim toplumu” kaçınılmazdır. Mevcut Batı egemen düzeninin değişme anlayışı, geleceğe yönelik tek öngörüsü, tarihi ve toplumsal düzeyde kendisini her türlü bağlardan kopardığı oligarşik-askeri bir gözetim düzenidir. Ancak insanlığın uygarlık birikimi ve zenginliği, bu düzeni aşacak ve geleceği inşa edecek imkânlarla sahiptir.⁹⁴²

Son olarak, Eğribel’in sosyoloji ve iletişim disiplinleri arasındaki ilişkiye dair değerlendirmelerine de temas etmek yerinde olacaktır. Ona göre, günümüzde sosyoloji ile iletişim disiplinleri arasında karşılıklı ilişki zorunlu görünmektedir. Bu ilişki başlangıçta her iki disiplinin kendini temellendirmede ortaya çıkan sıkıntılarının bir ürünüdür. Bu bağlamda, sosyoloji, son dönemde kendi konusu olan toplumu, toplum olaylarını açıklamada ve üzerinde etkili olmada yaşadığı zaafı, iletişim disiplini veya iletişim araç ve gereçlerinin getirdiği imkânlarla aşmak istemektedir. Diğer bir deyişle sosyoloji, iletişimin kendi işleyişi ve etkinliği içinde getirdiği bilgilerden, yöntemlerden yararlanmanın yanı sıra toplumu açıklamak ve yön vermek açısından iletişim kaynaklı açıklamalara başvurmaktadır. İletişim sosyolojisi, bu ihtiyacın cisimleşmiş özel bir yönünü göstermektedir.⁹⁴³ İletişim disiplininin sosyoloji ile ilişki kurma gereği ise,

---

⁹⁴⁰ A.g.m., s. 263.

⁹⁴¹ EĞRİBEL, “Günümüz Toplum Örgütlenmesi ve Yeni İletişim Teknolojilerinin Çelişki ve Açmazları”, s. 130.

⁹⁴² A.g.m., s. 135.

⁹⁴³ EĞRİBEL, Ertan; “Sosyoloji ile İletişim Disiplinleri Arasındaki İlişki Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 57-63.

kendisi ile iktidar arasında doğrudan kurulan bağın ortaya çıkardığı olumsuzluklardan kurtulma amacına matuftur.⁹⁴⁴

Kısacası Eğribel, oluşturulan ve yaygınlaştırılan “iletişim çağı” efsanesine eleştirel yaklaşmış, toplumlar arası ilişkiler düzleminde gerçek doğasını açığa çıkarma girişiminde bulunmuştur. ABD merkezli küre-yerelleşmenin sanal iletişim ağları üzerinden kendini tahkim etmesini ise insanlığın geleceği açısından olumsuz olarak değerlendirmiştir. “Bilgi toplumu, iletişim toplumu, ağ toplumu ne denirse densin ABD küreselleşmesiyle dünyanın birlik eğiliminden, toplumların kendi sorunları üzerinde etkili olduğu dünya görüşünden söz etmek mümkün değildir. Küreselleşme geçmişten bir kopuşu belirtse bile geleceğin belirsizliği nedeniyle, tarihin bütünlüğü ve sürekliliği anlamında bir temsili belirtmemektedir. Bu nedenle küreselleşme şiddete/zora dayalı toplumsuz-toplumsallaşmanın, teslimiyetin ifadesi olan anti-kültür/kültürsüzleşme, taşralaşma biçiminde belirmektedir.”⁹⁴⁵ Ancak Eğribel, her türlü olumsuz dataya rağmen insanlığın uygarlık birikimiyle sorunlarını aşıp gerçek anlamda ilerici bir aşamaya geçebileceğine dair umudunu korumaktadır.

---

⁹⁴⁴ A.g.m., s. 58.

⁹⁴⁵ EĞRİBEL, “Devlet/Toplum Krizi ve Uygarlık: Yeni Dünya Düzeninin Türkiye’de Dayanakları - Küresel Darbe ve Şiddete Dayalı Toplumsuz-Toplumsallaşma, İthal/Uydu Demokratik Temsil”, s. 148.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ertan Eğribel, Türk sosyolojisinde yerli ve özgün bir perspektif olan Doğu-Batı çatışması teorisine mensup bir isimdir. Kemal Tahir - Baykan Sezer fikir sisteminin mirasını üstlenen bir düşünürdür. Sosyolojimizde takım anlayışından bağımsız olarak bir geleneğe, çerçevesi belli bir yöntem anlayışına bağlı ender sosyologlardandır. Sosyoloji lisans öğrenciliği yıllarından itibaren tutku, çalışkanlık ve disiplinin önemli bir örneğini teşkil etmiştir. Sosyoloji alanında orijinalitesi yüksek değerde eserler üretmiş, 200 civarında makale kaleme almış, kolektif olarak yayınlanmış onlarca kitabın ve hâlen yayın hayatına devam eden birkaç uluslararası derginin editörlüğünü üstlenmiştir. Söz konusu çalışmalarında, Eğribel'in düşünce serüvenindeki kararlılık, tutarlılık ve özgünlük net bir şekilde görülmektedir. Eğribel, yazım çalışmalarının yanı sıra yetiştirdiği onlarca başarılı öğrenciyle de Türk sosyolojisine önemli hizmetlerde bulunmuştur. Kırk yılı aşkın bir süre önce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde başladığı sosyoloji yolculuğuna, hâlihazırda aynı bölümde profesör olarak devam etmektedir.

Eğribel, üniversitelerimizde yaygın hâle gelmeye başlayan “memur sosyolog” profilinin aksine, “bal arısı” misali, mümkün olan bütün çiçekleri gezerek en iyi balı üretmenin tasasında olmuştur. Türk sosyolojisinde yaygın bir eğilim olan Batılı kalıplara, şemalara müracaat etmek yerine Baykan Sezer sosyolojisinin ayırt edici niteliği olan özgünlük vasfını canlı tutmuştur. Belirsizlikler/müphemliklerle örülü post-modernizmin kaygan ve kaypak zemininde, küre-yerelleşmenin kalpazanlık ikliminde düşünce namusunu, eleştirel kimliğini korumayı bilmiştir. Modaya kapılan sosyologlardan, konjonktüre bağlı esen rüzgârlarda savrulan düşün adamlarından olmamıştır. Diğer bir deyişle, geçici gündemlere angaje olmadan tarihsel serüvenimizle mutabık, toplumsal gerçeklerimize mahfuz/içkin olan bir entelektüel duruş sergilemiştir. Egemenlerin değil ezilmişlerin, Batı'nın değil Doğu'nun, dışarıdaki güç merkezlerinin değil Türkiye'nin zaviyesinden bakan; kendi toplumsal çıkarlarımızı merkeze alan ve sorunlarımızın çözümüne odaklanan yerli bir sosyoloji anlayışını benimsemiştir. Başta Batı olmak üzere kimseden icazet alma derdinde olmamış, kimseden onay ve kabul beklememiş, bilimsel emek sonucu elde ettiği verileri, -siyasi duruşunu da saklama illüzyonuna tenezzül etmeden- dürüstlükle kaleme almıştır.

Eğribel, sosyoloji camiasında “ayrılmaz ikili” olarak anıldığı Ufuk Özcan ile birlikte, Türk sosyolojisi literatürüne zengin katkılarda bulunmuştur/bulunmaya devam etmektedir.⁹⁴⁶ Bilhassa Türk toplum düşüncesinin ortak konu ve sorunlarını belirlemeye çalışan ve çeşitli disiplinlerden bilim insanlarının katkılarıyla yayınlanan, Türk düşünce tarihinin en uzun soluklu yayınlarından biri olan *Sosyoloji Yıllıkları*’nın -2004 yılından itibaren- editörlüğünü yürütmektedir. *Sosyoloji Yıllıkları*’nın birikiminden ve deneyimlerinden sudur eden uluslararası hakemli dergiler olarak ise 2011 yılından itibaren *Sosyologca Dergisi*’nin, 2012 yılından itibaren *Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi*’nin, 2015 yılından itibaren ise *Garbiyat Dergisi*’nin genel yayın yönetmenliğini ve editörlüğünü sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, Doğu Kitapevi’nin sosyoloji yayınları yapan bir kitapevine dönüşmesini sağlamak için Ufuk Özcan ile birlikte genel yayın yönetmenliği ve dizi editörlüklerini gönüllü olarak üstlenmektedir. Doğu Kitapevi’nde “Sosyologca Kitap Dizisi” ve “Tarih ve Uygarlık Kitap Dizileri” adı altında birçok kıymetli eserin yayınlanmasını sağlamaktadır. Ayrıca “Baykan Sezer Çalışma Günleri” adı altında çeşitli üniversitelerde etkinlikler düzenlemektedir. *Sosyoloji Yıllıkları*’nda, söz konusu dergilerde ve etkinliklerde, dar bir takım disiplini değil; “yöntem disiplini” baz alınarak, kolektif üretimde bulunma geleneği açısından anlamlı bir örneklik teşkil edilmektedir. Bu yayınlar, dönemin baskın ve yaygın eğilimleri dışında bir birliktelik, akademi oluşturma çabasının tezahürüdür. Türkiye’deki sosyal bilimlerin sorunlarını, Batı çözümleri temelinde ele almayan bağımsız hüviyete sahip girişimlerdir. Baykan Sezer sosyolojisinin imkân ve genişliklerinden faydalanarak tarih ve uygarlık savunusunu üstlenen yayınlardır. Bu bağlamda, Türkiye’de üretken, bağımsız ve özgün yayın yapmanın zorlukları göz önünde bulundurulduğunda, Eğribel’in yayıncılık açısından da önemli bir örneklik teşkil ettiği görülmektedir.

Eğribel, bilimsel uzmanlaşmayı, darlaşma olarak görmemiş; toplum bilimlerinin kendi aralarındaki etkileşimini önemsemiştir. Bu nedenle Eğribel’in sosyolojisi, diğer toplum bilimlerinden kopuk, yalıtılmış ve dar bir çerçeveye sıkışmış bir sosyoloji anlayışı değildir. Eğribel, toplum bilimlerinin holistik/bütüncül bir yaklaşımla karşılıklı etkileşim ve yardımlaşmasını esas almaktadır. Ona göre, toplumu/toplumsalı parçacı bir yaklaşımla kavramak olanaksızdır. Uzmanlaşma adı altında sosyal gerçekliğin birbirinden tamamen

---

⁹⁴⁶ Ufuk Özcan, Doğu-Batı çatışması teorisinin diğer bir üretken ismidir. Sosyoloji anlayışı, görüşleri ve çalışmaları bağımsız bir incelemenin konusu olmayı hak etmektedir.

kopuk kompartımanlara ayrılması anlamsızdır. Bu nedenle gerek bilim yapma etkinliğinde gerekse akademik örgütlenmelerde toplum bilimlerinin birbirleriyle ilişkisi önem arz etmektedir. Ancak Eğribel'in toplum bilimlerinin etkileşimine yönelik görüşlerinin, Batı sosyolojisinin son dönem önermelerinden olan “multidisipliner//disiplinler üstü” yaklaşımıyla karıştırmamak gerekir. Zira söz konusu yaklaşım, Batı sosyolojisinin krizinin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Eğribel'in sosyolojisinin gündem edindiği konular, tasaları ve parametrelerinin Batı sosyolojisinin arayışlarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Eğribel'in toplum bilimlerinin etkileşimine dair tutumunu, ilgi ve çalışma alanlarının zenginliğinde de görmek mümkündür. Eğribel, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Uygarlık Tarihi, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Garbiyat, Türk Sosyolojisi ve Türk Toplum Düşüncesi, İstanbul'un Tarihi, Sosyolojide Yöntem Tartışmaları, Modernleşme-Küreselleşme, Sanat-Edebiyat, Türk Müziği, Siyasal Tarih, Hukuk Sosyolojisi, Endüstri Sosyolojisi, Bilgi Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Değişim Sosyolojisi, İletişim Sosyolojisi, Sağlık Sosyolojisi, Gündelik Hayat Sosyolojisi ve Günümüz Sosyoloji Tartışmaları” gibi geniş bir skalada sosyoloji yapmanın gayreti içerisinde. Türk düşünce hayatındaki boşlukları doldurma adına derin bir tecrübe ile çok yönlü okumalar yapmakta, üretimde bulunmaktadır.

Eğribel, herhangi bir Batı sosyolojisi ekolüne bağlanmamış, herhangi bir Batılı sosyologu rehber edinmemiştir. Kemal Tahir - Baykan Sezer fikir sistemine yaslanarak yerli bir sosyoloji yapma çabasında olmuştur. Onun sosyoloji anlayışının ana omurgasını, Doğu-Batı çatışması teorisi teşkil etmektedir. Doğu-Batı çatışması teorisi, Türk sosyolojisi içerisinde yerli bir damar olarak teşekkül etmiş makro sosyolojik ve çatışmacı bir teoridir. Doğu-Batı çatışması teorisi, başta Türk toplumu olmak üzere Doğu ve Batı'nın tarihsel-toplumsal dinamiklerini, toplum farklılaşmaları ve toplumlar arası ilişkiler ekseninde ele alan sosyolojik bir çerçevedir. Doğu-Batı çatışması teorisine göre, toplum farklılıkları ve bu farklılıklardan sudur eden çatışmaların tarihi, uygarlıkların tarihiyle eşdeğerdir. Doğu ve Batı, uygarlığa geçiş sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve bunlara yönelik ürettikleri çözümlerden dolayı farklı bir mahiyete sahiptir, kendine özgüdür. İnsanlık tarihi açısından önem arz eden teşkilatlı toplumsal yapı/uygarlık, yeryüzünde ilk defa Asya kıtasında ortaya çıkmıştır. Yani uygarlığın beşiği, Doğu'dur. Doğu, bütün toplum kesimlerini kuşatan bir çözüme sahip olduğu için “devlet merkezli”dir. Batı ise üretici Doğu uygarlıklarıyla ticaret, soygun ve sömürü bağlamında

kurduğu ilişkilerle uygarlık aşamasına geçebilmiştir. Batı “sınıf merkezli” bir yapıya ve Doğu’ya bağlı bir çözüme sahiptir. Dünya tarihinin birliği de, çeşitli evrelerde farklı görünümlere sahip olan Doğu-Batı çatışmasına dayanmaktadır. Doğu-Batı çatışması teorisi, makro düzeyde bir çatışma kuramıdır ancak Batı sosyolojisinde mevcut olan tüm çatışmacı yaklaşımlardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle Doğu-Batı çatışması teorisi, Doğu’nun kendi sözü olma iddiasındadır ve dolayısıyla Doğu toplumlarının çıkarlarını nirengi noktası olarak belirlemiştir. Gerek Marxist teoriler gerekse Pentagon düşünürü Samuel P. Huntington’un “uygarlıklar çatışması” teorisi gibi Batı menşeli yaklaşımlardan, hareket noktası ve amaçları itibarıyla ayrılmaktadır.

Türk edebiyatının ve düşün tarihinin önde gelen isimlerinden Kemal Tahir’in, Doğu ve Batı’nın birbirinden çeşitli açılardan farklı olduğunu güçlü bir şekilde savunmasıyla gündeme gelen Doğu-Batı çatışması teorisi, 1960’ların sonlarında Baykan Sezer’in bu fikirleri yoğurup sistematik bir sosyolojik perspektif hâline getirmesiyle literatürdeki yerini almıştır. Doğu-Batı çatışması ekolünün kurucu isimleri olan Kemal Tahir ve Baykan Sezer, Eğribel’in sosyoloji anlayışının biçimlenmesinde ve düşün dünyasının teşekkülünde oldukça derin etkilere sahiptir. Eğribel, Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in birbirinden ayrı değerlendirilmesini mümkün görmemiş; Kemal Tahir - Baykan Sezer’den tutarlı bir bütünlük içerisinde istifade etmiştir. O, sosyolojik donanımının ve düşünsel gelişiminin kaynağı olarak sürekli bir şekilde Kemal Tahir - Baykan Sezer ikilisini adres göstermiştir. Eğribel, akademik yaşamı boyunca kendisini, Baykan Sezer’in öğrencisi ve sosyolojisinin takipçisi olarak tanımlamıştır. Baykan Sezer’in sosyoloji anlayışını benimsemiş, çeşitli çalışmalarla sürdürüp yaygınlaştırmış ve özgün katkılarla geliştirmiştir. Baykan Sezer’in Türk sosyolojisi açısından öneminin idrak edilmesine yönelik birçok makale kaleme almış, bildiri sunmuş ve Baykan Sezer’in gerek hayatta olduğu dönemde gerekse vefatından sonra çalışmalarının redaksiyonunu üstlenerek bilim camiasının istifadesine sunmuştur.

Eğribel, Kemal Tahir - Baykan Sezer ikilisinin fikri duruşunu ve kimliğini, “Doğulu devrimci yerlilik” olarak formüle etmiştir. Doğu-Batı çatışması teorisyenleri, Doğu’nun hor görülerek aşağılandığı, küçümsenerek yok sayıldığı, geri ve ilkel olarak değerlendirildiği bir zeminde, tarihin tanıklığına başvurarak Doğu’nun zengin uygarlık birikimiyle çığır açıcı niteliklere sahip olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, Doğu-Batı çatışması teorisinin “yerli” sıfatına mazhar olmasının nedeni, salt ontolojik olarak bu

topraklarda ortaya çıkmış olması değil; Türkiye'nin ve Doğu toplumlarının gerçeklikleri ve çıkarlarıyla özdeşleşme yörüngesine sahip olmasıdır. Ancak Doğu-Batı çatışmasının yerlilik anlayışı, yerelliğe hapsolmuş dar bir milliyetçilik değildir. Aksine Batıcılığa endekslenmeyen bir evrenselliği barındırmaktadır. Doğu-Batı çatışması teorisi, toplumlar arası ilişkilerde bize ait bir sözün/siyasetin olması gerektiğini vurgulayan bir kuramdır. Dünya sorunlarının çözümü yönünde Türk sosyolojisinin söz sahibi olması anlamındadır. Türk ve Doğu uygarlık birikiminin Batı'nın gölgesi altında kalmaması gerektiğine işaret etmektedir. Batı tarafından yağmalanan, sömürülen, silikleştirilen ve yok sayılan Doğu uygarlığının özgüvenini ve haklı itirazını temsil etmektedir. Devrimciliği ise, Batı sosyalizminin tekelinde görmemiştir. Batı sosyalizminin, mevzu bahis Doğu olunca, son tahlilde Batıcı bir perspektif olduğu görüşündedir.

Eğribel, çalışmalarında Doğu-Batı farklılığını merkeze almış ancak salt farklılık eksenli değerlendirmelerin “oryantalist” karakterini de göz ardı etmemiştir. Ona göre, Doğu-Batı farklılığı tarihsel bir gerçekliktir ancak bunu tespit etmek yeterli değildir. Doğu-Batı uygarlıkları arasındaki ilişkiyi belirleyen esas dinamik, çatışmadır. Dünya tarihini şekillendiren ana olay, Doğu-Batı çatışmasıdır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Eğribel'in çatışmanın varlığına işaret etmesi, çatışmanın sürgit devam etmesini arzuladığı ya da çatışmanın bütün çıktılarını sahiplendiği anlamına gelmemektedir. Aksine Eğribel, Doğu-Batı çatışmasının tarihsel özünü kavrayıp aşmak gerektiği kanaatindedir. Küre-yerelleşme sürecinde görüldüğü üzere, Doğu-Batı farklılığının mutlaklaştırılıp çatışmanın aşılmaz olarak kodlanmasına karşı çıkmıştır. Devrimci bir atılımla çatışmayı aşacak ve insanlık tarihinde yeni bir evreye geçişi sağlayacak potansiyelin ise Türkiye başta olmak üzere Doğu dünyasında bulunduğunu ileri sürmüştür.

Eğribel, Doğu-Batı çatışması ekolünün ikinci kuşak teorisyenleri içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Teorinin ana hatlarını belirginleştirmiş, önermelerini pekiştirmiş ve yeni koşullar-gelişmeler karşısında çeşitli açılımlar yapmıştır. Yaşanılan süreç ve güncel gelişmelerin Doğu-Batı çatışması bağlamında hangi anlamlar içerdiğini ve ne gibi sonuçlara yol açtığını analiz etmiştir. Doğu-Batı çatışmasının tarihsel süreçteki önemli kavşak noktalarına ve Türk tarihinin doğru değerlendirilmesindeki önemine özel olarak odaklanmıştır. Yazdığı birçok makalede, gerek tarihteki spesifik süreçlere ve dinamiklere yoğunlaşarak gerekse güncel mahiyetteki gelişmeleri kritik ederek Doğu-

Batı çatışması teorisine oldukça değerli katkılar sunmuştur. Eğribel'in Doğu-Batı çatışması perspektifiyle kaleme aldığı makaleler ve teorinin tanıtılıp anlaşılmasına yönelik çalışmaları sayesinde teori, gündemde kalmış ve yeni mecralarda sahiplenilmesinin önü açılmıştır. Unutulmasının ya da yeni gelişmelerin dışında kalmasının önüne geçilmiştir. Böylelikle muhtemel üçüncü kuşak teorisyenlerinin mirası sahiplenmesi ve yeni açılımlarla tahkim etmesinin imkânı korunmuştur. Eğribel'e göre Doğu-Batı çatışması teorisi, Türk sosyolojisinin ve sorunlarımızın çözüm kaynağını teşkil etmektedir. Son iki yüzyıldır bocalamamızın ve içine düştüğümüz durumdan çıkış koordinatlarını sunmaktadır. Hem tarihin doğru tahlili, hem günümüzün idraki hem de geleceğin inşasının yol haritası bu teoridedir. Tarihten günümüze olup bitenlerin isabetli bir şekilde anlamlandırılmasının ölçütü, Türkiye'nin kendi gerçeklerine yaslanan ve çıkarlarını gözeten Doğu-Batı çatışması teorisidir.

Eğribel'in sosyolojisinde Batılı bilim geleneğinin ve temel metodolojik eğilimlerin eleştirisi önemli bir yere sahiptir. Eğribel, bilimi, kendi içinde uzmanca bir gelişmenin ürünü olarak gören ve toplumsal koşulları, toplumlar arası ilişkileri göz ardı eden tözcü yaklaşımlara karşı çıkmış; Doğu-Batı arasındaki farklılık ve çatışma anlayışından hareketle sosyolojik bir zaviyeden çözümlemelerde bulunmuştur. Bilimin geniş düzeyde kabul gören, toplumlar ve çıkarlar üstü “evrensellik ve objektiflik” niteliklerine dair kritiklerde bulunan Eğribel, bilimde değişmelerin yanı sıra farklılaşmaları da kapsayan bir açıklama çabasında olmuştur. Ona göre, bilimde Doğu ve Batı farklılaşması, sorunlara getirilen çözümlerin farklılığı ve bu farklılık çerçevesinde çıkarların da farklılaşması ve uzlaşmazlığıyla doğrudan ilgilidir. Başka bir deyişle bilimsel düşüncenin özü, toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Dolayısıyla Batı-merkezci bir yaklaşımla Batı bilim geleneğini “evrensel” olarak kodlamak kabul edilemez bir durumdur. Evrensel olan Batı bilimi ve değerleri değil; Batı dünya egemenliğidir. Çıkarların evrenselliğini sağlamadıkça bilimde gerçek bir evrensellikten söz etmek mümkün değildir. Bu, bilimin doğrularını inkâr etmek değil bilimin kendinden ortaya çıkmadığını, bilimde taraflılığın ve çıkarların olduğunu belirtmektir.

Eğribel'in bilim sosyolojisi ve yöntem tartışmalarına yönelik en kritik değerlendirmeleri, modern bilim anlayışına eleştiriler temelinde ve anti-pozitivist bağlamda beliren, 1970'lerden sonra ivme kazanıp Soğuk Savaş'ın nihayete ermesiyle merkezi bir hâl almaya başlayan “post-modern bilim anlayışı”na yöneliktir. Eğribel, özel

olarak Türk bilim camiasının genel olarak Doğu'nun konumunu ve tavrını belirtme amacına matuf olarak bilim sorunsalını masaya yatırmıştır. Modern bilim anlayışının çeşitli açılardan sorunlar ve sınırlılıklar taşıdığını vurgulamıştır ancak bunların bilimin kendi sınırlılıkları değil, Batı bilim anlayışının sınırlılıkları olduğunu ileri sürmüştür. Modern Batı bilimi, Batı dünya egemenliğine hizmet ettiği ve sorunların kaynağını toplumlar arası ilişkilerden kopardığı için sorunludur. Günümüzde ise bu göz ardı edilerek, bilimin topyekûn reddine varan bilim karşıtı tutumlar ortaya çıkmaktadır. Esasen bu tutumlar, Batı'nın sözünün tükendiği bir dönemde ortaya çıkmış ve Doğu'da yeni arayışların önünü kesmeye matuf girişimlerdir.

Eğribel, modern bilime yönelik eleştirilerini post-modern bir bilim anlayışı geliştirmek ya da bu anlayışa destek sağlamak amaçlı yapmamıştır. O, post-modern bir tutumla bilimin özünü ve gerekliliğini inkâr etmemiş; insanlığın bilime ihtiyacı olduğu tespitinden hareketle, 19. yüzyıl modern Batı bilimini aşıp dönüştürerek “yeni bir bilim anlayışı” oluşturmak gerektiğinin altını çizmiştir. Söz konusu yeni bilim anlayışı, post-modern çerçevede sadece Doğu ve Batı farklılığına dayanan ve “yerelleşmiş/taşralaşmış” bir bilim tasavvuru değildir. Dünya tarihinin birliğini temel alan ve bu birliğin çözümlenmesinde toplumlar arası ilişkilerden hareket eden bir bilim yaklaşımıdır. Bunun inşası ise Batı eksenli modern bilimle olduğu kadar günümüzde dolaşıma sokulan post-modern bilim yaklaşımıyla da hesaplaşmayı gerektirmektedir.

Eğribel, düşün hayatı boyunca Türk düşüncesine ilgi göstermiş, bilhassa mesleki formasyonu gereğince Türk sosyolojisini bütün yönleriyle mercek altına almış; “Türk sosyolojisinin sosyolojisi”ni yapmıştır. Türk sosyolojisinin gerek kurumsallaşma sürecinden gerekse diğer toplum bilimleriyle olan münasebetlerinden anlamlı neticeler türetmeyi kendisine vazife edinmiştir. Sosyolojiyi, toplumların, toplumlar arası ilişkilerde biçimlenen kimlikleri, serüvenleri, konumları ve rolleri üzerine bilinçlenme çabası olarak görmüştür. Bu bağlamda, Türk sosyolojisinin ve düşün hayatının kendi tarihsel gerçekliklerine yabancılaşmasını dert edinmiş, nedenlerini irdelemiş ve bu durumdan nasıl çıkılabileceğine dair çeşitli önermelerde bulunmuştur. Türk sosyolojisinin kendi tarihimizden beslenmesi ve kendi toplumsal gerçekliğimizin savunusunu üstlenmesi gerektiğine inanmıştır.

Eğribel, “Türk sosyolojisi” kavramını benimsemiş, bu kavramı kullanmakta gösterilen çekimser tavrı ve yöneltilen eleştirileri tartışmıştır. Türk sosyolojisi kavramından kastın, etnik milliyetçi ya da ırkçı bir sosyal bilim tasavvuru olmadığını vurgulamıştır. Millet meselesini, daha çok toplumlar arası ilişkiler içindeki konumlardan, bağlı bulundukları cephelerden hareketle değerlendirmek gerektiğinin altını çizmiştir. Türk sosyolojisi, çalışmayı yürütenlerin kişisel kimliğini veya konunun Türkiye ile ilgili olmasını değil; kimliğimizi ve buna bağlı çıkarlarımızı belirleyen ilişkilerde Türkiye’nin konumunu güçlendirmeyi ve daha üstün bir konum kazanmasına destek olmayı içermektedir. Ayrıca Türk sosyolojisi deyimiyle, sınırlı konularla yetinen bir “taşra sosyolojisi” anlayışı kastedilmemektedir. Aynı şekilde evrensel olarak nitelenen Batı sosyolojisi çerçevesinde Türkiye ile ilgili işlerin “uzmanı” sıfatıyla bilgi aktarıp hizmet sunmaya da işaret edilmemektedir. Hatta Eğribel bu durumu, “oryantalizmin en sakıncalı versiyonu” olarak nitelemektedir.

Eğribel, tarihsel süreklilik bilincine sahip bir sosyologdur. Türk sosyolojisinin ve düşünce tarihinin kendisinden önceki birikimini yok sayma veya küçümseme yaklaşımından kaçınmış; bu birikimden işe yarar hususiyetlerin bulunup beslenilmesi noktasında büyük bir titizliğe sahip olmuştur. Türk sosyolojisinin ve aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nün önde gelen sosyolog hocaları olan Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken’i önemsemiştir. Ancak sosyoloji tarihimizdeki eksikliklerin/zaafların da farkında olarak Baykan Sezer’i önemli bir kırılma noktası olarak görmüş ve zirveye yerleştirmiştir. Baykan Sezer’in kendisinden önceki birikimi hem kapsadığını hem de aştığını bildirmiştir. Ona göre, Baykan Sezer ile Türk sosyolojisi, özgün kimliğini/yöntemini bulmuş ve kendi sözünü dünyaya ilan etmeye başlamıştır. Baykan Sezer sosyolojisi, Türk sosyolojisi gelenek ve mirasının billurlaşmış biçimidir. Türk sosyolojisi, Batılılaşma deneyiminin sınırlılıklarını taşımakla birlikte, Baykan Sezer ile birlikte kendisine yeni ufuklar kazanmış, kuram sorununu aşmış, aktarmacılık/tercümeçilik dışında yeni bir yola kavuşmuştur. Türk sosyolojisi, Baykan Sezer sosyolojisiyle ilişki olarak, toplum sorunlarımızın çözümünün bilim düzeyinde gündeme getirilmesi, dünya sorunlarının çözümüne bilim düzeyinde katkıda bulunma ve çağdaşlık, dünya görüşünün bütünlüğü ve disiplinler arası olma, bütünsel bir yöntem/dünya görüşünün varlığı, Türk toplum tarihi ile ilişki ve Türkçe kullanımı gibi geleneklere sahiptir. Bunlar, Türk sosyolojisinin vazgeçilemeyecek özellikleridir. Aynı

zamanda Türk sosyolojisinin dünya sorunları önünde kendi sözünü söylemesinin, sosyolojiye katkı yapmasının da yollarıdır.

Türk sosyoloji tarihinde ya değişmeyi göz ardı ederek sürekli aynı konuların tekrarı ya da tutarsızlıklar içeren köksüz yenilik arayışı boy göstermektedir. Eğribel, hem post-modernizm ve küreselleşme bağlamında değişmeyi eleştirel bir analize tabi tutmuş hem de bütüncül bir yönteme/tarih anlayışına sahip olduğu için tutarlılığını korumayı bilmiştir. Bu durum, sosyolojik görüşlerinin, geçersizleşerek tedavülden kalkmasının aksine dinamik bir karakter kazanmasına imkân sağlamıştır.

Eğribel, Türk sosyolojisini 1908-1923, 1960-1980 ve 1980 sonrası olarak üç dönemde incelemiştir. 1980 yılından başlayarak günümüze kadar devam eden süreci, Batı ve Türk sosyolojisinin kendi gelenekleri ve tarihlerinden kopuş olarak nitelemiştir. 1980 sonrası küresel-yönetici sınıfın tarihten ve toplumdan bağımsızlaşma çabasının sosyolojideki yansımalarını ele almıştır. Ona göre, söz konusu süreçle birlikte Türk toplum kimliği ve tarihi, önemli olmaktan çıkmıştır. ABD eksenli verili dünya egemenliği mutlaklaşırken, açıklama çabasından da vazgeçildiği için sosyolojiye gerek duymadan “ne olsa gider” ilkesi genel-geçer hale gelmiştir. Bu nedenle Eğribel, günümüz sosyolojisinin ana özelliklerini, “anti-sosyoloji/yöntem/kuram, anti-toplum/toplumsallaşma, teslimiyetçi-kendiliğindenlik” olarak tanımlamıştır. Eğribel’in belirlediği üç ana hâl/özellik bağlamında günümüz sosyoloji tartışmalarında toplum bilimlerinin ve sosyolojinin “kriz” içinde olduğu görüşü öne sürülmektedir. Krizden kastedilen ise toplumsal teorilerin, bütünsel dünya görüşlerinin geçersiz hale gelmesidir. Eğribel ise mevcut sorunsalı, egemen Batı sosyolojisinin krizi olarak nitelemiştir. Türk sosyolojisinin yeni bir yol ayrımına geldiği düşüncesindedir. Ona göre, Türk sosyolojisi, ya Batı sosyolojisindeki ABD eksenli post-modernist eğilimlere ya da Türkiye eksenli Doğu sosyolojisini temsilcisi Baykan Sezer sosyolojisine yaslanacaktır. Baykan Sezer sosyolojisi, Türk sosyolojisinin dünya sosyolojisine katkısıdır ve krizden çıkış potansiyellerini barındırmaktadır.

Eğribel’in sosyolojisinde tarihin özel bir yeri bulunmaktadır. Eğribel, sosyolojik yaklaşımın ve yöntemin esasen belirli bir tarih anlayışına/bilincine karşılık geldiği düşüncesindedir. Ona göre sosyoloji, gerçekte tarih anlayışından, bütünsel dünya görüşünden başka bir şey değildir. Bu nedenle O, çalışmalarının tamamında tarihin

önemine vurgu yapmış, sosyolojik açıdan bugünün anlaşılmasında/yorumlanmasında tarihi başat unsur olarak görmüştür. Köksüz (tarih-bilinçsiz) ve yönsüz (gelecek-yönelimsiz) bir bilim uğraşısının/fikir üretiminin geçerlilik ve süreklilik gücünün zayıf olacağını savunmuştur. Bilhassa tarihin gözden düşürülmeye, geri plana itilmeye çalışıldığı küre-yerel post-modern süreçte “tarih ve uygarlık savunuculuğunu” kendisine görev addetmiş, çalışmalarının merkezine tarih ve uygarlık birikimini yerleştirmiştir. Eğribel, genel olarak Doğu uygarlıkları tarihinin özel olarak ise Türk tarihinin Batı tarihinden farklı niteliklere sahip olduğu gerçekliğinden hareketle, Türk toplum tarihini kendi bütünlüğü ve serüveni içerisinde ele almış; toplumlararası ilişkiler bağlamında tutarlı bir süreklilik içerisinde değerlendirmiştir. Bilhassa tarihin önemsizleştirilip sonunun ilan edildiği küre-yerel süreçte, Türk tarihine yönelmeyi ve Doğu-Batı çatışması perspektifinden hareketle doğru sonuçlar çıkarmayı, tarih ve uygarlık savunusuyla özdeşleştirmiştir. Türk toplum tarihinin zenginliğinden istifade etmeyi, dünya genelinde görülen çıkmaz ve açmazları aşarak yeni bir dünya kurmanın ön koşulu olarak görmüştür. Eğribel’in Türk tarihine olan yönelimi rastgele bir tercih, takıntı ya da hamaset biçiminde bir övgü değildir. Ona göre, Türk toplumu, tarihte gelişmelere yön veren temel olaylara katılmış, bu olayların sonuçlarına çok yakından tanık olmuştur. Bu nedenle Türk tarihi, büyük olanaklara sahiptir.

Eğribel, Türk toplum tarihine eğilmiş ve egemen Batı uygarlığını eleştirel zaviyemizden değerlendirmeye tabi tutmuştur. Tarihsel alandan dolaşarak günümüz sorunlarına ışık tutma çabasında olmuş, eksik ve yanlış kanaatleri düzeltmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Eğribel’in Türk tarihine ve Batı’ya dair birçok ezber yaklaşımı sarstığı söylenebilir. Eğribel, Türk tarihinin ana kavşak noktalarını tespit ederken toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde Türk toplum kimliğinin biçimlenmesinde kritik rol oynayan olayları işaretlemiştir. Bu bağlamda Orta Asya Türk Uygarlığından Cumhuriyet Türkiye’sinde yaşanan gelişmelere kadar olan geniş bir tarihsel süreçte, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılılaşması” olaylarını, en kritik dönemeçler olarak okumuştur. Bu olayları, sadece tarihte önemli sonuçları olan olaylar olarak değil, günümüzdeki konumumuzu ve gelecekteki durumumuzu da kayıtlayan hadiseler olarak görmüştür. Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılılaşması, toplumlararası ilişkiler içinde ortaya çıkmış ve gerçek anlamlarını kazanmışlardır. Türk toplum tarihini belirleyen bu iki değişiklik, Batı ile olan ilişkimiz yanında Batı’ya karşı tutumumuzu da belirlemiştir.

Her iki seçim de, Doğu-Batı ilişkileri içinde bir cephe seçimini belirtmesine rağmen “birbirine karşıt” iki gelişmeye işaret etmektedir.

Eğribel, Anadolu’nun Türkleşmesi olayı ile başlayan ve Doğu’nun koruyuculuğu/kollayıcılığı siyasetinin en mükemmel ifadesi olan Osmanlılığı oldukça önemsemiştir. Osmanlı’nın en güçsüz dönemde varlığının bile Batı soygunu ve saldırganlığını sınırlamada yeterli olduğunu anımsatmıştır. ABD saldırganlığının arttığı günümüzün küre-yerel dünya düzeninde, -Osmanlı’nın yıkılmış olmasına karşılık- Osmanlı’nın “her yerde” olduğunu savunmuştur. Osmanlı’nın varlığının, düşüncesinin, hayalinin, ruhunun geçmişte Osmanlı’nın egemen olmadığı uzak ülkelerde de gezindiğini iddia etmiştir. Ona göre, Osmanlı’nın tasfiyesi Osmanlı’nın temsil ettiği değerlerin ve siyasetin ortadan kalkması anlamına gelmemiştir. Osmanlı, ezilen Doğu halkları arasında kökler salmıştır. Hangi güç gelirse gelsin bunu söküp atamamıştır. Eğribel’in Osmanlılık anlayışının, küre-muhafazakâr iklimin “yeni-Osmanlılık” kavrayışıyla da ilgisi bulunmamaktadır. Eğribel’in Osmanlılık yaklaşımı, Batı soygunu ve sömürüsü karşısında Doğu’nun hamiliğini üstlenen bir dünya siyasetine tekabül etmektedir. Osmanlılık, Doğu-Batı çatışması içinde Batı karşısında belirli bir cephe seçiminin ürünüdür. Anadolu’nun Türkleşmesi olayının siyaset düzeyinde en mükemmel ifadesi olan Osmanlılığı savunmanın mümkün olmaması, Osmanlı’nın son döneminde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, Batıcılışma da, cephe seçimi içinde yakın dönem Türk toplum tarihini belirleyen en önemli olaydır. Eğribel’e göre, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılışması, sadece Türk toplum tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından da önemli bir sıçramayı/değişimi belirtmektedir.

Eğribel, Batıcılışma serüvenimizin, 19. yüzyıldan başlayarak günümüzdeki görünümü olan küreselleşme sürecine kadar detaylı bir eleştirisini yapmıştır. Siyaset, hukuk, sanat-edebiyat, bilim ve gündelik yaşamda Batıcılışmanın tezahürlerini geniş bir perspektiften irdelemiştir. Anadolu’nun Türkleşmesi olayında olduğu gibi Osmanlı’dan başlayan Batıcılışma yönelimlerini de, Doğu-Batı çatışması teorisi aracılığıyla toplumlararası ilişkiler bağlamında değerlendirmiştir. Ona göre, Osmanlı’nın Batıcılışma siyasi tercihinin arka planında, Batı’nın İstanbul’un fethi sonrası yaşadığı dar boğazdan kurtulma çabalarının 19. yüzyılda dünya egemenliğiyle sonuçlanması bulunmaktadır. Batıcılışma, Osmanlı için bir siyaset değişikliği olmasına rağmen Batı uygarlık kimliğini benimseme anlamına gelmemiştir. Yapılan seçim, daha önce karşılaşılmamış sorunları

beraberinde getirmiştir. Bugün de bu sorunların aşıldığını söyleme imkânı bulunmamaktadır. Batıcılışma siyasi tercihi sonrasında birçok alanda kimlik bunalımları yaşanmaya devam etmektedir.

Eğribel, modern dönemdeki Batıcılışmanın yerine “küreselleşmenin ikâme edilmesi” girişimlerinin, Anadolu ve Türk tarihinin yeni bir tarihsel dönemin eşiğinde olduğuna işaret ettiği görüşündedir. Eğribel, küre-yerelleşmeyi son tahlilde Batıcılışmanın yeni/farklı bir versiyonu olarak görmektedir. Ortaya çıkan farklılık ya da yeni olma durumu ise modern dönemde görülen klasik Batıcılışmanın merkezi önemini yitirerek yerine post-modernist yaklaşımla küre-yerel dünya düzeninin tesis edilmeye çalışılmasıdır. Ancak netice itibariyle dünya egemenlik ilişkileri bağlamında “hâkim Batı, mahkûm Doğu” denklemi geçerliliğini korumaktadır. Eğribel, Batıcılışma kavramıyla, “Batı kimliğini paylaşmadan Batı çıkarlarını destekleme” siyasetini, yani Batı adına Doğu’da taraf olmayı kastetmektedir. Yaptığı eleştiriler de bu minvaldedir. Bu nedenle modern Batıcılışma yönelimlerinin yerine post-modern küre-yerelleşmenin ikâme edilmesinin, sorunlarımızın çözümü açısından anlamlı bir farklılık içermediğini savunmaktadır. Başka bir deyişle, günümüzdeki modernist Batıcılışmaya dönük eleştirilerin, Batı-dışı toplumların kendi tarihi özelliklerine ve kimliklerine sahip çıkmaları anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Hatta Eğribel, modern dönem Batıcılışma serüvenimizin önemli evrelerinden birine gönderme yaparak, Türkiye’de çeşitli alanlarda tezahürleri görülen küre-yerelleşme eğilimlerini, Batıcılışma tarihimiz açısından “II. Tanzimat” olarak nitelendirmiştir.

Eğribel’in sosyolojisinde başat konulardan biri küreselleşmedir. Küreselleşmeye dönük analizler, Eğribel’in akademik yazım hayatında önemli bir yekûn tutmaktadır. Eğribel, bilhassa 2000 yılından sonraki metinlerinde küreselleşme sürecini çeşitli açılardan yoğun olarak kritik etmektedir. Günümüzde küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar farklılık arz etmekte; bir yandan “hayranlık putları” inşa etmeye dönük kutsayıcı/aşırı olumlayıcı yaklaşımlar görülürken diğer yandan “korku putları” barındıran yadsıyıcı/aşırı kuşkucu bir yaklaşım biçimi geçerli olmaktadır. Eğribel’in küreselleşme yaklaşımı ise bu iki yaygın tavrın dışındadır. Kendisi küreselleşmeyi, ne toplumlararası ilişkilerden kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik kalıcı-devrimci bir atılım ne de -komplocu bir tutumla- karşı koyulamaz “gizli mahfillerin” dünyayı koşullar üstü dizayn etme girişimi olarak okumuştur. Küreselleşmeyi, her şeyden önce -Soğuk Savaş’ın sona

ermesi bağlamında- Batı içi çekişmelerin son bulması ve ABD merkezli bir imparatorluk/diktatörlük tasarımı olarak değerlendirmiştir.

1980-90'lı yıllardan sonra beliren küreselleşme süreci, Batı hâkimiyetinin yeni versiyonudur, son sürümüdür. Her ne kadar ABD, kendisini tarihten soyutlama yoluyla çatışma üstü bir pozisyonda sunsa da, Doğu-Batı çatışması en keskin şekliyle pratize edilmektedir. ABD'nin yeni dünya düzeni bunun en bariz göstergesidir. Eğribel, ABD öncülüğündeki küre-yerel dünya düzeninin/düzensizliğinin Doğu üzerindeki etkilerinin oldukça yıkıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Bilhassa dışarıdan müdahalelerle ve iç dinamiklerin etnik ve mezhepsel kimlikler temelinde kışkırtılmasıyla Ortadoğu'nun "Balkanlaştırıldığına" ve kalıcı bir kaos coğrafyası haline getirilmesine işaret etmiştir. Doğu-Batı çatışması tarihinde uzunca bir dönem Batı'ya karşı Doğu halklarının mücadele ve savunma bilinci olan ve Doğu adına oldukça aktif bir rol üstlenen İslâmiyet'in de, "radikal ve ılımlı" olmak üzere ABD tarafından himaye edilmesi projesine özel bir vurgu yapmıştır. Ortadoğu coğrafyasında ABD'nin emelleri doğrultusunda İslâmiyet'in bir "stratejik çıpa" olarak kullanılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. "Yenilikçi-muhafazakârlık" gibi ABD ile uyumlu/ılımlı İslâmiyet yorumları ile dışarıdan işgali teşvik eden, iç savaşı kışkırtan ve Doğu ülkelerinin yıkımına ortak olan radikal silahlı unsurların, Osmanlılık olarak tarihte tecelli eden geleneksel Doğu siyasetine karşıtlık üzerinden kurgulandıklarını bildirmiştir. Bu durumun kendisini evrensel bir din-dünya görüşü olarak tanımlayan İslâmiyet'in, ABD merkezli küreselleşmecî projelerin bölgesel bir ayağı olarak daralmasının ve dünya egemenlik siyasetinden vazgeçtiğinin bir göstergesi olacağını ileri sürmüştür. Ayrıca Çin ve Hint gibi diğer kadim Doğu uygarlıklarının da yabancılaşması durumundan hareketle, Batı hâkimiyetinin "küreselleşme" adı altında tahkim edildiğini saptamıştır.

Eğribel, küre-yerelleşmenin "ekolojik uygarlık, demokratik toplum gibi" safsatalar yerine insan-doğa, insan-insan, insan-toplum, toplum-uygarlık ilişkilerini tahrip eden bir sapma durumu olduğunu ifade etmiştir. Eğribel, küreselleşme olarak adlandırılan süreci, "Batı içindeki çatışmaların sona ermesi ve ABD merkezli imparatorluk-diktatörlük tasarımı", "küre-yerelleşme/taşralaşma", "toplumsal değişme/çözülme", "küre-muhafazakâr otoriterlik" ve "toplumsal çürüme ve bölünüşün kaynağı" olarak çeşitli veçheleriyle irdelleyerek yetkin bir şekilde kritiğini yapmıştır. Söz konusu veçhelerin kavramsal düzlemde ifadesi ise özgünlüğünü ortaya koymuştur.

Eğribel, küreselleşmeyi, birbiriyle ilişkili iki ana dalga şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur. Birinci dalgayı, neo-liberalizm; ikinci dalgayı ise devlet merkezli disütopik-otoriterlik oluşturmaktadır. Eğribel, ikinci dalganın Corona sonrası iyice belirginleştiğini savunmuştur. Ona göre, Corona virüs salgını, küre-yerel eğilimleri perçinlemiş ve daha etkin uygulanması için yeni zeminler ortaya çıkarmıştır. Corona sonrası yeni dünya örgütlenmesi, 1980-1990'lardan günümüze ortaya çıkan değişim ve tartışmaların bir sonucudur. Corona virüs salgını ile yeni düzenleme ve uygulamalar, artık tartışma dışı egemen düzen niteliği almıştır. Corona sonrası dünyada mevcut düzenin ve iktidarların otoriterleşmesi, şiddet ve militarizasyon, gözetim, denetim ve kontrol meşruluk kazanmıştır. İletişim, ulaşım, iktisadi, siyasi ilişkiler daraltılmış, gözetim, denetim sıkılaşmıştır. Otoriter-vahşi küreselleşme, mekân ve zaman sınırlarını aşan fiziki ve sanal/teknolojik gerçekliğe dönüşmüştür. Şüphesiz Corona virüs salgını, sağlık açısından tüm insanlık için bir tehdittir ancak salgının yarattığı kriz ve yeni düzenlemeler, siyasidir. Modern-sonrası Batı üstünlüğüne dayalı yeni bir dünya ve düzen örgütlenmesini belirtmektedir. Doğu-Batı ilişkilerinin temelinde ve tarafların konumlarında bir değişiklik bulunmamaktadır. Mevcut denge/dengesizlik sürmektedir.

Eğribel, toplum bilimleri arasındaki münasebete ve bilhassa sosyoloji ile diğer toplum bilimleri arasındaki özel ilişkiye odaklanmıştır. Eğribel, sosyoloji dünyasında önemli bir yer tutan sanat ve edebiyat, siyaset, hukuk, iletişim alanlarına yönelik çözümlemelerde bulunmuştur. Söz konusu alanların tarihsel çerçeveden sosyolojik yorumunu üretirken Türk düşün tarihine önemli katkılar sunmuştur.

Eğribel, Doğu-Batı farklılıkları ve çatışması zaviyesinden sanat ve edebiyata ilişkin yetkin analizler yapmış, bilhassa Batıcılışma siyasi seçimimizin sanat-edebiyat alanına yansımalarını irdelemiştir. Eğribel'in sanat-edebiyata dair görüşleri, Doğu-Batı çatışması teorisi içerisindeki özgün konumunu da göstermektedir. Teorinin bu alanlara yönelik olarak sistematik çalışmalar yapmış ve kayda değer bir üretimde bulunmuş tek ismi, Eğribel'dir. Eğribel, Türk sosyolojisinde ihmal edilen sanat ve edebiyat alanlarına dair olgun ve doyurucu çalışmalarıyla büyük bir boşluğu doldurmuştur. Eğribel, sanat-edebiyatı, toplumun, toplumlararası ilişkiler düzleminde şekillenen kimlik bilincinin özel bir biçimi olarak görmüştür. Romandan müziğe, resimden tiyatroya kadar sanat-edebiyata ilişkin orijinal bir perspektifle çarpıcı analizler ortaya koymuştur.

Eğribel siyaseti ise toplum kimliğinin/bilincinin en keskin, üst düzeyde ifadesi ve uygulamada en geçerli biçimi olarak nitelemiştir. Eğribel'e göre, siyasetin söz konusu mahiyeti, siyaset ile diğer toplum bilimleri arasındaki ilişkinin neliğini/nasıllığını oldukça önemli kılmaktadır. Bilindiği üzere toplum bilimler uğraşının siyasi pozisyonlardan, angajmanlardan, ön kabullerden ne denli bağımsız olduğu tartışılmalı bir sorundur. Eğribel, bu önemli soru/sorun karşısında net bir tutuma sahiptir. Bilimsel çalışmalar yapmadan evvel bu konuya dair tutumların açıkça ortaya konulmasının, bilimsel dürüstlüğün bir gereği olduğuna inanmaktadır. Mutlak olarak "objektiflik ve tarafsızlık" durumunun hem mümkün hem de gerekli olmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre, bilhassa toplumun kendi kimliği üzerinde bir bilinçlenme olan sosyolojinin, bilimin tarafsızlığı maskesi altında kendisini siyasetten bağımsız gibi göstermesi, gerçekte verili düzeni ve siyaseti tartışmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, sosyolojide belli görüşlerin toplum düzeyinde uygulanması, siyasetten bağımsız değildir. Sosyolog veya siyasetçinin ele aldığı konulardan tamamen kendini yalıtması, yansızlığı mümkün olmamaktadır. Bu nedenle bilimin arkasına sığınarak mümkün olmayan bir yansızlık peşinde koşmaktansa, toplumun da sahip çıkabileceği bir biçimde çalışmanın amacı dürüstçe baştan ortaya koyulmalıdır. Aksi takdirde bilimin, gizli olarak verili siyasetin hizmetinde araçsallaştırılması ortaya çıkmaktadır.

Eğribel, 1970'lerden itibaren kademeli olarak gelişen ve son yıllarda merkezi bir karakter kazanan iletişim teknolojilerini ve bununla bağlantılı yeni toplumsal gelişmeleri, eleştirel bir zaviyeden analiz etmiştir. İletişim sahasında görülen hızlı değişimlerin arka planındaki dinamiklere yoğunlaşmış, toplumlar arası ilişkiler düzlemindeki gerçek anlamlarını ortaya çıkarmıştır. Eğribel'e göre, iletişim teknolojileri konusunda Batı iyimserliğine katılmak söz konusu olmadığı gibi Batı kötümserliğine kapılmak için de bir neden bulunmamaktadır. Zira her iki görüş de, Batı dünya egemenliği çerçevesinde pozisyon belirlemiştir. Olumlu görüş, doğrudan Batı egemenliğinin yeni biçimlerini onaylarken; olumsuz görüş, çıkışsız bir mahiyettedir, kendi içine kapalıdır ve karamsarlıklar içermektedir. İletişim ile ilgili açıklamalarda verili koşulların mutlaklaştırılması ve umutsuzluğun dolaşıma sokulması, Eğribel'in öncelikli olarak karşı çıktığı, katılmadığı bir yaklaşımdır.

Eğribel, 21. yüzyılın başlangıcını, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi veya 11 Eylül gibi tek tek önemli belli bir olaya ve başlangıca

bağlamak yerine, çeşitli olayları kapsayan yeni bir evre olarak tanımlamanın daha doğru bir anlayış olduğunu belirtmiştir. Bu evreye geçişi, “geçmişten, üretimden, sınıftan, bilinçten kurtulma” bağlamında büyük tasfiye dönemi/girişimi olarak “küresel barbarlık çağına giriş” şeklinde tanımlamıştır. “İletişim çağı” efsanesini de, verili koşulların önemli bir tezahürü olarak görmüştür. ABD merkezli küre-yerelleşmenin sanal iletişim ağları üzerinden kendini tahkim etmesini, insanlığın geleceği açısından olumsuz olarak değerlendirmiştir. Ancak Eğribel, her türlü olumsuz dataya rağmen insanlığın uygarlık birikimiyle sorunlarını aşıp gerçek anlamda ilerici bir aşamaya geçebileceğine dair umudunu korumaktadır.

Sonuç olarak Ertan Eğribel, özgün ve yetkin bir sosyal kuram olan Doğu-Batı çatışması ekolünün ikinci kuşak teorisyenlerindendir. Türk sosyolojisinin aslı kimliğini bulmasına ve Türkiye/Doğu öncülüğünde yeni bir dünyanın kurulmasına ilişkin çabalarda bulunan “Doğulu devrimci yerli” sosyoloji geleneğinin yaşayan en önemli temsilcisidir. Toplum farklılaşmalarından Doğu-Batı çatışmasının tarihsel ve güncel mahiyetine, bilim ve yöntem tartışmalarından tarih-sosyoloji ilişkisine, Türk tarihinin önemli kavşak noktalarından Batıcılığa serüvenimize, küre-yerelleşmeden Corona sonrası iletişim teknolojileri merkezli disütopik-otoriter düzene, sanat ve edebiyattan hukuk ve siyasete kadar geniş bir skalada sosyolojik çözümlemelerde bulunmuş üretken bir düşündürdür. Eğribel’in sosyolojisinin temel dinamikleri ve kendine özgü kavramsallaştırmaları, Türk sosyolojisi açısından önemli imkânlar barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları**, Çev: Abdullah Yılmaz, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- EĞRİBEL, Ertan; **Niçin Arabesk Değil?**, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- EĞRİBEL, Ertan; **Resim Sanatı ve Türk Resminde Batılılaşma Eğilimleri**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990.
- EĞRİBEL, Ertan; “Çizgi Roman Olayı ve Toplum”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 3, İzmir, 1992.
- EĞRİBEL, Ertan; “Müzik ve Toplum Kimliği”, **Türk Müziği** (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 57-67.
- EĞRİBEL, Ertan; **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, İ.Ü.E.F. Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Yayınları, İstanbul, 1996.
- EĞRİBEL, Ertan; “XIX. Yüzyılda Sosyoloji ve Tarih Üzerinde Diğer Bilimlerin Etkisi”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji**, Ümit Meriç Yazan’a Armağan, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 83-89.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Tarih Tezi”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji**, Ümit Meriç Yazan’a Armağan, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 121-129.
- EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojide Öncü Ülke Türkiye ya da Baykan Sezer Düşüncesi Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 9: XX. Yüzyıl-Türkiye Sosyolojisi 3** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 29-40.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir - Baykan Sezer İlişkisi Üzerine: 1960’ların Geç Tartışmacısı Baykan Sezer”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 104-116.
- EĞRİBEL, Ertan; “1960’ların ve Günümüz Sosyoloji/Sosyalizm Tartışmaları Açısından Baykan Sezer’in Tarihte Yunanlılık Tezinin Önemi”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 117-130.

- EĞRİBEL, Ertan; “Baykan Sezer: Yeni Dünya Düzeni Üzerinde Dolaşan Osmanlı Hayaleti”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 131-147.
- EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojide Yöntem Sorunları: Türk Sosyolojisinin Arkeoloji ve Sanat Tarihi ile İlişkisinin Gerekliği Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 131-148.
- EĞRİBEL, Ertan; “Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 149-171.
- EĞRİBEL, Ertan; “Anadolu Türklüğünün Yükselişi: Rönesans’ın Açmazı ve Atlantik Merkezli İlişkiler”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 258-271.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Dünya Düzeninde Avrupa Kimliği: Avrupa-Merkezciliğin Reddi ve Rönesans’ın Yeniden Yorumlanması”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 395-418.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kıbrıs Sorunu: Kıbrıs Türk Devletinin Orta Asya ve Doğu Halkları Açısından Önemi”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 564-574.
- EĞRİBEL, Ertan; “XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Coğrafya”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 109-123.
- EĞRİBEL, Ertan; “Geleneksel Doğu Uygarlıklarında Batı Yayılmacılığı: İngiltere’nin Öncülüğü ve Hindistan Örneği”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 169-181.

- EĞRİBEL, Ertan; “XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi Ayrımlar ve Hayat Sahası Çekişmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 207-220.
- EĞRİBEL, Ertan; “ABD Yayılmacılığının XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkan Jeopolitik Görüşlerle Bağlantısı: Osmanlı Karşıtlığı”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 221-229.
- EĞRİBEL, Ertan; “Doğu-Batı İlişkilerinde Merkezler: Karalar-Denizler Ayrımı”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 326-335.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Türkiye Coğrafyası: I. Coğrafya Kongresi’nin I. Türk Tarih Kongresi İle İlişkisi ve Kopukluğu”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 708-723.
- EĞRİBEL, Ertan; “İngiliz Orta Doğusundan ABD’nin Büyük Orta Doğusuna”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 854-866.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Dünya Düzeni ve Doğu Sorunu: Neyin Sonu? Neyin Başlangıcı”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 867-875.
- EĞRİBEL, Ertan; “Büyük Ortadoğu: Kaos Coğrafyası veya Denge(Sizlik) Merkezi”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 958-970.
- EĞRİBEL, Ertan; “Doğu-Batı Çatışmasının Temel Ekseni: Türkiye’nin Seçimi Yeni Dünya Düzenini Belirler”, **Sosyoloji Yıllığı 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 971-979.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisini ve Toplumu Birlikte Özgürleştirmenin Gereği Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi- Bilim Tarihi ve Yöntem** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 47-55.

- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24-34.
- EĞRİBEL, Ertan; “Günümüz Bilim Tartışmaları ve Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Yeniden Örgütlenmesi Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 147-150.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Türkiye Devleti ve Müzik Devrimi: Toplum Kimliğinin Zorlanması”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 385-398.
- EĞRİBEL, Ertan; “Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125-135.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisinin Önündeki Engeller ve Çalışma Biçimimiz Üzerine: Kuramda ve Pratikte Özgür Birliktelik”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 147-153.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’nin Toplumsal Yapı Çalışmalarına Giriş- I”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 292-358.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisinin Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Türk Sosyolojisi Geleneği ve Mirasımız Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 2: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3-15.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir 100 Yaşında”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 16-23.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir: Romancı, Sosyalist, Yerli Düşünür”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 171-185.

- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir’de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 347-352.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçseleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 481-504.
- EĞRİBEL, Ertan; “ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15-24.
- EĞRİBEL, Ertan; “Uygarlık Sorunu ve Çocuk”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 399-463.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir’in Tarih ve Edebiyat Anlayışının Kaynakları ya da Kemal Tahir’i Kendi Yöntemiyle Anlamanın ve Paylaşmanın Gereği Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 1, Ocak-Haziran 2011, s. 21-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “XIX. Yüzyıldan Günümüze Batı Dünya Egemenliği ve Geçirdiği Değişikliklerin Günümüzde Geldiği Yer: Küresel İmparatorluk Örgütlenmesinin Dayanakları Olarak Devlete Karşı Sivil Toplum, Şehir Odaklı Yerleşme/Taşralaşma, Temsilin Belirsizleşmesi ve Yeni Muhafazakârlık”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2011, s. 21-30.
- EĞRİBEL, Ertan; “Doğu/Türk Sorununda Hristiyanların Himayeciliğinden Yandaş Müslümanların Himayeciliğine: Batı Dünya Egemenlik Düzeninin Stratejik Çıpası Olarak İslamiyet veya Ortadoğuda Tarihsel Eksen Kayması”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, s. 215-218.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küresel İmparatorluk Düzeni ve Post-Sosyalizmin Post-Milliyetçilik Olarak Sefaleti: Küre-Yerel Toplumsal Değişme ve Devletsiz Demokrasi/Egemenlik Anlayışı”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, s. 285-310.

- EĞRİBEL, Ertan; “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor - Buharlaşan Her Şey Katılaşıyor: İnsan ve Uygarlığın Kendine Yabancılaşması Olarak Gündelik Yaşamın Kendiliğindenleşmesi ve Marjinalleşmesi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2012, s. 139-150.
- EĞRİBEL, Ertan; “Doğu-Batı Çatışmasında İran ve Türk Kimliğinin Ortak ve Farklı Roller”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 17-26.
- EĞRİBEL, Ertan; “Doğu-Batı Farklılığı ve Eşitsiz Dengenin Biçim Değiştirmesi: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 51-60.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küre-Muhafazakarlaşma ve Anti-Komünizmin Aldığı Biçim: Modernleşme Serüveninin Suçlanması ve Osmanlı-Türk Kimliğinin Mahkum Edilmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 61-67.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Müziğinde Devrim ve Bozulma: Geleneksel Osmanlı-Türk Müziği ve Kimliğinin Dışlanması Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 239-250.
- EĞRİBEL, Ertan; “Batı Dünya Egemenliği Mutlaklaşırken Dünyanın Çözümde Birlik Eğiliminin Sonsuz Bir Biçimde Parçalanması ve Darlaşması: Küre-Muhafazakar Otoriterliğin Dayanakları”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 147-154.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Batıcı Çoğul Modernleşmenin Küre-Yerel Belirsizlik ve Değersizleşmeye Dönüşmesi: Yeni Osmanlıcılık veya Küre-Muhafazakar İslamcılık Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 173-182.
- EĞRİBEL, Ertan; “1000 Yıllık Mesele: Anadolu’nun Türkleşmesi ve Günümüz Tartışmaları Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2013, s. 25-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küreselleşerek Yerli Olmanın Şaşkınlığı veya Kemal Tahir’i İşe Yaramaz Hale Getirmenin Hafifliği: Kemal Tahir, Tarih, Yerlilik ve Yerellik Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 15-24.

- EĞRİBEL, Ertan; “Küre-Muhafazakar Otoriterliğe Karşı Yeni Dünyanın İlk Zaferi: Taksim Komününe Selam”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 51-60.
- EĞRİBEL, Ertan; “Gezi Dersleri-II: Küre-Muhafazakar Kalpazanlığın Eleştirisi Temelinde Gezi Ruhunun Açmazları ve İmkânı: Gezi Ruhunun Karşısına Türk-Kürt Ayrımına Dayalı ‘Çözüm-Şiddet Süreci’ Çıkarılırken Devlet-Cami Dindar Otoriterliğinin Devlet-Tarikat Dindar Otoriterliğine Dönüştürülmeye Çalışılması”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 83-96.
- EĞRİBEL, Ertan; “Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi, Taşralaşma ve Küresel Kalpazanlık: Amerikan Kimliği ve Küreselleşmenin Diyalektiği Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 99-104.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir’in 40. Yıldönümü Anısına: Küresel Kalpazanlık veya Zamanın Ruhu İçinde Yüzeysel Kalmak ve Küreselleşirken Taşralaşmak Karşısında Tarih Bilincinin Gereği Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 105-112.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Bir Dünya Özleminden Kırık Dökük, İğreti Bir Gecekonduya Razi Olmanın İtilmişliğine: Aytunç Altındal’ın Ardından - Aykırı, Sıra Dışı Bir Aydın Sıradan ama Medyatik, Sinematografik Bir Portresi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Aralık 2013, s. 25-46.
- EĞRİBEL, Ertan; “Gezi Dersleri V: Sosyolojide Yöntem ve Uygulamanın Yerini Teslimiyetçi-Kendiliğindenliğin veya Toplumsuz-Toplumsallaşmanın Alması: Doğu-Batı Kimlikleri ve Çatışmasından Bağımsız Olarak Dünya Egemenliğinin Mutlaklaştırılması, Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesi ve İğreti-Temsil Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 135-144.
- EĞRİBEL, Ertan; “Gezi Dersleri VI: Birbirine Paralel, Ayrı Dünyaların Karşı Karşıya Gelmesi: İğreti İktidar, İğreti İsyan - Gezi Direnişinin Karikatür Halleri ve Yöntemi Bulmak Sorunu”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 201-212.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Dünya Düzeninde Sosyoloji ve Temsil Sorunu: Baykan Sezer Sosyolojisi ve Tarihçiliğimiz”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 5, Haziran 2014, s. 21-28.

- EĞRİBEL, Ertan; “Devlet/Toplum Krizi ve Uygarlık: Yeni Dünya Düzeninin Türkiye’de Dayanakları - Küresel Darbe ve Şiddete Dayalı Toplumsuz-Toplumsallaşma, İthal/Uydu Demokratik Temsil”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2014, s. 141-148.
- EĞRİBEL, Ertan; “İthal Temsil, Yama-Yerelleşme Olarak Demokratikleşme veya Uydulaşma: Yeni Dünya Düzeninin İçine Girerek ya da Dışında Kalarak Çözülme? Ne Yapmalı? ”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2014, s. 149-158.
- EĞRİBEL, Ertan; “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine ”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 19-30.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Batıcı Çoğul Modernleşmenin Küre-Muhafazakar Belirsizlik ve Değersizleşmeye Dönüşmesi: Ortadoğu’nun Balkanlaşması ve Amerikancı İslamcılık Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 97-108.
- EĞRİBEL, Ertan; “Geleneksel Düzenin Tasfiyesi ve Modern Batı Düzeninin Kurulması ve İşleyişinde Hukukun Devrimci ve Muhafazakar İkili Rolü: Türkiye’de Modern-Muhafazakarlıktan Küreselci-Muhafazakarlaşmaya Toplumsal Değişme ve Hukukun Öne Çıkması”, **Sosyoloji Yıllığı 23: Türkiye’de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri: Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye**, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan ve H. Bayram Kaçmazoğlu, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 81-90.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 205-216.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Ahlakı ve Modern Kökenleri: Toplumsal Çözülme, Çürüme ve Açmazın Müzminleşmesi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 291-306.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkan ve Değeri”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, s. 15-22.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık ve Yıkım Çağından Çıkış Koşulları: Küresel Düzenin Yabancılaşması ve Türkiye’nin İmkanları”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, s. 179-188.

- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye-ABD Çatışması: Türkiye’de Postmodern İç Savaş Koşulları ve Amerikancı Savaş Cephesi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, S. 189-196.
- EĞRİBEL, Ertan; “Garbiyatı Bir Bilim Olarak Kurmanın Gereği ve Zorlukları Üzerine”, **Garbiyat Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 28-38.
- EĞRİBEL, Ertan; “Bilim ve Toplum Örgütlenmesinin Bütünlüğü İlkesi Temelinde Garbiyat ve Bilim Ahlakı Üzerine Kılavuz”, **Garbiyat Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 39-52.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye-ABD Savaşı: Küresel Barbarlık Çağı ve Dünya Düzeninin Yabancılaşmasına Karşı Çıkış Arasındaki Çatışma”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 7, Eylül 2015, s. 23-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye Eksenli Küreselleşme ve Sosyoloji: Anadolu Türklüğünün Tarihi Zenginlik ve Birikiminin Günümüz Açısından İmkan ve Değeri”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 8, Aralık 2015, s. 41-48.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 13-36.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyolojisinin Birden Fazla Başlangıcı ve Kurumsallaşması Olarak Yeni Bir Öneri: Encümen-i Daniş-Tercüme Odası, Cevdet Paşa ve A. Comte’un Mektubu”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 37-54.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 87-106.
- EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojisinde Mümtaz Turhan’ın Yeri ve Rolü: Resmi Dünya Görüşünün Yeniden Yorumlanması ve Amerikancı Modern-Muhafazakarlığa Dönüşmesi”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 183-200.

- EĞRİBEL, Ertan; “Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 201-216.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Sosyoloji Tarihi Yazımı ve Birikimi İçin Yeni Bir Öneri: Türk Sosyolojisinin Ana Konu ve Sorunları ve İki Dönemi 1908-1923, 1960-1980”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 217-242.
- EĞRİBEL, Ertan; “1980 Sonrası Dünyasında ve Türkiye’de Sosyolojinin Üç Hali: Anti-Kuram, Anti-Toplum/Toplumsuz-Toplumsallaşma ve Teslimiyetçi Kendiliğindenlik”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 243-258.
- EĞRİBEL, Ertan; “Yeni Dünya Düzeninde Sosyoloji ve Temsil Sorunu: Baykan Sezer Sosyolojisi ve Tarihçiliğimiz”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 23-30.
- EĞRİBEL, Ertan; “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet-dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 59-74.
- EĞRİBEL, Ertan; “Osmanlı’da Sosyolojinin Devlet Düzeyinde Üniversitede Kurumsallaşması”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 75-88.
- EĞRİBEL, Ertan; “Düzenin Yabancılaşması ve Gündelik Yaşam Fragmanları: Bölünmüş Öngörünüşleri ve Sosyolojisi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 329-340.
- EĞRİBEL, Ertan; “Türk Kimliği Mirası ve Günümüz Açısından Değeri”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 13-22.
- EĞRİBEL, Ertan; “Modern Sonrası Yeni Zamanlar ve Sosyoloji Sorunları: Bölünmüş Diyalektiği”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 23-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “Anadolu Türklüğünün Göçebe-Yerleşik Çatışmasından Doğu-Batı Çatışmasına Geçmesinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yarattığı Sıçrama ve Bu Mirasın Günümüz Açısından Değeri”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 33-42.

- EĞRİBEL, Ertan; **Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları: Günümüz Bilim Eleştirileri ve Modern Batı Biliminin Temelleri**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.
- EĞRİBEL, Ertan; “Postmodern Çatışma ve Güvenlik İdeolojisi: Kıyamet Savaşları ve İslamofobi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 17-26.
- EĞRİBEL, Ertan; “Sosyoloji ve Sanat-Edebiyat İlişkisi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 51-58.
- EĞRİBEL, Ertan; “Kurumlar Sosyolojisi: Batı Dünya Egemenliğinin İşleyişi, Marjinalleşmesi ve Otoriterleşmesi Açısından Bir Giriş, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 243-278.
- EĞRİBEL, Ertan; “Düzenin Marjinalleşmesi, Toplumsal Bönleşme ve İntihar”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 331-354.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Çağının İlk Evresi: İletişim Çağı ve Disütopik Paralel Yeni Dünyalar”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 21-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “Sosyoloji ile İletişim Disiplinleri Arasındaki İlişki Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 57-70.
- EĞRİBEL, Ertan; “İletişim Kaynaklı Gelişme Kuramları ve Toplumun Sonu Kuramlarının Örtüşmesi: İletişim Teknolojisine Dayalı Toplumsuz- Toplumsallaşma”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 173-186.
- EĞRİBEL, Ertan; “İletişim Çağı Efsanesi ve Büyük Kopuş: Sosyal Medyanın Oluşturduğu Paralel Yeni Dünyalar, Sanal Toplumsallaşma ve Sanal Cemaatler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 261-271.
- EĞRİBEL, Ertan; “Küresel Barbarlık Çağına Giriş Koşullarında Kemal Tahir - Baykan Sezer Teorik Mirasının Önemi: Devlet Ana’nın 51. Yılında Doğu- Batı Çatışması Görüşünün Yerliliği ve Çağdaşlığı”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 11, Kasım 2018, s. 23-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “Modern/Pozitivist Bilim Yönteminin Kurumsallaşmasında Sosyoloji Tıp Bilimlerinin ve Yeri ve Önemi”, **Sağlık Sosyolojisine Giriş**, Editörler: Ertan Eğribel ve Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 21-35.

- EĞRİBEL, Ertan; “Batı Yayılmacılığı, Modern Bilim ve Tıp/Sağlık İdeolojisi: İyimserlikten Felakete”, **Sağlık Sosyolojisine Giriş**, Editörler: Ertan Eğribel ve Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 247-269).
- EĞRİBEL, Ertan; “Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması İçinde Yerliliği ve Doğu/Osmanlı Devrimcisi Olarak Özgün Konumları Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 43-50.
- EĞRİBEL, Ertan; “Son İki Yüzyılın Sonu: 1990 Sonrası Toplum ve Siyaset Düşüncesinde Yol Ayrımı”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 17-24.
- EĞRİBEL, Ertan; “Sosyoloji Tarihi Açısından Yeni Bir Ayrım: ABD Eksenli Yeni Dünya Düzeni ve Sosyolojide Yeni Eğilimler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 138.
- EĞRİBEL, Ertan; “Corona Sonrası Otoriter Yeni Dünyanın İzdüşümü: Ev-merkezli Güvensiz, Güvencesiz Antitoplumsallaşma ve Zihinsel, Duygusal Yoksullaşma”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 15-32.
- EĞRİBEL, Ertan; “Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-1”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 147-182.
- EĞRİBEL, Ertan; “Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-2”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 183-210.
- EĞRİBEL, Ertan; “Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-3”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 18-19, Aralık 2019-Haziran 2020, s. 211-248.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer Çalışma Günleri ve Armağan Kitabı Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 7-14.

- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer Çalışma Günleri - Tarihte Doğu-Batı Çatışması Kitabı Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 1-6.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer ve Doğu-Batı Çatışması: ‘Türk Sosyolojisinin Dünyaya Söyleyecek Sözü Var’”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 7-17.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Roma Dünya Egemenliği: Doğu İle İlişkiler ve İki Merkezlilik”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 221-233.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Bilim Sosyolojisi Kitabı İçin: Bilime ve Bilim Anlayışındaki Değişime Kendi Adımıza Müdahale Etmenin Gereği Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi- Bilim Tarihi ve Yöntem** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 3-13.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer Sosyolojisinin Olanakları: Güncelin Tarih İçinde Sürekliliği, Tarih İçindeki Güncellik”, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi- Bilim Tarihi ve Yöntem** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 115-124.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 491-522.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türk Solu Tartışmaları: Türkiye’de Marxizmin 1980’lerde Üniversiteden Geri Çekilişi ve Yeniden Biçimlenmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 166-174.
- EĞRİBEL, Ertan ve KESKİN, Handan; “Bir Okul Olarak Batıcılışma Dönemi Türk Tiyatrosu”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I: Kıta Avrupası Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 372-373.

- Eğribel, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Siyaset Biliminin Gelişimi ve Diğer Toplum Bilimleri ile İlişkisi”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi- II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3-23.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batı’da Sosyolojinin Sonu ve Türk Sosyolojisinin Ufukları”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi- II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 398-408.
- EĞRİBEL, Ertan ve KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “1960 Sonrası Toplum Bilimleri Araştırmaları ve Kadroları Üzerinde DPT’nin Etkisi: Toplum Bilimleri ve Uygulama İlişkisi Açısından DPT Örneği”, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi- II: Anglo-Amerikan Etkisi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 102-114.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3-12.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türk Düşüncesi 200 Yıldır Batı’ya Göre Şekillenmiştir”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri- 1: Temel Tartışmalar** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 52-64.
- EĞRİBEL, Ertan ve ANDI, M. Fatih; “Sunuş”, **Kemal Tahir 100 Yaşında** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 4-5.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “‘Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı’ Veya Günümüzde Batı Saldırganlığı ve İslamiyet”, (Önsöz), **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011. s. IX-XXIII.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Sosyoloji ve Toplumsal Değişme: Türkiye Çözülürken? Yeni Bir Dönemin Başlangıcında Nereye?”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 3-13.

- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; Doğu-Batı Çatışmasına Dair Söyleşi”, Söyleşi: Mehmet Doğan, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 43-56.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Baykan Sezer’in Değişim Sosyolojisi Ders Notlarının Yayını ve İstanbul Sosyoloji Üzerine Birkaç Söz”, **Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 295-303.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Sosyologca Akademi İçin Önsöz ya da Sosyologca Niçin Gerekli?”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 1, Ocak-Haziran 2011, s. 7-18.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Günümüz Yeni Dünya Düzeni/Düzensizliği: Kaos İçinde Birlik veya Birlik İçinde Açmaz”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2011, s. 9-19.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Dekadan Dünya Görüşü ve Yaşam Tarzı Olarak Postmodernizm: Katı Olan Her Şey Çürümeye Dönüşürken Umut İçin Gerekçe ve Dayanak Vardır”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2012, s. 9-16.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarih ve Uygarlık - İstanbul Dergisi İçin Önsöz Yerine: Sosyolojide Toplum Ölçeğinin Değişmesinin Kaçınılmazlığı veya Sosyolojinin Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Dönüşmesinin Gerekliliği Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 9-16.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Modernizmin Buharlaştırdığı Her Şey Katılaşırken Tarih, Toplum ve Uygarlığın Silikleşmesi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 1-2, 2012, s. 27-36.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde ‘İki Tanzimat’ Değerlendirmesi”, **Sosyoloji Yıllığı 22: Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 43-50.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak”, (Önsöz), **Üç Medeniyet**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 5-12.

- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Küresel Düzenin Dayanağı Olarak Kaos Coğrafyasına Dönüşmeye Direnmek veya Ortadoğu’nun Balkanlaşmasına Karşı Çıkmak İçin Osmanlı Mirasının Önemi: Tarih ve Uygarlık Savunuculuğuna Doğru”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 3, Ocak-Haziran 2012, s. 9-18.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batı Yayılmacılığı ve Tarih Çarpıtıcılığı: Türk Kimliği Tartışmalarında Çarpık Tarih Anlayışının Etkisi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2013, s. 17-23.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Toplum Teorisinin Tarih ile Bütünleşmesi Gerekliği ya da Ütopya ile Tarihi Aşmak”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Aralık 2013, s. 7-16.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre-Muhafazakarlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Aralık 2013, s. 17-24.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Post Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 5, Haziran 2014, s. 7-20.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Küre-Muhafazakar Otoriterlik ve Köksüzlük: Gündelik İşler-Güçler, Denetim, Şiddet ve İğretilik”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 5, Ocak-Haziran 2013, s. 7-14.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2013, s. 7-14.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Tarihsel Sosyolojinin Sınırlılıkları: Batı’da Marksist Tarih Eleştirisi Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 9-18.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türk Sosyolojisi ve Tarih İlişkisi Üzerine: Baykan Sezer’de Batıcılılaşma Eleştirisi ve Doğu-Batı Çatışması Görüşü”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 6, Aralık 2014, s. 31-38.

- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Bilgi ve Gerçeklik Sorunu: Postmodern Göreceliğin Gerçekliği Yok Etmesi, Teslimiyetçi-Kendiliğindenlik, Belirsizlik ve Karamsarlık Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 7-14.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Gezi Dersleri IV: Sosyolojide Yöntem ve Uygulama Açısından Toplumsal Gerçeğin Yitirilmesinin Sonuçları: İğreti Gerçeklik, İğreti İsyanlar ve Temsil(sizlik) Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 7, Ocak-Haziran 2014, s. 15-21.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Yeni Dünya Düzeni, Temsil Krizi ve Uydu-Yerellik”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2014, s. 7-12.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batıcı ve Küreselci Muhafazakar-Köktencilik Arasında Sıkışmanın Serüveni: Modern-Muhafazakar Devlet-Toplum Geleneği Yaratma Çabasından Anti-Devletçi Etnik-Dini Küre-Muhafazakarlaşma ve Değersizleşmeye”, **Sosyoloji Yıllığı 23: Türkiye’de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri: Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye, Uluğ Nutku’ya Saygı**, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan ve H. Bayram Kaçmazoğlu, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 63-72.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Yeni Dünya Düzeni ve Toplumsal Değişme: Ahlakın Sefaleti-Sefaletin Ahlakı”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 7-14.
- EĞRİBEL, Ertan ve KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Türkiye’de Yeni Düzen Ahlakı ve Değerleri Savunuculuğu: Cumhuriyet’ten Günümüze Sosyolojide Ahlak ve Hukuk Felsefesinin Öne Çıkarılması Üzerine Bazı Belirlemeler”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 9, Ocak-Haziran 2015, s. 133-147.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2015, s. 7-14.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Garbiyat Dergisi ve Disiplini İçin Giriş: Niçin ve Nasıl Bir Garbiyat?”, **Garbiyat Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 1, Temmuz 2015, s. 7-27.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Ekonomik ve Sosyal Tarihçilikten Kültür Tarihçiliğine: Her Şeyin Tarihi”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 7, Eylül 2015, s. 9-22.

- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Sosyoloji ve Tarih: Fransız Annales Okulunun XX. Yüzyıl Toplum Düşüncesi ve Tarihçiliği Üzerinde Etkileri”, **Tarih ve Uygarlık-İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 8, Aralık 2015, s. 7-18.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türkiye’de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Ekim 2016, s. 9-16.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Günümüz Koşulları ve Pratik Tarih Anlayışının Öngörünüşü Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 9, Ekim 2016, s. 7-12.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “XXI. Yüzyıla Giriş: Küresel Düzenin ve Toplumsalın Birlikte Marjinalleşmesi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 13-14, Ekim 2017, s. 9-16.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Edebiyat-Tarih-Sosyoloji İlişkisi ve Yöntemi Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 10, Ekim 2017, S. 7-18.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Batı’da İletişim Konusunda İyimser ve Kötümser Görüşlerin Kaynakları ve Eleştirisi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 9-20.
- EĞRİBEL, Ertan ve GÖKDERE, Burçin; “İletişim, Hegemonya ve Toplum Açısından Frankfurt Okulu ve Adorno’nun Görüşleri Üzerine: Eleştirel Teorinin Eleştirisi”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 15-16, Ocak-Aralık 2018, s. 123-146.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Pozitivist Tarihyazımının Krizi ve Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 11, Kasım 2018, s. 7-12.
- EĞRİBEL, Ertan, ÖZCAN, Ufuk; “Sosyoloji-Siyaset İlişkisi Üzerine Genel Bir Giriş”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 7-11.
- EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Milliyetçi Tarihyazımı ve Günümüze Yansımaları Üzerine”, **Tarih ve Uygarlık- İstanbul Dergisi** (iç.), Sayı: 12, Aralık 2019, s. 7-16.
- EĞRİBEL, Ertan ve YILDIRIM, Yüksel; “Sağlık Sosyolojisine Giriş: Sağlık, İktidar, Bilim İlişkisi”, **Sağlık Sosyolojisine Giriş**, Editörler: Ertan Eğribel ve Yüksel Yıldırım, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 7-19.

- EĞRİBEL, Ertan ve VARDAR, Devrim; “Doğu Sorunu ve İşgal Dönemi İstanbul’u”, **100. Yılında İstanbul’un İşgal Günleri**, Editör: Bülent Ulus, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2020.
- EĞRİBEL, Ertan ve Diğerleri; **Türk Müziği** (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 5-41.
- GİDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Çev: Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 160-166.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Kemal Tahir ve Osmanlı”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 9-14.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Kemal Tahir ve Batıcılığa Eleştirisi”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s.15-27.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 29-34.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 73-82.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri**, 3. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Türk Sosyoloji Tarihinde Ankara Ekolü Tanımlamasından Nasıl Bir Sosyoloji Yapma Tarzı Anlaşılmalıdır?”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 153-163.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Kemal Tahir Düşüncesinde Yerliliğin Sosyolojik Dayanakları”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 17, Temmuz-Aralık 2019, s. 59-68.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgünlüğün Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

- KIZILÇELİK, Sezgin; “Türk Sosyolojisi İçin Büyük Kayıp: Baykan Sezer”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 167-181.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı**, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2008.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Zalimler ve Mazlumlara: Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, 2. Baskı, Anı Yayınları, Ankara, 2013.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, Genişletilmiş 4. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2018.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2020.
- MERİÇ, Ümit; “Baykan Sezer ‘Farkı’nın Farkında Olmak”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 18-19.
- MERİÇ, Ümit; “Avr-Asya’nın Sosyologu Selam Sana!”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 225-228.
- ÖZCAN, Ufuk; “Baykan Sezer’in Doğu-Batı Çatışması Kuramı Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 148-159
- ÖZCAN, Ufuk; “XIX. Yüzyılda Türkiye’de Ön-Sosyoloji ve Başlıca Temalar”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 55-74.

- “Prof. Dr. Baykan Sezer ve Eserleri”, **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayını, Yıl: 1 Sayı: 1, İstanbul, Yaz 1995, s. 190-198.
- SEZER, Baykan; “Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar”, **Toplum ve Bilim Dergisi** (iç.), Sayı: 4, Kış 1978, s. 46-62.
- SEZER, Baykan; “Doğu-Batı Çatışması ve Marxisme”, **Türkiye Günlüğü** (iç.), Sayı: 15, Yaz 1991, s. 10-16.
- SEZER, Baykan; “Müzik ve Batıcılışma”, **Türk Müziği** (iç.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 45-55.
- SEZER, Baykan; “Tarih ve Sosyoloji”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji, Ümit Meriç Yazan’a Armağan** (iç.), Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 49-55.
- SEZER, Baykan; “Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Ders Notları, 1996-1997”, **Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 45-59.
- SEZER, Baykan; **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- SEZER, Baykan; **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- SEZER, Baykan; “Toplum ve Tarih: Türk Tarihi ve Sosyoloji Seminer Notları- 1993”, **Sosyoloji Yıllığı 23: Türkiye’de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri: Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye, Uluğ Nutku’ya Saygı**, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan ve H. Bayram Kaçmazoğlu, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 13-62.
- SEZER, Baykan; “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı** (iç.&ek), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2018.
- SEZER, Baykan, EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 5-12.
- SEZER, Baykan, EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Devlet Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı 9: XX. Yüzyıl-Türkiye Sosyolojisi 3** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 448-459.

SEZER, Baykan, EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk; “Sosyolojimiz ve Türk Tarihi”, **Türkiye’de Sosyoloji- Üniversitede 101. Yıl, Ziya Gökalp’e Saygı** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 285-293.

SEZER, Baykan ve Diğerleri; “Tarih ve Sosyoloji”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji, Ümit Meriç Yazan’a Armağan** (iç.), Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 11-46.

TAHİR, Kemal; “Tarihsel Gerçekliklerimizi Kavramak İçin Yapılacak Çalışmalara Giriş”, **Sosyoloji Yıllığı 11: Baykan Sezer’e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 39-45.

